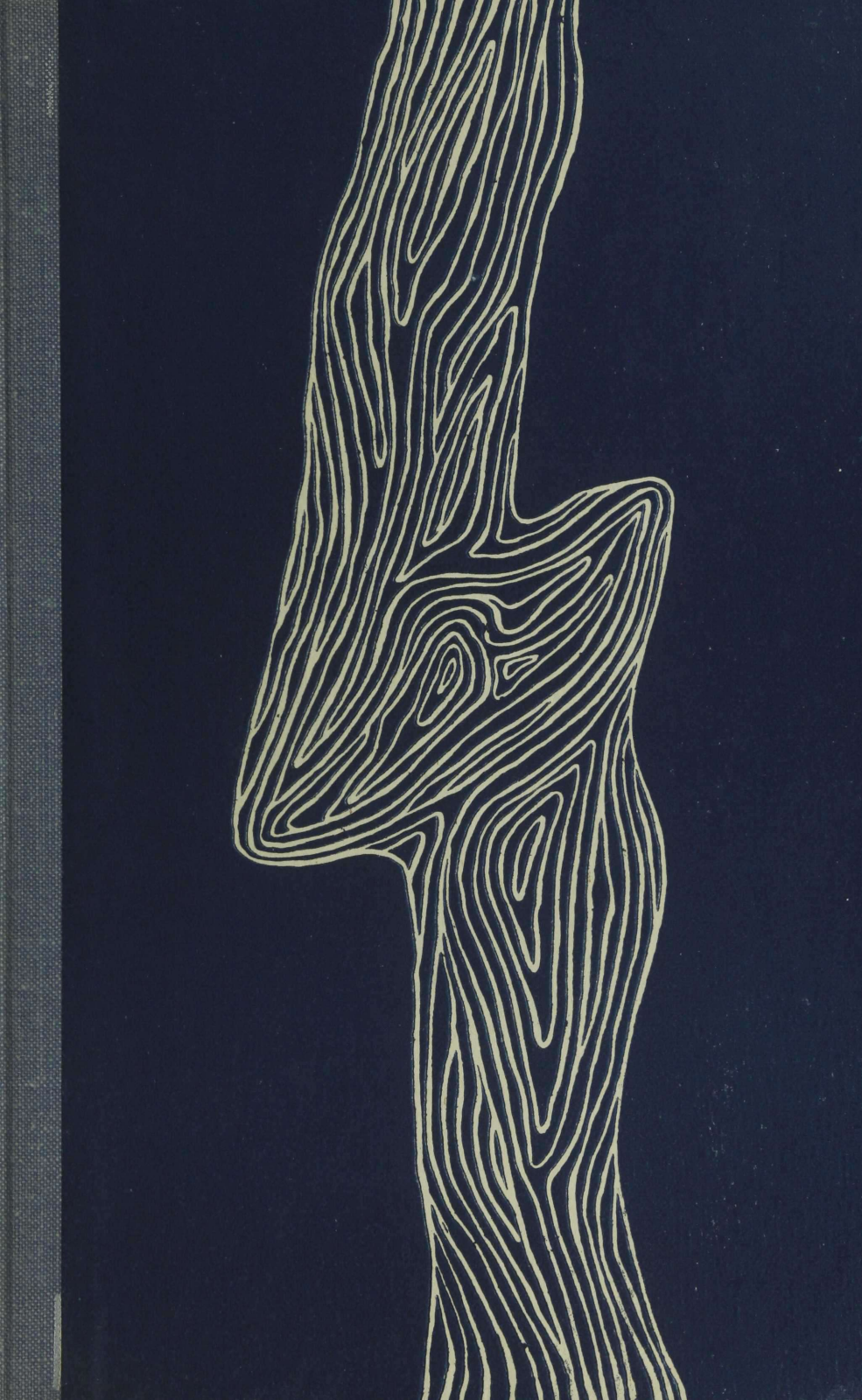

H. KIIK · TONDIÖÖMAJA

H. KIIK

TONDIÖÖMAJA

«Eesti Raamat» · Tallinn 1970

E
K 38

Kujundanud I. Torn

TARTU ÜL.....
RAAMATUKOGU

1967. a. romaanivõistlusel I auhinna saanud teos

ESIMENE RAAMAT

Proloog
ehk
kuidas lugu nõnda läks

ESIMENE JAGU

1. peatükk

Junnovi Miinal on sünnipäev. Kuuskümmend kuus saab täna täis. Aga ei tule see tal enesel ega ühelgi teisel hingelisel meelde. Sest sellist päeva pole Kriilevälja küla veel läbi elanud...

Mis sõnumeid toob poeg?

Miina poeg Härbert on küla silmis oma parimas meheeas. Ema peab Härbit alles poisikeseks, aga ise ta mõlgutab vahel taatide mõtteid — mis sest senisest elust on saadud või saada olnud...

Kevadsula lumelobjak lörtsub kroomnahka saabaste ümber. Koosolek kestis kaua, nüüd on nii pime, et teejoonest pole ähmast kuma ka näha. Härbert Junnov sammub tuikudes ja komistades libedaks sulanud jääseljal. Elupööre võib sellise obadusena tulla, et võtab kaine mehe jalul tuikuma ja pistab peakolpa vatti, milles ainult mõtteräbalaid rapleb. Ei kuula enam pead-jalad sõna, ainult töös ja viinas parkunud keha liigub instinkti ja inertsi jõul kodu poole.

Kodu... Kas on kolhoosnikul kodugi enam... Kolhoosnik... Kolhoosnik...

Peas kumisevad totra lorilaulu sõnad.

Härbert on jõuetu oma mõtteisse korda looma. Ühes ajusopis vasardab — see on lõpp; ei, lõpu algus. Aga milline too lõpp päriselt on, sellest kujutluspilti ei ilmu.

Kolhoosnik... Inetu laulu sõnajoru kordub, nagu väntaks paharet kuklas mõranenud plaadiga grammofoni.

Iga vastutulija võib sulle nüüd näkku visata solvava sõna — kolhoosnik.

Kas vähe sai naerdud sõdurist tulnud Toomuse Helmuti jutte Venemaa kolhoosnikest. Hoitakse kolhoosi küljes

nagu lõas... Tassivad kotiga vesist vabrikuleiba... Hea veel, kui päris ei nälgi... Kulunud nalja, et kolhoosnikud magavad ühel lavitsal ja traktor tõmbab õhtul teki peale, seda naerdi ka. Ühisnaised ja tekivenitamine oli lõõp, mida ei võetud tõsiselt. Mõne teise ütlemise juures sai küll ka üheskoos end tühjaks naerda, aga pärast...

Pudeli juures kambameestega oli hea naeru hirnuda. Pärast üksi mõtteid mõlgutades tekkis Härbertile mingi kohatu kaastundevirvendus. Ikkagi põllumehed... Ometi teab Kriilevälja peremeeste seast just Härbert Junnov kõige selgemini, et oma mure see lähim, naabri oma kaugem ja Venemaa — veel kaugem.

Raske on teise inimese muresid Härberti omadeks teha. Seekord ta aga leidis end puhuti mõtlemast. Kuidas ikka nii: palju aastaid juba kolhoosid, aga... Oleks oma silmaga näinud, võib-olla oleks lugu selgem.

Kolhoosnik...

Nüüd oleme siis ka sees. Kriilevälja on tänasest õhtust kolhoos.

Härbert Junnov on endamisi ja koos emaga tulevikuplaane pidanud. On mõtelnud oma mehejõu ükskord otsustavalt mängu panna. On hoogu võetud... Tuli sõda, nüüd kolhoos... Inimene on nelikümmend kolm täis... Kas nüüd või ei kunagi. Neis eluaastais otsustatakse, kas see aeg, mis siin maa peal antud, kasulikult kulub. Sinu kasu on nüüd käes — kolhoos.

Eks elumõtteid oli mitut masti. Gümnaasiumiharidusega mees peab asunikutalu — see käis veidi au pihta. Kui poeg sündis, siis sai ammune unistus uue mõtte. Elu leidis väärika sihi. Härbertil enesel polnud seda õnne, aga poeg peab kaupluse saama. Asutaks selle otse Kureliku kaupluse vastu Kuksemaa teeristile. Poeg oleks kaupmees... Elusiht andis jõudu tööd rühmata. Kolm tööinimest peres, sest emagi käis aastatest hoolimata inimese ette. Kulutusi hoiaks kokku, kuni ükskord pood püsti löödud.

Ära oleks teinud selle nalja — Härbert Junnov tunneb, kuidas kunagine kaalutlus nagu valaks värsket jõudu liikmeisse. Muud mis muud, aga kaupluse oleks püsti ajanud ja poeg oleks leti taga õiendanud. Sa kurepoeg ja kringlipainard, võib-olla just tänasel päeval oleks summa koos olnud. Oleks sälu täna Põltsamaa laadal maha müünud ja viimase sendi ümmarguse algkapitali jaoks kõrvale pan-

nud. Oleks... Üheksas aasta juba, kui selle maailma võimukad kogu elu uperkuuti lükkasid ning sina oma mõistuse ja mõtlemise kolikambrisse võisid saata. Sea nüüd elusihte ja tööta nende heaks — k o l h o o s n i k.

Talumehe mõte ei taha kuidagi tõeks lugeda kõike seda, mis Toomuse Helmut rääkis. Ta on lõuamees hea, ehk pani juurde. Kui inimestel veel põld jalge all, ei siis seal Venemaalgi asi nii hukas saa olla... Ehk Helmut nägi mõnd juhuslikku heidikut. Ja sõjaaja kolhoosid, mis lillepidu sa ootadki... Mõtle nii või teisiti, aga Helmut Toomus on ainukene, kes enne koosolekut oskas külast säärеd teha. Sõjast loobitud mees, polnud talle kodukased enam nii kallid, et oleks siinmail oma saatusele vastu läinud. Ega ta loll ole. Võib-olla tegi kõige targemini... Just tema on kolhoose näinud oma silmaga.

Härbert Junnov ei suuda heast peast plehku panna ja oma talu siiapaika jätta. Maa on veel ainukene pidepunkt, millest selles segaduses oskad kinni hoida. Kuigi kirjade järgi kuulub riigile, arvab Härbert maast, mida ta arvab. Silti põllu külge ei riputata ja tema harib seda edasi...

Tänase päevani polnud usku, et kolhoosiloost asja saab. Avaldus sai antud teiste uhal — et mitte vastu vägist ujuda ja hulga seast halvasti silma paista. Kolhoosimõte ise jäi viimase tunnini kurjaks unenäoks, millest iga hetk lootis ärgata... Nüüd on kõik lootused lõppenud ja ilmsi hullem kui öösel luupainaja pigistuses.

On nii hull, et Härbert kohmerdab koduõue väravarõnga kallal, oskamata seda üle postiotsa tõsta.

Esimesest pilgust otsustab Junnovi Miina, et poeg Härbi on jälle lõllis, kuid ta jätab igakordsed sõnad peale lugemata. Seisab keset avarat kööki ja vaatab pojale pika pilguga.

Härbert viskab mütsisoni tagasikätt, kuid ei taba varnakonksu. Käsist-jalust kaob viimane jõuraas ja ta vajub rohmaka söögilaua taha toolile.

«Mis oli?» poetab Miina valusasse vaikusse; minia noogutab küsimuse kinnituseks peaga. Selle ämma kõrval pole ühelgi naisterahval sõnaõigust.

Poeg silmitseb oksasõõri lauas ja, tõstmata raskelt kätele toetuvat pead, vastab:

«Ära tegime.»

«Oh taevane jumal küll, siis on kõik otsas!»

Härbert läheb tagakambrisse ja sirutab end pintsakut võtmata voodisse. Pooleldi põlenud pabeross hakkab vastu. Paneb koni tuhatoosi servale ja mõtleb — nüüd tõmbad veel suitsu, aga kas sul tuleval nädalal seda enam on. Ega tänasest peale ole midagi enese teha... Kas eluski enam saad linnasuitsu suhu?

Und pole. Värske kolhoosnik tõuseb ja hakkab sihitult pimedas toas uitama.

*

Esimesel kolhoosipäeval tõuseb päike nagu ikka. Paistab «Oleviku» kolhoosi põldudele niisama rõõmsa ja süütu näoga kui eile Oja talu valdustele. Oja eilne peremees ja tänane põllumajandusliku artelli liige Juhan Hakjalg tõuseb varakult. Eile andis oma varanduse ühiskonna käsutusse, aga täna hommikul ei oska ikka muud kui lapsest peale nähtut ja tehtut. Istub ajahambast rõugearmiliseks puretud köögipingil, mässib jala korralikult tallukasse ja tirib siis asjakohaselt ägisedes sääriku jalga, rahuga ja aegamisi. Topib linasest riideribast saapakõrvad säärde tagasi ja tõuseb, et sahvrisse minna. Sööb murika tahket taluleiba ja rüüpab kruusi külma piima hingepidemeks, et keskhommikuni vastu pidada. Seejärel astub trepile, surub käed sügavale püksitaskusse ja — jääb nõutult seisma.

Astus isa oma elupäevad ja on astunud tema igal hommikul siit lävelt talutöid tegema. Kuhu aga täna minna? Ja milleks?

Ringutab mõttetu mõnuga, õlgu tahapoole surudes ja rusikatega taskuid pingutades, et nööbid ohtlikult ragisevad. Krõõksatab sissepoole tõmmata ja sülgab siis lärtsaka üle veranda ääre vana vahtra alla. Köhib rohkem kombe pärast ja laseb silmad üle taeva käia. Kõmbib toa nurga taha oja kõrgele kaldaveerele, seisatab raagus enelapõõsaste vahel, müristab kõhuõhku ja laseb vee alla oja poole jooksma. Saanud valmis, vantsib tagasi trepi ette. Vaatab taevasse, siis taipab, et teist korda juba. Vaatab maha: mullused vahtralehed on määrdunud ja kössitõmbunud hange alt nähtavale tulnud. Kevad saabub.

Mis nüüd?

Mis selle kevadpäevaga peale hakata? Juhan Hakjalg vaatab vahtra krobelist tüve. Silmad tõusevad ülespoole,

kompavad hindavalt hargnemiskohta, libisevad üht oksaharu pidi kuldnokakastini, mis inetult viltu vajunud, kerkivad ladvani. Okstes ja pungades on juba näha mahlade pakitsust. Juhanile on vaher poisikesest peale paistnud suure ja targana, nagu vanema inimesena. Poisikesepõlveaegsed külaätid on rahu saanud, aga vaher nagu polekski vanemaks läinud. Vaher on terve ja jõus, ainult kuldnokakast vaatab hädiselt ja abipaluvalt.

Oleks vana aeg, hakkaks puuäkkele uusi pulki sisse meisterdama. Saarepakk kuivab juba neljandat aastat toalakas. Neljakümne viienda sügistalvel sai karjamaa aia äärest maha võetud. Et kuivab, siis saab kodaraid või muud kõva asja. Kuivagu või kümme aastat — aiva paremaks läheb; puu nagu kivineb. Ükskord teed, siis peab isa east ja poja põlvest.

Ei nüüd ole enam isa iga ega poja põlv mõõdupuuks. Kes sul kolhoosis hakkab saarepuud lakapealsesse tuleviku tarbeks tallele panema. Pole kolhoosil oma lakkagi. Ja kust kohalt see peremehemõte sinna peaks ilmuma. Juhani moodi hoolsad pannakse hädavarestega ühe adra taha käima. Kas peab Juhan Hakjalg teiste hoolekandjaks hakkama?

Kaua sa, käed taskus, keset õue töllerdad. Fantaasialend ei ole Juhani aeglasevõitu aru tugev külg. Mingit muud tegevust ei oska kuidagi välja haududa kui just seda, mida oma talus praegusel tunnil oleks pihta hakanud. Juhan teeb juba mõttelise sammu laka poole, et saarepakku takseerida, aga keha jääb paigale ja silmad vaatavad viivitamisi vahtra poole nagu abipalves.

Parandad äkke ära, siis see võetakse kohe kolhoosile. Jätad ta nõndasamuti talliräästa alla seinapalki löödud obadustele rippuma, siis ei taha keegi. Nüdiks kulunud pulgajuppidega pole tast enam tööriista, ainult äkke mälestus. Iga kord, kui tallist mööda lähed, vaatab näkku nagu seinaleht vallamajas.

Enne kui paigalt liigub, vaatab uuesti vahtra otsa. Näh, ongi mõte! Seda linnukasti ei võta Juhanilt ükski kolhoos. Kas või laki üle ja löö vaskpulk augu ette õrreks.

Redelita ei saa katkist kasti kätte. Juhan läheb laudast lakaluugi alt redelit võtma. Sel üks pulk katki. Kas redelile peaks uue panema? Pole kuulnud, et redelid keskusesse korjatakse. Üks lehmakont jääb esialgu kodulauta, temale peab ikka lae pealt heinu laskma.

Vanade, sõnnikuga korpunud kuusepulkade ritta ilmub lakaredelisse üks tuliuus helendav saarepulk. Ega mõtetega ole igamehel nõnda, et viskad aga vana minema ja võtad parsilt sooja asemele. Mis ükskord omaks võetud, seda hoiab mõni elupäevad. Ja pärast on ta, see mõte ikka, nagu üks uus ihuliige — nii omane ja käegakatsutav, ja ülemõtlemiseta alati tarvitatav. Seda valmismõtet on niisama kerge liigutada kui teisel mehel parema käe pöialt. Justkui üks lihasetöö kõik. Juhan Hakjalg on ka mees, kes ajuvaeva kokku hoiab ja mõtteil lihha laseb kasvada. Nii hoiab jumalast targalt loodud organism energiat kokku, püüab kergemat teed minna. Looduses igal sammul ettetulev mõistlik tasakaal on kinnitust leidnud ka Juhani isikus: aju laiskus on käte jõu kaudu tasa tehtud.

See saarepakule mõtlemine jäi Juhanile nõnda külge, et üks teine pulk sai temast ikkagi tehtud. Kellele seda pakku hoida? Keegi külas ei oska öelda, millal kolhoosikord ära lõpeb.

Päevakoera haukumine sunnib Juhanit silmi tõstma. Naaber Joosep Lepp ristis Oja talu vana poolkurdi peni Päevakoeraks, sest öösel tema häält ei kuule, ükka või maja vahtra kõrvalt ümber. Seesama naabri Joosep astubki väravast ja temaga on kaasas mäelt mees Härbert Junnov ja Karjamaa peremehe poolkoolitatud kõhnaninaline tütar Geralda Aberot.

«Jõudu kah,» lausub mäelt mees Junnov.

Ta kaaslased kohmavad nagu kaja samu sõnu.

«Vaja kah,» kostab Oja endine peremees Juhan Hakjalg.

«Sul muudkui töö käsil,» tunneb Härbert Junnov end kohustatud olevat juttu ülal hoidma, ei tea mitmendat korda endamisi siunates kolhoosi esimeest Vooki, kes teda ühistamiskomisjoni toppis ja koguni varade ühistamise peavastutajaks pani. Sa kurepoeg ja kringlipainard, oli seda santimist veel vaja. Sellest veel ei jätkunud, et ennast paljaks röövitakse, nüüd käi küla peal ringi kui üks Rakvere priistav ja kirjuta omasuguste vara üles. Härbert puikles küll, aga Vook vastu, et sa nagu arveametnik, pead niikuinii kirjad korras hoidma, et tee need ühistamise aktid ka ära. Partei mees, ega temaga väga tohi vaielda. Vook peseb käed puhtaks, aga tema, vaikne alandlik ori Härbert Junnov, korjaku tuliseid kastaneid kolhoosikatlasse kokku. Nii jääb tema küla silmis selleks esimeseks

närukaelaks, selleks kirjuks koeraks, kes ringi klähvib ja sel kõige närusemal tunnil igaühe silma alt läbi käib... Vook ise nagu härra, läks linnast kontori jaoks tindipotti ja paberit tooma. Organiseerib. Temal polevat varade ühistamise komisjonis aega kaasa lüüa.

Sa kurepoeg ja kringlipainard, kui võtaks kätte ja paneks praegu siitsamast Oja õuest plehku. Jätaks kolhoosi pika ninaga ja läheks linna õnne otsima. Sõdurist tulnud Toomuse Helmut on teetööline ja härra omaette. Aga Junnovi Härbil ei jätku iseloomu, et elus midagi otsustavat ette võtta. Ta teab seda ja on oma lootusetust olukorrast kahekordselt löödud.

Nüüd tee veel hea nägu pähe ja ütle naaberküla mehele kulunud sõnu, et kuidagi aegamisi pärisasjani välja jõuda. Kuna Juhan Hakjalg end alles vastamiseks kogub, lausub Härbert Junnov oma mõtete peegeldusena veel kord automaatselt:

«Sul muudkui töö käsil.»

Nüüd jõuab Juhangi niikaugele, et vastab:

«Mul töö käsil jah.»

Sooh, mis siis nüüd öelda, mõtleb Junnov hädasolija pilguga kaaslasilt abi otsides.

«Teed linnukasti...»

«Ei, parandan vana,» täpsustab Juhan Hakjalg.

«Kes too nüüd enam uut ehitab, seda küll,» on Junnov nõus.

Oja endine omanik kopsib pesakasti kallal ega tee jutualustajate asja omalt poolt kuidagi kergemaks.

Geralda Aberot ei suuda oma kärsituses kauem vaikida.

«Me ostame lehmi kokku, sul olla ka üks anda,» püüab ta poolnaljatamisi asja kõigi eest välja öelda.

See Karjamaa peremehe poolharitud ja kurja silmavaatega tütar tulnud ka teise mehe õue peale suud pruukima, mõtleb Juhan, kuid ilma suurema tigeduseta. Vastuseks aga joriseb:

«See rohkem eide asi, eks astuge siis tuppa. Mul siin, näete isegi, töö käsil.»

Vaata, kes ka oskama on hakanud — ei saa Junnov endamisi tunnustamata jätta.

Härbert Junnov ja Juhan Hakjalg on erinevad kujud. Junnov on liikuv ja seltsiv, Hakjalg rohkem endasse

pakku roniv ja kodunt väljaminekut tülikaks pidav. Üks talutöö jaoks oonukesevõitu, teine nagu selleks sündinud. Üks targema ja rikkama ees pisut nagu lipitsev, teine kõike väljaspool Oja talu piire tülikaks ja poolmõttetuks ilmakäraks pidav.

Saatus on oma äraarvamata kõverteid pidi seadnud nõnda, et tema — tark, liikuv, ladna ja tahtejõuetu Härbert Junnov — kirjutab üles Juhan Hakjala, selle talu külge kasvanu ja maasse juurdunu varandust. Junnov, kes oma hinges elab unistuste purunemist üle kõige rängemalt, sest tema unistused olid suuremad. Neil meestel siin polnud muud väljavaadet, kui oma kõhtu orjata ja igal kevadel alustada põldude suletud ringis tammumist — needsamad sammud, needsamad liigutused. Nagu orav rattas. Aga Härbert Junnov mõtles kaugemale... Seesama Härbert paneb praegu inimestega seltsimise oskust mängu, et varade ühistamist ilusamalt teha; teeb kolhoosi külameestele suupärasemaks. Kuigi ise oleks tänasel päeval ükskõik kus ja teeks ükskõik mida, ainult mitte siin ja seda. Murraks kas või panga raudkappe lahti — pangu siis või vangi —, et ainult mitte siin nendele juhmakatele kolhoosi kaelamäärija olla.

Ei saa Junnovist pangaröövlit ega pääse ta muud moodi laia ilma. Pole seda ettevõtmist.

Pikapeale saadakse selle päeva asi ametlikule järjele. Kui kõik Härbert Junnovi peene hästiloetava käekirjaga paberile pandud, tõuseb küsimus — mis neist kolhoosistatud loomadest edasi saab. Härbertile on ka see juudatöö jäetud, et ütleb, kuhu ja millal viia.

«Lelle küla lehmad viime homme Laidsalu lauta kokku,» teatab ühistamiskomisjoni esimees nüüd juba asjalikumas toonis. «Kriilevälja küla lehmadega läheb veidi aega, pole sellist suurt lauta ootamas nagu teil Laidsalu Villemi oma. Peame seal üht kohendama.»

«Kas Kriilevälja mehed hakkavad Lelle omadele seadusi tegema?» pole Juhan Hakjalg rahul.

«Juhatuse otsus. Su enda naaber oli ka otsustamas,» näitab Junnov vaikides seisvale Joosep Lepale.

Joosep hakkab õigust jalule seadma:

«Mina vaidlesin juhatuses vastu, et meie küla peab enne teisi lehmad ära andma. Aga esimees Vook ei jätnud jonni... Pole õige, et ainult teie Kriileväljal lüpsate kol-

hoosi lehmi oma lüpsikusse, kuni lauta korda tehakse. Las meie lüpsame ka.»

«Sina jälle oma õigusega,» on Härbert Junnov seletamas. «Aga juhatus tegi otsuse. Ise veel ühistamiskomisjoni liige. Meie asi on otsus täita.»

«Täida oma laudas enne, siis tule Ojale seadust tegema,» hakkab Juhan Hakjalg vastu, sest on naabrimehelt ootamatult julgustust saanud. «Mina enne ei vii, kui sina, kolhoosi asjamees, oma puniku paika oled pannud.»

Ütle mis sa ütled! Härbert Junnov on asja sellisest arengust nördinud. Jagele nüüd nende sõgesikkudega. Nendel nutt alles siis varuks, kui lehmale kolhoosi ohelik kaela pannakse. Aga tegelikult on see pisiasi, see on ainult tagajärg. Nutma oleks pidanud hoopis seda, et üldse kolhoos ära tehti. Kolhoosi minekule oleksite pidanud sõrad vastu ajama. Häälitsenud siis, kui teile enestele ohelikujupiga juurde tuldi. End lasksite lõõga panna, aga alles lehmast hakkas hale. Kah mehed ... Teisi mõttes põhjates ei tule Junnovile meeldegi, et ta ise niisama vaguralt lõõga puges. Ainult tema kujutas suuremas mõõdus ja tugevamais värvides ette, mida «Olevik» kõik kaasa toob ... Lehm on väike asi. Kui see kolhoosist päästaks, annaks Härbert Junnov kõik kolm lehma ära. Et ainult pärast enam keegi hõlmast kinni ei võtaks. Aga sellist sõna ei anna praegu keegi. Juba tõstavad üksiktalupidajate makse. Hakkavad pigistama ... Sa oled ise nagu pihtide vahel ja ütled veel Oja mehele ka, et viigu aga lehmakont ilusti hommepäev ära.

Seda viimast Junnov siiski ei tee. Nii palju vabadust teab ta endal veel olevat, et võib ühistatud loomade kokkuviimise taeva hooleks jätta ... Selleks on juhatus ja esimees. Tema, mooramees, on sõna edasi öelnud ja — hüvasti. Tõstku Lelle mehed mässu Kriilevälja vastu — nende asi. Las märuldavad, saab neid vaadates oma hingele pisut palsamit.

Teistele üllatuseks jätab Härbert Junnov Juhani torke tähele panemata ja teeb hoopis muust juttu.

«Hobustega on aega, oma Miirat võid esialgu rahuga tallis pidada.»

«Mul pole Miira, on Sekretär: must ja valge maniskiga.»

«Ta musta nimi on jah Sekretär,» kinnitab naabri Joosep. «See veel omaaegse vallavanema ristitud.»

«Ah hobused jäetakse enda kätte?» on Juhan Hakjalal hea meel.

«Pole ühistalli. Tahetakse vist edaspidi Joosepi juurde seada, ta jääb ise tallimeheks.»

Ojalt läheb ühistajate tee Joosep Lepa enese koju.

Õhtul võtab Härbert Junnov taskust pooliku ja paneb köögilauale. Seda pole ei tea kunas juhtunud, et Junnovi Miina silma all niisugust asja julgetakse. Ebaluse varjamiseks lausub Härbert tehtud toonil:

«Nüüd on kolhoosi kord.»

«Vaata sa mul!» kätsatab ema Miina vastu.

Poeg Härbert toob ette arvestatavama põhjenduse:

«Mul pea valutab.»

Seekord siiski Miina kätt pudeli külge ei aja.

Härbert valab kolm vanaaegset kõrge jalaga viinapitsi täis ja Miina seab söögi lauale.

Naised istuvad ka sööjale seltsi ja kogu pere tõstab üksmeeles pitsi.

«Täitsa idüll,» kommenteerib Härbert seda olemist ümber värvimata ja krobeliseks kulunud söögilaua. Ämm ja minia pole viimasel ajal mahtunud ühe laua taha söömagi, rääkimata ühest pudelist joomisest. Tavaliselt ei kannata Miina pudeli värvi ka, aga täna nõustus puiklemata isegi koos võtma. Ega Miinalgi see esimene kolhoosipäev kerge olnud. Ta tulebki oma murega välja:

«Miks sa, Härbi, nende ametimeheks hakkasid?»

«Kolhoosis ei hakata, siin valitakse.»

«Ega vägisi saa kedagi valida,» teab Miina vastu öelda.

Härbert on juba nokastunud ja tunneb end küllalt kindlana, et emaga see paratamatu jutt maha ajada. Ta vibutab nagu vallatust teinud last noomides sõrmega ja seletab:

«Ega arveametnik ole ametimees. Arvete pidamine on töö. Tööd peab ikka tegema. S-sellest ei pääse. S-see pole s-see kõige halvem töö kolhoosis.»

Härbert satub hoogu, vehib nimetissõrmega pea kohal ja pudistab sõnu, ettetulevate esside juures susistades, venitades ja takerdudes.

«Kõik teised on ühesugused, aga sina hakkad kontoris istuma,» süüdistab Miina edasi.

«S-sellest pole kedagi. Ega mina kolhoosi juhtima hakka. Juhatuse mehed on rohkem ametimehed kui mina

oma arveraamatutega. S-see on lihtne töö. Ega ma rohkem tee kui vaja.»

«Oli sul tarvis seal raamatupidajate kursustel käia, ise talu pärija. Tuulepea oled sa olnud kogu elu. Nüüd on käes.»

«Nüüd on s-sellest kursusest kasu. S-saan tubase töö. Teised olgu vihmaga ka väljas, mul s-seinad ümber.»

Naine on Härberti poolt, aga ta on tark küllalt, et sõnakestki lausumata kuulata. Tema hääl võiks vaid õli tulle valada. Miina on Härbit alati hellitanud ja annab ikka alla, kui poeg vähegi oma mõtet kaitseb. Minia üle aga võimutseb Miina täielikult. Härbert ei vaevu kunagi end naiste vahele segama. Minia peab ise toime tulema. Ja tulebki — vaikimisega.

Naised lähevad talitusi talitama, Härbert jääb oma sooja ninaga üksi kööki laua taha. Vana hea plekk-kummiga pliit õhkub koduselt vastu. Kõrge mustjaspruuniks võõbatud puhvetkapi otsast lae alt kumavad vasknõud. Paar alumiiniumpotti on nende vahele eksinud. Vaskriistad taluköögis polegi nii tavalised. Need on mälestused Härberti noorest põlvest. Pärast gümnaasiumi sai kätt proovitud ehitustel. Siis leidis tulusa otsa. Hakkas kirikutorne värvima. Kolas Eestis ringi, ajas raha tasku, elas laialt ja lõbusalt. Selgus, et tal pole hirmutunnet kõrguse ees, võis igal ajal igasuguse torni otsas turnida. Pole sul õiget iseloomu ega ole õiget hirmu ka antud, üks tossike ja totrake — manas Miina, kes kartis poja elu pärast. Kuid niipalju iseloomu noores põlves jätkus, et purjus peaga taeva alla ei roninud. Ükskord tööreisilt koju tulles tõigi siis Tallinnast seljatäie vaskträäni kaasa.

2. peatükk

Üks suvi on möödunud ja «Oleviku» kolhoos saanud oma näo. Nagu inimestega, nõnda ka kolhoosidega — variante on nii palju, et igale jätkub oma, kordumatu. Inimene saab näo nagu ta saab; kolhoosi palet määrab paljude erisuguste karakterite, saatuste ja püüdlustega inimeste kogusumma. Ja selles summas on «Olevikus» mitte viimasel kohal esimees Villas Vook.

Kuidas Villas Vook «Oleviku» kolhoosi sattus, on omamoodi juhuste kokkukuhjumine. Kuigi maakonna mehed toovad «Olevikku» ja tema esimeest näiteks, kuidas linn otsustaval, murrangulisel ajal maad aitab oma karastatud kaadriga. Villas Vook oli tõesti olnud Tallinnas suures rauatehases kõva treial. Löönud päris aukartustäratavat palka kokku. Ta oli parajasti naisekodus puhkusel, kui valla partorg Veljo-Kara Luhtala Kriileväljal kolhoosi loomise asju ajas. Sõjavelled kohtusid — mõte kasvas mõttest, sõna sõnast, ja Villas Vook ei sõitnudki Tallinna tagasi.

Väike võimupaharet Villas Vooki sisimas tõstis pead, kui tookord naljaks alustatud jutt ikka tõsisemale mõttele viis. Partorg Luhtala lootis Villas Vookist edaspidiseks tuge. Vallas parteilasi alles vähe, iga uus mees toob kergendust. Nõnda tõsteti Tallinna töömees Villas Vook enesele uhkuseks ja sõjavellele kergenduseks kolhoosiesimehe romantilisse seisusse.

Väike «Olevik» mahtus lahedalt Villas Vooki laia treialirusikasse.

Esimees laskis äia vana vedruvankri naaberkolhoosi sepal korda teha ja valis tallimehe Joosep Lepa nõuandel väikese Punase endale sõiduhobuseks.

Tallimehe igahommikuseks tööks oli vedruvanker sõiduvalmis seada ja Punane aiste vahele panna. Kõik pidi seks ajaks korras olema, kui esimees ilmus.

Tänane hommik ei erine eelmistest. Punane ootab täies rakkes. Villas Vook astub hoogsa sammuga õue, hõikab Joosep Lepale esimehetere ja hakkab väravaposti külge seotud ohjaharu asjalikult lahti sõlmima.

Kevadel oli veidi piinlik siin kolhoosnike silme all ohjaharu lahti päästa ja oma lihaseis kerega eblakasse vedruvankrisse prantsatada. Ta tundis end veidi nagu hobusevargana ja veidi nagu alaväärtuslikuna. Teised asusid põllul tööle, aga tema ei osanud muud kui sõiduvankriga lasta küla pidi ringi või valla täitevkomitee vahet.

Ta ei ole löönud kahtlema õlule pandud missiooni tähtsuses, aga need kangekaelsed maamehed teevad ameti pidamise raskeks. Küllap irvitavad isekeskis salaja, kui selja pöörad. Peavad end paremaks. Et mõistetamatuist pilkudest pääseda, hakkas Villas Vook talli juurde Punase

järele ilmuma keskhommiku paiku, kui kõik juba tööle laiali läinud.

Villas Vook ei märka, et tallimees kõheldes tema poole astub, justkui usaldusliku jutu alustamiseks. Temal pole aega teiste inimeste tunde- ega häälevarjundeid tähele panna. Tema asi on juhtida ja igamees oma kohale panna.

Ega Joosep Lepp ise alustaks nii mõttetut juttu esimehega, kelle vastuseid võib juba ette arvata. Aga Joosepi kaelkook ja küljeluu, see Kaada, see ei anna hingerahu. Kui temal mõni asi südame peal, siis kiusleb ja viriseb nõndakaua, kuni järele annad. Teed mõttetusi, et aga kodus mõneks ajaks veidi rahulikumat elu saada. Küll ainult seniks, kuni mõni uus kius peale hakkab; põhjuste leidmine pole Kaadale kunagi raskuseks olnud.

Villas Vook ei märka ka seda, et Joosepi kaelkook Kaada köögist läbi aknaklaasi oma mehele rusikat näitab. Ärgu Joosep mõelgugi kõrvale puigelda!

Joosep ulatab esimehele oinakotist pargitud tubakapusara, et see ka pläru keeraks.

«Ei, ma linnasuitsuga harjunud,» tõrjub esimees lahke pakkumise tagasi.

«Sa ka tead või...? Siin räägitakse, et varsti võetakse kolhoosnikul viimane lehm käest ära. Esiti jäetud nagu meelitamiseks mõni loomanimi isiklikku lauta.»

Pisitasa asjale lähenemist Joosep Lepp ei oska. Liiatigi ei tohiks sellise külajuttudesse varjule pugenud kohatu teemaga esimeest tülitada. Lepituseks kratsib ta mõnusa näoga kuklatagust, lükates sonimütsi silmile, kuigi parajasti sügeleb hoopis mujalt. Tõmbab näo naerule ja vaatab oma siniste süütute silmadega esimehele otsa.

Kaada oletab, et Joosep ikka küsimast puikleb, ja näitab veel kord rusikat, kui kahtlusalune korraks vilksamisi akna poole kaeb.

Joosep nilpsab roosa keeleotsaga plärupaberi äärt ja keerab vilunud sõrmedega kõva rulli.

Roosa keeleots hooletusest habemetüükaisse kasvada lastud näos on esimehe silma jaoks ebakõla. Kes põrgu neist aru saab — pealtnäha paid ja taltsad, aga mõtlevad ja ütlevad, et suu jääb ammuli.

«Kas ma pole küllalt öelnud, et parteil on kindel joon,» alustab Villas Vook veenvalt.

«Mmh,» mühatab Joosep.

«Kui kõik teie paganate moodi mõtlema hakkaksid, siis oleks varsti asi uppis,» noomib esimees. «Hakkabki uppi minema. Partorg Luhtala käis eile siin ja pragas, et meil põllutööd kahe nädala võrd ajast maha jäänud. Virisete äraantud lehma pärast, tööl ei viitsi käia. Niikaua kui saadame mõne veel Siberisse, siis teate, kuidas tööd teha.»

Ega Joosepile oleks vaja kõiki neid sõnu lugeda, sest tema on päevast päeva tallis ja rukkilõikuselgi hobusemehena väljas. Aga Villas Vook sai valla mehelt peapesu, nagu polekski nad vanad sõjavelled. Pahameel tuleb välja valada, olgu või süütu ja ausameelse Joosepi kaela.

Joosep süütab pläru ja vastuseks ainult mühatab kahe popsu vahel. Siis vaatab jälle vestluskaaslasele sõbralikult silma.

Esimees vaatab mööda ja jätkab:

«Kolhoosikord on õige tee jõukusele. Ainult teie venitate ja jorutate. Alles üleeile sai juhatuse koosolekul kahel mehel töölt kõrvalehoidmise trahviks normipäevi maha võetud.»

«Sa siis ütled, et see üks lehm jääb ikka mulle?» tahab Joosep selgesõnalist kinnitust.

«Kust sa säärast loba oled kuulnud?» pärib Villas Vook vastu. «See on ju rahvavaenlase jutt. Kas Villem Laidsalu levitab seda laimu?»

«Seda veel levitada vaja . . .» kehitab Joosep õlgu. «Mu oma naine teab ja räägib. Naabrimehe Juhaniga ka arutasime.»

«Hakjalg Juhan või?»

«Tema ka.»

«Juhan käib korralikult tööl,» arutab esimees omaette rääkida. «Temast ei teadnud vastalist juttu oodatagi.»

«Mis nüüd vastased või. Meil see nagu mureks. Et saaks kindla sõna, või midagi . . .» jätkab Joosep ebalemisi, kuigi mõtleb, et parem oleks vait jääda.

«Pole meile su viimast lehma vaja. On nüüd selge?»

«On kah.»

Joosep päästab aisaotsa ümber keerdunud ohja lahti ja Villas Vook sõidab vedrude nagisedes õuest välja.

Võsa vahel on tee auklik ja porine. Vanker kägiseb ja nagiseb, esimees võntsub teeaukude rütmis kahele poole.

Kui töövankriga seda teed iga päev kolistaks, siis klopiks sisikonna segi ja isu kolhoosi juhtida oleks varsti kadunud. Vedrud on hea leiutis — arutab Villas Vook endamisi. Talle isegi meeldib see väntsumine: lase end seljatoe vastu lõdvaks, ja miski pole sinu mureks. Hobune hoolitseb edasiliikumise eest, vanker võtab vastu aukude valu ja pori. Kolhoosis saab end tihti nõnda mõnusalt lõdvaks lasta. Rukki külvad maha — kasvab ise. Karjanaise paned ametisse — lüpsavad ise. Kesiku paned sulgu — muudkui kasvab. Tallinnas treipingil ei läinud ükski rauatükk ise siledaks.

Nüüd vedruvanker lausa hüppab; koormahobustel on siin soonekohal olnud päris elu eest rebimist. Õige põllumees laseks tee ära parandada. Villas Vook aga tunneb end nagu külakiigel ja lausub endamisi mõmiseva kähinaga:

«Eeh, küll on mõnus. Eeh . . .»

Punane juba teab, kuidas vaja, ja sõidab ilusa hoogsa kaarega väravast sisse Villem Laidsalu maja ette sametisele õuemurule, kus jääb harjunud kohas sammu pealt seisma. Kui veel peremehe Villem Laidsalu sõna maksis, siis ei tohtinud keegi hobust õuemuru tallama lasta. Villas Vook ei saa Villem Laidsaluga läbi ja laseb meelega Punasel muru ära rikkuda. Hobune on kärbeste vastu hell ja trambib tagajalgadega, kui saba igale poole ei ulatu. Suvel kuumaga lasksid Punasel kaks tundi paigal seista, siis jäi mullale tambitud laik ja hunnik sõnnikut maha.

Villem Laidsalu püüab vaikselt elada ja suu kinni hoida, sest esimees olla tagaselja ähvardanud, et teeb kulakuks. Villem hoidub isegi esimehe näo alla sattumast. Mis olekski neil kahekesi rääkida või mis nõu pidada. Juhatuse liikmena istub Villem Laidsalu koosolekuil kontoriruumi nurgas ja mõlgutab vaikides nukraid mõtteid — kuidas peaks ja kuidas on.

Villas Vook astub Villem Laidsalu suurde majja, kus üks ruum karjanaiste tarbeks eraldatud. Juba trepile kostab koorelahutaja ühetooniline jõrramine.

Farmijuhataja Geralda Aberot ei kuule ukse avanemist ja Villas Vook saab segamatult silmitseda, kuidas naise kõhnad õlad koorelahutaja väntamise rütmis tõusevad ja vajuvad. Soonelised sõrmed hoiavad pingutatult kahekäevända pikka pidet.

«Tere!»

Geralda Aberot nagu lõtvub, vaatab üle õla, kusjuures pea noogutab ikka vändaga kaasa.

«Tere, jõudu vaja,» vastab masina lõrinast kurdina.

Esimees ootab, et teine töö katkestaks. Geralda aga hoiab tempot. Lased nüüd masinavända käest, siis hakka pärast jälle tuure üles timmima. Esimees tõmbab ukse kinni ja teeb käega kärsitu liigutuse: selles lõrramises tule jutust midagi välja.

«Hea, et ilmusid,» alustab Geralda kohe, jättes vända omapead ringi käima. «Pulliga on igavene tegemine. Köieta teda ja lase lehmade juurde.»

Geralda tunneb taktikat, et enne alustada ja tugevamini rünnata tähendab poolt võitu. Geralda Aberot on ainus, kes siin vahel esimehele võrdväärset konkurentsi pakub. Üleräkimisele loodab Geralda praegugi, kui ta kurje silmi pungitades edasi seletab.

«Paaritamise eest peaks eraldi tasu olema.»

«Kolhoosniku lehma pealt kakskümmend viis ja võõra lehma pealt viiskümmend rubla,» teab esimees öelda.

«Aah, see on pullile, aga mina peaksin ka lisatasu saama,» tuleb Geralda oma terava ninaseljaga otse esimehe lõua alla.

«Mis sa siis tahad?»

«Iga võõra lehma paaritamise pealt terve ja iga kolhoosniku lehma pealt pool normipäeva.»

«Sa lähed ahneks. Pulli töö on ju suurem kui sinu oma.»

«Aga kui jätan mõne hädalise paaritamata, on kolhoos viiekümnest ilma.»

Esimees hüppab hoopis uue jutuotsa peale:

«Kas su koorelahutaja on korras?»

«Sa katsu ise lehmi paaritada.»

«On see Laidsalu oma?»

«Katsu ise . . .»

«Ma küsin, kas see masin töötab korralikult,» tõstab Villas Vook häält, nagu tahaks ikka veel omapead võrravast koorelahutajast üle hüüda.

«Töötab ikka, kui tuurid ühtlased hoida.»

«Miks sa ei hoia, kui tead?»

«Hoian, see rütm juba luusse kulunud.»

«Ei hoia.»

Esimees võtab taskust neljaks kokkukeeratud kortsunud paberi, sirutab seda ja kinnituseks sõrmega rida vedades loeb:

«Vasikatele piima läbiajamisel saadi viiendal septembril kolm koma neli kilo koort, kaheksandal kaks koma üks ja üheksandal kaks koma viis kilo. Iga kord oli võetud kakskümmend üheksa liitrit piima.»

«Mis paber see on?» küsib Geralda, kes hakkab esimehe jutu suunda taipama.

«Arvepidaja pistis pihku.»

«Mis see mäelt hädavares, see Härbert Junnov tahab saada?»

«Dokumendid tulevad kõik tema kätte, ta nägi, et su kooreaktid teevad tirelit.»

«Tahab kiusu ajada. On vanast ajast kade, et Karjamaal elati arukamalt kui mäe otsas.»

«Nii et see pole koorelahutaja viga?» on esimees võidukas.

Mõlemad märkavad, et koorelahutaja on oma inertsi tühjaks jooksnud. Tegi viimase kumeda torina ja nüüd vaikib. Vaikuses on vaidlejate jutt nagu alasti ja iga raske sõna saab pool kaalu juurde.

«Kas pole v a r g u s e viga?» läheb Villas Vook jämedalt otse.

«Kõik te tahate kiusu ajada!» kiljub Geralda. «Kui on kolhoos, siis ei tohi inimene enam e l a d a!»

«Eks ma anna paberi juhatusse, las otsustavad.»

«Muud ei mõistetagi, kui kõik tiritakse juhatuse ette,» jätkab Geralda kõrge häälega. «Aga i n i m e n e teeb kolhoosis tööd, seda ei nähta. Pange kõik nii tööle!»

«Milleks sa üldse käsitsi läbi ajad? Ahnitsed lisanormipäevi?»

«Vasikatele on lõssi vaja.»

«Meiereist saab.»

«See pole hea.»

«Aga farmijuhatajal on muud tööd.»

«Pinguta, aga ise te ei taha paaritamise eest lisatasu maksta. Rabele jumalamuidu.»

«Lollisti makstakse sulle jah. Junnov leidis raamatuist, et sina saad farmijuhatajana lammaste pealt rohkem normipäevi, kui talitaja saabki. Tema on iga päev ametis, aga sina pole lammaste juurde nägu ka näidanud.»

«Mis sel talitajal teha: hommikul laseb koplisse, õhtul tagasi lauta. Kümme lammast ainult käes.»

«Härbert Junnov ütles, et üksteist.»

«Jälle Junnov. Ta on mõne jaoks nagu titeimetaja.»

«Kas võtame need normipäevad maha?»

«Kuus kaks päeva saangi lammaste pealt,» teeb Geralda Aberot hääle haledaks.

«Aga talitaja saab üks koma kuuskümmend viis,» loeb esimees paberilt.

Geraldale tundub, et see on lausa sõjakäik tema vastu. Kuid ta püüab oma vihapurset kogu jõust pidurdada.

«Kas ehk juhatus arutaks paaritamise tasu, see on raske töö...»

Villas Vooki lai sarnakas nägu ja mustad juuksed annavad üsna võimuka väljanägemise, kuid Geralda Aberot pole sellest tavaliselt välja teinud. Praegu näeb Geralda, et klanimine on mõttetu. Villas Vooki silmist vaatab vastu üleolev-irooniline enesekindlus. Geralda taipab, et muidu maa-asjus loll esimees on tänaseks selle rebase, Härbert Junnovi käest valgustust saanud ja tunneb end olukorra peremehena. Muidu püüab esimees ikka põllumajanduse peensustesse laskuvaist arutlustest hoiduda.

Kuna palumine on lootusetu, laseb Geralda Aberot paisu oma soonilisest kehast valla:

«Ega ma pea siin santima. Ma võin ära minna... Jah, pullile ei saada rõngast ninna. Mina, nõrk naisterahvas, pean rõngastamata pulli talitama. Kui ükskord võtab sarvede otsa, mis siis? Kaabakad, neil pole asjagi. Mina üksi, mina üksi teen siin kolhoosis tööd ja muretsen... Lontrused, kui tänapäev pullile rõngast pole pandud, siis homme annan avalduse — mina enam farmijuhatajaks ei jää. Lähen kolhoosist ka minema. Annan lahkumisavalduse.»

Esimehele meeldib, kui keegi on tasakaalu kaotanud. Vihane inimene muutub kaaluka ees abituks. Sellisega tee mis tahad. Seepärast Villas Vook valabki veel õli tulle:

«Aga mina teen vallandamisettepaneku — tööga mitte toimetuleku pärast.»

3. peatükk

Oja talu endine perenaine Ann on teada hea inimene, vaikne ja lahke. Tema suured, pisut nukra moega silmad ja taluelule vaatamata peeneks jäänud talje on just nagu ülearune ilustus sellise rohmaka töömurdja nagu Juhan Hakjala kaasale. Lelle küla on vanajumal õnnistanud oonukest konti naisterahvastega. Võta reast: Kaada Lepp, see Joosepi kaelkook, Geralda Aberot — Karjamaa peremehe poolharitud järglane, Veera Ivask — tema kohta parem ära ütlegi — ja muidugi Oja perenaine Ann Hakjalg. Et kõik Lelle oonukesed pole veel kõhnad ja et kõigi põue pole pihuga õelust pistetud, sellest annab kindlat tunnistust Ann. Teda teatakse vahel olema liigagi häbelik ja järeleandlik.

Juhan Hakjalg on juba nädalapäevad vilja masindamisel ametis. Viljapeks käib nagu enne kolhoosigi kogu küla ühistööna. Ainult et nüüd on peksubrigaad kahe küla pealt kokku klapitud. Ametimehed ja karjarahvas on endiste masindajate seast kõrvale jäänud. Juhan kui oskajam ja tugevam on allalaskja. See töö on vastutusrikas ja raske. Särk leemendab seljas, nägu on higist ja tolmust kriim. Vahel ronib brigadir ise masina peale üles ja laseb Juhani puhkama. Brigadir ütles, et Juhan saab suurima palga, allalaskjal on kõige kõvemad normipäevad.

Täna hommikul sai veidi aega hooga lasta, siis jäi mootor seisma. Masinist arvas paar tundi minevat, kuni korda saab. Juhan tuli seniks koju. Istub köögilaua ääres pingil ja vaatab, kuidas Ann asjalikult pottide, savikausside ja taldrikutega õiendab.

Rehepeksupäevil pole mahti habetki ajada. Juhani tüügastikku on rehetolm ja sõklad pidama jäänud. Higinired on püüdnud põski pesta, kuid asja veelgi hullemaks teinud; karvased kräämas paled, põletikulised silmad ja pidevast trumli kohal kissitamisest sügavaks soondunud näokurrud annavad Juhan Hakjalale kuidagi meeletu ja metsiku väljanägemise. Kuid ta ise tunneb päris füüsilist mõnu sellest mootoririkke läbi saadud puhketunnist ja ei mõtle midagi kurja.

Odraokkad on tee särgikaelusest põue leidnud ja Juhan krihveldab läbi jämeda takuse särgi vasaku kaenla alt.

Vana must pintsak on õlgadele visatud, et keha liiga kiiresti ei jahtuks. Pintsak kipub pingile libisema, kui Juhan oma mõnusas olemises ikka uusi kratsimispaiku otsib. Kortsutab särgikülje harjunud liigutusega pihku ja siis laseb kareda takuse riidega nagu raspliga laias hoos üle õhetava ihu.

«Mis sa sedasi,» on teinepool Ann õpetamas, «võta särk seljast maha ja rapsi aknast välja. Saad korraga okkaist lahti. Pese nägu ka kausis ära, oled nagu hirmutis.»

Esimene mõte hakkas Juhanile meeldima ja ta oleks peaaegu tõusnud särki puistama. Kuid naine ei osanud piiri pidada ja ütles näo kohta veel päris asjata otsa Rumal inimene: kes siis rehe ajal tunniks puhkama istudes nägu peseb. Pärast saab uuesti tolmuga, ja veelgi paksemalt — päev alles ees. Naise mõistmatus rikkus Juhanis selle esimese tahtmise ka ära. Ei ta nüüd tõusegi pingilt; jääb särk ja jääb nägu oma paika. Ka krihveldamise lust lahtus.

Ega Juhan pahanda, ainult et ta nagu ärkas endast ja nüüd peab midagi mõtlema või tegema... või ehk rääkima.

Ann askeldab sujuvate pehmete liigutustega ja pruukost ilmub nagu iseenesest lauale. Valge sitsrätik on otsaeest pikalt näo kohale tõmmatud. Oma kodus, mis tal siin ikka varjata või häbeneda oleks, aga ta on juba kord selline. Juhan vaatab üle Anne otsaesise ja põse ulatuvaid pikki punaseid küünekriime, köhatab suitsumehe köha ja ütleb, et lihtsalt midagi öelda:

«Oled sa ikka ilusti ristitud küll.»

Õhtul juba sai räägitud, aga lugu on värske ja valus, Ann kordab meelsasti kõike otsast peale.

«Ivaski Veera oli varem mis ta oli, aga nüüd on päris hull. Eks see kolhoosiasi mõju ka hinge peale... Kuda tema kohe kahe käega kargas mulle näkku.»

«Sa ikka õrritasid,» annab Juhan jutule suunda. Ta veidi nagu itsitab sisemiselt, kuigi selline komme pole tema loomu järgi. Aga asjaolud on tõesti nii ebatavalised: tema väike pehme naisukene läks kolhoosikarja ja küla kiskus silmad lõhki. Annel, kes hiirepojale ka ei raatsi haiget teha. Temal, kes inimestega on nii soe ja leplik; silmad lõhki nagu laadakraadel. Ei sihukest pilti oleks unes ka taibanud ära näha.

«Ei mina saa aru, mis temal hakkas. Algul manas kolhoosi, et see ei leia endale kindlat karjust — perenaised peavad kordamööda karja hoidma. Temal olla kodus tegemist kuhjaga, aga nüüd pandi nädalakord kaela. Jõlgu lehmade sabas.»

Ann on lahtisema suuga kui Juhan ja nii ta rohkem üksi juttu hoiabki. Juhan kuuleb, kuidas Veera Ivask hakanud kolhoosi järel oma küla inimesi läbi võtma. Kuidas Veera õelusest õhetades parastavalt pajatas Joosep Lepa lehma trahvimise lugu. Veera olla näinud, kui lehm vaia viltu tõmbas ja ketti järele lohistades ristikuädalale sööma ruttas. Helde aeg küll, lehm läks Joosepi oma põllule ristikuädalasse, aga Veera võttis kätte ja ajas Laadiku Kriileväljale kolhoosi kontori juurde. Villas Vook olnud ka kohe hakkamas ja määranudki kolhoosipõllult kinnivõetud lehma pealt trahvi.

Selle sõgeda jutu peale öelnud Ann, et miks sa vaia uuesti maasse ei löönud. Lehm, mõistmata loom, juhtub ikka vahel pahandust tegema, mis tema kolhoosist teab.

Pikemalt pidamata karanud Veera Ivask juurde, ja kohe küüntega. Ei osanud esmalt tema vastu midagi teha. Pole niisugust asja näinudki.

Ann räägib kõike nagu kõrvalseisja. Nagu poleks praeguseni päris mõistnud, et tema ise oligi see seal külast eemal karjamaal, kes langes füüsilise kallaletungi ohvriks.

Õhtupoole oli Ann läinud kontorisse ütlema, et tema enam Veera Ivaskiga ühes oma karjakorda ei pea. Tema jääb homme koju. Seal olnud juhatus parajasti koos ja muudki rahvast kuulamas. Hakatud arutama, keda Veeraga koos lehmade juurde saata. Lisaks lõõbitud veel Veera arvel. Anne kriimus nägu ja käed jäänud ka ette, kuigi ta varjata püüdis. Ei ükski naine julgenud enam Veera Ivaskiga metsa minna. Siis hakatud meeste seast paarilist otsima. Õhhetati naerda ja loriseti lollusi, kuidas ja kust kohalt Veera võsas mehi küünistama hakkab.

Juhan ei saa veel söömist lõpetatud, kui õue müriseva vankrid. Seal on brigadir, aidamees ja veel kaks Kriileväljа peremeest. Nad ei vaata maja poolegi ja peatuvad alles talli otsas heinaküüni juures. Küllap nad arvavad, et Juhan pikutab seisutunnikest kusagil masina juures põhukuhjas. Üleeile, kui rukkipeks siin Ojal lõpetati, jäid terakotid küüni nurka hunnikusse. Nüüd saadi masina juurest

ootamatult mahti ja otsustati Juhan Hakjala küüninurk vabaks teha.

Nelja mehe kätes kotid nagu lendavad koormasse.

Õue peal toimuv paistab köögiaknast ka laua taga istujale kätte. Juhan tõuseb ja astub akna juurde. Oleks ju võinud välja minna ja meestega mõni sõna vahetada. Käedki külge lüüa — töö nüüd ühine. Ei Juhan saa sammugi paigast, on nagu põranda külge kasvanud. Anne on haaranud sama tunne, ta tuleb Juhani kõrvale, paneb ristis käed mehe õlale ja naaldub takuse töösärgi läbi kuumava keha vastu.

Kui Juhan alla vaatab, näeb ta Anne silmist pisaraid voolamas. Naise nägu on nagu kivinenud, midagi selles ei liigu — ainult pisarad. Juhan tunneb, kuidas temalgi rinnus kitsaks jääb.

Ann ei suuda lõpuni vaadata, ta keerab aknale selja, põimib küünejutilised käed abiotsivalt Juhani laiade õlgade ümber, poeb peaga mehe rinnale torkava karvase lõua alla ja nuuksed panevad tema saleda tütarlapseliku keha vappuma.

Mehed seal väljas ei taipagi, mida nad teevad. Selle rukki külvas Juhan möödunud sügisel enda jaoks maha. Enne veel haris põllu, nagu enda jaoks haritakse — käis äkkega viis korda üle, et pind jääks kui tasane laud. Siis polnud kolhoosist veel juttu. Nüüd viivad kolhoosi mehed teri, nagu poleks Juhanit, tema tööd ja mõtlemisi-muresid olemaski. Oleks terad üleeile kohe masina alt ära sõidutatud, siis poleks allalaskmise hoos ehk märganudki. Aga nüüd: peremees on kodus, nemad tulevad teretamata õue ja laadivad Oja põllu rukki vankrile, nagu oleksid nemad külvanud ja vesivagusid ajanud ja talvel jää pärast muret tundnud.

Rebivad Juhani peremehetundest viimase lahmaka. Toimuks see enesetunde rebestamine kuidagi inimlikumalt, aga nüüd seisab Juhan akna taga nagu nõiutud. Nuttev naine on käte vahel, kuhu sa tema paned, kui tahaksidki välja joosta... Teevad naise ka veel nutma. Ojal on nuttu vähe nähtud ja seda sügavamalt pisarad Juhanit liigutavad. Lisaks oma siseheitlustele peaks nüüd ka naise lohutamiseks-kaitsmiseks midagi tegema. Aga kuidas sa liigud paigast, kui õrn inimene on nii su ihu ja hinge ligi pugenud kui Ann praegu. Ann on enne ka niisugust

tükki teinud, et poeb lausa päeva ajal põue. Aga varem on see hellitamiseks olnud. Nüüd tunneb Juhan midagi muud, nimetult nukrat, ängistavat ja suurt.

Koormad veerevad õueväravast välja. Vankrid lõgistavad juba teel.

Juhan seisab ikka paigal, tolmunud habemetüügas sassis koos Anne puhaste kastanjuustega. Mehe pilk langeb naise siidsele käsivarrele, sellel punetavatele inetutele triipudele... Juhani hinges lahvatab uus must laine. Lahvatab kahekordse jõuga — kriimustatakse naine katki, pannakse nutma, ja sa ise pole sõnakest ka väärt, kui su terad õuest minema sõidutatakse.

Elu nõuab oma ja varsti sammub Juhan Hakjalg taas masina poole. Teel võriseb vastu Villas Vooki vedruvanker. Juhani tere võetakse vastu mokaotsaga.

Esimees hakkab uhkeks minema — mõlgutab Juhan varem kuuldud mõtet.

Ilma poolt nii rängalt rapitud hing püüdleb kas või tibatillukesegi lohutuseallika poole. Mõte läheb kuulekalt seda rada, et tibakenegi teistest kahjurõõmu tunda... Esimees saanud eile juhatuse koosolekul pika nina. Oli oma kanguse ajamise Geralda Aberoti vastu toonud juhatuse ette. Juhatus otsustanud arvestada Geralda avaldust põllutööle jätmise kohta ja lükkas tagasi Villas Vooki karistusettepaneku.

Kui enamik teest käidud, hakkavad rehelised vastu tulema. Juhan kuuleb, et mootor andnud mitmeks päevaks priiust. Tulevat tema parandamiseks minna päris maakonnalinna. Hobused viidud ka juba talli juurde.

Juhan Hakjalg keerab kannapealt tagasi ja seab sammud talli poole. Ojal on paariks päevaks hobusetööd. Paneb kolhoositallist oma Sekretäri oma vankri ette ja sõidab siis alla Ojale. Selleks ööks hobust tagasi ei viigi, jääb oma talli...

Üldkoosolek kinnitas suvel esimehe ettepaneku, et kolhoosnikele isiklikuks tööks antud hobuse eest tuleb maksta kümme rubla päeva pealt. Teed oma hobusega aiamaal tööd või sõidad rukkikotiga veskile — kolhoosikassas krabisevad rublad. Sina loll muudkui maksa. Tahad elada — maksa. Tahad oma hobust oma tallis ühe öö poputada — maksa...

Terakoormad kärutati oma silma all õuest välja — ilma maksuta...

Viha tõuseb.

Naisel, sel heakesel, pehmekesel ja õrnakesel, kraapis kolhoos silmnäo puruks. Kas Oja peremehel oleks seda vaja, et naine puru ja nüüd nutab kodus... Kolhoosis võib kõik, siin keegi ei karista, lõõbivad pealegi. Kas Oja perenaisega oleks sellist saanud juhtuda...

Rinnus tekib tomp.

Oma talus oleks vanker kauem vastu pidanud. Sekretär oli vilja masina juurde vedamiseks küll võõra vankri ette rakendatud, sest Juhani omale polnud heinakorvi peale siduda. Ega Juhan sellest pahandagi, et viljamasinduse ajal tüdrukud tema Sekretäri juhtisid. Masindamistega on ikka nii olnud, et peremehed teevad raskemat tööd, viljavedu on nooremate hooleks. Masindamise ajal pole ühegi hobuse ohjad oma peremehe käes... Aga vanker polnud viljaveol, oleks võinud need päevad puhata. Sellega logistas Joosep Lepp kolhoosi sõnnikuveol...

Oma talus oleks vanker kauem vastu pidanud... Oma silma all rukkikoormad... Naine nutab... Juhan Hakjalas otsib ürgelukas väljapääsu. L o o m märatseb. Kui nüüd paras puu kätte satuks, küll lõhuks.

Ühtaegu Juhaniga jõuab teiselt poolt õuele kolhoosi tallimees Joosep Lepp ise. Ta juhib vankri teibakoormaga talli otsa, hõikab pikalt ja helisevalt:

«Ptrrruu!»

Juhan Hakjala silme ees keerlevad kollased ja valged rõngad. Kellestki ja millestki aru andmata haarab ta seina äärest looga, astub naabrimehele Joosepile juurde ja küsib hauataguse häälega:

«Kas mul ka veel vankri õigust on või?»

«On ikka. Võtan koorma maha, siis saad.»

Vastust kuulmata tõstab Juhan Hakjalg nagu pime sõnn looga ja virutab otsemat teed Joosepi poole, löögiks kõrgelt üle pea hoogu võttes.

«Mis sa nüüd!» saab Joosep hüüda ja hüppab hoobi eest instinktiivselt tagasi. Selja taga seisev teibakoorem võtab hüppe kinni ja Joosep jääb abitult teivastele selili. Taeva taustal paistab hullunud Juhani kogu kõrgele tõstetud loogaga. Joosep paneb käed kaitseks näo ette, nagu see midagi aitaks. Hobune koorma ees ehmub ülal vägevalt

välgatavast loogast ja rapsab edasi hüpata. Inimesele sihitud hoop laratab teivastele, et värske kuusekoore tükid maha rabisevad. Hirmunud hobune paneb ümber tallinurga.

Saamata õieti aru, mis toimus, ajab Joosep end rappuval koormal istuli ja peatab hobuse. Käsi haarab nagu iseenesest teiba ja koormat sinnapaika jättes jookseb Joosep oma õuele.

Joosepi naine Kaada on õuel seliti maas ja Juhan Hakjalg põlvitab oma metsiku rehetolmuse näoga tema kohal, hoides naisel kõrist. Kaada peened põlved ja valged reiekepid välguvad, ise ta kägiseb midagi, saamata õieti hingata. Mõmiseb segaselt:

«Mm-mm. Mu . . .»

Kui Joosep päris juurde jõudnud, kuuleb, kuidas Kaada viimasest jõust teda õpetab:

«Mm-munad, võta munadest . . .»

Joosep on juba teiba tõstnud ja tegutseb rohkem instinkti kui mõtlemise ajel. Toores kuuseteivas raksatab kummargil oleva Juhan Hakjala kaelakondi pihta . . . Joosep tuleb nagu teadvusele, ehmub, lõtvub ja laseb löögipuu kukkuda. Juhan Hakjalg vajub lõdvalt nagu kott Kaada kõhule. See ronib kräbedalt ilma Joosepi abita raske keha alt välja, juuksed sarvis ja silmad meeletud. Ise kriiskab:

«Löö, löö maha . . .»

Joosep ei liigu . . . Lõin inimese maha — mõte hakkab kuuldavalt peakolbas kloppima.

Esmalt jalad ja siis võppub kogu Joosepi ihu pidurdamatuis värinais. Kõik toimus nii äkki, et alles nüüd saab loogalöögi ehmatus ihu üle võimuse . . . Joosep, näost valge, väriseb keset õue, kuni Kaada teda käisest tõmbab ja tuppa talutab. Joosep ikka päris ei taju, et kõik ilmsi on.

Kaada on teisest puust, tema teeb kohe mis vaja. Juba ta segab lusika kõlisedes nukelises teeklaasis külma kanget suhkruvett. See võtab Joosepilt ehmatuse ära. Siis alles teeb endale, märgates seejuures, et temagi käed värisevad ja ihu võdiseb.

Kui Kaada välja läheb, siis näeb ta Juhan Hakjalga nagu viinauimas nõrkade põlvedega kodu poole tuikumas.

Joosep kogub end, läheb talli taha ja toob koorma hobust suu kõrvalt talutades õue. Õues ta silitab Miku kaela ja palgeid. Mikule on see ikka meeldinud. Ainult täna hellitab peremees liiga kaua. Alles nad ehmatasid, kas hüppa või rangiroomad katki. Eks Joosepiga ole pika elu jooksul mõnigi tegu ühes ära tehtud. Miku noogutab sõbralikult peaga — kõik paha on unustatud.

Joosepi ja Kaada arupidamine katkeb, kui Talumiste Toomas, pealt seitsmekümnene ätt, õue astub. Ta ei kärsi kodus istuda, aiva kõpsutab oma keppi küla vahel.

Toomaga jutustades vaevab Joosepit endine küsimus — mis saab edasi? Enam ei tea oma õue peal ka julge olla. Kuhu nõnda ükskord välja jõutakse?

Juhtunu on väga meelel ja keelel, Toomas saab ka kuulda.

«On tõesti aeg kätte jõudnud. Vaata missugune asi, et inimene ei või enam oma hobuse varssa ka kasvatada.» Rohkem Toomas kuuldu peale ei ütle.

Külaline kutsutakse kööki istuma, on nagu seltsiks.

«Näe, Juhan tuleb tagasi!» hüüab Kaada ja kutsub Joosepit akna juurde vaatama.

Juhan Hakjalg tuleb tõesti kraavi äärt pidi üle välja, astub päris inimese moodi. Mis tal mõttes võib olla?

Mis tal mõttes . . .

«Sa, Joosep, ära ennast näita,» hakkab Kaada korraldusi jagama. «Peida ennast tahatuppa.»

Joosep on nõutu. Mis ta veel siia otsib?

«Võta kirves kaasa,» käsutab Kaada. «Kuula ukse taga, mis ta ütleb. Tee tagant aken ka lahti, saab välja hüpata, kui vaja.»

Juhan Hakjalg astub sisse, jääb ukse ette seisma ja nõuab:

«Kus Joosep on?»

«Joosep läks külasse.»

«Kus Joosep on?»

Juhan seisab, käed pintsakutaskus, ja ajab üksisõnu. Tema näost ei saa midagi välja lugeda. Kaada hoiab teise seina ja püüab rahuliku häälega seletada, et Joosepit ei ole kodus, ei tasu otsidagi. Juhani nõu saab otsa, nähtavasti ei mõelnud valmis sellist varianti. Ta pöörab paigapeal ringi ja väljub sõnagi lausumata.

Aknast vaatab kolm silmapaari üle välja eemalduvale

Juhanile järele. Mis selles mehes toimub? Kas tal oli puss taskusse surutud käes? Või tuli hoopis leppima . . .

Sel õhtul pannakse talli uksele sissepoole tugev puu ette. Maja uks lukustatakse hoolikalt. Aknad seatakse haaki.

4. peatükk

Neljakümne üheksanda aasta varakevadel organiseeriti kolhoosid kogu vallas robinal ära. Paar küla tervena jäigi veel aastaks aru pidama. Üksikuid talusid siin-seal kolhoosi sees muidugi ka. Päev pärast Kriilevälja rahvast tegid kolhoosi Vadi küla mehed koos Kruusa omadega. Kolhoos sai nimeks Vadi ja ta ulatub külgepidi «Oleviku» maadeni.

Päev enne asutamiskoosolekut tulid mõned Vadi küla peremehed Laite Jaani poole, et sõna meestevahelist juttu ajada. Õieti tulid nad kuulama, mis Jaan räägib Raikküla meeste kolhoosist.

Jaan Laide on küla usaldusmees või nagu proovikivi: mis tema teeb, seda võtavad siis ka teised ette. Ta pole külas päris harilik põllumees. Kolmekümne üheksandal aastal tuli ära kodanliku aja põllutööministeeriumi valitsusejuhataja kohalt ja ostis Vadil vanast karjamõisa südamest korraliku talu. Ise on Läänemaa mees. Mõtles Vadil rahulikult vanaduspäevi veeta — aastad veavad sinnapoole, praegu juba viiskümmend kuus.

Suvel saan viiskümmend seitse, mõtleb Jaan Laide oma maja hämaras suurtoas laua ääres istudes. Mehed tulevad vaikselt nagu matustele. Sisenevad, teretavad kõiki kättpidi, istuvad ja jäävad sõnaahtralt enda ette vahtima. Matustel aitab õlu seltskonda sättida, täna pole seda ka. Jaan ise ei võta algul jutust osa. Istub omaette, mõtteis ja mures. Selles eas hakka veel eluga uuesti otsast peale. Eelmine elu sai suure töö ja vaevaga järjele seatud. Polnud ülikool Tartus kerge, isatalu kehvapoolsel Läänemaal ei löönud Jaani koolitamisele vastu . . . Kümme aastat tagasi jaksas lõpuks talu osta ja siis unistas siin kasutada kõiki uuendusi, millest tulu loota. Taani talud pidid eeskujuks olema. Viisteist aastat pidid küllalt pikad olema, et näidata, mis üks mees maaga teeb.

Kümme neist on nüüd möödas...
Ja viis on veel ees...

Jaan Laite naabrimehe Oadu Panso veidi lärmakas hääl püüab teiste tuju kaasa tõmmata. Ta räägib mingisugust vana põrsalaada nalja. Mõni teine ütleb ka sõna sekka, aga õiget jooksu ei tule.

«Sain «Uue Elu» esimehe Olbreiga jutule,» alustab Jaan Laide. «Ta mul juba eesti ajast tuttav. Pean ütlema, et ta üllatas mind. Oli näha päris oma sõiduvees — agar ja elurõõmus nagu mullu ja muistegi. Tema ütlemise järgi saab kolhoosist ka asja, kui hakkamist on.»

«Nemad läksid kolhoosi vabatahtlikult,» põristab Oadu Panso ja tema lai naerul nägu kumab toa hämaruses vastu. Kuigi naerda on siin kõige vähem.

«Sa hakkad jälle oma joru,» on uusmaasaaja Lukas Liiv kärsitu. «Lase ometi kuulata.» Lukase arvates ei saa kunagi kaalukat juttu tulla, kui Oadu kambas on. Niisugune mees sobib viinaringi, aga mitte eluküsimusi arutama. Lukas ise on asjalik, ei kannata ta selliseid tuulelürpijaid.

«Kes s i n d sunnib?» küsib tehnikamees Teo Tõns, kes hulga priskem kui Oadu ongi. Teo on küla hea onu, kes ikka püüab kõiki lepitada. Meieripäevilt on ta pärinud suure vatsa ja hea läbisaamise kõigiga.

«Mis minust, ega mina kolhoosi kampa hakkagi,» lööb Oadu laialt käega, endal ikka nägu nalja täis.

Niisugusel on kerge elada, mõtleb uusmaasaaja Lukas Liiv. Teda ei ärrita kolhoosi tegemine ka, kõik mured jooksevad karvu mööda maha; nagu hani: suled vee vastu sisse võidnud. Torkamiseks ütleb Lukas:

«Ega kolhoosi igat meest ei võetagi.»

«Jah, tõsi, ega sind ole ju veel võetud, et sa suud pruugid,» annab Oadu vastu.

«Mehed, mehed... mõnes teises paigas,» vaigistab Teo Tõns oma rasva all veidi hingeldades.

Jaan Laide vaatab vaikides ega püüagi teiste vahelt oma jutuotsa korjata, kuigi Oadu just teda katkestas. Jaan on rahulik ja usaldust äratav. Pikka kasvu; käed tugevad, töömehe omad; nägu ülearu suur, otsaesine kõrge ja lisaks juuksepiir meelekohtadelt tagasi tõmbunud; silmad tõsised; naerukurdusid tema palgeilt ei leia. Tema pildi võiks mõne ärkamisaja koolimehe pähe seinale panna ja kõik usuksid.

«Kuulame Jaani,» ütleb ka Paul Taram, kes pole eaka isa kõrval veel peremeheks saanud, kuid keda peetakse arukaks ja arvestatavaks külas.

Jaan Laide läheb sealt edasi, kuhu jutu teema põikas:

«Oadul on õigust ka, «Uus Elu» tehti vabatahtlikult, nagu mina tean. Ja juba neid tehti vabal soovil mujalgi enne... seda suurt sõidutamist.»

Jaan ei saa halba sõna — Siber — öelda. Tal on nagu ebausklikul kurja vaimu nimetamisega — ütled kuuldavalt, siis kutsud ta välja endale õnnetuseks. Jaan ise pääses kulakute nimekirjast alles maakonna täitevkomitee abil. Ta oli üks neid, kes okupatsiooni ajal ei võtnud tagasi temalt äralõigatud uusmaakohta. Uusmaasaaja Lukas Liiv ise sõdis korpuses, aga tema pere kasutas Jaani ettepanekul maad edasi — muidugi võimude eest salaja. See päästiski Jaani.

«Nojah, see oli algul...» otsib Jaan Laide edasirääkimiseks sõnu. «Aga jätame tõsiasjad nii, nagu nad on, ja arutame kainelt, mis praeguses olukorras kõige õigem teha. Mina arvan, et kolhoosid taludega võrreldes midagi paremat ei too. Aga selge on ka see, et praegu enam pole mõtet taludega edasi venitada. Need on meil maksukoormaga varsti nagu ristiks kaelas. On see nii?»

Lukas Liiv vastab napilt:

«On.»

«Kaine mõistus ütleb, et taludest tuleb lahti saada ja kolhoos teha,» jätkab Jaan Laide. «Ütleb mõistus nii?»

«Ütleb.»

«Kolhoosi tegemine on õige samm?»

«On.»

«Mis teised mehed mõtlevad?»

Iga mees väljendab kuidagi nõusolekut, ainult Oadu naeratab endiselt heasüdamlikult — temasse see lugu just nagu ei puutugi.

«Et miski mõistust ei segaks, kustutame kõik olnu mälust ja lähtume sellest, et kolhoos on õige samm. See on põhitõde, millest tuleb hakata edasi mõtlema. Tagasi mõtlemine meile praegu tarkust ei too... Oma küla mehi me teame. Kui võtame ühiselt mõtteks, et elu tuleb elada ja võimalikult hästi elada... Ega selle vastu ka keegi pole?»

«Elada tuleb meeste moodi.»

«Nii, kaks põhitõde on meil olemas. Kui iga mees neist kinni võtab, siis peaks midagi välja tulema.»

Teo Tõns arvab omalt poolt:

«Talud-varandused on meil enam-vähem ühel tasemel, keegi ei peaks nagu teiste pärast kahju ka kannatama.»

«Ühepikkused poisid kõik,» lisab Bernhard Lõõbe, kes vanemate meeste seas on püüdnud seni suud koos hoida. Ta ütlemist ei tehta märkama. Mitte sellepärast, et teda Oadu noorpõlvevallatuse viljaks peetakse ja ema üksi kasvatas. Ei, aga peremeestel on väärikuse piirid olemas, kust ei astu üle ükski noormees, liiati, kui tal talu pärida pole. Homme pole neil enestel ka enam talu, aga ega see meeste mõõtu vähenda, kellel kasv juba käes. On edaspidigi ühepikkused — maata poisikestest igal ajal üle.

Jaan Laide kinnitab veel oma sõnu:

«Võtame nõuks, et kolhoosis teeme täie jõuga tööd. Vaatame, mis me üldse suudame... Ega ma taha prohvet olla — ei julge praegu kinnitada, et me kolhoosi kõrgel tasemel hoiame, aga vähemalt süda on siis rahul, pole enesele midagi ette heita. Ühesõnaga — töötame nagu põllumehed.»

«Õige mõte,» kinnitab uusmaasaaja Lukas Liiv.

Teo Tõns leiab meeleolu hoidmiseks veel ühe pidepunkti:

«Ega me ise ka ju päris paljakäsi jää. Väike majapidamine jäetakse.»

Jaan Laide on sedagi mõtet endamisi arutanud. Ta lisab:

«Põhikiri lubab kolhoosnikule jätta kuni kaks lehma — muidugi, kui üldkoosolek selle punkti vastu võtab. Väiksel talul polegi rohkem. Need lehmad juba ise toidavad... Aga ega me kolhoosi ka võõraslapseks pea. Põllud on ikka kolhoosi käes ja põld on kõige alus. Ennekõike kolhoos — vaatame, mis välja tuleb.»

Paul Taram lausub nagu endale:

«Ega mulle kolhoos meeldi. Aga kui te ära teete, siis m i n a kaikaid kodaraisse pilduma ei hakka. Töötan ausalt kaasa.»

Juttu on hilisööni. Kui kõik ära hakkavad minema, astub Oadu Panso Jaani juurde ja ütleb:

«Mul on sinuga veel üks jutt.»

*

Jaan Laide ärkab talumehe harjumusest varakult. Tegelikult võiks veel magada, sest kolhoosi tööpäev algab hiljem, kui oma talus algas. Nüüd pole hobuseid tallis kaeru ootamas. Talli minekuks peab kahe küla peale vaid kolm meest varakult tõusma. Ennemalt tõusis igaüks, kui just patuga pooleks hobust naise hooldada ei jätnud. Ühistallid on meestele hõlpu andnud. Naistel aga on ikkagi hommikuti põhjust lauta minna. Kaks lehma lüpsta, seadlambad üle vaadata, kanad õuele lasta.

Jaan tuleb õuele köögiuksest. Puhas uks klaasverandaga maja teepoolses küljes seisab kasutamata. See avatakse kas ristsete või muude pidude aegu. Täna on nii pidulik varasuvine hommik, et käi või veranda kaudu, mõtleb Jaan Laide. Kuigi pidulikuks meeleks ei tea muud põhjust olevatki kui seesama karske nooruslik loodus ise. Vanast mõisa ajast on jäänud suured pärnad. Põhja pool hõredat pärnatukka asub Jaani elamine ja lõuna pool Oadu Panso mõis, nagu ta ise ütleb.

Kahe talu vahet on käidud, kui käimist üldse on olnud, ikka teed mööda: ringi ümber väikese pärnapargi. Otseraja tallamiseks pärnade alla pole nende perede vahel põhjust olnud. Oadu on elus omamoodi tembutaja, aga Jaan tõsitõsine meesterahvas.

Täna astub kolhoosi esimees Jaan Laide otse pärnade alla, nagu polekski soliidses eas, vaid sälupõlves, millal ehal käies igalt poolt otse lasti. Läheb otse Oadumõisa ja pea kohal heliseb lindude sadakond. Nendel ülal käib kolhoos juba iidsest ajast. Üheskoos puhastavad pärnasid putukaist, üheskoos rõkatavad hommikuvaikusse oma rõõmu, ajavad röövlihinge hiireviud taga, lendavad soojale maale. Pärnik on nende vastu leplik, varjulistes võrades ja oksaõõnsustes on palju meelitavaid pesapaiku.

Kas tänahommikused jalajäljed saavad uue raja alguseks? Elati Vadil enesesse tõmbunult, mõeldi, et kõik rajad, mis vajalikud, on sisse tallatud. Tuli kolhoos, ja nüüd tallavad paljud hoopis uusi jälgi. Kes läheb talli juurde hobust rakendama, püüab silmalt üle heinamaanurga lasta. Naaberkülast tullakse kontorisse läbi võsa otse. Jaan läheb nüüd pärnikust läbi kolhoosi lauta — ju tuleb seal edaspidigi käia.

Jaan Laide läheb naabrimehe lauta, ja tal on selleks rohkemgi õigust kui Oadul enesel. Kuigi Oadu naine

Minna on selles laudas lüpsja. Naljakas — Minna Panso üle on nüüd kahel mehel õigus. Vaatab Oadu teda peremehepilguga ja vaatab naabri Jaan.

Jaan läheb naabrinaise juurde nagu ehale — otse läbi pärnapargi.

Palju on elus otsemaks läinud... Nüüd öeldakse vahel otse, mida varem välja ei öeldudki — polnud sinu asi, mis teine teeb. Nüüd on tihti just ühine asi, mis teine teeb.

Minna on juba laudas, nagu Jaan lootiski. Vana pisikese karjamõisa laut elas üle Oadu talu ja nüüd kulub ta kolhoosile ära kui targalt tehtud kingitus. Sai kohe enamiku karjast kokku tuua. Ega neid ühislehmi küll nimetamisväärselt olegi — igamehele jäi oma lauta kaks alles. Ühiskari rohkem moe pärast. Aga Minna ei tööta moepärast, tema jaoks on need külalehmad päriselt.

Kolhoosikarja talitaja leidmine ei tekitanud Vadil üldse küsimust. Kõik olid nagu ette kokku leppinud, et jääb Minna hooleks. Tema kätte viis iga perenaine oma lehma kerge südamega. Ja Minnal ei tulnud ettegi vastu puigelda — kes võõras ikka tema laudauksest peaks käima.

«Pole nagu kõneks tulnud,» teeb Jaan Minnaga juttu, «kuidas su mees ka elab?»

«Mis sa pärid, justkui ise ei teaks...»

«Tol õhtul ta jah seletas oma eluplaane, aga ma mõtlen, et kuidas nüüd. Kas ta hing on rahul, et külast lahku lõi. Võib-olla igatseb seltsi. Tuleb ka meiega.»

«Oh ei, tema on mul ikka niisugune oma moodi... Ega sa ta peale pahane ole?»

«Ei, ega ma sellepärast. Iga inimene elagu nagu teab. Mina olen viimane, kes kedagi kuhugi vägisi ajab... Ainult et ühes nagu julgem ja kergem.»

Minna tuleb päris Jaani juurde, vaatab maainimese usaldavate silmadega otsa ja ütleb:

«Lase tal olla jah, kohe nagu ta tahab. Ta on hea inimene, ja ma teen kõik, et tal rõõm elada oleks... Kui sa kolhoosi pärast — küll ma teen tema jao tööd ka. Tulen lauda vahel heinamaale kui vaja. Laps juba suur, küll ma saan.»

«Kuule, Minna... kas sa ei pea oma Oadut ka nagu lapseks... Mees vempe täis, oleks vahel vemmalt vaja, aga sa annad hõlpu pealegi... Kuid, ega ma midagi — läks jutuks. Ära nüüd arva... Kolhoosi pärast pole

midagi; ära nüüd seda ka veel enda mureks võta. Meil mehi küll. Ja ise sa oled juba päevast päeva väljas — rohkem kui mehed ongi.»

Ega Minnale tohi mõtlematult öelda. Jaan teab seda. Minna on tundliku hingega ja muretseja. Kolhoosi lehmade eest tunneb hoolt ja muret rohkem kui mõni teine Vadi perenaine omade eest. Vaevab end ja on hingehädas, kui mõni asi kraadi pealt ei klapi.

Maanaise suure kondiga, tugev tööinimene, kust tema nii hella südame on saanud — arutab Jaan. Targad silmad, aga veidi nagu liiga usaldavad — saa siis temast aru. Muidu tark, aga Oadu suhtes nagu pime kana. Peab küll vägev armastus olema.

Esimehekohustus sunnib Jaani veelgi edasi rääkima, kuigi kardab Minnale asjatuid mõtteid pähe ajada. Kuid asjad olgu selgeks räägitud.

«Oadu midagi ütles arstitähest — et kui vaja. Noh, valla mehed võivad uurida — mees andis talu üle ja ise ei tulnud kolhoosi.»

Minna taipab, et Jaan on ka esimehena heaks inimeseks jäänud, temalt kurja karta pole.

«Neid Oadu tempusid tea, ehk ongi juba täht. Ega t e m a hätta jää,» vastab kergel südamel.

Jaan on rahul ja toob veel peremehemõtteid lagedale:

«Kas sul raskeks ei lähe — oma lehmad ka?»

«Ei saa arugi. On küll teises ruumis, aga ühel ajal talitan. Kõik nagu üks töö. Ainult omade köietamine võtab aega.»

«Sellest saame üle,» ütleb Jaan. «Me hakkame isiklikke lehmi ühiselt karjatama. Heinaaeg tuleb peale, vabu käsi vaja.»

Minnal on veel mure, mida ta tagasihoidlikkusest pole seni rääkima hakanud. Nüüd ütleb välja:

«Mu oma lehmad annavad rohkem piima kui kolhoosi sõralised.»

«Nad tõid su kätte kehvemad, paremad jätsid enesele.»

«Jah, muidugi... Aga omadele ma annan vilja, kolhoosi lehmadele sest vähesest ei täidi, mis salves on.»

«Oma salvest ei peagi. Ära sa n i i s u g u s t asja tegema hakka... Tead, meil jäi seemneviljast üle. Kui õige söödaks ülejäägi lehmadele. Ainult enne arutan juhatuses, ega esimees tohi ise otsustada.»

*

Jaan Laide raiub noori kaski. Vilunud käsi annab paar täpset lööki ja kask langeb. Terav tööriist on Jaani nõrkus. Ladvad lohisevad järel, kui ta kasekaenlatäiega lagedale tuleb. Heinavoolanduse juures laseb saohaod kaenlast kukkuda, läheb pajupõõsa taha vilusse jäetud veemannergu juurde ja joob mõnuga tubli janutäie.

Seisatab, valib asjatundliku ja tähtsa ilmega saoasemeid. Et pärast oleks kerge küüni juurde lohistada, peab juba enne valmis vaatama küngasteta veoraja.

«Lase hobusel puhata ja tule siia, ma õpetan sulle heinasao tegemist,» hüüab Pillele, kes hoburehal ringiratast laseb, heina voolandustesse kokku rehitseb.

Oadu ja Minna tütar Pille käib Tallinnas keskkoolis. Talvel elab seal tädi juures. Suvel laseb hõlpu kodus. Ema saatis teise nüüd mõneks päevaks kolhoosiheinamaale appi. Seitsmeteistkümnene, ega ta enam nii laps olegi.

Pille naerurõkatused, lapsemeelsed küsimised-pärimised ja jutukus on heinaseltskonnale meeleolu loonud.

Noorus peabki selline ilust sädelev ja naerust rõkkav olema, see Jaanile meeldib. Tüdruk on Oadusse läinud. Ainult mis lapseliblikale sobib, sellest peaks täisealine mees välja kasvanud olema...

Pille sügavpruunid sametsilmad särtsavad soojust, kui ta ülejala hüpates Jaani juurde jookseb. Seesmisest lustist naervas tukktõmmuks päevitunud näos välguvad veidi esiletükkivad, aga ilusad piimvalged hambad. Nägu musta juuksepillanduse all ei paistagi liiga tõmmuna, aga hambad näivad häbitult hele-heledaina — nii hiilgavat valget ei tohikski maailmas olla, kui on Pille hambapärlid. Panevad kartma, et ebamaine puhtus saab haiget. Maailm ümber pole nii helge.

Tänane päev tundub Jaan Laitele siiski hirmus helgena. Temasse on tükkinud midagi Pillest. Ta vibutab uljalt rehaga, kui esimest näidisseljatäit kokku roobitseb ja aluskaskede peale maha paneb.

Pille roobitseb ja sopsib ka heinapahma kallal, kuid seljatäis ei kuula sõna. Tõstmisel see laguneb ja Pille vajub naeru kõlistades oma sassiläinud sellitööle. Jaani kisub ka Pille kõrvale sooja, lõhnava, torkiva ja ihara heina sisse.

Reha võtmisel ei satu Jaani käsi selles saginas mitte kohe puu külge, enne leiab Pille higiniiske käsivarre.

Pille ei tea midagi.

Laps ja vanamees teevad saadu ja see kerkib nagu päris. Iga seljatäit sopsib enne Pille ja alles siis, kui ta naerust ja raske lasu tõstmisest nõrkedes kummuli erutavalt lõhnavasse leherikkasse lambaheina langeb, alles siis võtab reha Jaan. Jaani ees asuvad rehatäied nagu ise korrapäraselt tihkesse rivisse. Seejärel lükkab ta reha palge heinalademe kaugema otsa alla, pistab vasaku käe küünarnukini heintesse ja tõmbab heinasülemi vilunud liigutustega jalge ette tihedaks tugevaks seljatäieks. Suur pahmakas kerkib vasakule õlale. Heinad matavad pea, nii et ainult jalgade ette näeb. Pillel on jälle naermist, kuidas heinavirn nagu omapead Jaani jalgadel edasi liigub. Jaan mingis poisikeselikus tuhinas ahmib ka sellise kandami, kui rehavars ja vana selg vastu peavad.

Pille järgneb sao juurde, kus Jaan seljatäie õigetpidi paika paneb, ikka seletades, miks nii ja mitte teisiti. Et saad ära ei laguneks ja vihmavesi sisse ei sajaks ja et neid tuleval nädalal sellistena kaskede peal otse küünini saaks lohistada. Rakenda hobune kasetüvikute külge ja sõida.

Jaanile on õpetamine hea mäng, suvine ja rõõmus. Ta ei tea Pillet teisiti hellitada ja enda lähedal hoida.

Teiste Jaan on tore vanamees, mõtleb Pille ja jälle on rõkatamiseks põhjust. Kõige lõbusam aeg on heinaaeg. Emal oli hea mõte teda heinale saata. Õhtuti tehakse siin lõket, keedetakse suppi, magatakse küünis kuumadel heintel; kasedki on nurka toodud, nagu oleksid suvisted.

*

Õhtuks on määratud juhatuse koosolek ja Jaan Laide sammub küla poole. Samm on kerge ja meeleolu niisama päikeseline kui ilm.

Heinaga on üle ootuste hästi toime tuldud. Heinalised sai kolme gruppi jagatud. Esimees, arvepidaja ja laohoidja on ka pidevalt mehe eest väljas olnud. Kontor seisab lukus. Tehti talumeeste moodi pikad päevad. Päikesetõusuga üles niitma, pärast keskhommikut väike uinak ja siis loogu liigutama. Õhtul kokkupanek ja sissevedu, kuni valgus ja

väsimus lubavad. Jaani rahvas oli kaugel jõeluhas ööd, et tundigi kaduma ei läheks.

Algul ühel õhtul tuli naaberküla mees üle jõe kolhoosnikke vaatama. Nemad niitsid väimehega kahekesi, aga siin oli seitse kätepaari löömas ja tasasemail paikadel püüti hobumasinaga lõgistada. Ülejõe mees oli ikkagi skeptiline — heina on tänavu kasvanud, aga kes ta kokku paneb, seda ei tea.

Nüüd on teada, et kolhoosi hein on koos ja rutem kui ülejõe talumeestel. Jaanile on hein nagu auküsimus. Heinaga häbisse ei jäädud — Jaani meeleolu on ülev.

Viljapeksu ettevalmistuse punktis läheb juhatuse koosolek ägedaks. Meeste arvamisi jälgides tunneb esimees Jaan Laide, kuidas pind jalge alt kaduma hakkab. Seni on nad teda kuulanud ja oma viimase sõna õigust kasutades on ta asju mõistlikult ja hästi ajanud. Nüüd tahavad meistrimehe Teo Tõnsiga eesotsas pilli lõhki puhuda, tahavad musta teed pidi peksumasinale elektrimootorit osta.

Teo Tõns ajab sõnadele kaalu andmiseks veel oma vatsaka kere püsti — mis muidu juhatuse meeste ringis kombeks pole — ja ütleb:

«Mina ei võta masina värki oma asjakski, kui nüüd elektrimootorit ei muretse.»

Lukas Liiv, keda ka kolhoosnikuna ikka veel uusmaasaajaks kutsutakse:

«Ega sa enam ei saa kõike, mis tahad, nüüd oled kolhoosis.»

Teo Tõns: «Kulla mees, just nüüd saabki seda, mida enne üksi poleks jaksanud osta.»

Lukas Liiv: «Kui ei saa, siis ei tee — see on pisikese lapse jonn.»

Teo Tõns: «Oled kolhoosis, nüüd ei saa — see on ara inimese tõnn.»

Lukas Liiv: «Sina ei jäta, hoiad omast kinni.»

Teo Tõns: «Ei, sinu omast hoian... aga ei jäta küll. See on sinu raha ja iga teise raha ka, mis me maksame kütteõli eest, kui viljapeksuks traktorit laenama läheme. Toome elektri meierei juurest Oadu õue ja laseme kui undab. Palju odavamalt käes.»

Lukas Liiv: «Altkäe jaoks pole kolhoosikassas raha. Ja mine tea, kust su tuttav mootori varastas.»

Teo Tõns: «Kartul on turul hinnas. Paneme mõne koorma peale — ma olen nõus ise maha müüma — ja tagasi tulen elektrimootoriga.»

Jaan Laide: «Oleks ametlikult saada — ostaksime kohe, aga nii ei või. Varastame ise oma tagant kartuleid. Kolhoosis on esimene nõue a u s u s.»

Paul Taram: «Kui on juhatuse üksmeelne otsus, siis on aus see, mis teeme.»

Jaan Laide: «Mina olen ebaausa ostmise vastu, aga ausalt pole meil kusagilt võtta. Ja jätame selle jutu.»

Teo Tõns: «Ja jätame viljapeksu ka . . .»

Lukas Liiv: «Aga kui välja tuleb?»

Paul Taram: «Mehed omavahel . . .»

Juhatus on juhatus ja Jaan Laide teeb ettepaneku asi hääletusele panna. Ta ei usu, et mehed mõtlemata teo peale välja lähevad. Vaidlejaile enestele tuleb hääletamine ka ootamatult — nagu liiga ametlik lõpp selle omavahelise jutu peale.

Ostmise poolt hääletab kuus meest; vastu on üks — Jaan Laide; erapooletu üks — Lukas Liiv.

«Eh, mehed, mehed, mis te teete!» rohkem Jaan Laide ei ütle. Demokraatia on ühistegevuse alus.

«Ärge seda lugu protokolli pange. Jätame enda teada,» ütleb Teo Tõns.

«Esimees, ära üldkoosolekule ka ette kanna,» toetab Paul Taram omakorda.

«Eh, mehed, mis te teete!»

Kodu poole sammub vana löödud mees Jaan Laide. Kus on kuuma heinapäeva lust ja Pille sädemeis silmad ja heinavõit üksiktalupidajate üle . . . Seni tuli juhatus alati esimehega kaasa, täna keerati üksmeelselt selg. Ja ta nõudis ainult ausust . . . Ara inimese tönn — kuidas see Teo ütleski. See käib nüüd Jaani kohta. Ara inimese tönn — aga hein sai Jaani plaani mööda õigeks ajaks valmis.

Ausus, argus, demokraatia — Jaan Laide on esmakordselt kolhoosi aja sees nii segi löödud. Hakkad jonnakalt üht liini ajama, komistad teise otsa. Kus on tõde? Ilm on tõesti segi, kui kaine mõistus ka enam ei aita.

Mehed läksid temast mööda, läksid hääletamisega, demokraatia reeglite järgi.

Demokraatia on aus põhimõte . . .

*

Vilja masindamine on Vadil ikka olnud nagu pidulik toiming. Rehepeksuga tehakse lõppkokkuvõte aastast. Terad jooksevad kotti ja aasta kohta võib öelda — hea või halb. Peksumasin toob hulga rahvast kokku, nagu pidule. Masindamisel ei tundu töö ränk. Mida raskemas paigas rabad, seda tunnustavamalt küla sind vaatab. Mida tolmusem nägu ja higisem särk, seda tähtsamana võid end pärast puhkeringis meeste seas tunda. Eks mõnigi ole end allatuule masina põhuotsa juurde seadnud, et pärast nagu tolmutont ringi käia ja selle pilku tõmmata, kelle oma muidu su peale ei taha laskuda.

Rehepeks on nagu elu ise — igamees püüab leida oma iseloomule ja lihastele kohast olemist.

Mõnigi mees on otsa alt põhku kandma läinud, et lihaseid näidata. Mõnus tunne, kui sa ajad poolekoormase hangutäie kuhja otsa ja tüdrukud seal kiljudes kaugemale põgenevad.

Peksupäevad on olnud üks lõbus rahvakogunemine. Eriti on ühispidu muljet kinnitanud hea söömaaeg peksuperes.

Kolhoosi rehepeks on harjumusest niisama erakordne ja oodatud, ainult kes nüüd ühist talgutoitu teeks? Või peaks esimees nüüd külalt midagi ära võtma, inimestevahelisi tavasid vaesemaks tegema?

Jaan Laide austab küla tavasid. Juhatuse nõusolekul korraldas ta asja nii, et peksupäevil süüakse lõunat ja õhtut kolhoosi ühislauas. Vadil peavad kolhoosi rehepäevad niisama meeleolukad olema kui talupõlves.

Allalaskja pingile tõusevad auväärsemad ja oskajamad. Karjapoisile, kellel lubatakse armulikult aganaid masina alt ära tõmmata, sellele on allalaskja ausse tõstetu ideaalkujuks — kunas kord tema nii meheks saab.

Jaan Laide astub pingile, et oma käega esimesi rukkivihke trumlisse lasta. Teo Tõns lülitab elektrimootori sisse. Masin hakkab algul kahisema, võppuma ja väntasidvedrusid aegapidi hõljutama. Kiiresti hoogu võttes lämmatab trumli undamine kõik muud hääled. Trummel on tiirud vihaselt kõrgele pingutanud, masina kere väriseb nõudlikult. Jaan kuulab hetke pühalikult trumli muusikat

ja tõstab siis esimese vihu nagu ohvrianni kõrgele üles ning laseb selle laotatult aegamisi trumli siinide pureda.

Jaan unustab ümbruse ja tunneb uudsevilja käte vahelt läbilaskmisest seletamatut rõõmu nagu õnnestunud tööst hoogusattunud kunstnik.

Vasak käsi suunab ladva trumliavasse ja tõmbab kõrred peaaegu tabamatu virtuoosse liigutusega kohevile. Parem käsi haarab karetorkavast vihutüvest ja näo ees hoogsat kindlapiirilist poognat joonistades laotab kõrrevoolu ühtlase lindina huugavasse kurku. Täissuuga masin jorrab koduselt ja pisut vanamehelikult. Kui rohurikkast vihutüvest läheb korraga suurem tükk alla, siis hüüab see võppuv elukas kohkunult häält madaldades juuooohh! Kuid kohe toibub ja tõstab tooni, sest Jaan lubab hetke tuure koguda. Enam ei kuulegi masina etteheitvat ohhetamist. Allalaskja käed käivad rütmiliselt ja nõtkelt, iga uue vihu juures uusi kaari joonistades või rütmivarjundeid viimistledes. Jaan Laide töötab nagu nõtke tajuga dirigent orkestri ees.

Jaan unustab ümbruse, unustab end ja unustab sellegi, et ta käte vahelt sööb masin kolhoosi esimest uudselõikust. Vili jääb viljaks alati, ta on ikka olnud küla tugialus. Püha vili ja kogu tähelepanu nõudev töö on Jaani jäägitult haaranud. Vanusele vaatamata on ta ikka olnud Vadil üks allalaskjaid. Tema käsi pole oma ega naabri vihu juures vahet teinud — ta on alati töötanud hoolikalt, vilja enda pärast, nagu väljaspool aega ja ruumi oleva pühaduse pärast. Et ainult vili oleks hea, saak helde ja kõik terad jõuaksid kotti. Kõik terad — masinasse andmisel ei ole nad omad või võõrad, kolhoosi või üksiktalupidaja põllult. See on vili, mis elab meist kauem, on elanud minevikust üle ja elab tuleviku üle. Vili on see, mis jääb. Jaan Laide tunnetab vilja ürgjõudu keha iga erguga, kuigi ta taolisi mõtteid kunagi endas tabanud pole, vähem veel välja öelnud. Vili on tema instinkt, mis arvutuist eelpõlvede põlluharijaist kokku nõrgunud.

Võib-olla seesama instinkt sunnib Jaan Laidet kolhoosi juhtima samuti kogu hingest. Vaatamata löögile, mille uus kord ilusa talu unistustesse virutas, vaatamata vanusele, vaatamata sellele, et nooremad tookord juhatuse koosolekul temast mööda hääletasid.

Jaan Laide ärkab tööuimast. Alateadvusest trügib aju

väliskoore kurdudesse see kiuslik, painav teadmine, et Teo Tõns ja temameelsed saavutasid oma. Praegu undab masin elektrimootori jõul. Viimastel päevadel sai salamisi loodetud ja kardetud võimalust, et mootorikõks, mis harjumata silmale paistis tilluke kui kaljalähker, ei suuda peksumasinat ringi ajada.

Masin töötab korralikult — aga Jaan on ka mõistlikult alla lasknud. Kui rohkem alla kupataks, jääks see lähker käuksti seisma.

Jaan Laide hõikab vihusidemeid lõikavaile tüdrukuile: «Andke rohkem ette!»

Need omakorda näitavad vihukoorma otsast etteandvale Lukas Liivile käemärkide abil — andku kiiremini.

Kõigist neljast käib nagu tuuleiil üle, käed hakkavad kiiremini liikuma ja rukki vool masinasse suureneb. Jaan laotab ikka ühtlaselt, aga suurendab lademe kahekordseks.

Masin muutub tõsisemaks, teeb kumedamat häält, kuid seedib kõik, mis Jaan jõuab trumlisse vehkida. Masinist Teo Tõns muutub tähelepanelikuks: kas on midagi lahti? Astub Jaani poole ja näeb, et see on nagu meelest ära. vehib kahe käega alla kupatada. Lõpuks põrutab terve vihu korraga, seda õieti laotamatagi. Tavalise mootori järel oleks masin nüüd ehmunult kõõksatanud ja sõnapealt seisma jäänud: trummel kinni nagu tinutatud. Hakka noaga trumlisse mässunud õlgi välja kraapima ... Aga ei, masin jõuratab korra hästi ehmunult, kuid kogub end nagu ime läbi ja undab kohe jälle rõõmsalt ja kõrgelt.

Jaan lööb käega, endal nägu naerul.

Lööb käega, astub pingilt maha ja hõikab üle undamise Teo Tõnsile:

«Kinni ei jäänud, aga ikkagi on jõudu vähe.»

Teo Tõns küsib:

«Kas sa tõega tahtsid kinni lasta?»

Jaan lööb veel kord käega:

«Jõudu on tal ikkagi vähe.»

Kuigi Jaan pole oma elus nii tugevat jõudu peksumasina taga tundnud.

Kahevõitlus mootori enesega lõppes nüüd samuti Jaani allajäämisega. Kuid see tõi vastupidise reaktsiooni. See kaotus, täiesti ootamatu võidetuks osutumine tegi Jaani meele rõõmsaks. Kogu vimmane pais hingest kadus koos masina jõuratusega. See oli lahendus — Teo Tõns toimis

targalt. Ainult otse — sõnades — ei tunnista Jaan kunagi nõnda.

Teo Tõns naeratab ainult silmadega, kui pingile astub, et asi oma käega ka ära proovida.

5. peatükk

Trepiplatvorm on vankri kõrgune ja Lukas Liiv ajas koorma tolli täpsusega paigale. Nüüd on kerge kotte üle vankriääre otse platvormile lükata. Lukas Liiv saab sellega üksi hakkama. Seekord tulid Jaan Laide ja Paul Taram koormaga kaasa ning nüüd tõstavad paaris nagu mängides pikki kaerakotte üle läve kuivati eesruumi.

Jaan Laide ulatab parema, temast paarkümmend aastat noorem Paul Taram vasaku käe; konksu tõmmatud sõrmed haakuvad vastamisi tugevaks haardeks. Kott kõigub kergelt kahe mehe käesillal, kui tassijad üksmeelselt jalga astudes üle avara puupõranda otse kuivati ukse juurde lähevad. Seal hüppab kott nagu tõntsakas paks poiss käekiigelt maha teiste omasuguste juurde, ja nii täpselt, et teda pole enam vaja sättida.

«Noorest peast sai kotisilda sõrmkooguga seotud,» ütleb Jaan Laide trepile tagasi tulles. «Siis tegime võistlust, kelle sõrm kõige rohkem kotte järjest vastu peab ... Ega vist praegu ka veel sõrm järele ei anna; selle kaerakoti tühja all küll mitte.»

«Teeme proovi,» on Paul Taram hakkamas. Tema pole sellisest sõrmevedamisest kuulnudki.

Nüüd ulatab Jaan Laide nelja asemel ainult keskmise sõrme. Sõrmesild peab proovi vastu. Jaan ei hakka ütlema, kas ta nüüd lustiks kotte ridamisi ainult sõrme jõul tassida. Ta lausub üldisemalt:

«Ega talumees vilja juures väsi. On rohkem kotte, on ta jõukuses ja jõus, on vähe, et kõht näljapilli lööb, siis on ka mees väsinud.»

«Tänavu pole väsimust karta, kotte on tulnud tassida, et selg valus,» arvab Lukas Liiv, kes on masindamisel hoolitsenud kottide äraveo eest.

«Tundub, et vanajumal on kolhooside loomise poolt,» ütleb Paul Taram. «Sellise viljarikka suve andis kohe.»

Uusmaasaajaks hüütav Lukas Liiv kiidab:

«Kui ise mees oled, siis aitab kolhoosiski — nii on vist õigem. Tema peale looda, aga ära ise ka sel ajal laiskle.»

Esimees Jaan Laide on juba teinud esialgsed arvestused. Kui riiginorm ja seemnevili maha arvata, siis jääb veel igavesti palju vilja kolhoosi salvedesse. Selle kõik võib normipäevade peale ära jagada. Ühiskari on nii väike, et see ei kuluta suurt midagi. Kui kõik klapib, siis saab iga normipäeva kohta vähemalt kaheksa ja pool kilo vilja. Ja mis siin kahelda, homme-ülehomme on peks läbi. Kaheksa kilo aga tähendab seda, et uusmaasaaja Lukas Liiv viib normipäevade eest koju kolm korda rohkem teri, kui möödunud sügisel oma talust sai. Hakka või uut aita ehitama.

Lukas Liiv oma naisega on üks töökamaid peresid Vadil. Oma uusmaakohal rabas ta ka tööd varavalgest hilisõhtuni, aga seal polnud tema ettevõtmistel õnnistust. Ta ei tunne põldu, aga põld tunneb võhiku kaugelt ära. Ja põllul on sada vigurit, kuidas oskamatut ninapidi vedada. Külvad valel ajal või jätad orase äestamata, või äestad just siis, kui ei tohi, või teed kolmat-neljat pidi ... Võid end lolliks rahmeldada, aga kui alatasa tagurpidi teed, siis sügisel ikka lõigata pole. Tema põldudel lasus nagu needus. Tema järg oli külas kõige nigelam.

Kolhoosis on Lukas Liivi töökusele liidetud Jaan Laite põllumehetarkus. Kogu Lukase rühmamine on tänu Jaani arule õiget mäge paigast nihutanud. Eks ta ole teistegagi nõnda, aga Lukas Liiviga eriti.

Hakkaks nüüd mingit ausa jaotuse teoreetilist ideaali taga ajama, siis kuuluks ehk osake sellest viljast, mis Lukas Liiv oma salve saab viima, hoopis Jaan Laitele. Pikkade arvutuste rea algne kondikava oleks ehk mõeldavgi. Vaataks, kui palju kahe küla saak oli suurem kui mullu, üksiktalude ajal. Võtaks maha selle osa, mis tänu ilmastikule rohkem saadi. Arvaks üldisesse kasumisse ka selle jao, mille kolhoosi loomise fakt iseenesest lisa andis. Vadil ei kahtle keegi, et ühisel jõul said kõik hooajatööd kiiremini joonde, kui eraldi tehes oleks saadud. Lõppkokkuvõttes tähendab kiirus aga täiendavaid viljakotte — põld oskab tänulik olla. Nõnda jääks veel üle lisasaagi see osa, mis targa juhtimise tõttu salve korjus. Kui nüüd seegi jääk veel pooleks jagada — pool juhatuse ühise tarkuse ja

teine pool esimehe Jaan Laite arukuse arvele — eks olekski resultaat teada.

Kas Jaan Laide saaks poole rohkem vilja, kui ta praegu normipäevade arvestuses saab, või koguni neli korda rohkem — kes seda teab. Ega saadagi teada. Arvestust pole, ega tehta, ega osatagi teha. Inimesele käib üle mõistuse kõike kümmet tuhandet tegurit arvesse võtta, mis saaki mõjutasid.

Kuuldavasti pole naabrimeestel «Oleviku» kolhoosis tänavu vilja põrmugi rohkem kui mullu. Vaata, et vähem ei korju. Ilmastik oli sama hea kui Vadil, kuhu sealne lisasaak kadus? Kas kanda kahju loomuliku nähtena kolhoosikorra kui olemuselt negatiivse fakti kraesse? Nõnda arvavad Kriileväljal paljud. Seal ju ei jõutud ühiselt töötades kiiremini valmis. Hoopis vastupidi. Vili alles poolest saati peksmata — on oma töödega vähemalt kolm nädalat ajast maha jäänud.

Kas võtta Jaan Laite osa arvestamises aluseks ka naaberkolhoosi näide? Kas ei peaks ta lisatasu saama sellegi eest, et Vadil muutus kolhoosikord juba esimese suvega positiivseks faktiks? Täpipealt seesama kolhoosikord, mis Kriilevälja meeste kätte antuna kindlalt negatiivseks osutus.

Ja kas faktil kui sellisel üldse ongi väärtust? Võib-olla pole tal üldse ülekaalus ei pluss- ega miinusomadusi; on neutraalne, inertne. Omadused sellele faktile annab alles küla, kelle kätte ta satub.

Jaan Laide on täiesti rahul selle osaga, mis ühissaagist tema normipäevadele langeb. Ja enam kui rahul — mis seda rääkidagi —, enam kui rahul sellega, et suvi nii hästi korda läks. Kevadisest kõhklusest on vaid varjud jäänud. Jaani mõtted ei lähe kaugeile tagamaadele rändama, ta ei jahi ideaalse jaotuse pelgast mõttekujutelma, mis iga püüdmiskatse eest ikka kättesaamatumale kaugusele põgeneks. Ta ei hakka isegi kolhoosikorra kui fakti ümber filosofeerima. Teda lihtsalt täidab rõõmuga see hea saak, mis aitab kõikuma löödud kindlustunnet taastada. Jaan Laide ütleb oma tundmused ja mõtted lühidalt välja:

«Jaa, mehed, v i l i k a s v a b k o l h o o s i s k a.»

«Jah, hirmu nagu polegi enam,» ütleb Lukas Liiv sedasama.

«Miks sul hirmu ei ole, kuhu sa oma tasuvilja ära mahu-

tad,» pöörab Paul Taram teise sõnu. «Ega vist ümbruskonnas kusagil anta normipäevale nii palju vilja.»

«Aga raha anname vähe. Kari on väike, sularaha pole kuigi palju tulemas.»

«Vili on hinnas, sellest saab praegu kõik mis vaja,» vastab Paul Taram esimehele. Seesama Taram, kes kevadel armulikult lubas, et tema kolhoosile kaikaid kodaraisse pilduma ei hakka.

Mehed on rahul ja üheskoos arutades kasvab rahulolu veelgi.

Viljal on maamehe jaoks imevägi. Annab lihastesse otse kombatavat jõudu ja südamesse sellist usku, et see halb, mis olnud, mis küla inimesi endasse tõmbuma ja umbusklikkusse kapselduma sundinud, see hakkab kuhugi kaugusse vajuma. Elu on elamiseks.

Jaan Laide on sõrme proovimisest ja täis salvedest kindlust saanud. Ega ma polegi veel väga vana, avastab ta. Näe, kahe küla põllumajanduse juhtimisega tulen päris toime. Oma talu oli veel väikegi minusugusele mehele, mõtleb ta rohkem viguri pärast otsa. Oleksin pidanud end juba varem kuhugi mõisavalitsejaks pakkuma.

Nõnda endamisi rahulolu poole kaldudes läheb Jaan Laide Oadumõisasse Oadu Panso hinge päästma. Nüüd on trumbid Jaani pihus — kolhoosis ei jää keegi viljata.

Oadu on kolhoosile toeks olnud. See vana mõisakuivati, mille Oadu lagunenult ja pooleldi katuseta kolhoosile üle andis, on kogu seemnevilja kuivatanud. Bernhard Lõõbe tegi ta korda. Poisil on annet ehituse peale. Peakski ta sellele tööle jätma. Jaan varem ei uskunud, et poiss nii tubliks meistriks on õppinud. Nüüd tulevad naaberkolhoosid siia oma seemnevilja kuivatama. Pakuvad matti ka — Oadu kuivati teeb kolhoosile vilja sisse. Head põllud ja suure lauda andis. Täitsamees selle kandi pealt.

Aga ise ei tule kolhoosi.

Jaan jääb värava juurde seisma, sest teed mööda läheneb kummaline kuju. Käib kähku nagu keedaks. Oleks veel, et ainult kähku, aga ta tõstab seejuures jalgu järsku ja paneb nii kentsakalt kobamisi maha, nagu oleksid päkad valusad või kardaks maale haiget teha, või oleks see tuline. Või just nagu hiiliks hääletult õunavargile, kuid normaalsest kümme korda kiiremas tempos. Kaenlas hoiab ta kodujänest. Peas on vana must laiade äärtega kaabu.

Kaabu räästad on allapoole sorgus. Pleekinud vildi ja katkutud servade järgi võib arvata, et Kosta Jans selle peakatte juba oma peiupõlves ostis. Sest kes see tulija muu saab olla kui Kosta Jans, kes elab Jändja külas. Need on ju tema pikad sorgusvurrud, mis ripuvad kaabu laia narmas ääre alt välja, ja nende vahelt piilub tema ilus väike ümmargune tahtejõuetu lapselõug. Silmi, nina ega kõrvu pole peakatte varjava toime tõttu näha. Palitu eest on ta selga tõmmanud suurema mehe jaoks õmmeldud beeži üherealise peenest poeriidest pintsaku, mille sügavast väljalõikest paistab ta enda must maavillane seljakate. Ümber on tõmmatud kodanliku aja ohvitseri vöörihm, mille küljes paremal puusal ripub läikiv nahktasku, mis väga meenutab revolvrikabuuri. Ainult hirmus pika toruga peab see Kosta tapariist küll olema. Vasakul pool ripuvad vöö küljes ridamisi väikesed kortsunud nahkkotikesed — nähtavasti laadimismoonaga.

Kodujänes teeb niisugust hädist häält, nagu ta peabki tegema, kui Kosta Jansi kaenlas ripub.

«Sul on vägev revolver,» ütleb Jaan Laide tere asemel, sest Kosta Jans teret niikuinii vastu ei võta.

Kosta ei tee sedagi sõnamist kuulma.

«Kust sa sellist ilusat pruuni läiknahka said? Ise õmblesid kabuuri? ... Ise muidugi — ilusasti oled teinud ... Hea kingalappija oled, näha, et peenemat tööd ka oskad... Tulid Oadule külla?»

Kosta ei tee märkamagi.

«Eks astume siis ühes väravast sisse, mul ka tema juurde asja.»

Oadu tuleb uksele vastu takuste aluspükste väel ja paljajalu. Endal juuksed sarvis ja silmad uneseguselt punnis.

«Ohoo, kus täna on Oadumõisas au ... valla kaks tuntumat saksa tulevad korraga uksest sisse.»

Oadu võtab selliseks pidulikuks puhuks kapist läikiva siidseljaga vesti, tõmbab selle särgi peale ja istub koos külalistega tagakambrisse laua ümber. Algul ta vaikib, aga kelmidest silmadest on näha, et unevindunud aju haub juba vigurit või vähemalt konksudega juttu välja.

Jaan tahab kohe tõsiselt asjani välja jõuda ja alustab: «Sa, Oadu, tead ka, et me kolhoosis juba ülehomme lõpetame kaerapeksu?»

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

«Kuhu te kiirustate, odra niitmisega aega küll, kuused veel päris rohelised,» vastab Oadu.

Lõikaski tõsisel jutul otsa katki. Aga Jaan ei jäta:

«Vilja saime palju, annab päris jagada.»

«Ega ma ka ei kurda. Näe, tädipoeg Kosta kinkis mulle tiine küüliku — hakkan jõukalt elama. Mõtle, kui ta veel kaks poega ka toob...»

See on hoopis jänesetäkk, aga Kosta ei lähe nii tühja seletamise pärast oma suud paotama.

«Kolhoosimehed löövad tänavu salved vilja täis,» peab Jaan ikka jutu sihist kinni.

«Eks see on hea,» vastab Oadu. «Kui ma noorest peast Viljandimaal Paistu vallas Tutku Taari juures sulasepõlve pidasin, siis seal olid ka jõukad naabrid. Tutku elas enne uudselõikust tervelt kaks kuud laenust. Ühe naabri käest tõi silgusoolvett, teiselt leiba. Järgmisel nädalal laenas jälle teistelt... Hea kuulda, et teie aitades ka nüüd kolhoosisilgu soolvett leidub. Eks siis ole tee teada, kui oma särve otsas.»

Siin räägi nagu seinale, mõtleb Jaan. Oadu ajab ikka sopsu kokku. Tea, kuidas ta ära kavatseb elada? Peaks küsima...

«Kosta on siis jõukas, et sindki jänesega toetab?»

Kosta teab, et jänes on hoopis pintsaku eest tasuks.

«Kosta on jah täitsamees,» kiidab Oadu, «ainult ühe asjaga pole tal elus vedanud. Naine oli kurjast ... Oli kord ilus koduväimehe koht saada, eks Kosta läind lõksu. Ta polnud siis küll nii kange mees, et oleks kahe pintsakuga käinud, aga selle-eest oli noor, tugev ja arukas kah. Eks Julette-Saali seadis talle püünised teistpidi ka üles... Ihuvõlu ja taluvõlu — ega naljalt vastu ei pea. Tüdrukust peast ei paistnud ta jutukus nii välja ka. Aga kui meest hakkas saama...»

Need meenutused puudutavad juba Kosta hinge ja ta paotab suu, et asja selgemaks öelda:

«Või ehk kui...»

Kuna Kosta on käe vägevate vuntside alla lükanud ja suud ning lõuga mõnusalt peos hoiab, siis see ütlemine rohkem pihku jääbki pidama.

Oadu jätkab:

«Ju s e e naine oli Kosta saatus. Ega ta muidu üle nädala poleks seal vastu pidanud. Jumal andis juhatust ja

jonni — ilus talu, selle pärast oleks mõni teine mees veel hullemat teinud kui Julette-Saaliga ühe katuse all elanud ... No oli sel naisel suuvärk. Rääkis, aina rääkis. Rääkis süües ja ... igal pool. Kosta, kuule, ta vist ei tõmmanud vahel aasta otsa hinge sissepoole?»

See on küll õige, ja Kosta muheleb kinnituseks, ise pöidlaga vuntsi juurikat krõhvitsedes.

«Ei Kosta ise saanud lausetki vahele poetada. Nii kui ütlema hakkas, näpsas Julette-Saali lõpu ära.»

«Vai kost mina ...» mõmiseb Kosta heast meelest vahele, sest nüüd räägib Oadu tõesti tõtt.

Oadu jätkab:

«Kosta elas aasta, teise, elas kümme aastat! Pärast mees ei mõmisenud ka enam — tumm kui tukk ... Ära lolliks rääkis ilusa mehe. Hea mehe ... Ma siis ükskord ütlesin, et, Kosta, kui vähegi veel inimeseks tahad jääda, siis pane plehku. Jookse isa juurde tagasi. Seda küll elus ette tulnud, et noorikud meeste juurest koju tagasi putkavad. Mine sina ka ... Niipalju oidu veel oli, et sugulast kuulda võttis ... Et ligimestel ka teiste eluga asja pole, oleks mõni varem taibanud Kostale märku anda. Loomakaitse seltsid loodi, aga meest ei aidata.»

«Hää no küll, aga ...» lausub Kosta.

«Näed, mehel on juba jutt tagasi tulnud,» rõõmustab Oadu. «Sa võta oma volmer välja, siis olemine kohe teisem.»

Kosta avab kabuuri ja tõmbab välja pika sirge varrega piibu. Pikk on vars selleks, et kaba kaabu ääre alt välja ulatuks. Lühikene piibunõsi ajab suitsu vilträästa alla ja seal siis hakkavad Kosta silmad kipitama. Sirge on vars tehnilistel põhjustel. Pikale ja kõverale ei saa korralikku auku sisse. Võta sirge kuslapuupulk, aja punaseks kuumutatud traatora südamikust läbi ja ongi pits olemas.

Kosta harutab vöö küljest ühe tubakapusara lahti ja pakub teistele pläru keeramiseks. Tal on ka omad vigurid — pakub sellest esimesest, kõige kangemast kotist. Ja jutt on niisugune, et endal käib isu käreda tubaka järele. Ega vöö küljes asjata viis kotti ripu. Igas on eri marki tubakas. Kosta tubakaasjandust tunneb; ise kasvatab, ise pargib, ise lõikab peeneks ja ise teab, mis puhul üks või teine klapib. Täna on viiendas kotis siiski peenenarmaline ja naistelõhnaline linnatubakas. Üks miniister või mis ta

oli, sattus läbisõidul poe juures peatust tehes Kostaga ühes piipu tõmbama. Tema andiski.

Jaan on lootuse jätnud, et täna midagi asjalikku öelda saab. Oadu on hoos, kus sa siin enam tõsist mehesõna poetad. Teed ennast veel lolliks. Oadu leiab, mis vastata.

«See on vist karulaeng,» arvab Oadu tädipoja tubakakotti vastu võttes ja selle sisu nuusutades. «Sa kipud ikka seda kõige vägevamat pakkuma. Mul täna selline õrjetu olemine, et jänesehaavleist aitaks küll ... Ei, seegi on ehk liig — ulata mulle see nepilaeng.»

Kosta harutab vöö küljest lahti järjekorras neljanda nahkkotikese, selles on oma tubakaist kõige pehmem.

«Olemine on veidi sant,» seletab Oadu. «Eks eile öösel olnud koletu äike?»

«Teist niisugust sel aastal pole näinudki,» kinnitab Jaan.

«Näe, missugune rumal asi minuga,» pajatab Oadu. «Muidu olen mees kui muistegi, aga välku ja müristamist kardan. Ise mõtlen ja mõistan küll, et ega see pikne meest ei kimbuta, ta rohkem vanapagana pärast põrgib. Aga ei aita midagi — kui kõvemast käratab, on mu ihu higine ja ei tea, kuhu pead panna. Eilne märul oli nii vägev, et lõi päris seest lahti. Ma ei saanud muud, kui istusin öö otsa pimedas rehetoas kapal. Naine ei leidnud ka minu pärast öörahu — pidi tunni tagant kappa välja viima.»

Oadu tõuseb, läheb kööki ja tuleb tagasi setvertnoiga, mille põhjas loksub liitri jagu sogasevõitu puskarit.

«Panin koirohu peale tõmbama, saab lahtisele kõhule rohtu. Võtke kah ... Kui kardate, et liiga kinni lööb, ma siis toon hapukurki peale hammustada.»

Toobki hiljuti soolatud kurki ja keegi ei ütle ära, kui peremees klaasi tõstab ja ergutab:

«Laske ka üks klõnks!»

Ühele klõnksule järgnevad teised. Oadu punetab näost ja kogu ilm on temale hea. Hakkab tubaka andjat ja viina võtjat Kostat kiitma:

«Ega Kostal elus kasutult kohmerdatud aega polegi. Ta kas töötab või istub. Vahepealseid tuure temal polegi. Rapsab kohe paigalt täiskäiguga. Läheb laadale, on kolme minutiga minekuks valmis; teine seab kaks päeva. Läheb kirikusse, on minutiga minekuks küps. Viina võib käigu pealt visata, see liigutus ei nõua üldse ettevalmistust ...

Niisugune mees on Kosta, tema tühjalt aega ei viida. Kui istub, siis istub, astub, siis ka astub, et püksid värisevad kui kott Kulina veski püülivaltsi all ... Aga mõni teine muudkui kohmerdab igal elujuhtumisel ette valmistada... Nagu see Hakjala Juhan, eks te teate küll, Oja peremees. See on kohmitseja. Läheb pinumaale kükitama, siis enne köhib toas hääle puhtaks, tapleb veel naisega, et karvik nagi all põrandal, vaatab, kas ahjupeldid on tihedalt kinni, ja alles siis astub õue...»

«Mis sa nüüd luiskad, Juhan Hakjalg üldse ei sõima, liiati oma naist.» See on Oadu teinepool Minna, kes uksele ilmunud ja Oadu sõnavoolu katki lõikab.

Oadu vastu:

«Mis sa segad, see jutt on praegu just niipidi, teistpidi ei tuleks välja ... Nii ta on, mõni valmistab pool elu ette.»

Minna näeb Oadu riietust ja tal hakkab piinlik Jaani ees. Ütleb Oadule:

«Mis sa eputad, vest seljas — tõmba parem püksid jalga.»

Oadu on kuulekas, läheb riidekapile, tõmbab püksid külaliste juures jalga, ise aga seletab:

«Rätsepad või asjad, ei saa üht nööpi kinni. Kolm korda juba õmblesin ette, ikka tuli ära.»

Minna on õiguse poolt ja ütleb:

«Mis sa puhud, millal sina nööpe oled õmmelnud?»

Oadu küsib Kostalt, kes vaikides ja omaette vahtides volmrit tossutab:

«Sa ikka vahel Pussulaskmas oled käinud?»

«Mis sa sedasi,» on Minna jälle juttu korda sättimas. «Rahvas ütleb ju — Pussulaskmal.»

Jaan kasutab ära Minna kohaloleku ja püüab juttu asjalikumaks keerata:

«Millega Oadu mõtleb tegelema hakata? Ühe jänese talitamine on nagu vähe mehe kohta.»

«Kingitud küülikuemandat talitan mina oma käega ja nelja emist ka,» vastab Oadu. Hetke järel jätkab. «Kuule, Jaan, naabri Jaan, kas sa viiistada oskad? ... Kuula siis uudist: mul on neli emist laudas ... Isiklikud ja paksud, roosad ja põrsaid ootamas.»

Jaan vaatab Minna poole, et seegi ütlemine sirgeks saaks aetud.

Oadu ise seletab lähemalt:

«Kirjadega on asi korras. Kolhoosnikul on lubatud üks emis ja üks kesik. Kaks nime on seepärast Minna omad ja kaks on tädipoja Kosta kirjas. Oma kodus pole tal muud kui küülikud. On nii?»

Kosta kuuleb emistejuttu esimest korda, seepärast võtab vaevaks vastata:

«Vai kost mina...»

«No näed nüüd,» pöördub Oadu rõõmsalt Jaani poole, «Oadumõisas on neli ametlikku siga. Et kaks kesikut ka kulti said, see on muidugi patt kõigevägevama silma ees, aga minu käsi ei tõuse elusaid põrsaid maha lööma, kui nad ükskord peaksid ilmuma, olgu pealegi kesiku omad.»

Jaan teeb endamisi arvestuse — nelikümmend põrsast ühel poegimisperioodil; aastas saab kuni kaheksakümmend põrsast. Laadal makstakse head hinda, oleks aga rohkem anda. Oadu on kavalalt nuputanud. Aastapalk missugune ... Kentsakas ikkagi — Oadu kasvatab rohkem põrsaid kui nemad kolhoosi seafarmis. Seal ainult üks emis ongi. Sigadega on kolhoosis seni olnud rohkem naljategemine. Lõime kolhoosi, aga Oadu-sugune peab hea seisma, et põrsad müügilt ei kaoks. Jaan küsib Minnalt:

«Sa ise ei talitagi sigu?»

«Oadu tahtis nii ja mina mõtlesin ka, et las tema jandib nendega. Lehmad on minu majapidamises, aga sigadega ma ei tunne muretki. Ise ta teeb ja ise teab ... Ja las ta olla. Ega minul ..., mina seda põrsaste raha ei näe...»

«Kust see sööt välja tuleb?»

Minna vastab Oadu eest:

«Praegu jätkub veel talu ajast. Aga eks ta osta juurde, kui puudu hakkab jääma ... Ega ta midagi halba ei tee, las ta õiendab nendega...»

Oadu läheb Minna kõrvale, embab naist ühe käega ja ütleb hellitlevalt:

«Sa mu pudsusuleke ... Mis ma sinuta oleksin ...» Seejärel jätkab asjalikumalt. «Kuule, eit ... mul on hea eit, ilus eit. Kullatükk ... Kuule, eit, kukekult teeb õue peal kisa, sa õige mine vaata, mis lahti. Ehk on kull karjas.»

«Ega ma midagi halvasti öelnud,» püüab Minna lepitada. Siis läheb joonute juurest ära õue, jättes mehed setvertnoi

ümber istuma. Mis juttu sa Oaduga pudeli juures ikka ajad.

Oadu kallab suurest pudelist puskarit ja ise rõõmustab:

«Nüüd on naised kodust ära. Kas teeme kaljapudi või kütame saunaahju?»

Keegi ei vasta. Jaan tahaks ära minna, aga kohe ei saa tõusta, see oleks nagu hinnangu andmine Oadumõisa perekonnaasjadele.

«Sa, Kosta, Pussulaskmas oled ka käinud? Mis su naisuke seal teeb? Räägitakse, et sai viiskümmend täis ja päevapealt jättis lobisemise maha. Nüüd olevat peaaegu et harilik inimene. Mõni arvab, et kolhoos võttis vaikseks ... Arvatakse ka, et su tütar, see Leenu, rääkis ema ümber. Ega kaks sellist ühte tuppa ei mahu kah. Tõstavad katuse kui keeva kartulipaja kaane paigast ... Võit jäänud Leenule ja ema paastub ... Ega tea, Kosta, sa saad tuleval aastal viiskümmend viis, võib-olla lähevad sinu keelepaelad sel sünnipäeval lahti ... Ega ette ei tea.»

«Või ehk kui...» arvab Kosta.

«Või tahad koduväiks tagasi minna? Aga Julette-Saalil olevat üks pikk kõhn vanamees majuliseks. Küllap see koduväimehe koht pole enam saadagi ... Sa naist ikka tahad veel? Kas põieluu vahel pakitseb? ... Tulid ehk tänagi tädirannast, siis tubrud praegugi hellad. Sa nii niheled seal tooli peal. Kuule!...»

«Hää no küll...» muheleb Kosta ja ta volmer tossab kõvasti.

«Tahad, ma aitan sul pruuti vaadata. Võime koos kosja minna. Võta naine ära, ega ta leiba küsi; nüüd kolhoos annab naistele niisama kui meestele. Vaata, et toidab sind veel ära ... Eks sa tead küll Kriileväljalt seda Veera Ivaskit. Üksik naisterahvas, head taluhooned käes. Tal olla viinadki kapis valmis. Et kui pulmad äkki peale tulevad, siis joogi pärast pidamata ei jääks ... Sinna pole muud, kui sõida hobusega õue ... Hobuse ma küsin naabri Jaanilt oma Minna aiamaa harimiseks, aga ise paneme kellad peale ja teeme hoopis pulmasõitu ... Kuule, see mõte on juba mehi väärt. Läheme kosja, Kosta?»

«Vai kost mina...»

«Jaa, see on õige mõte! Veera Ivask on erksa närviga inimene ... Temaga sa hommikul tööleminekut sisse ei

maga ... Ta magab ahju peal; kord kukkus põrandale ja ärkas kohe üles. Erksa unega ... Saad ärksa perenaise ... Kui naisevõtmise nälg peale tuleb, siis pole muud, kui ütle mulle. Või kui sa oma kümmet sõna raisata ei raatsi, siis tule lihtsalt uksest sisse ja pilguta silma — vaat niiviisi. Ära ütle sõnagi, küll ma taipan.»

«Või ehk...» ühmatab Kosta vurrudesse.

Jaan tõuseb lauast ja ütleb:

«Mina hakkan nüüd minema. Aga sulle, Oadu, kuluks küll kuumal saunakerisel vinnutatud kasevitsu, selliseid parajaid luuaraagusid.»

Oadu, rõõmsalt nagu ikka:

«Tõsi, ma olen mees missugune, ega ma Kostale veel miski kraadi pealt alla ei anna. Usute või ei, aga jaanipäevase jää peal jaksan veel viiepäevast põrsast sabapidi kinni hoida. Kui ta ainult hambaid sõrme ei löö ... Kange mees olen jah.»

Jaan tõmbab ukse järsult kinni.

Kosta aga istub vaikselt oma toolil ja ootab — Minna pole teda kunagi kostitamata minema lasknud.

Väljas on videvik. Oadu läheb istumise peale õue end sirutama ja ilma vaatama. Lauda taga õunaaias on kahtlast liikumist. Oadu ronib kiiresti aiatara peale üles ja hirmutab:

«Ätt-ätt, õss. Vai õunu vargile. No kui ma nüüd võtan ... Kuulge, mõelge järele, kui ma nüüd teen lepase püssi kadakapuust kaitsevinnaga, mis siis juhtub ... Haa, nüüd jooksete käest ära, aga las tuleb talv, siis jäävad jäljed lumele ... Vai õunu vargile!»

6. peatükk

Vana, kärbseist mustatud sihverplaadiga seinakell «Kuldrannakese» kolhoosi kontoris näitab kaks null null. Tegelikult võib aeg olla nii veidi pärast ühte öösel. Praegu astub välja viimane lahkuja ja ruumi laua taha jääb istuma kolhoosi esimees Priidu Suur üksi. Arvepidaja protokollis üldkoosolekut ja andis protokolli kaustiku esimehele allakirjutamiseks. Priidu Suur hakkab ajale vaatamata asjalikult tänast protokolli üle lugema. Ruum on

veel koosolekuleitsene ja täis suitsetatud, kuid «kolkoos pole naljategu», nagu Priidu ise on öelnud.

Priidu hõõrub uimase pea selgitamiseks oma punast kartulikujulist nina ja loeb protokolli.

Protokoll nr. 2

Kuldrannakese kolhoosi üldkoosoleku kohta. Mis peeti endises Härmakosu talus, praeguses kolhoosi kontoris

30. aprillil 1949. aastal

Punkt 1.

Tootmisplaan (jaosk. agr. koostatud) võeti vastu ühegi sõnavõtuta, sest asi oli uus ja keegi ei osanud midagi öelda.

Punkt 2.

Tulude-kulude eelarve kinnitamine: Kuna arvestused on kõik tehtud esmakordselt võhikute poolt ja samuti nende poolt plaanis kirja pandud ja et kolhoosnikest ka keegi midagi täpsemalt ei osanud esitada, isegi külalisena koosolekul viibiv valla T/K propagandist sm. Kurm ei esitanud ühtegi parandust, siis otsustati: kolhoosi tulude-kulude eelarve etteloetud kujul 1949. aastaks ühel häälel kinnitada.

Punkt 3.

Et kevadtöödega kiiremini toime tulla, sai pikendatud õhtu tuleku aega kahe tunni võrra.

Punkt 4.

Kanafarmi loomiseks kinkigu iga kolhoosnik vähemalt üks kana, kes saab. See on vabatahtlikult.

Punkt 5.

Osta kanade parandamiseks viis tõukukke.

Priidu Suur loeb, loeb. Siis märkab, et loevad ainult silmad, aga ajuni loetu ei jõua. Nagu tukuks lahtisi silmi. Loeb uuesti. Veel ja veel ... Lõpuks jääb rahule, et kõik

üldkoosoleku otsused asjalikult kirja pandud. Enne käega paberi kohal õhus viis tühja ringi teinud, kirjutab alla oma keisripookstavid.

Kolmteist otsusepunkti. Kolmteist tugisammast, millele noor kolhoos oma töös toetub.

Jändja küla mehed olid ennegi teada, aga nüüd, kollektiivselt, lööb nende vaim veelgi rohkem õitsele.

*

Priidu Suur elab Härmakosul kolhoosi kontori peal ärklitoas. Sõdurist tulnud poissmees, palju temal vaja.

Täna on külvipäev. Priidu Suur kargab voodist. Nädalapäevad on üldkoosolekust möödas, aga ei külv taha hoogu võtta. Täna külvatakse hernest. Peab ise põllul olema, et seal midagi teisiti ei läheks, kui Jändja külas minema peab. Priidu Suur on küll pärit Muhumaalt, aga juba sünnipäraselt nagu Jändja meheks loodud.

Ta astub peegli ette ja hakkab näovigureid tegema. Nägu on tal hea, nagu vahtkummist, seda muudkui moonuta. Kui sellest lustist küll, siis põrnitseb Priidu tõsiselt peeglisse. Aga ikka vaatab peeglist vastu nagu mingi näovigur. Silmad asuvad kitsalt ninajuure lähedal ja veavad veidi sissepoole kõõrdigi veel. Priskevõitu nägu koosneb laiadest, nagu taignast voolitud voltidest; volte eraldavad sügavad teravad vaod. Otsaees on paar vaojuppi just seal, kus teistel korrapärased kortsud. Aga põskedele suu lähedale on looja Priidu kriipsud tõmmanud päris individuaalprojekti järgi.

Oma jämedaid ja läbimõtlemata näojooni peab Priidu ise päris paslikeks. Ta passitab peegli ees soni juuksetuustaku otsa ja läheb esimehetööle.

Revisjonikomisjoni esimees Leenard Rinne on hernepõldu viimast korda üle äestamas. Külvimasin ootab põlluveerel: kui Pärt Pree Vadi kolhoosist ostetud seemnega kohale jõuab, võib kohe alustada. Kõrvalpõllul loobib Kosta Jans kive vankrivahesse, seejuures kolistades, et küla koerad rahutuks muutuvad. Kui koorem täis, ajab hobuse teeveerele ja laob seal munakad korrapärasesse auna. Kartulimaa peab puhtaks saama.

Leenard Rinne sammub võnt-võnt äkke järel, käsi ohjade hoidmiseks sirgelt ette ulatades ja mängleva ker-

gusega pasteldes jalgu tõstes. Tema kujust õhkub abivalmidust ja käsutäitlikkust. Esimeheni jõudes võtab vana, enda pletitud rukkiõlgedest kaabu rutakalt peast. Kas teretamiseks või otsaeest higi pühkides — kes seda teab.

Põlluvaheteed sõidab sõrki kõrb, vankripõhjas on kaks kotti herneid ja nendel istub tallimees Pärt Pree ise. Tuul hõljutab udemeid tema paljaks kippuval pealael. Suvel ta mütsi ei tunnista, erinedes sellega kolmest ülejäänust, kes siin põllul parasjagu ametis.

Pärt Pree on alles aasta kolmekümnene mees, aga juba oma moodi. Mitte ainult mütsi mõttes.

Hernetooja peatab kõrvi ja hakkab vankrilt maha tulema. Hariliku maamehe käes käiks mahasaamine lihtsalt: viskaks vasaku jala hooga üle vankriääre ja sellesama hooga libisekski püsti teemurule. Udusulgedes pealaega Pärt Pree aga ei oska esmalt, kuhu ohjasid käest panna, kuigi ise on Jändjas sündinud ja iga päev hobusega sõidab. Topib ohjakeerdu kahe hernekoti vahele, see polegi nii lihtne. Seejärel ronib põlvili vankri eesotsa ja hakkab sealt, selg ees, aisa peale astuma. Jalg otsib veidi aega abitult õhus kobades aisapuud. Kui toetuspunkt leitud, siis on teine jalg juba lihtsam juurde tuua.

Just nüüd, kui Pärt Pree nõnda kindlalt poolel teel seisab, teeb Priidu Suur juttu:

«Kas said hea seemne?»

«Kuidas siis, esimees Jaan Laide ise tuli mõõtis kätte. Ta on vana agronoom, tunneb asja.»

«Aga sul on teine kott katki läinud,» märkab esimees Priidu Suur.

Pärt Pree seda ei tea. Ta kohendab pintsaku parempoolsesse tasku pistetud ajalehepeotäit ning ronib aisa pealt tagasi vankrisse, et vaadata. Tagaratas on tõesti vastu kotti käinud ja sellesse pika pilu hõõrunud.

«Siit on ehk herneidki kaduma läinud,» arvab Priidu Suur. Ta võtab seotud kotisuust kahe käega ja tõstab — näib tõesti tühja ruumi olevat.

«Sindrima...» vannub Pärt Pree rahulikult. «Ju siis pudenes teele.»

«Miks teele?» ütleb Priidu Suur. «Sul oli viiekilone kott kaasas, toppisid selle pilgeni täis ja poetasid tee äärde kivi taha.»

See on ootamatu lops isegi Pärt Pree jaoks, kes alati

külma verd ja filosoofilist rahu säilitab. Ta põlvitab ikka veel kotil, seejuures kergelt kätele toetudes, ja kommenteerib olukorda rahulikult üheainsa sõnaga:

«Sindrima . . .»

Vahepeal on ka Kosta Jans ligi vehkinud ja seisab nüüd oma volmrit tossutades ning vuntse siludes teisel pool vankrit.

Esimees Priidu Suur jätkab oma juurdlust:

«Mina oleksin küll herned kõrvale poetanud ja siis koti nõnda sättinud, et ratta hõõruda jääks. Ega sina minust palju lollem ole.»

«Ehk siiski pudenesid maha,» poetab Leenard Rinne esimehe jutu sekka.

«Mis sina oma suust pruugid, Leenard Maali mees Rinne, sinu asi on kuulata ja käsku täita.»

Kosta ei tee suudki lahti.

«Mis nüüd teha?» pöördub esimees Priidu Suur asjaosalise poole.

«Minu asi ka enam ei aita,» vastab Pärt Pree veidi kõriseva häälega ja laiutab käsi, põlvitades endiselt vankris hernekotil.

«Tuleb seda lugu revideerida,» ütleb esimees Priidu Suur revisjonikomisjoni esimehele Leenard Rinnele.

«Kuidas seda teha?» on Leenard Rinne nõutu.

«Võtad oma komisjoni kokku ja lähed käid tee Vadi kolhoosi keskuseni läbi, vaatad iga kivi taha.»

«Nii saab küll tehtud,» on Leenard Rinne sõnakuulelik ja abivalmis nagu alati. «Aga kui ühtaegu vaataks ka tee pealt, ehk on tõesti maha pudenenud.»

«Ega revisjonikomisjon ei allu kolkoosi esimehele, tee kuidas tahad,» on Priidu Suur armuline. «Aga minge kohe.»

Leenard Rinne kõhkleb:

«Kosta on küll siin, aga kolmat revisjonikomisjoni liiget pole kohal.»

Teiste jutu ajal on Pärt Pree aisa kaudu tagurpidi maha kobinud, astub esimehe ette ja päris jälgib, mis sest loost lõpuks välja tuleb. Nad on Priidu Suurega ühelühikesed mehed. Priidu on priskem ja lihava näoga, aga Pärt Pree peenelt vormitud näos võib intelligentseid jooni silmata.

Et Pärt Pree on just silma all, siis teeb kolhoosi esimees otsuse:

«Võtke Pärt kolmandaks ja tehke herneste otsimise erikomisjon.»

Asjalugu on juba niigi, nagu ta on, ja Pärt Pree ei hakka teda oma vastupuiklemisega rohkem sassi ajama. Ta ütleb vaid:

«Siis võiks ju hobusega minna.»

Pärt Pree kobib tuntud teed aisa kaudu vankrile tagasi ja kisub ohjaotsa kottide vahelt pihku.

Leenard Rinne kinnitab esimehele:

«Nii saab küll tehtud.»

Kolmas erakorralise ja täievolilise komisjoni liige Kosta Jans võtab volmri suust, sülgab üle õla ja on krapsti Pärt Pree kõrval hernekotil, kus volmer jälle oma paiga leiab ja rõõmsalt tossama hakkab. Mis Kosta asjast mõtleb, ei saa keegi teada, sest ta silmad on vilträästa varjus ja sõnakestki pole kuuldavale tulnud.

Esimees Priidu Suur võtab soni peast, tema higist kokkukleepunud heledad juuksed on kitsa mütsi all mingiks totraks turritavaks tornitaoliseks salksoenguks kooldunud. Pea kontuurid meenutavad pirni; lõua poolt otsast on laiem ja otsaesise kohalt kitsenev, püstine turris juuksepusa teeb selle kitsa jao veel hästi ilmekalt pikaks. Ainult värvilt on see pirn laiguline. All põskedel on ihupuna ja tublisti päikesepruuni, kitsenev otsaesine aga lausa hiilgab neitsilikku valgust, sinna pole truu soni päikest ligi lasknud. Kontoris ametilauagi taga on soni oma paigal, et mõni eksinud kiir kogemata valendikule ei satuks. Heleda laiguga võrreldes näivad tuhkblondid juuksedki üsna värvikad.

Esimees pühib otsaesist — töö võtab ikka naha soojaks — ja paneb mütsi kadeda kiirusega paika tagasi. Siis annab õnnistuse kaasa:

«Sõitke teie nüüd oma tööd tegema. Ega kolkoos pole naljategu ... Kosta Jansi vankriga sõidan Maali Rinne poole. Sinna olla kolkoosi jaoks kolm kana kokku toodud. Organiseerin selle uue farmi tööd.»

Seemet ootav põld jääb kevadpäikese alla ahtralt maha. Lõokesed, rumalad, lõõritavad niisama virgalt kui Vadi põldude kohal. Pesitsegu nad pealegi või Jändja küla enda nurmedel.

Päev on teise suuna võtnud, nüüd pole enam kiiret ja Pärt Pree ei sunni hobust sörkima. Juttu alustab tema:

«Ega ma ei taha end kiita, aga päike käib täna kõrgemalt kui eile.»

«Ta muidu ladna rahvamees, ei tea, mis tal täna oli sisse läinud, et sind nöökima hakkas,» harutab Leenard oma mõtet.

Pärt vastab:

«Inimesel tuleb ju mõtteid harva pähe, ja kui mõni juhtub, siis peab temast kinni hoidma, ära kasutama. Täna ongi selline õnnelik päev ... Inimene sellega loomast erinebki, et tal vahel mõte tärkab.»

Leenard on lihtsama jutuga, ütleb teistmoodi:

«Ta on l o l l.»

«Sellest see hädagi,» kinnitab Pärt. «Sest loll on looduskaitse all ... Kui ehk sina, kolhoosi revisjonikomisjoni esimees, ükskord kirjutaksid oma revideerimisakti külmavõetud kartulikuhja kõrvale, et esimees on loll. Kolhoosi varad peaksid kõik sinu valve alla käima.»

Kosta ainult muheleb, sest nüüd nad räägivad tõesti õiget juttu. Einoh, Jändja külas on ennegi targalt räägitud ...

«Hakkame nüüd komisjon ka olema. Ehk leiame mõne herne tee pealt, saaks asitõendina kaasa viia,» muutub Leenard ametlikuks.

Pärt teeb ettepaneku töö jaotuse osas:

«Teie istuge taha ja pidage teed silmas. Mul ohjad käes, ma ei saa maha vahtida. Aga ma võtan kivitagused oma hooleks.» Ta tõuseb hernekotil ühele põlvele.

Kosta sikutab ühest ja Leenard teisest otsast: seavad oma hernekoti vastu päralauda ja istuvad sellel näoga tahapoole nagu noorrahvas kirikusõidul. Ainult et komisjon kõlgutab jalgu üle tagaääre.

«Sa, Kosta, nagu vanem mees, vaata seda teepoolt, kus ratas kotti hõõrus,» ütleb komisjoni esimees Leenard.

Erakorralise komisjoni töö esimesed minutid mööduvad vaikimises.

Pärt on jälle jutu alustaja, ta mõtted on juba jõudnud Jändja küla pisiseikadelt maailma maade peale laiali minna.

«Minu asi ka enam ei aita, aga Hiinas tehakse praegu ajalugu.»

Pärt võtab taskust ajalehepusara, otsib, aga ei leia.

«Just seda lehte pole kaasas ... Aga näete, siin on üks teine artikkel, selles on meie külast ka juttu.»

Taga istujad pöörduvad Pärdi poole, et oma silmaga näha, mis ta jälle leidnud. See Tallinna leht on vahel huvitavam kui Jändja küla elujuhtumised.

«Näete, kaheksanda aprilli leht, olen teda juba kuu aega taskus kandnud.»

Leht on tõesti näruks kulunud, aga sealt saab veel päris hästi seda kõige tähtsamat lugeda.

«... vallas on põllumajanduse kollektiviseerimine viimaseil päevil teinud suuri edusamme. Möödunud nädalal organiseeriti Tõusva Tähe, Järiöö ja Oleviku kolhoosid. Neile lisaks Jändja küla 17 taluperet koondusid Kuldrannakese kolhoosi. Kolhoosi esimeheks valiti demobiliseeritud sõjamees Priidu Suur.

Vadi küla talupojad organiseerisid Vadi kolhoosi, esimeheks valisid nad agronoomi sm. Laite.»

Kosta ja Leenard on end küliti Priidu poole pööranud, et kuulda, mis ta oma kõriseva häälega loeb. Tõesti. Priidu Suur ja Jaan Laide on nimepidi sees.

Hobune astub omapead.

Pärt keerab end päris vatsuli kotile ja lööb poriseid poolsaapaid taeva poole kõlgutades oma rändarhiivi lahti. Nii need kolm meest sõidavad, pead vankri keskel koos. Pärt on küla poliitik ja filosoof ja kui vaja, diplomaat. Temaga ei jää hätta ja temaga saab kõigis ilma asjus teadjaks.

Filosoof Pärt Pree hakkab oma lehepusa algusest peale sortima. Nad on ilusasti järjekorras. Vanim leht kannab kolmekümnenda märtsi kuupäeva. Pärt lööb selle lahti ja pomiseb enda ette:

«Üks mees peab sünnipäeva ja saab Lenini ordeni ... see pole tähtis ... Vasalemma traktorijaama direktor saab sarjata ... ka pole tähtis — keegi peab neil ikka teiste hirmuks tuuseldada olema.»

Teised ootavad kannatlikult, kui ta uusi lehti avab ja silmi üle temale tuttavate asjade laseb käia, võtmata vaevaks neil peatuda.

«Põllumajandusliku artelli tüüp-põhikiri — seda teate... Kolmekümne esimesel märtsil läks üks mees Saaremaal põldu äestama ... Ahaa! Näete siin: hargneva peaga nisu. No see on üks imetaim. Kõik, mis praegu halb, kõik teeb

see nisu üksi heaks. Ta annab nii suurt saaki, et taevas hoia. Tänavu antakse teda paberituutu sees nagu kurgiseemet. Ja kurgimaale tuleb maha külvata ka — tahab rammusat mulda.»

«Palju ta saaki annab?» tahab Leenard Rinne täpsemalt teada.

Pärt otsib sõrmega lehe veerge pidi ja teatab:

«Iga kõrs annab keskmiselt viis kuni kaheksa grammi teri . . .»

«Kui palju see on?»

«Mina ka ei tea,» on Pärt nõutu. Edasi uurides leiab mõistetavad arvud. «Keskmine hektarisaak 75—120 tsentnerit . . . Peaaegu kümme korda rohkem kui sina, Leenard, oma põllult harilikku nisu said . . . Sellepärast antaksegi vähe seemet. Meie, lihtsad inimesed, pole nii suurte riigiasjadega harjunud. Juba kolhoos kohutas sind, mis siis veel saaks, kui nüüd kohe külvaks põllu hargneva peaga nisu täis . . . Ikka pisitasa. Palju head ehmatab inimest niisama rängalt kui palju halba . . .»

«Või ehk . . .» ümahtab Kosta, keda suured ettevõtmised pole elus samuti külmaks jätnud nagu Pärtigi. Ainult Pärt tunneb end nende maailmasündmuste seas just nagu kodus.

Pärt on juba teise lehe lahti löönud ja jätkab:

«Lõssenko sai Stalini preemia — kakssada tuhat rubla . . .»

«Palju sa ütlesid?» küsib Leenard uskumatu häälega.

«Nagu kuulsid.»

«Ei ma usu, et ühel inimesel saab nii vägev patakas ühekorraga käes olla. Kakssada on ka jo raha . . . Tuhat korda rohkem — see ei mahu kartulikottigi ära. Mis ta sellega tegema hakkab?»

«Ei tea,» peab isegi Pärt Pree end lööduks tunnistama. «Meie kolhoos tervena elaks aasta otsa . . . Külanõukogu esimees saab rahapalka, tea, kas ta elu jooksul teenib selle summa kokku. Peaks temalt küsima, las arvutab.»

«Palk jookseb tal ju ka?» küsib Leenard.

«Muidugi. Preemia on pealekauba . . .»

«Eh-eh,» pugiseb Leenard naerda, «siis ta tõstab endal kõhu paigast.»

Kosta ka naerab, nii et peab volmri suust võtma. Tema

tõstab kive, ei kõhul häda midagi, aga teine saab vea külge kahe vaka riigirahaga.

Pärt Pree tahab alati ise kogu ilmaga kaasa elada. Nii otsustab nüüdki:

«Mina võtan hargneva nisu enda hooleks. Panen või oma peenramaale. Täna räägin esimehele — toogu teadlaste käest tuututäis seemet.»

Kosta muutub rahutuks. Näitab volmri pika pitsiga ettepoole. Pärt pöörab ka näo sõidusuunda ja näeb vareseid teel käratsemas. Seks ajaks kui Pärt istuli tõuseb, on hobune varesed õhku peletanud, kus need oma keeli vandudes ja seejuures erri põristades ringi vehklevad.

«Äkki olid herneste kallal,» taipab Leenard Kosta mõtte.

Kosta ja Leenard on kohe maas ja kummarduvad, et teri otsida. Pärt kohmerdab alles aisa peal, kui Leenard ütleb:

«Ei ühtegi hernest.»

«Ju nad siis tegid ka poliitikat, kui terata sellist lärmi tõstsid,» arvab Pärt.

Töö on pooleli, tuleb edasi sõita. Algul jälle jälgitakse hoolega teed ja kivitaguseid. Kostab vaid vankri lustakat loginat.

Pärt, paharet, ei saa mõtlemata paigal istuda. Ja et kuulajad käepärast, ei malda neidki kaasa tõmbamata jätta.

«Üleeilses lehes on mul üks tuttav mees,» ütleb ta lehepakki taskust tirides. Keerab end ka kohe hernekotile kõhuli ja seab poolsaapais jalad taeva poole tillutama — niikuinii läheb jutuajamiseks. Näitab lehe esikülje allääres kuuest pildist esimesele:

«Näete, Albu valla mees Johannes Veljaksaar. Neil on seal «Kaardiväelase» kolhoos. Ta on lülivanem ja sai mullu pealt kahekümne kahe tsentneri teri hektarilt. Selle eest anti nüüd Tööpunalipu orden rinda. Nad tegid kolhoosi juba aasta tagasi ära ... Ta oli, jah, ennegi tubli mees. Kolhoosis paistab üldse paremini välja, mis mees keegi on ... Minu tuttav, täitsamees.»

Kosta võtab lehe, lükkab volmri teise suunurka ja uurib tähelepanelikult pilti. Vastu vaatab muretsevate silmade ja mõttekortsus kulmuvahega külamees. See võib küll

kolhoosi omaks pidada. Kui elad Jändjas, siis näed niisugust ainult lehest.

Leenard osutab teiste fotode allkirjadele ja rõõmustab: «Siin teisigi meie maakonnast.»

«Jah, kuuest neli on meie omad,» on Pärt uhke. Ta tunneb, kuidas hea laine uhkab üle keha. Hargnev nisu annab sada tsentnerit hektarilt. Kui Pärt nüüd seda kasvatab, siis võib ka varsti autasu saada.

Keegi ohjadega ei tegele ja kõrb keerab ise Oadumõisa väravast sisse Vadi kolhoosi aida juurde. Tee hommikusest käigust tuttav.

Mehed nagu ärkavad. Mis nüüd teha? Õuest on nagu narr ilma pikemata kohe välja põrutada. Pärt upitab end aisale ja sealt maha. Kalifeepükste kotid ulatuvad ülearu kaugele allapoole põlvi ja annavad ta kujule veidi koomilise väljanägemise. Poolsaapad ja pintsak on küll asjalikud.

Oadu suur õuepeni kargab hirmsa larinaga maja nurga tagant välja ja kohe Pärdi poole. Peni näivad ärritavat just lotendavad püksid. Kurjalt klähvides püüab ta Pärdi selja taha pääseda, et püksisuutäit prooviks võtta. Pärt tammub kohmakalt ringi ja tõrjub koera paljaste kätega, nagu kanadele teri visates.

Uksele ilmub Minna Panso ja hakkab meelitava häälega kutsuma:

«Fe... ptüi, peni, tule ära!»

Koer ei kuula.

Minna teeb ametlikuma ja kurjema hääle:

«Peni, peni, tule Pärdi kallalt ära!»

«Tere, perenaine,» kohmab Pärt.

«Tere, kelle juurde teil asja?»

Kosta hakkab rahulikult üht tubakapusarat oma vöö küljest valla päästma, nagu ei puutuks maailm ja need muud lood üldse temasse. Pärt seob ohjaharu aida seina keeratud rõnga külge.

Ka Oadu ilmub välistrepile.

Oadu? Oadul on nuppu, ehk haub meie esimehe jaoks midagi rahustavat välja.

Oadu Panso kuulab Pärt Pree mure ära ja teeb mõtetele aja võitmiseks hoopis Kostaga juttu.

«Tädipoeg, sa oled ikka veel pahane, et ma möödunud sügisel Värivariku äärest kuusetukast su võiseened ära

tõin. Ära kurja nii kaua meeles pea. Andsin ju sulle pintsaku vastutasuks. Ehk lepid ära?»

Oadu ajab vahel päris lobajuttu ja Kosta ei tee teadmagi, et siin temast räägitakse. Hea pintsaku sai Kosta küll — sugulastest peab Oadu lugu . . . Pole see Värivarik ega need seened Kosta omad rohkem.

«Kui sa seda seenelugu nii südamesse võtad, siis katsun aega leida ja istutada võiseened sinna Värivariku äärde tagasi,» jätkab Oadu. «Jäta minu mureks — sügisel võid minna ja korvi täis korjata. Ega ma nii siga mees ka pole, et sugulasi nöökima hakkan. Endale ma otsin nüüd hoopis riisikapaiga.»

Kosta ei ütle midagi.

Oadul on juba abi teada. Ta on nõus pudeli viina eest komisjoni töö resultatiivseks tegema.

Kui Oadu uuesti õuele ilmub, on tal püss ja jahikott seljas. Võtab seina äärest ratta ja sõidab ees minema. Enne veel kinnitab, et komisjon täpselt tema juhtnööre jälgiks.

Seekord peavad kõik kolm meest hoolega teed ja kivitaguseid silmas.

Kosta märkab esimesena ja tema järel ka kohe teised: ühe kivi ääres valendab mingi pungil kotikene. Leenard Rinne hüppab maha ja võtab koti. See on ilmselt vanade linasest riidest aluspükste säär, mis pungil herneid täis ja mille mõlemad otsad nööriga kinni seotud.

Vareseparve endises laadakohas ootab Oadu Panso. Ta näib juba eemalt võidurõõmus. Vibutab lastud varest pea kohal. «Kuldrannakese» kolhoosi asjade arengu huvides pidi see vaeseke elu jätma.

Oadu annab varese komisjoni esimehele Leenard Rinnele üle ja juhib tähelepanu asjaolule, et viimane hernes on linnu noka vahel. Mehed veenduvad, et on jah.

Nüüd jääb leiud, leiukohad ja leidmise asjaolud täpselt protokolli kanda, ja tänane tööpäev ongi õhtul. Protokollis olgu märgitud, millise kivi juures lebas hernekotikene. Kuskohal Vadi küla elanik kodanik Oadu Panso varese laskis ja komisjonile üle andis, ja et varesel hernes noka vahel, ja et Pärt Pree ei tunnista aluspüksisäärt omaks, ja et herne varese suhu sattumise asjaolude kohta puudub komisjonil selgus. Nii on kõik tõde väänamata kir-

jas ja kolhoosi esimees Priidu Suur võib asjalood ametlikku teed käima panna.

Edasi sõidetakse neljakesi. Oadu Panso peab ju teenitud pudeli ära pruukima — see ootab «Kuldrannakeses».

7. peatükk

«Leenard, Leenard ae! Kus sa oled!?»

Maali Rinne seisab keset avarat muruga kaetud õue, käed võimukalt puusas, ja tema läbitungiv hääl kandub taluhoonete iga sopini, võib-olla isegi toa alla kartulikeldrisse. Maali Rinne hääl pole niivõrd ebameeldiv, kui just tugev, nagu töökail ja asjalikel inimestel vahel juhtub olema. Leenard Rinne jaoks on see kõikjale kostev hääl nagu teoks saanud jeeriku pasun, mis on suuteline sind äratama kõige sügavamaist isiklikest mõtisklustest.

Ega Leenardit saa ka päris laisaks nimetada, ainult tal on pealehakkamist vähe. Kui teda kättpidi töö juurde viia, siis satub hoogugi. Eluga on kord juba nii, et ta selekteerib inimese omadused vajalikeks ja tarbetuiks. Need viimased siis vähehaaval känguvad või tõmbuvad varjatud olekusse. Maalil on pealehakkamist täpselt terve perekonna jagu. Nõnda Leenard ongi arenenud sõnakuulmise suunas. Ta on käsutäitlik. Ainult et areng käib veel kusagil tee viimase kolmandiku algul. Jah, Leenardi auks peab ütlema, et ega ta oota pikisilmi uusi ja uusi korraldusi. Kui võimalik, siis püüab neist kaugemale hoiduda.

Päris kolhoosi algul tuli nagu hingetõmbamise periood. Maali ei teadnud, kuidas kolhoosikorra tingimustes meest käsutada. Leenard kasutas segaduse ära ja otsis enesele vaikse nurgakese, kuhu Maali silm nägema ei ulatu. Tühjade kätega teise silma alla sattunud mehele leitakse ikka töö. Leenardi kindel linn ja varjupaik on nüüd aganikus. Avara õue teepoolses ääres lösutab vana, pikk ja lai rehehoone. Seal on rehetuba, rehealune, rehekamber ja kambri ning rehealuse vahel rehetoa kõrge seina taga räästa all kitsuke aganik, kuhu vanasti koodipeksu juures aganad kuhjati. Praegu on aganik vana tarbetu koli panipaik. Majapidamise jaoks on see nurgatagune ruumike otstarbe kaotanud ja nõnda unustusse vajunud. Aga Leenard Rinne

leidis selle üles ja seadis vana koli taha sisse mõtiskluste nurgakese. Paik on nii leidmiskindel, et Maali tuhnis kord kõik nurgad läbi, kuid oma meest ei märganud. Lõpuks seisis keset rehealust ja lausus omaette: «Just oli õue peal, no kuhu ta, susser, kadus; nagu silmamoonutus.»

Pärast seda pole Leenard siiski riskinud Maali hüüdele reageerimata jätta. Aga juba seegi on kergenduseks, kui sa Maali silma alt ära tema hääleulatusse põgeneda saad.

Praegu leidis Maali hääl Leenardi aganikust üles ja mees seab end avalikkusse astuma. Ettevaatuse mõttes astub ta käratult rehealuse tagaväravast välja ja poeb vesivagu pidi rukkist läbi teele. Rehehoone ja külatee vahel on paarikümne meetri laiuselt rukist, mis varsti lõikust ootab. See on hea kaitseriba: kui mõtiskledes norskama juhtud jääma, siis ei kuuldu möödasõitjaile kätte.

Täna teeb Leenard võsa tagant poolringi ja tuleb õuele heinamaa poolt, astudes hoopis sauna tagant välja. Nii ei saa Maali teada, et tema hüüd meest alati ühes kindlas punktis leiab.

Hüüdeulatusest saaks päris välja põgeneda, kui üle ojanire segametsa kaoks. Aga sellisele mõttele tulekuks peab elu juhtmõtteks lausa laiskus olema.

Jõult on Maali ja Leenard tööle võrdsed. Meest peetakse meheks, nagu neid külas ikka leidub, aga Maali kohta öeldakse — vali tööinimene, krahvi tõugu. Maali on tõepoolest Krahvi talust pärit ja sealt on seni vaid valjud tööinimesed välja tulnud.

Nii võtta on nad mõlemad harilikud inimesed. Ainult Leenardi ülemised silmalaud hoiduvad pisut madalamale kui kombeks ja kipuvad varjama silmatera ülaserva. See asjaolu heidab tema näole unise ja mõttelaisa varju.

Maalil pole ei silmavaate ega muu kandi pealt midagi enamat soovida. Leenardile meeldib tema tõmmu näojume, tumedad krässu kiskuvad juuksed, lopsakad sääred, tugevad rinnad ja töö juures alati õlani paljad prisket jagu käsivarred. Küllap neid on rohkem kui üks mees, kes arvavad, et Maali oleks tema jaoks olnud kohasem kui sellele Leenardile.

Enne hüütut on õuele jõudnud kolhoosi esimees Priidu Suur.

«Käisin maakonnas nõupidamisel, seal öeldi, et revisjonikomisjon peab vahel revideerimisi tegema,» teatab

Priidu Suur. «Sa võta komisjon kokku ja tee see nali ära.»

«Nii saab küll tehtud,» vastab Leenard krapsilt. «Ainult, või mina tean, kuidas seda kolhoosi revideeritakse. Keegi pole öelnud.»

«Minule ka pole juhtimise kohta öeldud, aga näe, juhin... Sa käi oma komisjoniga kolkoosi peal ringi ja vaata, kus vigu. Pärast pane akti kõik, mis nägid.»

Leenard kõhkleb ikka:

«Või sa ühe vaatamisega oskad neid teiste vigu näha, rohkem nagu oma talu asjadega harjunud.»

«Vaata või mitu päeva, ega keelama ei hakata. Normipäevi arvestame ikka.»

«Kui oleks Maali pannud, tema oleks teadnud.»

Maali kahtleb ka:

«Ta mul sugu susser, tea, kas saab toime.»

«Jändja küla on Leenardi vastu usaldust üles näidanud,» mainib Priidu Suur. «Ta on minu järel teine mees kolkoosis. Peab saama. Ta olla sul sõnakas mees, ütleb kõigile näkku, mis arvab.»

Maali hakkab naerma:

«Selleks peab ta purupurjus olema... tema kuraas on hirmus sügaval peidus. Pärast kaine peaga häbeneb kolm päeva küla poole vaadata.»

«Sinu kohta, Maali, on tulnud ütlemisi ette,» jätkab esimees oma tööd. «Sa laskvat oma kanad kolkoosi kanafarmi hulka. Ja sul endal olevat neid arutult palju... Kas kolkoosifarm on ilusti alles? Mul on arv täpselt meeles — üheksa kana ja veel need kaks parti, mis mina, Priidu Suur, isiklikult kolkoosile annetasin.»

«Esimees ajab segi,» ruttab Maali seletama. «Kolhoosil on hoopis sada üks kana — osa neist on muidugi kuked.»

«Aga kaks parti?» on esimees kohkunud.

«Pardid on ka alles.»

«Mis juttu sa kanadest ajad?»

«Sa siis ei teagi või?» on Maali üllatunud. «Ma panin kevadel oma kümme kana kolhoosile tibusid hauduma. Panin sada muna alla. Need munad on kolhoosile laenuks antud... Mõtlesin, et mis sellest üheksast kanast oskad farmi teha. Mul enesel oli viisteist munejat, siis hakka neid ka farmiks nimetama. Kaks kanafarmi ühe õue peal.»

Maali näitab esimehele kanaparve, mis sauna ees valendab. Sellist hulka kodulindusid pole too ealeski korraga näinud. Terve suvi on kolhoosis ringi käidud ja siin õuel kümneid kordi oldud, aga kanafarmi suurust ei teadnudki.

«Arvepidamise lihtsustamiseks peab kanade arv olema täpselt sada — see üks kana kaota kuhugi ära... Ei, veel parem, võta endale preemiaks,» hakkab Priidu tööd juhtima.

«Siis peaks kaks parti ka ära kaotama,» arvab Maali. «Neist ei anna kuidagi ümmargust sadat välja.»

«Ära sa partide külge kätt pane, need on minu annetatud!»

Kanafarmiga on nüüd asjad sirged... Ei, siiski veel üks korraldus:

«Sa, Leenard, ehita oma kanadele tara ümber, et nad farmi ei läheks.»

«Oma kanaaed on meil ammust ajast olemas,» ütleb Maali.

«Siis tee kolkoosi omadele aed ümber,» on Priidu Suur võidukas. «Kanu pead hästi söötma... Vaata, et sa kanu söödad.»

«Ei tea, mis ma enne tegin... Küll nüüd ütles — kanu peab s ö ö t m a. Ei tea, mis nendega s i i s peab tegema?» tunneb Maali end puudutatud olevat.

Maali on oma majapidamise ja oma mehega harjunud ega taju ajastu muutumist nii sügavalt, kui kombekas oleks. Kolhoosi majapidamine ja kolhoosi mees tekitavad temas sama reaktsiooni kui enne isiklikud. Mees öelgu vaid siis sõna vahele, kui ta midagi rohkem teab. Aga majapidamine andku tulu.

Ei rohkem ega vähem.

Nõnda on Maali meelest. Aga Priidu meelest ütleb kolhoosis sõna see, kes on esimees. Saagu Maali ka esimeheks ja öelgu siis... Katsugu nii kaugele jõuda. Aga kolhoos on üksiktaluga võrreldes progressiivne majapidamise vorm. Kui esimees ütleb: kolhoosikord on samm edasi, püüdku siis mõni Maali teistpidi öelda... Eks püüdku.

Maali ei tahagi teist öelda. Tema terve mõistus ulatub ainult majandusliku mõtlemiseni. Milliseid kulunud sõnu mõned ühele või teisele asjaloole külge riputavad, see

teda ei häiri. Progressiivne või agressiivne, mis see temasse puutub, peaasi et tulu näitab. Ega need sadagi pole veel päästjad. Aga Maali on vähemalt teinud, pole tühja lobisenud. Oleks esimees kevadel märganud viissada tibu osta. Ta, pimeloom, ei teagi, missugust raha oleks kolhoosile tulema hakanud.

Priidu on ikkagi rahvamees. Minema seades lausub ta lepitavalt:

«Teri kanade jaoks võta aidamehe käest. Ta peab andma, ma ütlen talle.»

«Ah, sa jälle ütled,» on Maali vastamas. «Ega meie pool ole mõtlemine kombeks. Sinu, pimelooma arvates sõid kanad seni lepaurbasid. Kui sina ütled, siis õpivad kohe vilja peale ümber... Pole ma neile peotäitki urbasid annud, kõik on tulnud kolhoosiaidast.»

«Siis on asi kahtlane,» arvab Priidu Suur. «Ega kolkoos pole naljategu...»

*

Kolhoosi tuli vallast telefonogramm, et kahekümne esimese juuli hommikul kell kümme olgu kõik kolhoosiesimehed telefoni juures ootamas. Valla parteiorganisatsiooni sekretär Luhtala tahab ise nendega rääkida.

Priidu Suur istub kästud ajal Härmakosul kontoris oma ametilaua taga. Soni peas ja pintsakuhõlmad lahti — suvine aeg. Ajaviiteks võtab taskupeegli, seab selle tindipoti najale ja laskub röötsakile lauale, et kartulinina peaaegu peeglit puudutab. Silmadega peeglisse kõõritades pigistab esimeste sõrmede küüneselgade vahel valgeid vinnikesi näos. Ta on endaga rahul. Mõne pigistuse puhul arvab isegi kuulvat mingit raginat, kui pigistuspaigast valge ussikene välja venib või peeglisse pritsib.

Keskjaam kontrollib, kas mees on kohal.

Jälle valitseb vaikus; juba on Priidu taignanägu küünepitsitustest punaselaiguline, aga kõnet ei tule.

Sisse astuvad Kosta Jans ja Pärt Pree. Esimees räägib, mis lugu pihta hakkamas.

Kohe hakkabki: seinatelefon heliseb nõudlikult. Priidu Suur võtab konksult toru ja jääb kuulama. Ta nõjatub küljega lauale ja laseb silmadel laes ringi käia. Ootus venib, sest kõik esimehed peab korraga torude otsa saama.

Keskjaamas jõutakse lõpuks niikaugele, ja neil on tunnike muretu: kõik valla liinid on partorgi pihus.

Priidu kuulab jutuajamist, silmad ikka mõttetult laes vilamas. Kostat hakkab asi huvitama, ta läheb esimehe juurde, toetub küünarnukiga lauale ja seab kõrva teiselt poolt vastu kuuldetoru. Selleks peab kaabu parema kõrva peale viltu lükkama.

Pärt Pree ei mahu enam hästi juurde. Ta ronib jaluli oma istmele, sealt käpuli esimehe kirjutuslauale ja paneb oma pea kolmandaks. Ise sosistab õigustuseks:

«Tulen ka telefoniseeritud miitingule.»

Toas on pingeline vaikus, kolm kolhoosnikku on nagu kõrvupidi musta toru külge seotud.

Kosta volmri kaba on kuidagi otse Priidu Suure nina alla sattunud. Vägev ving paneb esimeest käega vehkima: koristagu Kosta oma riist kaugemale. Volmer rändab teise suunurka ja häirimatus rahus kuulevad kõik kolm telefonist:

«Viljakoristusel tuleb vältida kadusid. Loen ette, mis kõrgemas korralduses selle kohta öeldakse.

«Punkt a — kohe pärast vilja koristamist lihtsate masinatega ja käsitsi organiseerida vihkude sidumist ja nende kokkupanekut napradeks, rõukudeks ja redelitele, hiljem kuhjapanekut, samuti viljapõldude hoolikat rehitsemist ja viljapeade korjamist.

Punkt b — kindlustada viljapeksumasinate õiget reguleerimist ning vilja hoolikat väljapeksmist;»»

Pärt Pree on ikka põlvili laual. Ta tõmbab korraks kõrva eemale ja küsib esimehelt imestunud näoga:

«Kas sa siis enne ei teadnudki, et vili tuleb hoolikalt välja peksta?»

Priidu Suur püüab silmi punni ajada ja vehib keelavalt käega: lasku ometi kuulata. Pärt Pree pistab oma pea taas sekka.

Telefonist kostab:

«Varumisplaani õigeaegseks täitmiseks on vaja — loen ette:

«Punkt b — alustada teravilja varumist viljakoristamise esimestest päevadest ja kindlustada, et iga

kolhoos, külanõukogu ja vald iga päev võtaks osa vilja viimisest varumispunktidesse, kuni tal kõik riiklikud viljamüügikohustused on täidetud;»»

«Miks ta muudkui ette loeb?» on Pärt Pree jälle küsimas. Ja jälle vehitakse vaikust. Nii ta laual põlvitab, ettepoole kookus ja näol kannatajailme, sest hulk küsimusi kipitab keelel.

Nii ta algab — viljavarumiskampaania.

Nädala pärast tuleb vallast propagandist seltsimees Kurm. Jutt on lühikene: Läänemaal ja mujal Eestis rukkilõikus käib, miks «Kuldrannake» ei alusta?

Veel möödub nädal. Jälle saabub seltsimees Kurm. Asja on ülalpool arutatud ja leitud, et Priidu Suur ei oska nähtavasti kolhoosi juhtida, sest rukkilõikust pole alustatud. Ja n o r m i pole viidud. Näe, Pärnumaa Halinga valla «Uue Pere» kolhoosist läks juba punavoor uudseviljaga. Joonduge eesrindlaste järgi!

Priidu Suur käskis küll. Ainult Jändja mehed — on nad muidu mis on — ei läinud valmimata rukkipõldu räissima. Narritakse kõike muud, aga v i l j a mitte.

V e e l möödub nädal. Kalender näitab üheteistkümnendat augustit. Seltsimees Kurm lendab peaaegu kukerpalli «Kuldrannakese» kolhoosi kontori uksest sisse. N i i tõsine hoog on asjale ülaltpoolt antud. Ärgu seltsimees Kurm enne nägu näidaku, kui «Kuldrannake» esimese vilja riigile andnud.

«Ma olen nüüd viljavarumise volinik siin kolhoosis ja jään kohapeale,» teatab seltsimees Kurm kohe esimehele.

Seltsimees Kurm võtab eelmise päeva lehe kaasa ja hakkab kolhoosi pidi ringi käima, et kolhoosnikkudega individuaalselt vestelda. Käsk on, et agitatsiooni tuleb teha töökohtadel tootmistööd katkestamata, et volinik varumistööd ei takistaks, vaid ergutaks. Seltsimees Kurm loeb küla peal truult lehte: Viljandimaa Olustvere valla kolhoosid kohustuvad riikliku viljavarumisplaani täitma esimeseks septembriks.

Prälli ennastsalgava töö pärast ja selle tõttu, et rukis jõudis vahepeal peaaegu küpseda, hakkab lõikusmasin järgmisel päeval tärisema. Pea paneb volinik peksumasinalegi hääled sisse, et riigi jaoks vilja ots lahti teha. Kuid ainult üheks päevaks ja ainult selleks tähtsaks aktiks.

Rohkem pole kolhoosnikud nõus — las rukis valmib, küll õigel ajal jõuavad.

Seltsimees Kurm sõidab esmaspäeva õhtul esimese rukkikoorma otsas võidukalt valda. Järgmisel päeval muidugi koormat ei tule ja ülejärgmisel on seltsimees Kurm taas «Kuldrannakeses». Pealinna värske leht taskus, vallas saadud peapesu värskelt meeles ja kindel tahtmine põues oma käpardlikkusest lahti saada.

Kõigepealt viiakse eluga kurssi esimees Priidu Suur. Vaata, mis lehes kirjutatakse! Vabariigil ja igal maakonnal on vilja riigile viimise ülesanne päevade peale ära jagatud. Neljateistkümnendal augustil täitis Saaremaa oma päevaülesande 273,3 protsenti, aga meie õnnetu maakond vaid 18,2 protsenti. Oleme viimasel kohal Eestis. Maakonna mees ütles vallakoosolekul, et see on sabotaaž, et tuleb uuesti hakata kulakuid otsima, kui muu nõu ei aita.

Priidu Suur püüab suu lahti teha, et vili nagu valmimata ja vahel rabistab vihma ka. Tema märjad meeleolud saavad tulise vastulöögi, nagu juba sai vald maakonnalt ja maakond vabariigilt...

Lehes seisab, et meie maakonnas ei ole isegi viljapeksugraafikud kooskõlasse viidud võetud kohustustega... Viljapeks p e a b käima, graafik p e a b olema, vili p e a b minema. Ja volinikul peab üks üldiselt austatud kolhoosnik abiks olema, et täie tõhususega agiteerida. Vaadaku esimees Priidu Suur lehest: «Kinnitada iga viljapeksuagregaadi juurde agitaatorid.»

Mis siis ikka, Pärt Pree tõuseb agitaatoriks: tema kasvatab hargneva peaga nisu ja loeb lehti. Ainult ta pole nõus formuleeringuga «viljapeksuagregaadi juures», tema on «agitaator viljapeksumasina juures».

Kolhoosnikud agiteeritakse ära ja masin lüüakse käima sama päeva pärastlõunal. Järgmisel päeval, kaheksateistkümnendal augustil, veereb teine pooltoores terakoorem «Kuldrannakesest» vastuvõtupunkti. Kaks päeva hiljem on Tallinna lehes juba teade, et sel päeval tõusis maakond varumise päevaülesande täitmisel kolmandale kohale. Pärt Pree vibutab lehte igaühe nina ees, nagu oleks just tema see olnud, kes asja siin kandis liikuma lükkas. Kuid rõõmustada pole õige, sest «eesrindlikud vallad on juba täitnud varumisplaani». Ja pealegi tuli edu sellest, et

«rehepeksumasinate juurde määratud volinikud jälgisid päevagraafiku täitmist». Agitaatoreist pole seekord sõnagi.

Pärt Pree on sisemiselt segaduses. Ta on iga uuenduse poolt. Ja kolhooside tegemised ja igasugused kampaaniad meeldivad ka, sest toovad igavavõitu külaellu vaheldust. Ja agitaator meeldib ka olla. Kas enne seda juhtus, et viljapeksu ajal oli mõnel aega kuulata, kui sa lehti näitasid ja maailma asju arutasid. Nüüd viipab volinik seltsimees Kurm korra käega, ja töö seisab. Rääkigu Pärt Pree nõnda palju, kui isu jätkub. Kõik peavad kuulama. Terve auditoorium. Toovad rukkivihud istme alla ja seavad end poolringis tema ette. Kui poleks kolhoosi ja volinikku, ei juhtuks Jändjas iialgi, et peksutöö asemel teda kuulatakse.

Agitaatoriks meeldib Pärt Preel olla ja kõik muu ka meeldib, aga mispärast viljavarumisest jumal on tehtud, seda ta ei oska ära arvata. Miks räägitakse aina vilja äraandmisest? Kolhoosid loodi enamasti sel kevadel, on alles ühe suve vanad; võiks rääkida, mispoolest ühiselt koristamine parem on kui eraldi töö. Võiks arutada, mis saagiga peale hakata. Aga rääkida ei tohi muust kui vilja riigile andmisest. Ometi teab Jändjas iga mees, et riiginorm on vaid tillukene osakene saagist. Seltsimees Kurm arvutas paberil välja, et umbes kuues või seitsmes osa saagist tulebki riigile anda. See on kõõmes, naljategu ära viia, kui aega antaks rukkil valmida.

Kevadel hõigati hosianna kolhooside asutamisele, nüüd normivilja andmisele. Mis järgmine tuleb? Pärt Pree küsis seltsimees Kurmilt, aga too ei teadnud. Ütles vaid, et kolhoosidest on kergem vilja kätte saada kui üksiktaludest. Kui on kange volinik, siis paneb masina käima, ja kuhu neil inimestel ikka põgeneda. Siin sündinud ja kasvanud, ega kodu nii kergelt jäeta. Tulevad ja masindavad... Kolhoosid olevatki üksjagu selleks loodud, et viljanormid ja muud normid kergemini kätte saaks. Muidu mine sõdi iga üksiku taluga.

See voliniku jutt Pärt Pree meelest ka nagu hästi ei klapi. Kui riigil niisugune rehnut oleks, kuidas ta siis kolhoosidele väikesed normid määras? Kolhoosinorm on naljategu anda, aga üksiktaludena oleks pidanud Jändja küla praegu hulga rohkem vilja ära viima... Seltsimees

Kurmile anti vallast vilja äraviimise päevagraafik. Kas sajab või on rukis veel toores või hoopis roheline, sa muudkui peksa ja vii iga päev. Miks riik ei hooli heast viljast? Temale on tähtis graafik, kotis olgu või rohelisekirju. Või kui see tõesti nii peab olema, miks nad seda graafikujumalat püsti ei ajanud kolm nädalatki hiljem, kui vili küps, hakis järelvalminud ja pärast peksu tuumakas ja kuiv? Teinud siis üks robin. Nüüd peab volinik kaua aega pooltühjalt kolhoosi leival olema, siis oleks ehk nädalapoolteisega hakkama saanud. Saaremaal saab vili rutem valmis, teinud siis sealse graafiku varemaks ajaks. Kes keelab!

Nüüd on nii, et visatakse aga Saaremaa mehi nina peale, et joonduge järgi. Siin vallas ei arva ükski, et Saaremaa mehed kangemad on — siis peaksid ju siin need kehvemad olema. Ajavad elu täis — Saaremaa ja Saaremaa. Juba selle pärast, et saarlastele näidata, hakkame graafikust kinni pidama ja viime sellist, milline see vili just parasjagu on. Eks kolhoos endale peksa hiljem õigel ajal paremat.

Volinik seltsimees Kurm käis õhtul vallas ja sai uued instruktsioonid. Rukkinorm on täidetud, nüüd tuleb kohe söödateravilja kohustusega graafikusse minna. Nüüd siis algab esimesel kolhoosikevadel külvatud kaera lõikamine esimesel kolhoosisügisel. Kahekümne neljanda augusti hommikul vara saab ta Pärt Pree ja esimehega Härmakosul kokku.

Kaerajutt ehmatab ära isegi esimees Priidu Suure, kes ise on tavaliselt teiste ehmataja. Kaer on päris roheline, ei seda põldu puutu Jändjas veel keegi. Seltsimees Kurm on paremas meeleolus kui tavaliselt. Vallas kuulis ta, et maakond on päevagraafiku täitmisel hakanud oma positsiooni vabariigis parandama. Kuid selleks olla maakonna juhid enne Tallinna välja kutsutud. Seal ministrite nõukogus olla päris iga päev nõupidamine varumise pärast. Ministrid ja mõned maakonna isad olla seal pähesaajad nagu vallas volinikud ja agitaatorid. Asju aetakse nii suurelt, et minister on varumise ajal Tallinnas nagu agitaator, nagu Pärt Pree «Kuldrannakeses».

Seesugune uudis annab Pärt Preele päris mõneks ajaks mõtlemist. Et ministrid, keda tema meelest ei oska tavaliste külas kasutatavate sõnadega iseloomustadagi, et need-

samad ministrid saavad igal tööpäeva hommikul kell kümme varumise eest pahandada. Kas või põllumajanduse minister, kes ise on küll pikk mees, aga Toompeal olla temast veel pikem. Pärt Pree silme ees tekib kujutluspilt inimesest, kes, pea longus, ütlemisi kuulab. Minister on ka inimene, peaaegu nagu teisedki. Selle äratundmisega kaob nagu midagi pühapäevast, et asenduda argipäevasega.

Kuid seltsimees Kurm ei tahtnud mõtteid üldse ministritele viia, vaid maakonnajuhtidest kahjurõõmu tunda. Maakonna meestelt sai ju alguse mõte, et seltsimees Kurm on käpard. Aga ise ainult tänu temasuguste ennastsalgavale tööle hakkasid vabariigis kerkima.

Ja nüüd jälle — seltsimees Kurm tehku viimane pingutus.

Kuid pingutus kaerapõlluga käib peaaegu üle jõu. Agiteerida ei õnnestu enam kedagi. Leht kiitis, et teises maakonnas üks volinik näitas oma eeskujuga otse põllul, et koristus ja peks on juba võimalik. Hobused rakendatakse niidumasina ette, seltsimees Kurm hakkab rohelist kaera maha täristama, esimees ja agitaator tõstku rõuguredeleile tahenema.

Inimesi läheb põllust mööda, vaatavad, vangutavad pead.

Mõne päeva möödudes hakatakse masindama, sest rõugus ei täida kaer varumisgraafikut. Kaer on haljas ja niiske. Külas veeti Pärt Preega isegi kihla, et masin ei võta rohelisel viljal teri otsast. Ega Pärt Pree kindlalt tea, sest sellist katset pole esivanemad teinud kõigi aastasadade jooksul, mis nad vilja kasvatanud. Kuid ta usub seltsimees Kurmi. Ja too ütles, et p e a b tulema.

Kes võidab kihlveo?

Seda lugu tullakse masina juurde jälgima. Seistakse veidi eemal ja vaadatakse teistki uudist, sest varem pole keegi mõttele tulnud, et ainult kolme mehega saab vilja peksta. Muidu ikka pool küla masina juures ametis.

Masina ümber võitleb kolm inimest ennastsalgavalt võetud kohustuste täitmise eest.

Usu või ära usu, aga kotid vajuvad sirgu ja hakkavad täituma: tera tuleb ka toore vilja otsast ära. Kottide vahetamiseks jäetakse masin seisma. Kolm higist meest ruttab teri proovima, pealtvaatajad seisavad ikka erapoo-

letult eemal. Kotid on täis, seega võidab kihlveo Pärt Pree. Ainult selle üle, mis kottidest vastu vaatab, ei vaheta mehed omavahel sõnagi... Pärt Pree on kihlveovõidust rõõmus, ta astub pealtvaatajate ringi ja lausub pool vabandavalt, pool võidukalt:

«Ütle ka Tartu mehe Lutsu moodi, et sure või sünnita. aga kroonu käsk tuleb täita...»

Vili voolab jälle vastuvõtupunkti ja Tallinna leht teatab, et algul viimasena veninud maakond tõusis augustikuu lõpuks päevagraafiku täitmises esikohale.

Nüüd tuleb seltsimees Kurm valla nõupidamiselt juba kiitusega tagasi ja — jääb loorberitele puhkama. Kaer jäetakse rahule, et vili pisutki valmida saaks.

Järgmisel nädalal raksatab valla koosolekul kõu. Teisel septembril olevat maakond langenud kaheksandale kohale ja täitnud päeva varumisülesandest vaid 39 protsenti.

Seltsimees Kurm raksatab «Kuldrannakeses» omakorda. Kinnituseks näitab Priidu Suurele lehte, kust see kobamisi loeb:

> *«Säärane viljavarumise aeglustumine on seletatav ainult sellega, et kohalikud partei- ja nõukogude organisatsioonid ei osanud sel päeval õigesti organiseerida üheaegselt viljakoristamist, rehepeksu, viljavarumist ja sügiskülvi. See viga tuleb viibimata parandada ja hoolitseda selle eest, et üks põllutöö teist ei takistaks...*
>
> *Ikka veel on halvasti korraldatud suvivilja masindamine, mis pidurdab väga palju söödateravilja varumist.»*

«Lätimaast jääme viljavarumisega maha,» kuulutab seltsimees Kurm surmtõsise näoga.

Aga Priidu on rahul. Kolhoosiesimeeste kohta pole sõnakestki öeldud. Tema on süüst puhas.

Maali Rinne ütles kaerapeksu kihlveo puhul, et nüüd on siis Jändjas viimane pühadus ka kukutatud — juba narritakse v i l j a.

Seltsimees Kurm on kuu aega küla keskne kuju. Isegi Priidu jääb varju. Seltsimees Kurmi auks tuleb nentida tõika, et «Kuldrannake» täidab viljavarumise plaani

enne kui Vadi ja «Olevik». Eriti tossike olevat Vadile sattunud volinik.

Pärt Pree suust kõlas pealtnäha nagu kiitus, kui ta seltsimees Kurmile ütles:

«Sul päris vastutusrikas ja huvitav elukutse...»

Seltsimees Kurm on ju õieti noore kolhoosi esimene põhjalikum kokkupuutumine võimu volinikuga. Agarust ja hakkamist paistab palju olevat.

Ja teiseski uues saab Jändja küla teadjamaks. Sõna seltsimees saab konkreetse kuju lihas ja veres. Külas ei kutsuta omavahel kedagi ei seltsimeheks ega härraks. Kolhoosi esimees on lihtsalt Priidu ja teist meest külas, revisjonikomisjoni esimeest Leenardit saab mitut pidi hüütud: vahel Leenard Maali mees Rinne, vahel jälle teisiti, ainult mitte seltsimees. Ja Kosta on Kosta. Aga volinikule öeldakse järjekindlalt seltsimees Kurm. Eesnime ei teata, kuidagi peab võõrale viisakas olema.

Asjalugu «Kuldrannakeses» saab punkti, kui kuueteistkümnenda septembri leht toob teate — seltsimees Stalinile kantakse ette, et Eesti NSV täitis ennetähtaegselt riikliku viljavarumisplaani. Ja maakonnad kantakse ridamisi vabariiklikule autahvlile.

Lahkub volinik seltsimees Kurm, laskub elu «Kuldrannakeses» tagasi vaiksesse rööpasse. Roheliselt pekstud kaera põhukuhjad vajuvad madalamaks ja madalamaks. Iga uue päevaga ikka kiiremini, nagu häbeneksid seda narrimist, mille kohta Maali Rinne oma sõna ütles. Varsti on toorest põhust saanud sõnnik.

Jändjasse ei jõua teated selle kohta, mida võttis teha nende saadetud roheline kaer riigi salvedes.

*

Neid tarasid on siin õue peal nüüd igasuguseid. Täna meisterdab Leenard Rinne üht veel juurde. Esimees Priidu Suur käskis kolhoosi kanadele aia ümber tõmmata, ja nõnda sünnibki. Kuigi sügis juba niikaugel, et kanad rohkem hoones.

Kõige pikem on latt-tara, mis ulatub karjamaalt otse kaevuni välja. See takistab lehmi põllule ja puhtale õuele tulemast. Seejärel sai oma kanadele lauda otsa leparitvadest kõrge kindlus põimitud, et nad üle ei suudaks lennata.

Lauda taga on laudadest kokkuklopsitud plank sigade tuhnimismaad piiramas. Laudaga ühe katuse all oleva talli nurk ulatub puhta õue piirdele. Sellest nurgast edasi rehehoone poole palistab puhast õue igiaegne roigastara. Suurte haabade all hämaras poolpüstakil üksteise seljas lasuvad pehkinud aiaroikad ei pea enam looma kinni, aga omamoodi maaliline on see palistus küll.

Roigasaed nagu kinnitaks aja kestvust: midagi ei muutu üleöö päris uueks. Ainult vana kõrval saab uus aegamisi teoks... Kui ehk tuli talu kogu täiega võtaks: läheks maja, laut, rehetare, kõik puujupid kuni muistsenäolise roigastara viimse kõdunenud tüükani. Ainult siis tuleks kõik viimse pulgani uuesti ehitada. Aga tulekahi on õnnetus, ei seda oska ükski taluinimene kaela soovida — võhivõõrale ka mitte. Juba kujutluski sellisest õudusest paneb üle õla sülgama, et rumalast mõttest halvad vaimud ei sünniks ja need vaimud paha asja ilmsiks ei nõiuks.

Tänu jumalale, Maali Rinne õuel pole tulekahju olnud. Tarad on püsinud, nagu nad tehtud. Ja täna tuleb endiste kõrvale üks uus. Siitõue tara-asjanduses on nüüd rauaaeg kätte jõudnud. See, mida Leenard postide vahele pingutab, on päris ehtne peenesilmaline kanavõrk ise. Postid, jah, on ikka puust, selleta päris veel läbi ei saa.

Võrktara tuleb kohe lepavibalikest põimitud kindluse otsa. Rohkem tarasid praegu lauda juures pole.

Elumaja nurgast kaevuni aga käib heledaist korralikult saetud püstlipikuist niisugune paras, rinnuni ulatuv aiake. Külainimestel oli aastakümneid kombeks käia läbi õue. Tallasid raja otse kaevu kõrvalt ja edasi latt-tara ja põllu vahelisele rohupeenrale. Maalile ei meeldinud see ilmarahva seerimine; aeg närviline, ja kodu olgu ikka ainult enda jaoks. Aasta eest saigi siis lastud Leenardil see tõke üles seada. T a r a on viisakas, ei ole kõrge, sellest võiks ju ülegi ronida. Aga r o n i j a poolt oleks see kohatu. Maali ei takista inimesi otseselt, vaid sisetunde läbi. See tara on tehtud teise rehnungiga kui loomade oma. Päris maja nurga juures on tõkkesse isegi jalgvärav jäetud. Ainult sellise keerulise kinnitusseadmega, mis võtab aega ja pusimist, enne kui lahti saad. Värav on otse köögiakna all ja kogu selle pusimise aja sa, vaene patune teise inimese õuest läbironija, praed omaenese rasvas: ehk perenaine vaatab pahase pilguga su toimetusi pealt. Kui järgmiseks

korraks selle kolgatatee unustad, siis ülejärgmisel käimisel teed ringi ja lähed roobasteed kaudu ümber välja.

Tare otsas õunaaia ja põllu vahel on kõrgem ümaraist lippidest püsttara — jäneste vastu ja loomadele teadmiseks, lihtsalt selleks, et seal on ta vajalik.

Nõnda palju erisuguseid tarasid on Maali Rinne õuele leplikult ära mahtunud, aga rehetoapoolne avar muruõu on ikkagi veel tükeldamata jäänud.

Uus kanaaed valmis, pääseb Leenard oma Maali juhtimise alt ja läheb ise revisjonikomisjoni juhtima. Kanatibukollane õlgkübar välgatab veel korraks haabade ääres toomingapõõsa taga ja Leenard Maali mehest on saanud kolhoosi revisjonikomisjoni esimees.

Kõigepealt seab Leenard Rinne sammud Kosta Jansi hüti poole, et sealt ühes edasi minna revisjonikomisjoni kolmanda liikme koju.

Revisjonikomisjon on oktoobrikuu läbi aeg-ajalt kolhoosis ringi vaadanud. Täna käiakse veel korra lehmalaudas ja siis pannakse kogu märgatu ilusasti ühte revideerimisakti kirja.

Laudaukse kõrvale on siginenud sõnnikumägi, mille jalg ulatub teeraja peale. Komisjoni jalad saavad kokku juba enne lauta.

Kosta on täies univormis. Viis kotti eri marki tubakaga ripub vasakul pool ja paremal puusal läikleb volmrikabuur. Tema kui kiirema kõnniga läheb ees. Ukse juures võtab volmri suust ja osutab korraks muuseas auravale hunnikule. Leenard Rinne saab sellest kohe märku ja seisatab, et nõu pidada. Kuu jooksul on ta juba taipama hakanud, et Kostat jälgides märkad rohkem kui oma silmadega ringi vaadates. Kosta on nagu baromeeter: kuhupoole oma volmriotsaga suskab, seal on midagi korrast ära.

Mis selle sõnnikuga siis on? — mõtleb Leenard Rinne. Hea põlluramm, ega kolhooski selleta toime tule.

«Mis me selle kohta ütleme?» pöördub ta küsimusega revisjonikomisjoni kolmanda liikme poole.

Kolmas liige ajab end õieli ja hakkab kaaluma:

«Sõnnik nagu ikka ... Ehk veidi vedelavõitu, laseksime rohkem põhku alla panna ... Lõhna levitab ka.»

Kolmas liige vaatab kõheldes Kosta poole — mis tema võis mõelda? Eks tema ikka võttis volmri suust, egas Leenard Maali mees Rinne muidu seisma jäänud. Kui palju

lihtsam oleks revisjonikomisjoni töö, kui Kosta Jans volmriga vehklemise asemel oma mõtted suu kaudu välja ütleks. Või näeks tema silmigi sinna kaaburäästa alla.

Kosta Jans kallutab pead, et volmrikaba käele lähemale tuua, ja surub siis parema pöidlaga hõõguvat tubakat kaba põhja tihedamaks. Pöial on pruunmustaks kõrbenud ja pigitunud. Küllap nahk on paksuks ja valukindlaks parkunud, sest pöidlal ei näi hõõguva südamikuga kokkupuutumisel eriti kiiret olevat.

Leenard Rinne üritab otse Kostalt küsida:

«Mis me sellest hunnikust kirjutame?»

Kosta nagu ei kuulegi, on oma volmriga ametis.

«Ehk on liiga teeraja peale valgunud?» oletab Leenard Rinne omalt poolt.

Kolmas liige ohkab ja vajub nukraks. Pidi see Kosta noorest peast ka just selle naise kätte sattuma. Oleks saatus temale teise tee määranud, kuuleks nüüd ehk tarka sõna.

Oleks Leenardi asemel Maali Rinne revisjonikomisjoni esimees, tema ehk oleks mõelnud nii: osa rukist külvati maha sõnnikuta maale, aga väetis vedeleb niisama lauda ees. Hommepäev ütlen esimehele, et lasku sõnnik kartuli jaoks põllule vedada ja sisse künda — on tast ikka kasu.

Aga valiti Leenard Rinne, et ta nagu aus mees. Ja on ka. Laudas on nagu ikka laudas. Ainult üks lehm kisub parajasti end nii keerdu kui veel saab ja tõmbab pika kareda keelega oma sabajuurika juurest; mitu-mitu korda järjest. Keelega niisutatud ja harjatud karvalapp jääb nüüd üldisele karvajooksule vastassuunas mahakammituks. Kui lehm end uuesti normaalsesse asendisse seab ja pingutusest lõdvenedes sõõrmeist puhub, vaatab Leenard jälle Kosta poole. Ega tea, ehk see taguotsa lakkumine on ka mõni tunnusmärk, millest peab järeldusi tegema. Aga mis see Kostasse puutub, kui lehm end sügab.

Selle revideerimisega on üldse häda. Esimees Priidu Suur ütles, et mis näed, see pane kirja. Aga näed ainult seda, mis kolhoosis kuidagi teisiti, kui oma talus oli. Neid vigu, millega oma talus harjusid, ei märka ka praegu. Nõnda kipub kogu revideerimise töö tulemustevaeseks jääma. Seepärast püüad iga väikest märkamist ära kasutada.

Leenard silub karva lehma laudjal jälle päripidi tagasi, endal meel raske, et protokolli jaoks tilgub vähe.

Lehmade tallamisulatusest väljas seina ääres on mõned haljad lapid. Vähesest valgusest kahvatu ja veninud rukkioras seab end kasvama — nii vales paigas, kui üldse mõeldav.

Kolmas liige nõksatab sirgu, sest nüüd oskab tema juba esimesena öelda:

«Kolhoosilaut nagu kevadine kanakarjamaa, haljendab na ilusti.»

Kosta märkab, et teised nägid nagu temagi, ja jätab üldse reageerimata.

«Selle paneme küll akti,» arvab revisjonikomisjoni esimees Leenard Rinne. «Igaüks külas arvas, et see niiske vilja masindamine head ei too. Nüüd on näha — lehmadele allapanuks laotatud aganad löövad haljendama. Terad puha aganaisse läinud.»

Kui Maali Rinne oleks komisjonis, küllap tema mõtleks veel edasi: miks teraseid aganaid üldse allapanuks toodi. Need oleks võidud enne kanadele sorteerida anda. Kolhoosi sada kana-kukke teeksid hulga tööd ära.

Mismoodi Kosta Jans asja arutab, seda ei tea.

Revisjonikomisjon läheb Härmakosule kolhoosi kontorisse. Leenard Rinne peab ise laua taha istuma ja paberi ette võtma. Kirjatöö on tema jaoks tükk raskemgi kui revideerimine, aga mis seal parata. Kolmas liige on üldse longus olemisega, tema teab kirjast veel vähem. Kosta aga ei vea kriipsugi paberile. Ja see viimane on üpris mõistatuslik nähtus. Et niisugune naine nagu Julette-Saali Jans mehe tummaks räägib, see on mõistetav. Aga et mehe kirjutada tahtmine ka seejuures ära kaob, see on juba kentsakas, pole enne niisugust kusagilt kuulnud... Ega ta viimati vigurit tee — mõtleb Leenard endamisi.

Leenard kirjutab.

Kuldrannakese kolhoosi revisjonikomisjoni revideerimise akt nr. 1.
Koostatud ... oktoobril 1949. a. kolmeliikmelises koosseisus.

Parakrahv 1.

Lehmalauda ees on sõnnikuhunnik, mis pole ilus ja ei lõhna hästi ja jookseb tee peale.

Parakrahv 2.

Lehmalauda sees haljendab rukkioras, mis ei kasva õige paiga peal. See näitab vilja peksuvoliniku halba tööd.

Parakrahv 3.

Öövaht polnud öö ajal keskuse juures, vaid magas Härmakosu talu külmas saunas.

Kolmas punkt võttis juba rohkem aega, sest tähelepanek pärineb ühest eelmisest ringikäimisest. Neljas punkt nõuab komisjoni ühist arupidamist. Kas võtta järjekorras tallid, või hoopis kanala. Kolmas liige on tallide poolt, aga Leenard Rinne kaldub kanala kasuks — see rohkem teada asi ja sõnastada lihtsam. Kosta Jans tossutab. Kontori seinal on plakat «Mitte suitsetada», aga volmerdamise, ja isegi piibu tõmbamise kohta pole öeldud.

Parakrahv 4.

Kanalas on kanu, aga komisjon ei saanud nende arvu kindlaks teha, kuna päeval on õues laiali.

Parakrahv 5.

Esimeses tallis on kord korras.

Parakrahv 6.

Teises tallis on hobused sõnnikused ja 2 neist kärnas.

Sellele haigusele ei teatud kohe nime anda. Mõeldi nii ja teisiti, jäädi siiski «kärnas» juurde. Aitadega on olukord lihtsam, seal uusi mõisteid tarvis ei lähe.

Parakrahv 7.

Jaagu aidal üks luuk vaid kahe naelaga kinni löödud, teises otsas on aken, kust saab vabalt sisse. Kiviait oja kaldal on niiske, seal pandi niiske ja kuiv oder segi ja läks kuumaks.

Edasi tulevad punktid noorkarja sõimede, kartulipõllul mullast leitud kartulite ja veel mõne nähtuse kohta.

«Ongi kõik,» paneb Leenard Rinne sulepea käest ja vaatab lillaks määrdunud sõrmi.

«Aga seafarmi kohta pole sõnakestki,» taipab kolmas liige juba teist korda iseseisvalt õige märkuse teha. Nõnda pannakse kirja ka viimane punkt.

Parakrahv 13.

Sigalas on neli suurt ja kuus väikest siga ehk põrsast.

*

Igamees muudkui juhib: viljavarumist seltsimees Kurm, kolhoosi Priidu, revisjonikomisjoni Leenard ja Leenardit kodus Maali. Kosta Jans sibab oma osmiku poole ja mõtleb Jändja küla tänapäeva üle, uue juhtimisvärgi ja inimeste muutumise üle... Hea sõber Pärt Pree hakkab küla silmis ikka kentsakamaks minema. Ja kõike ainult selle pärast, et on liialt usaldav, et tahab iga uue asjaga kaasa minna, aktiivne olla.

Hargneva peaga nisu käis Kosta ise vaatamas. Tulnud sellest Pärt Pree kurgipeenralgi midagi asja, mis siis põllule külvamisest rääkida. Näha, et petukaup. Aga Pärt oli suvi otsa uhke ja unistas ordenist, mille see imenisu ükskord koju toob. Oli tal vaja kevadel uskuda ja põlema vurtsatada. Teeb sedasi end vaid narriks. Mees peab ikka tasa ja targu: uue asjaga esiti vaata ja kaalu, aga ära käsi külge pane. Las proovivad need, kes sellest elavad. Kui nendel midagi välja tuleb, eks siis mõtle veel. Ja kui siis mõistus sunnib, too alles oma põllule... Pärt Pree on oma kolmekümne aastaga veel nagu poisikene, saab mehemaks, küll kasvab välja... Kosta on elu vaadanud ja näinud, tema teab, kuidas see kergeusklikke õpetab. Teab, kuidas teda ennast koduväimehepõlves õpetati. Nüüd

on tark: ei oska enam ei juttu ega kirja. Aga kui raske oli tee selle tarkuseni. Siin külas . . . ega vist vallaski mitte, ei siin jõua keegi niikaugele, kui Kosta on. Kahju inimestest.

Kõik muudkui juhivad. Kas temal, Kostal, pole midagi juhtida? Juhtimismaania on nagu aja märk. Kui võtaks isiklikus majapidamises midagi revolutsioonilist ette. Ratsionaliseeriks, nagu nad lehes kirjutavad ja raadios ütlevad.

Majapidamise moodustab isakodu kaelalangev eluosmik, lagunenud rehetare suure tugeva ahjuga, laudaköks ja selles aher lehm ning oinapäss. Lehmakondi andis Julette-Saali siis, kui kolhoose tehti. Andis tasuta, et ainult ühislaudast päästa mis päästa annab. Siis jagasid teisedki sugulastele lehmi. Kostast sai lehmapidaja. Oinas, vajalik loom, oli enne, tema pakkus seltsi, kui vahel igav hakkas. Tõid ta pikaks talveõhtuks tuppa — tark loom, oskab vaikides kuulata.

Kosta jõuab koduõuele; võtab katki tõstetud hanguvarre ukse eest — rohkem lukku Kostal polegi. Hingedel logisevast uksevarjust pääseb kohe pliidiga eluruumi, eeskoda pole. Eluruumist saab läbi kiiva vajunud ukseaugu tagakambrisse. Eluruum ehk eeskamber on avaram, kui maadligi vajunud hüti kohta väljast võiks arvata. Ühe akna all on madal kingsepatöölaud, teise all kruupink. Põrandat katavad vastavalt töökohale mitmesugused materjalijäägid. Välisuksest tulla, siis kambriuks jääb paremat kätt seina ja sellest veel samm paremale nurgas on pliit. Vasaku akna pool põrandal vedeleb igas suuruses nahanurkasid ja pigitraadijuppe. Õmblustraadi otsad võiks ära visata, aga nahaservad on head, kui nad alati käepärast. Istud oma madalal pingule timmitud trumminahaga istmel, kobid vana kinga, ja tallarupsiku jagu nahka on sul alati käeulatuses. Pole vaja tõusmist ega seinariiulis sorimist. Kopsa aga alla.

Välisukse vastas kruupingi juures on kuhi kirve- ja höövlilaaste ning lauajuppe. Need kuluvad aegamisi tuleläiteks.

Pliidi kõrval vedeleb munakoori. Kui neid paras pihutäis korjub, siis saab pliidi all tules krõbedaks kuumutatud ja kanade söögikünasse visatud. Kanad on Kostal ka olemas.

Tagakamber on kitsukene. Ukseaugu ette on Kosta riputanud paraja tüki ilusat rohelist sametit. Küll on külarahvas küsinud, et kustkohalt see luksus ilmus. Kosta muidugi teab, aga ei ta ütle.

Kui sametkardina vahelt tagakambrisse astuda, siis võib mõni ehk üllatuda. Ega enamik küla inimestest pole oma jalaga siia saanudki. Tööasju ajab Kosta eeskambris. Sealt edasi astuda pole asja. Kosta enda arusaaja oinas, tema muidugi. Tema jaoks on isegi nurgakene seatud, kus võib ajaviiteks raadio kuulamise vahele head ristikheina nosida.

Jah, tagakambris otse ukse vastas Kosta enda meisterdatud laia madala puujäri peal läigib raadio. See on selle Oadu Panso tegu. Kosta ise andis raha, aga Oadu tõi Tallinnast tuttavate kaudu kõige parema.

Oadu tookord, kui Kosta oma Julette-Saali juurest ära tuli, ütles, et nii on vaja. Oadu olla asja pärast Tartus käinud ja siis muuseas ka Kosta üle arstidega rääkinud. Arstid olla siis teaduslikult kuidagi nõnda öelnud, et kui inimene absoluutsest mulinast absoluutsesse vaikusse üle viia, võib närvikava veel hullema hoobi saada. Kas nüüd arstid või Oadu ise, aga nii see jutt käis.

Oadu seletas, et pärast niisugust naist peab tingimata raadio olema. Et raadioga saab kõik selle tagasi teha, mis naise juures võimalik polnud. Raadio jutu võid iga hetk poole sõna pealt lõpetada. Keera nupust, ja vaikus majas. Ja teiseks ikka see aeglane üleminek, mida arstid rõhutanud. Nii Oadu õpetaski, et algul las üürgab või päev otsa. Siis iga päev ikka vähem ja vähem ja lõpuks juba kuula nii vähe, kui süda kutsub. Või ära keera päev otsa lahti. Kui aegamisi maha harjutatud, siis ei tee vaikus enam paha.

Sellest ajast asubki raadio Kosta hütis ja on täpselt selline, nagu Oadu ütles. On seltsiks — ja teiselt poolt mõnus ka, kui saad oma tahtmist mööda nupust kinni keerata. Oadu ütles viguriks, et kui Julette-Saalile saaks sellise nupu monteerida, siis võiks temagagi elada. See on täitsa tõsi.

Ja mis puutub oinasse, siis tema on raadio suhtes leplikum kui Kosta ise. Tema pärast võiks juttu vahel pikemaltki tulla, kui Kosta laseb.

Uksest paremal, pliidi soemüüri ääres asub üks isevärki, aga praktiline asjapuu. Jälle Oadu abiga siia jõudnud.

Kosta kambris on see magamisasemeks, aga tegelikult on see üks selline diivan, millele ei oska nimegi anda. Jalad on tal ilusasti kõverad, ühest otsast läheb laiemaks, nurgad ümmargused ja üldse keerus kujuga, nagu oleks üks suur tigu end soemüüri sooja mõnusalt paigale seadnud. Seljatugi on ka kaares ja ühest otsast kõrgem; aga väga praktiline. Talvel, kui tuba kipub jahedaks minema, keerab Kosta oma aseme seljaga väljapoole ja magab nagu soojas sõimes, soemüür põlvekonte kuumutamas.

Kogu diivan on üle tõmmatud suurelillelise heleda siidriidega. Kosta kambris tundub see liigse luksusena, aga ta ise on juba harjunud. Samuti kui on harjunud kõigega, mis teda ümbritseb. Kas või seesama sammaldunud õlgkatuse räästas, mis aknale lausa silmile on vajunud nagu Kosta enese kübar. Kui veidi kummarduda, siis näeb räästa alt veel igale poole — Kostat räästas ei sega.

Kõigega harjub, aga see lehmakont, kelle Julette-Saali siia lauta sokutas, see on muutunud tülikaks. Algul, kui veel piima tilgutas, oli päris asja eest, aga nüüd jäi kinni. Aga et lihtsalt loomaomaniku uhkusest lehma talitamise tülinat kanda, seda Kosta ei oska. Kui selle ahtra lehmanahaga midagi ette võtaks — ratsionaliseeriks . . .

Kosta ajab beeži ülepintsaku oma musta maavillase peale, et minna nõnda pidulikul moel mõtet teoks tegema.

Kosta posib lehma keti sõime küljest lahti ja ise silitab lepitavalt nahavolte lehma kaelal. Oinas näeb kõike pealt ja muutub rahutuks. Tema on Kostale vahel seltsiks, aga kolhoosi algusest peale on lehm omakorda temale seltsiks olnud. Laudas kohe kodusem, kui teine loom kõrval.

Oinas teeb «mää». Mitte paluvalt ega alandlikult. Ei, tema ütleb komeda ja niisuguse hästi nõudliku häälega, kui ütlemisest pääsu pole.

Kosta saab asjast aru. Ega oina põli üksi siin laudapugerikus kiita ole. Seepärast ta alati nõuabki kaasa — viid sa lehma kõide või kaevule jooginõu juurde. Aga täna on suurem viimine. Hea oinas, kuidas sa raatsid teda nüüd vägisi lehmast lahutada. Ja tulebki oinas ka.

Kolhoosi lauda poole liigub üks rongkäik. Kosta vehib ees, järel lehm kettipidi, kael pikal, ja lõpuks oinas ilma ohelikuta, vabatahtlikult.

Päeval revisjonikomisjonis jäi Kostale silma, et kolhoosi-

laudas oli üks lehmakoht vaba. Sinna ta nüüd läheb ja oma lehma seob. Ei, see pole annetamine, nagu Priidu Suur oma partidega kelgib. Kosta viib ahtra looma lihtsalt ühislauta sööma peale. Kui lehm juhtub ükskord vasika tooma ja uuesti lüpsma hakkab, eks siis või enda juurde tagasi toimetada. Hea, kui piim omast käest.

Lauda juures pole parasjagu kedagi. See Kostat ei häiri. Kui talitaja olekski siin, ega Kosta ütleks, et miks ja kuidas. Tema seoks ikka lehma kuhu vaja, ise mõnusa näoga volmrit popsides. Just nii, nagu ta praegu teeb. Ja nõnda on isegi parem, et talitaja ei näe. Nüüd neil vähem arupidamist. Nõnda palju Kosta seda «Kuldrannakese» korda juba teab, et üks lehm ees või taga, ei seda märka keegi. Talitajad käivad siin laudas kordamööda. Igaüks teeb karjatalitaja tööd neli päeva järjest. Kas tal on üksteist või kaksteist lehma, seda vahet ei märkagi.

Lehmaga on lihtne, aga cinaga on lugu teisem. Kui lehmade hulka üks oinas ilmub, seda võib mõni terasem märgata. Kolhoosi lambafarm on ju teises laudas. Kuid sinna ei hakka Kosta oma oinast tirima. Lehmaga seltsimise pärast tuli, olgu pealegi siin. Kui talitajanaistel küsimusi tekib, eks lahendagu ise, või see enam Kostasse puutub. Kui viivadki lambalauta, küllap oinas leiab seal oinategemist. Omamoodi ehk lõbusamgi selts, kui lehm suudab pakkuda.

8. peatükk

Priidu Suur on kolhoosi esimehe ametisse sisse elanud. Ta askeldab ja organiseerib.

Hiljuti oli tal jutuajamine valla põllumajandusosakonna juhatajaga ja siis ta ütles, et mõni päev kohe ei tea, mis peab kolhoosis tegema. K u i d a s teha, seda tema teaks, aga m i d a teha? Põllumajandusosakonna juhataja ütles, et ega esimees peagi palju teadma, et hoopis tema, valla põllumajanduse juht, peab teadma. Tehku aga Priidu Suur ilusasti seda, mida vald käsib. Valda käsutatakse jälle ülaltpoolt.

Käskusid tuleb vallast tõesti palju ja igasuguseid. Enamasti ikka telefonogrammidega. Ja kõik käsud on esi-

mehele; ikka kiired, tähtajalised, hoiatustega täitmata jätmise puhuks, telefonogrammilist vastust nõudvad.

Priidu Suur sirvib käsuraamatut, mis seisab tema laua nurgal seinatelefoni all. Sissekandeid teeb see, kes parasjagu juhtub telefoni lähedal olema, kui see heliseb ja diktеerima hakkab. Priidu mõtleb, et käsuraamat on ühtaegu ka kirjaoskuse arendamise kool. Kus kolhoosnik muidu kirjatööga kokku puutub, aga siin käib päevast päeva diktant.

Viimase telefonogrammi on vastu võtnud Pärt Pree. «Kuldrannakese» kolhoosil olla ikka veel täitmata riiklik metsalõikamise kohustus. Saatku kolhoos esmaspäeval inimesed sinna ja sinna metsa sellele ja sellele langile sellises ja sellises koguses puid üles töötama seks ja seks kuupäevaks; vastuvaidlematuks ja vastuvaidlematuks täitmiseks. Valla täitevkomitee esimees. Punkt.

Pärt Pree hull hing pole leppinud ainult diktaadi üleskirjutamisega. Tema on oma kommentaarid järele lisanud. Käsuraamatu autoriteetsel leheküljel seisab äkki tema jumalavallatu jutt, et Priidu Suur tehku selget vahet jutuajamiste juures. Üks asi olla see, kui vallavalitsus räägib kolhoosi esimehega, ja teine asi, kui tema, Priidu Suur, räägib kolhoosnikega metsatööst. Selge, et riik on hädas, ei tule ise metsatöödega toime ja on nõuks võtnud noori kolhoose talgu korras appi paluda. Et ta palumise käsukorras läbi viib, see on juba tema asi. Kas hoiab aega kokku või tugevdab autoriteeti ... Aga ärgu esimees kolhoosnikega metsa teemal sama tooni kasutagu. Kui käsutab kolhoosi põllule — saame aru, läheme. Aga metsa lõikama — ehee, võta näpust: kui ei taha, ei lähe. Oskab esimees ilusasti paluda, võib ju kaaluda seda asja.

«Vaata kus vainlane,» ütleb Priidu Suur häälega välja, kui Pärt Pree kirjutatud epistlit loeb. Ise küla aktiivne element, aitas agitaatorina viljavarumiskampaaniat läbi viia, aga nüüd ütles nii et ... Ja mis sa kostad.

Üsna juhuslikkudel asjaoludel näeb esimees samal õhtul küla peal kirikuõpetajat, kes homme siitkandi palvemajas palvetundi peab. Turgatab pääsu lubav mõte. Priidu ajab juttu, peab nõu. Ikkagi ühe valla tegelased — külaintelligents või nii ... Et vajaduse korral töötame käsikäes. Üks küla, samad inimesed juhtida.

Kirikuõpetajaga sai kergesti kokkuleppele, sest Priidu Suur on Jändjas maise võimu kõige konkreetsem kehastus. Temaga tülitsemine kaugele ei vii.

Kogu laupäeva õhtu murrab Priidu pead. Pärt Pree teadis, mis ta kirjutas. Asi tuleb hästi läbi mõelda.

Nõnda sünnibki, et sel külmal hilissügisese pühapäeva hommikul kõmbib ka Priidu palvemaja poole ja võtab külanaiste ning mõnede taatide seas palvepingis istet.

Algul tilutab külapillimees väikest orelit ja inimesed laulavad kaasa. Laul on veel koolipõlvest tuttav ja Priidu joriseb ühes. Viisi ta küll ei pea, aga siin hulga seas pole tähtiski. Niisama oleks narrim vahtida. Kokku on lepitud, et tema saab enne sõna, kohe pärast orelimängu. Alles seejärel teeb õpetaja, mis tema ülesanne. Temal läheb muidugi kauem kui Priidu Suurel.

Esimees ehitab oma kõne üles tuntud piiblisõnale.

«Lugupeetud seltsimehed kolkoosnikud,» alustab ta venivalt, «armsad õed ja vennad issandas, kallis Jändja kandi rahvas... Me elame tähelepanuväärsel ajastul ja kõikehalastaja isa kaugel ja kõrgel on võimaldanud meil siia kokku tulla. Tundkem rõõmu heldusest, mis meile osaks saanud, saab ja saab saama. Eile lõpetasime viljanormi andmise üle plaani, täna palume siin avaras kojas oma pattude pärast ja homme, kui vaja, läheme nagu üks mees riigile puid lõikama ... Piiblisõnasse on juba ammu targalt kirja pandud, et andke jumalale mis jumala kohus ja keisrile mis keisri kohus ... Need sõnad on aktuaalsed ka täna, kallis Jändja kandi rahvas. Avage oma hing neile hüüetele, mis kostavad teieni maa pealt ja taevast, et teie ikka saaksite puid lõigata ja palvelas käia, et teie käsi hästi käiks ja teie kaua elaksite maa peal...»

Esimehe ilusad ja paatosega lausutud sõnad mõjuvad kolhoosikogudusele tugevalt. Kui Priidu Suur ikka samas viisipärases laadis jätkab, muutub mõni mutike päris härdaks, poetab pisara valgesse taskurätti ja õhkab.

Lõpuks esineb Priidu otsese üleskutsega, ikka jutlustajahäälel:

«Homme hommikul ootan mina teid, kallis Jändja kandi rahvas, kell üheksa kolkoosi kontori juures Härmakosul, et teie tuleksite vagural meelel, need saed ja kirved kaasas, ja seisaksite minu ette ja ütleksite minu vastu: oh,

Priidu, vii meid Kärevere taha riigimetsa puid lõikama. Ja siis me läheme nagu üks naine ja üks mees seda metsakohustust täitma ... Et nõnda saaks sündima, tõotagem siin praegu enne uut orelimängu endamisi oma ligimeste palge ees ja ütelgem enda sisimas nõnda: ma lähen, ma lähen, et homme õhtu oleks targem kui tänane ja et mina ei jääks nii lolliks, kui ma olen praegu ... aamen, sest kolkoos pole naljategu ...»

Priidu Suur pühib käisega higi otsaeest, astub jutlustajalaua tagant välja ja sammub maad võtnud vaikuses välisukse poole.

Esimehe ootamatu samm leiab küla peal vastukaja. Isegi Pärt Pree, kelle provokatsioon nüüd tagajärgi andnud, vangutab pead. Sellist taipu poleks Priidu Suurelt teadnud oodata. Küllap see jutlus jääb tema elu suurteoks, mida lapselapsedki räägivad ... Aga mis juhtub homme hommikul?

Uudishimust aetuna on Pärt Pree varakult Härmakosul. Ka Kosta Jans saabub varsti.

Enne üheksat hakkab rahvast ilmuma. Algul üksi või kahekaupa, siis päris troppidena. Mutid tulevad külavaheteed pidi pühalike nägudega, nagu palveränn akul. Lõpuks Härmakosu õu lainetab, välguvad kirved ja helklevad saelehed. Nagu oleks talurahvasõda algamas. Enamasti on kokku tulnud üle keskea naisterahvad, kuid ka mõned taadid ja nooremadki ootavad Priidu ilmumist. Tulijaid on siitsamast Jändjast, aga on ka Vadilt ja Kriileväljalt, hoopis teiste kolhooside rahvast. Kes eile tõotuse andis, kuidas ta täna tulemata jätab. Ja paljud neist on teisigi kaasa kutsunud.

Priidu Suur piilub katusekambri aknast ja tema julge süda hakkab vajuma. Ta ei osanud ette arvata, et jutlus nõnda mõjub. Oma kindlustunde ergutamiseks käskis siiski tallimehel hommikul viie hobuse ja vankriga kohal olla, et mõeldavat lõikusbrigaadi kiiremini minema toimetada. Nüüd aga on õues kui üks noor mäss. Viiest vankrist ei saa midagi ja tea, kas metsagi ära mahuvad. Pööraseb. Priidu tunneb, nagu oleks tammi jõe eest valla päästnud ja vool püüab temast endast üle tormata. Aga mees peab oma saatusele vastu minema, seda enam esimees.

Kui Priidu Suur täpselt kell üheksa uksele ilmub, jääb

õu ühekorraga vaikseks ja lävel seisja arvab oma vaimukõrvaga kuulvat ja vaimusilmaga nägevat, kuidas lambad kisendavad oma karjatse poole: oh, Priidu, juhi meid, ja meie läheme kui see tuulispüks või maru.

Aga ei oska Priidu Suur enam midagi juhtida. Vaikus kipub pikaks venima ja kogu üritus nihkub kuristiku äärele. Olukorra päästab Pärt Pree, kes agitaatoriks olemise ajast peale tunneb endal sõnaõigust olevat. Uudsed olukorrad on vesi tema veskile. Seda tema on ühe suvega juba selgelt märganud, et kolhoosikord on vaheldusrikkam ja tegutsemiseks rohkem võimalusi pakkuv kui üksiktalude Jändja, kus igaüks omaette nokitses. Äratundmine omakorda on tema vaimu teritanud ja see on igaks külakondlikuks elujuhtumiseks vapralt valmis. Kui külaühiskond sedapuhku otsustas riigimetsa rünnata, siis ei pea Pärt Pree kõrvaltvaataja olema. Pealegi taipab Pärt Pree suure südamekergenemisega, et need puuriidad, mida «Kuldrannakese» käputäis mehi oleks nädalaid lõigata nühkinud, saavad nüüd lahingukorras paari päevaga üles laotud.

Pärt Pree ettevõtmisel luuakse kolmeliikmeline värbamiskomisjon, kelle näo eest peab iga metsatöökandidaat läbi käima. Sest mitte igaüks, kes jutlust jaksab kuulata, ei jaksa metsa lõigata. Ja peab ütlema, et rõõmus meel ei ole mitte nende poolel, kes komisjoni silmis armu ei leia ja koju tagasi peavad minema.

Õieti on Priidu oma ürituse mastaapidest nii ära hirmutatud, et temast pole komisjonis asja. Otsustavad Pärt Pree ja Leenard Rinne kahekesi.

Vahepeal on saadetud teade mõlemasse talli, et kõik hobusenimed, niipalju kui neid üldse kolhoosis leida, saaksid ette rakendatud. Olgu neid Härmakosu õues valmis ennem rohkem, kui et väheks jääb.

Värbamiskomisjoni töö lõppemise järel hakatakse brigaade komplekteerima. Kolm värskelt nimetatud metsatöö brigadiri hakkavad inimesi kordamööda ükshaaval enda juurde hõikama. Kõigepealt hüüab esimees Priidu Suur, kes seisab ukse juures. Seejärel saab õiguse kolhoosi teine mees Leenard Rinne, kes on kaevu juurde koha võtnud. Alles kolmandana võib hõigata endine agitaator Pärt Pree; tema on vahepeal jõudnud vankrisse ronida ja põlvitab siin heinakotil. Nõnda kujuneb rahvaväest aegamisi

kolm eri näoga brigaadi — vastavalt brigadiride maitsele ja taibule.

Juba ammu pole nähtud Jändjast sellist voori välja sõitmas kui täna.

*

Priidu Suur istub, soni peas, oma laua taga. Ta sirvib käsuraamatut; ehk tuleb pähe mõni mõte, mida jälle tegema peaks.

Ühe teate juures muutuvad pisikesed silmad varjundi võrra elavamaks ja paksud, nagu taignast tõmmatud voldid võtavad teisema kuju. Nähtavasti naerab endamisi. Sai küll kohe teatatud metsanormi täitmisest, aga seal ei usuta, et kolhoos, pealegi «Kuldrannake», võiks kahe päevaga oma normi välja lõigata. Nüüd teevad näo, nagu poleks ettekannet olnudki, ja nõuavad ikka samas sõnastuses: olgu aga mets lõigatud; vastuvaidlematult ja vastuvaidlematult.

Teine käsk viib näovoldid endisesse olekusse tagasi. Oli viljavarumine, tuli metsalõikamine, nüüd on kord poiste andmise käes. Kohtla-Järve kaevandustesse on kaadrit vaja, linnadest ei jätku, nüüd värbavad külast ka. Telefonogramm nõuab, et suunaku esimees oma kolhoosist ettenähtud poiss seks ja seks kuupäevaks valda, kust saadetakse ühiselt tööjõureservide kooli. Kaasa võtta seda ja teist. Vastutad isiklikult ja isiklikult.

Poiste värbamise kampaanial on juba väike minevik. Priidu käis kohusetruult küla läbi, aga ükski poiss ei soovinud. Sellest sai ülespoole informeeritud. Vastus tuli jälle: isiklikult ja isiklikult. Seejärel oli vallas suusõnaline jutt ja seal öeldi lihtsalt välja — saatku Priidu Suur kuidas tahes poiss vabatahtlikult tööjõureservide kooli. Tänagu veel õnne, et üks, mõnest nõutakse kaks.

Priidu tõuseb otsustavalt oma laua tagant, sest täna on see päev. Nüüd tema läheb ja viib selle poisi ise vallamajja. Otsustuse järel käivad silmad iseenesest kontoriruumis ringi nagu veendumiseks, et midagi maha ei unusta. Silmad ei leia, millel peatuda, kuid mingi mõtte nõrgad, sünnieelsed liigutused peakolus ei luba Priidul ruumist lahkuda. Mis asi see on, mida selleks minekuks veel vaja? Priidu tirib mõtet nagu jõuga, otse füüsilise

pingutusega lagedale. Otsaesise võtab niiskeks. Äkki, rohkem instinkti kui mõtte ajel hakkab sobivat sidumisvahendit vaatama. Muud ei jää ette kui oma püksirihm. Kuid kas see pole lühikene?

Õue peal on hobune rakkes. Priidu võtab pikemalt aru pidamata rakendist kõhualuserihma, keerab selle pusarasse ja astub kindla sammuga Pussulaskma poole. Sest väljavalitu on Kosta ja Julette-Saali Jansi poeg Juns. Lapsed, nii Juns kui Leenu, elavad ema pool Pussulaskmal.

Nagu juhusliku kokkusattumise tõttu väljub vastaspunktist, Pussulaskma õuelt, selsamal ajal Leenu Jans, selle Juns Jansi vanem õde, keda Priidu tooma läheb. Juhuslikkust muidugi pole, sest ka Pussulaskmal teatakse, et täna on see päev.

Leenu Jans, ehk nagu rahvas teda lihtsamalt nimetab — Pläralära Leenu, astub ka kindla sammuga. Põldude vahel looklev külavahetee viib Härmakosult ja Pussulaskmalt ühel ajal väljuvad inimesed alati kokku Maali Rinne vana rehehoone taga lagedate põldude keskel.

«Hea, et küla pole linn, sain su kohe kätte,» alustab Pläralära Leenu ilma hinge sissepoole tõmbamata.

Ükski teine tütar pole siin kandis nii oma emasse läinud kui Leenu. Oadu Panso ikka ütleb, et tea kas Kostat üldse oli selle tüdruku tegemise juures või ei. Juns ehk annab kuidagi Kosta plaani välja, aga ka mitte päris. Juns on pesamuna, ema ja neliteist aastat vanem õde Leenu on ta ära hellitanud. Kuueteistkümnene poiss juba, aga tööst ei tea veel midagi. Muidu ikka kümneselt karja, kaheteistkümneselt heinamaale ja neljateistkümneselt põllule — siis tuleb mees. Aga Juns alles mängib, meisterdab teine oma lustiks igasuguseid tehnikavärke ja lööb aega surnuks. Nüüd tahavad memmepoega tööjõureservide kooli saata ja kaevandusse sundida.

Leenu jätkab sama hingega:

«Kartulipõldu ei jõudnud üle korjata, sest inimesi on vähe. Aga ise tahad poisikesed külast minema saata. Vilja viid ära, see kasvab tulevaasta jälle uus, aga poisslaps ühe aastaga töötegijaks ei kasva. Kuulda, et sa minevat esimehekohalt ära. Ah mõtlesid enne küla paljaks teha, et pärast tulgu veeuputus. Kes sinu arvates kolhoositööd tegema hakkab? Puunormi lõikasid Vadi küla eideväega välja, aga vilja kokku tõstma sa ei too teisest kolhoosist

kassipoega ka. Seda võimu sul pole. Ah, mis sinuga enam kolhoosiasja arutadagi, ise juba mineja. Sa arvad, et Jändja naistel pole väge, et sinusugusest taignahunnikust jagu ei saada. Küll saadakse, kui sa siit julged sammu edasi astuda. Hoia oma kõrvu rohkem lidus pea ligi, et nad kogemata ära ei kuku, kui asja tõsisemalt rääkima hakatakse. Ma praegu ainult niisama, sest tuli lihtsalt jutuks.»

«Aga . . .» püüab Priidu Suur oma sõnaga vahele trügida. Kuid asjata. Leenu laseb tõusva hooga:

«Eile Rinne Maaliga arutasime, et Jändja küla meeste meel ja mõistus ripub ära rohkem õhurõhust ja tuule suunast. Kuulad õhtul külanõukogus raadiost ilmateadet, siis võid juba ennustada, mis tegusid mehed homme teha võtavad. Kui rõhk suureneb, siis kepsutavad kui aruta tallekesed ja hüppavad või nahast välja; kui tuul hommikusse keerab, siis lähevad nii ogaraks, et köida või kinni. Näe, sul ongi rihm enda jaoks kaasas. Nii palju siiski ohm veel võttis. Vaat nõnda hakkagi külavahel käima, tugev toorpargis nahkrihm pihus, et iga vastutulija saaks esmaabi anda, kui vaja juhtub olema.»

Leenu niiskelt-rõõmsalt ilma vaatavad silmad säravad lapselikust siirusest ja tervisest lõkendav pingulpõseline nägu väljendab rahulolu elu ja endaga. Kuigi jutu teema näib sõjakas.

«Kriileväljal on asjalikumad mehed,» voolab sõnavaling edasi. «Sa tunned Joosep Leppa? Kuulnud ikka oled. Eluaeg oli vaikne ja ei teinud midagi ära. Aga sel sügisel võttis lõi kaika naabrimehe pähe puruks. Nüüd räägib temast kogu vald. Pärast käis veel kohtus.»

«Aga . . .» tahab Priidu midagi öelda.

Leenu ei anna mahti.

«Kohtus siis leppisid ära, sest mis sa kohtus muud ikka teha saad. Seal ei tohtivat riielda. See Joosep Lepp on «Oleviku» kolhoosi tallimees nagu meil Pärt Pree. Eks Pärt Pree oli ka mees rohkem, aga nüüd te rikute tedagi. Ta on mu koolivend, käisime ühes Vadil koolis. Oli hea vaikne poiss, ei kiskunud tee peal kotti käest ära ega toppinud lund krae vahele. Lõbus poisikene oli. Talvel tuisanud ilmaga läks ikka ees, et ma saaksin tema jalajälgedesse astuda ja kergem oleks. Ükskord kuuendas klassis arutasime, et ei tea, mismoodi see suudlus on, millest raa-

matuis kirjutatakse. Ta luges palju raamatuid, ja eks ta loe praegugi. Siis me koolist tulles läksime ojasilla alla ja proovisime. Ta oli nii uudishimulik, et tuli oma teeotsast mööda, ojasillani. See oli mai algul, vesi oli veel suur ja silla all oli vähe ruumi . . .»

«Kuule . . .» teeb Priidu päris meeleheitlikku katset sõnaõigust saada.

Ei aita. Leenu räägib.

«Aga üks suur kivi oli kalda ääres veest väljas, selle kivi peale me läksimegi. Suud olid tuulest külmad, aga eks me umbes saime aru, mismoodi musi on.»

«Kuule . . .» püüab Priidu suud paotada.

Pläralära Leenu tammub jalgadel ja nihkub jutuhoos ikka vastasseisjale lähemale. Tal on niisugused pisut maokad klaverijalad. Nihkub aina lähemale, enesel põsed punamas ja nägu lopsakas ihus pakitsevast verest hiilgamas. Priidu Suur on eneselegi märkamatult mitu sammu tagasi astunud. Ei tea, kui kaua peaks Leenuga kahekesi siin keset välja seisma, et ka Kosta Jansi moodi tummaks muutuksid, loivab kusagilt mõte pähe.

Leenu aga laseb suul käia.

«Eks ma pärast seda ole teinekordki juhtunud musu ja veel muud saama ja nüüd on juba maik suus. Külas räägitakse, et meie esimees on loll, aga et seda ei tea, kas tast naiste jaoks meest on või pole. Kuidas sellega on? Kas naised ikka tahavad sind? Ma tean enda käest, et mõni mees kohe tõmbab, aga teist ei vaatagi. Sind ma kohe ei vaatagi. Aga ega ma sinu kohta midagi öelda ka ei tea. Eks sa ikka mõnega oled voodi läinud; mis nad pärast ütlevad? Näe, muidu on lugu, et oma esimees, aga selle kandi pealt ei teagi. Kes külas elab, olgu ikka oma läbi ja läbi. Kas sa tead, mis tähendab solidiridarideet?»

«Jäta . . .» Priidu taganeb.

«See tähendab, et elad külas, siis ela küla moodi ja ära poisse minema saada.»

Priidu pöördub ümber, teeb mõned pooljooksusammud ja hüüab siis üle õla:

«Tulen miilitsaga!»

Leenu on nagu üllatunud, et vestlus nõnda ruttu lõppes. Tema alles võttis hoogu, aga Priidu paneb juba plehku. Leenu teeb paar nõutut poolsammu edasi, kehitab õlgu ja hakkab ka tagasi astuma.

Miilitsaga ähvardas? Leenu taipab, et poisi loole pole veel punkti pandud. Tuleb ikka Juns kodunt ära saata, nagu varem arutati. Paariks päevaks Vadile Oadu Panso juurde ja sealt siis Järva-Jaani traktoristide kursusele. Saab teise Priidu Suure silma alt ära ja rahu majas. Eks võtku sealt, kus pole. Poiss ise on traktoriasjandusega hirmsasti nõus. Oleks ehk varemgi läinud, aga ema ei raatsinud kodust ära lasta. Tahaks ikka oma põllesaba varjus hoida. Nüüd pole parata, enam poisile külas asu ei anta. Junsile on see jant ehk õnnekski, saab oma tahtmise. Õpib traktoristiks ja tuleb kolhoosi tagasi.

*

Pärt Pree astub läbi küla Härmakosu poole, tal on esimehe Priidu Suurega arutamist.

Priidu istub kontoris laua taga, soni peas ja nägu murelik, niivõrd kui mure üldse Priiduni jõuda võib.

Pärt seab end teisele poole kirjutuslauda toolile. Algul istub, siis niheleb end põlvili ja, küünarnukkidega lauale toetudes, räägib oma perekonnamuredest.

«Priidu, tead, ma olen pruudi leidnud ja tahaksin teda kolhoosi tuua. Kas on väga keeruline vormistada, kui väljast inimene külasse tuleb?»

«Astub ta kolhoosi liikmeks?»

«Küllap astub.»

«Pole meil sellist juhust veel olnud, peaks valla partorgilt järele küsima.»

Priidu Suur võtab telefonitoru, helistab ja saab kohe jutule.

«Tere, siin Priidu Suur «Kuldrannakeselt». Üks suur probleem on kerkinud.»

Telefonis küsitakse midagi. Priidu jätkab, aeg-ajalt partorgi kuulates.

«Kohe räägin. Meie endine agitaator Pärt Pree tahab pruuti kolkoosi tuua. Ei tea, kas tohib ... Nii, aga kuidas vormistamisega? ... Ei, liikmeks vormistamisega ... Ah-ah, nii et tavalises korras: annab avalduse ja üldkoosolek otsustab ... Ma ei tea, kes ta on. Kohe, kohe küsin järele.»

Priidu Suur paneb käe telefonitorule ja küsib vaikselt:

«Kes ta on?»

«Naisterahvas ...»

«Naisterahvas,» kordab Priidu Suur torusse, kuid taipab isegi, et see on vaid poolik informatsioon.

Pärt Pree on laua peale telefonile lähemale roninud ja dikteerib sosinal Priidule:

«Nimi on Veolotta Prõll.»

«Nimi on Veolotta Prõll,» öeldakse kohe telefoni edasi.

«Sugulaste juures peol sain tuttavaks.»

«Sugulaste juures peol sai tuttavaks.»

Partorg Luhtala on teises otsas siiski etteütlemist kuulnud ja teeb Priidule mingi korralduse.

Priidu Suur vastab:

«Jah, on küll siin, laua peal põlvili, annan toru üle.»

Nüüd on Pärt Pree kord torusse rääkida:

«Minu asi ka enam ei aita, see naine tuleb või ise ... Elukutsega on nii, et ta alles lõpetas Kehtnas kolhoosiesimeeste kuuekuulised kursused. Aga ta on nõus kolhoosis iga tööd tegema ... Ei, ankeet on korras, ega teda muidu kooligi edutatud ... Ütle ka Kosta viisi: vai kost mina; ei oska mina teda selle ameti peale soovitada, te ikka ise vaadake ...»

Pärt Pree paneb käe toru katteks ja pöördub imestunud silmil Priidu poole:

«Tahab pruuti «Kuldrannakese» esimeheks panna.»

«Me otsime jah esimehekandidaati,» teatab Priidu.

«Ega ma taha end kiita, aga see naine on kõigega hakkama saanud. Kas ta esimehena saab, ainult seda veel ei tea.»

«Mina olen kolkoosile nii kõva põhja alla pannud, et siin saab ikka,» on Priidu Suur suureline.

«Sa siis tõega lähed ära?» taipab Pärt Pree alles nüüd küsida. «Jutud küll käisid.»

«Jah, mina lähen nüüd ka Kehtnasse, aga kolmeks aastaks. Seal on kolkoosiesimeeste kolmeaastane kool.»

«Kuidas nii äkki? Hakkasime siin Jändjas alles elama ...»

«Ega mina lähekski, aga partorg Luhtala ütleb, et ma olen loll ja ei oska töötada kolkoosis, et võin majandi ära laostada. Tahtis päris minema lüüa. Aga ma rääkisin, et soovitagu mõne teise koha peale, kus ma hakkama saan ... Enne ütlesin veel, et ma saan Jändjas väga hästi hakkama, aga t e m a ei tahtnud kuuldagi. Ütles, et Jändja on üks jandiküla ja et Priidu Suur on paras jantlaste keiser. Et praegu on sõjajärgne taastamisaeg ja pole mahti jantida.

Et kui Jändja nii jätta, siis nakatab varsti naabreid ka ja need võtavad samuti jantimise omaks. Jandi teed olla kerge minna; et see, kes ei taha või ei julge või ei oska elule tõsiselt näkku vaadata, hakkabki jantima. Niiviisi pisik levib ja levib ja varsti olla terve Eesti riik üks jandiriik ... Ta on tark, oskab arutada ... Räägib puha parteiliselt positsioonilt. Mine temaga vaidlema. Siis ma ütlesingi, et soovita teisele tööle, jälle kuhugi juhtivale kohale. Mul ankeet olemas, lähen igal pool läbi. Tema ütles, et parteilase südametunnistus ei luba niisugust asja teha, et tema tahab kõike kõige paremini seada ja igamees olgu ausalt kohale pandud. Ei andnud soovitust. Ega ta pole minuga kunagi sõbermees olnud. Temale meeldib rohkem Vadi esimees Jaan Laide. Mõni mees, pole sõjas käinud ega oska puunormi õigeks ajaks välja lõigata. Tõmban tal naha iga kell üle kõrvade. Lõikasin tema eidearmeega oma normi kahe päevaga klaariks. Tema nühib tänapäevani... Ütlesin Luhtalale ka, et vaata, kuidas «Kuldrannakene» metsaga hakkama sai. Tema vastu, et need pole nõukogulikud veenmismeetodid, mida mina kasutan, et palvemaja kaudu ei saa sotsialismi üles ehitada ... Ega temaga ei oska rääkida. Võtab sul sõna suust ja ole vait ... Viimati ütles, et süda läheb haledaks, ja lubas kooli saata. Kooli nõutakse, kedagi peab esitama. Head meest ei raatsi vallast välja lasta, aga mina olevat paras kohatäide koolipingis, kui teised tööd teevad. Saavat minust ometi ükskord rahu. See kõik, mis ta rääkis, pidi minu kohta halvasti käima, aga ma ei teinud väljagi. Et saatku või kooligi, mul ükstapuha. Olin vait, et ta ainult kuhugi sokutaks, veel viimasel minutil ümber ei mõtleks. Ma olen ikka kaval ka...»

«Ja loll ikka ka,» arvab Pärt Pree.

«Häh, kool selleks ongi, et targaks teha.»

«Seda sa panid oma peast juurde,» märgib Pärt Pree. «Partorg Luhtala vist küll nii ei öelnud.»

«Sinu pruut ilmus õigel ajal. Kool on juba pihta hakanud,» räägib Priidu. «Me partorg Luhtalaga arutasime, keda minu asemele saada. Ei sobinud õieti ükski. Luhtala mõtles Maali Rinne peale, aga ma ütlesin, et distiplineerimata inimene, on olnud esimehevastaline element külas, et teda küll ei või. Minu arvates enne juba Leenard Maali mees Rinne, tal revisjonikomisjoni kogemused olemas.

Luhtala ütles, et püksata mehi ei saa panna, et esimehe püksid olgu ikka oma jalas. Kosta Jans pole rumalate seast, teab ehk mõndagi, aga ei ütle. Allkirjagi ei kirjuta õiget. Saadad miitingule — sõna ei võta. On vaja suurendatud kohustuste täitmist tõotada — temast pole suu lahtitegijat. Niisugust esimeheks ei panda.»

«Sa oled olnud üsna asendamatu jõud,» teeb Pärt Pree kokkuvõtte. «Päris keisri ja paavsti eest Jändja mõõtudes ... Tead, keisreid ja paavste kutsutakse numbrite järgi. Oled kuulnud?»

«Noh: Katariina Teine.»

«Õigus. Ja Jändja ulatuses oled sina Priidu Esimene. Ehk täistiitliga — Priidu Esimene Suur ... Nuta või naera, aga Jändjas on jah kolhoosikorraga alanud uus ajastu. Ja sina oled selle ajastu nurgakivi pannud ja elad meie ja meie järglaste mälestustes niikaua, kui elab kolhoos ja kui on au sees esimeeste seisus. Sina oled kolhoosiesimeeste dünastia rajaja siin Jändjas — Priidu Esimene Suur.»

Priidu Esimene Suur pilgutab silmi ja vastab:

«Sa räägid nii ilusasti, et teed meele härdaks ... Küla jääb karjatseta, seda muidugi ... Kuidas te küll siin hakkama saate. Ega kolkoos pole naljategu.»

*

Härmakosule koguneb jälle rahvast. Sedapuhku on tulemas «Kuldrannakese» kolhoosi üldkoosolek. Enne teisi on kontoris juba Pärt Pree, keda kärsitus kisub ikka sinna, kus midagi sündimas. Pealegi pole täna niisama koosolek: valitakse uut esimeest ja Priidu kinnitab, et Pärt Pree pruudi Veolotta Prõlli kandidatuur läheb läbi.

Koosoleku juhatajaks valitakse Leenard Rinne ja protokollijaks Pärt Pree. Tavaliselt juhatas Priidu Suur ise, aga täna on tema lahkumise päev. Erakorralise sündmuse puhul on kohal ka valla parteiorganisatsiooni sekretär Veljo-Kara Luhtala. Ta istub ise kutsumata presiidiumilaua taha kahe valitu juurde, kuid ei sekku koosolekusse enne, kui uue esimehekandidaadi esitamiseks.

Pärt Pree paneb ühe jala toolile istumise alla ja teist kõlgutab üle ääre.

Uue liikme kolhoosi vastuvõtu asja kannab ette ja sõnastab ka otsuse Priidu Esimene Suur ise. Otsus saab protokolli kantud:

«Sm. Männi Karla avaldus kolhoosi liikmeks astumiseks — arvestades tublit tööjõudu ja silma kinni pigistades korteri saamise raskuse küsimuses, otsustati jaatavalt, andes talle kolhoosi poolt korteri ja lehma ning sea varjupaiga.»

Priidu Esimene ulatab Karla Männi avalduse Pärt Pree kätte, et see saaks kausta pandud. Pärt laseb silmad üle avalduse käia.

«Palun mind «Kuldrannakese» kolhoosi vastu võtta tööjõuna ilma igasuguse varanduseta, sest seda mul ei ole. Eelpool toodu tõenduseks annan oma allkirja.

Karla Männi»

Edasi tuleb arutusele ühe omakülamehe avaldus. Õieti elab Kaarel Kännustik kahe küla vahel, eemal nii ühe kui teise küla majadest. Et ta avalduse andis «Kuldrannakesse», aga mitte «Olevikku», seda ta tegi vabal valikul.

«Palun mind kuni aprillikuuni kolhoosi vastu võtmata jätta. Põhjuseks on see, et olen üksi talu pidanud ja pole suutnud muretseda loomadele nii palju sööta kaasa andmiseks.

Kaarel Kännustik»

Jändja külas on leplik rahvas, siin avalda, mida tahad, üldkoosolek kiidab ikka heaks. Kaarel Kännustik võtab ise veel sõna ja ütleb, et samasuguse avalduse esitas ka valla täitevkomiteele. Ja et häbi on väheste heintega end pakkuma tulla. Kevadel, kui rohi karjamaal tärkama hakkab, siis küll.

Pärt Pree kõigutab jalga laua all ja mõtleb, et kaval ka see Kaarel Kännustik. Suve venitas vaikselt, talve kaupleb juurde ametliku avaldusega ja nõnda astubki kolhoosi aasta hiljem kui teised. On oma elus ikka aasta kauem peremees olnud. Heinajutt on niisama juurde mõeldud, sest ega lehm oma laudaski suud kinni hoia.

Järgmine päevakorrapunkt tekitab elavamat arutelu. Maali Rinne oli kuu aega kanakasvatajate kursusel. Kord ta kuulis Pärt Pree käest, et selline võimalus on olemas — ja läks. Priidu Esimene oli küll vastu, et töö ajal minnakse hõlpu laskma. Aga mis Maali sellest luges; või ta kolhoosi kanakarja suurendamisekski esimehelt luba küsis. Ta lihtsalt teeb nagu vaja. Aga nüüd ei arvesta Priidu Esimene normipäevi kursustel oldud aja eest. Maali Rinne ei ole raha suhtes ükskõikne: mis õigus saada, see olgu olla.

Ainult kummal on õigus, kas Priidul või Maalil?

Priidu Esimese toetamiseks võtab sõna üks naiskolhoosnik:

«Minu isiklikud kanad on juba munenud mitusada muna ja neile pole muud tarvis kui anna aga süüa. Mis kursust seal veel vaja?»

Priidu Esimene:

«Ega kolkoos pole naljategu, siin on tähtis esimehe sõna kuulamine. Kui igaüks kursustel hakkab käima, siis oleme varsti põhjas . . .»

«Sa ise minevat koguni kolmeks aastaks esimeeste kooli,» hüüab Maali Rinne vahele.

«Mind vald saadab, sest ma ei oska tööd teha. Minusuguseid p e a b koolitama. Maakond ka otsustas nii.»

Asjaosaline Maali Rinne ei hakka enam rohkem seletama, sest temal peaks õigus olema. Kanapojad kasvatas ka ju esimehe teadmata kolhoosi jaoks üles ja nende pealt arvestati tagantjärele normipäevad.

Priidu Esimene rõhutab veel kord, et nalja ei tohi teha, ja käsib Leenard Rinnel otsuse hääletusele panna. Hääletatakse — ja Maali Rinne on normipäevadest ilma nagu harakas hõbelusikast.

Pruukis ju Priidu asja arutamisel rohkem suud kui Maali. Loomulik siis, et kalduti Priidu Esimese poole. Sest Jändja rahvas on juba esimese suve ja sügise jooksul koosolekute suhtes targaks saanud. Et oma mõistus jäta koju ja hoia ainult kõrvad lahti: kust kostab suurem kära, sinnapoole siis hoia, ja mis ettepanek pannakse esimesena hääletamisele, selle poolt tõsta kätt.

Maali Rinne on löödud, ta ei oska a-d ega o-d öelda. Niisugust asja poleks külalt oodanud. Eks leidu naisi, kes kannavad tema peale suguõelikku kadedust, ehk tasusid nüüd kätte.

Päevakorras minnakse edasi; kes elu rataste vahele jääb, muretsegu ise enda eest.

Priidu Esimene tahab olla ikka rahvamees ja oma töö viimastest minutitest «Kuldrannakeses» head muljet jätta. Ta teeb ettepaneku väljast kaubeldud kolhoosikarjusele preemia määrata.

«Saagu ta need null koma seitsekümmend viis normipäeva karjapäeva eest ja preemiaks veel nahksed poolsaapad tasuta kogu teenistusaja kestvuse eest.»

Pannakse hääletamisele, ja karjus saab Priidu Esimese heldusest need nahksed poolsaapad.

Maali Rinne on jõudnud selle aja sees oma mõtteid koguda. Ikka rohkem ja rohkem tajub ta ülekohtu suurust, mida Priidu Esimene oma viimasel tunnil talle teinud. Ega Jändjas teisi esimehele vastuütlejaid olnud, ainult Maali. Nüüd siis maksis kõik allaneelatud sõnad ja allajäädud vaidlused ühekorraga ära. Üldkoosoleku otsus on seadus, edasi kaevata pole kuhugi. Kuid niisama lihtsalt võidetuks tunnistamine pole Maali komme. Ta tõuseb ja ütleb:

«Kas ei peaks Priidu Esimesele ka preemia määrama? Lahkub meilt see hea mees, kes juhtida ei oska, nagu vald öelnud, ja kes selle-eest õppima saadetakse. Peaksime meiegi tema teeneid ära märkima. Kas või selle uue vasikatõu aretamine. Võin kõigi pühade nimel kinnitada, et uus tõug, nimelt kolhoosivasikad, on ilma kaelata.»

Koosolekurahvas naerab, sest mõnigi teab, millele Maali Rinne sihib.

«Nägin mõlemil korral, kui Priidu Esimene oli vasikad tapnud ja nende liha müügile läks: oli keha ja oli pea, aga kaela polnud. On mõistatus, kuidas vasikas eluajal pead liigutas, kui ta müügile minnes kaelata oli. Aga nii see oli, ja seda teavad teised ka. Vähe sellest, teine vasikas oli lisaks veel jaluta. Kujutage ise ette «Kuldrannakese» vasika tõugu: jaluta ja kaelata. On pea, on keha, isegi saba on, aga mida pole, seda pole.»

Priidu Esimene lükkab sonimütsi kuklasse, nii et otsaesise valendiku päikesest puutumata neitsilikkus nähtavale ilmub. See viimane tund on see kõige sandim tund. Niisugust asja oleks Jändja rahvas häbenenud igal teisel ajal rääkida. Isegi Maali Rinne oli seni vait. Aga nüüd, kus peab igale hea mulje jätma, sest meelde jäetakse ikkagi

viimane pilt, nüüd rikub Maali kõik ära. Nagu siil oleks talle pihku pistetud. Priidu tõuseb, palged punetamas ja otsaesine valendamas, ning teatab:

«Järgmine päevakorrapunkt on lambakasvatuse plaani täitmise aruanne.»

On veel viimane võimalus head muljet jätta. Aga selleks on vaja kuidagi head teha. Anda pole Priidul enam midagi, nahksed poolsaapad on juba hakkama pandud. Higi tõuseb esimehe mõttevaevas helendavale otsmikule. Juuksed on salkus püsti, nagu võitleks ta sortsidega.

«Mina annan aru,» jätkab Priidu Esimene. «Üks tuhat üheksasaja neljakümne üheksanda aasta kolkoosi lambaplaaniga oli nii, et see ei saanud kuidagi täis. Ja siis tulid neli kolkoosnikut vastu minu hüüdele ja annetasid igaüks ühe kevadise talle. Selle ühiskondlikult tänuväärse teo eest avaldame nüüd üldkoosoleku tänu. Nemad istuvad täna siin meie keskel, aga nad on paremad kui meie... Hüüame nüüd lambaplaani täitjatele kolmekordse hurraa!»

Ja Priidu Esimene röögib üksipäini täiest kõrist kolm korda:

«Hurraa, hurraa, hurraa!»

Koosolekule tuli ettepanek ootamatult ja ta ei jõudnud Priiduga kaasa minna, kuna see oma jutust ja kõhedavõitu õhkkonnast ülesköetuna liialt kiirustas. Seda nähes Priidu kohkub, sest ainukene, mis tal anda oli — ühine tänu —, jäi andmata. Ja ometi ei maksa see röögatus midagi, kuigi muljet Priidu Esimesest aitaks suuresti parandada. Viimase meeleheitliku katsena ergutab Priidu veel kord:

«Hüüame nüüd üheskoos kolmekordse hurraa! Noh, korraga ... üks, kaks ja kolm...»

«Hurraa, hurraa, hurraa...!» kostab nüüd juba võimsalt paljudest kõridest.

Üldkoosolekuga peab oskama, kiidab Priidu Esimene Suur end mõttes.

Sellega on tema vaatus läbi.

Valla partorg Veljo-Kara Luhtala tõuseb presiidiumilaua taga püsti, ilma et keegi oleks talle sõna andnud. Asjaolud nõuavad pidulikkust: kolhoos peab saama uue esimehe ja seepärast partorg Luhtala alustab nagu paraadkõnet maailma mastaabist pihta ja jõuab lõpuks «Kuld-

rannakesse» välja. Pidulikkusega mõtleb ta ka üldkoosoleku meeleolu mõjutada, sest võib juhtuda, et muidu ei lähe naisesimees hääletamisel läbi. Kui asja omapead lased minna, siis võib kõik vastu taevast lennata. Ikka olgu vastav ettevalmistus ja vajalik atmosfäär loodud. Siis on massid su pihus nagu vaha. Partorgi elu pole kerge. Igamees hakkama ei saaks. Aga praegu võiks ta paraja summa peale kihla vedada, et «Kuldrannake» võtab täna naisesimehe vastu nagu emata jäänud mesilaspere võõra ema, keda mesinik sama odekolonniga lõhnastanud kui peret ennast. Lõhn kõigil üks, ja keegi ei taipa võõra ilmumist.

Pärt Pree protokollijana on kimbatuses. Nii tähtis mees kui valla partorg — kas tema sõnavõtt tervena protokolli kanda? Ei, nii kiiresti Pärt Pree siiski ei oska kirjutada, ja ta märgib ainult sõnavõtu põhiteesid asjalikult üles.

«Kevadkülv tehti kiiremini kui muidu ja viljavarumine läks edukamalt kui kunagi ajaloos. Maakond on ausse tõusnud rohkem kui ükski teine ja vallarahva poliitiline teadlikkus sammub tõusuteed. «Kuldrannakene» hakkab üha enam oma nimele sarnanema. Inimesed elavad üksmeeles ja töötavad käsikäes.»

Pärt Pree on osav protokollija ja partorgi kõne saab ajaloo jaoks üles tähendatud, kuigi kirjutaja ei mõtle ajaloole ega isegi kõne sisule. Ta lihtsalt täidab kohust. Edasi peab veelgi erapooletum olema, sest küsimus puudutab otseselt tema tulevast perekonda. Ja Pärt Pree on asja kõrgusel. Ta kirjutab protokolli:

«Valla partorg sm. Luhtala soovitab valida uueks esimeheks meie koosolekut pealt kuulama tulnud sm. Prõll Veolotta, kes on kuuekuulised kolhoosi esimehe kursused lõpetanud ja nüüd ehk sooviks oma teadmisi tegelikus töös rakendada.

Sm. Leenard Rinne küsimusele, milline on uue kandidaadi seisukoht, vastab sm. Prõll: Pole küll talu tööline ega pole kah ennem talus põllutöölisena töötanud, kuid vastavad kogemused annab tegelik töö.

Ettevõetud hääletamise tulemusena oli 11 poolt,

kuna ülejäänud 9 polnud usku naisesimehe võimetesse selle raske ülesande täitmiseks. Seega otsustati maakonna T/K-le esitada kinnitamiseks kolhoosi «Kuldrannakene» esimehe kohale sm. Prõll Veolotta Eduardi tütar, sünd. 6. aug. 1898. a.»

Protokoll saab muidu igati nõuetekohane, aga väheste kogemuste tõttu jätab Pärt Pree kirjutamata, et Priidu Suur vabastati esimehe kohustest. Sellist päevakorrapunkti ega sellist hääletamist ei olnud, aga paber peaks ikka näitama. Nii võib mõni pabereid tundja asjamees ükskord öelda, et teil on kaks esimeest.

Uus esimees võtab paugupealt ohjad üle. Prõll on naine, kes vaatab kõigele julgelt silma ja kes alati ja igas olukorras tegutseb, ilma pikemalt filosofeerimata. Tegutseb, ja ikka otse, kõhklemata. See on võidu pant. Nii oli maadluses noorpõlves ja nii on elus alati olnud.

Välise asjalikkuse all on Prõllil siiski hing olemas, ja ta tunneb tugevat liigutust, et esimeheks valiti. Tal on ülev tunne, nagu tookord, kui ta enne revolutsiooni esimest korda tuli tsaari-Venemaa maadlustšempioniks naiste seas. See tiitel tema kätte jäigi, sest valitsus läks uppi ja teist võistlust ei jõudnud tsirkus enam korraldada. Üks võistlus korraldati pärast revolutsiooni. Siis ta jäi jälle võitmatuks ja tuli punase Venemaa esimeseks tšempioniks. Ja kannab sedagi tiitlit tänaseni. Sest naiste maadlus läks moest ja uut võistlust ei tulnud, pealegi asus tema Tallinna. Tema, tsaari-Venemaa viimane ja punase Venemaa esimene ja siiamaani ainukene ja absoluutne naismaadlustšempion, on nüüd «Kuldrannakese» kolhoosi esimees.

Veolotta Prõll on tugeva õiglustundega ja igas maadluses ja mängus peetagu kinni ausaist reegleist. Vale võtet ei tohi olla. Aga see, mis Priidu Esimene ennist Maali Rinnega tegi, oli võte altpoolt vööd. Siis polnud Veolotta Prõllil sõnaõigust, sest ta oli «koosolekut pealt kuulama tulnud», aga nüüd on ta esimees ja kasutab kohe esimesel minutil oma volitusi.

Naismaadleja ja kolhoosi esimees Veolotta Prõll tõuseb tagapingist, et ette astuda. Eksesimees Priidu Esimene peab ta kinni, et õnnitleda:

«Hoiame kokku, sest meid on vähe. Sina oled siis nüüd «Kuldrannakeses» Priidu Teine.»

«Ta on naisterahvas, ei saa Priiduks nimetada,» hüüab keegi vahele.

«Olgu siis Priida, nimetage Priida Teiseks,» leiab Priidu Esimene lahenduse.

Naisesimees Priida Teine läheb presiidiumilaua juurde ja teatab:

«Enne minu lõppsõna on veel üks päevakorrapunkt arutada. Head kaaskolhoosnikud, ennist te siin hääletasite Maali Rinne vastu. Kas teie teadvusse pole jõudnud, et praegu on nõukogude kord, et praegu naisterahvaid ei rõhuta meeste poolt? Üheõiguslus nõuab, et ka naisterahvad saaksid normipäevi õigust mööda. Õppimise tähtsuses ei tohi kahelda. Kui ma oma elus Venemaa maadlustšempioniks tõusin, siis ainult tänu õppimisele ja harjutamisele. Visa treening on see, mis viib sihile. Vahel tuleb üksikuid pisivõtteid nädalate viisi harjutada, viimase peensuseni välja lihvida. Kui satud vastase haardesse, siis oskab keha juba ilma mõtlemata, harjumust mööda välkkiirelt vastuvõtet teha ja ohust välja tulla. Kahju, et maadlusmatti ei ole, ma päris demonstreeriksin ... Juba ainult hommikvõimlemisest on suur kasu. Praegu, kolhoosi tingimusis, peaks igaüks teist hommikvõimlemist harrastama. See teeb inimese tugevaks ja erksaks; tööviljakus tõuseb ... Nii, Maali Rinne kohta veel: üks meie riigijuht on öelnud, et naised on suur jõud kolhoosis. Ja me tahame näidata, et me seda oleme. Maali Rinne on palju head ära teinud ja teeb veel rohkem, tema päevad on ees ja selleks on vaja õppida ja treenida. Mina saadan teda veel õppima, kui vaja. Aga eelmise kursuse normipäevad otsustame nüüd siin ühiselt temale välja maksta ... Panen hääletusele.»

Maali Rinne saab, mis õigus. Ainult kolm kätt tõuseb seekord vastu. Priidu Esimese kohta ütleb Pärt Pree:

«Sinu käsi ei loe, sest sa pole siin kolhoosis enam keegi.»

Nõnda langeb üks ära ja jääb ainult kaks vastuhäält.

Priida Teine jätkab:

«Nüüd ma ütlen lõppsõna. Ega mina sõnakunstnik ei ole olnud, selleks olid tsirkuses teised jõud. Mina rohkem tegutsen. Oma hiilgeaastail ma olin võitmatu maadleja ja ma tean, kui raske on vahel võidukalt tegutseda. Sellepärast soovin jõudu. Ega muud midagi. Praegu on plaani-

majandus, teeme aga plaanid ja paneme kohe prõlla helge tuleviku poole.»

Plaksutatakse.

Leenard Rinne kallutab presiidiumilaua taga Pärt Pree poole ja küsib vaikselt:

«Mis «prõlla»?»

«See on tal niisugune murdesõna,» seletab Pärt Pree. «Ta on Räpina kandist pärit ja vahel ütleb sealseid sõnu sekka. Mis räpina keeles on prõlla, see eesti keeles praegu ja vene keeles seitsass... Minu kohta ikka ütleb präll, kui hellitada tahab. «Är prällnu» tähendab räpina keeles «väikeseks jäänud», «äbarikuks jäänud» või midagi taolist. Präll on siis väike äbarik lehmavasikas, või mees või kes tahes.»

Leenard Rinne küsib:

«Tema on siis Prõlla ja sinna oled Präll?»

Pärt Pree ehk Präll vastab:

«Otsekohe ta paneb küll alati, see on õigus.»

9. peatükk

Vadi esimees Jaan Laide käis metsalanki vaatamas, nüüd logistab vankril tagasi ja mõlgutab mõtteid. Õnnestunud kolhoosisuvi on juba paljugi teise valgusse asetanud. Kolhoos polegi nii võõras ja mõistetamatu, kui võtta suund ausale tööle. Tuli välja ikka seesama põhitõde, mida Jaan Laide oma tegevusrohke elu sees korduvalt kogenud — töö ei peta. Ole aga mees oskama ja jaksama.

Aga Kriileväljal «Oleviku» kolhoosis pole ühist joont leitud. «Olevikus» kiseldakse omavahel, kadestatakse ja kahtlustatakse üksteist.

Saatus ühine, aga Vadi on Kriilevälja ees selle ühe suve jooksul nagu eelisolukorda tõstetud. Ja nii märgatav on kahe naaberkolhoosi vahe, et sellest räägitakse nii külas endas kui vallas. Juba on Kriileväljal võtmas maad vaikne vimm Vadi vastu. Kui Vadi oleks ka omakeskis riidu läinud ja alla käinud, saaks kõiges kolhoosikorda süüdistada. Nüüd kipub seal süüd ka inimestele enestele jääma.

Mis puutub Jändja meeste «Kuldrannakesse», siis tema on edukuselt kahe naabri vahepeale jäänud.

Neid Jändja mehi vahel päris naera. Oadu Panso rääkis Jaan Laitele herne otsimise lugu. Ja see metsatöö — tehnikamehe Teo Tõnsi ema, usklik vanainimene, oli käinud Priidu Suurele metsanormi lõikamas. Eidekene, kellel kodus pole lastud pliidinottigi pooleks lõigata. Paljud teisedki käisid. Vadil pole ühelgi mehel mõttesse tulnud naisi metsatööle saata. Põllutöölgi võtsid mehed suure koorma enda õlgadele.

Jaan Laide tahab edaspidigi teha, nagu mõistus ja südametunnistus kõige paremaks tunnistavad, et vähemalt t e m a pärast külal kannatada ei tuleks.

Vilja saab Vadil normipäeva peale vägevalt jagada. Aga raha on kolhoosil napilt. Juhatuses arutati asja. Tehnikamees Teo Tõns tegi ettepaneku kolhoosi kaubaga Leningradi turule sõita. On kuulda, et seal maksab kilo võid kakskümmend rubla rohkem kui siin. Teo Tõns pidi maaparandusjaamaga läbi rääkima auto rentimise asja.

Räägiti, et Tallinna turul olla spekulandid valget võid valmis pakkidena müünud. Paki sisse pannud margariini ja ainult ümber õhukese kihi võid. Kui ostjad pettuse vältimiseks hakkasid värvikat võid nõudma, siis tehti kosmeetikat. Vajalik värv leidus, ja äri läks edasi. Nõnda olevat kõige lihtsam «Moskvitši» raha kokku ajada. Kel soont, see võib ka puskariga auto teenida.

Vadilt pettusega ei minda. Kolhoosi au peab Jaan kalliks.

«Olevikust» Villas Vook ütles ühisest turusõidust ära — temal polevat nii ustavat inimest, keda Leningradi saata.

Riiginormid on väiksed, saadusi jääb turu jaoks üle küll. Teisest küljest võttes — riik maksab normiks viidu eest vähe, eks kolhoosikassasse peagi raha mujalt laekuma. Turg reguleerigu kolhooside ja linnarahva vahekorda. Et linn oleks söönud ja kolhoosnik saaks palga. Normikohustustega ei laeku maalt nii palju, et riik linnarahva ära toidaks.

Nii sõlmuvad riigi, kolhooside ja linnarahva huvid turul. Ja turu konjunktuuri mõjutavad stiihilised tegurid. Sinnani plaanimajandus pole jõudnud. Riigi vead kajastuvad turul ühe või teise saaduse hinna tõusuga — kui kauplu-

sest pole saada, võib kolhoos turul rohkem küsida. Ja kolhoos küsib nii palju kui võimalik. Isegi Jaan Laide ei pea kõrget turuhinda patuks. Samuti kui ei targuta selle üle, et riik normikohustused kolhoosidelt poolmuidu omastab. Pole tema asi riiki juhtida. Aga võimalusi ära kasutada on tema kohus, et kolhoos saaks jõukaks ja kolhoosnikud oma töötasu.

Jaanist endast poleks turgudel hangeldajat olnud. Tema rohkem põllumees, tootja.

Metsalõikusega jääb Vadil nii, et sundima kedagi ei hakata. Aga juhatuses otsustati, et metsalõikajate päevapalk olgu suurem kui neil, kes samal ajal kolhoosi töid kõpitsevad. Ka üldkoosolek kinnitas. Kriileväljal «Oleviku» kolhoosis nõuab Villas Vook, et tehku mehed patriotismist see töö ära. Üks toob arstitõendi, teine vabandab vanusega, kolmas sellega, et viienda klassi laps käib koolis, neljas haige käega, viies ei tea millega.

*

Jaan Laide käis isaga koos mõnel talvel metsa lõikamas, kui ta alles poisike oli. Isa võttis kaasa, et poiss näeb metsa, saab osa tööromantikast ja karastub. Juba sellest ajast on metsalõikus Jaani jaoks nagu mäng või sport või puhkus. Elus on ta mitmel korral lihtsalt harrastuse mõttes mõneks päevaks metsa läinud. Metsalõikus, see on töö värskes vaigu- ja okkalõhnalises laaneõhus, see on närverahustav saagimisrütm, on magus valu lihastes, lõõmava lõkke ääres einetamine, lumest sulatatud teevee joomine, mõtisklused tule paistel puhkavas meesteringis; see on, mida külas ei saa. Puhkus, põgenemine tagasi noorusmaile, sülitsi olemine looduse endaga.

Mõnel on harrastuseks markide kogumine, mõnel püssiga metsas hulkumine, kolmandat ei saa mingi väega võõrutada kalavetel käimast. Jaan Laite metsalõikus on umbes samasugune salaigatsus. Ainult saega metsaminek on suurem ettevõtmine kui õngeridva pihkuhaaramine. Vahel läks aastaid, kus kõrvad asjatult igatsesid laanekohinasse sekkuvat saehelinat. Sedavõrd tundub Jaanile tema harrastus soliidsem ja suurem. See on ainult vähestele äravalituile tunda antud nauding.

Esimesel metsatööhommikul sõidavad Vadi kolhoosi mehed külast välja kahe vankriga. Esimesel istuvad Jaan Laide, endine uusmaasaaja Lukas Liiv, Paul Taram ja ehitusmees Bernhard Lõõbe. Ohjad on Jaan Laite käes.

On selge hilissügise hommik. Vanker koliseb konarail. Lund jätkub alles õhukeseks ilulooriks. Rõõmsaks teeb maa see lumeude, millest kuivanud rohututid ja kõrred välja vaatavad. Raagus võsa tundub poolvalendava maapinna taustal kuidagi hõre ja häbelikult alasti. Tüvede ja okste kontuurid on lumele kontrastiks valusa teravusega välja joonistunud. Punaselt õhetav hommikukaar meenutab leevikesi, kes varsti pakase saabudes majade juurde ilmuvad ... Noor haab ja tema kõrval sale saar — kui täiuslikud on nad oma nõtkeis okstes. Haava helerohelised vibajad raod tõusevad uljalt-kerglase hooga. Saarepoiss oma soliidses hallis frakis näib tõsisem. Tema tõmbid mustapealised oksad suunduvad rõhtsamalt, et laiemat eluruumi hõlmata.

Oleks inimene ka mõnikord elus nii selgelt nähtav kui raagus puud talve hakul... Inimest on raske läbi näha. Siin nad neljakesi istuvad vankril, seljad sõbralikult vastamisi, aga mida keegi endas mõtleb, seda ei tea.

Lõunaks jõutakse metsa. Raielank ulatub ainult ühte otsa pidi lodu peale, kus leidub enamasti küttematerjali. Kõrgemal kumiseb võimas palgimets. Jämedad kuused sirutuvad ühtlaste tüvede võisteldes taeva poole. Mõned helepruunid männid kõigutavad kerges tuules oma ladvamütsakaid. Haabu ja kaski korjub ka, kui maha võtma hakkad.

Tuul metsa alla ei otsigi teed, tuhiseb läbi ladvaoksте. Ülal nõrk kohin, all tüvestikus vaikus. All vaikuses kostavad hääled selgelt: kas vahetatakse sõnu, lüüakse kirves vanasse kändu või vingatab saag. Ladvakohin on nagu saatehääl, nagu nõrk, vaevu tajutav bassikumin orelis. Kumin ei väsi, saadab töömehi tunnist tundi, päevast päeva. Harva tooni vahetades või tugevust paisutades. Saatekohin tundub nii ürgjäävana, nagu eksisteeriks ta väljaspool metsa ja väljaspool aegagi. Igiminevikust igitulevikku ja kaugemalegi veel. Kumin on nagu mets, taevas ja maa, temaga saad tuttavaks nagu maaga ja metsaga, temas on tunnetamatust nagu lõputus laotuses. Kumin muutub elukeskkonnaks nagu on õhk, maa ja mets.

Ja inimene metsas tarbib kuminat nagu õhku, okste põlemise soojust ja leiva jõudu lihastes. See muutub inimese omaks niipalju, kui on õhuookean inimese oma, ja okkalõhn. Tarvitab metsa kuminast meelte kosutamiseks piisakese nagu maailma õhust kopsudele ja ookeani veest kõhule. Metsast väljudes igatseb nagu õhu, vee ja leiva järele. Kuni harjub, või ei harju — jääbki igatsema. Nagu igatseb Jaan Laide, kes nüüd oma pühamusse jõudnud.

Jaan Laide astub sihitult metsa all edasi. Seisatab, ajab pea selga ja vaatab üles. Valgus mängib okasvaiba rebendikes, üksikuid okstelt peletatud helbekübemeid maandub näole ja kõditab.

Jaan Laide võtab paarismeheks Paul Tarami, sõnaahtra ja tõsise töömehe. Kuidas ta kolhoosi tegemisel ütleski — heaks ei kiida, aga kaikaid kodaraisse loopima ei hakka.

Jaan valib üksikuna seisva kõrge kuuse, ulatab sae Paulile ja hakkab kirvega väikseid võsusid lööma, mis saagi takistaksid. Jaan astub mõne sammu tagasi ja takseerib veel kord hindava pilguga: kuhupoole kaldu? Et ei hakkaks vales suunas langetama — pigistab viimati sae kinni. Tuul on nõrk, seda ei tasu arvestada.

Esimene puu on pidulik hetk. Seda ootad, aga kui kõik sae külgepanekuks valmis, siis ei kiirusta. Ülal kohiseb summutatult, isegi mahedalt, kuid millist sügavat jõudu tajud selles talitsetud hääles.

Eemalt kostavad Lukas Liivi kirvelöögid.

Jaan laskub kuusest paremal ühele põlvele — ta on endale valinud käepärasema positsiooni. Paul Taram, noor jõus mees, tõmmaku vasaku käe poolt. Kuigi esmakordselt ühe sae paaris, mõistetakse teineteist sõnatult. Paul ulatab kohe sae teise otsa. Endale jätab käepäraselt kaares pulga — saepea valik on siis tema õigus.

Ootusest kärsituiks muutunud lihased saavad tööd. Kuigi saag käib mõõdukalt soliidses tempos, reedab tema mänglev helin töölusti. Ühtlaste tõmmete kaupa sööb saag end kuuse tüvesse. Värske saepuru tuttavlikult erutav lõhn tungib sõõrmeisse. Jaan nihkub sae ees tagurpidi. Hingamine kiireneb, kätesse tekib töö tunne. Saag on juba pooles puus. Lihased on harjumatust poosist ja esmasest erutusest liigselt pingul. Kuid mehed ei peatu puhkuseks. Esimene hasartne sõõm tahetakse tilgatuks tühjendada. Nagu otsiks kirg väljaelamist ja seda ei taheta pidurdada.

Mehed hingavad raskelt ja kuuldavalt. Lõpuni on veel vaid poolteise kämbla laiuselt. Jämedamast paigast ollakse läbi. Silmad jälgivad sentimeetreid, et käed ja kopsud viimseks pingutuseks ergutust ja julgust saaksid. Veel sentimeeter, siis on selle koorekorbani, veel... veel... nüüd on ka korbaselg läbitud... veel, enam pole palju... nii, nii, nüüd jõuame niiskusest roheliseks tõmbunud kooretükini... veel vaid mõned tõmbed... Juba pragu laieneb, puu hakkab kalduma. Saag hüppab kähku tagasi ja jääb Paul Tarami kätte rippuma. Jaan haarab käeulatusse pandud kirve ja lööb osavalt puu langemisküljele saearmist allapoole mõned sügavad täkked. Saearm laieneb, nagu haigutaks hambutu suu. Puu võtab järjest suurema hoo, oksad vuhisevad ja vilisevad. Kõik lõpeb nagu liiga äkki raske kõmiseva mürtsatusega. Oksapuru ja lumetolm varjab hetkeks kaugele langenud võra ja siis on kõik vaikne nagu enne. Hiiglane lamab. Mehed vaatavad korraga teineteisele ja naeratavad vandeseltslaslikult. Mõlemad hingeldavad kõvasti ega häbene seda.

Nüüd on aega seda vaadata ja uut leida.

«Sul läks kiirelt,» kiidab kaaslane Jaani. Ta mõtleb kirvelööke. Kui kirvega altpoolt vastu ei löö, siis võib saega läbilõikamata jäänud pinnariba ülespoole lõheneda ja palgi tüve ära rikkuda. Päris läbi ei saa saega ka lõigata, sest puu võib pöörduma hakata, püsti seistes kännult maha libiseda ja omapead kukkumissuuna valida. Ootusärevuses unustati seekord algul kirvega ette lüüa ja vahepeatust ka ei raatsitud teha. Jaani väledus viimasel hetkel viis siiski kõik normi.

Värske kännu pealispind on lõikuse lõpuküljest veidi kaardu. Kas teritamise ja hammaste jagamise viga, või ei osanud meeste käed, mis saepeast pisut võõrdunud, tundlikku tööriista juhtida?

Igaks juhuks lausub Jaan õpetlikult:

«Sa ära väga hammastele suru, püüa kergemalt tõmmata.»

Lai valendav känd lausa kutsub midagi ette võtma. Oleks kaks värsket kändu, siis võiksid mõlemad istuda ja suitsu ette seada. Sinise metsakriidiga võiks midagi joonistada. Või lihtsalt seista kännule ja ringi vaadata, nagu Jaan poisikesena tegi. Praegu piirdub ta sellega, et laseb kirve käest poole hooga kännu peale lennata, kuhu see nur-

kapidi sisse tungib ja, händ poolvinnas ülespidi, istuma jääb.

Käed päris kihelevad kirvevarre järele, tahaks kohe okstest puhtaks laasida. Kuid tavapärane kord nõuab, et puid lastakse ristamisi üksteise peale.

Eemal prahvatab teiste langetatud puu kukkumisragin.

Hingamine rahuneb ja veri suriseb otse tuntavalt ülikülluses ahmitud hapnikust. Suriseb sõrmedes, hammastes ja kukla taga. Sisselõõtsutatud liigne hapnik paneb purju. Nad seisavad, joobnuna toore puu lõikuslõhnast, okaste osoonist ja aroomiks muutunud kuusetõrvast.

Need silmapilgud annavad veelgi enam kui lõikuseelne ootuspinge.

Lähevad järgmise kuuse juurde ja hasart on peaaegu sama hingematvalt ja pingule ergutavalt tugev kui esimese puu langetamisel. Alles pikapeale muutub tüvel seisvate puude saagimine tööks tavapärasemas mõttes. Kuid päriselt mitte kunagi. Kuigi kehad soojenevad ja lõdvenevad, kramplikkus kaob, saag hakkab nagu iseenesest rütmis sahisema, hingeldus väheneb, jääb algusminutite joobumust kogu metsalõikusse.

Jaan Laide võtab vana, käepäraseks voolitud varrega rootsi kirve, mis on mitmeid metsatöid kaasa teinud. Isegi vars on teab mis ajast vastu pidanud. Jaan pole rohmija, et vars mõnest hooletust löögist viga võiks saada. Vana kaaslane tundub käes tuttavlik ja kodune. Eaka tööriista sajad kasutamiskorrad on löögi täpsuse meisterlikkuseni lihvinud. Praegugi valib käsi peaaegu iseenesest hoobi tugevuse, et oks langeks ühe liigutusega. Oksad lähevad jämedamaks, mõne jaoks tuleb üsna kõrgelt hoogu võtta. Nüüd hakkab ka vasak käsi abiks. Jämedamaid oksi on paras paar-kolm korda poole jõuga täksata.

Okste laasimisel on üsna lihtne ühte täkkesse tabada, aga halgudeks lõhkumisel, kui täie jõuga üle pea hoogu võtad, seal vaja juba keskenduda.

Ta seisab risti teiste peale langetatud kuuse tüvel, hoiab tasakaalu ja kõlksutab veidi kummardudes. Hoop ühele poole tüve, järgmine teisele poole. Ladvas asuvad oksad tihedamalt. On tegu, et kõikuval puul püsida. Poisikesepõlves isa hoiatas, et nõnda kirvega endale viga ei teeks. Ladva peal turnides olla jalga löödud.

Saabas libiseb ja Jaan hüppab kukkumist ennetades

maha. Puu jääb silmade kõrgusele. Seda latva ongi parem maas seistes laasida.

Oksalasu maas kutsub tuld süütama. Saab räisi eest ära, pääseb paremini tüvesid tükeldama. Metsa alla kõdunema ja kahjureid sigitama jätta pole lubatudki.

Tulega õiendamine on rutemini väsija õigus. On ta siis noorusest nõder või vanadusest väeti — ikka tema teeb lõkke üles. Jaan ei loe end veel vanadusest väetiks, aga parimas mehejõus Paul Tarami kõrval on tema siin küll nõrgem pool. Ühtaegu kurb ja hea on lõkke süütamisele asuda. Kurb, et vanadus endast nii kohatus paigas märku annab. Hea, sest tule süütamine on rituaal, mida ikka ja ikka teeks, kunagi sellest tüdinemata ja küllastumata. Puus kuivanud kuuseoksi on külluses, aga Jaan läheb kasvava kase juurde tohtu saama. Tohuga läheb alati ühe süütamisega, olgu ilm milline tahes. Kask ise võetakse juba täna vineeripakkudeks maha. Varsti sõidab Tallinna poole. Rändab tisleri kätte, kes teeb kappi või koolipinki... Algab kase uus elu. Huvitav siiski: kuskohal ja millisel kujul? Linnas muidugi — neid nüüd ehitatakse üles. Aga täpsemalt?... Jaan ei tahaks, et mõni bürokraat tema kasest laua taha asuks. Kõige parem oleks ikka koolipingiks, siis oleks süda rahul, et mehed metsas õige asja eest rassinud. Kui puulangetaja käes oleks õigus vineeripaku edasist saatust määrata, küllap siis jääks Tallinnas nii mõnigi asjamees ilma laua ja toolita.

Jaan ohkab — pole maailmas kõik metsalõikaja juhtida.

Metsatööst rõõmu tunda — seda võid, kui aga oskad.

Tuli tõmbab tohutükikesed tagurpidi kägarasse ja hakkab suitsu paisutades järjest uusi kuuseraagusid ahnitsema. Leek helgib Jaani näol vastu ja annab juba sooja. Võib rohelisi oksalabakuid peale visata, enam pole kustumist karta.

Paul Taram jätab laasimise, lööb kirve kännu otsa ja tuleb Jaanile appi hagu kokku tassima.

Tule punased keeled karglevad. Sooja õhu vool paneb puude oksad ülal võbisema. Uue risu lisamisel pahvatab sädemesülemeid kõrgele. Sädemed hõõguvad oma üürikese ilupõlve lõpuni ja laskuvad siis kergete tuhkhallide ebemetena lumekirmet tahmama.

Jaan mõtiskleb tulle vahtides — kui vähestel lugematuist sädemeist maailmas saab osaks uut leeki süüdata...

Ja kui üks neist süütabki, kas siis tõuseb hea või halb leek?

Tulele meeldiks, et iga säde süütaks. Aga kuhu siis maailm välja jõuaks? Kui tõesti elus loodus oleks vastuvõtlik tulele, siis põleks kogu maakera lühikese ajaga paljaks. Aga elava mõte on elada. Seemned levitavad elu, nagu sädemed tuld. Seemne mõte on elu levitada. Elava looduse seisukohalt vaadates on just õige, et sädemed ei suuda süüdata.

Tule ja elava seadused põrkavad kokku, ja mitte ainult nende kahe. Kui palju on maailmas seaduspärasusi, mis kõik o m a õigust mööda talitama tikuvad! Ja talitavadki, kui mõni vägevam vastupidine seaduspärasus oma mõju maksma ei pane. Selles loodusseaduste vastastikuse toime virvarris saab siis süütama sündinud tulesäde haru-haru harva oma mõtte teostada. Hirmus palju väliseid juhuslikke tegureid peab sädet soodustama. Ometi on kunagi kusagil sädemest leek saanud ... Tuli sõrmitseb loodust nagu maagilise sõnaga lukku. Luku avamiseks tuleb tundmatuist tähtedest tundmatu sõna kokku seada. Tuli tugineb pimedale õnnele, kui ikka ja ikka sädemeid laiali saadab.

Tänu looduses toimivate seaduste vastastikusele võitlusele ongi pilt meie ümber nagu ta on. Näib üsna rahulik ja tasakaalus olevat. Kuigi seesmisest rahust on asi kaugel ja tasakaal on vaid ajutine. On vaja mingit väikest tõuget, et kõik teiseks muutuks. Aitab inimeseputuka tulekust, ja varsti pole mets enam mets.

Looduse suurim ime on see, et üks tema oma vorme oskab tajuda looduse enda pimedaid seadusi. Muidugi mitte kõiki ja alati, aga ometi — o s k a b. Ja mitte ainult tajuda — oskab neid seadusi ka enda teenistusse panna. Ta teab kuidas ja miks tuli põletab; ta on taltsutanud selle ürgseima kõigist ürgseist koletistest. On teda paljude eraldi pisipiiskadena magama pannud, et alati oleks äratada, kui abi vaja. Inimene võib toosi tulega tasku panna ja see pääseb sealt süütama ainult siis, kui inimene tahab ... Midagi muinasjutulisemat on raske ette kujutada: kõikvõimsa looduse seadused alluvad looduse enda loodud mõtleja t a h t e l e.

Jaan Laide nagu ärkab ümbruse jaoks. Ta leiab end tule paistel kuumutamas. Mis mõtteid kõik metsalõke lahti ei soojenda! Kodustes askeldustes ei lähe nad nõnda lihtsalt

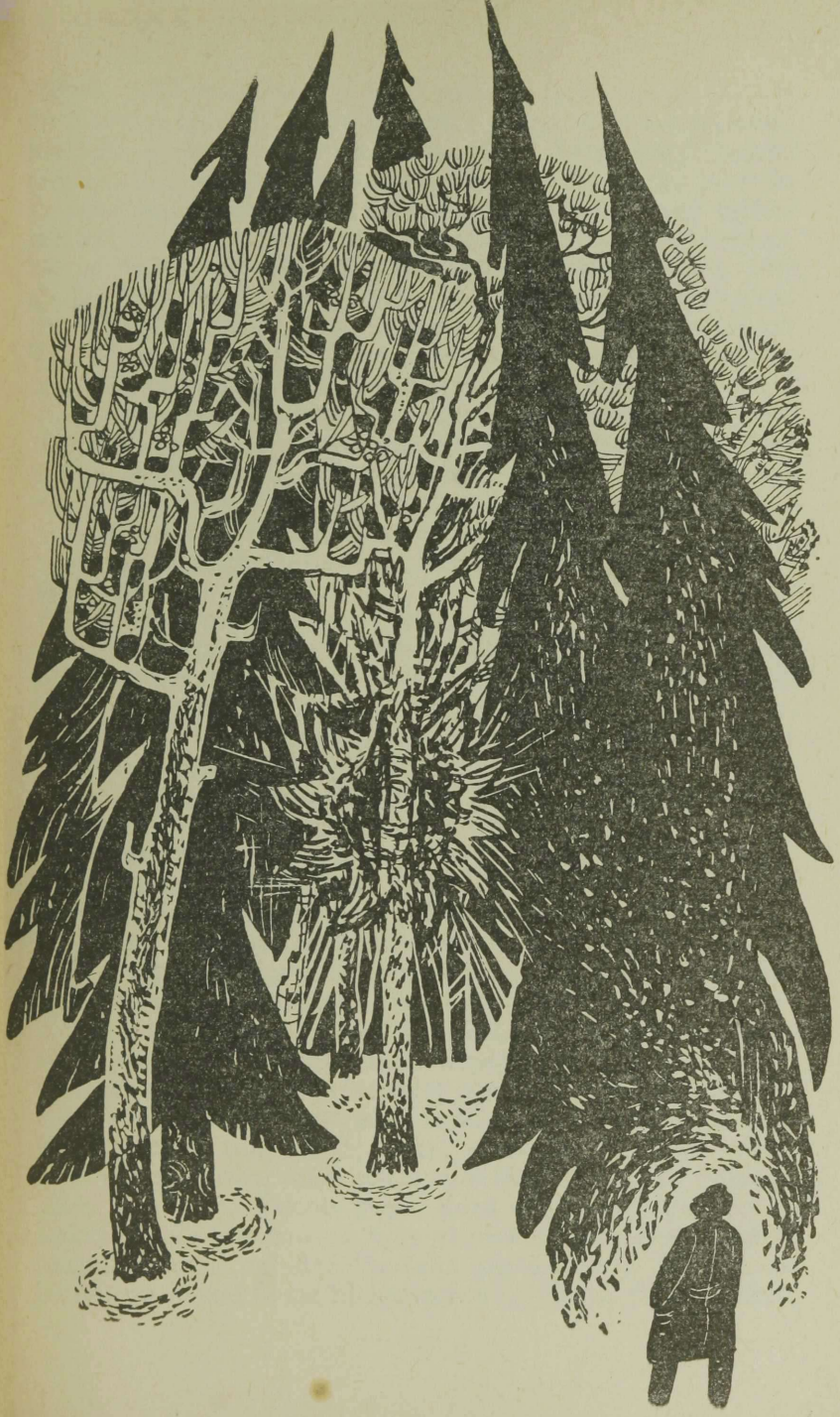

ulama. Seal jooksevad mõtted maiselt ja madalalt. Kunas on mureks igapäevane leib, kunas tuletavad kaasinimesed meelde, et sa elad ühiskonnas. Kord heas, kord halvas mõttes. Siis mõtle, kuidas seda head rohkemaks jätkuks ja seda halba ära hoida saaks. Puha igapäevased tarbemõtted. Ometi pole aju inimesele ainult tööloomaks loodud. Tema abil saab eluhetki ilusamalt ja sügavamalt läbi elada. Kas me ei kasuta oma aju võimsust ja võimalusi liialt ühekülgselt, jättes tagamaad puha puutumatuiks? Kõige rumalam kokkuhoid, mida inimene võib teha, on vist küll kokkuhoid isikliku aju kasutamise arvel...

Jaan naeratab endamisi — mis Paul Taram ütleks, kui talle nüüd kõik ette harutaks. Peaks ogaraks? Ehk on tuli tedagi soojendanud, ehk tunneb ka midagi ülevamat kui tavaline elu argipäevasus. Hakkaks kaasagi rääkima.

Jaan peidab mõttelennu endasse. Külainimesed pole harjunud enda jaoks mõeldut teistega jagama. Seda teevad luuletajad.

Jaan seab piimapudeli tulepaistele soojenema.

Uued haosületäied rändavad tulle, mattes leegi. Kui tuli jälle kõrgele loidab, tulevad ka endine uusmaasaaja Lukas Liiv ja Bernhard Lõõbe oma lõunaleivaga.

«Ilmama jõmmkärakas oli,» ütleb Bernhard Lõõbe. «Vägeva kuuse võtsime maha.»

Üks lühem palk veeretatakse tule lähedale ja mehed istuvad söömaaega pidama.

Jaan koorib Soosi pandud võileivad paberist välja. On ka täis metsamehe lõunaleib. Ühe leiva murikate vahele on tihedalt laotud pannil praetud sealihaviilakad. Teise võileivapaari vahel on kõvaks hangunud kolm härjasilma.

Ei ole paika, kus võileib paremini maitseks kui metsalõkke ääres pärast värskes õhus rassimist.

Tihke rukkileib on välisõhus külmaks tõmbunud, peaaegu jäätumise lähedale. Jaan alustab lihavõileivast, külm kare suutäis meenutab eelmist metsatöötalve. Piim pole veel jõudnud õieti soojeneda, tundub ka alles jääkülmana. Nii külma ei tohi palju võtta, keha jahtub liiga ruttu. Jaan asetab piimapudeli päris tule lähedale püsti. Suus on külm, aga nägu õhkub, tuleb kord üht, kord teist põske leekide poole pöörata, et liiga ei teeks. Käed saab suutäie hammustamise vahel selja taha peita. Kõige hullem on põlvedega. Need lausa hõõguvad läbi pükste. Kuid lõkkest

kaugemale nihkumine ei tule ka mõttesse, sest varsti leek väheneb ja siis hakkaks jahe. Põlved saavad reumaravi. Kõhuni pääseb läbi pintsaku paras soojus.

Võileiva vahel jahedas metsaõhus hangunud praepekil on hoopis teine maitse kui kuumal, alles pannilt tulnul. Külma suutäie sulamine suus võtab aega, ja algul närid nagu maitsetut saepuru. Aga kui toidu maitse kord keelenäsadesse jõuab ja neid eelneva kontrastiks järjest tugevamini erutama hakkab, siis ei raatsi kuidagi suutäit alla neelata. Ja kuhu siin kiiret — söögiaeg on puhkuseks.

Seljal hakkab jahe. Külm piim ka mõjub kusagilt seestpoolt. Jaan läheb võtab oksal rippuva vateeritud mantlijopi ja tõmbab õlgadele. Nüüd on igapidi mõnus. Tule paiste jõuab pikkamisi isegi kõhtu külma piimani.

«Oadu Panso käinud Rakveres põrsalaadal, saanud ilusat raha,» ütleb Lukas Liiv.

Paul Taram arutab: «Meesterahva kohta veidi narr tegevus — põrsaid kasvatada. Aga praegusel ajal tasub ilusasti ära... Ega see Oadu n i i narr olegi...»

«Priidu Suur Jändjast läks kooli,» ütleb Jaan Laide. «Üks naisterahvas valitud asemele.»

«Priidu oli Priidu,» arvab Paul Taram.

Bernhard Lõõbe lisab:

«Õpetas Teo Tõnsi emale metsatöö selgeks. Saksik mutikene, poeg on teda hoidnud ja hellitanud, usu pärast aga teeb ära ei tea mis.»

«Jändjast viidi riigile rohelist kaera,» ütleb Lukas Liiv.

«Mis see meie kaera esimene ots palju parem oli,» arvab Jaan Laide.

«Kentsakas on küll,» ütleb Paul Taram.

«Ja-jah,» täiendab Lukas Liiv.

Bernhard Lõõbe ütleb:

«Jossif Vissarionovitšile teatati, et varumine täideti enne tähtaega. Jutt aga käib, et nii oli ainult paberil, sest telegrammi saatmise termin oli ammu ette ära määratud: pidi Lätimaaga ühele päevale juhtuma. Kui telegrammi ei saada, siis Moskva arvab, et vabariigi juhid ei tule toime.»

Uusmaasaaja Lukas Liiv vastab:

«Sa, poiss... pea õige suud veidi koomal.»

Mehed mäluvad karedat leiba.

«Aga rukis oli ilus,» ütleb Paul Taram.

«Igamees oli mullu sügisel oma jaoks külvanud,» arvab Lukas Liiv.

«Kevadel sai tubli lämmastiku peale,» õiendab Jaan Laide.

«Kolhoos tegi nüüd ka rukki ilusti maha,» peab Paul Taram tunnistama.

«Ega niisugust seemet ole Vadi põllud varem näinud,» kiidab Jaan Laide.

Tal on õigus. Kahe hobusekoormaga käidi kaugelt Jõgevalt sordiseemet vahetamas. Jaan Laide ise oli ühe hobusega, teisel sõitis Lukas Liiv. Kolm päeva oldi ära. Aga nüüd on parim, millest kolhoos võib unistada. Sort 'Sangaste', otse Jõgeva aretusjaama enda põldudelt.

Jaan Laide jätkab:

«Rääkisin Jõgeval Mihkel Pilli enesega. Ta meenutas vana Sangaste Bergi. See oli vast töömees. Vanal Bergil jätkus tahtmist ja järjekindlust. Oli juba üheksakümmend täis, aga ikka aretas oma 'Sangaste' rukist edasi. Üle kuuekümne aasta pidevalt selle sordi kallal. Küllap 'Sangaste' on ainulaadseid sorte ilmas, mille parandamisel üks mees nii kaua järjekindlalt töötanud.

Olen pärast seda mõnikord mõelnud, et iga keskmine inimene võiks endast nähtava jälje maailma maha jätta, kui ta kogu teadliku elu ühe teda huvitava kitsa ala peale pühendaks. Ma tean üht kooliõpetajat, kes korjab vanu raamatuid; minevast sajandist ja vanemaid. Kui aega, käib aga Eestimaal ringi ja korjab. Ja see on haruldane raamatukogu, mis ta on loonud.

Eks ma tahtsin oma talust teha talu, mis viimase võimaluseni välja lihvitud. Võib-olla oleks teinudki...

Kas teate, kui suure mäe võib inimene elu jooksul kokku kärutada? Ütleme, et ta teeb seda harrastusena pärast tööd. Iga päev toob näiteks ainult pool kantmeetrit kruusa. Aga järjekindlalt igal päeval viiekümne aasta kestel.»

Paul Taram otsib jämeda söega metsapliiatsi ja arvestab leivapaberil.

«Ümmarguselt sada kaheksakümmend kanti aastas — see teeb kokku üheksa tuhat kantmeetrit mulda.»

«Jah, aga ei tea, kui suur mägi see on?» jääb arvestuse tulemus Lukas Liivi jaoks siiski selgusetuks.

«Mis ta, põrguline, kruusa tühipaljaks mäeks kokku

kärutab. Eks võtaks parem soost mulda põllule vedada. Iga päev pool kanti. Elu jooksul saaksid talu põllud teise korra mulda peale — küll vili tuleks vägev...» arvab Paul Taram.

«Või istutaks iga päev ühe puu,» teeb Lukas Liiv ettepaneku.

Paul Taram arvutab:

«Paarkümmend tuhat puud...»

«Või kaevaks kraavi, iga päev jooksva meetri.»

«Kakskümmend tuhat meetrit... Kakskümmend kilomeetrit kraavi... Ehee!»

«Ega Bergist praegu räägita. Ta oli ju krahv... Aga Mihkel Pill rääkis... Ja ta ise on ka mees, millist vähe leida. Oskab teiste tööd hinnata. Te ei tea, kui palju hoolt nõuab hea rukkisordi hoidmine, et ta aastatega kehvemaks ei läheks. Pärast Bergi surma võttis Mihkel Pill 'Sangaste' oma hoole alla. Kümme aastat juba tema käes. Ja 'Sangaste' on ikka parim. Kuigi sellest ei korju au ega kuulsust Mihkel Pillile. Hoopis vastupidi: ta enese aretatud rukkisordid ei pääse löögile, jäävad 'Sangaste' varju. Mis tal maksaks 'Sangaste' taseme säilitamine käest lasta — ja olekski plats oma sortidele vaba. Vahel mõtled, et niisugune inimene on liiga aus, et elutarkus nagu näikse teisiti nõudvat. Aga nii on vaid korraks mõelda... Küll tahaks olla niisama aus. Et ise teaksid, ja küllap siis ka inimesed ütleksid — Jaan Laide on aus.»

10. peatükk

Talv on maha tulnud. Päris ilus talv. Villas Vook ei ole siiski rahul. Kui ta «Oleviku» esimeheks hakkas, kujutas kolhoosielu hoopis teisiti ette.

Villas Vook teeb oma ringsõitu kolhoosi pidi. Ta sai äia käest saani ja nüüd sõidab sellega. Saanisõit on ilus, aga Villas Vooki mõtted on mujal. Punane kasutab peremehe mõtteisse süvenemist ära ja teeb nii aeglast kõndi kui oskab.

Kui valla partorg Luhtala teda kolhoosi esimeheks keelitas, siis rääkis nii ilusasti ette, kuidas siin hakatakse üksmeeles ja käsikäes töötama. Kolhoosnikud teadvat ise

põllutöid, Villas Vook ainult juhtigu ja pidagu partei joont. Aga tegelikkuses on kõik kuidagi vastu vägist läinud. Kolhoosnikud ei taha Villas Vookiga üksmeeles olla, ajavad sõrgu vastu. Mõni vaikides, aga mõni seletab oma tahtmist. Ilusa juhielu on ära rikkunud need mõistmatud maamehed. Ülemuslik õelus lööb Villas Vookis ikka sagedamini välja. Vahel kohe ei tea, mis nende kangekaelsetega ära teeks. Kas mõtlevad, et Villas Vookil võimu pole? Tuleks näidata, nii et meelde jääb. Ruttu kipuvad unustama. Revisjonikomisjoni esimees on vahel terane. Kui teeks kulakuks, siis saaks ta kolhoosist välja lüüa. Juhatuse liikmeist Villem Laidsalu ei pea vist temast, esimehest, lugu. Tema kaela tuleks ka painutada.

Ei teadnud tookord partorg Luhtala isegi, kuidas need kolhoosid välja näevad ja kuidas neis minema hakkab. Eks Luhtalal olnud ka häda — kolhoosid tuli ära teha ja esimehed leida. Villas Vook oleks pidanud ise targem olema ja partorgi mitte kuulama.

Mõtted on sünged. Ja Villas Vookil pole kombeks halba endasse jätta, ta valab tusameele ja viha alati kellegi peale välja.

Farmijuhataja Geralda Aberoti vastu hõõgub Villas Vooki vimm juba pikemat aega. Loomadest teab Geralda Aberot kaugelt rohkem kui Villas Vook, kuigi farmijuhatajal jäi loomakasvatuskool omal ajal pooleli. Nii et loomakasvatuse küsimustes ei tasu esimehel kaklusse kippuda.

Kõige lihtsamat teed ei saa Villas Vook ka farmijuhataja vastu minna. Geralda Aberotil pole talu olnud, kulakuks tegemiseks ei saa kuskilt alust võtta.

Nõnda on Villas Vooki üheks kinnisideeks saanud Geralda Aberoti järele valvata, et kusagil jalga ette panna. Täna sõidab ka farmi juurde vaatama, kuigi pühapäeva hommik. On kuulda olnud, et Geralda Aberot on sugupulliga hooletuks muutunud. Tookord, kui nad pulli lisatasu üle sõnelema hakkasid ja juhatuseni läksid, jäi kumbki pool kuigivõrd kaotajaks. Paari nädala pärast pani juhatus Geralda Aberoti farmijuhataja ametisse tagasi. Kedagi teist ei leitud. Aga lisatasust on ilma.

Selle Geralda Aberoti ta lahti kangutab ... Ja teistega saab ka sirgeks. Kas nõukogude võim oma mõjutamisvahenditega on Villas Vooki seljataga või ei ole?

Villas Vook sõidab oma Punasega Villem Laidsalu õue, kus nüüd lumikate murupinda hobuse trampimise eest kaitsmas. Esimees ruttab ahnes kiusuhimus ühislauta.

Kolhoosi pull on pühapäeva hommikul söömata — sellest saab pahanduse.

Farmijuhataja saabumisel küsib Villas Vook võidurõõmsa näoga:

«Kas uni ära magatud? Aga näe, pull ei taha pühapäeva hommikul magada, ootab heinu.»

«Ja esimees aitab oodata,» salvab Geralda Aberot vastu. «Kas sa ei tea, kus heinad asuvad, et ei võinud pullile sületäit ette anda?»

Juhatuse ees peab Villas Vook terve süüdistuskõne. Kuidas ikka väärtuslik tõupull pühapäeva hommikul söömata ja joomata.

Geralda Aberot hüüab vahele:

«Aga esimees on tõulava korralduse unustanud. Ma teatasin juba ammu esimehele, et pullile on tugevalt vilja vaja anda. Tõulavast saadud loom, nüüd käisid sealt kontrollimas ja kirjutasid korralduse, et jahu peab saama.»

Villas Vookile tuleb vastulöök veidi ootamatult. Ta tõesti jättis farmijuhataja nõudmise tähele panemata, sest pull ei lüpsa ja milleks siis vilja raisata. Ilmneb, et pullile tuleb selle töö eest siiski vilja anda.

«Pulli ei viida jalutama,» tuleb Villas Vook jälle välja.

«Rõngast pole ninna pandud ja mina, nõrk naisterahvas, ei saa muidu hakkama,» ütleb Geralda Aberot vastu.

Villas Vook lõpetab:

«Kõike eeltoodut arvesse võttes teen ettepaneku vallandada Geralda Aberot hooletuse pärast farmijuhataja töökohalt.»

Juhatus ei nõustu seegi kord. Aga reageerimata ka ei taha jätta. Otsustatakse Geralda Aberot karistuseks kuuks ajaks kohalt maha võtta, misjärel võib jälle oma tööd teha.

Polnud sellisest otsusest kolhoosile kasu, sest kuu aega jääb farmijuhataja töö tegemata. Aga Geralda Aberotil võttis küll kindlustunde käest.

Kui ta kuu aja pärast jälle loomakasvatuse juhtimise üle võtab, hakkab Villas Vook uusi põhjusi otsima.

Tuska tekitab piimahoiuruum, mille võti on ainult Geralda Aberoti käes, aga mitte tema, Villas Vooki tas-

kus. Esimees nõudis enesele teist võtit, kuid Geralda Aberot ei andnud. Ütles, et vastutab materiaalselt ja keda ei usalda, sellele ei anna. Tema, esimees, jälle ei usalda just farmijuhatajat. Oleks temal, Villas Vookil, ka võti, siis ei vaevaks nii südant probleem, kas Geralda Aberot kõrvaldab piima või mitte. Küll juba Villas Vook ise oskaks ka.

Järgmisel juhatuse koosolekul arutatakse jälle farmijuhataja Geralda Aberoti küsimust. Kuid seekord jättis esimees targu asjaosalise enese kutsumata. Nüüd valgustab asja tema üksi.

«Täna rahuldame Geralda Aberoti avalduse,» teatab Villas Vook. «Ta esitas juba tükk aega tagasi avalduse sooviga lahkuda farmijuhataja kohalt... Juhatus tunneb seda dokumenti, sest kord juba seesama avaldus rahuldati. Nüüd otsustame avalduse lõplikult jaatavalt... Farmijuhataja kohused aga võtan ma enda kanda. Olen esimees ja ühtaegu ka farmijuhataja... Kui palju normipäevi lisa antakse, eks seda otsusta üldkoosolek.»

Juhatuse liige tallimees Joosep Lepp tunneb, et midagi on nagu viltu. Õiglustunde häält kuulates teeb ta ettepaneku:

«Peaksime ikka Geralda Aberoti enese suust seda lugu kuulama; kui lükkaks edasi...»

Villas Vook võtab uuesti sõna:

«Seltsimehed, praegusel ajal on dokument kõige tähtsam. Ja siin on Geralda Aberoti isikliku allkirjaga avaldus. See on dokument ja seda tuleb uskuda.»

Villas Vook vibutab paberilehte käes.

«Ja veel,» jätkab ta, «laudas arvustatakse esimeest jämedate sõnadega, nagu ma kuulnud olen. Selle eest peaks senist farmijuhatajat karistama.»

Kuna esimees ei tea või ei taha täpsemaid fakte esile tuua, langeb karistuse määramine ära. Aga teine asi tuleb otsustada.

Villas Vook saab ühes lisaametiga ka sellega kaasas käiva piimahoiuruumi võtme.

*

Kätte on jõudnud teine kolhoosikevad. Aasta juba ühiselt töötatud. Võim «Olevikus» on ikka Villas Vooki pihus.

Täna tuleb üldkoosolek, kus mitmed inimeste elukäiku puudutavad päevakorrapunktid arutamisel. Küllap sellepärast ilmuvadki kohale kõik kolhoosnikud. Eriti on küla mõtlema pannud Villem Laidsalu, kolhoosi juhatuseliikme kulakuks tegemise punkt.

Villas Vook tuleb enne üldkoosoleku algust meeste hulka juttu vestma. Nagu oleks kõige harilikum päev ja tavaline koosolek tulemas. Meestering vaikib, mõni teeb mujale asja ja Villas Vook jääb nägu näo vastu ainult tallimees Joosep Lepaga, selle vaikse ja õiglase mehega. Esimees pakub suitsu, tallimees võtab vastu ja ütleb:

«Minu jaoks on need pehmevõitu.»

Villas Vook ei tea, millest juttu alata. Ütleb esimese ettejuhtuva mõtte välja:

«Kuidas sa oma naabri Juhan Hakjalaga nüüd läbi saad?»

«Mis seal saada,» vastab Joosep Lepp, «ega me ei räägi temaga sõnagi. Naised ka on vait.»

«Peate vimma?»

«Ei tea... Me kohtus leppisime ära... Mis me siis enam vimma peame.»

«Tere ka ei ütle?»

«Ei.»

«Ja Juhan Hakjalg käib tallist hobust saamas?»

«Käib.»

Et juttu hoida, küsib Villas Vook automaatselt:

«Mis muidu uudist?»

«Tea midagi. Ühes kolhoosis elame, mis minagi rohkem tean... Kuule, kuidas sina seda asjalugu tead? Räägitakse — kui kolhoosi asjad lähevad kehvasti, siis ta kaotatakse ära. Talud antavat siis tagasi. Näiteks nagu meil siin «Olevikus»: saagid läksid alla ja rahval omavahel läbisaamist pole... Kas on ikka õige, et siis likvideeritakse?»

Villas Vook jääb esimesel momendil tummaks. Kui Joosep Lepp mõnele võõrale tegelasele nõnda räägiks, siis see võiks arvata, et rahvavaenlane. Aga Villas Vook teab, mis mees Joosep on. Ta on lollilt lihtsameelne ja rumalalt aus. Tema tõde on vahel nii lihtne ja sirgjooneline, et pea või kaheaastaseks lapseks. Villas Vook teab, et Joosep Lepa küsimuses pole mingit varjatud tagamõtet. On vaid see, mis sõnades ütles. Oma lihtsas ajus ta tõesti mõtleb, et

kui uut teed mööda külas halvasti läheb, siis tuleb valida vana tee tagasi, mis juba proovitud ja teada. Et tal ka partei poliitikast aimu oleks. Ise on parim töömees kolhoosis. Tema ja see Juhan Hakjalg, kellele sügisel teibaga virutas.

Villas Vook vastab:

«Kuule, mees, seda asja ei otsusta meie sinuga.»

«Aga kolhoosi asutamist otsustasime ise...» püüab Joosep Lepp oma mõtte õigsust selgitada.

«Püha lihtsameelsus,» naerab Villas Vook, «mis asja s i n a sealjuures otsustasid!»

Joosep Lepp püüab hakata mingit õigust jalule seadma, kuid Villas Vook ei anna aega, tehes jutule lihtsa lõpu:

«Saa nüüd ükskord aru, et seda asja juhime meie ja sina jäta oma peakene p ä r i s rahule, ära teda niisuguste probleemidega üldse vaeva.»

Inimesed mahuvad suurde kontoriruumi ära, kuid nad peavad tihedalt üksteise ligi istuma. Ka presiidiumilaud on päris esimese istujaterea lähedal. Nõnda tunneb igaüks kaaslaste lähedust. Ühelt poolt annab julgust, et sa pole üksi. Kuid teiselt poolt — sõnavõtmist segab. Häbi nagu rääkida, kui kõik tihedalt ümberringi istuvad ja iga su sõna endasse haaravad.

Esialgu on isegi sellest veidi piinlik, et üldse siin istud. Nagu oleks üldkoosolek häbitegu. Kuid selline meeleolu lahtub: kõik on ju kohal. Keda siis häbeneda, ega ometi ennast.

Kõik on ju omad. Enne tuttavad ja kolhoosiaasta jooksul veelgi tihedamalt kokku puutunud. Ainult Villas Vook on linnast tulnud...

Villas Vook avab üldkoosoleku. Tema kõrval presiidiumilaua taga asub valla täitevkomitee esimees. Laua otsas istub arvepidaja Härbert Junnov ja protokollib.

Villas Vook peab kõne töödistsipliini tähtsusest ja loetleb neid, kes päevade kaupa töölt puudunud või kogu aeg kõrvale püüavad hiilida. Esimees läheneb individuaalselt ja paneb ette igale erinevad karistusmäärad. Kellelt kaks normipäeva maha arvestada, kellele hoopis kurjad hoiatused, kellele moraalne mõjutus. Härbert Junnov kannab kõik peenikese selge käekirjaga protokolli.

«Veera Ivask ei ilmunud tööle — võtta autahvlilt maha ja avaldada laitust üldkoosoleku ees.»

Järgmine päevakorrapunkt käib kolhoosi juhatuseliikme Villem Laidsalu kohta. Villas Vook tõuseb, ta tunneb silmapilgu tähtsust. Kas nüüd, või...

«Juhatuses on asi läbi arutatud ja ma loen teile ette väljavõtte juhatuse koosoleku protokollist,» teatab Villas Vook. Võtab laualt paberilehe ja loeb.

«Otsustati üldkoosolekule ette panna kolhoosist välja heita Villem Laidsalu perega, kuna valla täitevkomitee tegi ta kulakuks. Poolt 3 häält, vastu 1 hääl.»

Ta paneb lehe käest ja hakkab iseloomustama:

«Kulak Laidsalu...»

Kuid valla täitevkomitee esimees takistab teda, sakutades käisest ja öeldes:

«Palun märkuseks sõna... Juhatuse protokollis on nähtavasti väikene eksitus. Valla täitevkomitee ei tunnistanud Villem Laidsalu kulakuks, seda peab tegema tänane üldkoosolek. Juhatuse protokollis tuleb sõnastus parandada ja täna siin vastavalt arutada. Ikka korra järgi: enne üldkoosolek ja siis valla täitevkomitee. Nõnda.»

Villas Vook jätkab:

«Kulak Laidsalu on püüdnud normipäevi kergemini kätte saada...»

Teiste vahel kolmandas reas istuv tallimees Joosep Lepp on käe püsti ajanud nagu koolis. Kõneleja märkab, teeb pausi ja Joosep Lepp saab südamelt ära öelda:

«Praegu kuulsime, et Villem Laidsalu pole veel kulakuks tehtud, miks esimees teda siis niiviisi nimetab?»

Villas Vook parandab:

«Kodanik Laidsalu on otsinud kergemaid normipäeva saamise võimalusi... Tal oli suur talukoht.»

Ajal, kui Villas Vook süüdistusi loetleb, peab igaüks siin ruumis enesega nõu.

Juhan Hakjalg peab Villem Laidsalu tubliks peremeheks, kes nüüd on ilma taluta nagu tema isegi. Pole kolhoos Villemile potiga mett toonud. Aga kui nüüd kulakuks teevad, siis aetakse kolhoosistki minema. Küllap see saab raske olema. Kui nii vaadata, siis on kolhoos küll see kõige armsam paik. Oma maja ikkagi, oma sünnikoht, isade haritud põllud alati silma all... Küll võiks löök olla, kui oma kodust minema aetakse. See on hullem kui maade

kolhoosile võtmine. Mine neid tea, võib-olla saadavad teistele järele Siberisse... Mis jõud küll ühele sõnale antud: öeldakse kulak, ja kohe elus teine lehekülg. Mis õigused küll ühtedele inimestele teiste üle antud! Ütlevad täna siin oma sõna, ja nõnda Villem Laidsaluga sünnibki. Olid oma talus, olid peremees ja sa teadsid ise, kes sa oled. Nüüd peavad teised ütlema. Ei, Juhan ei lähe kellelegi ütlema ja ärgu nad temale ka tulgu ütlema. Ärgu tulgu tema ellu vahele segama. Jätku tema naine ka rahule... Küla kriimustab karjas naise silmnäo puru... Ärgu tulgu kriimustama ega ütlema. Siis ei puutu tema ka kellessegi. Ärgu keegi segagu teise inimese ellu...

Villas Vook lõpetab ja valla täitevkomitee esimehel on üks küsimus:

«Kes juhatuse liikmeist vastu hääletas?»

«Joosep Lepp,» vastab Villas Vook. «Tõuse püsti, et näha oleks.»

Joosep Lepp on samuti mõtteisse süvenenud ja tõuseb arusaamatuses püsti. Kas tema peab sõna võtma? Mis ta oskab öelda...

Villas Vook lubab tal istuda, enne kui midagi sõnada saab. Näpuga vastuhääletajale näitamine on Villas Vooki taktikaline käik, kuid see häbi, mis teisitimõtleja seistes tundma pidi, ei jõudnud Joosep Lepani. Praegu on hädas mitte tema, vaid Villem Laidsalu. Mõtted on Villemi juures.

«Kes soovib sõna?» küsib Villas Vook.

Mitte keegi.

Vaikus venib.

«Võtke keegi sõna,» palub Villas Vook.

Vaikus.

Valla täitevkomitee esimees asub Villas Vookile appi. Ta teab, kui raske on vahel maainimestega koosolekut pidada. Ometi peab asja enne hääletusele panekut arutama. Ta küsib rahvalt:

«Kas teil tõesti pole Villem Laidsalu kohta midagi öelda? Te tunnete teda, eks rääkige. Häbeneda pole midagi, kõik omad inimesed.»

Vaikus. Villas Vook ütleb:

«Kolhoosnikud on hirmutatud. Käib jutt, et Laidsalu saab kulakust vabaks, siis ta alles näitab.»

Joosep Lepp vastab istudes:

«Ta pole kulakuks veel tehtudki.»

Vaikus.

Tagareas tõuseb Veera Ivask, see õel vanatüdruk, kes küla naistega läbi ei saa. Kord küünistab Ann Hakjala käed-näod veriseks, kord teeb midagi muud. Või siis lihtsalt sõimleb. Tema on alati kerge ütlema, küllap seepärast tänagi kauem ei pea. Kõikide näod pöörduvad: mis sel Veera Ivaskil jälle mõttes? Ja Veera ütleb:

«Laidsalu pole kulak, ta on oma kümne küünega kraapinud ja lapsed tööle pannud. Ta aitas hädalist hobusega.»

Pinge nägudel lõdveneb. Vaata Veera Ivaskit!

Aga vara veel, koosolek alles kestab. Vasakult äärelt tõuseb üks naiskolhoosnik ja hakkab kiledavõitu häälega seletama:

«Ta laskis masinate ja hobuse andmise eest päevi tagasi teha — oli kulak.»

See, et päevi teha laskis, on õige. Ja mõnda muudki on õige, mis kileda häälega välja öeldakse.

Joosep Lepp lausub jälle oma kohalt:

«Aga kes siis ilma peaks andmagi!»

Kaada Lepp tonksab teravate sõrmenukkidega üsna valusalt oma teisepoole ribisid ja sosistab:

«Teeme Laidsalu Villemi kulakuks. Sa ju mäletad...»

Joosep Lepp pöördub seekord oma naise poole imeliku enesekindlusega, ta ütleb sosistades, kuid üsna järsult:

«Ah, jäta nüüd! Ole vähemalt koosolekul vait. Siin pole isikliku vaenu tasumise paik. Nii võiks varsti terve küla laiali ajada. Vait!»

Tagareas tõuseb jälle Veera Ivask ja ütleb oma vastulause:

«Läksin lehmaga kolhoosi pulli juurde, keegi pulli lahti ei lasknud, aga Laidsalu laskis. Kuidas ta siis kulak on?»

Villas Vook tellib küll veel, aga enam sõnavõtte pole. Minnakse hääletamise juurde.

Härbert Junnov on ütlemised kõik jõudumööda kirja pannud. Temas võitleb kaks poolt. Villem Laidsalu oli hea käega põllumees, tema asi edenes ja elas ta jõukamalt kui Härbert Junnov oma väiksel talukohal. Kadeduseks on põhjust palju olnud. Praegu oleks paras talle koht kätte näidata. Elasid jõukalt, näe nüüd näguripäevi ka. Kes naerab viimasena, naerab paremini. Jah, aga kes tema, Junnov, ise on? Kas kolhoosi pooldaja? Kes ütleb, mis teda

ees ootab... Võtavad ükskord koosoleku kokku ja hakkavad tema üle otsustama. Ei, Villem Laidsalu vastu ei sobi temal kätt tõsta. Aga päästjaks olla? Eh, las igaüks rabeleb ise... Tema jääb täna erapooletuks. Oma mõtete tõukel ütleb ta kogu koosolekule:

«Hääletamisel võib erapooletuks ka jääda.»

Villas Vook paneb hääletamisele:

«Kes on Villem Laidsalu kulakuks tegemise poolt? Andku käe tõstmisega märku.»

Ise ta tõstab käe presiidiumilaua taga püsti seistes.

«Kes on poolt?»

Käsi tõuseb hirmus vähe.

«Seltsimehed, protokolli pannakse nimeliselt kirja, kes vastu hääletavad... Nüüd veel kord: kes on poolt?»

Üks arglik käekene tõuseb rohkem kui enne. Kaada Lepp tahab ka kätt tõsta, aga Joosep paneb rusika vaikselt tema põlve peale ja ise vaatab tõsiselt naise silmadesse. Kaada kõhkleb ja laseb poolthääletamise aja mööda. Temas kihvatab, et Joosep, rumalakene, julgeb vastu seista, kuid siin, koosolekul ei taha maid jagama hakata. Külarahva silma all on Kaada ontlik. Ta on küllalt teeskleja, et külale head muljet jätta. Aga kodus... vaatame, mis Joosep täna kodus ütleb.

Joosep teab, et õhtu on rikutud ja tuleb inetut ütlemist. Kuid selle kannatab välja. Mis peab Villem Laidsalu teha võtma, kui temal terve elu ära lasta rikkuda? Kuid veel üks asi on südamel: Villas Vook ei talita õigesti, kui ainult vastuhääletajad protokollis kirja paneb. Seepärast Joosep Lepp ütleb:

«Siis peab ka kulakuks tegemise poolt hääletajad kirja panema.»

Villas Vook ei ütle midagi, aga Härbert Junnov kirjutab kõik käetõstjad täisnimedega protokolli, et lapsed ja lapselapsedki ükskord teada saaksid.

Poolt hääletasid Villas Vook ise, kileda häälega naiskolhoosnik ja veel neli. Kokku kuus häält.

«Kes on kulakuks tunnistamise vastu?»

Käed tõusevad. Joosep Lepp tõstab käe julgelt kõrgele ja vaatab ärevalt ringi... Rohkem! Vastu on rohkem!

Härbert Junnov kirjutab: vastu on 11 häält; Joosep Lepp, Veera Ivask, Juhan Hakjalg...

Millise tüki mängis koosolek temale, Villas Vookile,

esimehele, inimesele, kes peab kolhoosis olema kõige autoriteetsem! Nad hääletasid esimehe ettepaneku vastu... Noh, oodaku...

Ann Hakjalg toetub vasakult poolt oma mehe vastu. Ta päris ei taipa, mis siin toimub. Mees tõstis kätt, kas tema oleks pidanud ka? Aga Juhan märku ei andnud. Juhan ei räägi midagi, istub süngena ja vaikides. Ann poeb oma käega mehe käsivarre taha ja surub seda enda külje vastu. Juhan on hea mees, miks ta nii tõsine on?

«Kes on erapooletud?»

Tõusevad mõned käed.

Härbert Junnov õiendab:

«Nüüd tõstku käed kõik need, kes enne ei tõstnud. Kõik peavad üks kord tõstma, sest ka erapooletuks jääjate nimed saab protokolli kantud.»

Ta kirjutab: erapooletuid 14 häält; Ann Hakjalg, Kaada Lepp, Härbert Junnov...

Härbert Junnov kirjutab ajalookroonikat, ise seda hingestki teadmata. Täna jagatakse küla inimesed must-valgel kolme gruppi... Villem Laidsalu saatust koosolek ei mõjuta, aga oma südametunnistusega arvet pidama sundis igaüht. Siin istutakse tihedalt külg külje kõrval ja igaüks peab teadma, mis teeb.

Villas Vook on morn, kuid koosolekut tuleb edasi viia. Kõik päevakorrapunktid on varem teatavaks tehtud. Järgmisena arutatakse kileda häälega naiskolhoosniku suhtumist ühistöösse. Ta puudub pidevalt töölt ja käitub üldse, nagu tema jaoks ei eksisteerikski kolhoosi. Villas Vook kannab asja ette. Ta toob isegi vanu patte lagedale:

«Kas see polnud mitte tema, kes asutamiskoosolekul tegi ettepaneku kolhoosi nimeks panna «Punane lõks»?»

Otsustatakse kileda häälega naiskolhoosnik kolhoosist välja heita, sest ta ei tööta korralikult.

Valla täitevkomitee esimees on segaduses, ta võtab sõna:

«Seltsimehed, kolhoosist väljaheitmine on tõsine asi. Meie vallas pole seda veel juhtunud. Teie kolhoos on esimene, kes nõnda toimis. Mõelge järele. Põhikiri muidugi annab selleks õiguse. Ise otsustate, keda vastu võtta või välja heita.»

*

Kuu möödub, «Oleviku» kolhoosi tuleb üldkoosolekut ette valmistama valla partorg Veljo-Kara Luhtala. Juhatus võetakse kokku, et päevakorrapunktid enne läbi arutada.

Partorg teatab, et Villem Laidsalu ja kolhoosi revisjonikomisjoni esimees on maakonna täitevkomitee poolt kulakuiks kinnitatud. Ja kuna on kulakuks tehtud, siis peab üldkoosolek nad kolhoosist välja heitma. Kolhoosi põhikirjas on vastav punkt olemas ja siin enam vaidlusi tekkida ei saa. Põhikiri võeti ju sellisel kujul ühel häälel vastu.

Juhatuse liikmed kuulavad vaikides.

Villas Vook teeb juhatusele ettepaneku:

«Anname pullile kulaku nime, nimetame teda nüüdsest peale Villemiks.»

Partorg Luhtala on vastu:

«Ei, see ei sobi. Ja pealegi antakse tõupullidele nimesid mingi süsteemi järgi. Nende nime esimene täht peab ühte langema mõne tähtsa esivanema nime esimese tähega.»

Viimast korda arutatakse seekord juhatuses endise farmijuhataja Geralda Aberoti lugu. Villas Vook sõnastab otsuse.

«Geralda Aberot jättis täitmata pulli paaritusplaani ja kaotas ära alumiiniumist koorenõu ja lahkus omavoliliselt kolhoosist. Muud lohakuse vead ka. Anda kohtu alla.»

«Kui palju sul sel kevadel kolhoosist lahkujaid kokku tuleb?» pöördub partorg Luhtala küsimusega endise sõjavelle Villas Vooki poole.

Vastust saamata, hakkab ise sõrmedel loetlema:

«Eelmisel üldkoosolekul visati töölt kõrvale hoidmise pärast välja — üks. Kulak Laidsalu oma naisega — kolm. Teine kulak naisega — viis. Halva läbisaamise pärast esimehega läks Geralda Aberot — kuus. Kuus inimest.»

«Seitsmes ka,» lisab Härbert Junnov. «Minu poeg viidi tööjõureservide kooli. Kolhoosi juhatus tema päästmiseks samme ei astunud.»

«Niisiis — seitse tööinimest,» lausub partorg Luhtala. «Esimese kolhoosiaastaga seitse, mitu aastat peab nõndaviisi minema, et esimees Villas Vook ükskord «Oleviku»

kolhoosis üksi elaks? Ei tea vallas teist kolhoosi, kus esimees nõnda kiusleb ja krillib. Eks selle pärast olete ka töödega viimaste hulgas... Kas siin kahe küla peale leidub ühtainust inimest, kes ei kanna okast hinges kolhoosi või nõukogude korra vastu. N i i kaugele on asi läinud. Kes on süüdi? Ma küsin — kes on süüdi? Mõtelge see asi hästi järele ja võtke edaspidi arvesse.»

11. peatükk

Pilves vaikne ilm on nagu loodud kesa viimaseks äestamiseks ja rukkikülviks. Ja aeg ka niikaugel. Jaan Laide on hea seisnud, et Vadi kolhoosis tööd just õigel ajal ja moel tehtud saaksid. Täna läheb ta ise ka kesapõllule. Uusmaasaaja Lukas Liiv tõmbab põldu viimast korda äkkega üle ja Paul Taram sammub külviku taga. Vadi hobused on heas vormis, töö edeneb.

«Kas lusti jätkub?» küsib Jaan Laide ringiga tee äärde jõudnud Paul Taramilt.

«Oleks aga põldu ja seemet, ei külvaja tüdine,» vastab hobusemees.

Jaan Laide teab enda käest, et külvata ei ole kunagi olnud liiga palju. Oma talus ta viskas varemalt käsitsi tera mulda. Ei tea, kui suur peaks põld olema, et külvaja küll saaks? Külvamine on elu äratamine tuhandeis ja miljoneis terades. Viskad peotäie, ja sajad taimed saavad õiguse tõusta. Tunnetad inimtarkuse jõudu elava looduse üle. Ei oleks rukis looduslikult kasvades kunagi selliseid alasid enda alla võitnud. Juba ainuüksi rukkipõllud muudavad maakera palet. Küllap neid tuleb kokku üle kolmekümne miljoni hektari. Aga teised kultuurid ka veel.

Seegi Oadumõisa põld, mida Paul Taram praegu seemendab, annab tuleval aastal saagi tänu paljude inimeste jõupingutustele. Kõigepealt ütle tänu Oadu Pansole, kes andis kolhoosile üle vanas jõus põllu. Tänavu sai veel kõva sõnniku kolhoosilaudast. Künd tehti korralik, Jaan ise kontrollis. Praegu on kaks meest ametis.

Ja seeme — kui palju töid ja unistusi tema veel endas sisaldab... Alates Sangaste krahvist Bergist, kes sordi aretas. Või võta veelgi kaugemale: algseeme tuli kusagilt

Saksamaalt. Aga sinna on ta ka mujalt saabunud. Bioloogilise elu kulgu iseloomustab järjekestvus. Eelpõlvede rida pidi ajaloos tagasi minnes jõuaks sinnani, millal selle rukki seeme loodusest võeti. Kes ja kus tõi esmakordselt põllule selle rukki ürgvanema või õigemini ürgvanemad? Kas türklane, kes elas paar tuhat aastat tagasi? Või kasvas ta sel ajal vanas Rooma riigis? Kes kõik külvajaist vahepeal selle rukki eluketil on aidanud katkematuna areneda! Neid võib olla kuni kaks tuhat erinevat inimest — igal aastal üks.

Jaan Laide võtab vankrilt kotist peotäie pikateralist 'Sangastet'. See on sama rukis, mis mullu, esimesel kolhoosisuvel, Jõgevalt Mihkel Pilli käest toodi. Eelmisel aastal valmistas põllu ja külvas Jaan Laide ise, ja rukis oli seemnepõllul tõesti nagu müür. Nüüd sai ta pekstud ja külvatakse uuesti maha. Tänavu jätkub seemet juba kogu kolhoosile. Kui ilma on, peaks Vadil tuleval aastal kasvama rukis, millist enne pole nähtud. Ta p e a b kasvama. Jaan Laitel on nagu ebausk, et seni kuni vili vägev, ei saa kolhoos midagi halba tuua. Vili on pant.

Rukkiterad võivad palju rääkida. Ja mis ajalugu nad veel kahe tuhande aasta pärast jutustaksid! Kas siis tundub meie maa niisamasuguse kauge muinasriigina nagu praegu vana Rooma? Praegu on kolhooside asutamine küla elu suursündmus, kolhoosikorra pealetung lööb segi inimeste seniseid eluplaane. Kolhoos on pööre elus, mida aastaid tagasi poleks keegi Vadil osanud ette ennustada. Kolhoos on palju endise uppilööja maainimeste elukorralduses ja uute tavade rajaja. Tundub, nagu oleks ajalugu maarahva ellu vähe nii suuri heiteid toonud. Aga kahe tuhande aasta pärast? Kas siis enam üldse meenutatakse, et kunagi olid kolhoosid? Kas kauge aja tagant tunduvad praegused sündmused Vadi külas ja mujal punktina, mis märkimist leiab? Kui saaks kusagilt kaugelt eestpoolt praegusele ajale pilku heita . . .

Rukis kätkeb endasse ka kolhoosipõldude ajastu. Ega sedagi ehk ole rukki elus juhtunud, et peksumasinat veab ringi elekter. Teo Tõns oskas nii sättida. Nüüd käivad naaberkolhoosidestki vaatamas, kuidas Vadi mehed lähkri jõul vilja peksavad.

Tekkinud mõtte ajel vaatab Jaan Laide ringi. Koduõuel askeldab naine Soosi. Jaan viipab kutsuvalt käega. Soosi

paneb pange keset õue ja tuleb põllule. Vahepeal on Paul Taram järjekordse külviringiga tee äärde jõudnud. Jaan teatab:

«Ma selle sopilise põllutüki viskan käsitsi maha. Seal masinaga halb keerutada.»

«Mis sa nüüd, esimees... Ära hakka vaeva nägema. Mul üksiti hoog sees.»

«Tead, peod kihelevad terade järele. Vana põllumehe viga. Tuleb lihtsalt kiusatus seemet oma käest läbi lasta... Ma pealegi viskan.»

Seemneveovankri aisa küljes maas vedeleb sedelgarihm. Jaan Laide võtab rihma, seob otsad kokku ja seab teri täis külimitu kõhu ette rihma kandele. Vasaku käega külimittu rihmal hoides astub Jaan põllule. Enne veel ütleb naisele:

«Sa tule hitsmevahet märkima.»

Kaks inimest astub aeglaselt, nagu pühalikult üle põllu. Jaan liigub käega rütmiliselt teri heites, keha raske külimitu vastukaaluks võimukalt taha kaldunud. Parem käsi liigub mõõdetud kaarega, sõrmed haaravad külimitust parajaid väikseid peotäisi. Terad kukuvad ja hüplevad mullal kuuldava rabinaga. Soosi sammub veidi tagapool, äärmiste terade langemise joonel ja poetab õlekõrsi üksteise järel põllule. Temale tundub vaikiv aeglane liikumine nagu mingi püha rituaal. See tunne on säilinud ajast, kui Jaan ta maale uude tallu tõi ja esimest korda põllule kutsus just hitsmevahet tähistama.

Põllu teises otsas pööravad nad ringi. Valendavate kõrte rida juhib Jaani kätt ja jalga uue hitsme külvamisel.

Enne lõunale minekut istuvad mehed puhkama ja mõtteid vahetama.

«Oadu põllud lähevad nüüd kõik rukki alla,» alustab Paul Taram.

«Parem koristada ja peksta, kui kõik ühes,» teab Jaan Laide.

«Ilmatuma palju rukist saab tänavu maha,» arutab endine uusmaasaaja Lukas Liiv.

«Ei siis häda tule, kui vilja enda käest on,» vastab Jaan. «Ja üksjagu selle pärast ka, et siis pole riigile rohelise kaera peksmist. Rukis täidab paremini normi ja saab ehk

seks ajaks valmis, kui nõudmisega jälle surmahäda hakkab.»

«Eks Sõrandu võtab ka omajagu,» ütleb Paul Taram.

Lukas Liiv lisab:

«Sõrandu tuli jah sohki tehes. Ei toonud kevadel külviseemet kaasa. On ikka arusaamine — Vadi küla kandku nende kahjud. Andku seeme ja tehku tööd. Justkui meie siin oleksime kolhoosivärgi välja mõelnud ja neile peale sundinud. Nii oleks lihtne küll: pane ise plehku ja jäta supp teiste süüa. Aga kui kõik nõnda mõtleksid?»

Sõrandu küla üksiktalude juurdetulek sel kevadel oli nagu kapatäis külma vett Vadi meeste kaela.

Sõrandu talud teatasid valda, et nad on nõus kolhoosi astuma, aga neil pole viljaseemet kaasa tuua. Mis pidi vald tegema? Kas kolhoosi astumise avalduse tagasi lükkama? Otsustati see küla liita jõuka Vadi kolhoosiga. Küllap Jaan Laide oma meestega asja mäele veab. Vadil oli päris teravaid ütlemisi. Nad seal Sõrandul olid osanud hulga loomi maha sahkerdada. Ja viis meest oli külast minema läinud. Kes varumisagendiks, kes linna vabrikutööle. Sõrandu lugu võttis mõnel Vadi mehel nutumaigu suhu. Oma kolhoosi tegemine nagu polnudki nii hull. Aga Sõrandu tuli sohiga. Jaan Laide osutus araks, ei julgenud valla meestega viimase piirini riidu minna. Seesama Paul Taram ütles koosolekul Jaanile näkku, et ta on argpüks.

Ei ole Jaanile kerge olnud see kevad ja suvi. Vadil muidugi seemet jätkus ka Sõrandu jaoks. Aga et töödega õigel ajal toime tulla, pidi rahvas päris kõvasti pingutama. Vilja saab, aga mehed on tõsisemaks muutunud. Et üks küla teise küla pattu lunastama peab...

Vadil polnud veel juhtunud, et mõni mees tööst keelduks. Aga Sõrandul üks ütles, et temal pole tööga häda, et praegu veel elab ilusasti vanast rasvast. Kui ükskord puudus käes, eks siis hakka vaatama. Ja viilis kõrvale. Külal polnud seemet kaasa tuua, aga temal on vana varu, et loodrit lüüa. Selliste pärast jääks töö praegu tegemata, kolhoos käiks põhja ja ükskord, kui vana rasv kulunud, poleks ühissalvest ka enam midagi saada. Ei mahu Sõrandu ja Vadi ühe mütsi alla. Hakka veel mõtlema, et tark, kes liugu laseb, loll, kes kolhoositööd teeb. Aga kellele seda rääkima lähed?

«Tuleval suvel lainetab Oadu hoonete ümber nagu

meri,» ütleb Jaan Laide. «Oadu elab siis üksikul saarel.»

«Ega seda ole nähtud jah, et terve talu rukki alla pannakse,» arvab Paul Taram. «Kentsakas aeg: Oadu ise ei tee teadmagi, ja mina tulen külvan tema maja ümber tema põllud küsimata täis ja kasvatan rukki, nii et ta selle müüri taha varju jääb.»

«Ilus võib siin suvel rukki õitsemise ajal olla,» jääb Jaan Laide mõttesse . . .

«Seal, kus rukkiväli lagendikul hõljub,
kõrge kuusik kohab mäenõlvakul . . .»

«Hakkab kitsamaks minema,» ütleb endine uusmaasaaja Lukas Liiv oma mõtte välja. «Kevadel võeti teine lehm käest, nüüd käib kumu, et tahetakse meid kehvema kolhoosiga liita.»

Teised ei täienda tema ütlemist. Igaüks peab arveid oma sisimas.

Piim ja või on kallid, kahe individuaallehma pealt päris teenis. Kevadel aga hakati vallast peale käima, et mujal on kolhoosnikel üks lehm, teil tuleb ka ühe juurde jääda. Vald käsib, ja Jaan Laide on arg vastu hakkama. Tehti üldkoosolek, partorg Veljo-Kara Luhtala pani hääletusele — kes on loomade täiendava ühistamise vastu, tõstku käsi. Mis sa ikka tast tõstad. Ja partorg teistpidi ei pannudki hääletusele. Protokolli sai märgitud, et kolhoos kohustub lehmade hinna kuue aasta jooksul ära tasuma. Kolhoos on sulle võlgu — tähendab ise oled enesele võlgu. Keeruliseks hakkab minema.

Jaan Laide ütleb:

«Tuleb mis tuleb, aga maa on ikka põllumehe harida. Ega linnast taha keegi meie asemele tulla. Maa jääb meile. Ja tema nälga ei jäta, kui oskad töötada . . . Kui ainult üle jaksame olla.»

Sel kevadel jäi Sõrandu pärast külv osalt hilja peale. Jaan siis kurtis vallas, et asi juba lonkab. Vastati, et Jaan Laide ei oska organiseerida. Ja üks poisikeseohtu hakkas õpetama, kuidas põllutööd teha. Istub laua taga, otsustab Jaani ilma pikemata süüdlaseks ja tõstab end õpetajaks ning räägib, räägib. Näha, et laua tagant on kerge põldu harida . . . Ja kohe süüdistama: ei oska organiseerida. Jaan

ütles selle peale, et kui kolm karva peas, ei siis saa seitlit sugeda. Mehi vähe, keda sa organiseerid.

Uusmaasaaja Lukas Liiv arvab maa kohta teisiti:

«Jääb ta jah sulle, see maa. Ammuks oli, kui sain uudismaakoha ja maa põlise pidamise akti. Möödunud aastal andsin kolhoosile, tänavu kevadel hakkasid tema pealt saama ka Sõrandu inimesed, nüüd juba tahetakse ei tea kellega kokku lüüa... Minu alt hakkab maa ikka kiiremini ära libisema. Varsti olen pikali. Ei ma varsti saa enam aru, mis on hea, mis on halb. Kiideti, et uusmaasaaja, kirjutati lehes. Nüüd ei tuletata poole sõnaga meelde.»

Jaan Laide lohutab:

«Nüüd öeldakse, et hea töömees... Ja maad vaata ka läbi töö. Mõtle, et sinu eest ei tule keegi põllule tööd tegema. Maa on selle, kes teda harib, rääkigu paber mis tahab. Mõtle nõnda, siis tunned, et just maa on see ainus kindel, millesse uskuda võid. Töö ja maa...»

Paul Taramit vaevab ka kolhooside ühendamise mõte:

«Ega meie pärast seda ühendamist vaja oleks. Meil viljad ilusad, elame ära.»

Jaan Laide seletab:

«Vallas põhjendavad, et siis saab tööjõudu kokku hoida — esimehi, arveametnikke ja farmijuhatajaid on vähem vaja. Ehitamiseks olevat suurel majandil jaksu rohkem... Kah õiged mõtted; aga kes seda suurt juhtima hakkab, kes seda oskab või suudab... Ja kas külad klapivad omavahel. Meid ehmatas juba Sõrandu.»

«Me soovitame sind esimeheks.»

«Mina juba vana mees, ei minust ole hakkajat. Oleks, et laseksid siin Vadil meid omaette nokitseda, eks ma siis teaks ja oleks. Siin mu jõud ehk käiks üle.»

«Üldkoosolek valib ära, mis sa teha saad?» küsib uusmaasaaja Lukas Liiv.

«Mis see üldkoosolek,» arvab Jaan Laide. «Küllap valla mehed otsivad kandidaadi... Huvitav, keda nad panevad... Ei mina hakka. Siis ole nende tõugata. Mullu andsid asu, aga tänavu juba hakkasid järjest rohkem juhtima. Tee seda, tee teist, ole nii, ole naa. Mis valla poistel mõte tuleb, seda sa, vanamees, tee. Varsti oled nende jooksupoiss.»

«Ühinemine siis tuleb kindlasti?» pärib Paul Taram, et selgust saada.

«Küllap tuleb,» ütleb Jaan Laide. «Kus ta jääb, kui asjast räägitakse ... Eks Vadi üldkoosolekult küsita ka, aga juba me teame, kuidas asju aetakse.»

«Kellega ühte pannakse?» küsib Paul Taram.

«Kumba eelistad?» küsib Jaan Laide vastu. ««Olevikku» või «Kuldrannakest»?»

«Küllap «Kuldrannakesega» saaks lõbu laialt.»

«Lähed kolhoosist lõbu otsima? Seal olla tsirkusenaine esimeheks, tema sulle lavastaks.»

«Tundub, et «Olevikus» on tõsisemad töömehed.»

«Mis sest kasu, kui kiseldakse ja esimees teeb kulakuid. Nüüd on oma kolhoosiga valla viimased.»

«Jutt käib, et pannakse mitu kolhoosi kokku. Saad jantlased Jändjast ja krillijad Kriileväljalt ja, kui jumal õnnistab, kedagi veel pealekauba. Siis on nii jant kui kisklemine omast käest.»

«Suures kolhoosis igav küll ei hakka.»

«Kui meie arutamine midagi aitaks,» ohkab Jaan Laide. «Kolhoosi tegemise ajal ma mõtlesin, et paari aasta pärast peaks selgus käes olema, kuidas kolhoosiasi Vadil minema hakkab. Sina küll mõtled ja teed, aga ühel heal päeval tuleb keegi väljast asjamees ning keerab kõik pea peale. Kes siis lõpuks vastutama hakkab — kas nemad või mina? Kui nad asja teaks, las siis juhivad ja vastutavad, ma tõmbuksin kõrvale. Aga nemad ka kolhoose ei tunne. Mis mõte tuleb, seda katsetavad ... Kus see kindlustunne siis enam juurduda saab.»

«Vili peaks suures kolhoosis ka kasvama. Rukis igatahes kolhoosikorda ei karda. Seda näitab meie 'Sangaste'. Saak suurem, kui taludes oligi,» julgustab Paul Taram.

«Lihtsameelsus,» arvab Jaan Laide. «Vili on kolhoosi suhtes veel tundlikum kui inimene. Sina saad ennast julgustava mõttega toetada, aga vilja sirgumine sõltub täpselt olukorrast. Kas sa tead, kui kehvad on Kriilevälja saagid tänavu? Mina ütleksin, et just vili on kolhoosikorra baromeeter. Kui ühes kolhoosis vili kasvab, siis jäta ta rahule, las elab. Aga kus saagid langevad, seal löö häirekella ja vaata, mis ette võtta ... Kui nad nüüd hea ja halva pärmi ühte tõrde löövad, siis ei tea, kumb võidab.»

Sigineb vaikus.

«Lüpsikarja järelkasvu on kolhoosilauta rohkem vaja. Olen mõelnud, et peaks kolhoosnike käest lehmvasikaid üle võtma. Vastu annaksime kolhoosi pullvasikaid. Kes lihaks tapavad, neil ükskõik,» tuleb Jaan Laide välja jälle igapäevase töö probleemidega.

«Mis sa enam vasikate pärast, need saab suur kolhoos varsti enesele,» astub uusmaasaaja Lukas Liiv nüüd ka jutu sekka.

«Elu läheb igal juhul edasi,» vastab Jaan Laide. «Meie teeme täna ja teeme ka homme seda mis vaja. Meie oma töösse sohki ei sega. Tehku teised samuti. Aga kui nad petuga kokku heidavad, siis sealt suurest kolhoosist ainult pettu lõikavadki.»

«On sinul närvi,» imestab uusmaasaaja Lukas Liiv. «Mina saadaksin kogu krempli kus seda ja teist.»

«Koos kõigega ka Lukas Liivi, kes alles kolhoosis selle õige elujärje kätte sai,» naeratab Jaan Laide. Kohe jätkab asjalikult: «Pärast lõunat võtke tallist puhanud hobused. Siis läheb külv kiiremini.»

12. peatükk

Teine kolhoosikevad toob «Kuldrannakesse» askeldust nagu mujalegi. Priidu Esimese asemel seab siin nüüd asju oma käe järgi Prõlla ehk Priida Teine.

Põldude kohal laulavad lõokesed tühja ilulusti, aga Härmakosul tehakse tööd. Juhatus on koos ja arutab emtejoti traktoristi toiduasja. Traktor künnab «Kuldrannakeses».

Prõlla küsib juhatuse liikmeilt:

«Kui palju mees päevas leiba sööb?»

Vastab Pärt Pree ehk Präll ehk Prõlla faktiline abielumees:

«Metsatööl värskes õhus näiteks pool kilo läheb küll.»

Prõlla: «No kole pilt... Pool kilo on varblase toit... Sina oled mul heakene, aga ega me sinu söögi järgi ei saa mehe leivanormi arvutada. Kilo ikka.»

Präll: «Sa liialdad.»

«Olgu, ma teen nii, et sinule ka õigust jääb: lepin kaheksasaja grammiga.»

«Olgu.»

«Kilo polnud etteküsimine. Kui tal nüüd kõht tühjaks jääb... Paneme veel kuussada grammi jahu päevas. Laseb ise lisa teha, kui vaja.»

«Mis leiva kõrvale?»

«Liha. Teate, juhatuseliikmed, mis piimavasika liha inimese organismile tähendab? Kuulsad vene maadlejad sõid mitme kuu jooksul enne tähtsaid võistlusi tsirkuses ainult piimavasika liha. Sõid nii palju kui jaksasid. Ja treenisid nagu jaksasid. Vasikaid kulus karjaviisi, aga kui mehed matile läksid, langes vastaseid kui loogu. No kole pilt... Ma pole Kotkaga rääkinud, aga tuttavate kaudu kuulsin, et temal kulub muu toidu kõrval pool kilo võid päevas... Nii palju kui mina jagan, poleks need vene vägevad meie Kotka vastu siiski saanud.»

«Võid meil pole anda.»

«Kahju. Aga liha virutame talle.»

«Ära väga viruta, ta ikkagi ainult traktorist. Ja vasikakari pole meil nii suur... Sa ise maadleja, aga üle poole kilo küll päevas ei kuluta.»

«Siis pool kilo... On inimesi, kes armastavad kartuleid. Kui ta kartulisööja on, siis peaks kaks kilo küll päeva peale andma. Lase pistab lustiks.»

«Kaks kilo?»

«Las sööb. Kulutab kartulit rohkem, läheb muud vähem... Ja juurvilja pool kilo. Hoiab seedimise korras.»

«Ehk ongi kõik.»

«Puder on jõutoit. Määrame talle kakssada grammi tangu päevas. Kes raskekaalus, see võib julgelt süüa.»

«Ei sellele enam mahu lusikatäitki putru.»

«Kui on mees, siis mahub. Pudru kõrvale vaja piima ka. Ma tean raskekaalutõstjat, kes joob viis liitrit piima päevas...»

«Vaene traktorist, ta läheb ju lõhki.»

«Noh, paneme siis poolteist.»

«Nüüd peaks kõike küll olema.»

«Aga püüli? Tahab kartulite juurde paksu sousti teha. Paneme kakssada grammi püüli päevas.»

«Jätame juba,» püüab Präll oma kaasat mõjutada. Ta

arvutab paberil ja teatab: «Kogu päevaportsjon kaalub kuus kilo ja sada grammi...»

Prõlla: «Käib küll.»

Protokolliraamatusse kirjutatakse:

Traktoristi toitlustamiseks päevas
800 g leiba
600 g jahu
300 g sealiha või 500 g loomaliha
2 kg kartuleid
0,5 kg juurvilja
200 g tangu
1,5 l piima
200 g püüli

Präll: «Küll see läheb kolhoosile kalliks.»

Prõlla: «Turuhindades küll, aga meie arvestame sama hinna, mis riik normide eest maksab. Siis tuleb odav.»

Präll arvestab, arvestab ja ei usu silmi. Tõesti, traktoristi kogu päevatoit maksab normihindades niisama palju, kui ta linnas käies sööklas ainult lõuna eest tasus.

*

Täna on «Kuldrannakeses» vabaõhuetendus, nagu Präll seda ülevaatust nimetab.

Vald peab kolhoose juhtima ja tahab juhtida. Et juhtimine konkreetses tegevuses väljenduks ja seda saaks plaanis kirja panna, selleks tuleks volinikke välja saata ja... Ühesõnaga: järjekorras on heinatööriistade korrasoleku ülevaatus.

Prõlla on tsirkuses vastava ettevalmistuse saanud ja kogemusi kogunud ning trumpab valla mehed lavastamise alal üle.

Vallast saabunud volinikul seltsimees Kurmil läheb suu lahti ja seisabki lahti, kui Härmakosule saabudes õuele ülesrivistatud paraadi näeb. Kogu «Kuldrannakese» heinatööde eluta inventar ja elavjõud on paigale võetud. Prõlla ise astub mõõdetud artistisammul voliniku poole ja raporteerib valveseisangus kõlava häälega. Endal silmad säravad mängulustist. Hinges tõmbab tsirkusse tagasi, aga «Kuldrannakeses» võib ka elada. Pealegi poleks tsirkuses

niipea direktoriks tõusnud. Siin aga organiseeri mis tahad. Keegi ei takista. Vald veel annab märku: nüüd heinatööparaad, nüüd mõni killavoor, nüüd see ja kolmas . . .

Esimees Prõlla on suutnud kolhoosnikke ka mängulustiga nakatada. Siiamaani ainukese ja absoluutse naismaadlustšempioni isikust hoovab midagi, mis enesega kaasa tõmbab, kaasa lööma kutsub. Uskumatu, kuid jõuga pole ta siin kolhoosis midagi peale surunud, kuigi jõu poolest on kõigist naistest ja mõnestki mehest üle. Tema elu- ja mängulust lihtsalt nakatab.

Prõlla peab lühikese asjakohase kõne. Volinik seltsimees Kurm laseb silmad üle rivi käia. Keskel istub tallimees Pärt Pree ehk Präll nagu kindral tugeva täku seljas. Tema käes on veel kolhoosi kahe parima hobuse ratsmerihmad. Täkk on rahutu, korskab, närib suuraudu, tahab paigalt liikuda, et tema jaoks mõttetule jõudeseismisele lõppu teha. On Präll muidu kohmerdaja, aga hobuseid ta tunneb ja täkku ka oskab vaos hoida. Inimese ja täku võitlus väljendub looma rahutus tantsus kohapeal. Kuid see ei sega lavastust, täku lihastemäng on nagu selle varjatud jõu sümbol, mis siin paraadrivis pakitseb. Üksainus sõna esimehelt, ja nad tormavad heina kallale. Valmisolek on otse meeltega tajutav.

Prällist vasakul lasipuu külge seotult seisavad rivis vabad hobused. Prällist paremal istub Kosta Jans niidumasina istmel ja peab tugevalt ohjadest, et hobune ootamatusi ei teeks: niidumasinaga võib õnnetusi juhtuda. Kaabu on silmadel ja volmer tossab nagu ikka. Kosta mõtleb, et lustakas inimene see Prõlla. Kui ta kolhoosiesimehe ametit ka veel oskaks, siis oleks rahvuskangelane. Kuid selletagi on ta isiksus. Mehi külas igasuguseid, aga ühestki pole õiget maadlejat; nende hulgas äkki suure Venemaa tšempion ise. Oskust kolhoosi juhtida oleks nagu liig nõudagi. Saagu mõni teine esimeheametiga niisama hakkama, kui Prõlla tsirkuses sai — olekski tasakaal ja ideaal.

Järgmine on Kosta Jansi tütar Pläralära Leenu, kes troonib looreha kõrgel istmel. Temal on rahuliku hobuse ohjad. Küll on piin sõnatult paigal olla, kuid — rivis ei räägita.

Edasi tuleb vanker heinakorviga. Leenard Rinne seisab vankris püsti ja jälgib heinakorvi pulkade vahelt Prõllat. Tedagi on mängulust soojendanud. Oma naise Maali suust

tulevad käsud on tülikad, aga Prõlla järel teed kergelt, mis öeldakse. Missugune naine on nende külla ilmunud... Tea, kust Präll ta üles leidis.

Prõlla on kõne lõpetanud, ütleb oma ratsameestele ja puuriloomakestele «vabalt» ja asub järgmise numbri manu.

Heinakorvist edasi murul valvel seisnud mehed ja naised lasevad teise põlve lõnku. Ka võivad nad vikatidrehad õlalt võtta ja vartpidi maha toetada. Täpselt nii, nagu Prõlla eeltreeningu ajal õpetas.

Prõlla loeb paberilt ette järgmiste kuude töötähtajad, mis juhatuse protokolliraamatus kirja pandud:

«Heinatööle asuda 26. juunil — lõpetada 1. augustil. Heinanorm tasuda 20. juuliks.

Põllule asuda rukki lõikuseks 21. juulil. Suvevilja koristus lõpetada 30. septembril.»

Keegi rehade ja vikatite rivist küsib:

«Kust esimees kuu aja taha teab, et rukis just kahekümne esimesel juulil lõikusvalmis saab?»

Prõlla vastab:

«Selle tähtpäeva on andnud teadjad inimesed ülevaltpoolt ja meil on plaanimajandus, nagu Kehtna esimeeste koolis õpetati.»

Kosta mõtleb, et asjata küsimus. Eks mullu Priidu Esimese ajal olnud näha: kui tähtpäev tulnud, siis rukis või vingugu käes.

«Järgmise päevakorrapunktina arutame sügisesel põllumajandusnäitusel esinemist,» teatab Prõlla. «On ettepanek viis punast tõugu lehma panna eriratsioonile, et liha peale võtaksid ja karv sügiseks läikima läheks. Kuna kolhoosid on noored, siis näituse žürii annab aurahasid lehmadele juba üksnes välimise ilu järgi. Kuid asja õigel korraldamisel võiks «Kuldrannakene» rohkem pakkuda. Mul on Tallinnas tuttav artist, kes headel päevadel oli lõvitaltsutaja assistent. Kui teda nõusse saaks, võib-olla ta jõuaks neile viiele midagi selgeks õpetada. Näiteks kas või lihtsa valsi... Kuidas arvatakse?»

Arvamisi on üht- ja teistpidi. Otsustatakse, et Prõlla lahendab küsimuse töökorras, olenevalt võimalustest.

Kosta muheleb kujutluspildist, kuidas viis punast tõugu

lehma vallamaja ees valtsi tantsib: sabad peenelt pooles vinnas nagu kiili kuulates ja rasked rohukõhud all õõtsumas.

«Sellega on üldkoosolek lõppenud,» lausub Prõlla. «Rivitult, luban lahkuda.»

Ah see oli üldkoosolek ka veel, mõtleb Kosta Jans.

Präll tunneb enda tähtsust täku seljas. Ta kannustab kergelt oma ratsut ja sõidab võimalikult elegantselt õuest välja. Ratsmeist hoitud hobused kahel pool sörgivad kaasa, nagu eskort kunagi. Nüüdsest peale ma hakkangi ratsa sõitma, mõtleb Präll. Hobuseid küll, alatasa seisab neid tallis jõude. Eriti mõnus on sügisel poriga. Prõlla ratsutab kolhoosis ringi, miks siis tallimees ei tohi? Ainult et hobuse selga saamisega on tegu.

*

Prõlla seadis sisse «Kuldrannakese» külalisteraamatu. Kuid külalised pole asja nii mõistnud. Nende sissekirjutised on teinud temast teise käsuraamatu. Üldkoosoleku algust oodates Prõlla sirvib ja loeb.

«Põllutööriistad puhastada mullast ja panna varju alla.

Jaoskonna agronoom
sügis, 1949

Miks üldkoosolek pole esitanud kõrgete saakide meistreid üleliidulisele põllutöönäitusele?
kevad, 1950

Raamatukapis tuleb hapukoore hoidmine ära lõpetada.
Üldpildis punanurk korralik.
Valla kultuurhariduse instruktor
29. juuni 1950»

Kolhoosi koort võib muidugi ka mujal hoida — arutab Prõlla endamisi. Aga keda suure saagi meistriks ülendada? Peaks arutama, ehk mõni jääb nõusse. Kui juttu näitusest, küllap sealt saab diplomi. Võib siis seinale riputada. Prõllal endal on vägevad diplomid. Sai lastud ilusti klaasi alla

raamida. Ehk saab see meister ise veel Moskvas käia. Tiitel kõlab ka võimsalt. Prälli ei saa ülendada, mõni hakkab ütlema, et perekondlik asjaajamine. Ja pealegi on ta rohkem tallis kui põllul tööl. Truualamlik Leenard Rinne — tema on teine asi. Vanasti tsaar andis ka teenete eest tiitleid... Küllap selleks on vaja mõni paber täita — peab vallast lähemalt küsima.

Üldkoosolekul räägib kolhoosi ühendamisest volinik seltsimees Kurm. Vald tegevat ettepaneku heita kokku «Oleviku» kolhoosiga, kellest neid lahutab vaid metsakasvanud karjamaa. Präll, kes jälle protokollijaks valitud, paneb kõneleja tähtsamad argumendid kirja.

«Ühinenud suures kolhoosis on kergem ellu viia stalinlikku looduse ümberkujundamise plaani.
Saab üle minna heinaväljakülvikorrale, mis viib kiirele arengule.»

Keegi küsib:
«Kuidas seda loodust ümber kujundatakse?»
Volinik seltsimees Kurm vastab:

«Mina seda lähemalt ei tea, ma tegelen valla täitevkomitees teiste asjadega. Aga see on üleliiduline üritus ja igaüks peab juba enne kuulnud olema, et selline üritus on olemas... Üldrahvalik üritus... Kas veel on küsimusi?»

Präll: «Kas teie isiklikult heinaväljasüsteemiga tegelete?»

«Ei, see ka ei kuulu minu kompetentsi.»

Prõlla: «Mis teie kompetentsi üldse kuulub?»

«Praegu olen ma siin kolhooside ühendamise volinikuna. Selles osas küsige.»

Präll: ««Oleviku» kolhoos on kehvemal järjel kui meie, kas valla täitevkomitee meile kahjutasu ka maksab, kui ära ühineme?»

«Sellisele küsimusele vastamiseks ei ole mulle volitusi antud,» ütleb volinik seltsimees Kurm. Siis meenub talle midagi ja ta täiendab. «Aga partorg seltsimees Luhtala ükskord ütles, et ega see «Kuldrannakegi» teab mis järjel ole. Et teie tegevat juba Priidu Suure ajast rohkem janti kui muud. Et kui «Kuldrannakesele» ehitaks katuse peale, saaks korraliku tsirkuse. Kui tsirkuseüritus oleks päeva-

korras, siis oleks vald tänu «Kuldrannakesele» omadega mäel.»

Prõlla saab pahaseks:

«Tsirkus pole nali, tsirkus on kunst. Teie ärge hakake ausat tsirkust narrima ja oma kolhoosidega kõrvutama. Kolhoos pole veel miski, aga tsirkusekunstil on ajalugu ja traditsioonid.»

Präll: «Seltsimees Kurm siin ütles, et kahte kolhoosi ei eralda muu kui võssa läinud karjamaa. Aga minu arvates eraldab neid rohkem erinev elulaad; see on ajalehest sõna, kuid siia klapib.»

Seltsimees Kurm: «Vallas instrueerimiskoosolekul elulaadist ei räägitud. Nii et püsige, seltsimehed, asjalikkuse piirides.»

Arutatakse, arutatakse, siis pannakse hääletusele nagu ikka. Kaks on vastu, neli erapooletud; seega otsustatakse üksmeelselt ühineda «Olevikuga».

Prõlla ei lase rahvast veel ära:

«Ma pean juttu tegema ühisvara hoidmisest. Nüüd, kus hakkame ühinema, peab meil omakeskis kõik klaar olema. Aga teate, mis juhtus aastavahetusel vara ülevaatamisel? Viibisin kolhoosiaidas, kui vilja üle kaaluti. No kole pilt... Tuhat seitsekümmend kilo segavilja jäi üle. Kolhoosi oma see pole, aga kelle? No kole pilt. Ei ole tänapäevani omanikku ilmunud.»

Revisjonikomisjoni esimees Leenard Rinne ütleb:

«Ma näen kahte võimalust: kas unustas Präll aida tühjaks teha, kui ta selle kolhoosile üle andis, või on paberid sassis.»

Prõlla: «Paberid sassis ei saa olla, sest meil pole tükil ajal arveametnikku olnud — kes nad sassi ajas. Ja paljuke neid pabereid ongi; kõik on ilusasti kaustas. Valla instruktor vaatas üle ja ütles ka, et paberid klapivad.»

Präll: «Aida ma tegin puhtaks. Kuid kolhoosile üle andsin koos hiirtega. Oleks nüüd kadu avastatud, siis oleksin süü omaks võtnud.»

Prõlla: «Sellest on veel vähe. Loomade lugemisel tuli niisama hull asi välja. Üks lehm ja üks lammas on ülearused. Kust need on ilmunud?»

Revisjonikomisjoni esimees Leenard Rinne:

«Ehk jooksid mõnest teisest kolhoosist halva elu pealt ära meile? Suvel käivad karjas, kõike võib juhtuda.»

Prõlla: «Kas keegi ei tea nende loomade kohta midagi?»

Kosta Jans teaks, aga temast pole ütlejat. Kosta lükkab ainult volmri ühest suunurgast teise.

Leenard Rinne: «Viljaga on veel kolmas võimalus: kui Prälli hiired ilma pealt oma talvevaru kolhoosiaita kokku kandsid.»

Prõlla: «Mis viljaga teha?»

Seltsimees Kurm: «Eks ühistage.»

Prõlla: «Selleks on vaja teada, kelle käest me ühistame. Pole ju omanikku... Päris mure. Ja rahaga on veel omamoodi häda. Viimasel revideerimisel selgus, et üheksakümmend kolm rubla on puudu. Otsisime revisjonikomisjoniga kõik mu laua sahtlid läbi — kusagilt ei leidnud... Eks ta ole minu hooletus ka. Varem kandsin kolhoosi raha alati taskus kaasas, siis klappis kopikapealt... Nüüd ei tea enam, kust otsida.»

Leenard Rinne, revisjonikomisjoni esimees, lohutab:

«Küll see raha välja ilmub, ega ta kaduma jää. Vahel tuleb ikka ette, et unustad, kuhu paned. Mul juhtus ka ükskord oma rahaga: olin raamatu vahele pistnud ja pärast otsi või lolliks. Maali oli tähtraamatu köögilaualt ära võtnud ja taha riidekapi ülemisele riiulile visanud...»

Prõlla: «Kontoris peaks ka kõik raamatud läbi sirvima. Enam ma hooletusse ei jäta. Tänasest kannan kolhoosi kassat jälle taskus.»

Ühisvilja ja loomade kandi pealt kindla otsuseni välja ei jõuta.

Mõni päev hiljem ajab Prõlla rahva kokku uueks üldkoosolekuks. Seekord on vallast tulnud partorg Veljo-Kara Luhtala ise. Luhtala teatab, et eelmise koosolekuga juhtunud eksitus — igaühel tuleb ette. Vald soovitavat tegelikult mitte «Olevikuga», vaid hoopis Vadi kolhoosiga ühineda. Hääletagu nüüd ilusasti Vadi poolt.

«Enne peaksime siiski hääletama, et me «Olevikuga» ühinemise poolt ei ole,» teeb Präll ettepaneku. «Muidu on eelmise üldkoosoleku otsus samuti maksev.»

Hääletatakse nii ja teisiti, sest ega hääletamine häda tee.

Prõllal on hea uudis:

«No kole pilt. Valla põllumajandusnäituselt tõid meie nuumatud lüpsilehmad esimese auhinna ära. Päris ilma dresseerimata. Kakssada rubla saime.»

*

Präll toob oma lemmiku, kõrge jalaga kõrvi tallist ja seab talle ratsasadula selga. Täna on päev, millal «Kuldrannakeses» igaüks teeb, mis meelde tuleb. Ühistööle ei minda, sest õhtul on koolimajas suur üleüldine ühinemiskoosolek. Täna on «Kuldrannakesel» lõpp.

Präll harjutab ratsutamist. Ratsa on ütlemata mõnus kolhoosi peal käia. Ülalt vaatad maailma nagu teise pilguga. Kui vähe on vaja inimesel kõrgemale tõusta, et ümbrust uut moodi näha. Kõrvadele on mõnus kuulda, kuidas kabjad savises teeporis lätsuvad — oma jalad on kuivad. Ainuke küsimus on sadulasse saamises. Kõrb on kõrge. Vankrisse ronid rahulikult aisa pealt, aga sadul on hulga kõrgemal ja aisa pole.

Ta talutab hobuse majatrepi kõrvale, et trepilt sadulasse ronida. Kuid kõrvil on loll abivalmidus veres: nii kui Präll käe ta turjale paneb, et sadulasse tõusta, astub kõrb paigalt. Temale on käepuudutus «nõõ» eest. Kus sa siis enam ronima hakkad, kui hobune juba liigub. Präll toob ratsu uuesti trepi kõrvale, tõmbab õhku kopsudesse ja häälitseb käskivalt:

«Ptruu, ptruu!»

Nii kui käega turja puudutab, astub hobune eest.

«Ptruu, mes-sa!»

Toob uuesti trepi juurde.

«Sindrima.»

Ei, trepp ei aita. Präll vaatab otsivalt ringi ja viib kõrvi tara äärde. Kõrb ootab rahulikult, kuni peremees tarale roninud. Kui aga käsi turja puudutab, hakkab kohe abivalmilt astuma. Präll kisub ratsutist ja veab looma pead tara poole, ise komberdab tara mööda hobuse kõrval edasi.

«Ptruu, mes-sa. Ptruu.»

Hobune jääb seisma. Tara on kõrge, siit võiks proovida kohe teist jalga üle sadula ajada, aga kui kõrb jalaga sadulasse puutumisest ka minema hakkab, siis kukub Präll aia ja hobuse vahele. Ei riski. Präll hoiatab nüüd hobust ette:

«Ptruu!»

Asetab käe, hobune liigub. Präll väntab tara pidi hobuse kõrval. Saab ta uuesti seisma ja vaatab abiotsivalt ringi. Ahaa, vanker!

Präll ronib tara otsast alla, seda hobune ei takista, kuu-

lab rahulikult. Viib ratsu vankri juurde, ronib ratta pealt vankrisse ja tõmbab kõrvi vankri kõrvale.

«Ptruu, mes-sa!»

Ikka läheb eest ära. Ainult vankrist eemale ei saa. Präll hoiab kõvasti ratsmeid. Hobune teeb ringi ümber vankri ja mees saab ta uuesti seisma.

«Mes-sa!»

Uksest tuleb naisuke Prõlla. Ta näeb Prälli häda ja on kohe abiks. Präll ronib vankrilt alla ja Prõlla upitab mehekese kaksiratsa sadulasse istuma.

«Nõõ!»

Kõrb teeb kerget laiska sörki. Präll lööb käega tasku pihta, kas lehed ikka kaasas. Täna on kõige tähtsam see värske leht. Kosta Jans elab teisel pool küla otsas. Sinna ratsamees suundub. Ojasild kõmiseb hobuse all.

Pajupõõsad on ummistanud teekraavi. Präll oma kõrguselt näeb üle põõsaste, et kõrvalteelt läheneb must laiade longusäärtega kaabu. Ahaa, lehma selg ka vahel vilksatab. Tähendab Kosta Jans tuleb oma lehmaga. Präll peatab teeristil ratsu ja ootab. Kosta Jans sibab ees, lehm, kael õieli, järel. Näe, taga sörgib veel oinas. Tea, kust ta nendega tuleb?

Kosta Jansi rehnut on lihtne. «Kuldrannakesega» oli teada, kuidas asjad käisid, aga suurest kolhoosist ei oska midagi arvata. Võtavad veel viimati lehma ära, kui see kolhoosilaudas söödal on. Kostal on teada, et lehm vahepeal pulli otsinud ja nüüd võib vasikat oodata. Pea on piim jälle oma laudast.

Kättesaamine ei läinud päris nii libedalt kui viimine. Nüüd oli talitaja parasjagu laudas. Ega Kosta aega valinud, sest oma jagu võib alati võtta, keda sealjuures ikka häbeneda. Kosta ilmus laudauksele lüpsi ajal. Noogutas peaga ja hakkas volmrit toppima. Võttis ühest kangemast kotist. Proovis tõmmata, aga õhk käis raskelt läbi. Kiskus piibu varre otsast, puhus ja puhastas pika jämeda heinakõrrega. Tõmme kohe hoopis teine.

Lehm oli sõime külge seotud Kosta enda toodud kaelaketiga. Ega muud midagi, kui võta sõimepulga küljest lahti ja hakka astuma. Seda Kosta tegigi. Aga lüpsjale tundus asjalugu veidi kentsakana. Kostale vaatad juba külateel järele, kui ta niisama ilma milletagi vastu tuleb. Aga päise päeva ajal ühislaudast lehma võtmas pole teda enne

nähtud. Ainult seda mõtet ei tulnud lüpsjal hetkekski, et Kostat tema toimetustes takistada. Tema puhul ei teki kunagi vastuseisu tunnet, ikka võidab uudishimu, et mis sellest loost saab. Külas teatakse kindlalt, et aru poolest Kosta haige ei ole. Kosta tegudest pole kunagi halba ega õnnetust juhtunud, kuigi nad vahel omamoodi välja näevad. Tihti toimetab veel hoopis targemalt kui mõni teine mees.

Talitaja küsib:

«Kuhu sa selle kolhoosilehmaga lähed?»

Kosta ei vasta midagi, tossutab rahumeeli oma volmrit ja silitab lehma kaela.

«Viid jalutama või? Praegu käivad veel karjamaal, pole mõtet jalutada.»

Kosta ühmab midagi vurrudesse.

«Näitus on ka läbi...»

Kosta ei tee väljagi. Temal on lehm, oma mured, kellesse see puutub.

Talitaja tuleb Kosta juurde, kui see pole veel lauda ukseni jõudnud, võtab ta beeži ülapintsaku varrukast ja sakutab omamehelikult, ise ütleb nagu vandeseltslasele:

«Eks sa nüüd m i n u l e ütle, kuhu sa kolhoosi lehma viid. Kedagi teist pole kuulmas, ütle midagi. Noh...»

Kosta võtab volmri suust ja mõtleb endamisi, et kui nüüd ajaks hambad irevile ja uriseks rinna põhjast, tea, kas see naisterahvas ehmataks... Naeratab siis endale, pistab volmri tagasi ja hakkab rahumeeli minema.

Talitaja vaatab lauda uksel seistes Kostale järele, kuni see võsa vahele kaob. Ise mõtleb — lõpetan lüpsi, siis jooksen ütlen Prõllale, mis vembu Kosta tegi.

Kosta jõudis vahepeal koos lehmaga oina järel käia ja nüüd keerab Prälliga kohtudes kodu poole.

Präll kibeleb Kostale lehte näidata. Algul läheb Kosta oma vooriga ees, Präll ratsa järel. Siis ta ratsutab Kosta kõrvale ja küsib:

«Kas lehte tahad vaadata?»

Kosta taipab, et Prällil on lehega midagi südamel. Kosta vaatab ringi, seob lehma tee äärde peenikese sanglepa külge ja tuleb Prälli juurde. Pakub pläru jaoks tubakat, aga Präll kibeleb lehega. Ta ei hakka alla tulema, sest siin pole millegi pealt tagasi sadulasse ronida. Siis sammu külavahel hobust ratsmeidpidi järele vedades nagu Kosta

oma lehma. Kostal on tugevad head säärikud, Prälli poolsaapad on nende kõrval päris kehvad poririistad.

Präll kisub lehe taskust, laskub rinnuli kõrvi kaelale, et Kosta ka artiklit näeks, ja hakkab kohe lugema, ise sõrmega rida näidates. Kosta seisab hobuse kõrvale, nii et meeste pead peaaegu kokku puutuvad. Ta lükkab pika sirge varrega volmri teise suunurka, et ving Prälli silma ei tikuks, ja jälgib vaikides ridu, mida teine kaaluka häälega ette kannab.

Ülevaates toimetusele saabunud kirjadest on teiste juttude vahele surutud mõni rida «Kuldrannakese» kolhoosist.

«Kuldrannakese» kolhoosi edusammudest kirjutab meie kirjasaatja P. Pree. Otsustavusest jääda truuks kolhoosikorrale kõnelevad alles äsja ülalnimetatud kolhoosi astunud Kaarel Kännustiku sõnad:

«Ialgi ei taha ma tagasi pöörduda üksiktalupidaja ellu. Mina, nagu paljud tuhanded teised minutaolisedki, olen aru saanud, et kolhoositee on meie ainuõige tee. Töötada kolhoosi ühtses ja sõbralikus peres — see on tänuväärt asi. Ja selle eest suur tänu parteile ja valitsusele.»

Vaikus. Naljakoha taipab Kosta Jans alati ära ja naerab kaasa. Aga nüüd jääb ta tõsiseks. Eks neid sõnu on kuuldud raadiost ja loetud ka, aga kunagi pole nad sellist mõttepilti loonud kui nüüd omakülamehe suhu panduna. Kuidas selline ütlemine lehte on jõudnud, seda Kosta ei tea, aga selle peale võib ta vanduda, et üle Kännustiku Kaarli suu pole ühtki niisugust sõna tulnud.

Alles see oli, kui Präll kiitles, et tema veenmine oli Kaarel Kännustiku lõpuks kolhoosi toonud. Sügisel Kaarel palus avaldusega kevadeni kolhoosi astumise pikendust. Kevadel aga ei raatsinud ikka loomi ära anda, venitas otsustamisega terve suve. Vaikselt müüs ära vankri, sälu ja veel muud. Suve lõpul oli Präll talle lehe abil selgeks teinud, et kui nüüd õigel ajal kolhoosi tuleb, siis väheneb maks kümnekordselt — üksiktalus maksaks aasta lõpuni kuus tuhat, aga kolhoosnikuna vaid kuussada. Andku vaid maa ja loomad käest. Nii sündiski. Aga tänaseni on Kaarel Kännustik esimene, kes talu tagasi võtaks, kui keegi annaks.

Kosta popsutab volmrit ja mõtleb, kui keerulised on ilma teed — nüüd see värske kolhoosnik on lehes nii illikuku poisina... Ah, et kohe tänab... et iialgi enam ei taha... Kosta tunneb, kuidas sees hakkab midagi kõditama. Kaarel Kännustik tänab... Kosta nägu lööb sisemisest lõbust muigele. Käega sätib volmrit suus siia-sinna ja muheleb. Einoh, sellise nalja peale poleks ise küll tulnud. Vaata Prälli, mis välja mõtles... Tea, mis Kaarel ise ette võtab, kui loeb?

Präll on ikka kõhuli sadulas. Nii on hea lähedalt jälgida Kosta näoilmet. Mis Kosta sellest artiklist mõtleb? Ütlemist pole loota, peab näost vaatama.

Õigust öelda, Präll algul kahtles, kas artiklist üldse kellelegi rääkida. Kuid lõpuks võitis kihk uudist jagada. Pealegi ei lobise Kosta välja.

Kui Kosta algul väga tõsiseks tõmbus, siis Präll juba kahetses, et juttu tegi. Aga sedamööda, kuidas teise nägu selgines ja lõpuks muigele tõmbus, kadus ka Prälli kõhklus. Ta hakkab asja õigeks rääkima:

«Ega mina Kännustiku Kaarli sõnu ei kirjutanud. Ma tegin jutustuse kolhoosist üldse. Lõpuks ainult nimetasin, et Kaarel ka astus kolhoosi... Saatsin juba kaks nädalat tagasi, ootasin iga päev, et ära trükivad. Nüüd enam ei lootnudki — esimene kirjutus, eks neil ole paremaid panna... Aga eilse lehe lõin lahti, vaatan, minu nimi sees. Ära trükkisid. Ainult jupikese, aga ikkagi... Miks nad Kaarli nii kentsakalt ütlema panid, seda ma ei tea. Minu artiklist nad on võtnud ainult kolhoosi ja Kaarli nime... Aga ikkagi trükkisid... Sa, Kosta, ei teagi, missugune tunne on, kui oma nime lehes näed... Kirjasaatjaks nimetavad. Nüüd ma olen kirjasaatja ka veel, enne olin ainult agitaator.»

Kosta popsutab ja ikka muheleb endamisi — nüüd juba Prälli üle. Tema nimel trükiti, aga ise ei kirjutanudki nii. Ja rõõmustab... Rumalakene, rõõmustab, kuni Kännustiku Kaarel annab võltsimise eest üle turja... Küla muidugi irvitab Kaarli üle, aga kui ta arveid klaarima hakkab, siis ei tea Prälli kaitseks keegi välja astuda... Präll on end puntrasse mässinud.

Ei tea, kas Kosta näo jälgimisest või jõudis Prälli mõttekäik iseenesest samale teele, kuid ta hoiatab:

«Ära ainult Kaarlile märku anna. Ta ise lehte ei loe, ehk jääbki nägemata . . . Hakka temaga veel õiendama.»

Prällis võitleb heameel selle üle, et ära trükiti, ja piinlikkus, et nõnda välja kukkus. Tema optimistliku meele juures jääb siiski rohkem peale esimene tunne.

Kosta viipab käega, et tulgu Präll talle külla.

Präll on nõus minema, aga enne küsib:

«Kas sa mind pärast hobuse selga aitad? Tähendab, hoiad suu kõrvast, niikaua kui ma aia pealt selga ronin . . .»

Kosta teeb käega nõusoleva liigutuse.

TEINE JAGU

1. peatükk

Koosolekute tuulispask ringleb üle külade. Keerutab inimesed koosolekuruumi kokku, et neid pärast jälle nõutuina kodudesse laiali valguda lasta. Nüüd on tuhin Kriilevälja kohal. Valla täitevkomitee esimees ise on tulnud väikesele «Oleviku» kolhoosile lõppu tegema. Ühinema ergutamiseks püüab oma kõnes ära näidata, kui kehvasti kolhoos praegusel kujul elab.

Vaikselt kuulav patune kolhoosipere saab teada, et nad on tööde-tuludega viimased vallas, sest esimees Villas Vook pole midagi teinud. Ka juhatus on passiivne, seepärast tuleb ühineda teiste kolhoosidega... Siin kolhoosis ei jõuta kokkuleppele, ei taheta uuendusi läbi viia. Nende hulgas peab olema inimene, kes tahab kolhoosi laiali kiskuda. Tööd tehakse vastumeelselt. Püsib arvamus, et see loom või asi on m i n u.

Tallimees Joosep Lepp mõtleb vallasaksa juttu kuulates — praegu oleks paras aeg teha nõukogude võimule ettepanek, et Lelle küla astub kolhoosist välja. Las Kriilevälja ühineb, aga tema ja Juhan Hakjalg ja teised omanurgamehed katsuvad endist viisi üksiktaludena hakkama saada. Põhjust peaks olema, sest valla esimees ise laidab asja maapõhja. Aga kolhoosiaeg on näidanud, et mõistlikku ettepanekut ei võta keegi kuulda. Villas Vookil on alati mitu ora tules, et sulle sinna paika susata. Ega nüüdki tasu rääkima kippuda, ta ikka veel esimees, kuigi praegu siin niisama halvaks laidetud kui kogu «Oleviku» kolhoosivärk kokku.

Kaks päeva hiljem, kahekümne neljandal septembril, istuvad tallimees Joosep Lepp ja tema teinepool Kaada koolimajas, kuhu viie kolhoosi rahva ühine koosolek kokku

aetud. Kaada kisub halli villast suurrätti tihedamalt ümber kondiste õlgade, aga Joosep lihtsalt istub ja vaatab, kuidas kolhoosikord ümber möllab.

Juhan Hakjalg on end seadnud ühele pingiotsale, võimalikult kaugele oma naabrist Joosep Lepast. Teised oma kolhoosi inimesed kaovad siin paabeli segaduses nagu tilgad toobris. Juhan tunneb end hirmus üksikuna keset ilmakära. Oli see väike «Olevik» mis ta oli, aga nüüd... Hulga hulgas kaob üks Juhan Hakjalg nii ära, et teda nagu polegi, või oled nagu heinapeber, mida tuul lusti mööda pillutab kuhu juhtub. Vanasti teadsid, kus on su talu piirikivid ja mis mees on Oja talu peremees. Aga nüüd pannakse peaaegu pool valda ühte patta, ja sina oled pehmeks punsunud tanguterakene selles pudrus. Pole sul piirikivi, oraselappi ega oma hobust, ei ühtegi pidepunkti, mis annaksid tunnistust, et sa olemas oled, et sul on paik maa peal, kus võid tunda — see olen mina ja minusse ei saa puutuda ükski. Ainult Ann, kes ka siin koosolekul teisi häbenemata end Juhani külje vastu hoiab, ainult tema tundub kogu ümbrusest ainsa reaalse endisaegse nähtusena. Ainult Anne najal tunneb ta end puhuti Juhan Hakjalana sealt Ojalt.

Härbert Junnov valitakse suure koosoleku protokollijaks. Prõlla pannakse koosolekut juhatama, sest Jaan Laide olla esimehekandidaat.

Härbert Junnov seab end laua otsa sekretäri kohale. Tal on isegi hea meel, et saab massist eraldi istuda. Kuigi kirjutamine nõuab tööd. Kas ühineda või mitte, see on tema jaoks tähtsusetu. Kui ainult kontorisse edasi saaks jääda. Kuid ta on hakanud laskma elul minna nagu läheb, ise suurt kaasa aitamata. Ta tunneb end massist eemal ja igast pinkidel istujast targemana ja võimekamana. Küllap teda kontorisse valitakse. Oleks endine aeg, oleks kaupluse saanud. Nüüd pole midagi püüda, võib lasta end lõdvaks ja kõigel minna kuhu tahes. Kõrval istuv partorg on ka vist lollim, aga ta on agar, hoogu täis ja vist usub seda, mis teeb ja räägib. On julge mees, sõjaväest tulnud, ei karda kolhoose teha, küla peal õiendamas ja põrutamas käia. Kuulda, et mõnel pool on selliseid lastud. Härbert Junnov tunneb jälle, kui masendav on tahtejõuetuse koorem, mis tema üleoleku ja andekuse teiste ees peaaegu nulliks teeb. Ei temast ole laskjat. Aga kui temas oleks

lisaks muule veel partorgi hakkamist, mine siis tea... Härbert heidab silmad üle ruumi — ei siin ole kellestki partorgi laskjat. Mõnel jätkuks hakkamist, aga on loll. Mõnel on viha, aga see teeb teda pimedaks. Nagu Juhan Hakjalg: tahtis oma naabri, vaikse mehikese Joosep Lepa loogaga maha lüüa. Mis sa, loll, omasugusest lööd! Oleks mõni targem teadnud vihast pimedaks muutunud Juhan Hakjala kätt sel tunnil õigesse paika suunata... Aga nüüd on tuhin möödas ja Juhan Hakjalg jälle nagu pühakirja talleke — las aga pügavad... Julge mees see Luhtala ja teised seal vallas.

Partorg Veljo-Kara Luhtala teeb agaralt seda, mis teha antud. Praegu käib kolhooside ühendamine ja saab ühendatud. Temale on lihtsa matemaatikaga selgeks tehtud, et viie kolhoosi ühendamisega vabaneb neli esimeest teisele tööle ja veel muid asjamehi. Ka rahad saab ühte panna. Nende lihtsa matemaatika argumentidega ta täna siin oma kõnet ka alustab... Näe, kuidas elu on kiire hooga tormanud. Enne sõda õppisin klaasipuhuja ameti ära. Tulevik näis selge: häid meistreid hinnati. Oleksin kasvanud virtuoosiks. Klaasipuhumine on pooleldi kunstniku töö. Tea, kas praegu enam leiduks kätes osavust, nii kaua juba möödas. Küllap algul oleksin karuna kohmakas... Tuli sõda, viis kaasa. Rindelt saadeti valda ja siin on lahingukorras edasi põrutatud. Üks kiire järjest peal. Eks selles ametis koguneb ka vilumust. Algul oli hirm presiidiumilaua taga püsti tõusta ja koosolekut avada. Ei teadnud, kuidas edasi minna, mis järgmisel minutil öelda. Inimestekogu ees esinemise hirm piinas tükk aega. Algul tuli koosoleku käik paberile visandada, et midagi ähmiga segi ei ajaks. Nüüd on juba vilumus ja enesekindlus leitud. Huvitav, milline peaks välja nägema koosoleku juhtimise virtuoos? Talumehed pole tegelikult nii hullud vastuvaidlejad, kui ta algul arvas. Asjad on ikka jutti aetud. Päris lõhki läinud koosolekut oma praktikas ei mäletagi. Kõne algussõnad lähevad tavalises korras, aga kuidas edasi rääkida... Alaline kiirus — ei saanud kõnet ette valmistada. Siin koosolekul saaks rääkida seniste väikeste kolhooside erinevast ilmest. Kriileväljal krillijad, Jändjas jantijad ja Vadil töömehed — ja ülejäänud kahe kohta lisaks ka midagi. Tuleks päris omapärane ja rahvalik jutt. Ainult kuhu selle mõttekäiguga välja jõuab, mis edasi öelda? Et

ühinemisel toob iga väike kolhoos kaasa selle, mis on hea, ja unustab maha, mis halb. Ilus ütlemine. Aga mida head on Kriileväljal kaasa tuua? Vadi mehed kardavad, et suures pajas nende õhkkond võib hoopis teise näo võtta. Jaan Laidet tuli kaua masseerida, kuni suure esimeheks hakkama nõustus. Nähtavasti peaks seda juttu kaugemale viima, aga enam pole aega mõelda. Jääb nii. Kõik toovad hea kaasa ja... Mis edasi? Lõpetaks nõnda: kolhooside ühendamine on järjekordne näide sellest suurest hoolest, mis ümbritseb talurahvast... Siis veel suure juhi isiklikust osast. Nii, lõpp on olemas. Enne peaks aga ütlema midagi head Jaan Laite kohta, kellest saab esimees. Tema kiitmine pole raske — on tõesti tubli mees.

Villas Vook istub esireas süngena ja vaikivana. See on siis tema poolteise aasta töö tulemus kolhoosis. Nüüd ei valitud isegi koosoleku juhatajaks. Et teda esimeheks ei panda, seda ütles Luhtala juba mõni aeg tagasi. Ise meelitas maale ja nüüd ei raatsi enam esimehe kohta anda. Häbi ja paha, et ühendamisega kohalt minema lüüakse. Aga eks vaatame, kuidas nüüd teised rabelema hakkavad... Nii palju Luhtala siiski järele andis, et suure kolhoosi farmijuhataja kohale lubas kandideerida. Hea oli talle ette panna, et näe, töötasin «Olevikus» ka farmijuhatajana — kogemused ikkagi. Villas Vookini jõuab partorgi kõnest vaid tükke.

Prõlla istub laua taga ja kuulab, mis Veljo-Kara Luhtala pajatab. Tema uudishimu ja elust osasaamise tahe pole nürinenud. Kui räägitakse, siis tema kuulab. Kui mängitakse, siis ta lööb kaasa. Kui koosolekut juhatada, siis päriselt, ilma naljata. Ja mõtetki ei teki, et koosoleku võiks vahel hoopis ära jätta. Kuulamis-, nägemis-, õppimis- ja tegutsemislust on tema sünnipäraselt vastuvõtliku ja elu jooksul treenitud keha pärisosa. Prõlla mõtleb — nüüd on siin maises elus kolhoosiesimees ka ära oldud. Eks näis, mis edasi saab. Elu on igatahes ilus ja huvitav. Ei teagi teist nii huvitavat asja kui elu. Ole tsirkuses või Jändjas või kus tahes.

Kosta Jans istub pingil teiste vahele surutuna. Ta võtab ühest pehmemast kotist tubakat, topib asjalikult volmri kabasse. Täna tubaka mark ei loe, sest koosolekuruumis ei lubatud suitsetada. Veljo-Kara Luhtala ütles, et rahvast palju, õhk läheb liiga paksuks. See Kostat ei liigutanud.

Aga Prõlla, vaat mis tema omalt poolt lisas. Kosta ohkab vaikselt — kui ilusasti võib vahel öelda. «Koolimaja on laste maja ja siin ei suitsetata.» Ta paneb volmri kuivalt, ilma süütamata hambusse ja mõtleb edasi. Prõlla on nähtus. Ise tilka viina ega suutäit suitsu ei tunnista, aga pole näinud, et ta teistele mingit maist lõbu oleks keelanud või pahaks pannud. Joogu, kes sellest rõõmu saab, ärgu joogu, keda lolliks teeb. Prõlla arvates olgu igaüks õnnelik kuidas oskab. Käigu inimesed või pea peal. Peaasi, et ligimestele kahjulikuks ei muutu. Sinna piirini on kõik lubatud. Et sa inimestele ja ühiskonnale kasulik kambaliige oled, see on määrav. Aga muidu — mida erisugusemalt oskavad inimesed õnne ja lusti leida, seda lõbusam nende peale vaadata. Kui Kosta varem päris nõnda ei osanud mõelda, siis Prõlla uhal on elulusti filosoofia temagi maailmavaate osaks saanud... Prõlla on inimene. Kohmardil Prällil on hakkamist üle küla, et niisuguse naise tõi. Kui Prõlla on kolhoosi esimees, siis Kosta on kõige parema meelega kolhoosnik. Juhtuks teda tsirkuses nägema, saaks Kostast ka tsirkuse liige. Oleks Prõlla sõjaväes rügemendiülem, saaks Kostast päevapealt uljas ratsamees... Prõlla lähedal olles ei tule ettegi, et elus muresid ka on. Virisemine ja irisemine ununevad. Tema arvates oleksid inimesed paljuks võimelised, kui hädaldamiseks kuluva energia tegutsemiseks ära kasutaksid. Kui ta põllumajandust tunneks, ega paremat esimeest ei teaks tahta. Aga kuidas tema nüüd oma maadlusetarkusega esimehekohale juhtus, on omamoodi mõistatus. Keegi ei tea, miks ta on kolhoosi esimees. Ta ise ka ei tea. Lihtsalt üks maailma miljonist juhusest.

Kosta istub, vaatab ja mõtleb. Partorgi juttu võib juba ette arvata. Nende sõnad lähevad ikka ühte joru. Veljo-Kara Luhtala on poiss alles, võib-olla meheks saades hakkab asjalikke tegusid tegema. Kolmas seal ees on Härbert Junnov. Selline tsipa libeda olemisega haridust saanud kirjutaja. Maamehe kohta on veidi kergeks peetud. Aga teise küla mees, mine sa teda tea. Prõlla on neist kõige selgem, mis ta on.

Prõlla vaatab koosolijaid. Nad kõik istuvad näoga tema poole. Jändja inimesed hoiavad ühte punti, aga Kriilevälja omad on kuidagi eraklikud. Prõlla soe pilk julgustab «Kuldrannakese» peret. Maali Rinne vaadet kohates

pilgutab Prõlla tütarlapselikult silma, teadmata isegi, milleks.

Maali Rinne ei saa päris hästi aru, miks on «Kuldrannakesel» vaja ühineda nende nelja kolhoosiga, kelle inimesed ka koolimajja kokku tulnud. Seda asja pole küll tegemas tema mees Leenard, aga ega teisedki ole palju paremad. Eks seda Priidu Esimest saanud küll näha. Nüüd jälle mingid asjamehed platsis ja liidavad. Eks tulevik muidugi näita. Kuid Maali Rinne pole iseloom, kes oma elu juhuse ja eks näe peale üles ehitab. Tema peab igas olukorras oma mõistusega mingi tarkuseni välja jõudma, millele toetuda ja mida siis ellu viima hakata. Nüüd on täpselt niisama tundmatusse ilma astumine, nagu oli oma talust väikesesse «Kuldrannakesse» minek. «Kuldrannakeses» Maali Rinne rakendas oma energia kanafarmi rajamisele. Palk oli päris korralik. Nüüd partorg Veljo-Kara Luhtala ütles oma kõnes, et suur kolhoos on parem, kuna seal jätkub ühisraha uute hoonete ehitamiseks. See on punkt, mis annab mõelda. Kui nad kolhoosile kohe uue kanala üles lööksid, siis Maali hakkaks elama. Saaks viissada või koguni tuhat kana enda hoolde. Küll oleks lugu! See oleks töö ja siis tuleks ka tasu... Las täna teevad suure kolhoosi ära, Maali hakkab homsest päevast alates peale käima, et Jändjasse saaks ajakohane kolhoosikanala.

«Tea, kas nad suures kolhoosis panevad raha kokku ja ehitavad kohe kanala?» tonkab Maali Rinne Prälli õlast.

«Ehk panevad. Ja küllap nad lubavad seal ka ratsa sõita...»

Jälle tegeleb igaüks oma mõtetega. Präll ei murra pead, mis head-halba uus tuua võib. Kui tegema hakatakse, siis tehakse ka suur kolhoos ära, seda on ta juba näinud. Ja mis tuleb, see tuleb kindlalt, seda on ka näha olnud. Ainult kas nad ratsa sõitmiseks kõrbi lubavad? Laite Jaan on oma mees, kui teda esimeheks valida, siis küll elu seisma ei jää, võib ringi ratsutada. Suur kolhoos, pikemad teed, saab rohkem sõita. Präll katsub käega, kas eilne leht on ikka taskus. Seal on tema nimi sees — kirjasaatjaks tituleerisid. Suurde kolhoosi astub Präll kirjasaatjana, see on tema panus ühisesse üritusse, nagu nad ütlevad. Tema sepitses töövõidu kirjandusrindel suure kolhoosi loomise auks. Ütle ka nagu Priidu Esimene oma palvemajajutluses, et

elame tähelepanuväärsel ajastul. Kentsaka ütlemise peale tuli Priidu.

Koosolek jõuab sõnavõttude juurde. Arutatakse esimehe kandidatuuri. Vadi mees Paul Taram vaatab seda lugu mõtlikult nagu kõrvalseisja. Tema ei teinud väikest kolhoosi ega hääleta ka nüüd poolt, kuid tööd teeb nagu enne, tema kaikaid kodaraisse loopima ei hakka... Rahvast on palju. Ruum muutub kuidagi kärarikkaks. Vadi kolhoosi koosolekud olid asjalikud ja said rahuliku häälega ära peetud. Nüüd on endise «Oleviku» naised oma kisaga hulgas. Hüütakse koha pealt vahele ja minnakse ägedaks. Tegelikult arutada midagi pole. Kui saavad Jaan Laite esimeheks, on õnnega koos. Vadi kolhoosi koosolekuil naiste hääli ei kuulnudki. Juhtimine ja ühistöö olid rohkem meeste asjad. Naiste lärm hakkab kõrvu — kas see ongi ühendatud kolhoosi tulevik? Teisest küljest vaadata — on ikkagi otsustav pööre, eks inimesed taha end väljendada. Mõni inimene on selline, et kui häält ei tee, siis on tunne nagu kassipojal, keda kotti seotuna uputatakse.

Minna Panso mõtleb — ega minu elusse tohiks mingit muutust tulla. Lehmadegrupp jääb ikka lauta, sööt tuuakse kohale. Tema osaks on armsaks saanud loomi talitada. Hullusti on siis, kui hakkavad Oadut vägisi kolhoosi sundima. Las ta elab nagu tahab. Üks elu inimesele antud, kui seegi vägisi sundimisega ära rikkuda... Valiksid nad ikka Jaan Laite esimeheks, siis oleks teada inimene. Temaga saab ikka Oadu asjas kokku leppida. Kui vaja, Minna võib veelgi rohkem kolhoositööd teha, võtab või lehmi juurde. Las pealegi teevad suure kolhoosi, kui ainult Jaan esimeheks saab.

Esimees paigale seatud, hakatakse juhatust ja ametimehi valima. Juhatusse pääsevad kõik endiste kolhooside esimehed ja veel mõned. Ka Lelle küla tallimees Joosep Lepp valitakse.

Laohoidja kandidaadiks seatakse Prõlla. Vadi mees Bernhard Lõõbe tõstab häält ja ütleb:

«Mis komme see on, et üks kandidaat. Siis pole midagi valida. Paneme teise ka: teen ettepaneku — Veera Ivask.»

Hääletamisel võidab endine «Kuldrannakese» esimees Prõlla.

Farmijuhatajaks saab Villas Vook, sest eriharidusega

inimest enam pole. Geralda Aberot on minema läinud. Villas Vookil on juhtimiskogemused olemas.

Härbert Junnov läheb kontorisse arveametnikuks. Raamatupidajaks saab üks vanem mees.

Kolhoosi nime panemisel lähevad naised eriti kilama. Iga küla tahab oma senist silti kaasa tuua. Võidab «Olevik». Mitte ainult naiste kõvema lärmi pärast: ka partorg Luhtala leiab selle nime täiesti pasliku olevat.

Valitud esimees Jaan Laide võtab lõpuks sõna:

«Kas ma nii suurt kolhoosi juhtida suudan, pole teada. Vana mees juba, aga nüüd on «Olevikus» maad neli tuhat hektarit. Kuna rahvas arutas asja ja otsustas mind valida, siis võtan ülesande esialgu vastu. Seniks kuni tugevama mehe leiame.»

Prõlla pole päris rahul. Uus «Olevik» sai Kriilevälja kolhoosilt nime, Vadilt esimehe. Aga Jändjast? Prõlla on üks esimesi, kes Jaan Laitel uue koha kinnituseks kätt surub. Ta ütleb:

«Kui Jändja muud ei suuda kaasa tuua, siis Priidu Esimese poolt rajatud kolhoosiesimeeste dünastia järgnevuse anname nüüd üle. Sina, Jaan Laide, oled järjekorras meie kolmas esimees — nii et Priidu Kolmas.»

2. peatükk

«Oleviku» suurkolhoos on tegelikkus. Esimees Jaan Laide tunneb iga päevaga järjest rohkem, kuidas see tegelikkus teda, vanameest, muljub ja muserdab. Maad ja rahvast on nii palju kokku aetud, et igale poole õigel ajal ei jõua. Ja üldse muutub Jaan Laitele järjest segasemaks tema osa siin kolhoosis. Vadi kolhoosiga oli kodune tunne, seal Jaan jõudis iga töö juures olla ja tal oli iga tund täpne ülevaade, mis kusagil tehti. Kõik ühistöö mõtted käisid tingimata Jaani peast läbi. Nüüd on ta varahommikust hilisõhtuni ühest brigaadist teise, kolmandast laudast neljandasse rutanud. Ikka on midagi kusagil viltu. Ühes asjas saad korda, aga mujal hakkab samal ajal mitu teist viltu vedama. Õhtuti tunneb Jaan, kuidas jõud ringikäimisest otsa saanud ja hing lootusetusse mattub. Vahel mõtleb, et elus külgekasvanud tahe kõike hästi teha

saab kord tema hukatuseks. Jookseb ja muretseb, kuni ükskord ülekoormusest kusagil metsarajal kokku vajub. Oled nagu talumehe valju hingega setukas, kes tõmbab kuni maoli maas või toss väljas. Ja koorem jääb ikka poolele teele. Talumehe viga: eks pannud poole vähem vankrile ja käinud sama koorma järel kaks korda. Oleks setukas alles ja koorem kodus. Kuigi aega rohkem kulunud. Aga nüüd — kronu siruli, asu või ise aiste vahele... Peab leidma mõne teise esimehe, mõne noorema, kellel praegusaja tarkustest rohkem arusaamist. Tal paari aasta pärast kuuskümmend turjal — aitab rassimisest. Küllap sündis selleks liialt vara, et nüüd kolhoosi üles viia. Kui ka Villas Vooki moodi laseks tööasjadel joosta nagu juhtub. Aga Jaanil pole sellist südant. Liiga kaua on ta põllust ja tööst lugu pidanud. Midagi seniste põhimõtete vastu teha tähendaks nagu rüütliau rüvetamist. Tuleb välja, et tema, Jaan Laide, on «Oleviku» Don Quijote. Aga Villas Vook oskab ajastust lõigata, on kaasaegne... Pikk ma olen ja ringilaskmisega kõhnaks jäänud — Jaan muigab endamisi. Vadil on nüüd oma kurvakujurüütel ka...

Jaan Laite vastu teisel pool lauda istub seltsimees Kurm, endine valla volinik, praegune rajooni asjamees. Juba nädalapäevad pärast suure «Oleviku» asutamist oli lehes teade, et Eestis kaotati vallad ja maakonnad ning loodi kolmkümmend üheksa maarajooni. Rajoonikeskus on nüüd väikelinnas, ainult veidi kaugemal endisest vallamajast.

Jaan Laide peab seltsimees Kurmile vastama, kuidas saab nende kartulitega, mis teises brigaadis vee all. Riik ei või lubada, et ükski hektar koristamata jäetakse. Vaidlus sai vaieldud üleeile siinsamas suure kolhoosi esimehe kabinetis, sellessamas hallituslaikudes seintega kivikongis. Jaan siis ütles, et teise brigaadi mahajäämus pole tema süü. Kriilevälja mehed tulid üle pooleldi koristamata põldude ja tegemata töödega. Andku esimees kolmandast brigaadist, see tähendab Jändjast, ja esimesest brigaadist, see tähendab Vadilt, inimesi appi ja võtku Kriilevälja kartulid üles.

Nii märga sügist pole tükil ajal olnud. Vaod on üleni vee all; külm ja tuuline ka, need riknenud kartulid ei tasu poris solgutamise vaeva ära.

Seltsimees Kurmi arvates on see teiste otsustada, kas tasub või mitte. Viimases hädas tõi Jaan ette jalanõude puudumise. Volinik läks... Ja tuli kümne paari kummikutega. Ja Jaan Laide ütleb:

«Hommikuks saadan inimesed Kriileväljale, minge ise organiseerige kartulivõtmine. Päeva poole tulen läbi.»

Jaan istub veel oma ruumis. Seinad on niiskuseplekkidest kirjud. Katus on läbi lasknud. Sai kiiruga uus tehtud, kuid seest jäi endiselt kõledaks. Uue kontori valimisel juhtus sama mis nimepanekuga — iga väike kolhoos pakkus oma. Siis valiti hoopis endise Oisu mõisa vana eluhoone. Pooleldi kasutamata seisnud ja ühest otsast varisenud kivimaja jätab armetu mulje, kuid ruumi leidub. Siin kõletühjades, võõrastust tekitavates mõisatubades ja poristel põldudel on Jaan Laide saanud suure kolhoosi ristsed.

Järgmisel hommikul koguneb Kriilevälja uppunud kartulipõllu äärde omapärane tööseltskond. Vadilt saabub endine uusmaasaaja Lukas Liiv, Jändjast ratsa Präll, kelle hooleks pidi jääma äravedu, ja muidugi naised korvide ja kartulikiksudega. Tallimees Joosep Lepp sõidab jalgu üle vankri ääre kõlgutades, kartulimutt selja taga vankris. Joosep Lepp astub vankrilt ja hüüab tehtud reipusega:

«Tere, mehed!»

Ta annab Prällile ja uusmaasaajale kätt. Präll ulatab terekäe hobuse seljast. Pole mõtet alla tulla, kuni asi selge. Põllul ajab tuul veele virvet peale, ehk lähevad niisama targalt laiali.

Saabub rajoonimees seltsimees Kurm, kes teretab kättpidi vaid Prälli kui endist agitaatorit rehepeksumasina juurest. Rajoonide moodustamine andis seltsimees Kurmile kõrgema ametikoha ja tee edasisele karjäärile näib avatud. Tuleb ainult kõik jõud rakendada.

Organiseerija rajoonist teeb uusmaasaajale Lukas Liivile ülesandeks vaod lahti ajada ja jagab naistele kummisäärikuid. Neid on juhtunud mitmes suuruses ja Kaada Lepale satuvad number nelikümmend viis. Teine suur paar jääb Lukas Liivi tarbeks. Präll ülalt näeb väikse kondise Kaada Lepa saapapassimist ja õpetab:

«Sa, Kaada, seisa kui mast ühte saapasse, löö jakihõlmad valla ja purjeta oma laevaga üle vee.»

Kaada välgutab vaid silmi, aga midagi ei ütle. Külas on ta kombekas.

Uusmaasaaja Lukas Liiv pöördub seltsimees Kurmi poole:

«Vaata miskene asi, et üksi ei leia neid vagusid vee alt üles. Keegi peaks hobust suu kõrvalt juhtima.»

«Eks «Kuldrannakese» mees juhi.»

«Mul pole vastavaid jalanõusid.»

Kõikide pilgud pöörduvad ratsamehe nööridega poolsaabaste poole. Nendega muidugi siia vette ei lähe.

«Las juhib ratsa,» leiab seltsimees Kurm pääsetee.

Präll ajab oma kõrvi kartulimuti aiste vahele ja Lukas Liiv seab ta rakkesse, ilma et ratsanik alla astuks. Nüüd vahib Joosep Lepp juba päris himuga, kuidas see operett peaks edasi arenema. Üks hobuse kukil, teine oma jalal. Päris päästearmeelased platsis siin teise brigaadi kartulihingesid uppumissurmast aitamas. Naised on ka vait jäänud, sest niisugust pilti pole nemad näinud ega kuulnud.

Ratsajuht ajab kõrvi otsustavalt tee pealt alla külma vette ja peab suunda pinnal paistvate mustade varretuttide järgi. Hobune kohkub, sest vaod on vees vedelaks muutunud ja loom vajub poolde põlve sitkesse mudasse. Kõrb muutub rabedaks ja hakkab poolhüpates edasi lahmima, pekstes kapjadega enda ümber poripilvi. Prällil on tegemist, et seljas püsida ja vagu hoida, tal pole aega ringi vaadata. Taga aga keeb mudasupp nagu noor põrgu. Ja uusmaasaaja Lukas Liiv võitleb nagu sortsidega. Algul ta kontsentreeris oma tahtejõu ja mõtles ainult üht: kuidas kartuliatra õigel joonel hoida. Selle mõttega ta saha tera poripõldu suskas. Aga edasi juhtus kõike muud. Ader kiskus püdelas poris järjest sügavamale, aga hobuse jalgadest lainetama löönud möllus polnud vaost märkigi näha. Siis hakkas kõrb rapsima ja Lukas Liivi peale paiskusid pritsmesahmakad. Silmad kinni ja õieti enam taipamata, mis sünnib, holpsab Lukas Liiv kartuliadra järel, käepidemeist lahti laskmata. Kinnihoid on alateadlik kramp, sest põllumees ei saa tööriistast lahti lasta, hobune võib omapead kurja teha. Ratsameest pole enam meeles. Hobune tuiskab ees ja Lukas Liiv tuustib järel. Üks kummikuist jääb põhjamudasse kinni ja mees laseb talluka väel edasi. Tallukas hargneb porisse. Lukas Liiv karjub:

«Ptruu, kurivaim!»

Kuid Präll ei kuule.

Palja jala ette jäänud kivi võtab Lukas Liivi käpuli ja ader pääseb omapead hüplema.

Präll taipab, et nii see sõit kesta ei või, ja hakkab kõrbi kõigest jõust peatama. Kõrb jääb paigale, üleni porine ja sapsud värisemas.

Lukas Liiv tõuseb uppunud põllult, pintsakukäised ja põlved ja kõhuesine solisevad. Ta tuleb palja jalaga pori plätsutades, sest kaotada pole enam midagi. Korjab talluka üles, tirib kummiku välja ega vaata enam adra poolegi.

Tallimees Joosep Lepp, see õiglane ja kaastundlik mees, kes putukalegi paha ei tee, istub teemättal, hoiab kõhust ja kõgistab naerda.

Lukas Liiv veab end teetammile, laskub kui õnnetusehunnik poolküljekile Joosep Lepa kõrvale ja lausub värisevate huultega:

«Enam ei suuda! Ma olen küll kannatanud, enam ei suuda.»

Joosep ei saa nii ruttu oma lõbusast tujust jagu, aga teisel mehel on nutt varuks. Ta püüab teist lohutada:

«Ära sa kunagi Jändja meestega kampa löö, nendega juhtub ikka, mida ette ei tea arvata.»

«Jäta, ega ma seda. Elus olen kannatanud... Uusmaakoht võeti käest...»

«Sa oled päris märg, võid külmetada.»

«Mis märg. Porine kui kalts. Meest pole ollagi, viimane kalts.»

Ikka tükib nutt peale.

Joosepil hakkab hale. Ta tõuseb ja lubab:

«Ma teen kohe lõkke üles, saad sooja.»

Seltsimees Kurm seisab sõnatult ja nõutult.

Naistesumm on nüüd nagu tardunud, kuigi etendatud mudatants neid üksmeelselt lõkerdama pani.

Lukas Liiv näeb näost kole välja. Nina otsast tilgub rammusa savimulla muda pintsaku rinnaesisele, kus selletagi leemendab.

Prälli ei märka praegu keegi. Ta istub nagu teine hunnik õnnetust keset välja kõrvi turjal, ader taga takistuseks ja vesi ümber tuulevirves.

Oja perenaine Ann Hakjalg astub naiste seast välja ja võtab peast heleda sitsrätiku, mis soojema alla oli seotud.

Ta asub asjalikult mehe porist pead rookima. Toetab vasaku käega tugevalt kukla tagant ja hõõrub rätikuga nägu. Lukas Liivi pea on nagu mängukann Anne väikeste sitkete käte vahel. Mees laseb kaela lõdvaks ja lubab end abistaja meelevalda. Nutumaik kaob ja midagi head tõuseb juuksejuurtesse ja torgib seal nagu sädemeparv. Kui ruttu võivad naise elektriseerivad käed maailma teiseks muuta!

Präll kõrvi seljas koogutab taha vaadata ja viipab abipaluvalt vasaku käega. Ta on nagu merehädaline. Kui keegi tuleks ja hoiaks kartuliadra käsipuist kinni, siis saaks mülkast välja. Hobune muutub järjest rahutumaks, tahab omapead edasi rapsida. Kuid nii ei tohi. Vaba ader hakkaks taga hüplema ja aisad taoksid hobusele vastu koote. Võib lõhkuma hakata, enda jalaluud murda ja Prälli mudasse paisata... Tuleks ometi keegi ja tõstaks adra püsti. Präll viipab ja hüüab:

«Tulge appi! Hoidke atra!»

Seltsimees Kurm on ainsana Prälli jälginud. Ta pöördub Joosep Lepa poole:

«Minge teie aidake ader ära tuua.»

Joosep vaatab rajoonimeest nagu taevast maa peale tulnu. Siis küsib:

«Miks te ise ei lähe?»

«Ma ei oska põllutööd. Pole atra varem käes hoidnud.»

Prälli uus hõige kostab kõigini.

Joosep Lepp vaatab tilkuvat Lukas Liivi ja mõtleb, et isegi naabri Anne hellitavate käte pärast ei lähe tema sellele kolgatateele. Pealegi pole teada, kas Ann tema nägu rookima tuleks. Sellest kaikamatsust peale ei ole nad teresõnagi vahetanud. Oma Kaada kõlgub kõrval, küllap lööks küüned Annele näkku, kui see mõtleks Joosepi pea käte vahele võtta.

Keegi ei lähe appi. Jändja mees Präll on keset Kriilevälja kartulipõldu oma saatusega üksi jäetud.

Üksmeeles ja käsikäes — osatab Präll end mõttes. Kui nüüd elu hullust olukorrast puhta näo ja tervete kontidega pääseks... Issand aitab ennast ja inimene samuti — aidaku end ise. Millegipärast vilksatab peast läbi ka üks maailmaprobleem... Järgmine mõttevälgatus toob pääs-

mise. Mis kentsakas aparaat on inimese aju, mida kirjut sealt küll läbi ei lippa, kuni selle ainsa õige ja vajalikuni välja jõuad! Muidugi — see ju Kriilevälja meeste ader, viigu pärast või seljas välja. Präll laskub kõhuli hobuse kaelale, silitab ja rahustab hobust ning pusib rangirinnuse lahti. Seejärel päästab parema aisa küljest sedelgarihma sõlme valla. Rihmast on kahju, see jääb vasaku aisa külge ja kukub mudakörti, kui Präll minema ratsutab. Kuid rihm on väike ohver, praegu annaks muudki, et kaldale pääseda. Vadi mehe lugu on hoiatuseks. Kes tahaks Kriilevälja poris pöörata!

Poripilv keeb Prälli ümber, kui ta õnnelikult teele tagasi ratsutab. Kui juba kindlal maal, siis mõtleb — päris huvitav olukord ja seiklus oli. Präll on optimist — lõpp hea, kõik hea. Ja tänasele kartulivõtmisele on tema poolt lõpp. Ei siin aita enam agitatsioon ega ajalehe juhtkiri. Otsuse teinud, ajab kõrvi vankri juurde ja ronib seljast vankrile. Koormast vabanemisel kõrb ei rutta paigalt, nüüd annab aega.

Seltsimees Kurm otsib uut lahendust. Esimehest on jagu saadud, rajoonist kümme paari kummikuid välja kaubeldud, ei nüüd viimasel sammul või kohkuda. Ta sunnib naisi porilõgasse astuma ja lahtiajamata vagudest kartuleid välja konksutama. Kaada Lepp ulatab kartulikiksu ja ütleb:

«Näidake ette, kuidas.»

Seltsimees Kurm tuleb sõrmega Kaada silma alla ja õigustab:

«Torkasin eile tindise sulega sõrme, kartsin juba, et saan veremürgituse. Kui nüüd kättpidi porisse läheksin, siis tulebki.»

Keegi naistest poetab:

«Rajoonis on siis eluohtlik töö. Kas palk on hea, et tasub riski?»

Pruukigu pealegi suud, aga võimu ees on nad jõuetud. Naised mulistavad põllul ja mehed istuvad rõõmsalt praksuva lõkke ümber. Joosep Lepp tunneb, kuidas tärkab kaastunne. Kummaline, et isegi oma Kaadast on veidi kahju. Ometi kuluks paras parkimine temasugusele iga päev ära, et siis kodus rammetum ja vaiksem oleks.

Kaugemalt kostab vankrikolinat. Joosep vaatab, et lõk-

kest saab vankriga mööda küll. Ta tõuseb kummuli keeratud korvilt, et teelist mööda lasta. Siis kuuldub valel viisil, aga selgel sõnal laulujoru:

«Vaadi küüla piik ja piime,
nagu lääbi kooti miine.»

«Näh, Oadu,» ütleb Joosep Lepp.

Tema veel puudus — mõtleb uusmaasaaja Lukas Liiv. Kui mind sellisena näeb, siis jätkub pilamist kolmeks aastaks. Lukas Liiv tõuseb, ajab korpa kuivanud ürbi seljast ja viskab vankrisse. Tuule kaitseks võtab hobuseteki keha ümber nagu vananaiste suurräti. Kükitab tule juurde ja ei vaata tulija poolegi.

Just rahvakogumit on Oadu Pansole praegu vaja. Ta tõuseb vankril püsti ja hüüab Kaada Lepale:

«Näe, kartul ujub: püüa kinni, püüa . . .»

Kaadal on tegemist, et kummikupaatidega püsti püsida. Nüüd veel Oadut vaja. Endal silmavahe kirju, aga kõike näeb.

Veera Ivask valab pool korvi kartuleid vankrivahesse ja kükitab tule juurde kätt soojendama. Vasak käsi punetab ja pakitseb valutada.

Seltsimees Kurm näeb, et teisedki põllult ära tule poole sätivad. Ta õpetab:

«Ärge ühe käe pärast tulepaistele rutake. Kui üks valutama hakkab, siis otsige kartuleid teisega. Nii võidate aega, aga seejärel soojendate kaht kätt korraga.»

Mudaseid käsi kergemaks lüües astub Kaada Lepp üle tee kraavile, kus puhas vesi.

Tule juures naised ei tee väljagi, et seltsimees Kurm ka olemas. Kuumutavad vaikides ja lähevad tagasi vette ja porri.

Oadu Panso istub maas põhutuustil, hoiab ristis kätega põlvest ja kehaga koogutades haliseb:

«Oh põlvekest, oh põlvekest . . .»

Präll võbistab õlgu:

«Istudes hakkab külmakõhe.»

«Küllap Oadul on vankris rohtu . . . Sa tulid põrsalaadalt?» küsib Joosep Lepp, sest sellise päeva õiget lõppu võiks ainult pudelist otsida.

«Kes me oleme; rohtu leidub,» on Oadu kuraasis.

Kaada Lepp on nägemas, kui Oadu vankris otsib. Ta kätsatab:

«Mis sul seal on?»

Oadu upitab pudelit, kulistab ja vastab:

«Hunt läks üle vee ja peeretas, tuli tagasi, lakkus, ütles: parem ikka kui paljas vesi.»

Präll püüab pehmendada:

«Individuaalpõrsakasvatajal läks laadal hästi, nüüd tahab liiku teha.»

Oadu hing ei seedi, kui üks naisterahvas tahab viinavõtmist segada. Seepärast jätkab:

«Ega sina ei raatsiks oma vanamehele suutäitki anda. Aga näe, ma ei keela . . . Kes sinu ihnsust ei teaks. Sa keedad küünlarasvaga suppi ja tahi viskad kondi asemel koerale. Möödunud kolmapäeval ostsid poest paki, justkui ma ei näinud.»

Veera Ivask kihistab naerda, ise pistab vähkpunased käed peaaegu tulle. Oadu pöördub tema poole:

«Mis sa, vanamutt, naerad, kas tuli esimene pulmaöö meelde . . . Ah, pardon, sinul pole ju veel ametlikku meest olnudki. Üle küla tüdruk.»

«Olen aga jah!»

«Noo. Me tuleme sulle Kostaga varsti kosja. Hoia viin haljas ja vasikas rammus.»

«Hoian aga jah.»

«Noo.»

Veera tõukab Oadut õlga:

«Ää nooguta, anna mulle ka kärakast.»

«Ometi üks õige mehesõna kõvera naise suust. Võta!»

Veera kallutab pudelist ja mõtleb, et Oadu nöökamine on tänase poritöö kõrval nagu lapse pai. Lasku aga . . .

Oadu laseb edasi:

«Kuidas selle sinu unenäoga mineval nädalal oligi? Kuulsin, enne kui Põltsamaale põrsalaadale sõitsin. Kuidas see käiski, et sa unes näinud, et mehega riius ja muudkui lükand teda seljaga voodist välja. Muudkui lükand ja lükand, kuni ise üle ääre põrandal maas. Alles seal ärganud ja näinud, et meest polegi.»

Joosep Lepp püüab Oadut teisele teele mõjutada ja keelab poolsosinal:

«Mis sa nüüd.»

Oadu vaatab poolikut pudelit vastu tuld ja üürgab:

«Võrukese moodi ka: kes naeru pelgab, see peeru kooleb.»

Veera Ivask läheb põllule, et solin taga, ja jälle on Kaada Lepa kord lõkke juures Oadu hambasse jääda. Oadu pakub:

«Võta ka, Joosepi noorik. Joosep on mees mehe koha peal, nagu Toomaaru vanaperemees noormehena ütles. Aga sa ise oled üks krihvel; kuidas sa küll Joosepi õnge said! Panid vist juuksekarvajuppe pannkoogitaignasse, kui Joosep ehale tuli. Ja kuidas ta ruma! just sinu ukse taga teadis kobistada. Sa ikka näitasid talle enne paljast paika... Ise oled nälginud näoga ja Joosep jääb iga päevaga kõhnemaks. Sa olla nii kitsi, et lapse nuhtlemiseks ei raatsi luuast vitsaraagu võtta. Sa toonud kivi õuest, pistnud vanasse kindasse ja nühkinud sellega taguotsa, kuni laps käes kiunuma hakanud.»

Kaada kiristab vaikselt hambaid ja ei ütle sõnagi. Kes Oadu Pansot ei tunneks. Vastuütlemine valaks õli tulle. Üksi rääkides tüdineb ehk ennem. Teda üle rääkida aga ei ürita siinkandis enam keegi.

Seltsimees Kurm on vahepeal märkamatult ära kadunud.

Präll paneb tühja pudeli mätta najale ja küsib süütu häälega:

«Sul vist viin otsas?»

«Kes me oleme...» kuraasitab Oadu ja toob vankrist kaks pudelit korraga. «Kas meil muret vähe või viinast puudu.»

Jaan Laide tuleb pikal sammul. Puskaripudeleid nähes temas kihvatab — tööajal niisugust lõbu ei lubata. Kuid praegu on mehed juba vinnas, pole mõtet maid jagada. Jäägu jutt homseks. Ta ütleb tere asemel Oadule:

«Mis sa kelgid! Sügisel on ka varblasel õlut.»

Oadu vastu:

«Kevadel ei mõista mehed midagi, sügisel on vanad naised targad. Kas oled kolhoosiga targaks saanud?»

«Kas sa koju ei hakka minema?»

«Mehed, see on minu naabrimees Jaan. Tema jo juhib kolhoosi. Võtab vee alt kartulit ja õitseng õitseb.»

«Kuule, mine koju, Minna ootab, sa juba kolmat päeva ära.»

«Kas sa käid ikka minu laudas minu Minnat kaemas?»

«Sa juba tuigud, mine ilusasti koju.»

«Ega ma enda peale vihane ole. Ma armastan oma Minnat. Mis kalts ma oleksin, kui sellise joonud meheroju oma armsa naise juurde veaksin... No ütle, kas minusugusest joodikust on Minnal rõõm? Vaata mind — kui sellise joobaka ja lökardi praegu Minna silma alla viiksin, kas ta tunneks rõõmu? Ei, tema kurvastaks täna ja mina kurvastaksin homme, et niisugust jupastanud lontrust oma armsale Minnale näitasin... Ei, mina täna enam koju ei lähe, mina seda patutegu ei tee. Ma armastan Minnat... Magan Joosepi juures end välja ja hommikul ilmun Oadumõisa kui taevaingel: roosa ja rõõmus.»

«Mine ikka koju. Pudelid pane tagasi, mis sa selle puskariga laiutad. Praegu paras hoog juba.»

«Keda sa könniks pead, ma jaksan veel juua. Vaata, naaber, siin on mees, kes tõmbab taskust rahakoti välja nagu poole oina.»

«Oadu, ole nüüd mõistlik.»

«Mis, sa mõtled mind juhtima hakata? Sa ei saa kolhoosistki jagu. Näe, naised mulistavad sul käpuli külmas vees... Kuula, kolhoosikägu laulab põõsas ikka «varnaakadi» ja «varnaakadi». Kas eramajapidamises õige lind sellist häält tegi?»

«Eh, tühi sinuga!» lööb Jaan Laide käega. Kolhoosi meestele aga ütleb: «Täna jätame kartuli rahule. Ma olen kogu aeg selle lolluse vastu olnud... Kas seltsimees Kurm on ära läinud?»

«Ei olegi teda näha,» vaatab Präll ümber.

«Naabri Jaan, võta ka viina,» pakub Oadu Panso.

«Jäta rahule, me tahame omavahel nõu pidada.»

«Ah, tahate nelja silma all rääkida? Kolm ühe silmaga meest ei saagi nelja silma all nõu pidada. Aga täislaternatega mehed oma naisi poris ei solguta.»

Naised on Jaani nähes lõkke ümber kogunenud. Jaan ütleb enne, kui nad hädaldama saavad hakata:

«Sellega siin on lõpp. Ei tasu vaeva... Kolm-neli tundi töötasite, palju kartuleid saite?»

Kaada Lepp kiitleb:

«Mina korjasin kolm korvi, teised said vähem.»

Veera Ivask lisab:

«Minul kaks.»

Jaan arvestab:

«Ütleme, et iga naise peale korjasite kolmkümmend kilo kartuleid. Kokku kolmsada kilo . . .»

«Ma tõmbasin kummiku lõhki, arva see ka maha,» täiendab Kaada Lepp.

Veel teinegi paar kummisaapaid öeldakse katki läinud.

Jaan arvestab:

«Kümne inimese töötasu pluss kahed jalanõud. Need kartulid lähevad kalliks . . . Ja pealtvaatajaid ka kogunenud neli meest.»

«Seltsimees Kurm oli viies,» ütleb Veera Ivask.

«Niisiis — viie mehe palk ka veel juurde.»

«Niisuguse päeva peale võtab naabrimees ka napsi,» käib Oadu peale.

«Jäta ometi, sinutagi on jama palju,» tõrjub Jaan.

«Kolhoositöö on sind õelaks teinud,» arvab Oadu Panso.

3. peatükk

Ann Hakjalg pole naljalt haige olnud, aga kartulipõllul käsitsi külmas vees solistamine pani paariks päevaks voodisse. Nüüd on juba terve ja õiendab koduseid talitusi. Põllule pole tahtnud minna, et viimati külmeta uuesti. Toit on valmis, mees peaks iga minut künni pealt tulema. Teevad pikki päevi. Uus esimees Jaan Laide ei halasta endale ega teistele. Künnimehed kasutavad vahetushobuseid ja lasevad niikaua, kui jaksavad. Juhan on küll väsinud, kui tuleb, aga ühtki paha sõna ta Jaan Laite kohta ei ütle. Juhani enda põllud on juba küntud. Elu seeski pole tal selleks tööks nelja hobust kasutada olnud. Mullu, Villas Vooki ajal jäid pooled põllud kõrde. Üksiktalude päevil ei olnud Juhan endale sellist lohakust kordagi lubanud. Nüüd ta laseb juba teiste meeste põldudel. Kuid sellest pole midagi, eks tasu tuleb rohkem. Jaan Laide veel kiitis Juhanit, et kõige ilusamat kündi teeb kolhoosi peal. Juhanil oma ader, sepal käe järgi ära lastud sättida. Ta pole atra kellelegi lubanud. Hobust ka mitte. Ise ta teab, kuidas ja kui palju võib looma sundida . . . Juhan on hea mees, Ann hoiab teda kuidas oskab.

Mees võtab künnirõivad seljast ja Ann toob tagatoast süveks takusest kangast tehtud rohelised püksid. Ann lii-

bub mehe vastu ja paitab musklis rinda. On mul üks naine — mõtleb Juhan Hakjalg.

«Villas Vook käis päeval siin,» teatab Ann. «Kutsus farmi tööle. Neil vaja noorkarjatalitajat.»

«Siis oled iga päev kinni.»

«Farmijuhataja arvas, et pool tööpäeva kulub, vasikaid pole palju. Laut väike, ei mahugi rohkem. Saaksin aega kodus endist viisi toimetada.»

«Sa siis tahad?»

«Mis sa paremat teed. Põllul külm juba. Laudas ikka sisemine töö. Teenistus ka . . .»

«Mulle see Villas Vook ei meeldi.»

«Ega ta mulle siis ka ei meeldi. Aga mis sest. Minul on töö teada, ega talunaisel nende vasikatega midagi uudist ole . . . Laudas ikka kindlam. Põllul jooksutavad siia ja sinna. Alles käperdasime poris.»

«Eks sa ise tea.»

Kaks päeva hiljem askeldab Ann Hakjalg vasikalaudas. Kirju seltskonna on farmijuhataja siia kokku soetanud. Latris kargleb neli võõrutatud vasikat, aga sõimede küljes söövad üle aasta mullikad. Peaks Villas Vookiga rääkima, ehk annab mullikad Ojale viia. Teeks talli kahte seina sõimed sisse ja Annel töö oma õue peal. Siia kilomeeter käia. Talvel tuisuga tüütu.

Villas Vook jääb laudauksele seisma. Annele näib ta seest hämarusest vaadatuna kogukana. Villas Vook tunneb heameelt: üks soov on täide läinud, Ann Hakjalg tuli farmi tööle. Farmijuhatajana täituvad soovid kergemini. Siin ainult naistega tegemist. Ja üldse on kergem hingata. Kõik, mis pahasti, läheb kolhoosi esimehe kaela. Villas Vookile pole suures kolhoosis veel keegi hõlma hakanud. Sina tee mis tahad, aga Jaan Laide on nagu piksevarras, mis hoobid vastu võtab. Nõnda ela siin «Olevikus» nagu vanajumala selja taga. Kui hing tige, võib juhatuse koosolekul veel omaltki poolt Jaani peale kurjustada. Jaan Laitest pole vägikaika vedajat. Pehme mees, ei oska esimehe kohta ära kasutada . . .

«Kuidas uues ametis läheb?» küsib farmijuhataja Annelt.

Ann Hakjalg hakkab tööasju pikemalt rääkima:

«Vasikad võiks mujale viia ja veel paar mullikat juurde

tuua, siis on ühtmoodi söötmine. Nüüd jooda neid väikseid veel lõssiga.»

Villas Vook vahib habrast Anne läikiva pilguga. Ta on kaua Oja perenaist jälginud, aga alles täna võivad kahekesi viibida. Villas Vook tegi ametijuttu niisama, et midagi öelda, sest tummana jõllitada oleks totter. Ta hakkaks kõige parema meelega kohe pihta, aga nii võib inimese ära hirmutada ja siis pühi suu puhtaks. Et Ann oma lihtsameelsuses ei taipa, milleks vasikaid vaja, see teeb isegi nalja.

«Vasikate jaoks ma saan siia lõssi saata. No ja lõssi juhtub sul vahel üle jääma, siis viid koju oma vasikale või põrsale.»

«Ahaa,» taipab Ann. «Kas kõigi eest nii hoolitsetakse?»

Villas Vook peab teise vastust kergeks julgustamiseks. Ta teeb asja Annest mööda minna ja kaapab naist undruku tagapoolest. Ann lööb valusalt käe pihta, kuid farmijuhataja seda peaaegu ei märkagi. Ta hoopis rõõmustab — missugune väike magus kannikas, parajasti mahtus pihku. Hääl on rahulik, kui ta ametijuttu jätkab:

«Ma võtan täna siit ühe härjavärsi kaasa.»

Ann vastab samuti rahuliku häälega, sest polegi midagi juhtunud:

«Küll ma jõuan seda üht ka talitada.»

Villas Vook seab end uuesti mööduma ja teeb kohmetu katse naist käte vahele haarata. Ann teab nüüd juba ja põikab osavalt kõrvale. Villas Vook ütleb jälle rahule sunnitud häälega:

«Viin oma lauta. Mu lehmal on igav, ei anna hästi piima. Viin talle silmarõõmuks noore poisi kõrvale. Tähtsam on õieti see, et kasvatan kolhoosi looma tõupulliks üles. Saab seal paremini süüa.»

«Eks mina võiksin ka teda eraldi sööta.»

«Seda küll, aga nii on vaja.»

«Ja vasikad võid ära viia. Lõss jäta endale. Mul kodus jätkub.»

Villas Vook seab lähenema. Ann ennetab teda:

«Mis sa sõge! Mis su oma naine kodus ütleb?»

«Rumal oled. Kes siis sellisel puhul mehele oma naist meelde tuletab.»

Õhtul kodus küsib Juhan Hakjalg naiselt:

«Kuidas läks?»

«Villas Vook tükkis ligi,» teatab Ann.

«Juba väikese kolhoosi ajal oli kuulda, et kipub karjanaisi kabistama... Sa õige tule mullikate pealt ära.»

«Mulle hakkab loomadega meeldima.»

«Noh, aga... Eks ta ole sul tüütu...»

«Ma olen mõelnud, et tooksime mullikad õige meie talli.»

«Oma õues, siis teine asi,» arvab ka Juhan. «Siin saad või koeraga hirmutada, kui mind kodus pole.»

*

Ülejärgmisel päeval küsib Villas Vook kontori juures Jaan Laite käest üht Vadi meest appi koresööta vedama. Kriileväljale teise brigaadi noorloomadele on vaja esimesest brigaadist heinu viia. Vadi mehed jõudsid rohkem teha, nüüd tuleb varusid brigaadide vahel ühtlustada.

Jaan Laites tõuseb pahameel teise brigaadi peale. Muud nad ei oska kui aiva vastumeelt teha. Häbilugu kartulipõlluga; nüüd rüüstavad Vadi heinu. Aga Jaan ei tohi kolkapoliitikat ajada, et hakkaks nüüd Vadi heinu kaitsma. Peab suure kolhoosi seisukohalt mõtlema. Villas Vook on täieõiguslik juhatuse liige. Milleks peaks Jaan heinte jagamisse vahele segama! Pealegi, Jaani peamure on praegu künd.

Villas Vook saab Paul Tarami appi ja nad viivad kahe hobusega. Paul Taram tallab korvis heinu ja mõtleb, et Villas Vookist pole nagu head kuulda olnud, aga nüüd tuli ise heinu vedama.

Sügisese teega on heinavedu ainult vankri lõhkumine. Paul Taram püüdis küsida, et miks lumeteed ära ei oota. Ja üldse, milleks noorloomadele neid kõige paremaid ristikuid.

Villas Vook päris selget vastust ei andnud. Ütles, et praegu on paar koormat tingimata vaja. Ja Vadil on parem hein.

Suur kolhoos, suured asjad, mõtleb Paul Taram. Siin käivad kõik lood kuidagi teistmoodi. Ei tavalise talumehe mõõdupuuga võttes saa mõnestki asjast õiget sotti.

Kui koormad Villas Vooki õueväravast sisse veerevad, peab farmijuhataja vajalikuks asjaolusid täpsustada:

«Kolhoosi üks pullivärss on minu laudas sööma peal.

Tahan temast sugulooma kasvatada. Ajame ristikud lauda peale, mu naisel sealt kergem kätte saada.»

Paul Taram otsustas juba kolhoosi astumisel täiesti erapooletuks jääda. Tookord ta lubas, et kolhoosile jalga taha ei pane. Aga kui teised tema nähes seda teevad — katsu rahu säilitada. Vägisi kisub kaklema. Aga on otsustatud: kui erapooletus, siis erapooletus. Tehku oma kolhoosiga mis tahavad. Villas Vook ise juhatuse liige... Ainult Jaan Laitest on kahju. Kuhu tema oma aususe ja rabamisega jõuab? Jaanile ta heinte toomist Villas Vooki lakka siiski nimetab.

Villas Vook saadab rahuldustundega Paul Tarami minema ja viib hobuse talli.

Ann Hakjalg tõuseb redelit mööda lakka heinte järele. Uksele ilmunud farmijuhataja saadab teda pilguga. Seejärel vaatab veel välja: kas kedagi pole liikumas. Uks saab seestpoolt riivi ja Villas Vook kiirustab ka redelit pidi lauda lae peale. Ta aitab Annel heinu virnast lakaluugi juurde tassida ja alla loopida, nagu oleks see tema igapäevane töö. Seejuures püüab vallatleda, nagu annaksid kahisevad heinad selleks põhjust ja õigust. Käsivarsi torkivatel, kaela kõditavatel ja ergutavalt lõhnavatel heintel on veidi mõju ka Annele. Ta lausa ei lõkerda, sest pole enam tüdruk, kuid Villas Vooki minema ei aja. Mees näib mõistlikum ka.

Villas Vook leiab otsustava momendi tulnud olevat. Ta seisab redeli ette ja keelitab anuva häälega:

«Tahad, ma teen su mehest brigadiri?»

Ann taipab olukorda ja taganeb paar sammu.

«Ta ei tahagi brigadiriks.»

«Tahad, ma panen sulle palka juurde?»

«Ei tea, kuidas seda tehakse?»

Hirmutunnet Annel pole. Veidi nagu edevust kõditab hoopis: mees, ise farmijuhataja, on tema ees anumas. Annes leitakse midagi, see lisab kaalu enesetundele. Anne pärast on Villas Vook siin, aga tema ütleb — ei.

Hea tunne, kui üks mees sind nii vaatab. Aga et see on ainult vana vastik Villas Vook... Va loll tükib ligi. Ega Ann ole võtta. Annel endal hea mees.

Villas Vook ei tea, kuidas alustada, ta keelitab:

«Oota, kuula, mis ma sulle ütlen.»

Mehel rohkem argumente pole ja ta rabab Anne järsku

käte vahele. Ann on unustanud meeste tõrjumise, sest siin väikses Lelle külas polnud talude ajal kuuldagi, et mõni teise mehe naist saama läks. Annel on tegemist olnud ainult oma vaikse Juhaniga. Tüdrukupõlves käis muidugi ehalisi, aga siis oli ka kuidagi teistmoodi. Jõuga kallale ei tuldud... Mehel on tugevad käed ja Ann jääb algul teise süleluses nõutult rippu. Nii tugevat rünnakut ei oska Ann tõrjuda. Siis tuleb mõte, mis kutsub tegutsema — lakast peab alla saama. Mees ja olukord ja kõik muu taandub trotsliku mõtte ees — lakast alla. Redelini pääsmiseks peab mehe haardest vabaks võitlema.

Villas Vook algul üllatus, et Ann end nii leplikult lõdvaks laseb. Niisama ootamatu on nüüd teise äkiline vastu-rünnak. Kohkumisest ja tasakaalu kaotamisest komistab Villas Vook sammu võrd tagasi ja äkki kaob tema suur kogu Anne näo eest...

Tõukasin august alla — käib hoog Anne kehast läbi. Annaks taevas, et õnnetust ei juhtunud. Ei tea mis kõik Anne hell süda lubaks, et mees seal all terve oleks. Kiiresti alla... Villas Vook lebab heintel, käed-jalad laiali, silmad suletud. Ann laskub põlvili tema kõrvale, katsub õrnalt nägu ja otsaesist. Mees avab silmad; ta teab, et kõik on hästi, ainult kerge ehmatus. Kuid Anne käe all on hea liikumatult lebada.

Ann rõõmustab, et eluvaim sees.

«Mis sul on?»

Mees ei vasta, sest nii on ta olukorra valitseja.

«Oh, kuidas ma ehmatasin! Kas viga said?»

Ann paneb ühe käe mehe kaela taha ja teisega toetab kaenla alt. Ta tahab Villas Vooki istuli upitada. Nagu annaks istuma saamine selgust, kas mees kukkus vigaseks või mitte. Ann pingutab, kuid Villas Vook hoiab selja kange. Ann läheb veel rohkem ähmi. Ta ei tea isegi, mis teeb. Proovib veel istuli upitada.

Villas Vookile tundub, et Anne sitked käed kallistavad teda. Üks käsivars soojendab kukalt, teist nihutab Ann ikka sügavamale selja taha. Anne kuumav põu on Villas Vooki lõua juures.

Ann on mehe allalükkamisest kohkunud. Pingutusest ja nõutusest tulevad pisarad silmi ja Ann lõtvub korraks mehe rinnale vajuda, et siis uue jõuga teda istuli upitada.

Ann vaatab Villas Vookile näkku ja küsib:

«Mis sul on?»

Mees ei lausu sõnagi, tõstab käe Anne piha ümber. Annel on väikesed rinnad; Ann on päris lähedal, ta nagu kallistab; Anne silmades helgib kaastunne; Ann on hirmunud ja segaduses.

Villas Vook tajub, et praegu või ei kunagi. Naine ta peal on peaaegu küps. Nüüd on õige moment kõik mängu panna ja mitte taganeda. Mitte kõhelda, et teine ei jõuaks end koguda. Mees võtab Anne peene piha peremehelikult haardesse ja keerab oma raske kere peale...

Pärast juhtunut Ann toibub silmapilkselt. Ta lükkab lõtvunud mehe vastikusega eemale. Seab närviliselt riideid korda. Paar hilpu on kärisenud.

«Rumal... Täkk...»

Mees lebab loiult heintel.

«Korskad nagu täkk... Vastik, mine, ma ei taha sind näha.»

Ann tõuseb püsti, muserdab pluusi rinnaesise rusikasse, silmad valguvad vett täis.

«Mis nüüd saab... Jumal, mul on seitsmeaastane laps kodus...»

Villas Vook hakkab end ka sättima.

Kui jälgilt lõgiseb ta rihmapannal, mõtleb Ann. Kuidas ma algul seda ei kuulnud... Kui vastik, vastik... Et Juhan teada ei saaks. Tema elu selletagi muret täis.

Hein jääb sõime tõstmata, Ann jookseb, silmad nutus ja juuksed sagris, kodu poole.

Vastik, jälk — vasardab peas ja rinnas.

*

Päikene on end harva näidanud, aga täna ta laseb oma palet paista. Villas Vook sammub, käed taskus ja vilistab poolomaloomingulist joru. Niisugune siis näebki välja see Kaananimaa, mida Jeesuke tõotas, mõlgutab ta vallatuid mõtteid. Kõikide soovide täitumise maa. Naiselt sai kiita heade ristikute eest, mis lehmale tõi... Jumal ütles, saagu valgus; see on maise elu algus. Ta pole kahel päeval Ann Hakjala juurde lauta läinud. Aeg annab arutust... Puhtast meeleheast otsustas täna jalgsi mõisasse minna. Seal kontoris peab juhatus nõu sügistööde üle.

Üksiku kahara männi tagant astub ilmutisena teele Veera Ivask.

«Sa tule nüüd minu poole,» teeb ta kohe ootamise põhjuse teatavaks.

Kõige vähem oskas Villas Vook sellele vanatüdrukule mõelda. Aga heas tujus on paslik isegi Veera Ivaskiga juttu puhuda. Villas Vook küsib:

«Sa ootasid mind puu taga?»

«Ootasin küll.»

«Sul peab siis tõsine asi olema. Oleksid võinud asjata oodata.»

«Eile ootasingi, aga täna sa lähed Oisule, seda ma teadsin.»

«Mis sa siis tahad?»

«Tule minu poole.»

«Ma ei saa aru, kas kosid praegu mind või?»

«Kõigest ei peagi kohe aru saama. Tule minu juurde, seal räägime.»

Villas Vook mõtleb — kui lähekski, näeks, mis ta ette võtab. Ega ta meestele midagi tee. Naisi ei kannata. Kord kriimustas Ann Hakjala näo ära. Kuid nii lihtsalt ei taha nõusse jääda.

«Ma ei hooli sellest tulekust.»

«Aga mina jälle hoolin. Mulle meeldivad suure kondiga mehed. Ma olen sind juba tükk aega vaadanud.»

«Aga mina ei hooli väikse kondiga naistest.»

«Küll sa hoolid . . .»

Need sõnad teevad Villas Vooki valvsaks. Kust ta sellise iseteadvuse võtab?

«Mäletad, sa olid minu ettepaneku vastu. Kui Villem Laidsalust kulakut tegime, sa hääletasid vastu.»

«Siis ma veel ei mõelnud sind tahta.»

«Halvasti tegid, nii et nüüd lähevad teed lahku.»

«Kui sa ei tule, ma kaeban Juhan Hakjalale ära . . .»

Välk selgest taevast. Villas Vook ei oska midagi kosta.

«Ahaa, vait jäid . . . ma tean kõik. Ma passisin peale, kui sa lauta läksid, ja kui pärast Ann välja jooksis ning seejärel sina tulid.»

«Inimesed käivad uksest, mis seal kaevata on?»

«Justkui ma ei tea . . . Ütlen Juhanile, ja sa saad loogaga.»

«Aga Juhan ei usu, mis sa räägid. Peab laimuks, ja siis

saad ise. Ega Juhan sind ei kannata — seilest Anne karjaskäimisest peale... Saad ise.»

«Hea küll, mis me riidleme. Ma tahan sind heaga kutsuda. Mul on viina. Päris riigiviina on ka.»

«Et kui viina... Võiks ju mõelda.»

Koosolek on igav, Veera Ivaski pool on igal juhul lõbusam. Kui läheks...

Veera Ivask tõmbab käisest. Villas Vooki tänaõhtune tee saab teise suuna. Veera on jutukas ja asjalik. Ta räägib oma mõttemõlgutusi:

«Mul on ilus väike talukoht, eks ma oleksin päris tubli koduväimehe võinud saada... Nüüd on ka elamine veel korras. Hooned on head. Süüa jätkub. Eks ma jaksaksin mehe elu ka kergemaks teha. Ainult meest on nüüd raskem leida. Varem oleks talukoht tõmmanud... Ma olen mõelnud, et sina, Villas, tule päriselt.»

4. peatükk

Präll sai Prõlla abiga hobuse selga ja nüüd sõidab Kaarel Kännustiku poole. Lehejandist tüli ei tõusnud, sest Kaarel Kännustikule räägiti asi ette hiljem, kui seda ajalehte enam kusagil alles polnud. Artikkel ise oli küla suus mitu nägu võtnud. Kes oli juurde lisanud, kes vähemaks unustanud. Kuulujuttudest sai asjaosaline ise väga vastuoksusliku pildi. Ainult ühte teadis ta kindlalt — Tallinna leht oli tema nime ära trükkinud ja temast juttugi teinud. Nõnda oli Kaarel Kännustikule mingisugune senitundmatu au osaks saanud. Et kõneaineks olla, selle vastu pole Kaarel Kännustikul midagi. Eks Präll tea enda käest, kui head meelt teeb oma nime leidmine lehest.

Kaarel Kännustik on juba põllul askeldamas. Präll teretab ja alustab juttu:

«Ega ma ei taha end kiita, aga kive on su põllul tublisti.»

«Küll me neist kolhoosi jõuga jagu saame,» vastab Kaarel Kännustik.

Präll mõtleb — kui imelik see ilma asi vahel. Ise kartsin, ja eks Kostagi vist arvas, et Kaarel mulle nahatäie varub. Aga nüüd on meist just sõbramehed saanud...

Kavalalt tegin, kui Kaarel lehe kohta aru nõudma tuli. Hakkasin hoopis tema elamisest rääkima ja pakkusin abi, kui kuuri katust vaja parandada või midagi muud käsil. Kaarel tõi siis oma südamesoovi lagedale: ta tahtvat oma põllu kividest puhtaks teha. Rääkinud brigadirile ja isegi Jaan Laitele, aga need ütelnud, et hädalisemad tööd tuleb enne teha. Kivid olevat parem jätta traktorite hooleks. Aga kunas traktoreid saab? Kas kolhoosi nii kaua ongi. Eks või arvata, et esimees laseb siis oma põllud kõigepealt puhtaks tõmmata. Heameelest, et kavalus korda läks, lubas Präll mehele appi minna kive kaaluma. Kahekesi nad said ka Leenard Rinne nõusse. Kaarel Kännustik lubas nädala lõpul söödud-joodud teha, nagu talgu puhul ikka. Lõunaleib põllul ka tema poolt. Aga normipäevad paneb pärast kolhoos neile tehtud töö eest kirja.

Ratsamees seob kõrvi tee äärde lepa külge, kuhu Kaarel Kännustik tänulikkusest isegi heinad valmis pannud.

Präll teeb kätega võimlemisliigutusi. Nädalapäevad juba siin, aga kivide kaalumine pole poisikeste töö. Suur kang ise nagu noor palk, üksi annab tõsta. Õlalihased on valusaks võtnud. Need siin on olnud kolhoosiaja kõige rängemad tööpäevad. Nii palju tarkust nad on andnud, et Präll võttis vastu otsuse enam mitte kirjasaatja karjääri peale välja minna. Kaarel Kännustiku puhul pääseb kivikaalumisega, aga kes oskab ette öelda, mis järgmine artikkel autorile kaasa toob... Hea, et veel niigi läks.

Leenard Rinne jõuab ka kohale ja kolm meest asub sellise innuga kivide kallale, nagu oleneks sellest nende hingeõnnistus.

Kivid pole suured ja kahe keskmise kangiga on neid lihtne kergitada. Kaarel Kännustik seab paraja paku küliti kangi kaela alla, surub kangi tugevama otsa kivi ja mulla vahele ning hakkab teises otsas rinnaga peale suruma. Kui kivi on vaksa võrra tõusnud, käsutab Kaarel pingutamisest surutud häälega:

«Lükka nüüd oma kaugemale alla.»

Leenard Rinne seab kaelaaluse kivile lähemale ja pistab oma kangi üsna püstakile. Vaevalt ulatub otsast kinni võtma. Ta klammerdub kahe käega ja tõstab jalad maast lahti. Kehaga jõnksutades saab kivi uuesti liikuma.

Nüüd on Kaarli käes kord kaalumispuu sügavamale alla nihutada. Präll peab kindlustama, et purakas oma pessa

tagasi ei libise. Ta võtab väiksema kivi ja viskab üleskaalutu ääre alla. Seejärel haarab pakujupi, et seda pista, kui vahe suuremaks tõuseb. Kuid teised töötavad nii osavasti kangidega, et kivi kerkib ega mõtlegi tagasi libiseda. Präll ei panegi enam täiendavat kindlustust alla ja vaatab rahumeeli pealt. Aga korraga kargab Kaarli kangi ots porist libeda kivi alt kõrvale ja kaaluja lendab koos puuga kõhuli. Leenard on parajasti kaalupuu välja võtnud. Kivi ei leia takistust ja potsab lõbusalt põhja tagasi.

«Tuline sinder,» vannub Kaarel Kännustik. Ta on küll ise kohmerdamises süüdi, kuid elu läheb täis Prälli peale, kes täidet igaks juhuks alla ei visanud. «Mis sa vahid, kui tuge ei pane!»

Präll teeb kohmetu sammu patuse kivi poole, aga pakku pole enam kuhugi pista. Leenard Rinne annab kangi Prällile ja hakkab ise selle töö peale.

Kivid kerkivad üksteise järel augu kaldale. Tuleb hakata uusi ümbert lahti kaevama. Kaarel ja Leenard võtavad labidad, aga Präll seab paari suure kivi peale lõkke üles, et neid oleks pärast lõhutult kergem minema toimetada.

Aeg lendab, meestel nahad tööst soojad ja nad ei mõtle enam muule. Meeled, mõtted ja lihased on pingul konkreetse kivimüraka nihutamise iga tolli juures, kangi kavalama sättimise või õige võtte otsimise juures. Ainult selja sirutamise ajal tuleb Kaarel Kännustikule vahel mõnus peremehemõte pähe: kolhoosi astumisega pääses suurest kohamaksust ja nüüd saab kohe ühe põllu kividest lagedaks. Esimese sügise kohta küllalt. Tuleb peale käia, et nad küla kolhoosilaudast sõnnikut ka siia rohkem veaksid. Kaugevõitu on, aga kolhoosi jõud taga. Nii lähevad põllud rammu, ja kui aeg tuleb, siis ole aga mees ja lõika vilja. Ei Kaarel üksi oleks oma põldudest eluski täit asja saanud. Ühe mehe jõud neist kividest üle ei käi, aga sulast pole tema jaksanud pidada. Loll saab kirikuski peksa, aga tark lõikab kolhoosistki kasu.

Nüüd on järg ühe igavese põraka juures.

«Ei tea, kas teeme tuule alla,» kahtleb Kaarel Kännustik.

«Kas me mehed polegi?» arvab Präll.

Kaarel ja Leenard seavad kangid paika ja kaaluvad üheaegselt, kuid kivimürakas ei kuulegi.

«Sa, Präll, pane see poom hakkama... Ei, see kõige tugevam.»

Präll püüab Kaarli õpetust järgida. Üksnes poomi kohaletoomine nõuab pingutust, kuidas sa teda veel poolpüstakile kivi ääre alla upitad. Präll on visa. Sel ajal kui teised oma kangidega rütmiliselt õõtsutada püüavad, seab ta lõpuks siiski poomiotsa kivi nuki taha, ise kuuldavalt ähkides. Poom saab nii püsti, et Präll ulatub vaid poole pealt kinni võtma. Selle koha peal on tema kehakaal kivi kõrval kübe. Kivi ei mõtlegi nihkuda.

«Kui roniks poomi otsa üles,» ütleb Präll.

«Ära sa jandi, sealt võib tulla, nii et pea kõliseb. Kivi on mudast libe, poom võib vääratada.»

Kohale jõuab mees, keda pole kutsutud ega oodatud — Jaan Laide. Ta hüüab:

«Jõudu, mehed!»

«Tere, jõudu vaja, esimees.»

«Kes teid sellele tööle lubas?» küsib Jaan rõhutatud häälega. Ta on end siia tulles kurjaks jõudnud kütta. Vantsi kolhoosi pidi asja pärast, aga Jändjast astu nende sellide järele siia kõrvalisse nurka ka veel. Brigadir kaebab, et mingu esimees ise seadku kord majja. Tigedus kasvas ja muidu tasakaalukas Jaan teebki nüüd meeste juures kurjemat häält kui muidu.

Kivipõrakas valitseb mõtteid, Jaani ütlemine nendeni ei jõua, see tundub isegi kentsakas. Keegi Jaanile ei vasta.

Jaan Laide kordab sama range häälega:

«Kes teid siia lubas? Te veate kolhoosi alt. Kui igaüks hakkab omapead toimima, siis jääb sügiskünd tegemata ja ei tea mis kõik veel. Ja siis hakkame kogu krempliga põrgu poole sõitma.»

Ütleb nõnda ja kohe on piinlik, et omasuguste ees häält kõrgendas. Nad on kõik talumehed olnud ja põllumehe mõistus peas. Oleksid pidanud ise taipama, mis hea, mis halb.

Jaan istub kivile, seab suitsu, mõtleb — nüüd peaks muidugi juttu rahulikult jätkama — agitatsiooni tegema, nagu nad ütlevad. Aga Jaan tunneb, et selleks on ta veel vähem suuteline. Praegu peaks rääkima: kui olete kolhoosi astunud, siis aitab vee peal püsida vaid üksmeelne ja läbimõeldud töö. Igaüks peaks mõtlema, et saaks seda ühist suurt hunnikut kokku kanda, millest ta pärast palga saab.

Aga et kohe pärast kolhoosi astumist oma põllud kividest puhtaks rookida, teha päevapealt ära töö, mida talumehena aastakümnetega ei suutnud... Kuid tingimused pole praegu veel paranenud. Traktor anti appi, aga sellest ei saa õiget nahka. Kokkuvõttes on jõuga pisut kehvemgi kui üksiktalude ajal. Siin aga Kaarel Kännustik läheb kohe oma kinnisideed teoks tegema. Kui tuleval aastal normipäevale vähem korjub, siis on Kaarel Kännustik esimesena aru nõudmas, miks kolhoos end ei õigusta. Vaat, kus temal oma talu ajal... Teada, mis jutt siis tuleks.

Nii peaks Jaan praegu meestele asjalikult seletama, aga temas on tekkinud vastikus igasuguste pikkade seletuste vastu. Kõige vastikumaks kogu kolhoosivärgi juures peab Jaan just nende meeste juttu, kes ainult jutust elavadki. Sellisele on tähtis, et saab jutu maha pidada, olgu enne ja tulgu pärast mis tahes. Kas ta ise asjast midagi teab või mitte — jutu peab maha. Vahel koosolekul tunneb Jaan, et peaks püsti tõusma, ütlema, mis ta kogu sest jutujobast mõtleb, ja ettepaneku tegema, et jäägu ometi vait. Kui tal see jutt on elu ja palga küsimus, siis Jaan on nõus kolhoosi poolt elatist maksma, kui ta ainult vait jääks ja tööd ei segaks. Maksaks vaikimise eest suurema palga, kui talle praegu rääkimise eest makstakse. See ilus, mis sõnades räägitakse, peaks tegelikkuses näha olema. Sinnani aga jõuab töötades, ei kunagi tühje sõnu tehes.

Veel on tähtis, et vajalike sõnade väärtus säiliks, et neid mõttetult ära ei kulutataks.

Jaan tunneb, et ta ise nähtavasti kaldub oma vaikimises teise äärmusse, peaks siiski mõnd asja rohkem seletama. Vastik on kas või pisiasjas nende palgasõnaliste taoliseks muutuda. Igal on mõistus peas. Kes ise ei jaga, tulgu ja küsigu, siis Jaan räägib. Ja küsijale räägib ka ainult seda, mida kindlalt teab.

Need mehed siin teevad oma tööga peaaegu niisama suurt kahju kui palgalised rääkijad, kelle sõnu päris ei usuta. Külas levib kohe jutt, et näe, Kännustiku Kaarel on tark, teab mis teha. Ja järeldus: miks meie lollimad peame olema? Nii mõtleb varsti kogu kolhoos ja siis — jumalaga õnn ja rõõm...

Teised mehed on ka istunud ja tõmbavad suitsu. Jaani vaikiv istumine nende keskel on praegu raskem, kui oleks sõim või trahviga ähvardamine. Mida rohkem töökuum ihu

maha jahtub, seda sügavamale jõuab igamees oma mõtetega. Oleks ta kärkima hakanud, oleks saanud enesekaitseks midagi vastu öelda. Aga nüüd vaidled vaikides, oma mõtetes. Mõtted aga on ausamad kui vaidlustuhinas väljapaisatud sõnad. Mõttevaidluses enesega jääb meestel kaitseargumente järjest vähemaks. Mida kauem Jaan Laide vaikib, seda sandimalt mehed end tunnevad.

Jaan päris ei tea, kuidas vaikus mõjub.

Mehed päris ei tea, miks Jaan vaikib.

Esimesena avab suu Präll, kes eluprobleemidest saab kõige kergemini üle.

«Sa, Jaan, tule aita meil kivi välja kaaluda. Sindrima jõmakas, kolme mehega ei teinud tuult alla.»

Teistel polnud kivi enam meeles, aga Prälli hool tegemata töö pärast toob kõigile kergendust. Jaan asub kõhklemata poomi juurde. Kahe mehe käes on poom paras kaalumisriist. Neli meest teeb oma töö.

Kivi nagu ohkab, kui aastatuhandeid harjunud pesast lahti laseb. Temale on kolhoosikord saatuslikuks saanud. Präll seab veel tule turjale ja siis on tükid taga. Oleks üksiktalude Jändja kestnud, siis oleks kivilgi päevi jätkunud. Jaan Laide filosofeerib endamisi ja püüab kivi mõtteid mõelda. Kaarel Kännustik on oma sohiga kivile kurja teinud. Asjade loomuliku käigu korral võinuks kivi veel aastaid rahus lebada. Ja Jaanile endale on liiga tehtud. Tema hoolitseb ja muretseb kõigi eest, aga mõni neist kõigist töötab risti vastu. Kaks kannatanut on siin praegu — Jaan ja suur põllukivi. Kuigi Jaan ja põllukivi isekeskis on vaenlased. Mis imelikud teed on ajalool, et kaks vaenlast ühekorraga kannatama pannakse. Võta kust võtta annab — kolhoosis nii ei saa. Siin on mõnel juhul isegi parem, kui vaenulik kivi esialgu rahuga tema paika jäetakse. Niikuinii töötab aeg ise tema kahjuks. Olgu ainult mõistust, et seda ajastu seadust taibata ja mitte pimedas kasupüüdmiskires umbropsu rapsima hakata . . . Praegu on kaks kannatajat: Jaan ja põllukivi. Aga ajastu seadus nõuab, et Jaan ei satuks üldse kannatajate kilda. Tema on edasiviiv pool. Kui selle seaduse täitmiseks peakski põllukivi rahuperiood pikenema, see oleks väiksem õnnetus. Kivi pääsu ei paista. Kui ehk uskuda kolhoosikorra ümberminekusse lähemail aastail. Kuid nõnda mõtlejale ei tohi üldse anda ajastu seaduste tõlgendamise luba.

Nõnda on lood, Kaarel Kännustik, sa rumal tööriist omakasupüüdmise kire käes, kes sa kolhoosile kahju teed ja seega ühte kilda satud teise äärmuse mehe, seltsimees Kurmiga, kelle omakasupüüdmatu, aga loll püüdlikkus kolhoosi aitamisel niisamasuguseid tagajärgi kannab. Mõlemad te annate parajaid obadusi kolhoosi alustalade pihta. Võitlusesse Jaani ja põllukivi vahel on sekkunud kolmas tugev tegelane — pime jõud. Ja kui see pime jõud toitub sellistest äärmustest nagu seltsimees Kurm ja Kaarel Kännustik, siis on ta küll laia toitepinna ja koletu elujõuga. Kui palju Jaane temaga võitlemisel koos kividega kannatajaks pooleks jääb, ei oska ära arvata. Pime jõud, jõud ilma mõistuseta — sa vähkkasvaja ajastu küljes.

Mehed töötavad sõnatult. Kivi on kerkinud peaaegu augu ääreni. Nüüd tuleb tublisti kindlustust auku loopida. Leenard Rinne on Prällist raskem, ta tuleb Jaanile appi poomi otsa suruma, Präll aga tassib kive ja pakkusid alla. Kaarel Kännustik on kõhuli oma kangi peal ja püüab Prälli õpetada:

«Pane rohkem keskpaika.»

Kõik jälgivad pingsalt suure kivi käitumist. Ainult Präll satub liigselt hoogu ja läheb üht pakku kätega alla toppima. Kivi veidi kõigub ja Jaan hüüab ehmunult:

«Mis sa, mait, kaperdad, jääd karvupidi vahele.»

Külm hoog käis südame alt läbi, kuid midagi hullu ei juhtunud. Mehed poomi otsas suutsid tasakaalu säilitada.

Präll tõukab peene ridvaga toepakud õigesse paika, ise hoidub kivist parajasse kaugusse. Pakud paigal, paneb Präll sellesama ridva otsa kivi alla ja kangutab; ritv murdub.

«Mis sa hudjaga jandid,» tõreleb Jaan Laide. «See on nagu taksikoera klähvimine elevandi kallal.»

Otsustatakse veidi hinge tõmmata, et siis viimane pingutus teha ja kivi kaldale välja ajada.

Jaan vaatab Prälli ja mõtleb, et sellist peab igal sammul õpetama. Ta meenutab üht lugu:

«Ükskord juhtus kiviga õnnetus. Oli niisamasugune põrakas või suuremgi veel. Mehel väljakaalumiseks jõudu ei jätkunud ja otsustas sügavamale maasse lasta. Selleks kaevas kivi ühe külje alla paraja augu, et siis kangiga veidi järele aidata ja kivi alla kukutada. Seal sügaval ta adra ette ei jää. Nii saab üks mees päris suurest jagu. Aga

tema arvestas midagi valesti ja kivi langes juba kaevamise ajal selga. Ainult juuksed paistsid. Terve küla tuli kokku, aga meest ei saadud muidu kätte, kui teise külge kaevati veel sügavam auk, kuhu kivimürakas langeda lasti. Nii kurvalt lõppes üksiku mehe võitlus kiviga.»

Uuesti asuvad mehed kangide juurde. Kui kivi väljas, lausub Jaan Laide:

«Nüüd olgu sellel tööl lõpp.»

Kaarel Kännustik vaikib; ta teab, kellele õigus jääb.

«Kuidas nende kividega teinekord on... Põlluveerele kuhjatud kivihunnik jääb ajapikku madalamaks, vajub maasse. Mullas peituvad kivid aga kerkivad. Teed põllu puhtaks, aga mõne aja pärast hakkavad seal all uued adraninasse kinni,» arutab Jaan juba erapooletul pinnal.

«Sedasi ta on jah,» arvab ka Leenard Rinne.

«Hull võim, mis kivi põllul puru lööb,» arutab Jaan edasi. «Pikne see ei saa olla. Kord ma kaalusin ka oma põllul kive välja. Järgmisel aastal oli üks neist mõra külge võtnud. Ise läks pooleks... Maa seest tõstetud kivile tule peale teed, siis läheb ilusasti põhjani lõhki. Kopsad mõne korra poolepuudase vasaraga ja valmis. Maapealsele kivile tule paned, siis s e e koorib kestasid. Mureneb pealt, aga lõhkiminekuga aega küll.»

Präll lisab:

«Maast tulnud kivi on nagu alasti. Ta kardab nii kuuma kui külma.»

Jaan jätkab endist mõtet:

«Pudeneva pinnaga kruusakivi ei saa ilusaks ehituskiviks lõhkuda. Kalk kivi on lõhkumiseks parem. Jätab ilusa sirge pinna.»

«Sellest peaks vundamenti saama,» patsutab Präll viimast põrakat, millele ta end istuma seadnud.

«Lauda kivijala jaoks saaks siit esimese sordi lõhandikke. Aga kes see nüüd ehitab,» ütleb Kaarel Kännustik.

«Küllap ehitama hakkame ka,» vastab Jaan. Tal on tahtmine Kaarel Kännustikule midagi torkavat öelda. «Meie seas sa paistad välja kõige rohkem kolhoosnik. Kummikud ja vatijopp — nagu päris. Näe, Präll käib ikka vana viisi oma kalifeedes ja poolsaabastes.»

Kummikud on need, mis kolhoos kartulivõtmiseks ostis. Jagati pärast välja tasuta kasutamiseks. Kaarel oli muidugi esimene jaol — mõtleb Präll. Ta lõikab kolhoosist

mitme kandi pealt, mis talle maksaks nii öelda, nagu lehes tema nimel trükiti... Oota sina, ei ta ütlema lähe. Tema jaoks on ikka halb. Präll lisab omalt poolt Kaarli aadressil:

«Ainult su hall kaabu ei sobi riietusega.»

«Ruttu läks sul kolhoosnikuks muutumine,» teeb Jaan kokkuvõtte. «Ma ei hakka praegu asja rohkem arutama. Las juhatus räägib sinuga kivide üle.»

*

Künd, künd... Kuidas saaks rohkem mehi künnile panna, murrab Jaan Laide pead. Kõige raskem on teise ja neljanda brigaadiga. Jaan sammub suurel teel ja vaatab kahtlustavalt üht neljanda brigaadi künnimeest, kes teest veidi kaugemal töötab. Kuidagi kergelt käib tema hobusepaar. Vist laseb madalalt. Nii jõuab rohkem ja korjub normipäevi. Aga mis põld ütleb... Kas peab tõesti ise iga künnimehe juures käima? Kas kedagi peale enese ei tohi enam uskuda? Jaani vilunud põllumehesilma häirib hobuste käik. Ometi pole praegu aega iga mehe juurde põigata. Vaja on muretseda, et rohkem hobuseid põllul liiguks. Loota saab vaid hobujõule... Raske sügis. Vihmad segavad. Põllud muutuvad järjest pehmemaks...

Algul sai loodetud traktorijaama abile. Suure surmaga kauples traktori välja. Tuli üks kõrgerattaline kurg, ei saanud kahtkümmend vagugi, kui jäi seisma. Seisab tänase päevani. Lähikonnas pole teist traktorit, mis kurekõkatsi põllult ära veaks... Noored poisid peal, tööd tegid ka sellist, et ära mine juurde, kui tervist hoiad. Jaan jõudis juba nendegi vagude üle vihastada. Sahkade väljatõstmine ja muldalaskmine on nii tüütu ja kohmakas, et poisid lasksid kõik ümber, mis ette jäi. Põlluvaheteest ja jalgrajast on nüüd sellised takistusribad risti üle tõmmatud, et ühte talusse ei saa vankriga sisse. Külas naerdakse — traktorimeeste adrad olla nii seatud: kevadel laseb mulda ja sügisel tõstab välja.

Kui oma jõududega hakkama saab, siis naera koos teistega seda traktorisurma, mis väljaküürul paistab. Traktorijaama direktor veel päris, kas ei saaks kolhoosist tema personalile osta produkte riiklike kokkuostuhindadega, see tähendab jumalamuidu. Seo end nendega, siis hakka veel kinkima ka.

Präll luges lehest ja rääkis küla peal, et kirjakeeles tähendavat see teede rikkumine kodanlikest iganditest ülesaamist. Põllupeenarde ja piiriribade üleskündmine olevat see päris üleminek üksiktaludelt kolhoosi. Midagi nagu sümboli taolist põllul ja inimeste hinges... Kui see igandite kündmine igal pool nii käib — teid purustades ja kalli raha eest, nagu siin alustati, siis küll parem las traktorid roostetavad — mõtleb Jaan. Tee koju olgu ikka korras, nii põlluvahel kui hinges.

Jaan Laide sammub suurel teel ja ikka vaatab künnimehe poole — kui ta nüüd madalalt laseb...

Varsti kahtlustan ka kõiki nagu Villas Vook, mõtleb Jaan. Juba öeldakse, et olen kurjaks muutunud. Närvid ütlevad üles. Püüad teha, aga osa ei tule kaasa. Mispärast peab Kaarel Kännustikkude pärast tööd rabama? Lepime siis kogu kolhoosis kokku, et hakkame kõik ainult oma põllul tööle ja mingu see värk... Ega Jaanile ole kolhoosi rohkem vaja. Saatuse ees on nad võrdsed mehed.

Juhatus otsustas omavolilise kivikaalumise eest meestele normipäevi mitte arvestada. Ja lõpuks võttis see arutamine jandi maigu. Oled Jändja meestega kambas, veabki sinna kanti. Kriileväljalt aga saad endasse õelust. Kuidas Kaarel Kännustiku pärast protokolli kantigi:

«Teise kolhoosniku tööjõu kasutamine kolhoosniku poolt tööajal on keelatud ja karistatav.»

See on juba nagu endise «Kuldrannakese» protokollist.

Et need prillid ka koju jäid! Jaan vaatab käimise pealt üle õla tagasi. Prillideta ei näe nii selgelt kui vaja — kas need hobused ei astu liiga kergelt? Jaan pingutab silmi, süda vaevab. Kas...

Robustne löök õlga paiskab Jaani teele. Auto tagaratas veereb üle labajala. Auto peatub, välja hüppab traktorijaama autojuht, ise surmani kohkunud. Ta hakkab end õigustama, et vastutulija peaks ette vaatama, aga mitte nagu kurt ja pime tee peal vänderdama.

Jaan hakkab tajuma, mis juhtunud. Autokasti nurgast põrutatud õlg ja vasak jalg on nagu võõrad.

Kohale rutanud künnimehe abiga tõstetakse Jaan autosse ja sõidutatakse koju.

Soosi ehmub, kuid ei hakka halisema.

«Mis juhtus?»

«Vahtis üle õla kündjat ja astus autole ette. Palju ta viga sai, ei tea.»

Jaan tõstetakse voodisse, Soosi hakkab teda lahti riietama. Autojuhi saadab rajoonikeskusse arsti järele.

«Mis sa, Jaan, jahid selle kolhoosiga, eks sa jäta ta noorematele, nagu lubasid. Siis jäävad luud-kondid terveks... Aluspüksid on jälle templivärviga lillad... Siis poleks vaja enam kolhoosi templit püksitaskus kanda. See ei lähe elu seeski pesus välja.»

*

Lumetee on korralik, Jaan Laide teeb saanisõitu. Seekord on nagu hüvastijätt kolhoosiga. Jaan jääb küll kolhoosi edasi, aga esimeheametist ütleb nüüd lõplikult lahti. Nii ta otsustas, aga veidi nagu kahju on. Ei, see pole õige sõna. T a g a n e j a tunne on. See on esimene kord elus, kus Jaan Laide t ö ö l e alla jääb. Ega ei peakski imelik ega inetu tunduma. Aeg on uus ja üllatusi täis, aga tema juba vana, vedru hakkab maha käima. Kui tema tegude aastad olid, siis häbisse ei jäänud. Suure kolhoosi esimeheks Jaan tegelikult pole soovinudki. Nõustus ainult ajutiselt; nüüd on uus leitud... Oleks veel olnud abilisi, kellele toetuda. Aga Villas Vook — sai paari sõnaga puudutatud tema heinavedu, siis muutus norijaks. Süüdistas: Jaan Laide ei tee...

Jaan õiendab täna pisitoimetusi, nagu neid kolhoosis alati kuhjaga leidub. Kõigepealt pöörab Kosta Jansi poole sisse. Ukse taga kuuseokstel lööb kuuldavalt jalgu lumest puhtaks. Kolistamine on ühtaegu majaelanikele teateks, et külaline oodata.

Kosta istub oma madalal kingsepatrummil ja õmbleb pigitraatidega saapapealseid. Teret ei tee kuulma. Alles siis, kui Jaan ise tooli leidnud ja istet võtnud, vaatab Kosta korraks oma töölt üles ja muheleb sõbralikult. Ta torkab naaskliotsaga augu; käeliigutus on täpne, et auk liiga suur ei saaks. Seejärel pistab kahe pigitraadi otsad vastakuti naaskliaugust läbi: ühe seest-, teise väljastpoolt. Nõela asemel on pigitraadi otsa pletitud pikk seaharjas. Neid harjaseid käib Kosta vahel isegi naaberkülast otsimas, kui kuuleb vana suurt siga tapetavat. Ja kuuleb tavaliselt ikka,

inimesed on temale abivalmid. Kahelt poolt korraga pigitraate kokku tõmmates saab tiheda õmbluse. Traadid jooksevad paraja takistusega, naaskliauk on õige suurusega. Pärast tõmbub nahk kokku tagasi ja õmblusaukudest ei pääse piiskagi vett läbi. Õmblusnöörile hõõrutud pigi ja meevaha hirmutavad veel omakorda vett eemale.

Töö elab Kosta käes nagu muusika. Jaan vaatab vaikides käte mitmejärgulist, kuid korduvat rütmi. Põue poeb soe tunne. Tuleb tahtmine oma mõtteid ja muresid jagada. Kosta tundub olevat rohkem inimene kui mõni teine, kellega Jaan kolhoositöös peab kokku puutuma. Miks see nii on? Kosta ei näi ju üldse oma külalisest välja tegevat. Temal midagi rääkida pole, aga kui Jaanil on, seda kuuleb ka pealseid õmmeldes.

Jaan vaatab, et Kosta on kodus nagu teistsugune kui kolhoosi peal, kus ta alati liigub täies mundris: laiaäärelise kaabu, volmrikabuuri ja vöörihma küljes rippuvate tubakakottidega. Praegu on ta tavaline vanamees. Pikad hallisegused hõredavõitu, kuid lopsakaina näivad juuksed on kahlus, nagu nad kaabu alt tulnud. Seljas jämedast villasest lõngast kootud soe kampsun. Ainult volmer on harjunud viisil suus, sedapuhku küll kustunult. See viga annab parandada. Kosta panebki pealsed töölauale ja võtab samas asuvast vanast «Kawe» kompvekikarbist näpuga tubakat. Jaani jaoks aga osutab pöidlaga üle õla. Jaan pöörab pilgu juhatatud suunas ja näeb seinal vöörihma viie tubakakotiga, kust ta nüüd oma maitse järgi pläru jaoks peab valima. Ka muu varustus ripub samas.

Kosta on inimlik ja Jaani mured on nii pinnal, et kutsub südant puistama. Ta siiski alustab asjast:

«Ma tahan sind, Kosta, õppima saata. Sa oskad elus igat asja ja sul on taipu. Peaksid minema haakijate seminarile. Emtejotist nõuti kedagi. Mõtlesin sulle ettepaneku teha... Ära ainult kohe vastu vaidle, las ma toon oma väited välja.»

Hoiatus on tarbetu, sest Kosta on volmriga ametis ja tema kulmgi ei liigu Jaani jutu peale. Jaan teab, et jutt jõuab pärale. Ta jätkab endamisi arutades, nagu Kosta ei istukski kõrval:

«Küllap seda kündi vaatasid kõik, mis traktor alustas. Seisab praegugi lumehanges oma proovitöö juures. Ei tea, mida keegi ja mida sina seal künni juures mõtlesid, aga

minul oli valus. Niisugust hoolimatust põllu vastu ei usuks, kui ise ei näeks. Halb ja inetu. Tee üles songitud ja vaod nagu tormi kätte jäänud ... Aga kusagil pole öeldud, et kolhoosiküla olgu inetum kui ennem. Olgu niisama ilus.

Eks nende rohmakate atradega nõuab vaeva, ja kündi korjub vähem, kui vähegi ilusamini tahad. Kas see on neil mugavus, teadmatus, hooletus või ahnus? Nagu kirvetöö. Meie oleme ikka teinud rohkem höövlitööd, mõni on nagu liivapaberiga lihvinud. Meie, vanameeste silmad ei harju.

Ma saan aru — pole kaadrit võtta. Ka masinategijad pole praegu nii targad kui peaks. Pärast sõda vaja palju anda: peaasi et oleks.

Kui minu teha, siis oleksin kolhoosidega oodanud, kuni ükskord traktoreid ja oskajaid voli pärast võtta. Aga ega see ole ainus tegur riigi juhtimisel. Juba ikka mõne teise kandi pealt oli praegu parem ... Ega meie, Kosta, oma jõuga midagi pöörama ei hakka. Püüame, et see, mis on, paremini välja kukuks ... Muidu ela nagu ajutine. Algul ajutised taastamisraskused, nüüd ajutised kolhoosiraskused — et las küla olla inetu, küll ükskord saame üle. Aga kõik elavad maa peal üksainus kord. Elu pole kellelgi ajutine. Meie, Kosta, elame just praegu, ja elame nii täiesti kui saame. Meie oma põllu peal ajutised ei ole ...

Kosta, sina käid seminaril ja siis kevadel vaatad, millist tööd nende atrade ja riistadega ära teha saab.»

Kostast on näha, et ta jääb mõttega päri.

Jaan ei sea end minekule. Kosta veidi õmbleb, vaatab siis Jaani poole ja paneb töö käest. Ja esimees saab selle au osaliseks, et ta kutsutakse tagakambrisse.

Kosta ise istub järile akna juures, aga Jaanile näitab koha suureõielise siidriidega kaetud tigudiivanil.

«Minu esimehepõlv on siis peetud,» alustab Jaan. «Olin kaks nädalat jalaga haiglas, seal sain elu üle järele mõelda ... Rajooni täitevkomitee esimees algul ei tahtnud ameti mahapanekust kuuldagi, aga pärast ütles, et leia kedagi asemele, siis saad oma tahtmise.

Veljo-Kara Luhtala — tead, see endine valla partorg —, temaga sain kokkuleppele, tuleb esimeheks. Tuleb rajooni ametist ära. Tema need kolhoosid siin tegi ja ühte pani, küllap saab juhtimisega hakkama. Tal pilet taskus, ehk on julgustki rohkem kui minul ... Mulle nimetati ükskord päris koosolekul, et olen arg ... Nõnda pole mulle elus

keegi öelnud. Ega ma end karutapjaks peagi, aga ega esimehelt saa ka nõuda, et ta iga päev metsloomade kolpasid lõhestaks... Las nüüd nooremad proovivad. Mina hakkan ainult põldudega tegelema — jään agronoomiks.»

5. peatükk

Kuu aega tagasi, kolmeteistkümnendal veebruaril valiti Veljo-Kara Luhtala «Oleviku» esimeheks. Rajoonist ta tuli ära kerge südamega, sest sealne töö ei klappinud nagu vallas. Ta oli kuidagi kõrvale heidetud. Jaan Laide kutsus ja rajooni parteikomitee pidas õigeks sammuks — mis seal eriti mõelda. Aga kolhoos on selline kummaline paik, et värske esimees ei saa ikka veel aru, kes ta siin on ja mida tegema peaks. Rahvas on nagu piiri tõmmanud enda ja esimehe vahele. Vallas töötades tundus selline vahekord loomulik. Siis ta oli ametiasutuse töötaja. Aga nüüd nad peaksid teda võtma kui kollektiivi liiget. Isegi juhatuses räägitakse — meie teeksime nii, aga kuidas esimees arvab.

Veljo-Kara Luhtala sammub sidejaoskonna poole. Reejalastest libedaks lihvitud tee võtab säärelihased valusaks. Kogu aeg ole pingul, et libastumist ennetada. Mõtted keerlevad ikka kolhoosielu ümber. Ega nad vaenu kisu. Võibolla mõni üksik peab vimma varemast ajast. Aga lähedale pole keegi astunud. Isegi endine sõjakaaslane Villas Vook on võõrdunud. Tema veel rohkem kui mõni teine.

Üksijäetuse tunne muserdab, paneb seltsi otsima. Veljo-Kara Luhtala pole nende tugeva selgrooga meeste seast, kes võivad ka tormis üksi seista ja püsti jääda. Tema peab teiste lähedust tundma, inimlikku soojust saama. Rajoonis tuli ette, et ta joomaseltskonnast inimlikkust leidis. Ega rajoonikomitee sekretär temale päris hea pilguga vaadanud. Üksjagu viina pärast tahtiski lahti saada ja sokutas kolhoosi.

Pille Panso vaatest kiirgas tema jaoks kohe soojust. Esimesel kohtumisel Veljo ei märganud vaadata. Aga kui teist korda sidejaoskonda läks, siis lausa kohkus, et inimese silmadest võib nii siirast ja kasupüüdmatut headust õhkuda. Pille ei püüdnudki varjata rõõmu, et Veljo tema pilgule vastas. Tüdruku nägu valgustas säravalt ilus nae-

ratus, veidi ettetükkivad hambapärlid läigatasid tumeda juuksepahmaka ja sametpruunide silmade kontrastiks.

Järgmisel päeval läks esimees nimme sidejaoskonda, et näha, kas naeratus on tõelisus, või näeb ta oma üksinduses pettekujutlusi. Pille oli ilmselt oodanud, tema rõõm täitis naeratuse kaudu kogu ruumi. Veljo tundis kusagil hinges valu — sellist siirust ei tohi lähemalt puutuda, võib talle haiget teha.

Kontori poole tagasi kõmpides avastas Veljo, et ta pole tollest tüdrukust näinud muud kui särasilmi ja naeratust. Käsivarsi ja rindu ei märganudki vaadata . . .

Hiljem saatis ta paar korda nagu juhtumisi Pillet sidejaoskonnast kontorini. Sealt edasi läks tüdruk üksi. Pille üldse ei eputanud, võttis lähenemiskatset täiesti loomulikuna. Ei keelanud jalutamisel oma kätt. Esimese suudlusega Veljo siiski veidi kohutas. Tüdruk nähtavasti polnud mõtetega niikaugel. Kuid ta kogus end ruttu ja pakkus siis oma huuli niisama köitva lihtsuse ja enesestmõistetavusega kui naeratustki. Pille kõrval unustas esimees lühikeseks ajaks maailma, kolhoosi ja kogu tegelikkuse.

Täna ta kutsub Pille juba kolmandat korda enda juurde kolhoosi kontori peale lagedasse ärklituppa, kus lai diivan, laud ja üks tool. Aga nendel kahekesi pole rohkem vaja.

Nad vahetavad sidejaoskonnas tavalisi lauseid, kuni isekeskis jäävad. Nüüd ruttab Veljo ütlema:

«Tule täna pärast kuut. Koputa jälle kolm korda, aga pikkade vahedega. Siis ma tean. Teiste jaoks ma pole kodus.»

Pille noogutab kiiresti nõusolekuks.

Veljo tahab, et nende vahekord salajas püsib. Pille ei tea midagi rohkemat tahta. Ta isegi pole küsinud, miks nad end peidavad.

Veljo läheb varakult oma tuppa ja jääb ootama. Ta seab kõik valmis. Õieti pole muud seada kui biskviidid taldrikule.

Veljo sõitis hobusega just selleks kaheteistkümne kilomeetri taha rajoonikeskusse, et tüdruku jaoks veini tuua. Võttis mõned pudelid kahoori veel varukski.

Pille satub uksest tulles kohe Veljo käte vahele. Tüdruk on nagu päästerõngas siin võõrastavas kolhoosis, kus ka inimeste seas tunned end üksinda. Veljo haarab temast nagu uppuja ega lase kogu õhtu kestel endast eemale.

Pillele meeldib teise kiindumus, lapsemeeles ta mõtleb, et mees on temast nii sügavalt sisse võetud, et tema ise on põhjuseks. Ja ta ei keela midagi. Hoiab ka Veljole hästi lähedale . . . Veljo ei mõtle kaugemale. Lihtsalt hea on, kui sa pole üksi, kui keegi end sinuga jagab. Kuigi päästerõngas keset merd üksiku uppuja käes võib vaid petlikke illusioone äratada, kui ise ei jaksa kaldale ujuda. Nagu viin ei päästa elumuredest, nagu kepp ei tee santi nooreks . . . Ei, Veljo ei taha praegu midagi mõelda.

«Mis kodus öeldakse, kui sa õhtu hiljani ära oled?» tunneb Veljo huvi.

«Ma ei jõudnudki vahepeal koju. Aga sellest pole midagi. Ema hoiatasin, et vahel jään hiljaks, ärgu muretsegu . . . Temal kolhoosi lehmadega nii palju tööd, et pole minu jaoks aega. Hilja õhtul käib veel laudas lüpsmas. Isa on jälle põrsastega kusagil sõidus. Ja tema ei keelaks mulle midagi.»

«Sul on hea isa.»

«Ema ka. Ma rääkisin talle kõik, mis Tallinnas oli . . . Sulle ka ükskord ütlen . . .»

Mantel saab varna pandud ja nad istuvad kõrvuti diivanile. Petroolilambi kupli alt joonistub valgussõõr üle põlvede. Näod jäävad varju. Praegu näeb Veljo põlvi rohkem kui silmi. Pillel on ümmargused põlved. Pille tundub tervenisti ümmargune, aga ta pole üldse paksukene. Pillel on ilusad pikavõitu meelad sõrmed. Veljo katsub ta sõrmede pehmeid padjakesi, nagu proovides, kas sinna vajutamisest jäävad lohud. Pille naerab selle peale ja ta põskedes on lohud.

Nad räägivad tühja-tähja, nõnda end kauemaks istuma pettes ja ootusega hõrgutades. Pille ihu kuumab ja kütab teda pihast hoidva Veljo verd mässule. Pille januneb suudlust. Veljole ei ole Pille värsked huuled vastumeelt . . . Istuvad vaikides ja vastastikku liibudes. Jälle räägivad tühja-tähja. Suudlevad. Veljo sosistab:

«Lähme linade vahele.»

Pille suudleb vastuseks.

«Võta end päris lahti.»

«Jäta, ma ise . . .»

«Tee kiiremini, sul hakkab külm.»

Veljo vabastab end riideist ja on asemel ootamas.

Pille istub kössi tõmbudes diivani veerele. Veljo aitab

tal viimase hilbu ära ja tõmbab tüdruku hooga enda juurde.

Veljo vajub meeletusse.

Pille sosistab kuuma õhku Veljole näkku:

«Armastan, armastan sind, armastan... Ma ei saa muidu... ma armastan, armastan...»

Veljo pöörab end selili, Pille sasis pea jääb ta käsivarrele, kõrvus elavad Pille sõnad, need kostavad nagu anumine või oie. Ta vaatab Pillele näkku. Magab! Nii sekundipealt? Veljo hoidub end liigutamast. Praegu pole tema jaoks maailmas ühtegi soovi. Ja tüdruk las magab...

Pille keerab end, teeb silmad lahti.

«Sa magasid nagu kott,» ütleb Veljo.

«Jah?»

«Ainult mõne minuti, aga nii sügavalt nagu südaööl.»

Pille püüab meenutada:

«Ma vist nägin undki... Mul on ikka nii. Ma vajun nagu kotti — kui rahule olen jäänud.»

Pille kisub end kerra ja poeb Veljo lõua alla. Ta küsib:

«Kas sa armastad mind?»

Veljo vastab kohe:

«Sa oled armas tüdruk, Pille. Armas oled.»

«Kas armastad?»

«Sa oled armas.»

«Ütle teistmoodi...»

Veljo ei suuda praegu valetada, sest Pille ta kõrval on nii usaldav. Ta ei saa rohkem öelda kui tunneb. Pillele mitte. Ometi tahavad tüdrukud alati seda maagilist sõna kuulda. Olgu või valet. Ja poisid ütlevad valet ja see sõna muutub nende suus eluajaks väärtusetuks. Pille pärimine on esimene katsumus nende vahekorras. Mida öelda? Haiget ei taha talle teha, kes ta just alles oma hinge puistas... nagu ahastades. Mida öelda? Vaikida ka ei tohi, see oleks Pille jaoks nagu hukkamõist, nagu äratõukamine. Veljo vaatab hämarasse lakke ja küsib:

«Mida ma pean ütlema? Kas ma pean hakkama su jaoks välja mõtlema? Kas?»

Pille on tumm.

Veljo jätkab oma mõttekäiku:

«Sa oled hea, liiga hea, et välja mõelda, et... valetada... kas öelda midagi?»

«Ei,» vastab Pille liikumatuna.

«Armas, sa oled armas,» kinnitab Veljo.

Lamp laual vubiseb. Veljo peab minema tahti keerama.

Pille hakkab rääkima:

«Mul oli Tallinnas poiss — kavaler. Ta pärast tahtis minuga abielluda, aga mina — ei... Mängis jäähokit.»

«Kui vana sa olid siis?» tuleb Veljolt esimene küsimus, sest Pille tundub praegu väga noor.

«Ma olin päris laps, kui see algas. Alles seitseteist. Temale meeldis, et ma nagu laps olin. Minule ta ka meeldis — oli tugev. Poolteist aastat käisin temaga, kui kooliplika olin.»

«Pärast kooli tulid kohe siia?»

«Jah. Oleksin võib-olla Tallinna jäänud, aga temaga... läks vahekord halvaks... Purjus peaga ükskord peksis mind toorelt. Ta püüdis leppida, aga midagi paremaks ei läinud. Tahtis väga abielluda, aga mina kartsin, et pärast tuleb veel hullem, kui ma täiesti tema meelevallas olen... Ma jäin rasedaks. Ta tegi seda meelega, et mind abiellu sundida... Tegin aborti ja lõpetasin temaga päriselt... Kas ma toimisin õigesti?»

Veljo on vait. Ta pole Pillelt niisuguseid asju pärinud. See aga oma lapsemeeles puistab kõik tema, võõra ette. Kuidas sinule, lapsele, saadi haiget teha... Hokimängijale sa olid poolteist aastat naise eest — muutusid tavaliseks.

«Kuidas sa arvad?» ootab Pille vastust.

«Õigesti.»

«Mina ka mõtlen nii,» kinnitab Pille. See lahkuminek hokimängijast puudutab teda veel praegu väga. Ei saa kuidagi tagasi hingelist tasakaalu.

Oleme kaks üksildast, teeb Veljo mõttes järelduse. Tema oma hingemuredes, mina töös. Sellepärast me nii ruttu leidsimegi ühise olemise.

«Kas sul on minuga hea?» küsib Pille.

«On, Pille.»

«Aga miks sa siis pole metsik?»

Veljo vaikib.

Pille seletab täpsemalt:

«Sa oleksid pidanud mind muljuma, küünistama, hammustama ja rebima...»

«Sul on ju valus,» kohmab Veljo esimese mõtte.

«Ei. Mulle meeldib niiviisi... Miks sa ei ole nõnda?»

Küll on tüdruk! Mis ta kõik temale ei räägi. Kõik, mis südamel, see keelel. Siiras laps, aga ise on juba naine olnud. Kuidas temasugusele halba sai teha... Lurjus see hokimängija... Kuidas nüüd vastata? Vähe puudu, et Pille süüdistaks — sa pole mehelik... Midagi peab talle rääkima... No on tüdruk.

Veljo hakkab aegamisi arutades rääkima:

«Kas sa pole mõelnud, et inimesed ei ole täpselt sarnased? Nii palju kui on ilmas inimesi, on isikuid. Igaüks neist on milleski oma moodi. Mina olen nagu ma olen, teine on teistsugune ja... Katsu aru saada: mina ei saa teisiti. Kui ma sind hammustaksin, siis ma teeskleksin. Ma ehk väljendan end kuidagi teisiti. Ja võib-olla mitte kehvemini. Ehk tunnen isegi kuidagi sügavamalt... See, mis sina maailmast tead, on vaid killukene. Aga maailmas on kõike muud moodi ka olemas — igal mõeldaval ja mõeldamatul kombel on olemas. Mina aga olen nagu ma olen. Sa lihtsalt oled harjunud teisiti. Oled kohanenud kellegi järgi. Aga kuidas sa just tahaksid, seda sa ehk veel ei teagi...»

Veljo takerdub. Mis ma nüüd kõik kokku räägin! Kas muutusin härdaks? Või võrgutan tüdrukut; ajan pead segi? Tuli tark välja; teist õpetama. Või püüan sõnade abil oma meheau kaitsta... Küll on tüdruk! Kaks erinevat inimest, ainult oma üksindusest põgenemises oleme kuigivõrd ühised... Niisuguseid teooriaid ei ole veel ühegi tüdruku juures arutada tulnud. Pille siirus paneb kõnelema.

Pille kuulab vaikides, siis ütleb:

«Minuga pole veel keegi niiviisi rääkinud. Küll sa oled tark.»

«Kas sul rohkem pole olnud?»

«Poisse? Ei. Ma nii lihtsalt ei suuda. Ma pean armastama... Tema oli sinust hoopis teistsugune...»

Lamp jälle vubiseb, tea, mis tal on. Veljo astub külmale põrandale ja seab tahti.

Lebavad vaikides teineteise kõrval, kummagi mõtted oma radu käimas.

«Vallas oli parem töötada,» alustab Veljo kusagilt oma mõtete keskelt. «Kolhoos on midagi muud. Ma tunnen end siin veidi võõrana. Ja õigust öelda, ma päris ei teagi, kuidas pihta hakata.»

Ta räägib endamisi. Arutab oma esimese kuu muljeid «Olevikus».

Pille kuulab. Kui tark on Veljo. Ta elab nagu mingis teises maailmas. Hokipoiss rääkis joomisest ja tüdrukuist ja võistlustel löödud muhkudest... Mis ta kõik usaldab mulle. Kui erinevad me oleme. Ja mina, lihtne rumal Pille Panso, olen temaga voodis. Tema oli partorg. Nüüd on vana teiste-Jaani asemel.

«Tead, ma vahel mõtlesin, et ei oska arvata, missugune see uus esimees on... Siis, kui sinu tulekust räägiti... Naljakas, sa oled partorg ja oled minuga nagu omasugusega. Ega ma ei olnud parteimeest nii lähedalt näinudki. Ma ei osanud neist midagi mõelda, aga niisugune nagu sina... Nagu polegi erisugune.»

«Milline ma peaksin olema?» naerab Veljo.

«Ega sa ei peagi, aga imelik on mõelda, et mina partorgiga... Tead, et kolhoosi peal hüütakse sind ikka vana viisi partorgiks. Nad ütlevad veel: Priidu Neljas Partorg. Ega paha pärast — see on Jändjast tulnud komme. Nad seal arvestavad, et sa oled neljas esimees... Kas sulle ei meeldi, kui ma lobisen?»

«Räägi.»

Pille hakkab sõrmedel loetlema:

«Enne olid: Priidu Esimene Suur; Priida Teine Maadleja; Priidu Kolmas Põllumees — see on teiste vana-Jaan — ja nüüd sina Priidu Neljas Partorg... Nad naljaks ütlevad, ega rahvas pahasti ei mõtle... Veel räägitakse, et sa oled klaasipuhuja, aga põllust ei tea midagi. Sa olevat näinud, et lehm laudas kõhuli maas, jahvatab mõttetult suuga ja ohib. Sa olla küsinud, et mis tal viga, et arsti vaja... Ega nii ei olnud? Sa ju tead, et lehm mäletseb?»

«Seda nad on küll välja mõelnud,» vastab Veljo.

«Ma mõtlesin kohe niiviisi,» ruttab ka Pille kinnitama. «Aga inimesed meil armastavad nalja. Ega sa ei pahanda, kui ma muudkui räägin?»

«Ei. Räägi, sind on hea kuulata.»

«Ma olen sinu kõrval rumal tüdruk. Tallinnas ma tunnen ka üht tarka meest, aga tema oli teistsugune kui sina. Ta oli tüütu. Ma vist pole sulle jutustanudki — minu tädimees. Ta tõlgib raamatuid vene keelest. Ta oli hea, lubas mulle kõike. Laskis oma «Moskvitši» rooli taha istuda. Linnast väljas ma sõitsin ise. Kartsin, et ajan kraavi. Tema

ütles, et aja pealegi, saab uue. Kui tantsimas käisime, siis sosistas kõrva, et kunas me voodisse läheme. Va loll. Muudkui käis peale, tüütas. Aga mina ei andnud järele. Tegin õigesti, eks?»

«Muidugi.»

«Muidu oli tore mees. Oi, mis me kõik ette võtsime!»

«Aga tema naine, tädi?»

«Ta teadis, et mees niisugune on ja mind piirab. Aga ta ei teinud välja.»

«Kuidas . . .»

«Tead, mehel on raha laialt, peab naist ülal.»

«Ja naine lepib?»

«Ah, neil on vastastikku — võivad teha, mis tahavad.»

«Ja naine teeb ka?»

«Ei.»

«Ahaa.»

See tädimees ka muutub Veljo mõtteis vastikuks. Aga mis see minevik temasse puutub? Kas tõesti muutun armukadedaks? Hea, et tüdruk järele ei andnud . . . Tal on vist õigus, et saab ainult armastades . . . Siis ta tõesti on hakanud ka mind armastama. Aga minule on ta vaid meelelahutus. Mis sest loost nii välja tuleb? Nüüd olen lohutaja mina, pärast mind on jälle kedagi vaja . . . Satub viimati selle rahaka tädimehe küüsi. Hokipoiss, tõlkija — see Tallinn on ka üks pesa . . . Aga mis ma ise olen? Eh, elu, missugune ta on. Kes teab, kuhu ma ükskord välja jõuan.

Milleks mõelda. Veljo seab Pille paremini enda kaissu. Pille on armas nagu kassipoeg.

Pille seab oma varbaid sooja, ise räägib:

«Minul on nii, et jalad on alati külmad. Niiviisi sinu vastas lähevad soojaks. Ega sellest ei ole midagi, aga nad lihtsalt on külmad. Ega sa ei karda külmi jalgu? Ja sõrmed ajavad mul vahel pindusid. Vahel päris iseenesest hakkavad. Tead ju: peaaegu nii, nagu surnud jalg ajab . . . Sa oled hea. Ei karda mu külmi jalgu. Naljakas, et ma siin sinuga. Ikkagi partorg. Sa tegid kulakuid, aga oled nagu inimene.»

Oh sa Pille — mõtleb Veljo. Ikka inimene nagu teisedki. Kes siis? Vastuseks lausub:

«Ega ma üksi . . .»

*

Kevad, künniaeg on käes. Sedapuhku juba kolmas kolhoosikevad Jaan Laitel. Just künniaeg, mitte külviaeg. Ei jõudnud sügisel hobustega kõike ümber lasta. Jaan ise lebas kõige kibedamal ajal haiglas. Ta on võtnud põhimõtteks kõik tööasjad esimees Veljo-Kara Luhtalaga läbi arutada. Kolhoosi juht peab kõigest teadlik olema. Selleks ta astub nüüdki kõledasse, laiguliste seintega kabinetti.

Veljo-Kara Luhtala on reibas ja hakkamas:

«Mis Jaanil rääkida?»

«Traktorite tööd peaks kaaluma.»

«Sa jälle oma kaalumisega. Nüüd läheb kärinal ja mürinal, enam pole pidamist,» arvab Veljo-Kara Luhtala. Ta on uhke, et kaks traktorit välja kauples. Jaan Laide sai sügisel ainult ühe ja seegi kükitas talv läbi takkajärele hanges.

Jaan teab, et esimehel on vahel kuraasikust teesklev rääkimismaneer. Teab sedagi, et see on enesekindluse kogumiseks. Noor mees ja hakkamistki näib olevat, aga põldu ei taju. Tema rapsimised käivad umbropsu või siis rajoonist öeldud sõna peale. Endal pole mingit juhtmõtet, millele toetuda. Üks ehk on: saaks siin kommunism paari aastaga üles ehitatud, siis läheks ära muule tööle.

Praegu oleks vaja inimestes usku kinnitada, et kolhoosist üldse asi tuleb. Ainult seda, aga seegi on ülesanne, mis võib aastaid võtta. Alles siis sea suuremaid plaane. Maarahvas pole sul traktor, et löö korraks vänta ja siis keera roolist, kuhu just vaja. Siin sa keerled koos rooliga nagu kärbes karussellil, kui nad on nõuks võtnud raba poole minna. Kolhoosi Luhtala ei sobi, see hakkab juba selgeks saama. Ja tema partorgipäevadest kaasatoodud autoriteet hakkab hajuma. Ikkagi pealt kahesaja talu juhiks valiti. Mõtle, et neil tööd ja leiba oleks. Enne oli igas talus oma juht. Üle kahesaja juhi oli selle nelja tuhande hektari peale. Aga nüüd on neilt mure võetud ja Veljo-Kara Luhtala õlule pandud. Mehe õlule, kes võibolla poleks ühe talu juhtimistki endale võtnud, kui teine aeg oleks olnud. Tema oleks linnas klaasipuhumise meister. Kord ta rääkis Jaanile oma endisest tööst, silmis soe mälestus. Varem teadis ainult, et leib tuleb leivatehasest.

On komisjonide mees: kus ise ei jaga, loob komisjoni. Õigel juhil oleks asi vaid korraks öelda, aga tema teeb

komisjoni, paneb mitu inimest arutama ja aega viitma. Koosolekuid oskab juhtida. Aga sellest on vähe

Seda päris ei teagi, missugune mees siin peaks olema. Ega Jaan ise ka sobi — vana juba. Küllap ikka arg ka, nagu Paul Taram ütles. Kui näeb, et ülevalt valesti käskakse, siis ei julge öelda: jätke kord oma lollused. Teab, et valesti, aga ikka laseb möllata.

Veljo-Kara Luhtala on ka nüüd ülemus, aga teda pole karta. Esimehele ütleb Jaan alati, kuidas õigem oleks. Kuidas Veljo-Kara Luhtala teeb, see siis juba tema enda asi.

Oleks Jaan selles eas kui Veljo-Kara Luhtala — võibolla püüaks ise teha, kuidas kõige parem, ja läheks kõigiga raksu, kellega vaja. Oadu Panso moodi — surm siin või Siberis. Aga ajalugu ei küsi, mis eas sa kõige sobivamaks pead kolhoositeele asuda. Vihm sajab oma seaduste järgi, kolhoosi loomisel omad seadused. Sina, põllumees, sea oma tööd nii ühe kui teise järgi. Kui ei sea, ise kannatad. Muidugi, ka rahvas kannatab, kui sa leivarukist ei anna.

Esimees armastab moes olevaid lööksõnu. Nüüd tuleb ta kohe välja oma «kompleksse tööga», mida traktorijaama direktori käest kuulis. Direktor ehk kuulis rajoonist, need jälle Tallinnast. Sinna jõudis ta võib-olla Moskvast, kus üks mees saab palka ja kiitust, et nii targa mõiste välja mõtles. Ehk ongi nii see asjakäik, kust Jaan täpselt teab. Aga seda Jaan teab kindlalt, et selliste sõnadega vehklemine ainult sogab vett. Jätab mõnele mehele petliku mulje, et ta tõesti juhib põllutöid. Aga põllul on vaja iga nädal, iga päev, vahel iga tund o m a m õ i s t u s t, et taibata, kuidas antud hetkel mingi töö kõige paremini korda läheks. Veljo-Kara Luhtala on ajastu halvad maneerid omaks võtnud, lööb käibemõiste nagu potitrumbi kaardilauale ja vaatab võidukalt Jaani poole... Saada kõik see krempel turakat mängima ja juhi ise. Mis on Jaani töös uue esimehe ajal muutunud? Juhib ikka Jaan, ainult et läbi teise mehe. Ja see teine mees on nagu kurnalapp, mis ainult osa Jaani mõtteist läbi laseb, osa aga kasutult kinni peab.

Villas Vooki on sellest ajast nagu uut õelust tulnud, kui Veljo-Kara Luhtala kolhoosi ilmus. Koosolekuil teeb ta ettepanekuid inimeste karistamiseks, kahtlustab kolhoosnikke varguses ja teab mis pattudes. Esimees ei taha talle

lausa vastu hakata. Nii ongi protokollid karistusi täis. Puudud töölt — normipäevi maha. Võtsid ise hobuse tallist — maksad sada rubla. Aina karistused, ei ühtki kiitust. Nagu hirmuvalitsuse all elaksime. Ometi ütleb põhikiri, et vabatahtlikult astute ja ise juhite. Tuleb välja, et talupojad ise muudkui nuhtlevad end. Nagu vihtlemise asemel, nii igapäevaseks on karistamine muutunud. Aga pole märgata, et normipäeva mahavõtmine see õige rohi oleks. Nagu Paunvere koolis: kõrvast kinni ja nurka seisma. Aga nad kõik on endised peremehed. Villas Vook ja Veljo-Kara Luhtala seevastu on kusagilt linnast.

Mis sest asjast välja tuleb?

Veljo-Kara Luhtala püüab Jaani mõtteist äratada ja kordab:

«Nüüd läheb mürinal.»

«M ü r i n a t võib ju tõesti olla, aga tähtis on, k u h u me sõidame. Seenele sõita on üks asi, aga seda teie kommunismi üles ehitada on teine.»

Jaan kohkub oma sõnadest. Nähtavasti küttis end mõtetega üles. Ei, enam ta nii ei ütle. Pealegi Veljo-Kara Luhtalale: milles tema süüdi? Et ei oska? Aga Jaan ise kauples teda.

Veljo-Kara Luhtalale tundub Jaani tortsakus ka ebatavalisena. Kuid tal on jutu järg juba valmis:

«Traktorijaamaga on lihtne — anname neile komplekssе töö ja asi ants.»

«See on ilus sõna, aga mõtleme veidi,» teeb Jaan ettepaneku. «Sa nägid, millist kündi laskis traktorijaam sügisel — õnneks ainult pool päeva. Õppigu enne künd selgeks, siis alles hakaku mulle külvist rääkima. Seni aga laseme traktoreid põllule lihtsamat tööd tegema — hobustega saab siis nende vigu üle siluda.»

«Aga komplekssе töö peale praegu rõhutakse.»

«Las rõhuvad, kel see ametiks. Meie siin teeme põllutööd. Mis nemad sellest teavad?»

«Miks ei tea: jätavad ühel põllul kõik tööd algusest lõpuni traktorijaama teha.»

«Ma mõtlen põllutööd, kas nad sellest teavad midagi?»

«Kes?»

«Need rõhujad, või kuidas sa ütlesid,» vastab Jaan.

«Mida sa siis soovitad?»

«Mitte jalatäit külvi ei anna traktoreile. Las künnavad, ja mõne põllu võiksime kultiveerimiseks lubada.»

«Võtad enda hooleks?»

«Jah.»

«Olgu. Aga seda vanameest sealt Jändjast — Kosta, või mis ta on —, teda ma küll haakijaks ei pane,» tahab Veljo-Kara Luhtala mõne asja otsustamises õigust endale jätta. «Paneme mõne plika peale ja kõva küll.»

«Jäta see ka minu mureks,» ütleb Jaan. Ei oska kündagi ja juhib kolhoosi. Kust ta võib taibata Kosta ja mõne plika vahet adra peal!

«Korraldus tuli, et esimehed lähevad nüüd rahalise palga peale,» teatab Veljo-Kara Luhtala.

«Siis ei mängi normipäevad sinu isiklikus bilansis enam rolli?»

«Eks ta on esimehel kindlam tunne. Saad iga kuu palka.»

Palgalised jõuavad otsaga kolhoosi, mõtleb Jaan. Ütleb aga teist:

«Võiks ka kolhoosnikele rahapalka maksta.»

«Siis oleks sovhoos väljas.»

Jaan lahkub, Veljo-Kara Luhtala jääb üksi. Täna tuleb jälle Pille õhtu.

6. peatükk

Heinaaeg läheb täies hoos. Jaanile toovad tänased tööd nõnda palju hoolt, et ümbrus ja tulevik pole nagu murekski. Heinaaeg on hirmus tähtis. Heinamaa oleks paik, kus traktorijaam võiks kompleksset tööd harrastada, siin Jaan lubaks. Aga nagu kiuste ei tule nad traktoritega heinamaa poolegi. Isegi niitma mitte. Tundigi pole raisata. Nüüd aga kutsus Veljo-Kara Luhtala teda nõu pidama.

Kolhoosi esimehe juures istub ka seltsimees Kurm.

Mullust kartulipääste volinikku nähes mõtleb Jaan, et nüüd läheb jälle tants lahti, seekord heinatööga. Tea, missuguse nõksu nad on välja mõelnud. Annaks jumal, et kasuks tuleks. Aga kui tuul juba sealtpoolt puhub, et seltsimees Kurm purjed heiskab, siis . . . Eks näis.

Veljo-Kara Luhtala asub kohe asja juurde:

«Kas sa seltsimees Kurmi tunned? Tema tuli meile ülesandega. On vaja kohe organiseerida silo valmistamist.»

«Silo? Aga siin pole keegi sellele mõelnud,» kohkub Jaan. «Ei tule heinagagi toime.»

«Teeme hoogtööpäevaku ära, siis võib uuesti heinale minna,» on seltsimees Kurmi ettepanek.

«Jah, teeme siloga ras-ras korda ja siis maadle heinaga edasi,» toetab esimees Veljo-Kara Luhtala.

«Miks jälle nii ägedalt, nagu oleks tuli lahti?» ei saa Jaan aru.

«Silo tegemine on progressiivne võte,» vastab Veljo-Kara Luhtala. «Ühiskarja söödabaas peab olema mitmekesisem kui enne.»

Trumbid välguvad, mõtleb Jaan. Mis pagana pärast pean ikka mina selles turakamängus kaasa lööma?

«Ma tean juba ammu, et silo on vajalik,» püüab ta asja kainemalt valgustada. «Aga selleks tuleb ette valmistada: vastavaid kultuure külvata, silotorne ehitada.»

«Jändjas on vana põlenud lauda müürid, loobime sinna sisse. Ja seltsimees Kurm on siin ülesandega, et sileerida pilliroogu.»

«Teil kõik otsustatud, milleks mind kutsuti?»

«Sa võtad töö organiseerimise enda peale,» ütleb esimees.

«Mina pilliroost ja lauda müüride vahele ei oska teha.»

«Seltsimees Kurmi on rajoonist instrueeritud, tema aitab,» lohutab esimees.

«Eks tehku siis.»

«Kas sul on seltsimees Kurmi vastu?»

«Ah, mis,» lööb Jaan käega, «ma lihtsalt ei usu sellesse ettevõtmisse... Ja eks voliniku vastu oleks ka põhjust olla. Möödunud sügisel külmetasid naised kartulipõllu poris end ära ja pärast polnud linapõllu kitkujaid. Lina läks talve alla.»

«Kõrkjasilo on teine asi. Praegu ilmad soojad, keegi ojas solistamisest haigeks ei jää.»

«Aga mis see töö annab?»

«Me juba rääkisime — silo ühiskarjale,» seletab esimees kannatlikult nagu lapsele. Jaan Laide, see vanamees, muutub järjest põikpäisemaks. Aga põllumajandust ta tunneb. Kuid täna on rajooni käsk, siin pole mõtet kaubelda.

«Silo ühiskarjale? Kust sa seda tead? Ega pilliroo hunni-

kusse panemine pole veel valmis silo. Ta peab sileeruma ja talveni säilima.»

«Rajoonis instrueeriti seltsimees Kurmi. Mis siin enam kaaluda?» imestab esimees. «Pealegi — mis halba sellest võiks tulla?»

«Vaist ütleb, et võib,» vastab Jaan. «Vana põllumehe vaist. Kas see praegusel ajal maksab midagi või ei?»

«Kui sa vaistu taha poed, siis oled jänni jäänud,» arvab esimees. «Sellele on antud praegu teine nimetus — eesti põllumehe kartus uuenduste ees.»

«Ega sa ometi eita, et vahel on alalhoidlikkus parem,» ütleb Jaan. «Hargneva peaga nisu oli bluff. Kas kõik oleksid pidanud kohe järele mõtlemata hurraa karjuma? Silo on muidugi teine asi — väljas juba aastakümneid tehtud. Aga meil siin pole kogemusi. Kui nüüd uisapäisa toimides siloga alt läheme? Mine pärast tee kolhoosnikule selgeks, et silo pole järjekordne bluff.»

«Sa hakkad keerutama,» teeb esimees jutule lõpu. «Silo me teeme ära. Ja veel täna paneme Jändjas töö käima.»

Jaan toriseb:

«Agronoom juures, kui solki keeratakse, ega see solki paremaks tee.»

«Teie tehke, mina vastutan. Olen esimees.»

Hirmus enesekindlad ja tormakad on need praegusaja noored. Kannatamatus, läbimõtlematus, käsutäitlikkus... Kõikide soovide-käskude alandlikku täitmist peeti vanasti karjerismiks, ülemuse ees lipitsemiseks. Aga praegu ei saa õieti arugi, mis vedrud seal käsutajate ja täitjate vahel toimivad. Just nagu sõjaväeline distsipliin või jälle pime patriotism — see sihitult ekslev jõud. Umbes selline, nagu vanas aabitsajutus, kus karu armastas peremeest, valvas tema und ja tahtis kärbse kulmu pealt maha lüüa; võttis hoogu ja saatis mehe koos kärbsega teise ilma.

Miks praegu pole isiklik mõtlemine moes? Mõtlemisvõimest ei peaks ometi nii suurt nappust tuntama. Või valitseb nomenklatuurne mõtlemine? Mõelgu need, kes mõtlema pandud, täitku, kes selleks seatud. Veljo-Kara Luhtala oli vallas mõtleja koha peal, siis ta otsustas ise ka. Või oli Luhtala valla partorgina oma ametist üle, aga kolhoosi esimehena jääb alla? Saa selles segaduses enam õiget otsa. Aga midagi logiseb küll. Esimees ise ka tajub, et tal ei edene siin, nagu peaks. On meele kergenduseks viinaga

sõprust sidunud. Ja va hundijalavett leiab siin kolhoosis iga nurga tagant. Neid on küll, kes jutule minekuks pudeli tasku pistavad. Prii viin on üks neid soodustusi, mis esimeheametiga kaasas käib. Prii viin, prii naissugu, prii pähesaamine, prii lolliksjäämine.

Kes selle koorma siin «Olevikus» välja veab? Praegu pole kedagi näha. Jaan teeb mis suudab, aga tema jõud on väike. Tuleb käsk, ja Jaan läheb sedagi vähest silovoliniku käealusena raiskama.

Kui palju raisatakse jõudusid... Niisama palju, kui mõtlemise pealt kokku hoitakse.

*

Kolme brigaadi pealt kiiruga kokkuaetud inimesed peavad Jändja oja ääres silotalguid.

Präll on niitjate peameheks. Tema tunneb hästi oja ja tal jätkub usku iga uue ürituse tarvis. Appi võttis ta Kosta Jansi ja naaberküla tallimehe Joosep Lepa. Kõige enne kutsus Vadi uusmaasaajat Lukas Liivi, et krapsim töörabaja. Lukas Liiv aga ütles, et teda ei vea hobusega ka ojja sulistama. Mullu sügisel Kriilevälja kartulipõllul sai käpuli poris sellist häbi, et aasta otsa põe järele. Las tema ka vahel naerab.

Kosta Jans võtab vikati ja hakkab volmrit toppima. Joosep Lepp saab ka vikati, aga ei tea, millest alustada.

Präll tunneb end sõiduvees; millegipärast lasevad kõik temal initsiatiivi haarata. Ta luiskab vikati ja katsub varbaotsaga vett. Ega ta külm ole, aga üldse on kentsakas sisse sumada. Naised kogunevad ka troppi ja kihistavad naeru. Küsimus on: kas võtta riidest lahti või minna riietes. Ega kõrkjais üle vöö tule, aga probleem just pükstes peitubki. Poleks naisi, teeks nagu suplemisel.

Naised ei pööra nägu ära, kui Präll rihmapannalt ja püksinööpe päästma hakkab. Kolme brigaadi ühine nali, miks mitte kaasa naerda. Präll on otsustanud kuldset keskteed minna. Aluspüksid jäävad, ainult nende sääred käärib põlvini üles.

Veera Ivask jälgib kõige terasemalt, tema ütlebki:

«Ega säärte käärimine aita, märjaks saavad ikka. Viska päris ära.»

Kosta vaatab, kuidas Prällil niitmine edeneb. Siis paneb

vöö ja pintsaku kaldale ning astub Prälli kampa, muud vähemaks võtmata. Hakkab asjalikult niitma, nagu oleks iga päev pilliroos sahistanud. Iga töö on ükskord esimene olnud, see Kostat ei kohuta.

Teise brigaadi tallimees Joosep Lepp jätab Kosta eeskujul püksid puutumata. Vesi tundub jahe. Ta pole aastaid suplemas käinud, nüüd vannitab kolhoos. Kolhoos nagu selleks on loodudki, et elu harjumatut rada läheks. Praegu kipub mõni heinamaa niitmata jääma, ei jõua üle olla, aga sina roobitse pilliroogu kaldale. Nagu kardaksid näljahäda. Seda on räägitud, et vanasti söödanappuses õlgkatus kevadtalvel lehma sõime tassiti. Aga pilliroo söödaks niitmist südasuvel, kui ümber heinamaa hällib, seda pole kuulnud. Nüüd hakkavad hobustega üle heinamaa vedama, tallavad head rohtu maha.

Joosep jääb ettepanekuga hiljaks, Jaan Laide on samale mõttele tulnud. Ta juba saadab Leenard Rinne niidumasina järele, et lopsakasse rohtu veoteed sisse täristada. Uusmaasaaja Lukas Liiv saab vikati, vehkigu ojaäärne paljaks. Naised tõmbavad toore rohu eest ära voolandustesse.

Präll ja Kosta tulevad ka kuivale maale hinge tõmbama. Vesi voolab sorinal. Veera Ivask vaatab nende liibuvaid pükse ja kommenteerib:

«Nagu vana aja aadlimehed.»

«Millal sa nendega kokku elasid?» nöökab Joosep Lepp.

«Eks filmidest ole nähtud,» vastab Veera Ivask. «Naistesukad jalas ja kannikateni lage.»

«Nüüd vahid Kosta kannikaid,» kiusab Joosep Lepp edasi.

«Ei, minule meeldib Präll.»

«Ära mine püüdma,» hoiatab Joosep. «Sinusuguseid seljatab Prõlla ühe käega.»

Präll seab end pilliroosületäiele istuma ja otsib ajalehed välja:

«Näete, kahekümnenda juuni lehes on õpetus sees, kuidas pillirooga teha.»

Joosep Lepp algul hästi ei usu Prälli, aga lehes on tõesti artikkel, ta näeb oma silmaga.

Pilliroo lugu saab üht- ja teistpidi läbi vaetud. Nüüd toob Präll vanemad lehed lagedale:

«Aprillikuus kirjutati, et Moskva oblastis panid paljud kolhoosid mullu kartuleid ruutpesiti maha. Mina küll ei saa aru, kuidas seda tehakse.»

Leenard Rinne on ka uudishimulikult juurde tulnud, tema püüab oletada:

«Teevad maasse nagu kanapesa, ainult ruudukujulise, sinna siis panevad pesakonna. Meie koristame sügisel pesakonna viisi, aga nemad panevad nõnda maha.»

«Tea, mis nad siis sügisel korjavad?» küsib Joosep Lepp.

«Pesatäie panevad ja korvitäie võtavad,» püüab Leenard Rinne ette kujutada.

«Paneksid korvitäie ja võtaksid kotitäie, hoopis tulusam,» täiendab Lukas Liiv.

«Mis te lõõbite,» ütleb Präll. «See asi on tõsine. Ega muidu lehes ole. Tuleval kevadel proovin oma käega, ja kui tõesti tuleb korvitäis pesast, siis te enam ei naera.»

Präll otsib ühe märtsikuu lehe; täna on hea päev, kuulajaid kolmest brigaadist. Ta keerab end vatsuli pilliroomadratsile ja näitab pilti:

«Valga rajooni Molotovi-nimelises kolhoosis. Näete, traktor veab maja. Läheb kui tudiseb. Veavad kolhoosikeskusse kokku. See on ka progressiivne võte nagu pilliroosilogi.»

«Kui lumetee tuleb, kas sõidad oma lossiga Oisu mõisasse?» küsib Joosep Lepp.

«Mul on suur, seda ei tõmba paigast,» on Präll julge.

«Keda me siis uuenduse mõttes ära viiksime?» arutab Lukas Liiv.

«Eks paneme Kosta osmile trossi taha, see on proovimiseks paras,» arvab Leenard Rinne.

Kosta Jans popsib volmrit, silmad kaabuääre varjus.

Joosep Lepp läheb Kostat kaitsma:

«Aga kui õige prooviks sinu omaga?»

«Ei tule välja,» on Leenard Rinne kindel.

«Kui paneks kolm või neli linttraktorit,» arutab Joosep Lepp edasi.

«Ei tule välja — mul on Maali.»

Mehed hirnuvad naerda.

«Aga kui Maali majanurgast hoiab, sel ajal võiks sauna ära sõidutada — nii prooviks,» nöökab Joosep Lepp.

Kosta muheleb.

Präll vaatab, et on alles irvhambad, neile pole ka midagi püha. Aga majade vedamine oleks ehk huvitav üritus. Oleks kära ja liikumist.

Jaan Laide ja seltsimees Kurm on vahepeal jõudnud

Härmakosu laudarisu juurde. Siin puhastavad Vadi omad Teo Tõns ja Paul Taram müürivahet. Jaan vaatab hindava pilguga:

«See on liiga suur, me ei leia kusagilt nii palju pilliroogu.»

«Teeme nagu võimalik,» arvab seltsimees Kurm. «Ega keegi meilt rohkem ei nõua, kui suudame. Rajoonis saame aruandes ära märkida, et «Olevik» on ka teinud. Olete üks esimesi, saate kiita pealegi.»

«Laudamüüride vahele korjub liiga õhukene kiht ja silo võib rikneda. Kõrgem virn oleks parem.»

«Sinu meele järgi ei saa keegi,» on seltsimees Kurm solvunud.

Seltsimees Kurm läheb oja äärde, et sealt koormaid teele saata. Ta käsutab Leenard Rinne niidumasinaga ka pilliroogu laskma; otsigu mõni lausk kallas ja proovigu. Pilliroogu võib tõesti väheks jääda, sellepärast paneb silovolinik osa naisi lepaoksi murdma ja pajusid laastama. Puulehed on ka rohelised, küllap kõlbavad. Temale on õpetusest meelde jäänud, et aja aga hunnikusse ja viska siis mulda peale.

Jaan Laide tunneb võõrastust, et täismehed päise päeva ajal janti teevad. Ilus heinapäev kulub. Ta ütleb Teo Tõnsile:

«Ma lähen istun kuhugi varju, ega minu abi enam vaja ole.»

Teo Tõns paneb labida käest ja ütleb:

«Ma tulen ka. On juttu.»

Jaan vaatab paika Härmakosu õuel, aga Teo Tõns teeb ettepaneku:

«Lähme Maali Rinne õuele suurte haabade alla.»

Maali Rinnet ei ole õuel näha. Mehed võtavad vaikuses istet.

«Kui kaugele oleme jõudnud,» ütleb Jaan Laide, «tuleme võõrasse õue, istume vilusse maha ega tee pererahvast asjagi.»

Haavad kahisevad pea kohal. Maali haavad pole end muutnud. Elu mitmetelt järkudelt kõrvu kogunenud kosutav-rahustav kahin liidab Jaani jälle tervikuks. Vahel on tunne, nagu poleks tema see, kes Läänemaal lapsepõlve pidas, ülikoolis pingutas ja kodanliku ministeeriumi juhtijate hulka kuulus; seejärel muutus talumeheks ja lõpetas

kolhoosi asutamisega. Need kõik on nagu erinevad inimesed. Tegelikkusena tundub ainult kolhoosipõlv oma esimeeste, volinike ja töölt kõrvale hoidvate Kaarel Kännustikkudega. See poisikene, üliõpilane, osakonnajuhataja, talumees ja kolhoosnik saavad nüüd kokku tänu puukohinale, mida igaüks neist omal ajal täpselt samasugusena kuulnud on. Et maailmas siiski ka midagi jäävat leidub! Kui hea, et hääl on ka õuepuudele antud, mitte üksnes inimestele ... Ega need haavad siin tahaks olla inimesed ... Ja kummaline — inimesed ei oleks ikkagi nõus haabadeks moonduma. Parem siiski inimesena, kas või sellisena, kelle elu nagu mitme võõra omaks lahkneb ja kes veel ei tea, mis on su pärisosa: kas tänane või eilne.

Teo Tõns laseb Jaanil vaikida, tal pea oma mõtetest kirju.

Jaan Laide lausub:

«Vahel tuleb haavakohin nii õigel paigal... Isevärki elukas on inimene.»

«Kala otsib, kus sügavam, inimene — kus parem,» tuleb Teo Tõns oma mõttejätkuga välja.

Jälle vaikitakse. Nad tunnevad teineteist, sõnatus ei muutu häirivaks. Liiati on hinge rohkem korjunud, kui meeste vahel kombeks välja laduda. Nii et sõnu ennem hoitakse, kui taga sunnitakse.

Mõne aja pärast Teo Tõns jätkab:

«Ma leidsin paiga, kus parem. Lähen kolhoosist ära.»

Kõrvuti on harjutud, Jaanile tuleb teade ootamatult.

«Kuhu siis?»

«Tallinna, seal meistrimehe koht ja palk kindel.»

«Kas kolhoosis meistrikäsi vähem vaja?»

«Siin on ka oldud ja nähtud, aeg küps mujal proovimiseks,» arvab Teo Tõns.

Jaan hakkab meenutama, mis Teo Tõns head teinud:

«Aidas lähevad viljakotid elektri jõul üles. Vilja peksab elekter. Selliseid seadmisi on edaspidi järjest rohkem. Suur kolhoos, peaks mitu sellist meest ülal. Ja Leningradi turg on sul tuttav. Selle asemel, et ära lähed, peaks sinusuguseid hakkajaid just juurde tooma.»

«See on juba kolhoosi asi, mis tema teeb. Minul on oma elamine seada,» ütleb Teo Tõns.

«Ammuks see oli, kui sai Vadi kolhoosi tehtud,» meenu-

tab Jaan. «Siis oli jutuks, et katsume ühisel jõul jalgu all hoida.»

«Ah et murran mehesõna? Kas ikka? Oleks Vadi mehed omavahel, ma poleks ära läinud. Seal ma olin vajalik, aga nüüd hulga seas üks Teo Tõns rohkem või vähem... Saajaid palju, supp läheb ka lahjemaks. Ja mina pole esimene mineja.»

«Iga lahkuja mõtleb ainult enesele. Aga mis ärajooksmine kolhoosile tähendab? Iga mahajääja on kannataja pool.»

Teo Tõns tunneb, et Jaan võtab tema lahkumist nagu isiklikku õnnetust. Kahekesi nad Vadi asju ajasid, olid teineteisele täienduseks ja toeks. Aga enam pole Vadi, nüüd on «Olevik» käes. Jaan on nagu pime sõnn: kord võttis juhtmõtteks, et seisame ühiselt jalgadel, ega taha sellest loobuda. Nagu lapsik jonn. Ta hakkab Jaani veenma:

«Mis saan mina või saad sina siin «Olevikus» ära teha? Usu mind, see krempel läheb oma teed ja siin võid ainult karvupidi vahele jääda, kui pimedast peast pingutad. Mina ei arva end maailmatargaks, kes kolhoosikorda oma turjal üles upitab. Oi kui palju mehi on meie riigis, kes kolhoosiasjale palju tõsisemalt mõtlema peaksid kui mina. Ja kui ma märkan, et nende pingutused vilja hakkavad kandma, siis olen nõus jälle kaasa lööma. Aga sellepärast, et mõni kusagil ei oska või ei viitsi, ei sellepärast hakka mina oma elu lõrtsima. Lähen, kus parem... Usu, Jaan — ei ole meie need maailmatargad. Asi otsustatakse kusagil mujal.»

«Aga Vadi kolhoosis me mõtlesime teisiti,» meenutab Jaan.

«Aastad pole vennad ja «Olevik» pole Vadi. Sa ju ise esimehena vandusid alla. Tark tegu... Ja nüüd tule kaasa, lähme koos minema. Ise olid Siberi-kandidaat — poleks kulakute nimekirjast kustutatud, kõnniksid praegu mujal. Aga ikka rabad nagu hingeõnnistuse eest.»

«Sa näed liiga mustana,» püüab Jaan pehmendada.

«Mis siin enam näha,» keerab Teo Tõns end Jaanist ära. Kuid hakkab kohe uuesti pihta: «Usun, et sinu silm näeb veel selgemalt. Mõtle ise: tänane silotegu, traktorijaama künd, Villas Vooki võimutsemine; karistatakse ja nuheldakse, vahetatakse tallimehi ja laohoidjaid, sest üks pole nii ega teine naa. Saak väheneb, normikohustused suurenevad, aga äravõetu eest maksab riik kopikaid.»

«Aga Vadi brigaadis on veel vägev vili. Iga päev näed 'Sangastet' Oadu Panso maadel. Ma ise aitasin külvata. On vägev?»

«Na mis siis?» küsib Teo Tõns. «See on ka Vadi meeste viimane pärandus.»

«Senikaua kui vili kasvab, on minul maaelusse usku...»

«Tean, tean... Ega ma siis kutsu. Usu oma viljasse. Aga koristage minuta. Lähen ja jätan varanduse, mis ühistati. Jätan hobuse, mis kolhoosi oma, ega saa tema eest kopikatki... Maksan veel peale see kolmsada rubla, mis juhatus otsustas mult kohtu kaudu sisse nõuda, sest maamees võttis oma hobuse ja kündis oma aiamaad, aga ei küsinud enne linnamehelt luba. Kui kohus mõistab, siis maksan ja pärast seda olen ka linnamees, leiad Tallinnast. Aga Villas Vook pistku mu hobune kuhu tahab ja kolhoos tagantjärele.»

«Ma polnud sellel koosolekul,» tahab Jaan selgitama hakata.

Teo Tõns katkestab:

«Ega ma sinust, sa oled täitsamees. Aga sina oled väikene vend.»

7. peatükk

Traktorijaama peksumasin on raudkerega ja selle poolest kentsakas. Jaan Laide ise aitab masinat välja reguleerida.

'Sangaste' kasvas korralik ja nukrutsemiseks pole põhjust. Täna läheb Vadi brigaadis peks käima ja muudab päeva pidulikuks. Jaan lõbustab masina juurde kogunenud mehi, jutustades, kuidas temale rukkipõllul osanik tekkinud:

«Traktorijaama poliitosakonna ülem Sonnikov käis ükskord siin ja ma rumala peaga kelkisin, et üle rajooni põld. Teda hakkas asi huvitama. Tahtis juba kasvuajal saaki teada saada. Kusagilt oli kuulnud, et igale ruutmeetrile külvatakse viis-kuussada tera. Püüdis valemit leiutada, et selle järgi saaki arvestada. Ei kukkunud välja. Siis vist keegi jaamast andis paremat nõu. Mõõtis tee ääres viis ruutmeetrit rukist ja luges kõik kõrred üle. Seejärel kogus

ilmatu hulga päid ja luges peades terad üle, et keskmise suurusega pead arvutada.»

«Kui nii suurelt ette võttis, siis on kõva töömees,» torkab Paul Taram vahele.

«Nädalapäevad jantis,» jätkab Jaan Laide. «Arvutas, et igas rukkipeas põllul on keskmiselt kakskümmend seitse tera. Korrutas kõrte arvuga põllul — mille ta ka oli üles leidnud — ja sai Vadi saagiks ligi sada tonni. Ma ei looda viie brigaadi pealt kokku nii palju rukist saada, aga tema oli oma rehkenduses kindel.»

«Mis see saak temasse puutus?» küsib endine uusmaasaaja Lukas Liiv.

«Mine neid tea,» ütleb Jaan. «Võib-olla ei leia muidu tegevust. Igatahes tõsine töö paistis olema.»

«Palju sa ise saagiks arvad?» küsib Lukas Liiv.

«Nii kakskümmend kuni kakskümmend kaks tsentnerit hektarilt. Kokku on siin kuusteist hektarit.»

«Sul tuleb siis ainult kolmandik Sonnikovi saagist.»

«Jah, põld on tõesti ilus, seda peaks küll välja andma,» kinnitab Jaan Laide.

«Pealtnäha süütu muhe mees, popsutab aina piipu,» arutab Lukas Liiv.

«Tsaariajal olnud postiametnik,» teab Paul Taram.

Bernhard Lõõbe on vaikides kuulanud, nüüd lausub sekka:

«Sonnikov saadeti siia kogemusi edasi andma.»

«Kes sulle seda teatas?» küsib Lukas Liiv.

«Küsige rajooni parteikomiteest, kui mind ei usu.»

«Mis ajast sina ja parteikomitee ühe jutu peale olete läinud?» imestab Lukas Liiv. «Seni sa oled ikka vastasrinda mänginud.»

Masinale pannakse hääled sisse ja katsetatakse. Reguleerimine rohkem ei aita: masin kipub teri peasse ja aganaisse jätma, kui palju alla lasta. Jaan ise proovib leida paraja allalaskmistempo ja soovitab seda ka Lukas Liivile, kes täna selle töö peale hakkab.

«Kahju, et Teo Tõns Tallinna kolis, temal käiks masin nagu kell,» lausub Jaan Laide.

«Mehel on südant,» sõnab Paul Taram. «Jättis kõik siiapaika ja läks. Mina ei usuks sellist sammu ette võtta.»

«Ja näe, kuidas kolhoosidemokraatia annab end vää-

nata,» on Lukas Liiv mures. «Pool kolhoosile antud varandusest pidi olema sisseastumismaks ja teine pool osamaks. Ühistu põhimõte on nii, et välja astudes saad osamaksu tagasi, aga Teo Tõns ei saanud midagi. Pidi veel poolsalaja kaduma nagu põgenik. Ometi töötas seni ausalt, oleks orkestriga saatma pidanud. Muidugi parem, kui siia oleks jäänud, aga kui inimene teisiti otsustas... Peame lugu tema otsustamisõigusest. Muidu tuleb meil tõepoolest nii välja, nagu asutamise ajal Venemaa kolhooside kohta nalja visati.»

Jaan ei saa peksu juurde jääda, ta peab teistesse brigaadidesse ka jõudma. Lahkudes hoiatab Lukas Liivi:

«Ära sa allalaskmisega liialda, ega meil kuhugi kiiret ole. Peksame mõistlikult, 'Sangaste' jõudku ilusasti salve.»

Jaan Laide võtab ratta ja sõidab Oadumõisast välja. Pärast mullusügist õnnetust ei saa pikka maad jalgsi käia. Sõites mõtiskleb ikka oma 'Sangaste' üle. Korjub teri, saab kõigile brigaadidele seemne ja jääb vahetusekski. Kolhoos on sellest hea, et saad korraga pool valda parima sordiseemnega täis visata. Üksiktalude ajal oleks üks üht-, teine teistpidi kahelnud.

'Sangastet' kiidavad nüüd takkajärele kõik. Niisugust vilja pole nähtud. Nagu meri mühises Oadumõisa ja Jaani enda kodu ümber. Nii õnnist põllumehetunnet pole Jaan aastaid põues kandnud, kui tänavu suvel sellesse rukkiväljа sukeldudes. Igal hommikul kolhoosi peale minnes ja õhtul sealt tulles. Oligi päeval midagi halba, siis õhtul tuli rukkilagendik vastu nagu hea ilmutus ja leevendas hinge.

Jaanile tundub, et ta on eluaeg kandnud endas alateadlikku unistust nii suurest ja võimsast väljast, ainult varem ei olnud sellest teadlik. Seda ootamatum oli nüüd leidmisrõõm ja seda suurem armastus oma rukki vastu. Tähtis pole, kes seda leiba sööb; Jaanile annab tänavune rukkiväli enamat. Tema hoole ja tarkuse viljana kerkinud ja laiunud seniolematu rukkimüür on nagu tipp Jaani põllumeheelus. Võib-olla kogu elus. See põllulahmakas on suutnud anda täieliku rahulduse: alates täpsest ja hoolikast tööst, milles Jaan alati ise kaasa lõi, ning lõpetades naudinguga, mis ta suve jooksul silmadele, kõrvadele, ninale ja kätele on pakkunud. Harva, kui inimene elus

nii küllastavat täiuslikkust tunnetab kui Jaan oma rukkipõllust.

Poleks kolhoosi tulnud, oleksid selle suve elamused olemata... Ei oleks Jaani tarbeks nii suurt põldu, sellist hulka eliitseemet ega nõnda palju abilisi leidunud. Alles tänavu sooritas Jaan enda jaoks tõelise põllumeheeksami, sai pildi oma agronoomivõimetest.

Jändjasse, kolmandasse brigaadi jõudes on Jaan Laide headest mõtetest tulvil. Ta otsustab Härmakosu laudavaremeisse veetud pilliroogu vaatama minna. Tookord sai Jaan seltsimees Kurmi käest kiita, et oskas rahva ruttu kokku tuua ja hooga tööle panna.

Jaan võtab labida, kaevab kontrollimiseks augu. Pilliroomass on mulla all poole meetri paksuseks läppunud koogiks vajunud; ei ole sileerumisprotsessi sisse võtnud. Lihtsalt läppunud rohi, mida keegi ei söö. Sõnnik. Seltsimees Kurmi silotegu on nüüd tehtud. Jaan muigab, meenutades, kuidas seltsimees Kurm ise oja ääres kaasa rassis, pilliroogu, lepa- ja pajuoksi saatis. Aga tulemus: ojaäär sai puhtaks, rahvale jagati normipäevad kätte, kuid silo ei suutäit. Ojapuhastamise aktsioon on ka asi omaette, aga seda võiks teise loosungi all korraldada. Nüüd pole keegi enam silo vaatama tulnud.

Neljandas brigaadis käib juba mõnda päeva viljapeks, seal on traktorijaama kiirkuivati, mis masinast tuleva niiske vilja kohe läbi laseb. Riiginormiga on kiire.

Jaan sõidab neljandasse brigaadi. Brigadir tuleb õnnetu näoga vastu:

«Emtejot kõrvetas hulga rukist kohviks.»

«Kiirkuivatiga?» kohkub Jaan Laide. Ta lootis vaikselt, et sellest uuest riistapuust tuleb abi. Endal kuivateid vähe. Õieti polegi asjalikke peale selle ainsa Oadumõisas.

«Eks ikka,» vastab brigadir. «Muud kohvivabrikut pole nad veel leiutanud.»

«Ja palju?»

Brigadir vaatab märkmikust.

«Tuhat nelisada nelikümmend kaks kilo.»

«Kolm koormat!» ei usu Jaan kõrvu. «Bernhard Lõõbe ütleks selle peale: suur riik, suured asjad.»

Jaan läheb ise lugu üle vaatama. Ta püüab end teadlikult rahule sundida. Kolhoos on närvid hakkama pannud. Varem poleks Jaan endast kunagi teadnud karta, et

ägestub ja siis teeb või ütleb, mida pole vaja. Ägestumine ei paranda midagi. Ikka aidaku mõistus, arupidamine. Kõige parem üldse mitte käigu pealt otsustada. Las juhatus arutab rukkikohvi saatust. Vanasti veeti Peipsi äärest kohvisigurit Soome, lendab meenumisi läbi pea.

Jaan püüab Lõõbe kõnepruugi ja meenutuspiltide varal asjale koomilist varjundit anda. See on tema teada parim vahend vihastumise vastu. Et ainult mitte praegu korrapealt plahvatada. Hiljem suudab ta rahulikult arutada.

Vadi poole tagasi ratast sõtkudes püüab Jaan heale mõelda. Vadi brigaadi rukis sai hobusega niidetud ja teda lasti hakis järelvalmida. Jaan ise oli koristamise juures. Tehti niisama suure hoolega kui vanal heal taluajal. Selle poolkorras masinaga saab nüüd pealt kolme päeva peksta. Pole mõtet kiirustada, see rukis tasub hoole ära. Kui enne Oadu Pansot kolhoosi ei saanud, siis see 'Sangaste' peaks iga põllumehe ära meelitama. Liiati tema enda põllul kasvas. Mis Oadu ütleb, kui saak tema aita ära ei mahu? Talupõlves tal niisugust häda ette ei tulnud. Pealt kahe tonni teri igalt hektarilt...

Hilja juba, masinalised on laiali läinud. Jaani silm otsib tuttavlikku hakkidemetsa... Muidugi, päev otsa peksid, ega põllu pilt peagi hommikune olema. Aga siiski — midagi häirivat on lagedas põllus. Hakiridasid paistab vaid majade taga metsapoolses ääres. Eest juba täiesti lage. Juba? Kas nad siis n i i palju jõudsid? Vaata, et üle poole põllu. Aga tööd oli enam kui kolmeks päevaks... Kas nad, kurjalised, on rohkem alla lasknud, kui tema lubas? Elektrimootor taga, seal loobi või sülega, trummel jaksab ikka vastu võtta. Aga kuhu siis terad lähevad?

Põksuva südamega jõuab tulija Oadumõisa aida juurde. Kolhoosi aidamees Prõlla, uusmaasaaja Lukas Liiv ja ehitusmees Bernhard Lõõbe on veel kohal. Jaan küsib ähmi täis häälega:

«Mis viljaga on?»

Aidamees Prõlla ütleb lühidalt:

«Vili on...» ja laksab artisti nõtkusega endale vastu pehmet kohta.

Lukas Liiv täiendab:

«Vana piip tuli siia ja käskis alla lasta nagu jaksad. Pani kaks meest masina peale.»

«Kes, Sonnikov? No mis tema siit otsis?»

«Oli peaaegu päev otsa peksu juures, ei usaldanud meid. Rääkis aga, et kaheksa tonni on päevane peksunorm. Kartis, et me loodrit lööme, ei täida ära ... N o r r m!»

Lukas Liiv püüab Sonnikovi naeruvääristada, sest ta tunneb praegu Jaani ees just end süüdlasena.

«Mis t e m a siit otsis!» on Jaan nördinud. «Kus vili?»

Prõlla näitab kuivati poole:

«Vili on põhuga pooleks kotis.»

Jaan rabab ühe kotisuu lahti. Praht mis praht. Küsib:

«Palju seda tuli?»

«Kaksteist tsentnerit hektari kohta,» vastab Prõlla.

«Ei saa olla!» kohkub Jaan. «Ma arvestasin kakskümmend kaks.»

«Kõik on kirjas, nii tuleb välja,» ohkab Prõlla.

«Mis sa, mees, oled teinud?» kargab Jaan uusmaasaaja Lukas Liivi näo ette.

Lukas Liiv taganeb.

Jaan tükib peale:

«Sa oled terad põhku ja aganaisse lasknud. 'S a n g a s t e' rukki terad.»

Lukas Liiv vaatab abiotsivalt Prõlla poole, nagu peaks see oma maadlejajõu hulluneva Jaani vastu mängu panema. Prõlla seisab liikumatult. Lukas Liiv vabandab:

«Aga Sonnikov i s e käskis.»

«Aga s i n a ise, kus sina sel ajal olid?» käib Jaan peale.

«Ega mina ...» laiutab Lukas Liiv abitult käsi. «Ega mina miskit maksa. Sa ise oled samasugune: tegid silo, kui seltsimees Kurm käskis. Miks s i n a vastu ei hakanud? Sina oled vähemalt ametimees kolhoosis ...»

Oi, kui valusalt tabas Lukas Liiv. Jaan vajub kössi. Isegi oma 'Sangaste' kaitsjat pole sinust enam. Siin see tohman, kes terad põhku laskis, näitab näpuga: vaata, missugune sa ise oled!

Bernhard Lõõbe kommenteerib kohatult:

«Ülemaailmne jama ...»

Jaan Laide keerab kannapealt ringi, istub ratta selga ja sõidab traktorijaama.

Sonnikov istub kabinetis ja koostab aruandeid. Ta on aastat kolm Jaan Laitest vanem, nii kuuekümne ringis mees. Kui Jaani pikk sirge kuju uksele ilmub, siis paistab Sonnikov hoopis vanema ja väiksemana.

Jaan Laide alustab ilma tereta:

«Teie ei vastuta kolhoosi eest.»

Sonnikov tõuseb laua tagant ja, õieti aru saamata, milles asi, vastab väärikalt:

«Vastutan. Aga millest sa räägid?»

Jaan hääldab vene keelt veidi kangelt, kui ta edasi süüdistab:

«Kuuekümne tsentneri asemel, mis te arvutasite, tuli välja hoopis kaksteist tsentnerit hektarilt.»

Sonnikov vastu:

«Siis on varastatud.»

«Ei ole. Prõlla ise oli juures ja tema on aus. Aga teie sundisite takka ja terad läksid põhku.»

«P e a b vargus olema,» ei oska Sonnikov muud arvata.

«Kes teil lubas minu korraldust muuta ja kaks meest alla laskma panna?» pahandab Jaan taltsutamatus ägedushoos. «Teie ei vastuta kolhoosi eest!»

«Vastutan!» ägestub ka Sonnikov. Nõnda pole ükski agronoom julgenud poliitosakonna ülema kabinetti tormata. Ja ta kordab võimukalt:

«Vastutan!»

Jaan Laite enesevalitsemise niit katkeb...

Jaan ei oska endale õiget aru anda, mis kabinetis edasi juhtus ja kuidas ta sealt välja tuli. Ta leiab end alles siis, kui jalgratta külma metalli puudutab. Ihu on vihastamisest nõrk ja Jaan ei püüa ratta selga istuda. Sõidukit käekõrval lükates astub nõtkuva sammuga traktorijaama hoovist välja.

Toimunule tagasi mõeldes siunab Jaan endamisi — oli minul oma nina vaja sinna toppida! Olen selles kolhoosijandis täitsa käest ära läinud. Närvid on läbi. Mis mina sinna otsisin? Nüüd on siis kaks vanameest ühe 'Sangaste' põllu pärast käsitsi koos olnud. Nagu poisikesed külavahel. On ju esimees, tema asi traktorijaamaga sirgeks saada. Las vastutavad — Sonnikov ja Luhtala. Õiendagu omavahel — paar parajaid. Oh sa kurvakujurüütel, nüüd siis oled 'Sangaste' eest tuuleveskitega võidelnud. Võib-olla esimees täna jälle joob, näinud teda pole. Peaks agronoomiameti ka maha panema. Nüüd ole agronoom ja lisaks veel esimees. Õiguste ja volitusteta esimees, kelle korraldused peksumasina juures võib iga Sonnikov ära muuta. Pidi see armetukene just täna ja just 'Sangaste' peksu

juurde sattuma. Tal piirkonnas mitu kolhoosi, oleks mujale läinud, oleks õnnetus olemata.

Jaan ei tunne enam viha Sonnikovi vastu. Tal on kahju, et nemad, kaks vanameest, kelle mõlema elutöö ehk juba seljataga, pidid nii inetult vastamisi sattuma. Aga mis enam parata. Jaani ilusast suvest ja unistuste rukkist on vaid inetud varemed järel.

Täna tahaks viina. Kas minna Oadu Panso poole? Taht-sin tema ees aidatäie rukkiga kelkida, nüüd lähen kerjan lonksu südame tahendamiseks. *Sic transit gloria mundi.*

Oleks Sonnikov teadnud, et krahvi aretatud sort, tea, mis ta siis oleks öelnud.

*

Käsikähmlusest traktorijaamas on möödunud mõned päevad. Sügis oma töödega võtab Jaani enda võimusesse. Täna tehakse algust odralõikusega. Vadi brigaadis hakkab niidumasinaga lõgistama Paul Taram. Jaan Laide proovib esimesed ringid ise lasta. Nii saab kontrollida masina käiku ja odra küpsust. Kui esimese ringiga teeni jõuab, on traktorijaama maastikuauto juba ootamas. Kas jälle Sonnikov?

Sonnikov on hoidnud «Olevikust» eemale. Ei Jaan ega Sonnikov ole juhtunust siin kandis kellelegi rääkinud. Väliselt näib olukord normis olevat, kuid varjatud pinge püsib.

Autost väljub keegi noormees ja peatab käeviipega Jaani. Ta alustab asjaliku häälega juttu:

«Vara veel niita, oder alles vahaküpsuse järgus.»

Jaani peast lipsab esimesena läbi hirmumõte — mis halba sellest odralõikusesse vahelesegamisest jälle võib tulla? Mida nad saaksid viltu keerata? Kui ma lõikust pooleli ei jäta, ega nad ometi päise päeva ajal kätega kallale tule. Ma ei ütle neile sõnagi, vaatan, mis teevad. Kosta Jans elab nõnda, miks mina nüüd mõnd minutit vastu ei pea? Jaan võtab odrapeast tera ja murrab seda küünte vahel, aga eksperimendi tulemustest ei lausu sõnagi.

«Oder pole valmis, võtke hobused masina eest ära,» käib traktorijaama poliitosakonna noormees peale.

Juba teda on nõnda vanemate kallale haukuma õpetatud. Vaata kui noorest peast hakkab nüüd see komme külge!

Ja sedagi on kuulnud, et odral on vahaküpsuse järk olemas. Peaks õige küsima, milline see vahaküpsus tema arvates välja näeb.

Jaani osavõtmatus teeb veidi nõutuks, kuid poiss ei loobu:

«See on ametlik korraldus traktorijaama poolt, et enneaegu ei tohi otra lõigata.»

Jaan muheleb, laskumata alandavasse jutuajamisse, millel mingit mõtet pole. Tema niidab ikka edasi, pole ta veel eluski lõikuse aega küsima läinud.

Paul Taram on juurde tulnud ja jälgib huviga. Jaan Laide on alati viisakas ja vastutulelik olnud, mis temasse täna tükkinud? Niitmine pole enneaegne; võiks neile öelda ja kõik. Istub ja muheleb: oleks volmer ka hambus, siis teine Kosta valmis.

Poiss ähvardab:

«Ma kannan asjast ette.» Hakkab autosse kobima, kuid veel meenub midagi. «Täna õhtul on emtejotis nõupidamine sügistööde käigust. Agronoom ja esimees peavad kohal olema.»

Kütavad naha kuumaks igasugustele koosolekutele kutsumistega. Seal hurjutatakse sind mitme valla ees, on põhjust või pole. Jaan tunneb, kuidas päev hakkab halva poole kiskuma. Rikuvad tuju juba hommikul ära. Et nad oskaksid või ühel päeval nädalas rõõmustada, nii et meelde jääks. Et siis hakkaksid juba ette mõnu tundma selle päeva saabumisest. Ära loodagi: tunne aga hirmu iga uue päeva ees. Suur kolhoos ja palju juhendajaid, jätkub tilk tõkatit ka kõige päikeselisema päeva jaoks. Teevad koosoleku, kõrvetavad rukki, haugutavad sind odrapõllul või lasevad 'Sangaste' terad põhku. Küll juba leidub, et sa end inimese moodi tunda ei saaks. Ainuke abinõu, kui päris närvihaigeks ei taha jääda: kasvata paks nahk ja las tuleb mis tulemas, ära liiguta kõrvugi. Esimees Veljo-Kara Luhtala on ruttu paksu naha selga saanud. Noor mees, kohaneb rutem. Ja eks viin ole see kõige kiirem abimees. Teist sellist rohtu polegi: aitab hingehädade, majandusmurede ja poliitikavempude puhul.

Järgmisel hommikul läheb Jaan jälle odrapõllule ja istub masinale. Kas selleks, et tööst algavaks päevaks meelekindlust ammutada või mõnel muul põhjusel — ta ei tea isegi. On tahtmine niita ja ta annab järele.

Taas vurab traktorijaama väliauto põllu äärde. Jälle keelatakse Jaanil odralõikus ära. Jaan peatab hetkeks hobuse ja ütleb:

«Võtke peotäis ja viige mõnele agronoomile vaadata.»

Rohkem Jaan ei räägi. Niidab rahulikult edasi.

Ähvardusega, et nii see lugu ei jää, lahkub käsutaja põllult, võttes proovi igaks juhuks kaasa.

Kui Jaan Laide päeval kontori juurde läheb, leiab eest kutse Tallinna ilmuda. Aadress ja toa number ja mehe nimi, kelle jutule peab minema.

Mis puhul selline üliametlik väljakutse?

Jaan sõidab Tallinna. Loksub kitsarööpalise vagunis ja ei oska ära arvata, mis ees ootab. Muud pattu ei tea viimasel ajal olevat, kui see juhtum Sonnikoviga. Kas ta pani tõesti suure kella külge? Et kiitmiseks välja kutsutakse, niisugust ketserlikku mõtet ei teki suure kolhoosi juhtijal isegi alateadvuses. Kui kutsutakse või räägitakse, siis saab ainult halba olla. Kolhoosis on materdajaks Villas Vook, traktorijaamas sai sellele järjele Sonnikoviga — mis salata, oma ägedus ka süüdi — ja nüüd on asja juba Tallinnaga. Naljakas, aga erilist hirmu Jaan ei tunnegi. Eks näeb, mis saab. Parkimisest on abi olnud, ironiseerib Jaan enda üle. Veel kümmekond aastat, siis julgeks kas või Hiina keisrile endale näkku vaadata.

Jaan juhatatakse ametimehe kabinetti. Ametimees pole üldse sünge näoga. Nad vahetavad mõned sissejuhatavad laused ja siis esitatakse otsene küsimus:

«Kas te lõite Sonnikovi?»

Jaan ei saa sõna suust. Mitte, et kardaks vastutust, aga tal on äkki häbi, hirmus häbi, et ta vanameest näkku lõi. Ta ei saa praegu üle huulte sõna «lõin». Nii öeldes ta nagu alandaks veel kord vana Sonnikovi. Ärgu seda juhtugu, jäägu või varjamise patt Jaani hingele.

«Kas te lõite?» korratakse rahulikult küsimust.

«Ma ainult tõukasin teda,» vastab Jaan Laide. «Ma olin ärritatud. Ta pani pool vilja põhku ja aganaisse.»

«Aga tõendid?»

«Minge vaadake aganakuhja, mis haljendab. Põhukuhi hakkab ka varsti.»

«Kas kahetsete oma tegu?»

«Ei kahetse.»

«Me võtame teid kohalt maha.»

Jaanil langeb nagu koorem õlult. Karistada siis ei tahetagi. Pikemalt kaalumata valab Jaan oma kergendustunde sõnadesse:

«Teen õhtusöögi, kui sellest kohast lahti saan. Nimetage Tallinna kõige parem lokaal.»

«Mis te räägite?»

Jaan taipab, et nüüd nimetatakse kuidagi teisiti. Vanasti oli lokaal. Taipab, et tema pole üldse nüüdsest ajastust, et tema aeg on läbi, et tema, vana kurvakujurüütel, püüab asjatult, et nüüd on noorte aeg.

Esiti Jaan arutas, et kui kinni tahavad panna, siis ta ütleb südamelt kõik ära. Oadu Panso viisi: kui minna, siis minna mürinal. Pidi ütlema, et ta võtab seltsimees Kurmi ja Sonnikovi kolhoosi palgale, ärgu nad ainult end enam millessegi segagu: nii muudame nad ühiskonnale kahjutuks. Aga ei pandud sind tühja kinni ega ole sinust ütlejat. Pole enam sinu aeg. Nende silmis siin oled sa vana inimene, kellele püütakse vahetevahel mõnd lihtsat asjakest kannatlikult selgeks teha. Ja sina oma poolt ei mürista ega midagi. Soo-soo. jaa-jaa, ja lähed minema.

Ametimees omakorda taipab, et jutuajamine on toonist lahti. Ta kogub end vaikides ja hakkab siis rahulikult kolhoosiasju arutama.

Koduteel on Jaan jälle mõtetega üksi. Tänane jutuajamine Keskkomitees lõi kujunema hakanud arusaamad mõneti segi. See seal ei hakanud kärkima. Pärast ajas isegi väga mõistlikku juttu. Rääkis nagu omasugusega, tunda, et pidas Jaani ka mõtlevaks inimeseks. Tallinnas rääkides näis kolhoosilugu palju ilusam. Aga mida kodule lähemale rong tossutab, seda nukramad ja süngemad mõtted võtavad maad. Juhivad ja juhivad kümmet liini pidi, aga isegi ei tea, kuidas kolhoos peaks õieti välja nägema. Üks asjaarmastajate katsetamine järjest. Ja sina võta see valu vastu, sina vastuta. Luhtalat ei oska enam esimeheks pidadagi.

Nad vist usuvad siiralt, et peavadki agarad olema. Teevad, mis oskavad. Aga kui rohkem ei oska — on see nende süü? On amet, saavad palka, töötavad — see on ju nende e l u, nende elutöö. Ainukene elu, mis antud. Vaevalt, et

keegi nii kalli varanduse meelega tühjalt maha viskab. Sonnikov kindlasti usub oma ettevõtmistesse.

Iga inimene ootab, et tema tööd austataks. Nad lihtsalt ei tea, et kuidagi teisiti õigem oleks. Seepärast rapsivadki siia-sinna.

8. peatükk

Villas Vook avab Oja talu õuevärava ja astub julgelt talli poole. Ta teab, et Juhan Hakjalg ise on teises külas kündmas. Ja kolhoosi mullikaid on farmijuhatajal alati õigus vaadata. Ann Hakjalg tasandab mullikate asemeid. Loomad laskis nüüdsama karjamaale. Farmijuhatajat nähes muutub Ann valvsaks. Naise silmad niiskuvad nukrusest ja kahjutundest: inetut ja halba on selle jõhkardiga tema ellu tulnud. Nüüd tuleb, hea nägu peas, nagu õige mees kunagi. Ann lausub tõrjuvalt:

«Mis sa veel siit otsid?»

«Oleme ikka leplikud, elame ilusasti,» püüab Villas Vook leebet tooni anda.

«Kas jälle tulid jõudu kasutama?»

«Milleks jõudu,» katsub Villas vandeseltslaslikult naeratada, «oleme arusaajad.»

Villas Vook tahab läheneda, et otserünnakuga edasine jutuajamine ära lõigata. Ann võtab sõnnikuhargi tugevamini pihku ja suunab läikivad harud vastase poole. Villas põrkab tagasi. Leebest Annest ei teadnud sellist võitlejat leida.

Ann ütleb enda julgustamiseks:

«Vaata, kui Juhan nüüd tuleb.»

Villas vaatab vilksamisi üle õla talliuksest välja, kuigi teab, et Juhan künnab. Ta kohkub veidi. Ega Ann ometi ise lobisema läinud?

«Kas Juhan siis aimab?»

«Sina oled viimane, kellele ma Juhanist rääkima lähen. Tee, et kaod!»

Ann on leebeks loodud ja viha ei tule tema juures kuigi hirmutav välja. Kui sõnnikuharki vahel poleks, püüaks Villas teda praegu käte vahele haarata.

Anne kätte sattunud hang on halvaks vahemeheks ja Villas Vook vahetab teemat.

«Ma tulin asja pärast. Sul on siin ruumi, saadan neli pullmullikat juurde. Täna tuuakse ära.»

Ann hingab kergemalt. Ta hakkab ettepanekut vaagima:

«Ruumi pärast küll, aga pullidega on tüütu. Kus ma neid karjatama hakkan? Või peab põllule ketti panema?»

«Lase teistega koos karjamaale, ära endale lisamuret tee.» Villas Vook pole lootust lõplikult jätnud, püüab ikka Annele hea olla.

«Ei neid lehmmullikate juurde lahti tohi lasta. Hakkavad hullama.»

«Mis sellest?» on Villas Vook imestunud.

«Mõni jääb liiga noorelt tiineks. Ja ei tea õiget aega ka arvestada, millal nad lüpsma tulevad.»

«Las kargavad,» on farmijuhataja armuline. «Ma teen korralduse, et lased ühisele karjamaale, ja sinu asi pole teisiti rääkida.»

Villas Vook astub peremehesammuga väravast välja.

Annel tuleb vastupandamatu nukrusehoog peale. Silmad valguvad vett täis. Ta toetub uksepiidale ega tea, mis teha või kellele hingehäda kaevata. Juhaniga toimub viimasel ajal midagi, millest Ann aru ei saa ja mida Juhan temaga jagama pole rutanud. Kas Juhan tõesti ise aimab? Või on jutt küla peale läinud ja sealtkaudu tagasi jõudnud. Juhan vaikib. Vaikib ja töötab. Sööb, magab ja jälle künnile. Tema, Ann, oli Juhani ainukene pide siin maailmas — Juhan ise mitmel korral ütles. Kas tema, Ann, on see, kes mehele viimase hoobi annab? Mis saab Juhanist? Pole talu ega hobust. Kas ta juba teab ka, et naine oli võõra naerda? Hoidku jumal, et küla Villas Vooki jõhkrusest õhkugi ei kuuleks. Hoidku jumal ... mis küll saab?

Villas Vook sammub põlluvahel kraaviäärt pidi üles Joosep Lepa poole. Joosep Lepp on juhatuse liige, tulgu kaasa küüniust kontrollima, mille Juhan Hakjalg maha lõhkus.

Joosep Lepp tuleb tallist. Lähenejat nähes jääb keset õue ootama.

«Teeme ühe ametikäigu,» alustab Villas Vook.

Joosep Lepp vaatab küsivalt.

«Oled ehk kuulnud, et su naaber Juhan Hakjalg lõhkus kolhoosi küünil ukse maha ja võttis heinu,» jätkab Villas

Vook. «Lähme kontrollime kohapeal ja teeme akti.» Nüüd meenub Villas Vookile, et naabreil oli kord kana katkuda, käisid kohtuski. Joosep on tõesti paras mees naabrile süüakti koostama.

«Olen kuulnud,» vastab Joosep Lepp. «Aga kohapeale pole mõtet minna, sest ega Juhan tegu salgama hakka.»

«Aga heinte võtmise fakt,» ei jäta Villas Vook oma ettepanekut.

«Võttis . . . noh, mis sellest?» arvab Joosep Lepp. «Ega ta ise söönud. Hobustele andis.»

«Ta poputab oma hobust, sellepärast hakkaski lõhkuma.»

«Mis nüüd oma või, ühed kolhoositalli hobused,» arutab Joosep Lepp. «Ta andis paarishobusele ka ette.»

Joosep Lepa suus võtab see lugu süütu hobusesöötmise ilme. Ise veel naabriga pahuksis, ei vaheta sõnagi.

«Kas sa kiidad selle loo heaks?»

«Heaks pole siin kiita,» venitab Joosep Lepp. «Hurjutama peaks. See ikka brigadiri mure, et lõunavahel hobustele põllul heina anda oleks. Hobune tahab päeval kaks tundi süüa, kui rasket kündi teeb.»

«Oota nüüd,» peatab Villas Vook, «keda hurjutada?»

«Brigadiri.»

«Sa akti tegema ei tule?»

«Mul talli juures muud õiendamist.»

«Aga kui ma käsin?»

«Neid käske on kolhoosis ennegi täidetud. Tegijal päevi, peremehel leiba.»

Põikpäised talumehed, ei leia Villas Vook nendega ühist keelt. Siin ta seisab, jalad harkis, keset oma õue, mine katsu ümber lükata. Oma hobuse võtmise peaks ära keelama, oma õuest peaks kõik välja ajama. Kas siis saaks sõnakuulmise majja . . .

«Miks sa annad Hakjala endise hobuse just tema kätte tööle?»

Joosep Lepp kehitab õlgu:

«Juhan on parim künnimees; Jaan Laide ise ütles mulle, et Juhanil olgu vaba valik hobusepaari võtta. Võtku, tema hobustele ülekohut ei tee. Teine asi, kui ta oma hobuse alati talli jõude jätaks.»

Villas Vook läheb tusaselt minema. See kolhoos on üks vastukarva värk. Linnas tehases sai kolm korda rohkem palka, kui siin normipäevadest korjub. Ometi on ta siin

aseesimees ja farmijuhataja, seal oli lihtne treial ja sepp. Linnas tuli raha, kui vähegi tööd tegid. Siin jagele maameestega. Ise rumal: tuli suurt saama.

Pardifarmi asutamine oli hea pääsetee. Naine talitab parte, saab selle eest normipäevad, aga Villasel on võimalus söödakoormaid koduõue kärutada. Part pole pullivärss, teda heintega ülal ei pea. Nüüd sõiduta jahu- ja kartulikoormaid. Jätkub partidele, jätkub oma sigadele. Neli kesikut on laudas. Piim ja sealiha on kindlad rahaallikad.

Hästi läks ka Villem Laidsalu majja elama asumisega. Suured ruumid käes. Kõrvalhooneisse mahub nii kolhoosi pardifarm kui isiklik seakari. Ruumi jääb ülegi. Suur küün seisab pooltühi. Ei mõelnud heinaajal hästi läbi — oleks pidanud küüni kolhoosi heinu täis panema, siis talvel jagamine oma teha. Praegu käib kartulivõtmine, peab põllul õigel ajal jaol olema.

Kartulipõllul hakkab Villas Vook ise korraldusi tegema, sest brigadir on kuhugi läinud.

Naised on noppimisega ametis ja neil pole tähtis, kuhu korv tühjaks valada. Ainult Kaada Lepp teeb suu lahti, kui oma korvitäit üle vankriääre upitab:

«Kuhu need viiakse? Brigadir rääkis, et paneme kõik siia kuhja.»

«Need lähevad kolhoosi pardifarmile,» ütleb Villas Vook asjalikult ja loobib peremeheliku hoolega vankrist mullatükikesi maha.

«Kas brigadir on nõus?»

«Ma korraldan ise selle väikese asja,» sõnab Villas Vook, «hakka brigadiri tülitamagi.»

«Aga kui brigadir ei luba?» muutub Kaada kiuslikuks. Ta norib rohkem jutu venitamiseks.

Villas Vook arvab, et Kaada kahtlustab teda.

«Brigadiril pole midagi öelda. Ta pole isegi juhatuse liige, aga mina olen aseesimees,» püüab ta oma autoriteedile toetuda. «Halvad brigadirid vahetame välja kui vaja — nii käib see elu.»

Kaadale ei tundu sugugi naljakas, et Villas Vook tema kerge nokkimise peale oma raskekahurväe pommitama pani. Alateadvuses tajub Kaada, et ta oleks Villas Vookist millegipärast veidi üle, kui vaidlust jätkaks. Kuid pole aega jagelda. Tuleb vaole rutata, sest tasu arvestatakse korvitäite pealt.

Villas Vook küsib, et kõik lähemal olijad kuuleksid:
«Kes tahab kartuleid vedama hakata?»
«Noppimisega teenib rohkem,» vastab keegi.
«Kuhu peab viima?» on Veera Ivask asjast huvitatud.
«Minu poole... see tähendab, kolhoosi pardifarmile.»
«Kas ainult selle vankrivahetäie?»
«Ei, koormat kaks.»
«Ma viin ära,» otsustab Veera Ivask. «Sa ise tuled kaasa või?»

Villas Vook taipab, kust tuuled puhuvad. Sellepärast Veera jäigi kohe nõusse.

«Ei, see tähendab — jah. Ma koju ei lähe, aga algul on ühine tee.»

Villas Vooki päev hakkab parema poole kiskuma. Kaks koormat kartuleid tõotab libedalt õue saada ja Veeragi välgutab omal kombel silmi. Ees põldude keskel on väike võssakasvanud puudetutt, kuhu talumehed põllult kive vedasid. Tee läheb just mööda.

Veera Ivask taipab kohe, kui Villas Vook puudesaluni jõudes hobuse tee veerde juhib. Nad kaovad teineteise järel kiiresti põõsaste taha.

Kaada Lepp tõuseb selja sirutamiseks püsti ja pilk eksleb nagu iseenesest sinna, kus vankri lõgin äkki kustus. Näh, oli kaks kutsarit, aga nüüd seisab hobune üksi teel ja noogutab igavlevalt pead:

«Tea, kas aseesimees läks Veeraga hobuse jaoks vitsaoksa murdma...»

Teised kartulinoppijad sirutavad ka korraks selga ja vaatavad teele unustatud hobust.

Üksi edasi sammub Villas Vook juba üsna lustakas tujus. Ega kolhoos kõige hullem olegi. Kartulid veerevad koduõue. Neli siga kosumas. Lehmal ristikud nina ees. Ja kolhoosile vaja lehmi osta. Selle juures saab sularaha pihust pihku maksta. Kolhoos on hea paik küll — võtad kassast raha, lähed nurga taha ja maksad. Pärast ütled: maksin nii palju. Pannakse kirja nii palju ja ongi asi niiviisi. Asi niiviisi ja raha sedaviisi: osa Villas Vooki, osa lehmamüüja taskus. Kolhoosi rahad on nagu liimiga: kes neid käest läbi laseb, sellele kipuvad ikka sõrmede külge kleepima. Tee taskusuu lahti ja tilguta sisse. Või neil lõhna küljes. Mis tagapidi hambaid, see oma. Parem on minna

muidugi kaugemalt ostma, et keegi ei oskaks pärast kontrollida.

Villas Vook juubeldab.

Kui nüüd karu vastu tuleks: kohe käpad püsti.

Villas Vook nõksatab seisma. Vastu tuleb Juhan Hakjalg, look pihus. Hetke jooksul jõuab Villas Vook kümme pilti vaimusilma eest läbi lasta, mis siis juhtub, kui need kaks meest metsavahel ilma tunnistajateta kokku puutuvad. Ja look! See look on juba välkunud.

See on ime, kui kiirelt üks suure kondiga mees võib üle teekraavi metsa lipata. Põõsad painduvad looka, kui karuvõitleja teed valimata metsasügavusse silkab. Oksad peksavad ja kriimustavad, aga seda pole mahti märgata. Kui ühest tihedast noorte kuuskede salgust läbi on rünnanud, jääb lõõtsutades seisma ja hakkab mõtteid koguma. Süda peksleb kõrvus, midagi ei kuule. Kas tuleb järele?

Miks oli Juhanil metsa vahel look pihus? Kas tuli nimme teda kohtama? Tähendab, tal peab teada olema. Kas tõesti Ann rumalakene ise rääkis? Teeb endale halba ja Juhanile... Või viis Veera Ivask oma ähvarduse täide?

Villas Vook kuulab pingutatult, kuid tee poolt ei kosta midagi. Vist ei tule järele. Ega metsas püüdmine ole nii lihtne. Mets on peitja poolt.

Juhan Hakjalg astub jala ette vahtides. Ta ei näe kedagi ega midagi enda ümber. Elu rängad katsumused on tema turja sel sügisel vimma hakanud vajutama. Juhan tuleb künnilt ja toob hobused kaasa, et nad saaksid kodus keskhommiku pidamisel heinu nabistada. Künnijärg pole Ojalt kaugel. Nõnda ratsutirihmu käes hoides ja hobuste hingamist oma selja taga tundes on pisut lohutavam kodu poole astuda. Juhan tõi ka hobuseriistad kaasa: sedelgad ja rangid jättis hobuste ümber, looga võttis pihku. Et keegi vahepeal väljalt ära ei varastaks. Vanasti ta tegi oma põldu kündes ikka nii. Siis oli ainult üks hobune. Künniks tuli teine Joosep Lepa käest kõrvale laenata. Pärast kündis tema hobune jälle naabri põllul vastu.

Juhan püüab end sundida ainult hobustele mõtlema ja sisendab, et need kaks on tema hobused. Sa viid neid oma talli keskhommikut pidama. Lõunaks jälle tood põllult kaasa. Sel ajal kui ise sööd, krõmpsutab tallis kaks hobust ristikuid. Juhan hakkab neid ühteviisi hästi hoidma.

Tall on kinni, jõuab Juhan Hakjalg mõtetega sinna-

maale. Kolhoosi mullikad on Anne talitada ... Ei, Annest ei mõtle praegu. Hobustest, hobustest tuleb mõelda. Lauda üks ots on vaba. Kui asutaks sinna sõimed sisse. Ja kes keelama tuleb, kui ta oma lauta päris kaks korralikku hobuselatrit ehitab ... Hobused laseb lõunatunnil latreisse. Oma laudas oma käega ehitatud latreisse. Siis on veel kergem mõelda, et ta käib künnil oma hobustega. Astub põllule või tagasi, look pihus ja hobused kuuma hingeõhku selga puhumas — nagu tõeline talumees kunagi. Ja kui veel Sekretär pea õieli ajab, oma paksude mokkadega Juhani kukalt kõditab ning mütsi silmile lükkab, siis on kogu kolhoos ununenud. Ununeks maade äravõtmine ja Ann ... Ei, Annest ei mõtle.

Sekretär on võõrdunud peremeest kuklakõditusega hellitamast. Hobune on hakanud Joosep Leppa ka omaks pidama. Sealt tallist ta saab kaeru ja heinu. Tallimees Joosep Lepp harjab hobust, annab juua. Niiviisi võib Sekretär kolhoosi tallimeest rohkem peremeheks pidama hakata kui teda ennast. Juhan püüab küll ise hobust üle harjata, et ta vana omaniku kätt ei unustaks. Aga kui end hobuse kohale seada, siis on kerge kujutleda, et kolhoosi tallimees tundub praegu omasem kui endine Oja talu peremees. Üks söödab-joodab, aga rakkesse ei pane. Teine paneb peaaegu iga päev raskesse rakkesse ja heinu viskab ette vaid töö vahel. Iga hobune kipub talli, mitte aga põllule adra ette. Tallis ootab Sekretäri Joosep Lepp, aga põllul sunnib endine peremees Juhan Hakjalg ...

Miks kõik mõtted kipuvad jõudma kurvale rajale välja? Vanasti nii polnud. Meelekindlus ei jätnud Juhanit naljalt maha. Oma talu andis kindlust. Nüüd oled nagu tuule peal. Juhan on niikaugele jõudnud, et ei julge oma Annelt otsekoheselt küsida, kuidas on lood selle Villas Vookiga.

Kahtlused ja teadmatus muserdavad. Aga kui Ann küsimusele vastaks: jah, Villas Vookiga on tõesti nii. Ei tea, mis siis saaks. Ann on olnud viimane tugi ja pide, Juhan ei julge seda viimast ära raiuda. Juhan vaevleb ja vaikib, et ainult mitte lõppotsust sõnaselgelt kuulda. Praegu veel võib oma mõtteid sundida hea poole, kui kogu jõud kokku võtta. Kui Ann ütleks oma suuga, siis poleks mõtteiski enam kuhugi pageda. Siis haigutaks üksainus tühjus.

Alateadvus sunnib Juhan Hakjalga ikka rohkem hobustele mõtlema. Saaks hobusest selle toe, mis Annega tahab

ära langeda. Kui Sekretär kordki oma mokkadega kuklajuukseid sakutaks, siis tunneks Juhan, et hobune pole maha jätnud, et tal on o m a hobune. Ta saadaks kõik kolhoosikirjad ja inimeste arvamised kus seda ja teist. Peaasi, et Sekretär ise teda endiselt peremeheks tunnistaks. Kui nemad — Juhan ja tema hobune — kordki saaksid hellitusmängu teha nagu talupõlves. Ta hakkab Sekretäri hoidma nagu oskab. Ehk tuleb hobusel endine talupõli meelde.

Ka nii, lihtsalt hobuste hingeõhku tundes ja jalaastumisi kuulates on Juhan Hakjalal kindlam tunne kui päris üksi. Jaan Laite sõna, et Juhan Hakjalg on «Oleviku» kolhoosi parim künnimees, see ka toetab enesetunnet. Naljakas, et lihtsalt sõnaga saab teda, Juhanit, toetada. Varem ei tulnud keegi mõttele vaagida, kes halvem, kes parem kündja või külvaja. Aga näe, kolhoosis paistab Juhan silma. Poole valla peale parim. Heal sõnal on suur jõud. Peaaegu et niisama suur kui hobuste soojal hingeõhul selja taga. Aga Sekretäri hellitavad mokad mataksid kõik muu enda alla. Siis poleks miski muu enam tähtis.

Halval sõnal on ka suur jõud. Veera Ivask, see vanaõelus, pidi temale, Juhanile, mõista andma, et hoidku Villas Vookil silma peal. Ta, vanatüdruk, kannab vimma Anne peale. Kord kiskus karjas Anne silmnäo puru, nüüd tuli kaebama. Ega Veera Ivaskit saa päris uskuda. Aga Juhan oli juba enne Anne pärast veidi mures. Eks Ann ise kaebas, et Villas Vook tikkunud mullikate laudas ligi. Siis said noorloomad oma talli toodud ja Juhan hakkas Anne esialgset kaebust unustama. Aga nüüd valas Veera Ivask õli tulle. Seda tuld, mis otse hinge kõrvetab, pole enam võimalik kustutada. Anne enda sõna võiks veel korrapealt kõik varemeiks purustada. Ja millegipärast usub ta Anne suust just halba vastust kuulvat.

Juhan Hakjalg astub metsavahel hobustega, look peos. Tema jaoks pole metsa, teed ega pori. Ta ei näe ega kuule. Tema peas on mõttemöll, milles halb surub peale.

Metsast välja hiilinud, jõuab Villas Vook segaste tunnetega neljanda brigaadi talli juurde. Seni on tema siin kolhoosis võimumees olnud. Kuidas küll juhtus, et metsavahel vedelaks lõi...

Kahju, et tallimees on kusagile läinud. Saaks tema kallal seadust teha. Keegi peaks praegu pihku puutuma.

Väravast tuiskab ratsa aidamees Prõlla. Tema hobuse kapjadest paisatud pritsmeist värvuvad taralatid tumedatäpiliseks. Prõlla hüüab:

«Kas tallimeest pole näha?»

Villas Vook ei taha juttu alustada, sest Prõlla kindlasti ei kuulu siin kolhoosis nende hulka, kelle kallal saaks meelt kergendada. Pole kuulnud, et naismaadleja oleks kellelegi võlgu jäänud. Temaga norimisest on parem hoiduda. Teeb pärast küla naerualuseks. Ta võib avalikult rinda pistma kutsuda. Ja häbi mehele, kes ära ütleb. Aga temaga teiste näo all rinnutsi minna on veelgi riskantsem. Käib kumu, et tal on üks imekiire puusanõks. Sellega niidab jalust ja viskab su kui aganakoti maha. Olgugi sul jõudu rohkem, aga kui tema võtteid ei tunne, siis oled kergesti kaotajapool. Parem hoida sellistest tegelastest targu parajasse kaugusse. Tulega ja ülevõimuga ei tasu mängida.

Pärast viivitamist vastab Villas Vook mornilt:

«Ma ise ka otsin teda.»

Prõlla hüppab vetruva liigutusega sadulast otse Villas Vooki ette ja pärib:

«Kas hammas valutab?»

«Kust sa seda . . .»

«Oled nii visaras näoga.»

Villas Vook katsub kohe rõõmsamat nägu teha. Siis taipab, et püüab Prõlla ees teeselda, peaaegu lipitseda. Vaat kus naine, kuidas mõjub. Oleks Prõlla esimeheks valitud, võib-olla läheks mõnigi asi siin teist rada. Nende mehikestega on Villas Vook teinud, mis meelde tuleb. Aga Prõllaga . . . Kas siis kasvataks oma nelja siga kolhoosi kartuliga?

Villas Vook teeb teist juttu:

«Mis sa temast tahad?»

«Telliksin homseks viljaveohobused ära.»

Villas Vook avab talliukse. Viis tööst vaba hobust pööravad pea valguse poole.

«Mis ta nendest tallis hoiab?» on farmijuhataja Villas Vook imestunud. «Peaks väljas karjatama.»

Tema silma tõmbas endale talli taga laiuv värske rohelusega rukkioras. Mujal tungivad sügisvärvid peale, aga oras haljendab kõike trotsides. Pehme oras, küllap ta hobustele maitseb.

Prõlla vaatab pealt, kuidas farmijuhataja isiklikult hobused üksteise järel põllu äärde talutab. Loomad vaatavad nõutult ringi, sest inimesed on lähedal, aga orase näpsamise eest saad ohjaotsaga. Villas Vook ergutab neid takka:

«Minge sööma!»

Hobused on arusaamatuses. Villas Vook plaksutab kätega ja hirmutab:

«Kõss, kõss!»

Prõlla teeb märkuse:

«Nii aetakse kanu.»

Tsirkusest ta teab, kuidas hobuste ja kanadega ringi käia. Seal on nähtud, kuidas üht või teist taltsutatakse. Villas Vook on tume küll, kui hobuseid ja kanu ühtmoodi kõnetab. Linnamehe asi... Eks ta ise ka linnast. Esimees Luhtala samuti linnamees. Kolm võtmepositsiooni kolhoosis on linnarahva käes.

Linnast tulnud abistajad vaatavad rahumeeli, kuidas viis hobust orasepõllul tambib.

*

Villas Vook punetab näost, ähib ja on vihane. Ta vihastab ikka, kui miski ei laabu. Praegu ta peab vasaku käega tala saagima, aga vasak pole selle tööga harjunud. Pealegi turni siin ülal, kust võid kergesti alla potsatada. Villem Laidsalu on oma küünile ka igavesed aampalgipõrakad pannud. Siia oleks aidanud poole peenemaist. Aga see juba Villemi viga, et ta on püüdnud kõike oma talus elupõliselt teha. Küll on tüütu seda jämedat jurakat siin katuse all läbi saagida. Teisest küljest võtta: eks ta annab rohkem ahjupuid välja.

Villas Vook hoiab parema käega sarikast ja koogutab vaevaliselt saega ülalt alla nühkida. Palav hakkab, aga vatti vähemaks visata ka ei taha, võib külmetada. Ta seab käe veidi madalamale sarika taha, et tala peal rohkem kükki laskuda ja saega pikemalt tõmmata. Roovist läbiulatuv pilpanael kriimustab sõrme.

«Raisk,» vannub Villas Vook. Tal on hing täis kõige peale. Et Villem Laidsalu suure maja ahjud nõuavad puid, et tema peab siin maal elama ja ise saepead venitama kütte

saamiseks, et üldse kolhoosiga kampa lõi. Pole siin pudrumägesid, piimajõgesid ega kiiret rikastumist.

«Puhkame,» teeb Villas Vook naisele korralduse. Naine seisab talale toetatud redelil, tema käes on alumine saepea.

«Kas ma lähen maha niikauaks?» küsib naine vaikselt, sest mees on tusane.

«Mine, las saag jääb,» lubab Villas Vook.

Naine astub jalgadega ettevaatlikult redelipulkasid kobades alla. Maas ohkab ta kergendatult. Ühe eelmise talaga olid nad hädas. Pigistas nii kinni, et ei andnud saagi välja, lõikamisest rääkimata.

«Kas ta siin ka kinni pigistab?» küsib naine.

«Kuidas ta siin saab pigistada,» uratab Villas Vook, «meil ju teisest otsast lahti lõigatud.»

Villas Vook ronib alla ja seab endale ka talaotsa najale redeli:

«Lõikame nüüd kahe redeli pealt. Muidu saen oksa, millel istun.»

Villas Vook ronib redelit mööda üles ja tõuseb veel korraks talale. Ülalt on kõigest hea ülevaade. Villem Laidsalu suur viljasara seisab peaaegu tühi. Villas Vookil on ta nagu hoovi eest. Siia laskis sügisel partide kartulid vedada, siia tõi koorma küttepuid. Siin vedeleb talupäevist murtud jalasega saan. Vana suur terade tuulamise sari ripub seinal, tarbetu ja tolmunud. Siia saab Punasega sisse sõita, kui kolhoosi pealt lõunaks koju tuleb. Esimesel suvel trampis Punane Villem Laidsalu muru mullale, nüüd talvel sittab viljasara. Sara värav on pärani ja tuul keerutab tuhklumest hangekeelt hoonesse. Suure tuisu ajal käis Villas Vook ise ka siia nurka kükitamas, sest kemmergus keerutas lund august üles vastu ihu. See seal nuka taga on Villem Laidsalu ainukene nigel hoone. Teised näivad igavestena ehitatud. Seesama viljasara on tugevate palkseintega, kuigi laudadest kokkuklopsitu oleks küllalt varju andnud. Ei teadnud Villem neid ehitusi rajades tulevikku ette arvata. Küllap oleks palju odavamalt läbi ajanud, lasknud kõik hooned logisema nagu kõige väiksema seal nurga taga. Küllap poleks muru soetanud, oleks oma käega sead ülaõuele songima lasknud. Kuidas Jaan Laide kord võõras keeles ütleski — sikk dransit klooria muni. Jaan tõlkis eesti keelde ka. Villas on see sikk, kes dransib

nüüd klooriat. Villas Vook muheleb enda ette, et oskas nii naljakalt võõras keeles mõelda. Nalja saab ka vahel.

Laeroovikud on kõik juba ahju rännanud, varsti saab taladega ka rahu, siis jääb maast katuseni tühi kuur nagu kirik. Villas Vook laskub istuma ja patsutab tunnustavalt vastu tala: kuiv tõrvane mänd, see põleb ahjus, et siibrid lõrisevad. Seejärel ronib rahunenult redelile. Aga naist käsutab ikka nagu moonakat:

«Kähku üles!»

Tala prantsatab raskelt kuuri põrandale, riivates ühe otsaga vana saani, millest mõned puukillud üles lendavad. Villas Vook tõstab kergendusohkega pilgu ja näeb väravaavas kolhoosi arveametniku Härbert Junnovi kogu.

«Siin on nagu sõda, ei julge sisse astudagi. Saad mõne notiga pähe.» Härbert kommenteerib meelega kerges toonis. Ta taipas esimesest pilgust, milles asi. Kuigi Villas Vooki küttevarumine on pööraselt originaalne, oleks selle korrapealt ära avastanud iga lihtsama ajuga inimene.

Härbert Junnov ei oska enesele aru anda, miks ta Villas Vooki tegevusest kerget heameelt tunneb. Kas sellepärast, et Villem Laidsalu oskas siin nurgas oma talu kõige paremasse korda seada, mille üle Härbert Junnov ainult kadedust tunda võis. Temas polnud niipalju põilumehesoont, et järele oleks osanud teha. Tema unistas kauplusest. Aga ikkagi — Villem Laidsalust sai kolhoosi tegemisel Härbert Junnovi saatusekaaslane. Valud peaksid nüüd ühised olema. Veelgi enam: Villemile peab kaasa tundma, sest kulakuks tehti tema. Või tuleb heameel sealt kandist, et Villas Vook end küla silmis veel suuremaks peletiseks teeb, kui seni on suutnud. Väikse kolhoosi tegemisel laskis Villas Vook teda, arveametnikku, küla peal omasuguste varandust üles kirjutamas käia. Muudki on südamele korjunud. Härbert Junnov on väike vend, tema ei saa kolhoosipõllult kartulikoormaid oma õue kärutada. Näeb ja teab, aga vahi muudkui vesise suuga pealt. Las Villas Vook nüüd keerab endale sitta kokku.

Härberti käsi poleks tõusnud teise mehe kuuri aampalke alla lõikama, aga näe, kui teine tegi, siis on hea meel. Võibolla see heameel pole üldse Villem Laidsalu ega Villas Vookiga seotud. On ehk üleüldine õeluseuss tema põue pugenud, mis toitub kõigest halvast, mis ümberringi juhtub. Et kui läks põrgu oma unistus, siis mingu ümberringi

ka kõik muu. Kelle käe läbi, see pole tähtis. Peaasi, et ilmas rohkem halba oleks. Ja et kolhoos alla käiks. Härbertist endast pole kolhoosi allatõukajat, aga seda peenem taju on tal kõige halva märkamiseks ja seda õelam hing kõigest halvast heameele tundmiseks. Ja õeluski on nii passiivne, et see nagu polegi õelus.

Aga Villas Vook ei laasta siin praegu vihast ja õelusest, vaid lihtsalt teeb pliidi alla puid. Metsas on lumi sügav, aga siin seisab hoone poolkasutamata. Tema siis kasutabki — oma moodi. Jah, Villas Vook on lihtne hing, aga tema, Härbert Junnov, keeruline. Halba aga oskab teha Villas Vook oma sirge joonega rohkem kui tema, tossikene.

Talade kukkumisest saab Härbert Junnov suurema naudingu kui Villas Vook, kes neist ainult ahjusooja tunneb. Ometi ei tunneks Härbert kahju, kui koos tala mürtsuga oleksid seinad välja vajunud, katus ülalt lõikaja pähe sadanud ja kaela murdnud. Kuigi lõikaja on nende mõtete täitja, mida mõtleja ise täita ei suudaks. Las rusuneb ja ragiseb kogu ümbrus, siis ei vaeva enda hinge tühjus nii painavalt. Siis ei peaks ainult viinast pelgupaika otsima. Uimas peaga on küll hea päevadel nagu paatidel üle tühjuse sõita. Tervist lõhub see alaline viinapruukimine. Kaine peaga taipab Härbert seda isegi. Aga tahtejõudu ei jätku viinale ära öelda. Ja milleks? Kas selle tühjuse nimel, mis maailmast vastu vaatab, kui aru selge on? Maailmast, kus pole oma poodi ega oma tulevikku.

Villas Vook laseb naise tubaseid talitusi tegema ja tuleb ise värava peale külalise juurde. Härbert Junnov ei astu hoonesse, sest endise ehitusmehena ta kardab, et kinnituseta jäetud seinad võivad katuse surve all välja vajuda.

«Mis sind siia tõi?»

Härbert Junnov toob ühe paberi välja, ulatab Villas Vookile.

«Rajoonist nõutakse, et see oras saaks kinni makstud, mille hobused neljanda brigaadi talli juures sügisel ära tallasid.»

Farmijuhataja ei vaata paberit, vaid Härbert Junnovit. Kas tuli piiluma, mida pardifarm teeb ja kuhu söödad kaovad? Ta ütleb:

«Hakkasid selle pärast vaeva nägema.»

«Ma mööda minnes.»

«Kes tasuma peab?»

«Kirjas on, et farmijuhataja, kes isiklikult lasknud hobused orasele.»

See polnud ainuke pahandus sügisel. Kolhoosi vasikad pääsesid ka rukkiorasele. Kari käis porgandipõllul.

Härbert Junnov mainib veel:

«Esimehele on tulnud kaebekiri, et farmijuhataja naine olevat Tallinna turul parte müünud.»

«Jutt nüüd,» laseb Villas Vook kuraasikat häält kuulda. «Rebased siin tegid pahandust.»

Härbert Junnov tahab veel rohkem õli tulle valada:

«Jaan Laide oli vihane, et sügisel igavesti kehvi lehmaronte kalli hinna eest kokku osteti. Et lehmi oleks pidanud valima mõni asjatundja, kes välimiku järgi oskaks piimaandi ennustada.»

Härbert Junnov liialdab meelega, et neid kahte kokku ässitada. Jaaniga pole tal isiklikke arveid nagu Villas Vookiga, aga ei meeldi talle ka Jaan. Jaan on aus. Praegusel ajal! Ja Jaan püüab olukorda parandada. Jaan ei taha rusunemist näha, tema ootab hea võitu halva üle. Tema teeks kolhoosistki paradiisi, kui suudaks. Aga ei suuda... Jaan on argpüks. Jah, õige sõna — argpüks. Aga see ongi hea. Niisugusena on Jaan nüüd vahel ka nagu tema halbade mõtete täideviija. Hoidku taevas julge Jaani eest! Praegusel ajal osatakse meest hirmu all hoida.

Järjest rohkem on Härbert Junnov hakanud rahuldust tundma esimehe Veljo-Kara Luhtala üle. Tolle noormehe oskamatuis kätes on kolhoos hakanud allamäge minema. Head teed tal minna! On läinud tema elu rappa, mingu kõigil teistel ka. Ja Luhtala on kõige parajam mees minna laskma. Oma parteimehe autoriteeti ei hoia ta ka. Vahel joob end maoli kõigi nähes. Annaks taevas sellisele esimehele elupäevi! Ja tema, Junnov, ihus ühendamiskoosolekul oma õelais mõtteis pussi tolleaegse valla partorgi Veljo-Kara Luhtala peale. Mõtles, et pole meest, kes partorgile kuuli annaks. Näed nüüd, kuidas tiitel võib vahel mehe ära varjutada. Teati, et partorg, aga mis selle taga, ei osatud arvata. Oleks ta partorg Luhtala vagaseks teinud, siis poleks ju praegu esimees Luhtalat, seda meest, kes siin «Olevikus» praegu kõige rohkem Härbert Junnovi meele järgi on. Veljo-Kara Luhtala on vaikne hea mehikene. Tema isegi meeldib rahvale. Aga kolhoosi viib

alla järjekindlalt. Härbert Junnov teab, sest ta on päevast päeva ninapidi arveraamatuis ja asjaajamises. Pealegi on tema peenema tajuga kui mõni targana näiv juht rajoonis, kelle südametunnistusel lasub Luhtala esimeheks olek või mitteolek.

Üldkoosolek tunnistas juhatuse möödunudaastase töö mitterahuldavaks, aga keegi ei tulnud välja mõttega, et Veljo-Kara Luhtalat kohalt maha võtta. Kust seda paremat leida? Ja Veljo-Kara Luhtala on heatahtlik, rahvaga riidu ei nori. Rahvas, loll, näeb head inimest, aga kas esimehena on halb või hea, mis tema sellest teab. Või kuskohal rahvas varemalt kolhoosiesimeest näinud on, et teaks, milline ta olema peab. Võtab sellisena, nagu kohale pannakse ja on.

Viiekümnendal aastal sai kolhoos kümme koma viis tsentnerit teravilja hektarilt, aga viiekümne esimesel, sel Luhtala aastal, ainult üheksa tsentnerit. Sada viiskümmend kilo hektari kohta vähem — see on Luhtala mõõt. Kolhoosi peale viiskümmend tuhat kilo teri vähem kui eelmisel aastal — nii raskekaaluline esimees on «Oleviku» kolhoosil. Nagu kivi uppuva kassi kaelas.

Villas Vook vaikib tükk aega, seades endale suitsu ette. Siis alustab juttu hoopis mujalt:

«Mis see ilm ka teha võtab? Kaks päeva tuisanud, kas läheb sulale?»

Härbert Junnovi silmad peatuvad Villas Vooki kummikuil, mis kolhoosilt kasutada sai.

«Kummikud on väärt jalavarjud. Sügisel poris on nendega hooletu. Tuled koju, uhad veega üle ja viskad käest. Pole määrimise vaeva nagu säärikutega. Ja odavad ka. Varem sai ainult jõukam saapamees olla. Nüüd ostku igamees kummikud, kui tahab. Seda head on nõukogude võim maarahvale toonud, et kummikud välja mõtles.»

«Talvel kipuvad külmad olema, kui rohkem sokke jalga ei tõmba,» arvab Villas Vook.

Meeste jutt ei võta vedu ja Härbert Junnov seab edasi minema. Ise mõtleb: kõvad seinad raius Villem Laidsalu üles. Peavad talade abita katuse survele vastu. Ja kui langeksidki, ega Villas Vookil sellest midagi, siis oleks põhjust edasi saagida. Kui ainult ise enne sellesse hiirelõksu ei jääks. Seintest annaks välja rohkem kui ühe talve kütte.

Kaua meie taludest saaks, kui villasvooke igasse majja jätkuks? Hullem kui puukoi. Isegi majavammist hullem.

Aga Villem Laidsalu küüni sein ei lange. Hoone justkui teaks, et raskel ajal tuleb isegi taladeta vastu pidada. Vanad hooned, mehe tehtud. Villem Laidsalu ise peab ka aampalgita vastu pidama. Tema hingetalad on samuti kahest otsast läbi saetud. Missugune aeg maa peale tulnud, aga inimesed peavad vastu! Temal, Härbert Junnovil, on tala unistuste ots läbi saetud, ainult üks ots. Oma kodu on veel alles. Aga ka läheb raskeks. Nii raskeks, et vahel lõugaks.

Aga ei sa tühi lõuga, võtad lonksu viina ja oled korrapealt pai laps.

9. peatükk

Maikuu esimene pühapäev ei jäta agronoomi Jaan Laidet koju. Juba varahommikul läks ta kolhoosi peale. Kõige kiirem kevadtööde aeg käes, aga temal pole täna põlluga asja. Käib perest peresse ja realiseerib riigilaenu. Nüüd sööb keskhommikut ja siis uuesti peresid pidi.

Jaan rüüpab kohvi. Soosi on hommiku pidulikumaks teinud, nagu pühapäevadel ikka. Soosi püüab teda kas või ainult pühapäeval enda jaoks hoida. Aga kevadel lähevad arid ja pühad ühe joonega. Oleksime nooremad, tuleksid pahandused majja. Aga Soosi on elu head-kurjad suurelt osalt kätte saanud ja vaikib mõistvalt. Vahel harva, kui küsib, kas Jaan ilma kolhoosita kuidagi ei saaks. Aga Jaan ei saa. Tema on nagu rakkehobune. Pandud teed pidi minema ja läheb.

Veljo-Kara Luhtalaga on kolhoosil halvasti läinud. Aga Jaan millegipärast pole tema peale pahane. Tõmbab ise mis jaksab, aga teistega norima ei lähe. Täna aga oleks Veljo-Kara Luhtala vähemalt riigilaenu võinud enda hooleks võtta. Jaanil põllugagi üle jõu rinnutsi olla.

Algul, kui Veljo-Kara Luhtala kolhoosi tuli, paistis, et organisaator on ta hea. Aga kui nägi, et asi ei lähe liikuma, siis lõi pealiskaudsus välja. Ja viina teed läks. Eile õhtul organiseeris klubi esimese aastapäeva tähistamiseks joomingu. Praegu ehk magab veel välja. Või on uuesti alus-

tanud. Aga rahvas aeti põllule. Kiire kevade puhul tehti vabariigis põllutööde pühapäevak.

Soosi tuleb õuest ja räägib kiirustades poolsosinal, justkui jutt võiks välja kosta:

«Kaks autot sõitis värava juurde.»

«Kes nad on?» küsib Jaan.

«Ei näinud. Eks sa mine välja.»

«Ei ma lähe, mul kohvi pooleli. Kel vaja, küll mind üles leiab.»

Soosi vaatab üle ukse suurde tuppa. Kõik näib korras olevat.

Köögiuksele koputatakse.

Tulija on partei rajoonikomitee esimene sekretär Pressmann.

Jaan palub edasi astuda suurde tuppa.

Pressmann seletab kiirustades:

«Mul pole aega. Väljas oodatakse, Tallinna mehi on ka seal.»

Jaan viib külalise siiski edasi, sest köögis koristamata laua juures on ka piinlik.

«Kas töö käib?» küsib Pressmann sissejuhatuseta.

«Käib,» vastab Jaan kindla häälega.

«Mis teevad?»

«Künnavad.»

«Kus esimees?»

«Ei tea.»

«Me Tallinna meestega vaatame, kuidas külvikampaania edeneb,» peab Pressmann vajalikuks põhjendada. «Olete kindel, et igas brigaadis käib töö?»

«Kindlalt ei tea. Mind ennast huvitab ka . . . Teil auto, sõidame brigaadid läbi.»

Kaks autot ukerdab kevadiselt pehmel teel. Vadi mehed Paul Taram ja uusmaasaaja Lukas Liiv astuvad teelt kõrvale, et voori mööda lasta. Jaan laseb auto peatada ja Pressmann küsib:

«Kuhu te lähete?»

«Keha läheme kinnitama,» ütleb Lukas Liiv kõrge häälega, nagu paneks küsimus teda imestama.

«Töölt tulete?» täpsustab Pressmann.

«Künnilt jah,» vastab Lukas Liiv. Ta kaaslane Paul Taram vaatab vaikides kõrvalt.

«Palju jõudsite?» küsib Pressmann.

«Moonaka normi saab ikka täis. Söögivahes kogub nii kaheksateist-kakskümmend sajandikku.»

«Tublid mehed,» kiidab Pressmann ja hingab kergemalt. Jaanile ütleb tunnustavalt: «Näib, et töö käib.»

Pressmann teeb ettepaneku kontori juurde sõita. Kontori uks on kinni. Veljo-Kara Luhtalat pole ka kodus.

Külalised istuvad raamatupidamise ruumis, kus rohkem toole. Jaan aga läheb esimehe kabinetti, et salaja helistada. Ta palub keskjaamalt klubi. Pärast pikka kauplemist leitakse Veljo-Kara Luhtala kusagilt üles ja tuuakse telefoni otsa.

Jaan keelitab:

«Võta nüüd aru pähe, tule tööle. Pressmann on siin ja Tallinna mehi ka. Kahe autoga sõitsid kontrollima.»

Telefoni teises otsab valitseb veidi aega vaikus, siis kostab köhimist ja suu matsutamist. Luhtala kärisev hääl teatab:

«Sa ajasid mind une pealt üles. Pea on raske otsas.»

«Pane vett pähe ja tule välja,» õpetab Jaan.

Teises otsas mõeldakse veidi, siis hurjutatakse:

«Mis sa komejanditad, ajad nii vara üles. Saad ise hakkama küll.»

Jaan keelitab nagu last:

«Saa ometi aru: kontroll on siin . . .»

«Äh-äh, pead aravereliseks,» kähistab Veljo-Kara Luhtala viinast kähisema punsunud kõrist. «Ega sa arva, et ma sind usun ka?»

Vist on veelgi purjus, et aru ei taha saada, mõtleb Jaan. Muidu ta ikka kuulab.

Raamatupidamise ruumis küsib Pressmann:

«Kus teie klubi asub?»

«Taheti ju põllule,» kohmab Jaan.

«Vahepeal käime klubist läbi.»

Vist hais ninas, mõtleb Jaan.

Ei aita midagi, sõidetakse klubi juurde.

Pressmann ja Jaan Laide astuvad sisse, teised ootavad autode juures.

Saalist lööb vastu paks õhk. Ümberaetud õlle, kustunud suitsukonide, seiskunud tubakavingu ja okse lõhn tõrjuvad värskest õhust tulnuid tagasi. Pidu on nähtavasti alles hommikuvalges lõppenud, sest mitu meest magab õndsa und. Üks on pingil siruli, teine toetab pead lauale, õlle-

loik nina all. Ainult Veljo-Kara Luhtala ja veel üks joomakaaslane istuvad laua otsas ja pruugivad peaparandust.

Veljo-Kara Luhtala veab Pressmanni nähes raskeid silmi pärani, just nagu näeks kummitust. Jaan Laide räägis õigust! Esimene reaktsioon — põgeneda! Ta astub nõtkuval, aga sihikindlal ruttajasammul saali tagumise ukse poole, nagu sunniks kiire vajadus tagant.

Pressmann mõtleb, et esimees läheb end külaliste jaoks korda seadma, ega astu vahele. Ta küsib Jaan Laitelt:

«Miks need mehed tööl pole? Kes siin kolhoosnikud on?»

Jaan teeb viinast võidetute tallermaal ülevaatuse ja kannab ette:

«Siin pole ühtegi kolhoosnikku.»

«Kes siis?»

«Poest ja külanõukogust, ja mõnd ei tunnegi, vist linnast.»

«Ajage nad üles,» muutub Pressmann aktiivseks.

Jaan teeb hommikust äratust. Pressmann väljub ja hõikab veidi aja pärast üle ukse:

«Astuge nüüd kõik välja!»

Tursunud nägudega mehed ei oska asjaloost midagi mõistlikku arvata, aga astuvad ukse poole. Kergem on kuuletuda, kui oma vindunud ja unehägus peaga mõtlema hakata.

Trepil on Pressmann kahe abilisega. Ta küsib igalt väljujalt:

«Teie dokumendid, palun.»

Selgub, et siin tõesti pole kolhoosnikke, kes pühapäevakust kõrvale hiiliksid. Meestel lastakse rahus minna. Aga kus on esimees? Pressmann läheb koos kahe kaaslasega majja otsima.

Esimees on hoonete tagant hiilinud külanõukogu sauna lae peale. Põlvitab saviga kaetud prahisel lael ja piilub viilulaudade vahelt klubi ees toimuvat. Kui Pressmann kaob hoonesse teda otsima, peab Veljo-Kara Luhtala targemaks ära külasse pageda. Astub võsavahelisel jalgrajal ja püüab mõtteid koondada. Ükskord ikka leiavad, parem juba kohe välja ilmuda. Teen näo pähe, nagu poleks midagi juhtunud ja hakkan kevadkülvi juhtima. Jalad viivad nagu ise talli juurde. Vahepeal teeb jooksugi oma pehmete jalgadega.

Klubi juures kogunevad pahanduspilved.

Kuid autod ei jõua veel edasi sõitma hakata, kui teed mööda läheneb lõbusalt hüpeldes kaherattane kaarik. Rõõmus nägu peas, astub esimees kaarikust maha. Jalul päris kindlalt ei seisa, aga esimehelikku esinemist püüab välja mängida.

Kontrollijate meeled on ärevil ja närvid pingul. Siin küpses vahepeal otsus, mille Pressmann välja ütleb:

«Nüüd tuled meiega kaasa rajooni.»

«Häh-häh, mul on külvikampaania, ei tule ma,» vastab esimees meeleolus, mida ta mängida püüab.

«Sa tuled kaasa,» ütleb Pressmann kurjalt ja rõhuga.

Hääletoonist tajub Veljo-Kara Luhtala äkki, et siin võib asi hoopis hullu pöörde võtta. Ta keerab kannalt ringi ja hüüab:

«Mul on külvikampaania!»

Esimees ruttab pooljoostes kaariku poole. Üks autode juurest jookseb järele, et teda jõuga kinni pidada.

Jaan Laide vaatab keeletult etendust pealt. Aga kui näeb jooksjat, siis ruttab kaariku juurde kolmandaks, et rüselust ära hoida. Ta manitseb esimeest:

«Võta mõistus pähe, ära enam jandi. Sa oled purjus. Anna nüüd ilusti alla, ega sinu kangus praegu maksa midagi. Mine nendega kaasa, nii on parem. Kuhu sa ikka joosta saad.»

Veljo-Kara Luhtala talutatakse autosse ja sõit läheb linna poole. Kas teistes brigaadides on mehed künnipühapäevakul, see jääb õuel üksi seisva Jaani mureks. Jaanil surub südame all, nagu oleks ka öö otsa viina võtnud. Et siin vägivallani pidi minema, see riivas rahumeelset Jaani hingepõhjani. Ta tunneb põlvis ärevusvärinat, kui kaarikule ronib, et Veljo-Kara Luhtala poolt alustatud sõitu brigaade mööda jätkata.

10. peatükk

Rajoonist anti käsk, et Jaan Laide täitku esialgu esimehekohuseid. Kontoris on teda nüüd harva näha, sest põldudel käib kiire töö. Tavaliselt põikab ta enne lõunat korraks kabinetti, et siin korjunud ülesandeid lahendada.

Kaarikus mõisa poole loksudes mõtleb Jaan süngeid

mõtteid. Veljo-Kara Luhtalast pole mitu päeva mingit teadet. Kadus nagu vits vette. Rahva seas liigub jutt, et Villas Vook olevat esimehe peale keelt kandnud, kui see klubi aastapäeva joomapidu organiseeris. Sellepärast sekretär ja pealinna mehed teadnudki kohe klubi küsida. Villas Vook olnud vihane, et teda joomakampa ei kutsutud.

Oli Veljo-Kara Luhtala mis ta oli, aga päris üksi tunneb Jaan Laide end veelgi halvemini. Soosi haletseb teda ja soovitab tal võtta end päris vabaks. Hakaku või lihtsaks põllutööliseks. Miks peab tema see ainus ilmatala olema, kui teistel on õigus tulla ja minna, teha või mitte teha, juua või joomata olla? Miks Jaan oma pimedas kangekaelsuses püüab ainult olla ja ainult teha? Miks esimehekohuseid täidab nüüd jälle tema, aga mitte Villas Vook, kes nimeliselt on kogu aeg aseesimees? Küllap Villas Vook esimehekohta lootiski. Jaan on nagu tropp, mis pistetakse augu ette, kui avarii juhtub.

Veljo-Kara Luhtala näeb kabineti aknast, kuidas Jaan Laite pikk kogu trepi poole astub.

Esimees istub jälle oma toolil, üllatub Jaan Laide, kui kabinetiukse avab. Ta ei oska musta ega valget lausuda, sest mõtteis tegi kogu aeg ettevalmistusi ise tunnikeseks raske südamega selle laua taha istuda.

Veljo-Kara Luhtala tõuseb ja teretab ülevoolava südamlikkusega.

«Komisjon rajoonist. Hakkab kolhoosi asjaajamist uurima,» viipab ta teistele toasolijaile.

Sellest päevast haarab suurt «Oleviku» kolhoosi nagu palavik. Komisjon tuhnib algul raamatupidamises, et siis brigaadideni jõuda. Kolmandal päeval saabub põllumajanduse ministeeriumist teine komisjon otsa. Raamatupidaja, arveametnikud, farmijuhataja, agronoom, brigadirid, laomees, tallimehed — kõik on tule all. Ei, neid endid ei süüdistata milleski, aga kolhoosi juhtimise vead tuleb viimse jupini lagedale tuua. Süüalune on Veljo-Kara Luhtala. Praegu ainult selgitatakse, milles ta just süüdi on.

Kolm autot igavleb Oisu mõisa õues, kui kolhoosi asjamehed komisjonide käes higistavad. Raamatupidaja, kohusetruu vanameheköbi, on endast väljas. Tema töö osas pole midagi karta, aga tal on pikast ametnikupõlvest jäänud verre kartus igasuguste revisjonide ees. See on tal alateadvuses nagu Oadu Pansol piksehirm. Teab, et pikne ei

tee kurja, aga hirmust jagu ei saa. Vanainimene saab topeltkomisjonide agarusest sellise vapustuse, et jääb voodisse. Süda hakkab streikima. Arveametnik Härbert Junnov peab aruandmise enda peale võtma.

Jaan Laide tajub, kuidas paaniline hirm tedagi iga päevaga järjest rohkem oma võimusesse haarab. Ta hakkab pelgama neid võõraid iseteadvaid inimesi, kes kolhoosis tähtsalt ringi liiguvad ja kelle kõrval kolhoosnikud ise on nagu eikeegi. Kui neist mõni esimehe kabineti uksest sisse astub, võpatab Jaan ja tõmbub sisemiselt pingule. Ta annab vastuseid nagu automaat, sageli isegi kuulmata, mida suu räägib. Ta tegi küll ettepaneku, et Veljo-Kara Luhtala oleks asja lahendamiseni esimees edasi, kuid ei võetud kuulda. «Olevik» on nüüd nagu keerisekoht tohutus jões, ja Jaan Laide ootab õudusega, kunas neel teda kaasa tõmbab, millal keeris üle pea kokku lööb. Tal pole kolhoosi vastu mingit pattu hinge peal, aga enesest võitu ei saa.

Täna tuli veel mingisugune erikomisjon juurde. Neli autot seisab nüüd rivis. Jaan vaatab aknast välja. Majade vahel haljendavad õrnrohelises kevadrüüs puud. Kindlasti sillerdavad seal väljade kohal lõokesed, aga siia süngesse kivikongi ei kosta. Küll põgeneks praegu, kas või läbi akna. Aga ei tohi. Erikomisjoni esimees mainis, et Jaan ei lahkuks, tal on hiljem mõned küsimused.

Jaani lõokeste-mõtte sisse sõidab õues kaks porist autot. Ühest astub välja rajooni parteikomitee sekretär Pressmann ja teisest needsamad pealinna mehed. Nüüd on autosid kuus.

Kabinetti tuleb ainult Pressmann. Ta hõõrub käsi nagu külmast või heameelest ja teatab:

«Kaks on käes, puistame, vaatame, palju neid veel tuleb.»

Jaan tajub Pressmanni ütlemist üksnes osaliselt. Luhtala on siis käes. See mõtlemine on nagu teisel mandril toimuva konstateering. Millegi sellise teadmiseksvõtmine, milleni Jaani mõistus ega jõud vahele segama ei küüni. Kes on teine? Et Jaan ise võiks teine olla, sellist kohkumist ei teki isegi alateadvuses. Tema hirmutunne on ebamääraselt üldine ja seepärast võitlus sellega peaaegu võimatu.

Nad räägivad, aga mida, seda ei suuda Jaan meenutada. Lõpuks ta küsib:

«Kas ma võin põllule minna?»

Pressmann teab ka, et kõigele lisaks on praegu siiski külviaeg. Ta vastab:

«Jah, see on praegu peamine ülesanne.»

Nõnda, Pressmanni ütlemisele toetudes, põgeneb Jaan erikomisjoni eest kolhoosi peale.

Autod valvavad lasipuu juures rivis. Jaani hobune ja logisev kaarik näib kokkusõitnud au ja hiilguse kõrval nagu armetu võõraslaps. Jaan pole isegi mõelnud, miks ta pärast seda õnnetut pühapäevakut on kaarikuga sõitma hakanud, sellesamaga, mille Veljo-Kara Luhtala tookord kiiruga kusagilt kätte sai. Kas solidaarsusest inimese vastu, kellega enam kui aasta sai kõrvuti töötatud? Nüüd tunneb, et temata on veelgi hullem. Enne oli su kõrval vähemalt inimene. Nüüd pole kedagi. Öeldakse, et sõjas annab kindlust ainuüksi tunne, et keegi on su kõrval. Kolhoosis nähtavasti samuti.

Üle õue hobuse juurde minekul tabab Jaani veel üks katsumus. Keegi tuleb autode juurest, mapp näpus. Tuleb otse Jaani poole. Jaanil on hetkeks tahtmine ümber pöörata ja jooksma pista. Aga ta astub edasi, nägu nagu mask ja mõtted halvatud. Mis ta minust tahab? Kas ei luba ära minna? Või läheb mööda?!

Jaani ei peeta pilgu vääriliseks. Tee kaarikuni on vaba!

Õuest välja kihutab sõiduk täie hooga, justkui tulekahjule.

Kaarikus logistades kogunevad Jaani mõtted pikapeale jälle oma rööpaisse. Luhtalast on siiski rohkem kahju kui endast. Annavadki viimati kohtusse.

Jaan imeb kevade lõhnu ja hääli ja värve endasse nagu näljane, nagu vabadusse pääsnu. Ahnelt ja küllastumatult, nagu oleks täna viimane kevadpäev ja tänavu viimane kevad.

Jändjasse sissesõit on loksutav. Põõsad kahel pool ei lase teel taheneda ja iga läbisõitja uuristab rööpaauke sügavamaks. Siia peab ühisel jõul kruusa vedama, mõtleb Jaan. Ta püüab kaarikut rööpast välja teeveerele juhtida. Ühe põõsa juures hobune kohkub, astub sammu kõrvale. Ja Jaan märkab pooleldi põõsasse peitunud kotti.

Kotis on odrad. Oma viis puuda, hindab Jaan silma järgi. Ta asub koti kallale, et seda kaarikusse upitada. Kuid ei jaksa, kaariku äär on kõrgel. Ei tea, kas viimaste päevade

surutus ja pinge on jõudu laastanud. Või on suur kolhoos algusest peale teda tilkhaaval tühjendanud. Kes kotti ei tõsta, see meeste kilda ei kõlba. Kas tema, Jaan Laide, kuulub juba mahakandmisele? Nõnda kähku on kolhoos temast jagu saanud. Temast ja Luhtalast ja . . . Keda Pressmann mõtles, kui ta rõõmustas, et kaks juba käes? Kes meil varaliselt vastutavad? Aidamees Prõlla — ega ometi tema? Muidugi mitte. Tema on viimane, keda võiks kahtlustada. Keegi on kolmas. Ja komisjonid aina otsivad, võib-olla neljandat-viiendat. Ei tea enam järgmisele sammule ega homsele päevale kindel olla.

Noor kask sirutab põõsast oksa otse Jaani näo ette. Kaselehed lõhnavad veel tugevalt varakevadisest pungade puhkemise vaigust. Igituttav kevadlõhn toob Jaani maa peale, kaarikuratta najale toetuva odrakoti kõrvale. Praegu käib külv, käib vaatamata kõigele. Hakaku või maakera teistpidi käima, tulgu või veel kolm komisjoni juurde, külv ei lakka. Oma jõusse peab uskuma. Kott p e a b kaarikule minema.

Koti otsas edasi logistades tunneb Jaan end uuestisündinuna. Seekord veel võitis tahtejõud.

Maali Rinne rehe taga on Jändja mehed külvil. Präll aitab Leenard Rinnel külviku seemnekasti täita. Kuldne oder voolab raskelt kasti.

Jaan Laide küsib:

«Kes aida juurest seemet tõi?»

«Mis siis?» küsib Präll vastu. «Eks mina tõin.»

«Ma sõidutasin su odrakoti siia, auklikul teel oli koormast maha vupsanud.»

Jaan tahab sellega kotijutu lõpetada, aga Leenard Rinnel tuleb meelde Priidu Suure aegne herneotsimise jant. Ta ütleb:

«Kahju, et Priidu Esimene Suur enam Jändjas ei valitse. Odrakotiga oleks kolm päeva janti saanud.»

Tookord viis hernetera surnud varese noka vahel Priidu Suure segadusse ja prokurörini ta asitõenditega ei läinud.

Jaan vaatab Prälli:

«Küll sinuga juhtub asju!»

Präll vaatab omakorda Jaani:

«Vastupidi: mina olen inimene inimese moodi, aga sellest ei saa aru, kust sinusugused välja tulevad. Sa ei eksi

kunagi. Käid ka ainult kahel jalal, aga ise nagu jumala loodud mõõdupuu.»

Leenard Rinne arvab:

«Agronoom oleks pidanud Prälli näo täis sõimama.»

«Aga mis siis, kui põõsasse lennanud odrakoti peale oleks sattunud Villas Vook?» kerkib Prälli silme ette kujutlus.

Teised ei vasta ja Präll jätkab:

«Kas ta oleks varga küla hirmuks võllasse tõmmanud või koti vaikselt oma koju viinud?»

Leenard Rinne püüab Villas Vooki ossa sisse elada ja teatab:

«Nende otrade elutee oleks Villas Vooki sigade soolikais lõppenud.»

Präll on rõõmus:

«Eks ma ütelnud, et jumal on Jaanist mõõdupuu treinud. Oleks ta, vanamees, Aadama ka nii korraliku loonud, ei siis teaks maa peal keegi, mis on pattulangemine. Elaksime tänagi Eedenis. Poleks Jändjast halba undki näinud.»

«Vanamehel puudusid Aadama tegemise ajal kogemused, sellepärast läkski raisku. Nüüd kipub kolhoosidega sama häda kätte,» ütleb Leenard mõtte, mille eile õhtul Maali suust kuulis.

«Kas Prõlla jäi koju?» küsib Jaan Laide.

«Jah, aida juures õiendas,» ütleb Präll.

«Ma sõidan sinna.»

Präll peatab:

«Kas sa eilset lehte oled lugenud?»

Ta kisub küljetaskust lehepusara ja harutab laiali. Mõni on alalisest kaasaskandmisest juba siiludeks kulunud. Ta võtab kõige värskema ja ulatab Jaanile:

«Näe, oblastid!»

Jaan loeb määrust ja lausub:

«Siis Eestis ka nii kaugel.»

Präll on jõudnud asjasse süveneda ja täpsustab:

«Meie kuulume Tallinna oblastisse.» Ta võtab Jaani käest lehe ja näitab näpuga: «Suure-Jaani käib Pärnu oblasti alla ja Põltsamaa Tartu oblastisse.»

«Mis lehes muidu uuemat?»

«Ega meil üksi puistata,» alustab Präll kohe, endal hea meel, et kuulajaid leidub. «Mujal ka prokurörid platsis.» Ta hakkab lugema:

«Paide rajooni «Oktoobri Võidu» kolhoosi endine esimees Haamerik rentis kolhoosimaadest heinamaid isikuile, kel polnud midagi ühist kolhoosiga, saadud tasu aga võttis endale. Ka Haamerik sai teenitud karistuse.»

Jaan ei ütle midagi. Präll kiirustab edasi rääkima:

«Siin on teiste kohta ka. Aga möödunud neljapäevases lehes oli kartuli ruutpesiti kasvatamise kohta.»

«Seda ma lugesin,» ütleb Jaan.

«Oot-oot, siin kusagil oli veel . . . Ahaa: Räpina rajooni J. V. Stalini nimelises kolhoosis pandi 1951. aastal kartuleid ruutpesiti null koma viis hektarit. Ruutpesiti saak oli hulga suurem. Vaata, arvudki on ära toodud.»

Jaan vaatab ja sõnab mõtlikult:

«Meil ka kästi kaks hektarit ruutpesiti maha panna. Ükski brigaad ei taha jantida.»

«Ma võtan oma hooleks,» on Präll pakkumas.

«Minugipärast,» on Jaan nõus.

Ta keerab hobuse tagasiteele.

Prõlla maja otsas õitsevad tikri- ja sõstrapõõsad. Jaan pole sel kevadel nende õisi veel märganudki. Ta vaatab kohkunult õunapuude poole: äkki on needki tema teadmata õitsele puhkenud. Ei, õunapuud on alles pungas.

Ta leiab Prõlla aita puhastamas. Treeningpükste sääred põlvini üles kääritud ja pluusikäised üle küünarnuki lükatud, särab Prõlla tegutsemislustist.

«Mulle tuli meelde, et teil siin Jändjas oli mingi sekeldus viljaga, kui «Olevikku» üle tulite,» alustab Jaan. «Pealt tonni peremeheta teri pidi kolhoosiaidas vedelema.»

«Sekeldust pole mingisugust,» vastab Prõlla. «Kui ilmub peremees, annan või tänapäeval üle.»

Jaan kiirustab teist katkestama:

«Just sellepärast, et nad tänapäevani ilusti alles, tulingi hoiatama. Komisjonide trall tuletas nüüd meelde. Tead, see tonn vilja on sul nagu pomm istmiku all. Kui mõni kontroll haisu ninna saab, et kolhoosiaidas seisab dokumentideta salvetäis, siis sinul trellid paistavad. Sinusuguseid need kontrollijad praegu otsivadki.»

«Jaan, mis sa räägid? Sa oled mõistliku mehe mulje jätnud, aga nüüd ma küll su jutust aru ei saa.»

«Kuidas sulle seletada,» on Jaan nõutu. «Tead, sa oled

kolhoosielu jaoks liiga sirgjooneline. Sa lähed välja kindla peale, et sellest teadmata omaniku salvest pole teragi kaduma läinud, et sa õige mees, et õige hõlma ei hakka keegi.»

«Ega ei olegi kadunud,» ütleb Prõlla vahele. «Kas mehed vähe on käinud puskari tarbeks küsimas! Ilma on jäänud.»

Jaan võtab mõttest kinni:

«Siit tulebki nüüd õige ots välja: sa oleksid pidanud selle salvetäie puskariks pruulima, siis oleksid puhas poiss. Ei dokumente, ei vilja. Keegi ei saaks hõlma hakata.»

«Jändja jaoks oleks neist linnastest aasta puskar välja tulnud, kui vastavalt kartulit juurde oleks pannud. Aga kes su põllul praegu külvi teeks, kui mehed jooksid?»

«Kõik on õige, aga sina oleksid iga komisjoni silmis patust puhas, peaasi et see salvetäis nende nina alla ei satu.»

«Kas pean linnased idanema panema?»

«Seda sa ei jõua enam. Varsti on nad aitu pidi käimas. Aga tassi kuhugi ära. Kas või isiklikku sahvrisse. Kui sealt leitakse, siis ütle, et omad.»

«Peavad vargaks.»

«Kas sa tõesti nii lihtsast asjast aru ei saa? Kolhoosiaidas on dokument tähtis. Ausõna ei maksa seal kopikatki. K o p i k a t k i, saad aru! Oma sahvris aga räägi mis tahad, seal pole neil õigust dokumenti küsida.»

«Mis ma räägin?»

«Püha lihtsameelsus! Mis aga pähe tuleb. Loe või lehest ja ütle, et kolhoosikord on õnne sinu õuele toonud ja seepärast ongi vilja nii ohtralt, et vaevalt mahub ära.»

Prõlla vaatab nõutult Jaani, sest n i i s u g u s t juttu pole too veel ajanud. Aga igaks juhuks jääb nõusse, sest Jaan on autoriteet. Ta lubab:

«Ma hakkan tassima . . .»

«Ma aitan,» ütleb Jaan kõigele lisaks.

«Mis sul on? Kas läks midagi halvasti?»

«Kõik on halvasti,» ütleb Jaan. «Autode saalimine ja kontrollide uurimine on mind nii ära vaevanud, et . . . Ah, mis sest rääkida.»

«Sa oled imelik inimene,» arvab Prõlla. «Meie ja kolhoosi eest astud välja, aga enda eest ei oska muretseda. Mind tulid trellide tagant päästma, aga mis endast saab?»

«Ah, hakkame parem tassima.»

Prõlla ei jäta:

«Enda suhtes oled nagu ilmatola.»

«Mu oma naine ütleb — ilmatala.»

Prõlla üldistab:

«Kui mõtlema hakata, siis tähendab see kolhoosis üht ja sama.»

Jaan hakkab aidas ringi vaatama:

«Paneme koti pooleldi täis, siis jaksab üksi ära viia.»

Kotid leitakse ja varsti astub Jaan, koti all kummargil, pika sammuga üle õue. Prõlla kiirustab järele; kandam on tema nina ka maa poole rõhunud.

Mõned voorid tehtud, tuleb Prõlla vilja kotti kühveldades uue mõttega välja:

«Jaan, jää praegu siia meile ja ole üks kolm päeva kadunud. Jätan tagakambri sinu päralt, söögi hoian laual, ela ja tunne mõnu. Pärast välja lähed, siis ütle, et pummeldasid kõik need päevad. Oled korrapealt ametist ja vaevast lahti.»

Jaan saab naljast aru ja naerab vastu:

«Luhtalal kulus aasta otsa pummeldamist, enne kui lahti sai. Kuidas mina odavam olen?»

«Praegu on komisjon kohal, otsustab paugupealt ära.»

«Kolm komisjoni,» täpsustab Jaan.

«Siis on meie asi kindel. Oled nõus?»

«Sa oled kuldaväärt inimene, aga mina ei oska nii äkki otsustada. Hakkan mõtlema, et külviaeg, keda nad asemele panevad.»

«Tulebki välja, et ilmatala!» hüüab Prõlla. «Sul on külviaeg, mida ei tohi segada, aga Pressmannil ja Tallinna meestel pole midagi.»

«Ütle juba ilusti — ilmatola,» muigab Jaan nukralt.

«Mina kargan hobuse selga ja viin su Soosile sõna, et ärgu närveerigu, kõik on korras.»

«Sa ikka tõega muretsed praegu?» küsib Jaan. «Arvad, et kolmest päevast aitaks?»

«Küll ja küll,» on Prõlla kindel.

«Sa ise hakkaksid esimeheks?»

«Hakkaksin!»

«Mind aitad lahti saada...»

«Mina ja sina — me oleme kaks ise ooperit,» kinnitab Prõlla laia hooga. «Mina olen eluaeg maadlema harjunud.

Olgu vastased missugused tahes. Kolm komisjoni oleks minu jaoks ka ainult kord aevastada. Minul on vastav treening läbi tehtud. Sina aga võtad kõike hirmus endasse. Ka seda, mis sinusse ei puutu... Tead, mina olen nii tola kui tala olnud — tsirkuses. Seal on vastavad palgalised ametikohad. Mina olen mõlemat tööd teinud. Elukutse selline. Sinul aga pole vajalikku treeningut.»

«Seda küll,» peab Jaan möönma, «aga sinul jälle pole põllumehe treeningut. Kas sa oleksid parem esimees kui mina?»

«Igatahes!» on Prõlla kindel. «Niisuguses kolhoosis, kus maadlus ja tsirkus tähtsam kui põld ja külvamine — niisuguses igatahes.»

11. peatükk

Partei rajoonikomitee sekretär Pressmann, üldkoosoleku juhataja Jaan Laide ja protokollija Härbert Junnov võtavad istet presiidiumilaua taha. Kolhoosi esimees Veljo-Kara Luhtala istub esimeses reas. Sumin saalis vaikib. Kõik on ootusärevil. Enam kui pool kuud on õhkkonda kolhoosis elektriseeritud. Mis tänasel koosolekul juhtub? Kas plahvatab? Aga kuidas? Keegi ei tea. Kõik on ootel. Hiirvaikus.

Jaan Laide, näost otsa lõppenud ja surmtõsine, istub üksisilmi lauda põrnitsedes. Siis võtab end kokku, tõuseb aeglaselt ja alustab esimest punkti päevakorrast, mille Pressmann talle nina ette lükkas. Väsinud häälega loeb ta ette kolhoosi astuja avalduse.

Saal ei reageeri.

Vaikus muutub piinlikuks, kuid Jaan Laide ei käi peale. Seisab ja ootab sõnavõttusid.

Uusmaasaaja Lukas Liiv annab kõige rutem kärsitusele alla. Ta tõuseb ja küsib:

«Mida uus liige Poolteist kolhoosis tegema hakkab?»

Rahvast lööb sumin läbi.

Jaan Laide vaatab nõutult Pressmanni poole. See tõuseb laua taga püsti ja lausub:

«Võtke liikmeks vastu, eks siis vaatame.»

Jaan mõtleb — nüüd panen hääletusele ja võtavadki

vastu. On passiivsed vahele segama ja tõstavad muudkui kätt.

Lukas Liiv on end uuesti kogunud ja tõuseb. Poolviltu nurka vahtides küsib nagu muuseas:

«Mis ta enne teinud on?»

Pressmann näitab liikmekandidaat Poolteisele julgustavalt käega. Poolteist tõuseb esimesest reast, pöörab ärevusest punetava ja higitseva näo rahva poole ja ütleb ajaloolised sõnad:

«Ma kasvatasin kurke . . .»

Saal pahvatab naerma, nagu oleks nädalate pinge korrapealt maha käinud. Ei naerda õnnetut Poolteist ennast, vaid pahvatati selle pärast, et kord ometi peab lõdvenemine tulema. Oli vaja pisikest sädet, et reaktsioon valla paiskuks. Eriti siin, koosolekusaalis, kus tihedalt koosistumine nagu julgustab end sõltumatuna tundma. Ja Poolteise ootamatu varjundiga ütlus oli heaks sädemeks. Kõik tajusid korraga, et nüüd on naerukoht.

Kosta Jans kõgistab nii, et hambad ei pea volmrit ja see kolksatab põrandale. Silmad valguvad naerupisaraid täis ja ta peab enne pöidlanukiga mitu korda kulmu alt vett vähemaks tõmbama, kui näeb põrandalt tarberiista otsima hakata.

Pressmann vehkleb keelavalt käega.

Kolhoosnikukandidaat Poolteist ei tea, mis teha ja kuidas olla. Tal on nähtavasti mingi ütlemine peas valmis varutud ja ta püüab seda lõpuni välja öelda. Kuid esinemiskrambis alustab jälle samade sõnadega:

«Ma olen kurke . . .»

Ta ei saa kaugemale, sest naerumöire võtab saali uuesti oma võimusesse. Veel taltsutamatuma hooga kui enne. Prõllal oleks nagu vedrud istmikku tekkinud. Ta oigab:

«Oi, ma ei või!»

Kui nüüd kolmas kord veel ütleb, siis naeravad lae pealt. Et Poolteist endast esimehekandidaati kujutab, see oli Prõllale kohe selge. Mängureegleid ta tunneb ja mõned mustkunstitrikid on tsirkuse jaoks oma peaga välja mõelnud. Pressmann oma ümbernurgamanöövriga Poolteise kolhoosi sokutamiseks on iga keskpärase illusionisti kõrval mannetu algaja.

Keegi hüüab:

«Pole vaja, meie kurke ei kasvata!»

Jaan Laide presiidiumilaua taga naerab vaid silmadega, peites needki laupa toetava käe varju. Ta rõõmustab, et rahvas on end leidnud ja hakanud ajusid liigutama. Ehk nad täna ei kiida järele kõike, mis siit laua juurest ette pannakse. Süütu Poolteist, keda siia talutati, osutas taht-matult suure teene «Oleviku» rahvale. Kuigi ta ise ei taju oma osa ja mõtleb ikka veel teeneid pakkuda hoopis teisel teel.

Rajoonikomitee sekretär Pressmann ei taipa, mis saalis toimub. Ta kallutub Jaani poole ja pärib sosinal Poolteise kohta:

«Mis ta ütles?»

Rahvas rahuneb ja Pressmann näitab näost punetavale Poolteisele keelavalt käega. Ta võtab ise sõna uue kol-hoosiliikme tutvustamiseks. Seejärel pannakse hääle-tusele.

Härbert Junnov kannab ühtlase korraliku käekirjaga protokolli: 62 häält poolt; 69 häält vastu. Vaatab hindavalt korrapäraste ridadega kaetud lehekülge ja märkab kuu-päeva puudu olevat. Ta maalib lehe ülaserva: «22. mail 1952. aastal.»

Härbert Junnov on asjakäiguga rahul. Poolteise-tao-lisi veel vaja! Teda on alati ärritanud, kui keegi väljast inimestest kolhoosi kipub. Tulevad laket lahjendama. See, mis põldudelt saadakse, jagatakse siis ka nende vahel. Põlised asukad saavad sedavõrd vähem. Tuska tegi Veljo-Kara Luhtala juures just see, et ta võttis kerge käega uusi liikmeid vastu. Kui püksid jalas — loeti meheks, kui seelik seljas — on naine. Sellest piisas, et vastu võtta. Jaan Laide poleks iga hulkurit julgenud võtta, aga Luh-talale kõlbas kõik. Kolhoosi avamine kõigile oli Härbert Junnovi silmis Luhtala üks puudusi. Kuigi on ükspuha, mitmekesi siin kolhoosis allamäge sõita. Härbert lihtsalt ei talu võõraid nägusid . . .

Poolteist kukkus läbi. Näis, kas Pressmann muudab päevakorda.

Pressmann laseb sama hooga edasi, kuigi uut esimehe-kandidaati pole teada.

Härbert Junnov kirjutab protokolli:

«Rajooni part. kom. I sekretär Pressmann süüdistab senist esimeest Luhtalat: selle asemel, et viia 4. mail

läbi pühapäevak, korraldas kolhoosi klubis joomingu. Sügisese külvipühapäevaku asemel pummeldas naaberkolhoosi esimehega. Sekretär on korduvalt leidnud kell 6—8 teda kodus magamas, kui kolhoosnikud veel töötavad.

Neil asjaoludel partei rajoonikomitee otsustas ta kui kõlbmatu oma otsusega 5. mail maha võtta.»

Kõigile ootamatult tõuseb saalis püsti tallimees ja juhatuse liige Joosep Lepp ning püüab asjaolusid pehmendada:

«Möödunud aastal lõpetati kevadkülv õigel ajal.»

Pressmann tuleb veel tugevamate argumentidega välja ja Härbert Junnov protokollib asjalikult:

«Pressmann: «Kalevi» kolhoos vahetas esimehe ja tõusis esirinda, «Olevik» on langenud viimaste hulka. Luhtalalt võeti rajoonikomitee otsusega parteipilet ära, teda on varem hoiatatud.»

Jaan Laide tunneb, kuidas naeruga end kammitsaist vabastanud saalitäis kuulab ja vaeb hoolega, mis räägitakse. Mis Luhtalast saab? Pressmannil on küll lihtne retsept kolhoosi parandamiseks leiutatud: vaheta aga esimees ja tõus algab. Nii lihtne näib vist sealt ülalt kolhoosi juhtimine. Poolteisest võib arvata, et tema oleks tõesti ainult vahetuskaup, võib-olla isegi Luhtalast kehvem. Aasta pärast hakka jälle vahetama. Nagu mustlane hobuseid. Kellele seda vaja? Igaüks siin saalis teab, mis tähendas talule peremehe surm või lahkumine. Kogu suguselts murdis pead, kes talu edasi peab. Talu aga oli sadu kordi väiksem kolhoosist. Kuidas saab maainimene mõelda, et kolhoosiesimehe kadumaminek on väiksem õnnetus? Ikka niisama suur ... Esimehe lahkumine on igal juhul löögiks. Ka siis, kui oli halb ja tuleb parem: oleks selle parema pidanud juba alguses valima. Hoobi andis üldkoosolek juba tookord, kui halva valis. Aga kui nüüd eelmisest veel halvema vahetab ... V a l i k on otsustav, inimest peab tundma. V a h e t a m i s e g a ei saavuta midagi.

Jaan Laide tõuseb, vaatab sooja pilguga Luhtalale ja annab talle sõna.

Veljo-Kara Luhtala tõuseb. Ta on näost kahvatu. Ja

mõtlikumaks muutunud viimase aja vapustuste all. Ta valib hoolikalt sõnu, et mitte avalikku endaõigustamisse laskuda, kuid hoidub ka märtrina tuhka pähe raputamast. Ta läheb tulevikule vastu, olgu see milline tahes. Veljo-Kara Luhtala pöördub eelseisva otsustamise puhul inimeste südametunnistuse poole. Ja on ta joodik või kes tahes, aga inimesi tunneb ja teab, mis öelda.

Inimesi ta, võrukael, tunneb paremini kui Pressmann — mõtleb Jaan Laide esimehe kaalutud sõnavõttu kuulates. Võib-olla sobiks ta rajoonikomitee sekretär olema. Muidugi tingimusel, et joomise jätaks.

Saalis istuja silmis jääb Pressmann täna inimesena Luhtalale alla. Ja mitte ainult täna. Paar nädalat juba käib «Olevikus» etendus. Kes siin kedagi esimehe või sekretärina oskakski hinnata — ikka inimesena. Vaikiv saalitäis seab oma südames inimesi vaekausile... mis nad otsustavad?

Härbert Junnov kannab protokolli:

«Luhtalal on sõna endakaitseks: loeb põllumajandusministeeriumi 7-liikmelise komisjoni kontrollakti. Ütleb, et asi on erakordselt tähtis, kutsun üldkoosolekut asja otsustama täie tõsidusega ja kaine mõistusega silmas pidades rajoonikomitee otsust selles asjas.»

Lõpuks kirjutab Härbert Junnov need kokkuvõtteread:

«Üldkoosolek otsustas (3 häälega vastu) kinnitada sm. Luhtala edasi kolhoosi esimehe kohale.»

Hiljem ei suuda Härbert Junnov kuidagi meenutada, kes kolm nimelt neist saja kahekümne ühest kohalolnud kolhoosnikust hääletas vastu. Kuigi ise luges hääli, ei tule näod meelde. Nii võimukas üksmeel valitses saalis.

*

Rajooni täitevkomitee esimees Kala leiab Jaan Laite kontori juurest.

«Rajooni tuli kaebus, et sa külvasid kevadel nisu mittekonditsionaalse seemnega,» alustab Kala üldkoosolekut oodates ametijuttu.

Kui üks ülemus kusagilt tuleb, siis sa ei tea ilmaski, mis kandi pealt sind pihile võetakse, mõtleb Jaan. Esimeesteleagronoomidele tahetakse vist külge harjutada refleksi, et juba ülemuse nägemisest hakkaks nahk seljas värisema. On kukil traktorijaam, siis rajoon mitut liini pidi, nüüd vist hakkab oblast omakorda juhtima. Üks ülemus teise otsa. Parteikomitee sekretär Pressmann oma kandidaadi Poolteisega kukkus läbi. Kakskümmend päeva möödas, nüüd on uus üldkoosolek ja täitevkomitee esimees Kala oma kandidaadi Osulaga platsis. Kukub tema läbi, siis tuleb põllumajandusosakond või traktorijaama poliitosakond või koguni oblasti esimehed-sekretärid. Nii võivad aasta ringi iga kahekümne päeva tagant üldkoosoleku teha ja iga kord leidub mõni uue tiitliga mees, kes kohale sõidab. Igaühel neist on oma ideed ja mõtted. Nii vilksavad ülemused su silma eest nagu karussellisõidul ja ei saa saamagi otsa kätte, kuidas sind juhitakse ja miks sind juhitakse. Üks räägib ühele, teine teisele vastu. Oleks, et nad korraga kolhoosi satuksid ja siis asja omavahel sirgeks räägiksid. Ei, sina oled see puhver, mida kordamööda igast küljest puksitakse. Kel sarved sügelema hakkavad, see tuleb ja puskab. Puhvrit on sellepoolest hea vopsida, et temalt pole vastulööki karta. Mütsatab ainult ja hakkab kõikuma nagu lakke riputatud poksikott. Nii on ka Jaaniga: vahel ei saa eelmisest obadusest toibuda, kui tuleb uus mees ja virutab omakorda.. Kala kohta räägitakse, et tal on põllumehe hinge. Jaan otsustab talle nisuloo ära seletada.

«Ma olen vana kooli põllumees,» alustab Jaan pärast pikaks veninud mõtlemist. «Mul on kolhoosis kindlad seemnepõllud. Olen nende jaoks katsunud sordiseemet. Nisu seemnepõld kasvas mullu ilusasti, aga tolleaegne poliitosakonna ülem Sonnikov hakkas viljavarumise ajal jälle oma oskust ja võimeid näitama: saatis sordiseemne riiginormiks.»

«Ei usu,» vastab Kala. «On määrus, et salvestatud seemnevilja ei tohi riiginormiks viia. Oli ta mis ta oli, aga määruse vastu see mees ei läinud.»

«Ta polnud määrust lugenud, oli lugenud hoopis korraldust, et riiginorm tuleb paugupealt ja iga hinna eest täita,» arvab Jaan.

«Oleksite pidanud seletama,» süüdistab Kala.

«Siin seletati ja tehti kõik, pärast löödi päris seemneviljalahing maha. Sonnikovile näidati seemnevilja salvestamise akti. Ta ütles, et see on poisikeste tehtud paber. Mina oma viiekümne üheksa aastaga pidin siis see poisikene olema.»

«Sa ise polnudki juures?» küsib Kala.

«Ei, me hoidsime teineteisest eemale — ühe eelmise loo pärast,» vastab Jaan Laide.

«Kes temaga õiendas?»

«Algul Luhtala, siis Prõlla — meil on selline aidamees. Prõllaga lõigi lahingut.»

«Oh teid, asjamehi,» hurjutab Kala. «Esimees ja agronoom hoiavad kõrvale ja väike aidamees peab poliitosakonna ülemaga lahingut lööma. Teate, et seemnevilja äraviimise eest võib ametist maha võtta?»

«Mina panen oma ameti kas või tänapäev maha, sellega saame ruttu korda,» lohutab Jaan. «Aga mis puutub Prõllasse, siis — uskuge minu sõna — teist nii tugevat vastast ei leiaks Sonnikovile vist terve rajooni pealt. Nii et «Olevik» pani võitluses oma parima välja. Üks ühe vastu oleks Sonnikov igal ajal selja peale löödud. Ja ma vist ei paku üle, kui kinnitan, et rajooni ulatuses ei leiagi juhtijat, kes meie aidast suudaks seemnevilja riisuda, kui ta ausas võitluses — mees mehe vastu — välja astuks. Sonnikov aga rikkus mängureegleid, tegi suli: ta sõitis autovooriga ootamatult aida juurde, poliitosakonna meeskaader kaasas, ja laadis nisuseemne vägisi peale. Prõllal polnud nii äkki kusagilt abiväge võtta . . .»

Kolmas mees, kes seni vaikselt istunud, tõuseb, vabandab ja ütleb, et ta läheb vaatab ümbrust, ajagu Kala oma tööjutud joonde. Kala tutvustas teda kui põllumajanduse ministri asetäitjat Moskvast.

Kala näitab silmadega väljujale järele ja ütleb vaikselt: «Mõistlik mees. Pole üldse juhtima kippunud. Vaatleb ja mõtiskleb. Mõni meie oma on nagu maa peale laskunud jumal. Tormab kolhoosist läbi nagu Napoleon: kaaskond järel ja iga lauda taha aetud sõnnikuvirna või suveks kase najale kummuli lükatud ree juures teeb korraldusi. Endal nägu peas, nagu läheks temata kolhoos hukka. Tuli ja päästis. Aga enesel pole kolbas muud teadmist ega tunnet kui — vaat kes ma olen! Mind on kõrgele kohale upitatud, ja siin ma nüüd näitan oma isikut.»

Jaan vaatab tunnustavalt rajooni täitevkomitee esimeest Kala. Selline isikliku mõtlemisega mees. Päris võõrastav kuulata. Tavaliselt ajavad nad loosungitega läbi.

«Mis ta siia otsis?» küsib Jaan Moskva mehe kohta.

«Kellele ta seda ütlema läheb,» vastab Kala. «Sõidab lihtsalt kaasa. Ega ta mind sega, tseremooniate mees ei ole. Saa neist aru. Ütleb, et esimest korda Eestis. Tead, Baltikum on neile pisut eksootiline maa. Hiljuti kapitalismi ikkest pääsnud rahvas ja omapärane maastik — tuleb lihtsalt uudishimu rahuldama. Võrdleb oma Venemaaga.»

«Küllap tal ülesanne ka on,» arvab Jaan.

Kala tuleb varem katkenud teema juurde tagasi:

«Poliitosakonna Sonnikov oleks võinud selle nisuseemne pärast lennata.»

«Ei jõutud,» ütleb Jaan. «Kolm päeva pärast lahingut Prõllaga paigutati ümber kuhugi mujale.»

«Mis põhjusel?»

«Laskis ühel maamehel oma näo üles lüüa.»

«Kellel? Prõllal?»

«Ah, on siin üks teine — asjaarmastaja, mitte elukutseline maadleja nagu Prõlla.»

«Elu läks paremaks?» küsib Kala tubakasuitsu varjus silmi vidutades.

«Nagu ikka. Läks üks Sonnikov, tuli teine... Teate isegi.»

«Ja-jah,» kostab Kala. «Olgu traktorijaamas kes on, aga külviseemne eest pead sa ise vastutama. Külvasid sa sorditu seemnega, tavalise nisuga, nagu kaebekirjas seisab?»

«Külvasin jah.»

«Kas külvasid tihedamalt?»

«Ei. Sorteerisin enne kõvasti.»

«Mittekonditsionaalse seemnega külvamine on suur viga. Sa pole parem kui Luhtala... Aga kuidas nisu kasvab?»

«Või te mind usute. Lähme vaatama.»

«Autoga jõuame enne üldkoosolekut ära käia?»

«Jõuab.»

«Võtame Moskva mehe vahekohtunikuks. Las hindab orase headust.»

«Lähme.»

Autos tuleb Jaanile korraks vallatu mõte, et näitaks neile kõige paremat odraorast selle nisu pähe. Kas saaksid pettusest aru? Kuid Jaanist pole sohitegijat. Viimastel päevadel pole sinna Sõrandule saanud, milline nüüd oras võib olla? Mullune kartulimaa, peaks kasvatama, kuigi lämmastikväetist ei jätkunud kevadel peotäitki.

Orasepõllu ääres ütleb Moskva mees lakooniliselt:

«Siin nisu kasvab.»

Sellest piisab, et Kala võib kaebuse rahuliku südamega lahendatuks lugeda.

Moskva mees koosolekule ei jää, sõidab tagasi. Kala lubab üldkoosolekuga ruttu toime tulla. Kaks päevakorrapunkti on: organisatsioonilised küsimused ja heinateopreemiate suuruse otsustamine.

Veljo-Kara Luhtala kohta on nüüd juba teada, et antakse kohtu alla. Tema ümber pikka juttu ei tehta. Luhtala hääletatakse esimehe kohalt maha.

Aga Osula, keda rajooni täitevkomitee esimees Kala uueks esimeheks pakub, mis mees tema on?

Kala seletab, et endine «Terase» kolhoosi esimees, väikeste kolhooside ühendamisel jäi vabaks.

Keegi Osulat lähemalt ei tunne, aga kedagi peab esimeheks valima. Kord on niisugune.

Endine uusmaasaaja Lukas Liiv siiski küsib Kalalt:

«Kas ilma esimeheta ei võiks läbi ajada? Agronoom Jaan Laide teeks kevadel külvid maha, aga ülejäänud ajal katsuksime niisama kuidagi elada.»

Kala vastab, silmis kerge muie:

«Põhikiri näeb ette esimehe töökoha. Ja üks juht peab olema, muidu laguneb kolhoos ära. Inimesed ei lähe tööle ja kolhoos kaotab mõtte.»

Lukas Liiv on vähe võtnud ja tema suu kaudu kuuleb täitevkomitee esimees Kala rahva arvamust:

«Kui esimees on, aga ei juhi, siis võib samuti kolhoosi mõte ära kaduda.»

«Eks selleks valitegi täna uue esimehe,» pareerib Kala.

«Kui Osula ka ei juhi, mis siis?» jonnib uusmaasaaja Lukas Liiv edasi.

Rahva seas kostab naeruturtsatusi. Siin on teisigi, kes end pudeli najal koosolekule vinnasid.

«Osula juhib, ta on juba esimees olnud,» õigustab Kala.

«Kust me ette teame? Igaks juhuks võtaksime mõne

odavama esimehe. Kui tuleb välja, et tast pole juhtijat, siis kolhoosil kahju väiksem.»

Osula ise ütleb sõna vahele:

«Ega ma ole suurt palka küsinudki. Jään nõusse sellesama tavalisega, mis esimeestele ikka makstakse. Ja see pole suur.»

«Kui saaks veel odavamalt,» kaupleb Lukas Liiv.

Odav esimees Osula läheb hääletusel läbi.

Juhatusse valitakse täiendavalt kaks liiget. Üks neist on raamatupidaja Härbert Junnov. Ta ütleb küll midagi enda kandidatuuri vastu, kuid täna on üldkoosolek meeleolus, kus kõigi ettepanekute peale kätt tõstetakse.

Koosoleku lõpul püüab endine uusmaasaaja Lukas Liiv veel kord oma viinaga köetud meeleolu välja üürata ja hüüab üle saali:

«Elagu Priidu Viies!»

*

Rajooni kohtumaja suur ruum on rahvast tulvil. Süüpingis istuvad endine esimees Veljo-Kara Luhtala ja endine aseesimees ning ühtlasi farmijuhataja Villas Vook. Kohtulaua eest käib läbi palju tunnistajaid. Järjekorras kutsutakse ette karjatalitaja Minna Panso.

Rahvakohtunik tutvustab tunnistajale Veljo-Kara Luhtala süüasja:

«Kaebealuse kirjutuslaua sahtlist leiti märkmik, millest ilmneb, et osa heinu jäi mööd unud sügisel ühistamata. Esimees Veljo-Kara Luhtala laskis kolhoosnikel teha isiklikuks tarbeks heina kolhoosi maa pealt. Mida on teil selle kohta öelda?»

«Ma ei tea heintest midagi,» vastab Minna Panso.

«Te olete karjatalitaja?»

«Jah.»

«Rääkige siis, kuidas kolhoosi lehmad talvel süüa said.»

«Minule ei saa ette heita, olen neid alati hästi söötnud.»

«Sel talvel ka?»

«Jah.»

«Heinu oli palju?»

«Ei, palju ei olnud, aga ma andsin palju juurvilja. Jõusööta ka veidi jätkus.»

«Milline oli piimatoodang?»

«Piimatoodang läheb minu grupis iga aastaga paremaks.»

«Teiste tunnistajate järgi väheneb piimatoodang «Oleviku» kolhoosis pidevalt.»

Minna Panso ette laotatakse hulk lehmade fotosid. Ühel pool on piltidel prisked loomad, vasakule poole seatud piltidelt vaatavad vastu nälginud, püstiste puusakontidega lehmavarjud. Rahvakohtunik küsib:

«Mis loomad need on?»

«Minu grupist need ei ole,» vastab Minna Panso.

«Kas need lahjad on kolhoosi loomad?»

«Need pole minu grupist.»

«Kas need prisked on isiklikud lehmad?»

«Need pole minu laudast, ma tunnen looma pildi pealt ka ära.»

Peab ta siis nõnda üksisõnu pinnima, mõtleb Minna Panso. Enne uuris, kas olen Luhtalaga sugulane. Mida selle peale ikka kosta, on nagu poolenisti väimees, aga ei ole ka. Pidi Pillekese-lapsukesega nõnda minema. Nüüd on Luhtala kohtu all ja ei teagi, mis tuleb. Luhtala oleks hea inimene, kui ta ei jooks. Aga kohtunik ei küsi Luhtala, vaid heinte kohta.

Kohtunik pärib edasi:

«Kas juurvilja anti teie lehmagrupile heinte asendajaks?»

«Neid ei antud.»

«Mida te sellega öelda tahate?»

«Ma kasvatasin ise.»

«Kolhoosi lehmadele?»

«Jah.»

«Oma maa peal?»

«Ei, kolhoosipõllul.»

«Kas nii võib?»

«Ma küsisin ja Jaan lubas — Jaan Laide, agronoom.»

«Aga esimees?»

«Tema on hea inimene, ei tema keelanud midagi.»

«Kas juurvili asendab heina?»

«Neid on mõlemaid vaja.»

«Teised tunnistajad rääkisid, et kolhoosi lehmadele ei jätkunud heinu ja põhku nii palju kui vaja. Kas teil jätkus?»

«Jah, jätkus.»

«Miks teistel ei jätkunud?»
«Neil polnud juurvilja anda.»
«Teie ei kurda, et heinu oli vähe?»
«Ei.»

Järgmise tunnistajana kutsutakse kohtusaali tallimees Joosep Lepp.

Rahvakohtunik küsib:

«Veljo-Kara Luhtalat süüdistatakse, et ta laskis kolhoosnikel teha heina kolhoosi maa pealt. Kas vastab tõele?»

Joosep Lepp vaatab nõutult kohtuniku otsa ja lausub:

«Kust kohalt ta siis oleks pidanud laskma teha? Sovhoosi heinamaade üle tema võim ei käi.»

«Siin küsin mina, teie vastake. Kas nimetatud fakt vastab tõele?»

«Minagi tegin kolhoosi heinamaalt oma lehma talveheina.»

«Esimees Luhtala teadmisel?»

«Kas ma teda petma pidin?»

«Tunnistaja Joosep Lepp, te vastake küsimustele. Kas Luhtala oli teadlik teie teguviisist ja jättis need heinad ühistamata?»

«Ma poleks lasknud ühistada.»

«Te tunnistate, et Luhtala ei teinud korraldust nende heinte ühistamiseks?»

«Tunnistan küll, sest Luhtala oli hea inimene ja mõtles minu lehma peale ka.»

«Kas te teate, et seadus nõuab ühismaalt tehtud heina ühistamist kolhoosikarja jaoks?»

«Seda seadust ma ei tea, aga õigust ma tean. Ma pidin need lehmaheinad tegema, sest muidu oleksin talvel varastanud talli juurde hobuste jaoks toodud kolhoosiheinu... Te ei tunne mu naist.»

«Ärge kalduge asjast kõrvale.»

«Ma ei ole kolhoosi heinu varastanud.»

«Seda pole teilt küsitud. Nii et teie kolhoosi juhatuse liikmena ei hoiatanud esimeest heinte ühistamata jätmise pärast?»

«Kas siis juhatuse liige ei tohi aus inimene olla?»

«Teilt küsitakse — vastake. Ärge kalduge teemast kõrvale. Te venitate asjatult kohtumenetlust.»

«Ma ei saa aru, mis minult tahetakse. Ma vastan küll.»
«Olete vaba.»

Villas Vook istub enesessetõmbunult. Kuulab vahetevahel tunnistajate juttu, enamasti aga mõtiskleb. Ta pole viie aasta jooksul nii põhjalikult enese üle järele mõelnud kui praegu. Esimene suurem ropsakas tuli sellest, et laskis pullikesed noorte lehmmullikate juurde. Küll löödi lärmi, kui see lugu välja tuli. «Lõpetada vabapaaritus ja farmijuhatajale noomitus.» Hakati kohe uut farmijuhatajat otsima. Ots lahti päästetud, siis tuli kui toobrist. Hakati kallilt ostetud lehmarontide kohta akte koostama. Süüdistati, et ise farmijuhataja, aga ei oska lehma väärtust hinnata. See lärm kolhoosi jäigi, kohtusse ei jõutud, sest Villas Vook oli jäljed osavalt kaotanud. Mõtted hakkasid linna poole tagasi käima. Kui enam pole farmijuhataja volitusi, siis pole midagi lõigata. Käis juba Tallinnas oma vana koha peal sepaametit kuulamas. Kolhoosiperiood tema elus olekski ehk õnnelikult lõppenud, kui need komisjonid... Kolhoosis võib lolle üllatusi kaela sadada. Seni ei kontrollinud keegi. Vabrikus, seal on alati kõik arvel ja korra järgi. Siin aga muutus hooletuks. Ei teinud pardifarmi dokumente korda. Ometi on partide mahakandmise akt see kõige lihtsam: paar allkirja, ja jokk. Raamatupidamise andmed oleksid partide arvuga klappinud. Kümnendiku täpsusega, nagu Härbert Junnov ütleb. Aga nüüd tuli komisjon näpuga lugema. Tagantjärele ei tee neile midagi selgeks... Eidel ka part parasjagu potis, kui komisjon tuli. N i i hooletu saab küll ainult kolhoosi uinutavais tingimusis olla.

Kui nüüd terve nahaga pääseks, siis ei jääks enam päevakski Kriileväljale. Läheks, nii et tagasi ei vaataks. Jätaks sead sulgu ja läheks tunnipealt kahe palja käega. Riided võtaks ainult kompsu ja — pealinna. Ei viiks elu seeski enam jalga kolhoosi.

«Kuhu partide sööt kadus? Miks neli siga?» Ega suur «Olevik» sellest peotäiest jahust ja kamalutäiest kartulist, mis seapange pandud sai, vaesemaks jää. Aga minu isikliku elu võivad nüüd ära lõhkuda. Mul oli isegi õigus võtta, sest olin ikkagi farmijuhataja, aga palk kuivas aastast aastasse vähemaks. Kas selleks sai Tallinnast appi tuldud?

Kui ainult pääseks...

Villas Vookini jõuab Veljo-Kara Luhtala hääl, kes kohtule seletusi annab:

«. . . Igamees tõi pudeli viina, aga õlu oli kolhoosi poolt.»

«Kes joomingust osa võttis?» küsib kohtunik asjalikigava häälega.

«See polnud jooming. Tegime ehitusmeestele sarikaliiku. Kohal olid ehitajad, juhatus ja kontor.»

«Te ütlete, et õlu oli kolhoosi poolt?»

«Jah.»

«Kas otrade võtmine õlle tegemiseks on vormistatud?»

«Ma ei tea. Aga ega midagi kaduma ei läinud, kolhoosi oma rahvas jõi.»

«Täpsustage, kuidas odrad võeti.»

«Masina alt võtsime.»

«Mis masina alt?»

«Viljapeksumasina juurest, peksu ajal.»

«Kes võttis?»

«Mina.»

«Kas saateleht vormistati?»

«Ei.»

«Kui palju otri oli?»

«Ei kaalunud.»

«Umbes?»

«Üle poole koti.»

«Dokumentides seda pole näidatud?»

«Ei ole.»

«Kuidas te ise sellist asja seletate?»

«Juhatusel on õigus kolhoosi vilja käsutada. Ta võib lasta ka õlut teha, kui tahab.»

«Juhatuse otsust pole.»

«Sellist väikest kogust võib ka esimees otsustada.»

«Kas te esimehena andsite kirjaliku korralduse õlleotrade eraldamiseks?»

«Ei andnud.»

Villas Vook on kindel, et Luhtala läheb kinni; ühisvara riisumine, selle eest pannakse istuma. Aga ise loodab ikka veel pääseda.

Kohus läheb otsust tegema.

Pille Panso lapsesüdames on kohtuprotsessi ajal hakanud küpsema täiskasvanu. Naerumeelne ja ilusädemeid pilduv Pille on täna kurb. Nii kurb, et pisarad ootavad piiril. Mis

neil Veljoga õieti juhtus? Pille oli Veljo väike naine. Nad tundsid õnne, mis kuulus vaid neile kahele. Kolhoos oma muredega pani Veljo jooma. Pillet joomine hirmutas. Ta ütles Veljole, et olgu mõistlikum, Pillegi pärast. Veljo aga võõrdus oma väikesest naisest ja katkestas vahekorra. Katkestas nii lihtsalt ja pikemalt mõtlemata, et Pille pidas seda naljaks või ajapuuduseks või ajutiseks. Pille ainult vaevles, ta ei osanud hirmugi tunda, et võiks Veljo päriselt kaotada.

Pille oli väike naine ja Veljo oli tema suur mees. See meenub nagu ilus mäng. Pille ei rääkinud abiellumisest, aga teadis, et abielus nad on ja miski ei lahuta. Mispärast Pille mees ära vangi tahetakse võtta, kui just see p ä r i s algas? Nüüd ta kujutab tõemeeli ette, kuidas laps hällis kisab, kui isa Veljo uksest astub. Tuleb kolhoosist raskelt töölt. Ema Pille võtab lapseväntsaka, paneb talle õrnalt kuivad mähkmed alla ja siis ruttab oma mehele sooki lauale panema. Tal on peres kaks inimest, kelle eest hoolitseda: laps ja mees.

Laps tuleb, see on juba mõnda aega kindel, aga isa anti kohtu alla. Veljo on eemale hoidnud, seepärast pole talle saanud öeldagi. Pille põsed löövad alati õhetama, kui mõtleb, mismoodi Veljole öelda. Ta ütleks väga lihtsalt, nagu igapäevast asja. Kui ainult Veljo tema juurde tuleks, pead siutaks; ta ütleks kohe, ilma mõtlemata.

Kõik selle vana vastiku Villas Vooki pärast. Läks Veljo peale kaebama. Siis tulid komisjonid ja sai ise kah. Paras — kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb. Ega päris teata, aga nii räägitakse. Pääseks Veljo seekord, Pille teeks tast teise inimese. Aitaks joomisest lahti saada.

Kohus tuleb ja loeb otsuse.

Kolm aastat, mõlemale kolm aastat, muud Pille ei kuule. Pille kahvatab. Kogu aeg ta lootis. Nüüd on kõik... Aga mis kõik? Edasi ei oska sammugi mõelda. Kohus lahkub, aga Pille seisab paigal. Kõik teised ka seisavad. Pille silmad on naelutatud Veljo näkku. See nägu ei ütle midagi ja silmad ei otsi Pillet. Miks silmad ei otsi Pillet? Praegu peaks metsik torm puhuma, et puud murduksid ja pilved ulatuksid maani. Miks torm ei mõlla? Miks inimesed seisavad vaikides?... Torm tõuseb. Pille on jõuetu tormi käes. Ta on sulgkerge, teda on kerge tõugata. Pille läheb, silmad ühes punktis.

Veljo näeb Pillet tulemas süüaluse pingi poole, kust ta on tõusnud, et koos miilitsaga ära minna. Talle pole Pille neis segaseis keeriseis hetkekski meelde tulnud ... Mis ta nüüd? Kas tuleb, sülgab näkku? Silmad tal klaasised ... Pille!

Pille, tormist tõugatu, jõuab Veljoni, oma meheni, ta on ammu vorminud lause: ma ootan last. Ta haarab kätega Veljost, suudleb teda põsele ja lausub ainult kolm sõna:

«Ma ootan sind.»

12. peatükk

Jaan Laide seisab rukkipõllu veerel ja vaatab askeldamist kombaini juures. Lõikusaeg on jälle käes, päev päikeseline, aga Jaan seisab nõutult põlluteel. Kuhu minna või mis teha? Igalt poolt vaatab vastu hooletus ja lootusetus. Allakäinud normipäev ei meelita tööle. Hoidutakse kõrvale. Lähed brigaadi, hakka inimesi taga sundima nagu mõisakubjas. Farmid on alla käinud. Kahju toovad normikohustused kuidagi täidad, aga tulusat turutoodangut jääb sellest üle vähe. Raha pole kusagilt tulemas. Inimeste tööpalk on rohkem naeruobjekt. Heintega oli talvel kitsas, aga Villas Vook söötis oma lehmale ja ühele pullikesele küünitäie ristikuid. Inimesed näevad ja löövad käega — rumal, kes pingutab!

Jaan Laide seisab nõutult, sest partei rajoonikomitee kolmas sekretär ajas ta kombaini juurest minema. Ta olevat varumisvolinik ja vastutab, et vili rutem riigi salve läheks. Ärgu teda segatagu!

Teed mööda tuleb raamatupidaja Härbert Junnov. Jaani nähes ta aeglustab sammu. Jaani kujus, selles, kuidas ta seisab — õlad ette longus ja käed abitult rippu —, väljendub otsatu nukrus, lootusetus ja äratõugatus. Härbert Junnovile meenub seesama Jaan kolm aastat tagasi. Ta sattus tookord väikesesse Vadi kolhoosi, kui seal esimest rukkipeksu alustati. Esimesel kolhoosisügisel vehkis Jaan ise rukist alla lasta kui meheaastais jumal. Kas sinna on tõesti ainult kolm aastakest tagasi? Kas inimene võib nii hoobilt vananeda? Jaani vaadates usud, et sellest on möödunud kolm korda kolm aastat. Rohkemgi. Küla on nagu

kolmeaastase sõja läbi teinud. Ainult tema, Härbert Junnov, on tõusnud. Nüüd on raamatupidaja: palk suurem, töö aga võib lükata sellide kaela. Ka juhatusest sai kergesti vabaks. Ütles, et tervis hädine, ei soovi juhatuseliikme koormat kanda. Ehee, lollid, ei oska rakkeid kaelast visata. Rottki põgeneb uppuvalt laevalt. Las sumavad, kes selleks kutsumust tunnevad. Üks seisab siin põlluveerel nagu kurvakujurüütel.

Raamatupidaja ja agronoom vahetavad mõned tühised laused, oma mõtteid avamata.

Jaan Laide pöördub tee suunas ja ütleb kergendust tundes:

«Tsiklimees tuleb. Kindlasti Osula.»

Esimees Osula on Jaanis uut usku äratanud. Tõsine töömees, tunneb asja ja parteilane. Oskab mõelda, ja küllap on seljatagust. Ainult hilja jõuab kolhoosi, alles keskhommikuks. Elab kodus «Terase» kolhoosis ja sealt sõidab tsikliga siia tööle. Nagu külaline. Muidu on asjalik.

Jaan küsib kohe:

«Kas viiendas brigaadis töö käib? Sõitsid sealt läbi?»

Osula kõhkleb hetkeks, siis ütleb:

«Käib, kõik korras.»

Kuigi ei käi, ei taha ta Jaani murekoormat suurendada. Kahju Jaanist, kes kõike endasse võtab.

Härbert Junnov kannab esimehele ette:

«Praegu tuleb telefonogramm telefonogrammi peale. Nõuavad märade paarituse aruandeid nii tihedalt, et varsti pole muud aega tehagi.»

«Kes nõuab?»

«Ministeerium,» vastab Junnov.

«Mis neil märadega kibeleb?» ei saa Jaan aru.

«Ära sina oma peaga püüagi aruannete laviini mõttest aru saada,» lööb Osula lootusetult käega.

«Märade paaritamisest peaksin ikka veel aru saama,» on Jaan vastu. «Miks nad selle kohta nii tihedalt aru pärivad? Kord kuus aitaks küll.»

«Sedagi oleks palju,» arvab Osula. «Aga ega ülal küsita. Kuhu satub etteotsa turjakam mees, sealt kostab kõvem hääl. Praegu on põllumajanduse ministeeriumis kõige häälekam nähtavasti hobusekasvataja polkovnik Sepp. Loosung — kõik märad paaritada ja iga päev aruanne. Poole aasta pärast tuleb ehk mõni teine loosung teiselt mehelt.»

Härbert Junnov ütleb mõttetera märade tahtmise tiheduse kohta ja hakkab oma nalja peale naerma.

Osula arutab edasi.

«Eks juhuslikud asjaolud ka. Võib-olla polkovnik sai Moskvast kriitikat. Või andis naine kodus naha peale. Tusatujus tuli ministeeriumi ja tegi korralduse, et kõik ümber olgu lookas ja aruandlusaparaat üle Eesti töötagu tema heaks nagu käriseb. Üks sõna polkovniku suust, ja tuhandeile jätkub ajaviidet.»

«Aga mis ma neile saadan?» küsib Härbert Junnov. «Paaritamiste arv nii tihti ei muutu.»

«Saada, mis pähe tuleb,» annab Osula vabad käed.

Pärast Härbert Junnovi lahkumist küsib esimees Osula:

«Mis mees see Junnov on?»

«Siit mees, Kriileväljalt. Oli ka talupidaja.»

«Seda küll, aga kuidas ta kolhoosisse suhtub?»

Jaan ei oodanud niisugust küsimust. Ta ei vasta otse:

«Nõnda võiks siin igaühe kohta küsida...»

«Ta pummeldas peaaegu nädala, ei tulnud töölegi,» täpsustab Osula.

«Ah, see oli pärast neid komisjone. Sa ei kujuta ette... Ta lõdvestas närvi.»

«Aga sa ise?»

«Ei minul lähegi lõdvaks. Öösiti ei maga enam.»

«Mul on sellest kolhoosist kahju. Jah, lihtsalt kahju. Ma tahaksin väga, et inimesed tööle tuleksid ja rõõmsamat nägu teeksid.»

«Jää minu poole ööseks, saad hommikul varem kolhoosi peale,» teeb Jaan ettepaneku.

«Ma pean kodus ütlema, muidu naine muretseb. Ta kardab väga minu pärast. Kauge sõit iga päev... Ta on kuulnud, et partorgide ja esimeeste pihta lastakse metsast.»

«Koli meie kolhoosi ümber.»

«Ei tea praegu... Eks edaspidi näe...»

Teel tolmutab auto. Peatub kombaini kohal, kümmekond sammu esimehest ja agronoomist. Väljub nahkmantliga mees, kes ei pilla kolhoosimeestele pilkugi. Astub peremehelikult kombaini juurde, käsib töö seisma jätta ja hakkab partei rajoonikomitee kolmanda sekretäri hõlma.

«Peab rajooni volinikku esimeheks,» märgib Osula.

«Kes ta ise on?» tunneb Jaan huvi.

«Oblasti põllumajandusosakonna juhataja.»

«Pole enne «Olevikus» näinud.»

«Nüüd näed. Annab rajooni mehele säru.»

Kombaini juures käib jutt kõrgendatud häältega. Nahkmantliga mees süüdistab:

«Kombain ei tohi paigal peksta, peab ise lõikama.»

Volinik vastu:

«Hakist pekstud rukki saab juba täna normiks viia. Jalalt pekstud vilja peab enne kuivatist läbi laskma.»

Nahkkuuemees:

«Hakkate valitsuse korraldusele vastu: kombaine ei tohi paigal peksmiseks kasutada. Selleks on peksumasinad. Ise kolhoosi juhtija, peaksite teadma.»

Volinik:

«Ma pole kolhoosist, töötan rajooni parteikomitees.»

Nahkkuub:

«Mis õigusega te siis siin rukkipõllul kombaini juures korraldusi teete?»

«Ma olen varumisvolinik. Aga mis õigusega teie häält tõstate?»

Jaan näeb, et nii ruttu pole lõppu oodata, ja ütleb esimehele:

«Varsti tuleme neile meelde, siis saame oma jao ka veel. Kaome ruttu.»

Osula hakkas just vaidlejate juurde minema, kuid Jaani ettepanek näib targem. Ta lööb mootorratta käima ja viipab:

«Istu peale.»

Jaan seab end kiiresti sadulasse ja mehed põgenevad tolmusaba varjus. Nad ei peatu enne kui Oadu Panso õues viljakuivati juures.

«Üks mu unistus on täitunud,» pihib Jaan muheldes.

Osula pole Jaani mitmel ajal naermas näinud.

«Oli suur unistus, et naeru näkku toob.»

«Olen lausa jumalat palunud, et ta ühepäevajuhid ometi kord kolhoosis omavahel kokku juhataks. Täna see juhtus. Otse oma silma all. Aga et nad nii kõva häälega teineteisele karvu kargaksid, seda ei osanudki soovida.»

«Sinus on viguri jaoks ka ruumi,» imestab Osula.

Eks neil asjameestel enestel ole ka häda. Ega nad jõua ka kolhoose õieti tundma õppida. Iga mees tegeleb kõigiga ja seega õieti ei kellegagi. Ratsutavad ringi, räägivad üldist juttu. Aga kolhoosis on iga päev ja igal sammul väga

konkreetsed probleemid. Nõnda räägitakse ja mõeldakse üksteisest mööda. Üks ujub ülal üldiselt nagu pilv, teine kasvab kolhoosis maadligi nagu rohi. Vahepeal on ülepääsmata ookean tühja õhku, eikellegimaad.

Peaksid rohtu turgutama, et see pea kõrgemale tõstaks; aga pilv omakorda muutuks tuumakamaks, laskuks oma lastis asjalikumale pinnale . . .

Kuivati eesruumis kotivirnal norskab Leenard Rinne.

«Peab keskhommikut,» arvab Osula.

Jaan püüab äratada. Leenard Rinne tõukab küünarnukiga Jaani käe eemale ja nohistab edasi.

Jaan jätkab. Leenard pomiseb:

«Lase magada.»

Jaan vaatab Osula poole:

«See pole keskhommik. Päris öö.»

«No-oh?» imestab Osula ja hakkab ise kolhoosniku õlast kinni. Ta peab Jändja mehe päris istuli tirima, enne kui see silmi pilutab. Vaatab esimehele lähedalt näkku ja toriseb:

«Ää-äh, mina arvasin, et Maali.»

Leenard istub, raputab pead, et maailmavalgus jälle vähehaaval saaks temasse imbuda. Osula avab kuivatusruumi ukse ja võtab plekilt peotäie rukist. Kohkub, suskab käe läbi rukkikihi plekini ja hüüab:

«Jaan, tule vaata ka!»

Jaan vaatab:

«Kõrbend mis kõrbend.»

Osula küsib Leenardilt:

«Lugupeetud kolhoosnik, mis te olete teinud?»

«Ma kuivatan vilja,» vastab lugupeetu.

«Kas üksi?»

«Ei, Oadu Panso oli öösel seltsiks. Ajasime juttu. Üksi tuleb uni peale ja ahi kustub ära. Valvasime ahju. Käisime kordamööda tuld lisamas.»

«Kas teri plekil liigutasid?»

«Ei. Vaat see läks küll meelest ära.»

«Puid panite alla, aga kuivati temperatuuri ei jälginud,» kõigutab Osula oma paljanevat pead. «Ai, ai, lugupeetud . . .»

«Oadu Panso ei ole kolhoosnik,» ruttab Leenard õiendama.

«Siis vastutate teie üksi.»

Nüüd hakkab Leenard Rinne taipama ja põue poeb jahe hirm.

Jaan nagu teaks, sest lisab omalt poolt:

«Kust see Maali need terad välja võtab! Plekitäis teeb oma nelisada kilo.»

*

Kriilevälja brigaadi rahvas koguneb Talumiste rehehoone juurde. Ka Jaan Laide sõidab sinna. Kolhoosnike normipäevaavansi jagamise juures peaks esimees ise olema, aga Osula pole kahel päeval end «Olevikus» näidanud. Jaan jättis kontorisse sõna, et esimees tulgu ka Talumistele, kui peaks ilmuma. Süda on raske. Võib ette arvata, mis ütlemisi tuleb. Jaani loetakse süüdlaseks, kui Osulat käepärast pole.

Juba teele kostab ägedaid hääli Talumiste rehealuse juurest. Osula mootorratas on õues. Jaan võiks nüüd rahumeeli otsa ümber keerata. Kuid tal pole kombeks nurga taha hoida, kui kaaslasel raske. Veeloigu jääkaas puruneb raginal, kui Jaan vankrilt alla astub, et hobust puu külge siduda. Sügis läheb talveks, aga tööd pooleli. Detsember alanud, aga kombain katsub veel hommikuselt jäätunud põllult teri kätte saada.

Rehealuse värava ees kaalu juures askeldab tallimees ja juhatuse liige Joosep Lepp. Tema ülesandeks tehti avansivili välja kaaluda. Ta manitseb käratsevat naistesalka:

«Olge nüüd vaiksemalt. Ega kolhoos ole ka lärmamise paik. Mõtleme ja räägime rahulikult.»

«Sina kaalud mulle kotitäie külmunud odraputru ja mina olgu vait!» kilab Veera Ivaski õel hääl.

«Ega mina ole ka ühispudru poolt, aga tühjast kilamisest ei saa kõhusoppi sedagi. Räägime asjalikult, kuidas edaspidi olla. Esimees on siin, arutame läbi.»

«Lugupeetud kolhoosnikud, mis siin parata,» hakkab Osula omakorda rahustama. «Juhtus nii, et kombainiga koristatud märg oder jäätus siin põrandal ära. Ega minema saa visata, meie ühine vara. Viite kotitäie koju, seal ahju peal või kambripõrandal sulatate üles ja kuivatate pikapeale ära.»

«Viite kotitäie putru koju,» osatab Veera Ivask esimeest.

«Miks me oma talus kotiga putru ei vedanud? Meie enam ei taha neid kolhoosikorra eeliseid. Homme võib-olla tuiskab lumi, aga kombain veel koristab vilja. Kartulipõllul pole puukonksuga midagi teha. Raudkiksuga löö esiti jää katki ja siis hakka kartuleid välja koukima.»

«Miks nii ägedalt!» tõrjub Osula. «Arvate, et minu süda ei vaeva. Aga teie ise ka hoiate töölt kõrvale.»

«Ise ka,» osatab Veera Ivask. «Kui ma üksi käiksin kartulipõllul jääd kangutamas, kas oleks ilus pilt?»

«Ega Veeral on omajagu õigust,» astub sekka Joosep Lepp. «Kolhoos on end iga külje pealt näidanud. Praegu peaks otsustama, kas edasi minna kolhoosiga või kuidagi teisiti.»

«Ise juhatuse liige,» katkestab Osula.

«Sellepärast ma peangi mõtlema,» vastab Joosep Lepp rahulikult ja hakkab sõrmi ükshaaval peopessa käänates loetlema. «Tuli kolhoos; mõeldi välja normipäev; määrati kaela kombain; kombainiga narritud vili on su palk; kartul on põllul jää all.»

Osula: «Noh, ja edasi?»

Joosep Lepp tõstab käe uuesti silmade kõrgusele, et sõrmi maha käänata:

«Kuula nüüd lõpuni. Mõtle ise, mis olukord oleks külas, kui: poleks kolhoosi; poleks normipäeva; kombaini; känkasse külmunud otra; jäässe jäänud kartulit.»

«Te panete erisugused asjad ühte patta,» vaidleb Osula. «Nii ei saa arutada.»

«Arutamine on väike viga, aga elada ei saa niiviisi,» ütleb Joosep Lepp ja näitab rehealuse savipõrandal vedelevale pilatud odrale.

«Käige korralikult tööl,» püüab Osula asja teisest küljest valgustada.

«Käige tööl, siis saate kolhoosist kotiga putru,» korrutab Veera Ivask.

Jaan Laide kutsub Osulat:

«Lähme edasi, meil on veel õiendamist. Joosep Lepp tuleb üksigi toime.»

Talumiste vanaperemees Toomas, seitsmekümne seitsmene kõbus ätt, kuulab kepile toetudes kogu jutuajamist pealt ja sõnab omaette:

«Vaata missugune aeg on kätte jõudnud! Niisugune asi, et inimene ei oska enam vilja põllult kätte saada.»

Esimees sõidab mootorrattaga ees ja Jaan Laide vankriga takka.

Osula peatab sõiduki ja ootab Jaani järele. Ta küsib:

«Mis seal kartulipõllul toimub? Üksainus inimene koogutab.»

«Ei tea,» venitab Jaan.

«Mul on tunne, et koogib kolhoosipõllult enda jaoks. Kui läheks vaataks.»

Jaanile mõjuvad veel känka külmunud odra juures kuuldud ütlemised. Tema jalg ei tõuse praegu, et astuda konarlikuks külmunud põllule vähkpunaseks tuuldunud käte ja nohuseks niiskunud ninaga inimese juurde ja öelda: sa oled varas. Inimene tõuseb püsti ja vaatab sulle otsa — kuhu siis silmad peidad? See kohtumine mõjuks Jaanile endale rohkem kui sellele seal. Jaan tunneb juba praegu siin vankril istudes end nagu varas. Nagu oleks tema kõigilt neilt sadadelt inimestelt varastanud, kes «Oleviku» kolhoosi moodustavad. Nagu oleks ta midagi tegemata jätnud, milleks oli suuteline.

Osula vaatab vaikivat agronoomi, paneb käe tema käsivarrele ja ütleb raske rõhuga:

«Minul on ka sellest kolhoosist kahju.» Ja ta ei pööra enam tähelepanu üksikule koogutajale jäise tuule käes seal kartulis, mis tõenäoliselt jääbki mulda mädanema.

Neli sälgu on kusagilt lahti pääsenud ja traavivad, pead püsti, sabad sirgu, üle poolkandva põllu. Neil on nooruslusti ja jooksurõõmu ja nad võivad oma varsaaruga arvata, et sündisid ja elavad parimal ajal. Ei enne ega pärast neid ole niisugust. Jaan teab, kui kitsas tuleb tänavu talvel heintega. Teab, kui pulstunud, roidelised ja lustita on nad kevadel.

Vastu tuleb kombain. Osula peatab selle käeviipega. Ülalt juhi juurest ronib alla traktorijaama agronoom Luhama.

Osula pärib:

«Kuhu nüüd?»

«Sõidame «Olevikust» minema.»

«Meil veel vilja koristada.»

«Koristage ise.»

«Aga kombainil on lepingu täitmisest ligemale kolmkümmend hektarit puudu,» teab Jaan Laide vahele öelda.

«Te ei anna inimesi kombaini juurde, siin ei saa töötada,» vaidleb Luhama vastu.

«Inimesed pidid olema, ise eile õhtul arutasin brigadiriga läbi,» on Jaan kindel.

«Ei olnud brigadiri, ei inimesi.»

«Neljandas brigaadis?» usutleb Jaan.

«Seal jah.»

«Sõitke tagasi, ma ise panen inimesed tööle,» kutsub Jaan.

«Ei enam,» ütleb traktorijaama agronoom ja ronib kombaineri juurde üles.

«Te murrate lepingut, me nõuame kahjutasu,» ähvardab esimees Osula oma poolt.

«Kes teile maksab!» naerab traktorijaama mees üleolevalt.

«Aga meilt nõudis traktorijaam viljapeksumasina seisupäevade eest trahvi — sada seitsekümmend viis rubla päevas,» toob esimees näite.

«Heh, kolhoos — see on teine asi: sealt võta kõik, mis tahad,» laiutab traktorijaama mees. «Traktorijaam on riigiasutus, tema hõlma igamees juba nii kergesti ei hakka.»

Osula saab ägedaks:

«Trahvid nõuate sisse, vilja jätate koristamata. Kus on kord! Sõnnikuhunnikud kündsite laotamata sisse, selle eest peaks teilt trahvi nõudma. Alusturba lõikasite alles augustis, see on märg, ei kõlba kuhugi — jälle peaksite trahvi maksma. Kus on kord! Seda te ei näe, aga kui meie teeme mõne päeva silo ja teie peksumasin seisab, siis nõuate trahvi sisse. Teie trahv kolhoosile saaks kakskümmend korda suurem, kui keegi kolmas tuleks ja vahekordasid ausalt kaaluks.»

«Näe, ei ole kolmandat, ja maksate teie,» kergitab traktorijaama agronoom mütsi ja kombain liigub nõksatades paigalt.

«Mis nüüd peale hakata?» küsib Jaan nõutult.

«Lähen traktorijaama,» otsustab Osula.

«Sõidame enne neljandast brigaadist läbi,» paneb Jaan ette.

Brigadiri leiavad nad brigaadi lao juurest.

«Miks inimesi kombaini juurde ei pannud?» nõuab Jaan Laide.

«Kombaini pole,» õigustab brigadir.

«Imekomet,» annab Osula nimetuse. «Kas te jälle pummeldasite?»

«Täna tööajal pole võtnud.»

«Siis enne tööaega,» saab Osula selgust. «Lugupeetud brigadir, seda kombainiasja arutame pikemalt — juhatuses.»

«Mis sul siin kottides on?» pärib Jaan Laide, kui on laos ringi vaadanud.

«Need on herned,» ütleb brigadir imestunud häälega, nagu peaks Jaan Laide ise teadma.

«Miks Prõlla aitadesse üle pole antud?» ei jää Jaan rahule.

«Annan üle kuivatatult. Leppisime nii kokku. Ise olid juures.»

«Need pole kuivatatud ja hoiad kottides!» kohkub Jaan. «Kolm pool tonni andsin üle, aga need viissada kilo veel ootavad kuivatamist.»

Jaan avab ühe kotisuu ja teeb häält, milles kajab õudust, kohkumist, nördimust ja lootusetust:

«Oi-oi-oi! Oi-oi!»

Osula ruttab juurde:

«See on lambasitt.»

«Ei, hernes,» selgitab brigadir. Seejärel heidab ka pilgu avatud kotile ja kohkub samuti. «Ssa mait, hallitama läinud. Lambasitt jah.»

Joobnu siiras lapsemeelne imestus taltsutab Jaani ja ta tajub olukorra koomikat. Rahune, rahune — sunnib ta end. Ainult huumoriga jääd «Olevikus» ellu. See põrgu eeskoda võtab sult hinge ühe päevaga, kui sa end ei valitse. Ega iga joodiku peale jõua vihastada. Siin peksa rusikad paiste, ega targemat tule. Mis üle jõu, see üle jõu. Jäta see kolhoos, nagu Soosi ütleb.

«Oleksid sa nad vähemalt põrandale laiali laotanud, kui nad jooma lõppu pidid ootama,» ohkab Jaan südamest. «Juua peab ka oskama.»

«Lugupeetud kolhoosnik...» alustab Osula, kuid lööb siis lootusetult käega.

Õhtul koguneb kolhoosi üldkoosolekule hulk rahvast, kuigi midagi erilist pole plaanis arutada. Eelmise kuu algul alles oldi koos. Aga et Osula laskis tookord otsusesse võtta,

et mõjuva põhjuseta üldkoosolekult puudujail üks normipäev maha arvata, siis täna on normipäeva päästjaid kui palju.

Rajooni täitevkomitee esimees Valgus peab tänase pidulikku päeva kõne. Räägib kaugelt ja laialt.

Esimees Osula jõuab oma mõtteis elu raskeima otsuseni. Ta peaaegu ei kuule Valguse sõnu. Enne kui rajooni täitevkomitee esimees jõuab lõpetada, on Osula otsus küps — ära siit kolhoosist! Nii ruttu, kui võimalik. Kahju on «Olevikust», aga tema nõu ja jõud siin ei aita. Liiga hale on tema süda, et mineja voodi juures põetajat mängida. Ära hallitanud herneste juurest, kuni veel ise sama teed pole läinud.

Keegi saalis ei tea minu mõtteid — taipab Osula äkki. Ja täitevkomitee esimees annab kolhoosi maade põlise kasutamise akti minu kätte, kes ma homme jalga lasen. Kas see on saatuse iroonia? Kas see on aja märk? Oh, et ei oleks! Milline jama, milline totrus; milline silmakirjalikkus minu poolt!

Präll valiti protokollijaks. Ta oskab teha kõige lühema protokolli kolhoosi ajaloos.

> *«Rajooni TK esimees Valgus peab pika kõne: töösstuse areng, põllumajanduse tõus; Jüriöö ja Mahtra sõda; vihast mõisnike vastu ja teravast maapuudusest. Nõukogude valitsus mõtleb tõsiselt eesti talurahva peale, andes maa tasuta kasutamiseks. Annab üle maade põlise pidamise akti.»*

Kunagine uusmaasaaja Lukas Liiv muutub kõne kestel härdaks. Kas hakkas viin soojas ruumis järjest rohkem mõjuma?

Lõpuks rajooni täitevkomitee esimees Valgus ja kolhoosi esimees Osula annavad presiidiumilaua taga pidulikult kätt, et ajaloolise akti puhul kõik kombekas oleks.

Uue akti nägemine on Lukas Liivile nagu punane rätt härjale. Ainult et temast purskub viha asemel välja haledus. Halemeel enese ja kogu maailma pärast. Ta krapsab püsti, tirib põuest laperguseks muljutud kortsus paberirulli, harutab selle käsikaudu lahti ja astub nutuhääli vahele:

«Ma ei luba . . .» Nuuksatab pikalt sissepoole ja jätkab:

«Ei luba... Maa on minule põliseks antud...» Raputab põuest tiritud dokumenti traagiliselt pea kohal ja nuuksatab häälekamalt. «Minu põline maa... Siin on akt.» Nutab päris häälega. «Õõh, seda akti ma ei anna, maad ei anna... Teil pole õigust minu uusmaakohta... Õõh.» Enam ei saa sõnagi, nutt kisub suu kõveraks, õlad vappuvad.

«Õõh-õõh-õh...»

13. peatükk

Paar päeva veel, siis on aastal lõpp. Jaan istub kontoris, aga tema meeleolu ei kuulu uusaasta ootajale. Ta ei usu enam uude aastasse. Mille poolest võiks aasta tuhat üheksasada viiskümmend kolm parem tulla? Mille poolest...

Näitab veel kord mõnd uut esimeest ja kuivatab normipäevatasu veelgi koomale. Ikka seesama, ainult veelgi süngemais toonides.

Jaan Laide tunneb kergendust, kui Prõlla sisse astub. Üksi on võimatu endast jagu saada.

Prõlla nõuab:

«Kus külaline on?»

«Kes?» imestab Jaan.

«Külaline «Terasest».»

Jaan ikka ei taipa.

«Lugupeetud kolhoosnik Priidu Viies Külaline.»

«Ah, esimees... Ei meil vist olegi enam esimeest.»

«Juba jälle!» imestab Prõlla.

«Pärast viimast koosolekut paar hommikut näitas veel nägu, aga nüüd pole viis päeva elumärki andnud.»

«Mis juhtus?»

«Helistasin praegu,» ohkab Jaan. «Naine võttis telefoni, ütles, et Osula on haige, kõhib verd.»

«Pealtnäha terve mees...»

«Ma ka ei usu,» nõustub Jaan. «See jutt on varjuks, et lihtsamalt minema saaks. Ta mainis mulle, et tahab esimehekohalt ära minna.»

«Ometi üks tark mees!» rõõmustab Prõlla.

«Mis siin rõõmustada, hakka jälle uut otsima.»

«Osula on tark mees. Ei uskunudki! Kes «Olevikku» tuleb, see on loll, aga kui ta omal jalal ära oskab minna,

siis pole veel kõik kadunud. Sellest mehest võib asja saada.»

«Mis meil sest kasu?»

«Inimesest on hea meel. Ometi üks arukas,» kiidab Prõlla. «Kõik teised on minema löödud või maha valitud või vangi pandud.»

«Aga mina?» küsib Jaan. «Mina läksin ka ise.»

«Kuhu?» imestab Prõlla. «Sa pole ju läinud. Sa oled jälle tropp augu ees. Troppesimees.»

«Ega ma ei jää. Ma ainult niikaua, kuni uus leitakse,» õigustab Jaan.

«Einoh, kiitus muidugi,» lubab Prõlla lahkelt. «Sul on vähemalt tahtmine õige. Ainult liha on nõder, et ellu viia. Mitmes tropp sa praegu hakkad olema?» Loetleb. «Suure kolhoosi esimene, siis pärast Priidu Neljandat Partorgi, nüüd Priidu Viienda Külalise järel. Kolmekordne tropp.»

«Osula läheb nüüd omal jalal, aga mäletad, kuidas rahvas Luhtalat, sinu Priidu Neljandat saatis, kui teda kohtusaalist ära viidi. Keegi ei lahkunud enne. Kõik seisid püsti. Selline austus ei saa Osulale osaks.»

«Mis, kas sa tahad Luhtala tee valida?»

«Ei ma saa enam isegi aru, mis õige, mis vale.»

«Mul oli esimehe juurde asja,» viib Prõlla jutu teisale. «Leenard Rinne kõrvetatud rukkiga pole midagi peale hakata.»

«Enam muud ei kuule,» ohkab Jaan. «Kõrvetatud rukis, külmutatud oder, hallitatud hernes... Prõlla, sa võta ise kaer käsile, teistel vist on fantaasia otsas.»

«Mul juba valmis,» lohutab Prõlla kiirustades. «Kuumaks läinud kaer. Panin niiskelt salve, läks ise kuumaks.»

Jaan on esiti keeletu, siis ütleb, nagu oleks rõõmusõnum toodud:

«Jumal tänatud, sellega on siis ka niikaugel. Nüüd võime viljade loetelu lõpetada.»

«Ei, aga segavili? Veel on dokumentideta segavili minu sahvris,» tuletab Prõlla meelde.

«No rohkem küll enam ei ole!» Teravilja küsimus on lahendatud.

«Kui annaks kõrvetatud rukki Leenard ja Maali Rinnele normipäevade avansiks? Las ise söövad,» teeb Prõlla ettepaneku.

«Las käia!»

Lävele ilmub Präll. Ta ei lükka ust tagasikätt kokku, vaid pöördub seljaga toasolijate poole ning seab selle ettevaatlikult linki. Seejärel ütleb tere ja õigustab sissetungimist:

«Tulin sulle järele, nagu sai räägitud.»

«Me kohe,» lubab Prõlla.

Präll istub ootama ja tõmbab taskust leherulli. Näppu satub seitsmenda oktoobri leht.

Prõlla kinnitab jutu lõpetamiseks:

«Teradega jääb siis nii.»

Prällil peatub silm ka just pliiatsiga tähistatud teraviljajutu kohal ja ta tsiteerib uhkelt, küsimata, kas teised kuulata tahavad:

«Teraviljaprobleem, mida varem peeti kõige teravamaks ja tõsisemaks probleemiks, on seega edukalt lahendatud, lahendatud lõplikult ja jäädavalt.»

Jaan ja Prõlla vaatavad teineteisele ning pistavad üksmeelselt naerma.

Präll otsib vana, narmasteks kantud lehe ja ütleb asjalikult:

«Sa, agronoom, pead ka varsti aru andma, kuidas meie kolhoos kohustusi täidab. Näe, neljandal juulil seltsimees Stalinile saadetud kirjas lubas meie rajoon sel aastal saada üheksateist koma neli tsentnerit teri hektarilt ja kaks tuhat viissada kilo piima lehmalt.»

«Ma küll niisugust asja ei mäleta,» jääb Jaan uskumatuks.

«Loe ise,» pakub Präll.

«On jah,» peab Jaan tunnistama. «Aga see on muinasjutt. Meie saame umbes kaheksa tsentnerit hektarilt, mitte rohkem.»

Präll teab öelda:

«Aga see kiri arutati meie kolhoosis ka läbi.»

«Ei mina mäleta,» tunnistab Jaan Laide. «Neid kirju ja plaane on siit igasuguseid läbi käinud, kes neid kõiki jõuab teada. See suvi olid veel need komisjonid ja kohtuasjad. Rõõvisid aja ja aru...»

Seitsmendal jaanuaril ilmub Osula kolhoosi. Ta ulatab

süüdlase ilmega Jaan Laitele paberi. Jaan loeb ja vaatab siis Osulale silma:

«Otsustasid lahkuda?»

«Jah.»

Jaan ei küsi põhjusi ega aruta midagi pikemalt. Milleks sundida inimest luiskama, väljamõeldud põhjusi otsima? Ümber veenda Jaan ei suuda.

Enam Osula oma jalga «Olevikku» ei too.

*

Leenard Rinne ründab nagu ikka parajas tuuris olles. Jändja mees surub rinnaga peale ja Vadi kunagine uusmaasaaja Lukas Liiv taganeb riidehoiu hämarasse nurka nagide alla. Mis vana kana neil kahel omavahel katkuda, seda ei mäleta enam keegi. Põhjus on ununenud, aga komme kasvanud. Kainelt on mõlemad vaiksevõitu mehed, aga viina uhal saavad hoopis teiseks. Leenard Rinne muutub suureks ja sõnakaks, aga uusmaasaaja Lukas Liiv hingeliseks ja härdaks. Leenard Rinne sõnub, aga Lukas Liiv püüab solvajale vastu ärbelda.

Ehitusbrigadir Bernhard Lõõbe, nägu naerul ja tervisest lõkendav, läheb sõnelejate juurde. Muidugi mitte lahutama. Tema oma lavastajakalduvustega mõtleb kaugemale. Tema püüab meestes tärganud sädet rohkem lõkkele puhuda, et endal ja teistel naermist jätkuks. Ta küsib meestelt:

«Andke mulle ka üks lonks.»

«Otsa sai,» kahetseb Leenard Rinne.

«Väike viga,» võtab Bernhard Lõõbe oma põuest pudeli ja ulatab kordamööda mõlemale.

«Tervist!» kallutab Lukas Liiv.

Bernhard Lõõbe julgustab vastu:

«Ära sa alla anna.»

Leenard Rinne tahab selle peale Bernhard Lõõbet iseloomustama hakata, kuid see jõuab ette. Leenardi poole kummardudes sosistab:

«Lase nüüd loosungid käiku.»

Leenard Rinne tõstab uuesti pudelit ja pöördub toostiga uusmaasaaja Lukas Liivi poole:

«Sa keri P. oblastisse!»

«Sa ära ühiskondlikus hoones ropenda!» ähvardab Lukas Liiv.

Leenard tõstab uuesti pudeli:

«Ma ütlesin: sa keri õige Pärnu oblastisse.» Kummutab joogiriista ja vaatab võidukalt Bernhard Lõõbe poole.

Lukas Liiv saab pudeli:

«Ära sa uusmaasaajaid sõima!»

«Ega oblast ole sõimusõna.»

Uusmaasaaja ei leia vastust. Leenard Rinne lisab.

«Mahlakasetila!»

Keegi hõikab saali ukselt, et koosolek hakkas pihta, Jaan Laide juba räägib. Bernhard Lõõbe kiirustab:

«Võtke veel kähku punnsuutäis.»

Mehed teevad, nagu kästud.

«Laske veel kord,» pole Bernhard Lõõbe kitsi. Seepeale minnakse üldkoosolekule.

Jaan Laide loeb paberilt maha juhatuse aastaaruannet.

«Koristamata jäi vilja ja silokultuure 52 ha, kartuleid 9 ha, söödajuurvilja 7 ha. Saagi plaan on täitmata. Töödistsipliin on langenud, 1952. a. kevadkülv hilines siiski vaid 5 päeva võrra. Maikuus töötati välja üle 10 000 normipäeva, hiljem, uue esimehe ajal 8000 np. kuus. Eriti langes IV brigaad.»

Leenard Rinne jaurab kohalt tõusmata:

«Sa, Jaan, sõida õige Pärnu oblastisse!»

Keegi ei reageeri ja ta lisab enesele kinnituseks:

«Nii saab tehtud küll.»

«Kuss,» sosistab keegi kõrvalt. Maali Rinne istub eemal ega pääse korda looma.

Jaan jätkab:

«Lehm lüpsis aastas keskmiselt 1683 liitrit piima ja kanalt saadi 88 muna.»

Leenard Rinne jorrab:

«Sa sõida oblastisse... Minu Maali sai sada viiskümmend muna. Mõne sõi ise, mõne andis jälle mulle... Nii saab tehtud küll.»

Jaan Laide loeb edasi:

«Tasu normipäevale 3 rubla 13 kopikat ja poolteist kilo kartulit.»

«Sõida Pärnu oblastisse,» pomiseb Leenard Rinne läbi une oma nina alla. Soojenenud ruumis kipub suigatus peale.

Uusmaasaaja Lukas Liiv aga taipab veel, mis Jaan loeb. Ta tõuseb ja protesteerib:

«Aga vili? Kas sa vilja ei anna?»

Jaan läheb sellele libedale teele, et hakkab selgitama:

«Teravilja saime ainult kaheksa tsentnerit hektarilt ja praegu täpselt ei tea, kas normipäevadele jätkub. Kõigepealt riiginorm, siis seemnevili ja kindlustusfond kõrvale panna, traktorijaama töötasu, loomasöödaks veidi... Kas üle jääb, ei tea.»

«Kas mina pean viljata elama?» küsib Lukas Liiv härdaks muutudes. «Mina ei saa viljata. Mis näoga ma vaatan, kui lapsel on kõht tühi ja mul pole temale tükki leiba anda?» Lukas Liiv nuuksatab sissepoole ja jätkab märgade silmadega: «Uusmaakoha peal oli mu lapsel leib, aga selle võtsite käest kolhoosi. Nüüd laps leivata, sunnite nälgima. Kriilevälja omadele lasksid otri jagada, aga meile ei anna midagi.»

«Võib-olla veidi jätkub, praegu veel täpselt ei tea,» rahustab Jaan Laide.

Uusmaasaaja Lukas Liiv laseb käisega üle näo ja luristab nina:

«Sa reedad Vadi mehi. Annad kriileväljakatele vilja...»

Tallimees Joosep Lepp püüab rahustada:

«See oder oli hukka minemas, tuli ära jagada, et päästa.»

«Kes m i n d päästab?»

Jaan koputab lauale:

«Palun vaikust, ma pean aruannet edasi lugema.»

Mitme peale saadakse rahutu uusmaasaaja istuma. Tallimees Joosep Lepp otsib silmadega Bernhard Lõõbet ja vibutab tema poole rusikat:

«Sa, Lõõbe-poiss, oled neid jälle kooscleku jaoks timminud!»

Maali Rinne mõtleb — taevale tänu, et ta Leenardi üle timmis. See susser jäi ometi magama.

Härbert Junnov kritseldab paberile. Arvutab midagi. Tähendab, Osula oli ka raske esimees. Paras kivi uputatava kassi kaelas. Kolmkümmend kolm tuhat kilo vilja vähem kui Luhtala ajal. Vajub pikalt ja pidevalt see «Ole-

vik». Kaalukad mehed. Osula siiski kolmandiku võrra kergem kui Luhtala. Matemaatika ei peta. Ei tea, kust nad uue sabakivi toovad?

Jaan jätkab:

«Juhatuse otsused täitmata. Juhatus tegeleb rohkem pisiasjadega, suuri asju kardab lahendada. Töödistsipliin on madal. Traktorijaam jättis töölepingud täitmata.

Lüpsja-karjatalitaja Minna Panso on hooldanud oma lehmadegruppi eeskujulikult. Ta sai 13 lehma kohta 14 vasikat. Juhatuse otsusega annab kolhoos ühe vasika temale preemiaks.»

Tallimees ja juhatuse liige Joosep Lepp täiendab agronoomi ettekannet oma kohalt:

«Kanatalitaja Maali Rinne on ka väga hästi töötanud... Ja veel: kui juhatus kutsub töödistsipliini rikkujaid korrale, siis minnakse juhatuse peale kõrgemale poole kaebama. Niikaua kuni jälle komisjonid kaela tulevad.»

Tõuseb üks ja teine ja lisab, mis silma hakanud.

«Esimees Osula puudus tihti töölt, kolhoosil polnud peremeest.»

«Rajooni põllumajandusosakond juhtis tööd telefonogrammidega ja andis mitu ülesannet korraga.»

«Laudas põrand alla tegemata, loomad virtsased.»

Sõna palub rajooni täitevkomitee põllumajandusosakonna juhataja. Ta süüdistab:

«Viljapeks on teil täna, üheteistkümnendal veebruaril, lõpetamata, kuigi viimaseks tähtajaks anti viies jaanuar. Kui traktorijaam tegi halba tööd, miks juhatus seda ei näinud? Ei oleks tohtinud sellist tööd vastu võtta... Brigadirid ei võta siin sõna. Puudub kriitika altpoolt.»

Uusmaasaaja Lukas Liiv on jälle märkamatult püsti tõusnud ja ajab oma joru:

«Kolm aastat tagasi andsid üheksa kilo vilja normipäevale, miks sa nüüd ilma jätad... Jaan, mina olen sind elus alati uskunud, aga kui sa mu lapsele nüüd tükki leiba ei anna, siis ei saa ma enam uskuda kedagi... Kedagi.» Muutub härdaks ja sõnad takerduvad.

«Hea, et viinaks veel jätkub!» hõikab Maali Rinne.

Naabrid saavad Lukas Liivi istuma. Muidu ta võiks ju

jorrata, sest kõigil on üks mure, aga Jaanist on kahju. Jaani kallal norib asjata. Lukas Liivil on Jaanile kõige vähem öelda.

Traktorijaama agronoom Luhama tõuseb näoga, nagu poleks siin poolt sõna halba öeldud. Ta laulab tavalist laulu:

«Möödunud aastal tegi traktorijaam kolhoosis viiskümmend seitse protsenti töödest, alanud aastal aga teeb juba kaheksakümmend kaks protsenti.»

Maali Rinne ütleb enda ette:

«Nagu türk ja vene vastamisi. Üks räägib aeda, teine aiaauku.»

Tallimees Joosep Lepp astub vahele:

«Mina neist protsentidest aru ei saa. Aga rääkige, miks te halba tööd teete.»

Luhama ei saa päevast päeva sissesõidetud juturööpast välja minna. Ta ähvardab:

«Ma katkestan kõne, kui segatakse. Tööd tegid halvasti masinail töötavad kolhoosnikud ja brigadirid. Kolhoos ise ei teinud sügiskündi ja sileerimist alustati hilja.»

Päevakorrapunkti lõpetamiseks paneb Jaan Laide häältetamisele hinnangu. Otsustatakse:

«Juhatuse töö tunnistada rahuldavaks. Traktorijaama töö mitterahuldavaks.»

Jaan Laide loeb ette Osula lahkumisavalduse. Teda ennast kohal pole ja vabastamine käib lihtsalt.

«Vabastada Osula esimehe kohalt arvates lahkumispäevast.»

«Meil kulub esimehi nagu saunamehel silku,» kommenteerib Maali Rinne.

«Esimeheks valitakse senine agronoom Jaan Laide.»

«Mitmes sa nüüd juba järjekorras oled?» küsib Maali Rinne.

Leenard Rinne on käe tõstmise ajal virgunud ja sekkub kohe täiel häälel koosolekusse:

«Elagu Priidu Kuues Tropp... Sa keri oblastisse!»

*

Kahekümnes märts. Soosi istub kodus ja ootab Jaani. Tihti on neid koosolekuid. Alati Jaan enne närveerib. Täna veel eriti ütles: «Armas Soosi, kui sa teaksid, kuidas ma s e l l e l e koosolekule ei taha minna.» Mis seal täna ei tehta ega räägita. Möödunud kord istus Soosi ka koosolekul, siis need joodikud Leenard Rinne ja Lukas Liiv olid hirmus inetud Jaani vastu. Jaan on nende jaoks püüdnud kõik teha, aga nemad ei pea lugu. Kaine peaga muidugi, aga purjus . . . Räägitakse, et Bernhard Lõõbe keerab neid üles. Lõõbe-poisil ei ole ka Jaani vastu midagi, aga praegusel ajal tuleb kõik kuidagi inetult välja . . . Võtaks Jaan ometi mõistuse pähe ja jätaks kolhoosi kus seda ja teist. Jaani pärast jäi täna koju, sest temale läheb väga hinge, kui naine kuuleb, kuidas meest mõnitatakse. Jaan on eluaeg korrast ja üksteise austamisest palju pidanud. Mis nüüd enesega tehakse . . .

Jaan tuleb. Soosi seab söögi lauale, aga ei päri kõige vähematki. Jaan näeb kuidagi halb välja. Kas on päris haigeks jäänud? Õige raskeil aegadel on Jaan endasse tõmbunud, isegi Soosit viimaste hingesoppideni laskmata. Aga parem võiks alati rääkida, oleks tal enesel kergem.

«Mul pole praegu isu, ära pane lauale,» keelab Jaan.

«Sa pead sööma, kuidas muidu jõuad,» hoolitseb Soosi.

Jaan läheb suurde tuppa, hakkab edasi-tagasi sammuma.

Soosi järgneb mehele, istub vanamoodsale diivanile, laseb käed rüppe ja saadab Jaani mureliku pilguga.

Jaan alustab:

«Ma olen nüüd mõnede silmis hullem kui Luhtala. Täna arutasime heinte saatust. Nii inetult mindi omavahel kaklema. Ma pidin ühiskarja eest seisma. Pidin, sest muidu nõrkeksid lehmad kevadeks ära. Võib-olla mõni ei tõusekski enam. Heina on rumalasti vähe. Tead, kuidas Lukas Liiv hüüdis — jumal, sa näed, aga ei karju. Oli jälle purjus. Aga täna hoidis minu poole. Kas südametunnistus vaevas, või tundis ka, et ühiskari on samuti meie oma ja tahab jalul hoida. Et keegi mujalt tema eest hoolitsema ei tule . . . Aga vastuseisjad olid kõvema häälega. Ja vormiliselt oli nendel täielik õigus. Suvel otsustasime kolhoosile kogutud heintest kümme protsenti tegijaile preemiaks anda. Nüüd on varud otsakorral ja seda kümmet protsenti ei saa peredele jagada. Ühiskari jääks suutäieta. Kas osta kusagilt juurde või jätta preemiahein jagamata,

petta inimesi. Ostmiseks pole raha. Ja kes müükski. Ainukene võimalus — loobugu rahvas oma jaost... Küll tõusis möll. Ühiskari on nagu teise valla varandus — las kõngeb kui kõngemas. Peaasi, et oma lehm priske. Ühiskari on nagu juhatuse eramajapidamine, millele kolhoosnik kõõrdi vahib. Ja otse minu kallale — normipäev ei toida, ainult oma lehm hoiab elu sees... Nagu mul oleks kerge nende heinu kinni pidada. Ma ju tean niisama hästi, kuidas rahvas elab... Aga kari hukkuks... Tead, Soosi, selline tunne oli, et hulluks lähed. Karjuvad: Luhtala oli täitsamees, läks või ise kinni, aga kolhoosnikule jättis heina. Jaan Laide röövib heinad, aga normipäeva eest annab kolm rubla — ainult paki paberosse... Just kui ma kerge südamega... Muudkui kisavad. Mõtlevad ainult enda närvidele. Teine polegi tema jaoks inimene. Temal on laps, lehm ja siga, aga sina pole midagi... Ma ise ka jään heinapreemiast ilma. Kellele karjuma lähen... Inimesed nii mõistmatud on... Hulk külasid koos, kardavad, et kusagil kolhoosi ääres keegi saab rohkem. Küll oli möll. Süüdistati, et ma muretsevat Minna Panso eest, et tema lehmadegrupile jätkuks rohkem sööta, et ta saaks preemiavasikaid.»

Soosil valguvad silmad märjaks. Ta ei kuivata neid ja ütleb võimalikult erapooletu häälega:

«Nad on õelad. Minna Panso on veel ainus, kes hingega töötab. Temale on kolhoosi lehmad seesama mis oma.»

Jaan saab nagu kosutust. Et tema hing ikka ainult headust näeks ja kuuleks, siis läheb mõttekäik tubli inimese kiitmisele:

«Jah, tänasel koosolekul ma alles taipasin, milline kullatükk on Minna. Just kullatükk: tema pole isegi kolhoosis kübetki oma väärtusest kaotanud. Tema saab ju ka ainult paki paberossi raha normipäeva peale, aga rühmab hommikust õhtuni. Pühad ja äripäevad. Mine küsi: milleks? Ta ehk ei oskagi õelda. Ta hing lihtsalt ei luba teisiti loomadega töötada. Ta peaks kümme korda suuremat palka saama siin kolhoosis kui iga teine. Tema lehmadegrupp on see, mis kolhoosile raha annab. Tema peaks koosolekul kõva häälega nõudma, et makske palka. Aga ei, karjuvad need, kes töölt kõrvale hoiavad. Minna ei saanud aega koosolekulegi tulla. Suvel kasvatas ise lehmadele juurvilja ja kartuleid. Keegi ei käskinud. Kirjutatakse normipäev. Aga normipäev jätab ühteviisi palgata selle, kes kõr-

vale hiilib, kui ka Minna Panso, kullatüki. Tõepoolest: Minna on muinasjutt, ime kolhoosi tingimusis. Tema ja kanatalitaja Maali Rinne. Need kaks naist toovad veel oma tööga kolhoosile raha sisse. Poleks neid, ei saaks loodrid enam pakkigi paberossi oma normipäevale . . . Võtaks neid normipäevi ja kogu seda värki . . .»

«Tule, istu ka siia. Rahune.»

Jaan istub Soosi kõrvale.

«Kuidas heintega sai? Kas jäid kolhoosile?» tunneb Soosi huvi.

«Pärast hirmsat kaklust — jah,» vastab Jaan. «Õige napi häälteenamusega otsustati . . . Vist hakkas neil kahju rohkem minust kui kolhoosi lehmadest. Neil, kes lõpuks poolt hääletasid. Mul hääl päris värises selle õiendamise peale . . .»

Soosi paneb käe mehe käele ja ohkab:

«Osula sai poole aastaga targaks, no miks küll s i n a mõistust ei võta? See k ä i b sulle üle jõu.»

«Soosi, armas, ma tõesti ei oska enam ise otsustada. Esimest korda elus . . . Sa veel ei tea, et mulle pakutakse külanõukogu esimehe kohta. Oleksin korrapealt kolhoosisupist väljas.»

«Oh jumaluke, mis siis viga,» tärkab Soosis suur lootus. «Kogu aeg oli jutt, et kuhugi sind ei lasta. Lubati aidata ja mis kõik . . .»

Jaan seab pea Soosi rüppe, nagu lapsena vanaemale, kui midagi oli hirmus halvasti. Vanaema sasis siis sooja käega juukseid ja rääkis armsa rahuliku häälega maailma asju päripidiseks tagasi. Täna on Soosi rüpp see varjupaik. Kui silmad sulgeda, siis on nagu lapsepõlves. Ainult vanaema takune põll oli karedam, päris kraapis põske.

«Soosi, täna teeme nii, et sina otsustad. Sina ütle, kuidas ma oma elu pean seadma, ja mina ei hakka poole sõnaga vastu. Teen täpselt nii, nagu sa tahad. Sa soovid mulle head, ma tean. Ja ma tahan, et sinul oleks minust hea. Lapsed on omaette inimesed, nendega muret pole. Esimest korda elus ma ei looda oma mõistusele. Soosi, tee otsus oma südant mööda.»

Soosil valguvad uuesti silmad märjaks. Tema tugev Jaan on murdunud abituks nagu laps. Homme ta otsustaks juba ise. Aga praegu on Soosi meelevallas. Soosi otsustagu. Ootamatu ja suur on vastutus. Nõu anda, seda küll;

aga otsustada... Soosi mõtleb ainult Jaanist, mitte kolhoosist.

Jaan räägib edasi, sest Soosi vaikib. Jaan räägib ainult kolhoosist:

«Talvel käisin rajoonis, ütlesin, et enam ei suuda. Seal vastati, et kusagilt pole esimeest asemele võtta. Katsu kolhoosi edasi viia... Lubati täitevkomiteest mees ajutiseks appi organiseerima. Tuligi asjamees autoga. Hullem joodik kui meie omad. Jõi päevade viisi koos oma autojuhiga Kuksemaa kaupluse juures. Jõid ja kaklesid kahekesi... Ma olen kõrini kõigest. Täna nägin rajooni täitevkomitee esimeest Valgust. Ta ütles, et külanõukogu esimehe koht on vaba.»

Soosi mõtleb ja lausub:

«Ega siin «Olevikus» kergemaks lähe... Või toob Stalini surm muutust...?»

«Ei tea,» kostab Jaan. «Ei usu. Valitsus jäi samaks.»

«Aga kui nad uut esimeest ei leia?» arutab Soosi.

«Ega siia «Olevikku» küll enam keegi ei igatse tulla,» arvab ka Jaan, «kuid ühe rumala on Valgus siiski leidnud. Sa ei tea teda: oli Jändja «Kuldrannakeses» esimees. Priidu Suur — tema see Priidu Esimene oli. Tema nime järgi hüütaksegi nüüd järgmisi.»

«Oh sa mu Priiduke,» sasib Soosi teise juukseid. «Priiduke-lollike.»

«Priidu Kuues Tropp,» lisab Jaan ise.

«Siis on praegu parim võimalus kolhoosist ära minna,» taipab Soosi. «Sellist juhust pole olnud ega tulegi. Siia on kandidaat ja sinule lubatakse uut tööd. Sellest peab kinni võtma... Aga kas Priidu Suur tahab tulla?»

«Kuhu ta pääseb,» on Jaan veendunud. «Priidu lõpetanud äsja Kehtna kolhoosiesimeeste kooli. Riigi rahadega õppis, nüüd pidavat Valgus ta paika panema. Ja Priidu peab koha vastu võtma. Ega riik asjata ei kuluta.»

«Kas sa külanõukogus tuled toime?» leiab Soosi veel punkti, mis tahab kaaluda.

«Sellele ma pole mõelnud,» naerab Jaan. «Ega olegi vaja: see on pensionärile paras koht. Tubane istumine ja muud ei midagi.»

«Kas mina otsustan?» kontrollib Soosi kindluse mõttes.

«Sina.»

«Ja sa täidad otsust?»

«Olen sulle sõna andnud.»

«Siis mine «Olevikust» ära.»

«Saab mindud,» langeb kivi Jaani südamelt. Otsustamine näib kerge, nagu hea nali, kuigi Jaan teab, et ta selle kindlalt täidab.

«Täna oled sa mõistlik,» kiidab Soosi.

«Tead, mis Prõlla ütles,» meenub Jaanile. «Puruloll, kes esimeheks hakkab, aga tark, kes oma jalal minema läheb. Maailm on minu näol ühe tarkade hulka tagasi saanud... Aga iseennast arvab Prõlla esimeheks sobivat. Tal maadlus ja tsirkus selge.»

T E I N E R A A M A T

Tondiöömaja

On, kes jäänud, on, kes läinud —
mitmeid siit on läbi käinud,
koduküla, kodumaa.

Hando Runnel

ESIMENE JAGU

1. peatükk

Kolhoosi esimees Priidu ajab jalgratta trepi najale ja astub kontorisse. Sõidust hakkas soe ja ta lükkab soni veidi kukla poole, et ka päikesest puutumata otsavalendik saaks jahutust.

Suure kontoriruumi nurgad kaovad poolhämarusse, ainult raamatupidaja Härbert Junnovi töölauale langeb aknast valgust. Ukse juurest hakkab kõigepealt kumama Priidu päikesesüütu ja tuult tundmata otsmik, sellest taipab Härbert Junnov tulija.

«Anna mulle septembrikuu arvel avanssi,» küsib Priidu. «Kõik tuhat rubla on vaja.»

«Peremees küsib, küllap annan,» vastab Härbert Junnov. «Aga kas sa pead veel kuu aega «Olevikus» vastu, et palgaraha ära teenid?»

«Küll mina pean, kui kolkoos peab,» suurustab Priidu Suur.

Kolhoosil peab temasugusega vastupidamiseks tõesti hobusekannatus olema, mõtleb Härbert Junnov. Ühtegi esimeest pole Härbert nii hoidnud kui päris-Priidut. Rohkem ei oskaks tema ise ka kolhoosile paha välja mõelda, kui päris-Priidu korda on saatnud. Viimase viie kuuga on «Olevik» kui põhikirja järgi elav nõukogude suurmajand faktiliselt lakanud olemast. Rahvas elab nagu oskab. Mõni agaram brigadir või siis aidamees Prõlla vahel rohkem nii isetegevuslikus korras püüab veel ühistööd organiseerida... Ainult Härbert Junnov istub korralikult kontoris, temale ei saa ükskord keegi midagi ette heita, kui arvete klaarimise aeg peaks tulema. Kuigi Härbert ei kuulu sellesse sekti, kes surnuist ülestõusmisse usuvad, aga igaks juhuks... Tema on alati tööpostil — välja arvatud mui-

dugi aeg, mis tal Kuksemaa kaupluse tagakambris ära kulub. Kaupluseemanda Peoliine laud on alati söödava-joodavaga kaetud ja diivan pehmelt ootamas, kui kont väsib. Ja kas siin kontoris või Peoliine sohva peal, Härbert Junnov on ikka nagu tööposti otsas. Kahekümnes sajand: arveametnik tõmbab poodi telefoni, kui mõnel peaks raamatupidajat hädasti vaja olema. Tegelikult võiks nii, telefoni tõmbamise meetodil, praegu kogu kolhoosi juhtida Peoliine diivani pealt. Härbert võiks vabalt esimees olla, kindel rahapalk jookseks iga kuu. Aga esimehe palga saamine viib kindlalt vangi. Päris-Priidu ei ole nii tark, et oskaks omal jalal õigel momendil ära kaduda. Esimehe koht on risk, aga raamatupidajal pole häda midagi. Arveametnik ja kassapidaja hoiavad kirjad ilusasti korras. Noored inimesed, teevad veel kohusetundest tööd.

Et palka peaaegu ei näe, see Härbertit ei häiri. Naine sai õigel ajal kolhoositööst lahti ja käib nüüd kindla palgaga ametis; ema õiendab koduse majapidamisega ja elatab end nii ära; poiss on kroonuvabrikus tööl ja leival, aga Härberti enda jaoks jätkub ülalpidamist Kuksemaa poelesel. Sellest ajast polegi külma ninaga ringi käinud, kui Peoliinest tünniga mesti lõi. Härbert oskab, kus kivi all vähid. Võib endale lubada luksust, et peab auametina raamatupidaja kohta. Palka pole loota, aga vinguma hakkavad teised, mitte Härbert Junnov. Üks õige ühiskond on alati nii üles ehitatud, et «Oleviku» kolhoosi ja päris-Priidu kõrval leidub ikka ja alati üks Kuksemaa kauplus ja Peoliine. Sest riigi rahapajas masinad trükivad, kuhugi peab see paber ikka korjuma. Ühes kohas on vähem, seda rohkem jätkub teise kohta. See majandusseadus maksab alati, nii on Härbert märganud. Plinder tuleb alles siis, kui enam raha ei trükita. Niisuguse tulevikuga nad hirmutavad ka. Aga see aeg on kaugel. «Olevikust» — oi kui kaugel...

Härbert Junnov loeb raha lauale:

«Esimees, pista palk tasku!»

«Kust sina küll raha välja võtad?» imestab Priidu. «Kõik teavad, et kolhoosil näpud põhjas. Rahvas isegi ei tülita mind enam avansi küsimisega.»

«Nii palju üks raamatupidaja oskab alati, et esimehe palga jagu varuks seisab,» lipitseb Härbert Junnov. «Kirjuta alla. Siia... Priidu Suur. Äh, mis Suur — Suurim! Priidu Seitsmes Suurim.»

«Ega sinu kohta ole halba öelda,» on esimees armulises meeleolus.

«Aga mis ma ütlen inimestele?» meenub Härbert Junnovile. «Käivad normipäevatasu suurust uurimas ja ikka küsivad avanssi ka.»

«Ahaa, hea, et meelde tuletasid,» rõõmustab esimees. «See asi saab hästi lahendatud. Mul tuli hiilgav mõte. Tead mis — me ei maksa tänavu normipäeva peale kopikatki. Kogu aasta jooksul ühelegi kolkoosnikule ühtki kopikat riigiraha.»

Sellist ei oleks osanud Härbert välja mõelda. Vähe veel, ta isegi seisab esimehele vastu:

«Minu arvates kopikat kolm korjuks ära iga normipäeva kohta.»

«Korjuks, häh!» on esimees oma idee kõrgusel. «Ma räägin ökonoomilistel kaalutlustel. Mõtle, kui palju tööd jääb raamatupidamisel vähemaks: pole inimeste nimekirjasid koostada, normipäevatasu välja arvestada, rahasaajailt allkirjasid võtta. Hulga paberit jääb kulutamata.»

«Jaa, see on vast mõte!» taipab nüüd ka Härbert Junnov rõõmustada. «Aga kuidas vilja ja kartuliga?»

«Noh, niisamuti,» teeb Priidu imestunud näo, et raamatupidaja sellist lihtsat asja ei taipa. «Me ei saa tänavu viljaga riiginormi täis, kes meil lubabki grammi teravilja kolkoosnikule anda. Keegi ei luba! Ei ma usu, et kartulist ka midagi rohkemat korjub... Teeme puhta otsaga. Ei ühtegi nimekirja ega mingit palgaga õiendamist. Peame ühe aasta palga maksmises vahet. Eks kolkoos kosub ka, kui niiviisi väljaminekuid vähendame; hakkab ülesmäge minema. Küll siis tuleva aasta maksame jälle.»

«Kas seadusega ei hakata...» püüab Härbert Junnov veel kaalutleda, «et inimesed palgata või nii?»

«Oh ei!» lehvitab Priidu naerdes käega. «Ega riik ole niisugust seadust teinud, kus oleks öeldud: null normipäevatasuna on keelatud. Kolkoos on kollektiivne majand ja siin otsustab kollektiiv ise, palju ta enesele normipäeva peale tasu maksab või üldse ei maksa.»

«Aga siis pole mõtet inimestele normipäevi ka kirja panna.»

«Vaat s e e seadus on olemas, et normipäevad tuleb igale kolkoosnikule tema töö eest a u s a l t kirja panna. Ära sa normipäevade arvestust lohakile jäta.» Priidu ähvardab

näpuga. Ärgu raamatupidaja omavolitsema hakaku. Siin on seadus vali ja normatiivid välja töötatud. Korrast peab lugu pidama. «Ega kolkoos pole naljategu.»

Tasku rahast pungil, läheb Priidu Seitsmes Suurim kolhoosielu juhtima. Kombain ootab põllunurgal, vaja mehi peale vaadata. Priidu pöörab Juhan Hakjala õueväravast sisse. Noorik Ann on kodus. Priidu Suurim pärib:

«Kus Juhan on; vaja kombaini peale.»

«Tea, võttis ratta. sõitis metsa poole.»

«Kuidas ta niiviisi?»

«Näe naljakat inimest, tahab ka süüa,» imestab Ann Priiduga kaasa. «Tea hullu, ehk läks kuhugi leivaraha teenima.»

«Ilma minu loata?»

«Palju esimees tänavu normipäevale maksab?»

Priidu räägib oma hea mõtte ära, et kavatseb aasta maksmises vahet pidada ja nõnda kolhoosi kosutada.

Ann ei oska nii pöörase plaani peale äkki midagi öelda.

«Tulgu Juhan homme minu juurde, panen ta kombaini peale,» teeb Priidu lahkudes korralduse.

«Kes talle sel ajal palka teenib, kui ta kolhoosipõllul töötab?» ei oska Ann aru saada.

Priidul endal raha taskus, ta ei pea vajalikuks vastata.

Kombain vaja tööle panna ja Priidu läheb üle välja Joosep Lepa poole. Satub vastamisi Kaadaga.

«Kus Joosep Lepp on?»

«Aga kes teie olete?» jääb Kaada, käed puusas, harkisjalu õuele seisma.

«Kas sa oma esimeest ei tunne?» imestab Priidu siiralt.

«Neid käib siin nii palju, ei jõua mina neid kõiki tundma õppida.»

«Ma olen Priidu.»

«Ah Priidu!» Kaada nagu püüab meenutada. «Näe, ei tule ette, neid Priidusid on siin käinud veelgi rohkem.»

«Ma olen Priidu Seitsmes Suurim,» uhkustab esimees. «Ega minusugust küll pole enne olnud.»

«Ei ole kuulnud,» kahetseb Kaada. «Küla peal räägitakse mingist Muhu Sortsist — olla esimees.»

«See olen ju mina!» rõõmustab esimees, et ometi jutuga ühte jõudsid. «Mina olen Muhumaa mees.»

«Peab muhkus maa jah olema, kust sihukesed sortsid välja tulevad.»

«Kus peremees?»

«Kas ta teid jutule võtab, tal on tegemist,» kahtleb Kaada.

«Mis?»

«Vaatasin, et täna ilus päikeseilm, panin ta kapsaid sisse tegema.»

«Aga kombain seisab.»

«Eks see ole suurte sakste asi, mis meie, vaesed inimesed, sellest teame,» venitab Kaada pooleldi läbi nina, nagu tal vahel kombeks.

«Ma võin oma kolkoosnikku igal ajal vaadata,» nõuab Priidu õigust.

«Minul on oma mehe üle suurem õigus kui sinul kolhoosniku üle.»

Ei tea, kuidas jutt veel oleks käänanud ja kumb peale jäänud, aga Joosep Lepp pistab ise pea aida ukseaugust välja.

«Näe, seal ta vahibki,» rõõmustab päris-Priidu, et ometi ühe mehega jutule pääseb.

«Vanamees, tule siia! Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim ajab asju,» hüüab Kaada ja jätab esimehe sinnapaika.

«Mis sind päise päeva ajal välja ajanud?» teeb tallimees ja juhatuse liige Joosep Lepp suured silmad. «Mõtlesin ikka, et põõnad kuskil nagu karu koopas ja imed käppa.»

«Kolkoos pole naljategu,» on Priidu asjalik. «Ma juhin.»

«Pea märjaks löönud see juhtimine,» märgib Joosep Lepp. «Võtaksid soni peast, las tuuldub. Täna ilus soe ilm.»

«Ma nii harjunud. Sa mine õige kombaini kottide juurde,» ütleb Priidu.

«Töö käsil, pole aega.»

«Individuaalkapsas peab ootama, kuni kombainil töö tehtud.»

«Kuule, Priidu,» seletab Joosep Lepp, «sa nii palju ikka oskad veel mõelda: äraelamiseks peab kuskilt raha saama. Kaada siin ütles, et tee kapsad sisse, saab kevade poole turule minna. Kindel kopikas. Paljuke sina normipäevale annad.»

«Mina ei anna midagi. Null.» Priidu seletab ka Joosepile oma head mõtet.

Joosep Lepal tuleb päästev idee:

«Sa oled ainuke mees kolhoosis, kes saab kindlat palka, sa võiksid ise kombaini juurde minna. Sul pole vaja oma kapsastega jännata.»

«Selle peale ma ei tulnud,» hõõrub Priidu kõrva ääres higist salku. «Aga üksi ikka ei saa, paar meest peaks veel olema.»

Priidu jutt jutuks, aga Joosepi süda vaevas juba enne koristamata vilja pärast. Ainult üksi polnud kombaini juures midagi peale hakata. Nüüd on paras võimalus teine mees kaasa tõmmata. Priidut ei tohi enam käest lasta. Kahekesi saaks juba midagi teha. Ta ässitab:

«Kui sina, Priidu, lähed, olen mina ka tulemas.»

«Kedagi peaks veel kutsuma,» venitab Priidu.

«Mine kutsu, aga tulge koos põllule, ma ootan seal,» lubab Joosep Lepp.

Priidu Suurim seab sammud Kaarel Kännustiku häärberi poole. Sinna saab üle heinamaade tükk minekut. Vahepeal tuleb ratast käekõrval ajada.

Värava taga lõriseb tige koer ja esimees ei saa toa juurde. Priidu hüüab üle koera lärmi:

«Hei, kas siin hingelist on!»

Trepile ilmub naisterahvas ja vastab enne, kui esimees jõuab küsida:

«Karli läks rajooni arsti juurde, hammas na katkine.»

Koer lõugab veel tigedamalt, sest perenaine teda ei keelanud. Priidu asub rattale ja otsustab Veera Ivaski juurest läbi sõita.

*

Kartulipõllul on naisi üle ootuste palju. Joosep Lepp ajab vagusid lahti ja haub muremõtteid. Kui abitu ikka on üks inimene suure ilma tallermaal. Siin ta on, enda arvates veel heades aastates mees, aga praegu ei oska ette arvata, kuidas talv üle elada. Kolm kooliskäijat last... Vanem poiss küll on traktoristide koolis ja saab riigilt ülalpidamise, aga nooremad kõmbivad veel kodust, nemad muudkui sööksid, küsimata, kust see kõik välja võetakse. Kolhoosist palka ei saa, aga aiamaast nelja suud ei toida, kalkuleeri kuidas tahad. Naaber Juhan Hakjalg käib poolsalaja metsatööl, saab riigilt kuigipalju palka. Tema ise ei pääse kuhugi: kolhoosi hobused talitada. Tervet päeva nad

ei nõua, aga kinni oled ikka. Juhanil pere ka väiksem. Mis pihta hakata... On ta kunagi kellelegi halba soovinud, et nüüd niisugune katsumine peale pandud! Oleks aiamaalapi asemel oma talu, saaks ehk lahedamalt läbi. Nad muidugi paneksid suurema maksu, aga oma talus teeksid pikad päevad ja püüaksid mis suudad. Seal oleks vähemalt lootus, et kas või üle jõu pingutuse hinnaga saad kõhu korralikult täis süüa. Seal sõltuks elu su enese võimeist. Kolhoosis aga ole nagu kana takus. Sina üksi rabele või ära rabele, üks teeb välja...

Viljast hakkab hale, lähed kombaini juurde tööle; õhtul Kaada sõimab näo täis, et raiskasid päeva, oleksid võinud parem kapsad ära riivida. Sõimaks veel nagu inimene. Ei, tema iriseb, piniseb vaikse, aga kondiüdini lõikava häälega. Lakkamatult, nagu kärbes liimipaberil. Missugune närv selles olukorras vastu peab? Justkui Joosepi enda süda pole musta muret täis. Ega kolhoosi vili ja kartul ka ole ise süüdi, et nende peale käega lüüa. Ära tuleb ikka koristada. Aga mida rohkem aega kolhoosiviljale raiskad, seda kauem talvel tühja kõhtu kannatad. Jaan Laitel ikka oli õigus, et kolhoosis peavad kõik ühiselt pingutama, siis saab elada. Aga mine tee poolele vallale selgeks... Kes on hoopis ära läinud, kes hiilib kõrvaltööd, kes püüab oma aiamaal ja laudas. Palju tööjõudu läheb luhta lihtsalt vedelemisest. Talus poleks keegi nii külmalt laiselnud. Seal teadsid, et rohkem teed, rohkem saad. Tema on üks neid rumalaid, kes veel laseb südame haledaks kolhoosi vilja pärast.

Kellele ikka kaevata. Joosep Lepp jõuab naisteni ja teeb rõõmsama näo pähe.

«Mis laata teie peate?»

Naised on troppi kogunenud, aga Joosepi lähenedes jäävad vaikseks. Veera Ivask tõrjub:

«Lase edasi, sind pole siia vaja, sa juhatuse liige.»

Joosep astub kartulimuti järel edasi. Õige temal vaja seda naiste kädinat kuulata.

«Võtame loosi, kes läheb,» teeb Veera Ivask ettepaneku, kui Joosep Lepp kuuldekaugusest väljas.

Kaada Lepp toetab mõtet.

Veera Ivask loodab vaikselt, et loos satub temale. Ta läheks ilma loosita, aga rumal on end lausa pakkuda ka. Teised hakkavad jälle keelt peksma. Pudeli paneb välja

tema, Kaada oleks võinud öelda, et vii ise ära; aga ei, on kohe nõus loosimisega.

Kõik on õhinal loosimise juures. Ainult Ann Hakjalg tõrjub:

«Mis nüüd mina, tõmmaku teised.»

Kuid nõnda puhub vaid leeki suuremaks. Niisuguse ettevõtmise juures ei saa vastu ega erapooletu olla. Siin tuleb üksmeelselt tegutseda. Et pärast keelekandjaid poleks. Kõik olgu võrdsed.

Ann Hakjalg tõmbab lühikese loosi. Vaikuse katkestab üksmeelne naerupahvak, sest Ann esimehele viinapudeli viija osas tundub tõesti naljakas. Vaikne uje Ann otsigu Muhu Sorts üles ja pakkugu talle pudelit. Ärgu ta põhjust kogemata välja lobisegu. Lihtsalt, et naised saatsid ja kõik. Ega Priidu Suurim pead murdma hakka. Tema ennem imestab, et naised tähtsale esimehele iga päev head-paremat ette ei kanna. Joogu kohe ära.

«Kust ma tean teda otsida,» puikleb Ann Hakjalg veel.

«Ma juba ütlesin, et Kaarel Kännustiku heinamaalt,» seletab Veera Ivask. «Ta ei saanud kedagi Jändja brigaadi noorkarja juurde ja läks ise.»

«Kui mina saaksin nii suurt palka, siis käiksin kas või iga päev mullikakarjas,» ütleb Kaada Lepp.

Ann Hakjalg ikka kõhkleb. Kaarel Kännustiku naine kinnitab, et näinud Priidu Suurimat tõesti võsavahelisel heinamaal ädalat söötmas.

Naiste käest pole pääsu ja Ann Hakjalg läheb raske südamega otsima Jändja brigaadi tänast mullikakarjust Priidu Seitsmendat Muhu Sortsi Suurimat.

Põllule jäänud jätkavad kibekiiresti tööd. Joosep Lepal on tegemist, et küllalt vagusid lahti saada. Naised on nii imelikult üksmeelselt konksutamas. Neist ei saa vahel kuidagi aru. Kaada mõni aeg tagasi hurjutas Joosepit, et see kombaini juurde läks. Täna kartulipõllul on ise kõige agaram.

Kaada suu liigub ka kõige agaramalt.

«Praegusaja mehed, kas neid on või pole,» kädistab ta kõvendatud häälega, et kõrval noppijad kuuleksid. «Minu Joosep on seske saamatu, et üksi ta oleks ammu nälgas. Ma käskisin kapsaid teha, tema läks hoopis kolhoosipõllule vilja lõikama. Aga ise teab küll, mis raha kapsas kevadel turul maksab.»

«Mina elan ilusasti,» kiidab Veera Ivask.

«Sul pole meest kaelas,» püüab Kaada põhjust leida, «aga mina sain eile hommikul munadega piku perset.»

«Noo.»

Lähemad koogutajad tõusevad, et Kaada jutt kõrvust mööda ei lipsaks.

«Kuidas siis?»

Kaada seletab edasi tööd katkestamata:

«Vanamees ikka: keeras hommikupoole ööd kella taha.»

Süüalune ise on vaoga jõudnud põllu teise otsa ja laseb seal hobust hingata.

Kaada vaatab, kas Joosep pole kuuldeulatuses, ja jätkab:

«Tõusin hommikul, mõtlen — aega küll. Kohmerdan kodus, et aega küll, aga jõuan jaama, rong läinud. Küll ajas elu täis. Ootasin juhuslikku autot ja sõitsin ikka. Sain Türile, turg juba väike. Seisan oma munakorviga keset turgu nagu eile sündinu. Nagu ei teaks, et ainult varahommikul saab munadest suurt hinda. Too või koju tagasi. Jäänd muud üle, kui andsin ära sellega, mis pakuti... Selle korvitäiega sain kõvasti piku pükse. Tulen koju, et mis kellaga juhtunud. Vanamees rahumeeli ütleb: ma tahtsin hommikul kauem magada ja keerasin kella taha, et sa liiga vara kolistama ei hakkaks. Keerab kella valeks, aga minul turuleminek! Küll võib inimeseloomal vahel mõtlemine tulla... Kui mind poleks, mis tema küll kolhoosis peale hakkaks!»

Ann jõuab tagasi põllule. Ta kuuleb, kuidas Lepa Kaada nagu peokõneleja mingi jutu loosungiga lõpetab:

«Traktorijaam saab terad, kolhoos põhud ja kolhoosnik normipäevad.»

Veera Ivask märkab Anne ja tunneb huvi:

«Leidsid?»

«Jah, oli seal.»

«Võttis vastu?»

«Jäi jooma, ma jooksin ära.»

Kaada pärib:

«Kas ta su põlle ka kortsutas?»

Veera Ivask tahab Anne torgata. Ta ütleb:

«Ega Villas Vook poleks pühitsenud, aga Priidust tühjast pole suuremat asja.»

Kaada ei taipa ja salvab omalt poolt Veera Ivaskit:

«Eks sa ole nad kõik ära mõõtnud.»

«Sul, piitsavarrel, on kade, et keegi ei taha,» ründab Veera Ivask vastu.

Naised loobivad veel veidi aega kiusakaid lauseid, siis meenub Kaadale kartulivõtt. Ta haarab korvi ja kummardub sõnatult tööle.

Kolhoosi pikk kartulipõld on venitatud maantee ja metsa vahele. Veera Ivask hakkab pihta metsa äärest, kus Joosep ka üle vao lahti ajanud. Kaarel Kännustiku naine ja mõned teised ühinevad temaga. Kaada Lepp ei märka seda manöövrit, ta jääb oma tööjärjega keset lagedat põldu.

Joosep Lepp on jälle põllu otsas hobust puhkamas. Ta asutab end mõnusalt kraavipervele istuma ja seab suitsu. Käsi välgumihkliga jääb poolele teele peatuma, sest kaugemal metsa pool hakkab mingi etendus. Joosep näeb, kuidas Veera Ivask ajab end sirgu, vaatab uurivalt tee poole, laseb pilgu ka üle Joosepi, haarab siis täiskorvi ja lidub üle vagude metsa, ise poolkummargil, nagu oleks tegu nõnda vähem nähtav. Raske korviga kummargil hiilimine on omaette number. See ajab Joosepile päris naeru peale. Võsast välja tuleb Veera juba sirge seljaga. Joosep ei jõua õieti veel mõeldagi, mida see temp nüüd kujutab, kui Kaarel Kännustiku naine, kes oma vaoga tükk maad Veerast taga, sama teekonna ette võtab. Ja kolmas ka. Igaüks poeb võssa erinevas paigas. Tagasi tulles on korvid kerged.

Kolhoosi kartuleid varastavad! Joosep Lepale tundub, nagu solvataks teda isiklikult. Ta on juba tõusmas, et minna ja rahuliku sõnaga naistele mõistus pähe panna. Kuhu nad niiviisi jõuavad? Enne vaatab nagu kindluse saamiseks oma naise poole, kes metsast kaugemal keset põldu töötab... Töötab sul jah... Kaada seisab hetke nõutult täiskorvi kõrval, siis hakkab sealsamas lagedal kohal pehmesse mulda auku kraapima. Teel sõidab keegi hobusega. Kaada jätab kraapimise ja põlvitab abitult oma korvi kõrval. Teel on ikka sõitjaid. Kaada heidab korvi taha kõhuli ja hakkab saapaninadega auku suuremaks ajama. Ta õiendab jalgadega nii keskendunult, et unustab kõik muu. Kui ta mehe poole pilgu heidaks, siis näeks, et tema Joosep istub kraavipervel, kahe käega nägu peites ja liikumatult nagu kivikuju.

Ann Hakjalal on kõik silma all. Kui Kaada auku kraapima hakkas, pidi ta endamisi tunnistama, et leidlik. Aga kõhuli heita! Ann jälgib Kaadat hirmunud silmil. On tal

hullusehoog peale tulnud? Ei, ta siiski teab, mis teeb. Auk muutub järjest suuremaks. Ann ja Kaada pole sellest kaikahoobist peale omavahel sõna vahetanud nagu mehedki. Ann võiks nüüd rõõmustada teise alandavast poosist. Aga Ann tunneb, et midagi nöörib kurku. See on lausa mõistusevastane, mis inimesed vahel teevad. Et naisterahvas end nõnda alandab. Ann ainsana märkab ka Joosep Leppa, kes kraavikünkal on nagu kapslisse tõmbunud. Annele tundub, nagu oleks tema ise seal Joosepi asemel, silmad maas, rind häbist ja ahastusest lõhkemas. Ta arvab täiesti mõistvat, mis Joosepis toimub. Ühekorraga muutub vastikuks kogu tänane kartulijagamise mõte. Ei, Ann ei saa täna ühtainust kartulipabulat siit põllult kaasa võtta. Ei, ei; missugune alandamine!

Kaada Lepp tõuseb, lööb rinna eest mulda vähemaks ja kallab korvi auku tühjaks. Nüüd haarab ta teise tühja korvi kaasa ja läheb oma vao peale. Korjates sorteerib ta kartulid asjalikult kahte korvi: ühte suured — endale, teise väiksemad — kolhoosile.

Auk saab ilusaid suuri kartuleid täis ja Kaada kraabib mulda peale, et lausa silma ei tükiks.

Ann Hakjalg hüüab:

«Muhu Sorts!»

Kaada vilksab silmadega korraks üle õla ja hakkab kiirustama, et kartulid õigeks ajaks kaetud saaksid.

Ka metsa ääres noppijad näevad päris-Priidu vaprat võitlust maa kõikumisega. Nad jätavad korvid vaole ja kogunevad Ann Hakjala juurde, kuhu Priidugi tüürib.

«Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim Poolamaa suurvürst Hiinamaa esimees «Oleviku» õnnis valitsus, ära põllul vinta-vänta käi, siin pole kive-põõsaid, millest peaksid mööda laveerima,» narrib Veera Ivask.

Päris-Priidu näo taignavoldid veavad end kõrvade poole laiali ja ta vibutab lõbusalt rusikat.

Kaada on ka niikaugel, et ühineb naistega. Ta pärib Priidult:

«Miks sul kaks soni otsakuti peas? Kas nii on soojem?»

Priidu ainult venitab taignavolte.

«Sul on jah kaks mütsi peas,» kinnitab Ann Hakjalg.

«Kahe mütsiga Muhu Sorts,» õrritab Veera Ivask.

Ega päris-Priidu naisi usu, need püüavad teda ikka nöökida. Ta ei võta vaevakski oma pead kontrollida. Üks on

alati peas, seda teab katsumatagi, aga kaht ühe nupu otsa ka ei mahuta, seda teab mõtlematagi. Priidu ajab käed laiali, laseb põlved nõtku ja laskub siis nagu kull kanakarja hulka, ise manab:

«Ega kolkoos pole naljategu.»

Naisteparv kargab laiali. Priidu püüab oma nõtkuvail jalgadel üle kartulivagude komistades Ann Hakjalale järele joosta. Ann lippab eest päris hirmuga. Teistele teeb kullimäng naeru.

Veera Ivask ootab — ajaks ta mind ka taga. Võiks ju veidiks pihku jääda.

Kaarel Kännustiku naine astub, käsi pikal, päris-Priidu poole:

«Pealmine on minu Karli soni, anna siia.»

Nüüd tahavad palja peaga jätta; see kavalus ei lähe läbi.

«Oled meil sees käinud või?»

Priidu ajab käed laiali, laseb põlved nõtku ja hüpleb mütsi nõudjale vastu. See paneb eest plehku. Priidu kuketants hakkab naisi tüütama, nad ei saa töö juurde asuda. Kuidas sa kummardud, kui Priidu võib iga moment selga traavida.

Ann ütleb Veera Ivaskile:

«Ise oma õnnetuseks jootsime täis. Ega ta, rumal, oleks kaine peaga ka siin midagi märganud.»

Kaada Lepp laseb läbi nina Priidule:

«Ega sa oskaks midagi peale hakata, kui naisterahva kätte saaksid.»

Priidu saab sellest hoogu, laiutab kätega ja häälitseb:

«Kot-kot, kot-kot!»

Kaada tõmbab saba ülespoole ja laseb vagude vahel, et valged põlvekedrad ja reiekepid välguvad.

Kui esimees oma arust juba küll on kartulivõtmist juhtinud, jätab ta naised sinnapaika ja seab suuna Joosep Lepa poole. Naispere vaatab järele, kuidas päris-Priidu eemaldub — kaks soni peas ja jalad ümmargused all.

*

Veera Ivask ruttab hämaruses. Sügisõhtul kisub ruttu pimedaks. Peaks nüüd kohe hobuse saama. Kellele sa oskad seletada, miks vastu ööd hobust vaja, sellepärast

peabki Priidu Suurima enese üles otsima. Temale luiska midagi ette ja lubab. Veera astub teelt kõrvale, et pimedas vastutulevale hobusele ruumi jätta. Ta vaatab uurivalt vankril istuja vaevuralduvat siluetti — pika pitsiga volmer ja laiaäärelinе kaabu.

«Kosta?»

Hobune peatub.

«Kosta, sina või?» Kuna vastust ei tule, siis Veera rõõmustab. «Sina muidugi! Saatuse sõrm on sind juhtinud. Mul on praegu hädasti hobust ja vankrit vaja. Sa ju tuled mulle appi?»

Kosta on alati ja igale appi läinud.

Vastust saamata ronib Veera Ivask vankrile ja seab end tuttavlikult Kosta Jansi kõrvale heinakotile istuma.

Kosta liigutab ohje ja hobune sörgib edasi.

Veera Ivask ütleb:

«Aga sa ei teagi, kuhu ma sõita tahan?»

Õige nüüd asi, mida vaja teada. Kui üks naisterahvas tahab kuhugi sõita, siis ta sinna sõidab, kas üks meesterahvas teab või ei. Hobune sörgib segamatult.

Volmri ving kipub Veerale silma, ta lükkab oma käega Kosta volmri teisele poole.

Kostal silm ei pilgu, sest ega nüüd tea üldse, mis ees tulla võib.

Veera võtab ohjad enda kätte:

«Ma tean pimedas paremini teed, kuhu meil minna vaja.»

Kosta sülgab piibukibedat üle vankriääre.

Veera võtab vaba käega Kosta vuntsist ja sakutab seda mõnuga ja peremehelikult.

Päris naisterahvas, mõtleb Kosta.

«Kosta, ütle midagi.»

Kosta päästab vöö küljest ühe tubakakoti, selle viienda ja vängema. Pakub Veera Ivaskile pläru keerata. Ise teab küll, et see üks viguri pärast pakkumine on.

Veera tänab:

«Ole meheks.»

Ta pigistab ohjad kaenla alla ja keerab oskamatute sõrmedega plärujunni.

Hakkaja naisterahvas, ega Oadu Panso muidu soovitanud ära võtta.

«Paku tuld ka.»

Kosta keerab küdeva volmri Veera poole.

«Me sõidame üksmeeles nagu noorpaar kirikusse,» arvab Veera Ivask.

Ega Veera Ivask liiga jutukas olegi. Sihukese kannataks ära.

«Muhu Sorts käis ise karjas, osa mullikaid praegu kadunud,» ütleb Veera Ivask. «Aga ta on iseenesest rahvamees. Mulle andis koti otri normipäeva avansiks.»

Kosta pole kuulnud, et «Olevikus» keegi tänavu palka saaks. Priidu valmistub oma palgata aastaga suureks hüppeks.

Veera Ivask seletab edasi:

«Temalt peab küsida oskama. Suur kolhoos käes, mõnele omamehele ikka välja pigistab.»

Kosta on ilma.

Veera keerab hobuse maanteelt kõrvale ja juhib põlluvaheteed mööda metsa.

Niisugusest naisest võib kõike oodata: kas on põdra maha lasknud ja nüüd läheb ära tooma?

Põõsad kahel pool ragisevad. Veera annab ohjad Kostale, võtab oma tühja korvi ja õpetab:

«Sa keera hobune ringi ja oota mind ilusti.»

Hea öelda, aga katsu peaaegu kottpimeduses tihnikut pidi manööverdada.

Veeral endal pole ka kerge. Ta kobab põõsaaluseid pidi ringi, aga ei leia. Tuleb vankri juurde tagasi, võtab uue sihi ja tungib järjest kaugemale. Hakkab udutama peenikest seenevihma. Veera ei leia. Ei aita muu, kui mine kartulipõllu kaudu ringi metsa, seal ta seadis päeval kindlad märgid üles. Hunniku leidnud, hakkab Veera Ivask kiirustades kartuleid korvi loopima. Pimedas märjas metsas nagu liiguks keegi. Veera teab, et see on ettekujutus, ja püüab ainult kartulitele mõelda. Korv saab täis. Kus pool on nüüd Kosta? Pimedas võõras metsas ei oska kuidagi orienteeruda. Põllu kaudu ringi täiskorvi tassida? Veera huikab vaikselt:

«Uu-uu!»

Mõttetus, Kostast pole ju vastajat.

Veerat haarab õudus, kuid kartulikorvi ta käest ei lase. Ta tormab läbi märja võsa sinnapoole, kus arvab teeraja olevat. Unustab ettevaatuse, komistab millegi otsa ja kukub. Korvi otsides satub kätega kartuleile. Terve hun-

nik kartuleid. Kas oma juures tagasi? Ei. siinsamas on teerada. Hunnik raja ääres? Kes päeval nii tark oli? Siia saab hobusega päris kõrvale. Loobi kohe maast vankrisse. Kosta peab siinsamas lähedal olema. Veera jõuab hobuse juurde, rabistab kartulid vankrisse kallata ja läheb Kosta kõrvale. Ta haarab kahe käega kramplikult Kosta käsivarrest ja seisab vaikides.

Kosta tunneb, kuidas naisterahvas päris väriseb. Sai hirmu — muheleb oma vuntsidesse. Tõmbab välgumihklist tuld ja süütab järjekordse kabatäie.

Veera hingamine rahuneb. Tema oma mõtlematuses oleks üksi siia koledasse metsa tulnud! Praegu ta kihutaks kartuliteta minema, kuidas rattad võtaksid.

«Sa, Kosta, oled üks imelik ja hea inimene.»

Pimedas pole Kosta silmi näha.

«Kosta, keera nüüd hobune uuesti ümber ja sõidame paarkümmend sammu sügavamale metsa. Nii saame vankri päris hunniku kõrvale.»

Tea, kas Kännustiku Kaarli eide omad? Tema sabistas päeval siinpool. Saaks nüüd koorma kiiremini peale ja minema.

Kosta vaatab tee üle. Ta ei pööra hobust ümber, vaid asub selle valjaist kinni ja tagandab.

Muidugi — nii on kõige lihtsam. Veera tõmbab vankri tagumisest otsast, et hobusel oleks kergem taganeda. Kuidas hobune küll Kostast sõnata aru saab?

Koorem läheb kähku peale. Päris suur hunnik, annab kuhjaga koorma välja. Kas hobune jaksab teele tõmmata? Kosta võtab ohjad, Veera lükkab takka.

Põllu otsas Veera peatab:

«Kosta, oota veidi, ma vaatan korraks.»

Ta läheb uuesti põllu kaudu oma kartulihunnikut vaatama — selle saab ehk teisel õhtul ära viia. Metsa veerel ta seisatab. Kuulatab . . . Kas see polnud võõras hääl kaugemal metsaveerul? Jah, nüüd kostab juba päris selgesti oksa murdumist. Veera lippab kohkunult tagasi. Ta sosistab Kostale:

«Sõidame!»

Hobune võtab raske koorma paigalt.

Inimesed astuvad kõrval, et hobusel kergem oleks. Rõivad on uduvihmast märjad, liikudes saab sooja. Vaikitakse pikka aega.

Kosta keerab hobuse teelt Veera koduväravate poole. Veera ütleb:

«Sa oled üksik inimene, võiksid mulle küll koduväiks tulla.»

Ise üsna kiitsakas, näe, mis räägib. Julette-Saali oli priskem. Eriti tunduvad Veera jalad peenemad olevat kui Julette-Saalil.

2. peatükk

Ilm öösel märuldas. Veera Ivask ei lasknudki Kostat õhtul koju. Soe tuba, ja Veera oskas mõnusa laua katta, ega Kosta ise ka kiirustanud. Õhtul oli peaaegu vaikne, aga hommikupoole ööd hakkas tuul akende taga mühistama. Niisugune hooti pekslev ja just nagu keerdudega marutuul, missugust vahel ennegi sügiseti on ette tulnud. Kui Kosta hommikul välja astus, siis — esimene asi — viis musta laia äärega kaabu lendu. Lendab, et ei tahagi enam alla tulla. Niisugune keerdudega tuul.

Seisad keset õue ja ta rõhub sulle peale, et hoia jalad tugevad. Sealsamas äkki enam ei rõhu ja sa hakkad kukkuma, nagu oleks keegi ukse eemale tõmmanud, millele sa toetusid. Niisugune hootine tuul.

Kännustiku Kaarli juurest läbi metsa ja üle Prälli õue minna pole palju maad Jändjasse. Kosta jätab hobuse Prälli juurde talli ja astub jalgsi kodu poole. Tuul rebib ja tõukab nüüdki, aga jõud pole enam see mis öösel.

Juba eemalt paistab kodus midagi teisiti olevat kui tavaliselt. Nojah, Kosta osmi sammaldunud katuseroju on lõsakile ja viltu vajunud, surub maja ühe nurga peale. Korsten ilusti õue peal pikali, just trepi ees. Kosta popsib rahumeeli oma volmrit ja astub üle korstna, nagu oleks iga päev selliseid astumisi ette tulnud. Ta tõstab luuavarre ukse eest ja haarab käerauast, aga uks ei kuula sõna. Võtab piibu suust ja tõmbab tugevama jõuga, aga uks ei nõksatagi. Maja nurk hoopis kägiseb hoiatavalt. Justkui suudaks Kosta ühe käega seda, mis maru veel tegemata jättis. Kosta vaatab hindava pilguga: sein on viltu nihkunud ja nõnda ukse kinni pigistanud. Läbi sedapuhku see majakene. Tahab tublit tööd, enne kui jälle sisse elama saab.

Kosta laseb silmadel ringi üle õue käia. Astub korraks

keset muru, et osmi uudistada — sammaldunud oli see ätikene küll juba aastaid, aga sihuke risuhunnik oled sa oma elus esimest päeva. Kosta muheleb oma mõnusast mõttest ja läheb maja taha kambri akna juurde.

Aken annab järele ja Kosta poeb majja. Pliit on kannatada saanud ja laetalad murdunud, lauaotsad ulatuvad põrandani. Sihuke risuhunnik oled sa esimest korda — mõtleb Kosta. Justkui peaks selles õnnetuses osmikule kaasa tundma, mitte Kostale enesele. Ta otsib rusude alt sae ja kirve, ronib aknaaugust välja ning läheb riidamaale.

Reheahju jaoks pole teab kui ammu puid teinud, mõtleb Kosta. Sinna pane või meetrised, põlevad mis müriseb. Kosta lõikab siiski pooleks. Ahju ei saa ju lausa kuumaks kütta. Ikka parasjagu, peaasi et paksud ahjuseinad läbi soojeneksid. Ta viib sületäie puid õueäärel lageda taeva all seisva ahjumüraka juurde ja paneb selle kütte. Tuli pragiseb ja Kosta seab ahju ümbrust korda. Polegi suurt seada, sest juba suvel lõikas ja tassis varisenud rehehoone viimased palgitohlud riidamaale küttepuudeks.

Alasti reheahi oma junnaka korstnatortsuga on päris veider, kui ta suitsu ülalt välja keerutab. Külm kasutu vare on nagu mingisuguse uue mõtte saanud. Peaaegu pärismõte on ahju tagasi tulnud. Peaaegu — sest rehehoonet pole enam ümber. Kentsakas on see alasti küdev reheahi, nagu kiviaja vedur. Suur nagu vaese mehe saun — kiidab Kosta mõttes.

Ahjusuu ees on mehekõrgune kivivõlv, vanaaegne leease. Kostale meenub, kuidas lapsena siinsamas leeasemel ahjuküdemise aegu istus. Otse suu ees ei kannatanud keegi kuumust välja, aga eesvõlvil on kahel pool ahjusuud sügavad sopid nagu põsed. Sinna võlvisoppi tõstis ema tulise kördipaja. Võlvi ühes ääres auras pada, aga teisel pool ahjusuud toetas tema selja vastu võlvijalga ja istus, lõug põlvedel. Leeke ta otse ei näinud, aga suur rehetuba oli täis värelevat valgust. Seda valgusetantsu vahtis ta vahel lõpmatult. Leekide helk hüples rukkivihkude rabamisest läikima taotud seinapalkidel ja nõgimustadel partel. Siis hakkas valgus vähehaaval kustuma, muutus punaseks ja liikumatuks. Sein ainult kumas veidi vastu, parrepuud kadusid. Siis tuli isa pika roobiga, müttas, et sädemed lendasid ja ahju kivikere vastu kumises. Viskas uusi puid

peale ja valgus hakkas võbisedes suurenema. Nii oli sügisel rehepeksu ajal. Elati ju majas, muul ajal polnud vaja reheahju kütta. Nüüd on majaga nagu on, aga reheahju kiviselg ei tee veel vihmast-tuulest väljagi.

Kosta seab end tuttavasse ahjupõske istuma. Päris parajalt mahub. See on siis nüüd tema eesruum. Siin saab isegi väiksemat kingsepanokitsemist nokitseda. Vaja teha madal istepakk. Parem siiski kaks-kolm. Tooli niikuinii ei hakka ahju eesvõlvi tüliks ette tooma.

Pärast lõunat tuleb Maali Rinne Kostale külla. Ta näeb kokkuvarisenud osmikut ja korstnajuppi ukse ees, hüüab:

«Tohoh, mis siin on juhtunud!»

Mõte jõuab veel kaugemale, kui silm näeb; ta püüab ust lahti tõmmata, aga see ei anna järele.

«Kosta, ae! Kosta, kas sa oled kodus? Kosta, kas sa oled terve?» Maali Rinne prõmmib vastu ust, kuigi teab, et Kosta uks pole kunagi lukus. Näeb küll, et sein on ukse viltu vajutanud.

Vastust ei tule ja Maali Rinne läheb akna juurde, et sisse vaadata. Eestoas on varisemisrisu, Kostat pole näha. Maali astub ümber nurga, et tagaaknast piiluda. Jääb aga poolelt sammult seisma, sest Kosta kaabu ja volmer ilmuvad parasjagu aknaaugust nähtavale.

Maali lööb kaastundlikult käsi kokku:

«Mis siin on juhtunud!»

Kosta ainult muheleb — juhtus, mis vana onniga ikka juhtub. Võtab aknalauale pandud madratsi ja voodiriided, tõstab pundi õlale ja sammub rahumeeli maja ette, nagu poleks siin Maalit ega tema kohkunud nägu.

Maali Rinnet ei hämmasta Kosta vaikimine, aga tema asemeriided küll. Kuhu ta nüüd oma arust läheb? Reheahju vare — ega ta ometi? Jah, Kosta lükkab madratsi suurest ahjusuust sisse ja ronib ise põlvili järele. Maali on sõnatu nagu Kosta, ainult jälgib imestunud silmil teise toimetusi.

Kosta saab oma magamispaiga korda ja tuleb, pea ees, ahjust välja. Keerab nuppu, ja sealt võlvijalast, kuhu ema vanasti kördipaja tõstis, hakkab kostma vaikset muusikat.

Maali on keeletu.

Kosta istub oma pakule ja hakkab volmrit toppima. Enne näitab silmadega Maalile — tulgu ka ja istugu.

Maali kükitab, et ahjusuust sisse vaadata. Kosta on ahjupõranda ära pühkinud ja paremasse külge aseme laotanud. Et paremini ahju suurust näha, laskub Maali Rinne käpuli ja vaatab sisse. Uudishimu kisub teda veelgi sammu võrra sissepoole, ahjuaugust paistavad vaid tema prunnakil tuharad.

Kosta on saanud volmri tossama, vaatab Maalit, niipalju kui teda näha on. Üle küla naisterahvas. Leenard Rinne on selle õige leidnud: ikka tööinimene ja muidu inimene. Kosta silmis on siinkandis temast etem ainult Prõlla, maailma näinud maadleja. Sirge iseloomuga, hea inimene ja haritud. Räägib prantsuse keelt, kui tahab.

Raadiost tuleb rahvalikke viise.

Vaikne kena kohakene . . .

Kosta muheleb vuntsi — kõige parem raadio, mis siis saada oli, kui Oadu Panso teda ostmas käis.

Maali Rinne seab end ahjusuu ette pakule istuma:

«Sa hakkadki nüüd siin elama?»

Kosta võtab lõua pihku ja hõõrub mõnuga kolmepäevast habemetüügast.

Maali Rinne räägib:

«Ta on sul liiga palav. Ah arvad, et õhtuks jahtub maha. Siin ees on küll praegu paras istuda. Eks õhtul võib esiti ilma tekita magada, hommikupoole ööd võtad peale. Pikk ahi sul, annab aseme mõõdu välja. Teises seinas vaba platsi, siia võta või naine ära. Ma tuleksin kohe prooviksin ise su kõrval magada, aga mis ma siis oma mehega peale hakkan? Kosta, sinusugusega hätta ei jääks. Sa oskad kõike, ja hüva nõu alati varuks. Ja aitad teisi, kui saad . . . Eks sa sel nädalal lähed jälle Tallinna turule, viid võid ja mune. Eks me kõik pea kuskilt raha saama. Sa õige võta minu munad ka kaasa. Sul enesel pole kuigi palju. Ma annaksin tükki sada. Mis nad sul, mehel, viia pole. Ega ma muidu: kümme muna saad teerahaks. Prälli kauplen, ta viib sind hommikul vara hobusega jaama. Ma toon õhtul juba munad ära . . . Nojah, sul pole neid ööseks kuhugi panna. Ma räägin Prällile, ta võtab sind peale ja siis tulete minu juurest läbi, saate munakorvid. Ehk ma panen ühte korvi. Küll ma Prälliga saan ise õigeks — annan ka mune. Sinuga oleme nüüd kokku leppinud — panen sada kümme muna valmis ja sa homme hommikul sõidad. Jääb siis nii?»

Maali tõuseb ja tõukab Kostat õlga nagu mees meest, aga Kosta ei vasta sõnagi. Seda pole vajagi. Ta juba Kostat tunneb. Kui hobune on kohal, istub peale ja sõidab.

«Sellega on siis nii,» ütleb Maali veel kinnituseks.

*

Trammisõit pole laadasõit, mõtleb Kosta Jans mune turulauale reklaamiks välja seades. Linnainimesed, räägitakse, olla peenemad, aga kus neile meeldib trügida! See peab mees olema, kes Tallinna trammis kaks munakorvi tervelt turule toob. Poleks neid raskeid korve, oleks Kosta selle maa väikejaamast keskturuni heameelega jalgsi astunud. Aga linnarahvas, kõik tühjade kätega, muudkui trügivad trammi. Kosta pani munakorvid tagaukse juurde nurka teineteise peale ja seisis siis ette nagu hauduja kana, tiivad sorakil. Küll pressiti, aga Kosta toetas selja pressijate vastu ega andnud järele. Ligemale kakssada muna ja võipakid ka: sealt oleks trammitäie sodi saanud. Maal istud kahe-kolmekesi hobuse peale ja sõidad: lahe õhk, vaba vaade ja keegi kedagi ei trügi ega hurjuta. Kentsakas taht-mine nii üksteise kukil linnas elada ja sõita. Raadios räägib linna maale lähendamisest, no millal nad saavad linnaga nii lahedaks kui näiteks Jändjas on. Ega saagi.

Kosta tunneb suurt kergendust, et ometi õnnelikult turul. Maali Rinne munadega pole nalja. Tagasi läheb jala. Ei kannata tema küünarnukke ja tusast olemist. Nagu oleksid kõik kõigile võlgu. Kust seda õelust siia linna nii palju korjub? Kosta näeks enda ümber ainult häid ja rõõmsaid nägusid, või siis ei näeks üldse. Peab tema trammis tundma, kuidas mõni nagu vihaga vajutab; ja kui sa oma munade kaitseks selja kõvaks lööd ja kindlalt seisad, siis vajutab veel suurema vihaga. Kosta pole aastate viisi kellegi viha tundnud, peab siis nüüd nende linnanarridega üht sõidukit kasutama. Tagasi jaama läheb jala.

Ta maalib tindipliiatsiga vihikulehele munade hinna, pole temast igaühe küsimise peale vastajat. Las loevad ise. Tema laob munad ja võtab raha.

Kuhu see Oadu Panso läks? Tal oli peaaegu pool siga kotis: veel hullem tirimine kui Kostal. Aga Oadu ütles, et tal tuttavaid, võib-olla ei lähegi ise turule müüma. Annab tervena käest.

Tuleb ostja, üks lahke näoga ja jutuka suuga linnatädi: «Palju munad maksavad?»

Kosta osutab volmrivarrega reklaamile. Tädikene kädistab edasi rääkida, miks ta just mune ostab ja kuidas väimees neid sööb. Laob mune oma kotti, maksab raha ja ikka kädistab, endal hea meel, et täna nii jutuka munamüüjaga kokku sattus. Ega iga müüjaga saa südant lahedaks rääkida. Teevad vihast nägu või tõrjuvad käega. See tänane on nii lahke olemisega. Lahkudes tädike lubab: «Ma tulevikus ostan ikka teie käest. Tulen siitsamast lauaotsast otsin.»

Kosta popsutab piipu ja jälgib inimesi enda ümber. Siin on neid igast mastist. Küll turulaua taga, küll ostjate seas.

Rongis Oadu Panso käis peale, et tulgu Kosta temale appi. Hakkavad kahe mehega põrsaid kasvatama ja tõkatit ajama. Seda ta, rebane, välja ei öelnud, et puskarit ka. Kui põrsad tulemas, siis olla Oadul käed kinni, et ei saa kuhugi turule ega kaubale sõita. Viinagi ei saa võtta. Kosta oleks kõrval, siis seisaks üks alati koduses töös.

Kosta praegu päris ootab. Oadu suuvärk on teada, aga eks tast seltsi oleks. Oma inimestest eemal üksi siin turul pole kuigi mõnus. Oadu veel lubas jaamas, et tuleb vaatama.

Kosta müüb jälle mõned munad. Suurt hoogu sel asjal pole. Eks ta ole kallis. Kosta ise ei läheks sellise hinnaga muna ostma. Aga neil siin kindel palk, eks ise rehkendagu, kas annab välja või ei. Kosta peab tänasest kaubast oma kuu leivaraha saama. Leiba osta nüüd ju poest. Piimmunad on kodust võtta. Leivaga on jah naljakalt...

Oadu Panso ilmumine katkestab mõttemõlgutused. Too jätkab rongis pooleli jäänud juttu:

«Kosta, sa naistenarrija, ikka tuled mulle sulaseks?»

Kosta seab igaks juhuks volmrit korda, on jutu juures nagu asjaks. Ja Oadu jutt pealegi — see on juba teada.

Oadu Panso tuleb müügilaua taha, toetab end vastu lauda ja võtab hoogu selleks viimaseks selgitamiseks:

«Kuule, Kosta, saatanahing, kes me oleme: omad mehed. Ära jäta mind hädas maha. Kuule, Kosta, püksirätsep, ma olen sind alati aidanud, nüüd üks kord elus küsin vastu.»

Viinalehk lööb Kostale näkku. Oadu on täna päris linnaviina pruukinud. Ega temast nüüd nii kergesti lahti saa.

Oadu Panso mangub:

«Sa, Kosta, peigmeespoiss, mõtle ennast minu asemele. No mis elu see on? Kui põrsad on väikesed, siis ma ei saa vahel kolm nädalat kodust väljagi. Ja viina ei saa võtta. Sa ei usu, aga pisikene põrsas on nagu baromeeter. Nii kui papa talitaja jooma kukub, on temal, sandil, seest lahti. Saa sest aru: viina kallan enda sisse, temale tilkagi ei anna, aga minul kõht korras, tema, inglinahk, läheb pasale. Vaat nii tark ma ei ole, kust see tuleb. Põrsastega peab kaks täismeest tegelema. Peale sinu, seenetreiali, pole mul kelleltki loota.»

Kosta on näost tõsine.

Oadu jätkab:

«Ma näen, sa, sänikael, ei taha sulaseks tulla. Ma tean, sa oled uhke vaimuga, sa ei kõlbagi sulaseks. Sul, tuhajuhanil, on ka peremehe vaim sees, aga just sellepärast ma räägingi. Ega kolhoos ole paik; sa, ahvipõlvlane, oskad ise ka mõelda: no mis maksab üks sitase perssega kolhoosnik praegusel ajal? Kopikas pole ka su hind. Juht ja õpetaja Muhu Sorts naerab, kui sa palka küsid. Aga mina: kui meil on põrsaste periood, siis ma luban sulle, asplihargile, kerge ministripalga. Tõesõna. Kosta, kehavänt, sa tead, et ma olen sõnapidaja.»

Kosta on selja keeranud ja õiendab oma munakorvidega.

Oadu ei jäta jonni:

«Kuule, Kosta, karvapea, praegu on niisugune aeg, et kui sa viisakas seltskonnas ütled, et sa oled vaene «Oleviku» kolhoosnik, siis lased end välja naerda. Sellest nimest sa, roosakannikas, pead lahti saama. Aeg on paras: Muhu Sortsist pole kellegi kinnipidajat või tagasimeelitajat. Lähed, ja keegi ei märkagi. Ega teie esimehi kunagi pikaks pole, läheb õilis Priidu Suurim minema, mõne teise juurest ei saa enam kuidagi ära. Kui mu naabrimees Jaan Laide jälle esimeheks saaks, kas sa, musketärivunts, raatsiksid teda maha jätta? Ei. Vaat sellepärast kao praegu. Kao nagu kassipussuhais minu mõisasse ja hakkame elama. On nii? Lööme käed!»

Kosta ei löö kätt. Õiendab ikka midagi oma kauba juures.

Oadu Panso hing hakkab täis saama. Ta laidab:

«Munamüümine mõni amet. Kus klikiajal oli põllumehel lööki! Sai käidud lähkriga Tallinna turul rukkijahukörti müümas. Noh, rahvas nälgis.»

Kosta ei tee nükkest välja.

Oadu Panso püüab teist tooni võtta:

«Ma tean, et sa, isakaru, elad üksi ära. Sa, jämesoolikas, parandad saapapaari või kõbid midagi muud, jälle tuuakse kübeke. Sinusuguse rakkukulunud meistrimehe toidavad küla naised nii ära, et ei märkagi. Ma tean. Aga ega ma sellepärast. Kuula, mis ma nüüd ütlen: sa, kõhuga müristaja, tule mulle osanikuks. Oleme kaks võrdset. Mina tunnen paremini põrsakasvatust, aga sina, piibupigi, oma tõkatitegu. On põrsaste periood, tegeleme põrsastega, vaheajal lööme rohelisse laagri üles ja vaatame, mis toru otsast tilgub. Oled nõus? Kaks Oisu valla kangemat meest — üks Vadilt, teine Jändjast. Paneme virma nimeks Vanjädi või Jändvadi ja näitame eeskuju, kuidas elatakse. Kutsume kõik Eesti tõkatiajajad sotsialistlikku võistlusse ja alla ei anna! Mõtle, mees, kes seisad püksisääre sees: see on nüüd küll hea ettepanek!»

Kostat see jutt ei liiguta. Oadu on täna ikka päris purjus. Hakkab tüütama. Aga seltsi on temasugusestki. Seda on temast õieti alati, sest Kosta tema nükkeid endasse ei võta, aga Oadu rõõmus meel on Kosta soont mööda.

Oadu Panso tunneb Kostat paremini kui mõni teine ja ta taipab, et Kostat millegipärast ei tõmba Vanjädi firma. Ta püüab kurja nägu teha:

«Kosta, kuseviskaja, ma hakkan vihastama. Ma hoiatan. Ma olen hullem oma vihas kui seitse seebaotti.»

Nüüd Kosta muheleb, sest see seebaot võib igasugu vempusid välja mõelda, aga lõhkuma ja lööma ta ei lähe. See põrsakasvataja on täna päris vindiline ja vändaline. Inimesed jäävad juba vaatama.

«Kosta, kraevahelik, sa pole enam mees, sa oled piiraka täis putru. Ma sulle, kebjakoivale, keedan pajatäie pigi. Oled pigiingel, kui koju jõuad.»

Kosta õiendab uue munaostjaga.

Oadu segab end vahele:

«Kosta, kuule, kikumart, sul on palju mune veel, müü ära. Mina olen ostja. Mina!»

Oadu kisub põuest tengelpunga:

«Kus teisel mehel on rahakott, nagu noor põrsas. Ma maksan su munad, korstnatorud ja kaevuvinnad kõik kinni. Ütle hind! Sa, püksimölder, oskad kaupa teha? Mina oskan. Palju sul, kukelokutil, veel mune on?»

Kosta kehitab õlgu.

«Sa, isasekssündinud isik, ei tea, aga mina saan teada.»

Kosta vaatab kioski poole. Võileib on endal kaasas, peaks minema ja klaasi kohvi küsima. Oadu oleks niikaua korvide juures.

Oadu on heast mõttest haaratud ja käib peale:

«Kosta, lambapullike, loeme su munad üle.»

Kostal pole selle vastu midagi, aga kuidas sa neid loed?

«Sea käed niiviisi,» Oadu seisab Kosta ette ja seab käsivarred rinnale, mitte risti, vaid ülestikku teineteise peale. «Tee niisugune suur süli, ja ma loen munad ükshaaval sinna peale. Saamegi arvu teada.»

Mis siis ikka, aega on, lugeda võib. Kosta jätab volmri hambusse, seab käed rinnale ja vaatab laia kaabuääre varjust, mis Oadu teha võtab.

Oadu juhib Kosta müügilaua ette, tõstab munakorvid lähemale ja hakkab kaupa ettevaatlikult Kosta kätele laduma, ise loeb:

«... kümme, üksteistkümmend, kaksteistkümmend ...»

Aega võtab.

Kosta loeb mõttes kaasa: kakskümmend viis, kakskümmend kuus.

Töö nõuab kogu Oadu tähelepanu, ta loeb ametliku häälega:

«Nelikümmend kolm, nelikümmend neli ...»

Kuuskümmend üks, kuuskümmend kaks, peab ka Kosta arvet.

«Sooh,» teeb Oadu, nagu pühiks raske tõstmise peale higi, «nüüd oled sa nagu sipelgate emakangelane, kes oma maimukestega uue kuuse alla kolib.»

Kosta ootab, et Oadu mune korvi tagasi laduma hakkaks. Popsib huultega ja puhub suitsu musta kaabu ääre alt välja.

Oadu usutleb:

«Kuule, Kosta, rebureis, kas sul rohkem pole? Oot, oot, ära liiguta; kukuvad maha. Lase rohkem tahapoole kaldu!»

Kosta ise ka hoiab, et mõni maha ei veereks.

«Kas sa mõnd ei peida?» usutleb Oadu ikka.

Kosta ei tee kuulma.

«Oota sa, hark all, paun peal, ma otsin ise üles.»

Kosta tunneb, kuidas Oadu seal kusagil allpool püksi-

rihma pusib. Nüüd teeb haagi lahti, nüüd päästab püksiaugunööpe... Tõmbaski püksid rebadele.

«Aaah,» laseb Oadu võidukat indiaanlasehüüdu, «ma arvasin kohe, et kaks muna on peidus. Võrukael, tahtsid mind petta!» Ta haarab Kosta beeži ülepintsaku kraest ja sakutab kergelt.

Rahvast koguneb asja uudistama.

«Kui sa Vanjädi kampa lööd, siis tõstan munad korvi tagasi,» pakub Oadu oma tehingut uuel tasemel.

Kosta kulm ei liigu.

Oadu ei hakka pikemalt, ta tunneb Kostat. Ta lööb käega ja kaob turuliste sekka.

Kosta ümber koguneb paras sõõr. Keegi hurjutab:

«Huligaan, mis teisega tegi.»

Olukord saab Kostale järjest selgemaks.

Mis nad vahivad ümberringi? Kosta on ennegi märganud, et Tallinna inimestel on üks ütlemata rumal komme sõõri koguneda. Kas on autoõnnetus või kaklus ehk mis tahes, nemad kogunevad troppi ja vahivad, mokk töllakil, vasikanäoga pealt. Et keegi appi tuleks... Kosta küll tühja vahtima ei läheks; kui juba, siis võtaks igas olukorras midagi ette. Kosta tunneb end tallinlastest kõrgemal olevat. Nende uudishimu tase on küll madal.

Rumal olukord. Munad pole omad, kukkuda neid ei lase.

Ülekohtused löögid tulevad elus ikka ootamatult. Ole nüüd nagu kiriku ees häbipostis. Oleks veel süüd. Ainult et kolhoosnik, kes peab munade müügist rukkileiva raha teenima. Ja et heast südamest võttis naabrinaise omad ka. Ja veel see, et Oadu Panso pole kolhoosnik ja võib seepärast end jõukusest kas või lolliks juua... Oleks Oadu kampa asunud... Ega põrsalaadal saa meest nii seisma panna, seal lased põrsa sülest maha, las jookseb.

Sõõr muutub tihedamaks, tagumised pressivad peale.

Vaene kolhoosnik on siis juba selline imeloom, keda Tallinna turul, kael õieli, vahitakse. Kosta laseb pea longu ja kaaburäästas varjab näo. Keegi ei näe, kas ta silmad niiskuvad või mitte.

Mul on vähemalt kodu alles. Mis siis, et praegu vaid vana reheahi, aga ikkagi o m a k o d u. Ja püksid pole ka veel kadunud, seisavad alles rebadel. Mõtlen veidi, leian väljapääsu, tõstan nad üles, panen rihma kinni ja pole enam märkigi küljes, et Oadu Panso, hea mees, joonud

peaga minu juures narri mängis. See viinavemp on maailma mastaabis tühine. Viskad kivi vette, tekivad ringid, aga varsti pole enam midagi näha. Minul on elus ikka hästi läinud. Aga meie kandi rahvast on mõnigi hullu valu tunda saanud. Villas Vook tegi Villem Laidsalu kulakuks ja ta aeti oma kodust välja. Seda armi ei paranda. Küll oleks Villem praegu heameelega siin minu kõrval, kui Villas Vook oleks tal vaid püksid poolde vinna lasknud, kui kõik muu selle arvel olematuks kustuks. Oi hullu, mis on tehtud...

Hea, et volmer suhu jäi, muidu tunneks end päris alasti.

Palehigis pead sa oma leiba sööma... Palehäbis pead sa oma leiba sööma.

Kolhoosniku kaela sajab äpardusi igalt poolt.

Mõni teine kutsuks rahva seast abi, Kostast pole sõna ütlejat. Kuidas pükstega sirgeks saada? Läheks laua taha, istuks niisama kastile ja ostjad tuleksid ja ise valiksid käte pealt mune, kuni need otsas...

Kosta näeb kaabu ääre alt, kuidas üks naisterahvas eraldub rahvasummast ja astub tema ette. Kosta ei näe ta silmi. Kas tõesti tuli ja tõstab püksid paika... Tallinnas on ka veel inimlikkust. Kosta surub hambad ümber volmripitsi ja ootab. Kuuleb selja taga öeldavat: see on teatrist. Olevat tuntud, isegi nimi öeldakse. Kas tõstab püksid...

Naine ütleb hästi vaikselt:

«Ma aitan teid.»

Kosta ei tõsta pead. Aga tema hinges laulab — ma aitan teid, ma aitan, aitan... Teatriinimesed on siis paremad kui Tallinna inimesed. Kosta on üksainus suur ootus. Ta tunneb juba ette halastavate käte puudutust.

Teatrinaise käed ilmuvad ootamatult munade kohale, päris kaabu ääre alla, üsna näo lähedale. Ilusad noored käed. Need võtavad mune ükshaaval, oskamatult...

Pinge Kostas langeb, lõuad lõdvenevad. Ta teeb paar popsu volmrist ja vaatab ilusaid käsi. Vaatab... Oadul on nuppu, näe, kui kavalalt oskas mul käed kinni panna. Aga mune ma ei pillanud. Loodusõnnetuses pea vastu ja ära leivast loobu... Maali Rinne munad said ristiks, ole siis vastutulelik... Mõnel ajal paistab, et õelad tulevad paremini välja kui head, vaiksed inimesed. Ja joodik sõbramees, eriti niisugune vembukas nagu Oadu, on puhas loo-

dusõnnetus. Tema eest ei oska keegi kindel olla. Oadu ise aga on nagu vanatühi: siin maailmas kardab ainult välku. Nüüd siis oli sulle seltsiks. Temaga igav ei hakanud.

Eks need, kes sel sügispäeval siin Tallinna keskturul juhtuvad olema, mäletavad Kostat kaua järele.

*

Kosta jõuab varakult väikejaama. Viljandi rongi väljumiseni on tublisti aega. Kosta paneb korvid leibadega pingile ja istub ise samasse ootama.

Tuleb tallimees Joosep Lepp, küürus suure kandami all. Näeb Kostat ja astub tema juurde. Kosta võtab ühe leivakorvi sülle, et ruumi teha. Joosep paneb poolteisevakase koti pingi peale, ise jääb seisma. Taluinimese süda ei luba leivakotti põrandale panna. Leib on põlvest põlve maainimesele pühadus olnud. Aga ise on ta looma moodi väsinud. Istuks ka. Kosta tõstab oma teise leivakorvi ja näitab platsi. Joosep Lepp istub ja Kosta asetab korvi ta sülle.

«Jaan Laide on ka Tallinnas,» ütleb Joosep Lepp.

Kosta teab, et Oadu Panso ka, aga ta ei ütle midagi.

Jaan Laide tuleb just siis, kui inimesi rongi hakatakse laskma. Mehed saavad lahedalt istuma ja leivakott seatakse samuti pingile.

Veidi enne ärasõitu näeb külanõukogu esimees Jaan Laide läbi vaguniakna, et väljas ukerdab naabrimees. Ilmselt ei jätku jõudu, et püstisest vagunitrepist esimese katsega üles saada. Jaan tõuseb:

«Ma lähen aitan Oadut.»

Oadu tuleb ja ögiseb midagi oma nina alla. Näeb Kostat ja jääb vait. Tema jaoks ruumi pole. Joosep Lepp tõuseb, tõstab oma raske leivakoti ja Jaan lükkab Oadu istuma. Joosep Lepp istub leivakoti kohale ja võtab selle põlvedele. Koti ots peab jääma Oadu Panso sülle. Oadu põrnitseb seda lisakoormat, kuid ei ütle midagi.

Rong nõksatab paigast. Oadu vaikib. Kas on n i i palju võtnud või häbeneb Kosta lugu s e a l. Vaikne on see tänane seltskond ilma Oadu hääleta, mõtleb Kosta Jans.

Oadu vajub leivakoti peale longu.

Joosep Lepp, tallimees ja kolhoosi juhatuse liige, istub kössis oma nurgas. Tal on tahtmine läbi nurga vajuda, kui meenub kotiga läbi tänavate tulek. Kanna kui risti oma

kolgatale. Põletav häbi: talumees komberdab linnas, kartulikotitäis vormileiba turjal, pilkesõnad kõrvus, mis poes tema aadressil lausuti. Tal oli tunne, nagu vahiksid need kümned ja sajad inimesed tänavail ainult teda tema häbiteel. Lihtsal talumehel on ka süda rinnus, oma uhkus ja au. Aga mis teha? Kas leivata koju minna? Aga seal on peatoit seesama vesine linnaleib. Kaada tahab ka seapõrsa toidumoldi sedasama leiba poetada. Kas see tähendab päris näljaaja tulekut? Hakka teda keelama, aga siis pead põrsale jahu tooma. Kust kohalt? Leiba veel saab, nii endale kui põrsale, aga loomajahu . . .

Oleks keegi viie aasta eest öelnud, et Joosep, sinu leivaahi seisab varsti külm, sest sul pole oma põllult jahu. Ja leiba tood kartulikotiga linnast, ja et selleks raha saada, pead oma toidulaualt midagi muud ohverdama. Põrsa söögiks pead ka oma kõhu kõrvalt näpistama. Oleks siis keegi ette ennustanud, poleks eluilmas uskunud. Aga praegu? Küll võib inimene igapäevase söögile mõtlemisega tuimaks jääda. Keegi ei karju ega kisenda, kui kõht näpistab. Mõtled, kust järgmise nädala suutäit saada, ja oled vait ja vagur. Kuidas võib nälja aimus mõjuda. Kaada varastab su oma silma all kolhoosi kartuleid, ja sa ei ütle sõnagi. Istud lauda ja sööd nurisemata kaasa. Kaada müüb neid kartuleid, ja lähed sõnalausumata ja tassid oma turjal leiba selle varastatud raha eest. Mis asi see on, mis praegu ümberringi toimub? Mis asi see on? Priidu Suurim pole oma saabumisest peale juhatust kokku kutsunud. Kõik ümberringi veereb kuhu juhtub. Nagu poleks enam valitsust ega korda. Milleks oli seda «Olevikku» vaja . . .?

Oadu Panso tema kõrval tõstab pead ja, viinasegaselt silmi jõllitades, pomiseb mingi alateadvuses ringleva totra joodikunalja:

«Armas koerake, ma t e a n, et sul valus on, aga pigi p e a b paika minema.»

Joosep raputab Oadut:

«Ole vait!» See on õudne. Siin ta istub su kõrval ja pole asigi, kas Joosep Lepp oma lastega nälgib või ei. Tema põuetasku on rahast pungil. Tema oskab põrsastega äri teha. Mõni oskab. Kui Kaada vargusele viltu vaatad, siis öeldakse sulle — ole mees, tee midagi. Oma talus oli mees, aga mida oskad nüüd peale hakata? Võtad koti ja lähed naise antud rahaga linnast leiba kokku ostma. Mis-

sugune aeg on tulnud! Isa hauas pööraks külge, kui teaks, kuhu poeg oma meheaastais välja jõudnud. Ja kõik see on tulnud nii kähku, et pole nagu arugi saanud, kui äkki siinmaal: alandatuna logistad tihedalt tuubitud ja täissuitsetatud kitsarööpalise vagunis pealinnast koju. T a s s i d k o t i g a l e i b a.

Kosta pakub üht tubakakotti. Joosep Lepp raputab pead, aga Jaan Laide võtab vastu. Oadu magab leiva otsas.

Kõhnunud, kortsunud, aastaga nagu vanaks ja kössi jäänud Joosep Lepp istub Jaan Laite vastas. Jaanil on valus vaadata naaberküla endise elurõõmsa mehe peale. Jaan pole enam kolhoosis, aga ta tunneb mingit süüd siin Kosta kõrval ja Joosepi vastas istudes. Aga mis süüd? Need asjad on suuremad, et Jaan jaksaks kaasa rääkida.

Jaan kohendab Kosta teist leivakorvi, mis tema põlvedel, pöörab pilgu maha, tõmbab Kosta tubakast keeratud pläru ja mõtiskleb. Töö on nagu kõrvalasi, aga jant ja kära, mis töö ümber tehakse, on nagu peaasi. On üks traktor ja kümme volinikku. Need kümme volinikku aga võiksid sel ajal ehitada hoopis kümme traktorit. Mõni ehk vaidleb vastu: sel ajal kui volinikud tööpingi taga asuvad, jääb kolhoosis töö päris seisma. Jah, võib küll nii juhtuda — senikaua küll, kuni tööst lugu ei peeta, kuni töö on vaid eeldus, abivahend, õigustus kära tegemiseks. Ja see kära omakorda on mõne rumala äraelamise õigustuseks. Aga töö võiks kas või tänasest panna töö kohale, m a k s t a põllumehele piima ja liha eest, tema töö eest, nii et ta tajub — isegi siis, kui ta päris kurt peaks olema, kes kära üldse ei kuulegi — et ta tajub töö tagajärgi o m a n a h a l. Palk paneks tööle, mitte volinik oma käraga ... Agitatsiooni uue ühiskonna heaks on muidugi vaja teha, kõike uut tutvustatakse, see on juba vana komme. Aga kuidas? Teha seda poolepalgalisele tööle sundimise agitatsioonina, rõhuda inimese enesesalgamisele iga uue töö ja kampaania puhul, teha seda mingi helge tuleviku nimel, mille poole olevat seesama maarahvas ka juba suure sammu astunud, nagu kõnemehed armastavad öelda? Taoline tööle ergutamise ja ühiskonna tutvustamise propaganda ühendamine teeb maal kahju nii tänasele tööle kui tulevikule. Töö toetugu praegu ikka rahale, sellest mõõdupuust saaks «Olevikus» igamees oma peagagi taipu ...

Maamees on sammu astunud ... Joosep Lepp ja Kosta

Jans käisid näppasid tänagi linnarahva eest leiba. Leib on tõesti odav — muidugi neile, kes palka saavad. Aga Joosep sel aastal palka ei saagi. Töötas küll ühispõllul, aga Priidu Suurim annab sellegi pisku, mis veel salves, traktorijaamale töötasuks. Annab käest midagi vastu saamata. Viljasaagid hoopis langevad aastast aastasse. Tuleb välja: traktorijaam on nagu linnameeste väljamõeldis, et linnapoodi tingimata saada odavat leiba, juhtugu maaga mis juhtub. Ja kui Joosep läheb seda leiba kotiga tagasi tooma, siis teeb nagu inetut tegu. Et viimati jääb linnarahvale väheks. Üks on leivaõiguslik ja teine nagu pole. Öeldakse: kolhoos on vabatahtlik, ise valisite selle tee, ise juhite. Oma süü, kui hakkama ei saa ja hambad varnas. Puudub veel, et see ütleja lisaks: kui kolhoosis hakkama ei saa, siis minge linna vabrikusse, seal on siiamaani igamees hakkama saanud. Kui nii agiteeriks, oleks see ütleja vähemalt võrdselt aus Joosepi ja linnamehe vastu. Aga selle lõpu jätavad targu ütlemata. Ja Joosepit nii kergesti paremat otsima ei lasta. Oled sikuks loodud, siis sikuta, ära lammaste sekka kipu.

Oadu põmiseb:

«Tean, tean... pigi p e a b...»

Joosep sunnib Oadut vaikima.

Keegi on tukkuma jäänud ja vajub raskelt Jaani õlale. Täissuitsetatud vagunist tahaks välja, aga liikumisruumi pole. Hea, et iste all. Eks jaamast koju minnes või konte sirutada. Jaan püüab pealevajujast vabaneda, kuid tema leebed lükkamised ei anna tagajärgi. Kosta leivakorv surub põlvedele, nokastunud naaber õlale, rasked mõtted rõhuvad peas. Mõtted keerlevad, sest enesega on inimesel kogu aeg arutamist. Kommunismiajastul pidavat teadlikud inimesed olema. Joosep Lepa taolise ausaga oleks võinud päevapealt kommunismi minna, kui leiba jätkuks. Kuid asja tehakse järjekorras: kõigepealt majanduslik baas. Ainult «Olevikus» on selle baasi loomisega läinud tagurpidi, siin on usk homsesse just kõikuma löödud. Kas Joosep Lepp praegu usub parteisse ja sellesse, mis talle räägitakse? Näljahirmuga muutuvad umbusklikuks. Katsu sellist hiljem uuesti ümber pöörata. Midagi liigub lausa vales suunas. Aga kuidas see õige on, mine võta kinni. Ega praegu talude tagasiandmine asja palju parandaks. Noored on ära põgenenud, mitmed talud päris tühjaks jäänud. Kes

aetud, kes ise läinud. Palju maad muutuks söödiks. Jõud enam ilma masinateta üle ei käi. Aga masinaid taludel pole ... Kuidas kolhoosist asja teha, seda ei näi keegi teadvat ... Oadu Panso võtab elu lihtsalt. Hoiab kolhoosist kõrvale ja elab jõukalt. Kasvatab põrsaid, teeb äri ja elab. Aga kas teda hukka mõista? Kas vähem ettevõtlik, äralangenud näoga Joosep Lepp on õigem või parem? Joosepile ausammas, Oadule vääna vemmalt? Aga elu tahab elada. Kas Oadu siis on süüdi, et elab ja sööb kõhu täis? Loll, kes rihma pingutab, tark, kes väljapääsu otsib.

Tahad süüd ära veeretada, muigab Jaan enda üle. Ega Joosep Lepp kolhoosi teinud, ega temalt saa nõuda asja kordaseadmist. Tema on kuulekas ja mõistlik mees olnud. Ja Jaan ise on ka üks neist, kes ausameelset Joosepit ninapidi vedas. Ega Jaan küll olnud see, kes kolhoose tahtis teha. Aga et jõudu ei jätkunud kolhoosist asja teha, see on ka tema süü. Et kohe Oadu Panso moodi sirget otsust ei teinud, see on tema süü. Nii suure asjaga nagu kolhoos igaks juhuks katsetada ei või. Tead kindlalt, siis võta esimehe koht vastu, ei tea — ära võta. Sadade inimeste elamise, töö ja leivaga pimesi katsetada ei tohi. Asi olgu enne kindel. Põgenes nagu uppuvalt laevalt. Ometi peab kapten viimasena lahkuma või üldse mitte lahkuma.

«Palju sõitjaid on,» katkestab Joosep Lepp Jaani mõttelõnga.

«Rahvas liigub jah,» on Jaan Laide nõus. «Palju te tänavu normipäeva peale saate, on teada?»

«Päris-Priidu kelgib, et ei annagi, ehk lähebki niiviisi,» vastab Joosep Lepp oma tavalise kõriseva häälega, nagu räägitaks mõnest teise valla asjast.

Oadu Panso kergitab korraks leivakotilt pead ja jorrab pooluniselt:

«Joosep Lepp käib kotiga linna maale lähendamas.»

Mehed ei tee joobnu jorust välja.

«Mitu normipäeva sul juba on?» küsib Jaan Laide.

«Pealt neljasaja,» vastab Joosep Lepp. «Minna Pansol on rohkem. Tema teeb igal aastal kolhoosi rekordi. Tänavu juba pealt kaheksasaja normipäeva tema arvel. Piima eest, vasikate eest ja juurvilja kasvatamine otsa. On temal küll tahtmist! Palka ei saa ja piima ta ka ei võta. Ma usun, et t e m a veel ei võta. Kolhoosi loomad on talle nii armsad, et teeb või mis.»

Oadu Panso tõstab jälle pead:

«Kiitke minu Minnat. Kiitke ... on naine! Näed, ei võta jah kolhoosi piima. Mina ka temast enam jagu ei saa. Kiitke Minnat, teist sellist inimest polegi maailmas. Mina olen lojus tema kõrval ... Võtke viina ja kiitke, kiitke, mehed!»

Oadul on tõepoolest pudel taskus. Mehed kulistavad kordamööda vaikides.

Oadu kasutab kuulajaskonda:

«See on Minna raha eest ostetud. Möödunud nädalal viisin tema pulli lihanormiks. Ei maksnud riik nii palju, et oleksin saanud liiku teha. Täna panin oma raha juurde ja ostsin pudeli. Perekonna viimase rahaga ostetud pudel. Jooge ja kiitke! Kas meil muret vähe, või viinast puudu ... Pullikese eest ei saanud pudelit ... Kus teisel mehel on rahakott, nagu kolmenädalane põrsas ... Kosta, viska veel, meie sinuga saame ikka hästi läbi. Minu pärast sa pole rääkimist jätnud. Ja ilmas on veel üks vägevam võim kui Julette-Saali Jans. Pärast teda sa, Kosta, püksiväristaja, veel rääkisid kolm sõna. Aga nüüd tuli kolhoos, ja sul pole seda kolme ka enam ... On vägev ... Hõissa, trulla! Pigi peab ...»

Oadu hakkab rähklema.

3. peatükk

Minna Panso on hommikuselt lüpsilt tagasi ja askeldab perele süüa teha. Oadu põõnab veel eilset Tallinna-sõitu.

«Tule sööma, laud üksiti kaetud,» kutsub Minna üle kambriukse.

Magamiskambrist hakkab hommikusi hääli kostma. Seal köhitakse, avatakse aken, süljatakse õue, lükatakse kolinal tooli, vingutatakse riidekapi ust, pillatakse mingi puuese, nagistatakse põrandalauda ...

Minna hinge poeb soojus. Oadu on nagu laps. Nüüd ta seal kogub ja julgustab end tehtud lärmakusega, enne kui naise silma alla söandab astuda. Oadu on hea südamega mees, ta ei taha oma naist kuidagi kurvastada. Pärast pummeldamist tunneb ta end alati süüdlasena nagu tükki teinud koolipoiss. Ega ta purjus peaga ka Minnat solva, kui

nad oma perega on. Võõraste ees sooja peaga kuraasitades armastab vahel küll näidata, kes perekonnas pea on. Kuid Minna tunneb teda ja tõmbub vaikselt kõrvale. Jah, Oadu on hea mees, teist niisugust poleks Minna ealeski leidnud. Ainult tervist rikub selle viinaga.

Oadu ilmub köögiuksele ja köhib, et maailm ragiseb. Pole ei Oadut ega Minnat ega neid etteheitvaid silmi, on vaid maailmaragin, mis kõik muu põrmuks teeb või ära õigustab. Minnal hakkab hale mehest, kes enda olemasolu ärasalgamiseks igasugu vahendeid peab otsima. Nii on mõlemil süüdlaslik tunne. Ainult Oadu oma mehistavas lärmakuses ei saa aega teise hingeliigutust jälgida. Minna on mehe-naise suhteis siiamaani häbelikuks jäänud. Ta läheb Oadu juurde, nagu poleks eilset õhtut ega kõiki eelmisi olnudki, heidab käed kõvasti ümber mehe kaela ja peidab näo õla vastu. Täpselt nii, nagu Oadu teda veel tüdrukuna õpetas. Niiviisi sõnatult sülelemine tere asemel meeldis siis Oadule hullupööra. Sellega sai öeldud kõik.

Enam hullemat hoopi poleks saanud Oadu enesetundele anda. Nüüd on kõik ettevalmistused tühja jooksnud ja Oadu tunneb õieti teravalt, milline tühine ussikene tema oma õilsa Minna kõrval on. See kuraasirüü, mis Oadul alati käepärast võtta, kui tema maailma silma alla läheb, see kustub nüüd Minna helge hinge ees olematuks. Oadu on neil hetkedel alasti ja abitu nagu vastsündinu. Ja kui ta püüabki veidi oadulikku häält teha, siis sellega ennast ja Minnat ei peta.

«Sa oled end külmetanud,» muretseb Minna vaikselt.

«Ah, mul ülemiste ja alumiste hingamistorude katarr, see läheb üle.»

«Kui sa saaksid end sest viinast eemale hoida. Ma kardan su pärast. Kas pole küllalt olnud, et joodik jääbki kraavi...»

«Minna, sa oled mul hea... Ma ei mäleta, kuidas ma õhtul tulin. Ega ma olnud väga inetu?»

«Jaan tassis sind koju. Küll sel Jaanil on ka kannatust teiste inimestega.»

«Ma teinekord magan külas välja, kui sul sellest paha on.»

«Ei. Tule ikka koju, ma muidu muretsen veel rohkem. Aga sa katsu ennast hoida.»

Oadu haarab Minna ümbert ja keerutab teda hooga

mööda tuba. Ta on poisikeselikult rõõmus, et on Minna ja maailm. Praegu ta teeb sõnalausumata kõik, mis Minna tahab. Oadu paneb naise sülest, annab laksuva musi ja jätab korrapealt rahule, nagu poleks midagi olnud.

Just nagu peigmehepõlves — mõtleb Minna. Ei ole elu temale mõjunud. Ikka niisamasugune väänakas ilma vastu ja õrn minu vastu. Imelik, kuidas Oadu tookord üldse mind, vaiksekest märkas. Ta oli särtsu täis poiss, tüdrukud vahtisid. Minnale ka meeldis tema ülemeelikus ja rõõmus meel. Ema ikka ütles: sa oled nii vaikne ja tossikene, ei sina mehele saa. Aga Minna ei teinud end elavamaks. Ja näe, kellele läks ära — Oadu oli tollal üle poole valla poiss. Neid tüdruku tahtmisi: muudkui mehele. Aga pärast näed, et terve pikk elu aega olla. Tookord mõtles, et on mehe vastu hea elu lõpuni. Ja siiani mõtleb niisamuti.

Ükskord Jaan Laide tegi juttu, et kuidas sa Oaduga nii üksmeeles elad. Siis Jaan kiitis ja ütles, et iga mees igatseb niisugust naist nagu Minna. Et Minna on nagu inimene, kes elus suure õnnetuse läbi elanud ja seejärel teab, mis on õnne tõeline hind. Aga Minnal ei ole niisugust õnnetust. Jaan siis kiitis, et ta on neid harukordseid naisi — just selliste sõnadega ütleski —, kes hoiab õnne ja peab seda kalleimaks maa peal ka siis, kui seda mingisuguse õnnetusega võrrelda ei ole ja nõnda õnne õiget hinda määrata ei tea. Jaan arutas keeruliselt, aga Minnale jäi meelde, sest keegi pole nii ilusasti rääkinud. Oadul ka on teised sõnad. Jaan ütles, et temas olevat naisterahva jumalik instinkt eluks ajaks säilinud. Minna enese arvates olevat tema õnn suurim ja tema Oadu parim. Asjalikust Jaanist ei teadnud niisugust juttu oodata, aga elus tuleb vahel ette, et räägitakse südamest südamesse. Inimesi harjutatakse nüüd enesesse tõmbuma, eks siis vahel pääse nagu pais valla.

Teisest kambrist kostab nõudlikku häält. Minna astub instinktiivselt sammu, aga Oadu jõuab ette:

«Las ma ise. Te teete mehele haiget. Minuga jääb ta kohe vakka.»

Sellest päevast, kui Oadu sai vanaisaks, muutus kodus veelgi rõõmsamaks kui enne. Oadu ei osanud Pillet ära kiita, et see nii tubli poisi sünnitas. Oadul on rohkem aega kui vanaemal Minnal, ja nii kasvabki poiss rohkem Oadu

hoole all. Kasvab ja möirgab, nagu seda võib Oadu enese hällipäevadest arvata.

«Kas Pille on juba tööl?» küsib Oadu.

«Mis, sa arvad, et magab?» pärib Minna vastu.

Oadule meenub jälle, et täna on siin üks must oinas valgete lammaste seas. Ta ruttab lubama:

«Ma olen täna päev otsa poisi juures. Ärge tundke muretki. Õienda sina oma õiendusi.»

Minna mõtleb — siiani pole see pime armastus mehe vastu halba kaela toonud. Nii Jaan ütleski: pime armastus. See oli nagu rohkem heas mõttes. Ütles, et mis sa Oadustvemblast hellitad. Täis mees looderdab kodus, aga sina rabad kolhoosis kahe eest tööd... Ega ma Oadu pärast pea rabama. Ükski esimees pole Oadut kurjaga tahtnud kolhoosi viia. Lähevad nii ruttu ära, et kõiki ei saa õieti tundmagi.

Hea ikka, et jäi Oadu nõusse, kui see kolhoosist kõrvale hoidis. Eks ta algul risk oli, keegi ei teadnud, kuidas parem ja mis tuleb. Aga õnneks läks. Temal jalad all ja meel rõõmus, aga kolhoos...

Ega Oadu looder ole. Keegi peale Minna ja Pille õieti ei tea, kuidas ta oma põrsastega hooles on. Kui põrsapesakonnad tulemas, siis valvab ööd ka laudas. Magab sealsamas lavatsil. Väikeste põrsaste ajal ei pummelda üldse. See on see kõige suurem ime. Otsustaval ajal loobub kõigest oma töö kasuks. Ja põrsastega on tal kohe õnnelikku kätt. Ei, looder ta pole. Aga kui põrsastega õnnistab, eks siis liigu raha laialt. Ja jõukus paneb temasuguse mehe jooma ja laiutama. Kui ta joomisest saaks hoida, oleks meil praeguse aja kohta parim, mida oskad mõelda. Pille poja isaga on ka muidugi mure. Aga noored inimesed, elu ees, eks ta lähe korda. Rahvas räägib, et Stalini surma pärast antakse neile seal amnestiat. Poisiga juba nii harjunud, et teisiti ei kujuta ettegi. Nüüdsel ajal pole tüdruku laps enam õnnetus nagu vanasti... Pille on rõõmus endiselt. Isasse läinud, ei elu suuda sellistele pikaks haiget teha.

«Oadu, ae, tead, et Kosta hütt on kokku varisenud?»

«Ei, kust ma tean,» vastab Oadu ja tuleb lapsekambri uksele.

«Ta olnud eile ka Tallinnas, ei näinud või?»

«Ah, mina? Eks ma ikka nägin...»

«Ei öelnud siis?» küsib Minna.

«Kes? Kosta?» imestab Oadu.

«Õigus jah... Ta magavat nüüd vanas reheahjus. Maali Rinne kontori juures rääkis. Kes sest Kostast aru saab, mis mõtted tal vahel tulevad.»

«Pealt küll ei paistnud midagi teisiti olevat,» ütleb Oadu.

«Peaks õige meile korterisse kutsuma,» teeb Minna ettepaneku. «Ruumi on ja — sugulane. Eks ta inimesele ole parem ka, kui seltsis elada. Mis sa arvad?»

«Ma juba nagu kutsusin,» venitab Oadu.

«Millal?»

«Eile, Tallinna turul — tuli jutuks...»

«Mis ta ütles?» ruttab Minna küsima.

«Heh, temast nüüd ütlejat.»

«Et kas jäi nõusse?»

«S-saand mina tast aru,» tahab Oadu juttu lõpetada.

«Purjus olid või? Sina veel saadki temast aru.»

«Polnud nõus.»

«Tea, kuidas sina jälle temale rääkisid,» kahtlustab Minna oma meest. «Sa ikka ei osanud kutsuda. Siin ta käib heameelega.»

«Ta oli eile veidi imelik,» püüab Oadu vabandada.

«Tema on ikka nagu ta on,» teab Minna, «aga kas sa ise imelik polnud?»

«Laps karjub, ma pean minema,» leiab Oadu põhjuse.

Veidi aja pärast teeb Minna uuesti juttu:

«Kui ta külla tuleb, ma ise kutsun. Kas jääb nõusse?»

Oadu arvab:

«Ah mis Kosta, tema ei lausu sõnagi, tema on vait. Palud siia — tuleb. Väänad varvast, ega tema kisendama hakka.»

«Ma siis nimetan.»

«Ma võiksin talle tööd anda,» lisab Oadu. «Sa räägi seda ka. Sind ta kuulab kindlasti. Küll ma juba Kostat tunnen.»

Mis Minnal selle vastu.

Oadu arutab:

«Võiksin mitmele mehele ametit anda, keegi nälga ei jääks. Kahju, et praegu erapõrsakasvandust ei lubata. Lööksin kolhoosilehmad laudast välja, tooksin emiseid täis ja laseksin põrsaid kui vabrikust vorste. Küll oleks kulla-auk! Miks kolhoosimehed selle peale ei tule? Neil on nagu mõtlemine ära keelatud.»

«Sa peaksid kolhoosi astuma ja põrsaste asja enda kätte võtma. Seal ei keelaks keegi, teeksid nii suurelt kui tahaksid,» ütleb Minna tõe ja naljaga pooleks.

«Kes seal mulle tööle tuleks — kolhoos ei maksa palka,» kahetseb Oadu.

Minna ütleb, mis Jaanilt kuulis:

«Tuleks üks parteilane, aga tark ja tõsine inimene esimeheks, võib-olla asi paraneks.»

Oadu läheb teise tuppa, võtab nutva lapse sülle ja tuleb seda õõtsutades juttu jätkama. Poiss pistab pöidla suhu ja vaatab suurisilmi vanaisale näkku. Vanaisa sussutab ja räägib temale:

«Sa veel ei tea, aga kolhoos on koll. Seal käib Muhu Sorts kahe mütsiga ringi. Rumal Sorts, ilma zootehniku ja agronoomita, ainult määrib enda nime kolhoosiga.»

Minna katkestab:

«Ta määrib kolhoosi enda nimega.»

«Kolhoos on koll,» jätkab Oadu poisile. «Siin on mitu meest oma nime määrimas käinud. Tulles on täitsamees, aga minnes rumal Priidu. Aga sina oled ja jääd täismeheks, sa pole kolhoosnik. Su vanaisa pole kolhoosnik, isa polnud kolhoosnik, oli aus vang, kui sa sündisid, ja ema pole kolhoosnik. Sina oled täismees.»

«Mis sa lapsele sedasi!» keelab Minna. «Varsti hakkab aru saama ja sa räägidki niiviisi.»

Oadu räägib poisile:

«Ainult vanaema on kolhoosnik, aga tema on õilis ja ohverdab end pere heaks. Ja tema on niisugune kolhoosnik, kellest tehakse ükskord pühak. Aga siis ta pole enam ei kolhoosnik ega inimene, vaid ainult pühak. Muhu Sortsil on kaks soni, aga temasugusel aupaistus ümber pea.»

«Sul on viimane aeg lapsega rääkimist õppida. Ise tahad vanaisa olla.»

«Ma ütlen, kuidas on. Sa pole kolhoosilaudast kilumannergutäit piima toonud,» õigustab end Oadu. «Keegi hõlma ei tuleks, kui sa manti kooriksid. Sind ei kontrolliks keegi. Tead küll, kuidas Osula, see Priidu Viies Külaline naistega Kriilevälja laudas hätta jäi: tegi kontroll-lüpsi, et vaadata, kui palju keegi võtab. Aga ükski ei läinud enam lauta tööle.»

Minnale teeb Kriilevälja laut muret:

«Praeguse Priidu ajal on seal nagu läbisõiduhoov. Nai-

sed käivad külakorda loomi talitamas ja lüpsmas. Käivad laudas päevakaupa, kes nõnda loomadest hoolib. Ja igaüks võtab niipalju kui jaksab. Peaaegu aasta pole keegi kolhoosis kontroll-lüpsi teinud.»

«Ainukene asi, mis Priidu Suurim targasti on seadnud — kui palka ei maksa, siis ära kedagi kontrolli,» kiidab Oadu. «Sina oma aupaistuses oled ainuke, kes ära ei kasuta.»

«Jäta see jutt,» vastab Minna. «Ega mina end ei muuda. Aga päris-Priidu pattude kirja läheb see juurde, et inimesed halba kommet peavad õppima. Siinkandis ei teatud enne vargusest midagi. Milleni inimesed oma elus on jõudnud!»

«Sa oled kade, et teised saavad,» õrritab Oadu.

«Oadu, miks sa lobised,» vaatab Minna mehele kurvalt otsa. «Sa tead, et mulle teeb rõõmu ausaks jääda. Las ma olen nagu ma olen. Ja loomad on mulle rõõmuks. Mul pole neid kunagi nii palju olnud. Las igaüks tunneb rõõmu, nagu tema oskab. Ma ei ütle su põrsaste kohta midagi. Ja Kriilevälja laut ei saa kedagi kadedaks teha. Seal pole lehmade jaoks perenaisekätt — suur õnnetus, mida seal kadestada!»

Oadu võtab pisimehe käe, sirutab selle ette ja läheb Minna juurde:

«Teeme vanaemale kurgu alla kõlla-kõlla. Ta on meil hea.»

«Noh, noorperemees,» tuleb Minna lapsele vastu, «sinu jaoks on kõik veel hea. Kasva, kasva, lapsuke, eks aeg ometi peaks muutuma, et sinul ükskord võtma ei tule minna.»

«Mis sa nii hellalt, mehele öeldakse ikka välja: v a r r g i l e ei tuleks minna.»

«Sa ometi õpi lapsega rääkima. Mis inimene temast sinu kasvatamisega tuleb?»

«Naised rikuksid mehe ära, aga minuga temast tulebki inimene.» Oadu hüpatab poissi. «Kosu veel, õpi sõnad selgeks, siis hakkame kahekesi küla peal vempusid mängima. Paneme pudelid tasku ja . . .»

«Sind ei tohi varsti lapse juurde lastagi.»

«Aga laps ise laseb. Üks paneb piimapudeli, teine viinapudeli ja läheme.»

«Mul on kohe hirm lapse pärast. Oleksid kolhoosis, väsitaksid end tööga rohkem ära, ehk tuleks mõistust juurde,»

ütleb Minna. Kuid sealsamas keerab teisipidi. «Ei, praegu on siiski parem, et sa põrsaid kasvatad. Olen vahel mõelnud — hea, et sa alguses kohe välja jäid.»

«Mis papa teeb, on hästi tehtud,» kiitleb Oadu. «Sa saad oma lehmadega jännata tänu minule. Sul pole laste toidu eest muret. Sinu «Olevikus» saab töötada ainult siis, kui teine peres leiba teenib.»

«Ära nüüd suureliseks mine. Mina toidan end oma lehma ja aiamaaga ise ära. Aga kolhoosilaudas käin oma lõbuks pealekauba. Just sina elad ära tänu minu aiamaa ja loomapidamise õigusele. Su sead on minu nimel. Sinule ei lubaks neid keegi.»

«Jah-jah, sina oled mul tubli,» kiidab Oadu järele.

4. peatükk

Präll sunnib hobust sörkima. Priidu Suurim istub ta kõrval ja lobiseb. Las lobiseb, peaasi, et vankris istub. Prällil on üksainus mure: esimees Priidu Suurim õnnelikult kohale viia, et ta enne käest plehku ei paneks. Tal võib mõni oma idee tulla ja siis on läinud. Õnneks pole ta küsinud, mis häda seal Jändjas lahti, et esimeest nii kiiresti vaja. Istus lihtsalt vankrisse ja sõitis kaasa, kui Präll kutsuma läks. Tema mehe mõte ei liigu nii kiiresti, et tunnise sõiduga jõuaks küsimusteni: kuhu ja milleks?

Rattad kõmisevad ojasillal. Nüüd on niisama hästi kui kohal: veel ainult läbi Jändja küla.

«Kuhu sa mind sõidutad?» küsib Priidu.

«Kosta Jans kutsus soola-leivapeole, ta kolis uude korterisse,» vastab Präll.

«Ei mina Kosta juurde lähe, tema pole minu tuttav,» hakkab päris-Priidu vastu.

«Seal on viinad ootamas,» teab Präll.

«Ei ma viina joo,» kinnitab Priidu Seitsmes Suurim tõsise näoga. «Mis minul Kostaga asja.»

Präll on ennegi märganud, et päris-Priidu tunneb nagu vaistlikku vastumeelsust Kosta Jansi suhtes. See tunne on nagu mõistuseta looma instinkt: loom tajuvat juba eemalt, kes suhtub temasse hästi, kes halvasti. Üks kummaline nähtus see päris-Priidu ja Kosta vaheline pinge. Kosta on

ometi kord inimene, kes ei vaata halvasti naljalt kellelegi siinkandis. Vähemalt välja ei näita. Ka Priidu Seitsmenda vastu pole ta end näidanud. Aga midagi peab õhus olema, sest asjata Priidu Suurim eemale ei hoiaks. Seesama Priidu Seitsmes, kes igaühega klapib ja ladna on. Muhe Saaremaa mees Muhu Sorts. Ja ometi on need kaks meest peaaegu ainsad, kes «Oleviku» kolhoosis igaühega klappida võiksid, kumbki muidugi oma moodi. Siin võib vastastikune vastikus tõesti instinktidest tingitud olla. Ja siis on seda lugu üldse raske sõnadega seletada.

Präll püüab mõttevahetust päris-Priiduga võimalikult venitada. Priidu laseb end vaidlusse petta.

Kosta Jansi õuel Präll ohkab kergendatult ja viskab heinakarsi hobusele ette. Muhu Sorts istub vankris, maha ei tule. Leenard Rinne, kes ahjuvõlvis Kostaga juttu ajas, tuleb vankri juurde. Tema tasku pungitab, nagu oleks seal teatud tuttava kujuga ja tavaliselt vedelikku täis ese. Miks Priidu seda ei märka? Leenard viipab käega:

«Esimees, vaata, mis Kosta majaga juhtus!»

Päris-Priidu vaatab ja lausub:

«Mina pole siin käinud.»

«Keegi pole käinud,» selgitab Präll. «Marutuul möllas. Üks öö Kosta oli ehal, kui tagasi tuli, polnud majast enam peavarju. Kolis siis reheahju, aga kaua sa ahjus magad, talv tuleb peale.»

Kosta ise istub ahjuvõlvis ja kõõbitseb klaasikillu servaga uut kirvevart siledaks. Temasse nagu ei puutu see jutuajamine õuel.

Päris-Priidu ei saa ikka aru, kuhu jutt peab jõudma.

Leenard Rinne pakub pudelist ja laob soovid välja:

«Esimees, anna kolhoosist saematerjali, saaks Kosta hütile uue lae ja katuse peale.»

«Kes seda teeb?» küsib Priidu Suurim.

«Kosta ise. Me Prälliga tuleme appi,» lubab Leenard Rinne.

«Normipäevi ma selle töö eest ei anna,» hirmutab Muhu Sorts.

«Me teeme vabast ajast.»

«Kust ma laudu võtan?» kehitab Priidu Seitsmes õlgu.

Prällil on vastus valmis:

«Sa ostsid kolhoosile hulga metsa, aga midagi ei ehita.

Tassitakse niisama laiali. Anna veidikene Kostale, läheb ometi asja eest.»

Priidu puikleb veel, kuid lõpuks jääb nõusse:

«Saate need lauad, võtke ja tehke.»

Teda kutsutakse Kosta ahjuesisele istuma, kuid ta eelistab eemale seisma jääda. Seisnud mõnda aega, taipab ta, et lubaski meestele laudu, mida lubada ei tahtnud. Präll on kõiges süüdi. Sõitis vankriga ette, kutsus peale ja tõi Jändjasse.

«Kuule, Präll, sa oled kolhoosi distsipliini rikkunud,» hüüab Muhu Sorts.

Präll ulatab kaardipaki Leenard Rinnele tagasi ja tuleb uudishimulikult esimehe poole. Samal ajal astub õue Veera Ivask.

Priidu Seitsmes Suurim süüdistab edasi:

«Sa võtsid kolhoosi tallist loata hobuse, kui mulle järele sõitsid.»

«Ma ise talitan neid,» ei oska Präll muud öelda.

«Need on kolhoosi hobused ja ma võtan sinult omavolitsemise eest trahviks kolm normipäeva maha.»

Veera Ivask asub Prälli poolele, sest tal on Kostaga üks tegu mõttes ja Präll võib Kostat mõjutada: nad on head sõbrad. Veera Ivask lausub:

«Sa ise ei tohi trahvi määrata, selleks peab juhatuse koosolek nõus olema.»

«Kutsun juhatuse kokku,» lubab Priidu Suurim.

«Kolhoosi pärast pole tulekust saadik juhatust kokku ajanud, nüüd siis minu, tühipalja pärast,» ei usu Präll

«Praegu lähen sõidan juhatuse liikmed läbi,» otsustab Priidu Seitsmes Muhu Sorts.

Leenard tõmbab Prälli varrukast:

«Mis sa tühjaga jandid, anna need normipäevad ja — rahu.»

«Kuidas rahu?» ei saa Präll aru. «Ma pean kaks päeva kõvasti kolhoosis töötama, et kolm-neli normipäeva välja teenida. Minul neid loopida pole.»

Leenard keelitab:

«Ma kingin sulle omalt poolt ühe normipäeva.»

Veera Ivask lisab:

«Mina kingin teise, las ta võtab.»

Kolme peale saadakse trahviga sirgeks ja esimehel pole

muud kui vait jääda. Ta läheb istub üksi vankrile, et mõtteid koguda.

Präll läheb reheahju juurde tagasi. Kosta voolib ikka oma kirvevart; volmer vindub hambus. Präll poeb, pea ees, ahju, nihutab Kosta magamiskoti keskpaika ja seab end vatsuli, pea ahjuaugust väljas. Suuesise võlvi all seavad end puupakkudele Veera Ivask ja Leenard Rinne.

«Kas mängid kaasa?» küsib Leenard Rinne Veeralt.

«Aga Kosta?» küsib Veera Ivask.

«Las ta olla,» rahustab Präll.

Miks Veera kaasa ei lööl Kunas ta enne on ära öelnud!

«Lööte raha peale?»

«Heeh, naljanaine,» pugistab Präll ahjust, «sa pole kolhoosnikku enne näinud või? Kust ta raha võtab?»

«Mina nii magedalt ei mängi,» teatab Veera Ivask. «Kolhoosis tööta palgata, kaarti mängi võiduta, voodis maga meheta — me pole varsti enam inimesed.»

«Ma panen oma normipäevad mängu,» teeb Präll ettepaneku.

«Ise ei raatsinud kolme trahviks anda, nüüd paned mängu,» kommenteerib Veera Ivask.

«Siin on aus mäng,» ütleb Präll.

«Su normipäeval pole katet,» taipab Leenard Rinne, «nende väärtus on null.»

«Nagu Vene raha esimese sõja ajal: võta kartulikotiga selga, aga ei maksa midagi,» lisab Veera Ivask.

«Neil on niisugune kate, et paremat ei saa mõeldagi — neil on töö väärtus. Iga normipäeva eest olen enam kui pool päeva töötanud,» vaidleb Präll vastu. «Ma panen nädala töö korraga mängu, kas see on väike panus? Monako mängupõrgus ka ei riskita palju suuremalt. Mõelge ise: miljonär, kes teenib viiskümmend kaks miljonit aastas, ei raatsi naljalt miljonit korraga mängu panna. Aga mina panen nädalakaupa ja ükski silm ei pilgu. Kas mul on vastast?»

«Läks aasta, mingu normipäevad kah!» laiutab Leenard Rinne omakorda.

«Mis su Maali selle peale ütleb?» torkab Veera Ivask.

«Kas lõid verest?» küsib Präll Veera Ivaskilt.

Ennem lööb mõni mees verest.

Mäng läheb hoogu. Hästi põneva paiga puhul ei saa

Präll vaikselt kõhuli olla, tõuseb põlvili. Poolpõlvili, poolkäpuli koogutab ahjuaugust välja mängida.

Kosta jääb kirvevarrega rahule, läheb toob varem valmisvaadatud ja kuivama pandud kasetoika ning hakkab seda noaga käepäraseks labidavarreks siluma.

Kolhoosi esimees Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim on vist mõtted ära kogunud ja nihkub ka reheahju poole, kus kärarikas seltskond kaarte plaksutab. Ta seab end Kosta selja taha eesmüüri najale, et nende silmad ei kohtuks.

Veera Ivask kutsub esimeest:

«Muhu Sorts, tule ka lööma!»

«Tal pole normipäevi,» arvab Präll.

«Pangu nädalapalk vastu,» lubab Leenard Rinne.

«Palju nädala peale saab?» küsib Präll.

«Kakssada viiskümmend rubla.»

«Nõus,» ütleb Präll, «minu poolt nädala kümme normipäeva, sinu poolt nädala rahapalk, vaatame, kummale jäävad.»

«Mis te jamate,» tõrjub Priidu Suurim.

«Kas on rahast kahju?» küsib Präll. «Vaata, kuidas minul pole normipäevadest kahju.»

«Kahju,» osatab Veera Ivask, kelle meel hakkab kaotusest raskeks minema. «Ise võidad minu ja Leenardi normipäevad kokku. Palju sa juba said?»

Präll teeb arvet:

«Üheksakümmend.»

«Tule mängima,» käib ka Leenard Rinne peale.

Präll lisab:

«Kui sa kampa ei löö, ei pea ma sind meheks. Ma ei nimeta sind eluaeg enam esimeheks.»

«Seda õigust sul pole,» vaidleb päris-Priidu vastu.

«Tõesõna,» kinnitab Präll. «Ja ega sa siia kaotama tule. Sa võid normipäevi võita. Oled siis vägev esimees, kes rahapalga kõrval kolhoosist ka normipäevi saanud.»

Priidu Seitsmes Suurim kükitab mänguringi.

«Pane raha panka,» patsutab Präll puupakule.

Priidu Suurim ei taha nannipunn olla ja otsib kakssada viiskümmend rubla lagedale. Ise sõnub:

«Pange normipäevad vastu.»

Präll võtab pliiatsi ja kirjutab ajalehe servast rebitud paberitükile:

«Oleviku» kolhoosniku
Pärt Pree
kümme normipäeva

«Allkiri ka,» nõuab esimees.

Präll annab allkirja ja ulatab pliiatsi Veera Ivaskile, kes samasuguse veksli kirjutab.

Kolm vekslit ja hunnik raha sunnivad keskendunult mängima. Keegi ei naera ega lärma nagu enne. Priidu lükkab soni kukla poole ja pühib käisega kitsast valendavat otsmikku. Ta keel ronib välja ja liigub raskete mõtteliigutustega kaasa ühest suunurgast teise. Präll on köögakil ahjusuus ja hõõrub pintsakuturjaga põlenud savipuru maha.

Varandus valib oma uueks peremeheks Prälli.

Kolm vaikivad, aga Präll lausub:

«Oleks naine hommikul öelnud, et «Olevikus» võib raha teenida, ma poleks uskunud.»

Leenard vaatab kadedalt:

«Sa võid selle veel maha mängida.»

«Ega ma raha mängu pane,» ütleb Präll, «ma panen normipäevi.»

«Sul pole õigust,» ärkab Veera Ivaskis ahnus.

«Miks ei ole,» vastab Präll, «kogu aeg mängisime normipäevadele. Esimees, lao uus nädalapalk pakule!»

Priidu Suurim on solvunud, et tema raha nii lihtsalt käest läks. Ta hakkab õiendama:

«Normipäevade peale üldse ei tohi mängida.»

«Rahast hakkas kahju?» ärritab Präll.

«Normipäevade arvestamine on tähtis riiklik üritus,» jätkab Priidu Seitsmes Suurim. «Normipäev on kolhoosikorra kõikumatu alus. Nii meile Kehtnas õpetati. Normipäev annab inimestele töötuju . . .»

«Ja võtab nende töötuju,» pistab Präll vahele.

Priidu ei lase end segada:

«Normipäevade järgi saab näha, kui palju keegi kolhoosi heaks töötanud. Kes aastas kõige rohkem normipäevi saanud, need pannakse autahvlile ja seisavadki autahvlil, sest need on sotsialistliku võistluse võitjad, meie kodumaa paremad pojad ja tütred.»

«Sa hakkad jälle agiteerima,» katkestab teda Präll. «Aga teame niigi: Muhu Sorts on esimees ja meie kol-

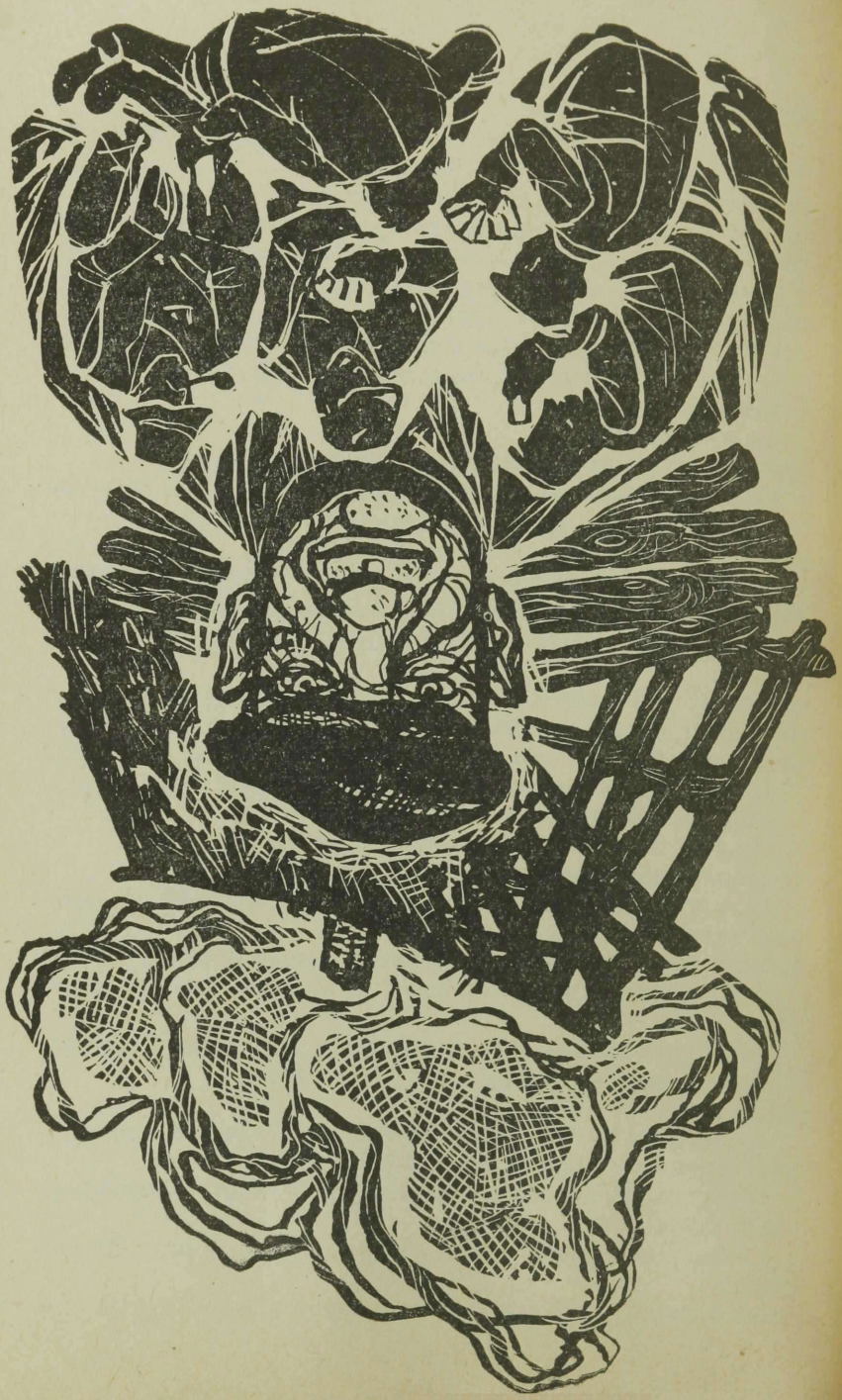

hoosi autahvlile käib nüüdsest turakamängu võistluse edetabel.»

Veera Ivask tahab õnneliku käega Prällile kuidagi halvasti öelda:

«Präll on nüüd normipäevade järgi meie stahhaanovlane, tõuseb autahvlil esikohale.»

«Ärge naerge, ma pean paremad rajooni ka esitama,» ütleb esimees.

«Kas mängime edasi?» on Präll valmis.

Raha läks mujale ja Veera Ivaskil pole samuti mängutuju.

Präll kasutab tekkinud pausi ja tõmbab taskust lehepusara. Seab end Kosta voodikotile kõhuli ja hakkab uudiseid otsima:

«Vaata, siin öeldakse: Eisenhower uurib tõsiselt fakti, et Nõukogude Liidul on vesinikupomm . . .»

«Ei tea, mis asi see jälle on?» küsib Veera Ivask.

Präll ka täpselt ei tea, ta sorib edasi:

«Ahaa, siin on septembripleenumist. Maisi ja päevalille hakatakse meil ka kasvatama. Mais käib ruutpesiti, nagu kartulitki propageeritakse.»

«Kuidas su ruutpesiti kartul kasvas?» pilkab Leenard Rinne.

Präll tahab sellest teemast mööda minna, sest traktoreid ei jätkunud ja tema algatusel rajatud õnnetu ruutpesiti-põld läks umbrohtu. Ta püüab tähelepanu lehele viia:

«Pleenum valis Hruštšovi esimeseks sekretäriks.»

Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim ei talu, et tema on tähelepanu keskpunktist välja jäänud. Ta alustab:

«Meil Kehtnas . . .»

Präll leiab lehest:

«Öised istungid ministeeriumides keelati ära.»

«Meil Kehtnas oli palju rotte ja mina olin see mees, kes nad ühiselamust välja ajas.»

Esimehe jutu ajal sõidab jalgrattal õue põrsakasvataja Oadu Panso. Ta ajab ratta puuriida najale ja astub ahju juurde, kuid jääb vaikides kuulama. Ta lootis Kostaga kahekesi juttu ajada, aga siin on miiting.

Muhu Sorts toob teise trumbi välja:

«Seal oli suur pull, keegi ei saanud temast jagu, aga mina tapsin tema ära.»

Veera Ivask tõuseb oma pakult, laskub Kosta kõrvale põlvili, et suu just kõrva kõrgusele satuks, võtab käega ümber mehe õla ja sosistab midagi. Kosta lükkab volmri teise suunurka ja õiendab labidavarrega.

«Ükskord olid rajoonis «Jõu» esivõistlused ja ma tõin maadluses Kehtna koolile teise koha.»

«Sa ju ei oska maadelda,» teab Präll.

«Kaks meest oligi maadlemas: tema tuli esimeseks, mina jäin teiseks.»

«Siis muidugi,» on Präll nõus. «Nende kolme kangelasteo eest saidki lõputunnistuse ja esimehepaberid tasku. Raske oli sul. See on nagu muinasjutus, kus kolm takistust võita, enne kui kuningatütre enesele saad ja siis äiapapa kuningriigi pealekauba kingib. Sina oled «Oleviku» kuningriigi rängas eluvõitluses kätte saanud. Kuningas Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim.»

«Ei tea, kas Eisenhower seda fakti ka tõsiselt uurib,» püüab Veera Ivask teravmeelitseda.

Oadu Panso sekkub juttu:

«Kas sa, Muhu Sorts, Kehtnas õppisid ära, mis tähendab protsent?»

«Sa siis ei tea?» kelgib päris-Priidu. «Kui üle saja protsendi plaani täita, siis on hästi, kui alla, siis halvasti.»

Oadu püüab täpsustada:

«Ei, kuidas protsent saadakse?»

«Mina saan Härbert Junnovi käest protsendid teada.»

«Ma küsin, et kuidas neid arvutatakse?»

«Mis see minusse puutub,» on päris-Priidu suureline. «Mine küsi Junnovi käest, kui tahad. Ja üldse — mis mees sa oled?»

Oadu manitseb:

«Ära nii kõvasti, minul on nõnda terav kõrv, et kuulen, kui kirp õlgedesse soristab. Minu seltskonnas võid vaikselt olla.»

Nagu teisi polekski, läheb Oadu Kosta juurde ja paneb ta põlvedele paki: kaks supitaldrikut vastamisi keeratud ja pearätiga kompsu köidetud:

«Ole terve, Kosta; Minna saatis sulle pannkooki.»

Kosta ei näita midagi välja.

Tänases seltskonnas kipuvad kõik Priidu Suurima naha vahele ja Kostat, seda hellitavad. Priidu Seitsmes Suurim püüab õel olla:

«Kosta, miks sa aitäh ei ütle? Ja mis mees sa üldse oled, sa pole nõukogude võimu kohta sõnagi öelnud. Sinu meelsus on kontrollimata.»

Oadu manab pilkamisi:

«Kosta, kuule, Kosta, sa igavene jesuiiter, kas sulle pole punane usk paslik? Sinu pärast võib ilmakera siniseks minna, sa ei liiguta kõrvagi.»

Kosta krõõbitseb labidavarre kallal. Töö on päris hästi edenenud.

Oadu lisab teise häälega:

«Kosta, astu meie poolt läbi, kui aega saad. Minna tahtis sinuga rääkida. Minna kutsus.»

Kas see on nüüd hea või halb, et inimesi siin ja meie Kostaga kahekesi ei jää? Mõtlesin veidi rääkida, aga mine tea, kas oleksingi rääkinud. Kosta ju vaikib alati, mõtleb Oadu.

Präll taipab, mis Veera Ivask Kostale kõrva sosistas ja miks Panso Minna Kostat jutule kutsub. Ta ütleb:

«Kosta, talv tuleb, sa pead lõunasse lendama — vali nüüd Veera ja Minna vahel. Kumma supp see paksem on?»

Oadu tahab Kostat säästa, ta ütleb imestunud häälel:

«Mis, Muhu Sorts, sina veel siin? Ja punaseks pleekinud pruun pintsak on s i n u seljas. Mina suvel vaatasin, et uusmaasaaja vasikas jookseb rukkivaheteel. Aga see olid siis sina oma pintsakuga küürus ratta peal. Vaata, keda mina vasikaks pidasin, sa märaeesel, kus sissekukkumine!»

5. peatükk

Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim kuulab telefonitoru parmupõrinat ja hõõrub vaba käega igavlevalt näovolte. Tema väikesed silmad kaovad puhuti voltide vahele. Rajooni täitevkomitee esimees Liiva teatab, et varsti sõidab ministri asetäitja kolhoosi, olgu esimees kontori juures kättesaadaval.

Priidu Seitsmes Suurim võtab jalgratta ja sõidab välja maanteele. Kuhu minna? Läheks Jändjasse, Vadilt edasi on sinna hästi porine tee.

Härbert Junnov pole veel Kuksemaa kaupluse taga-

kambrisse läinud, kui kontorisse tuleb mees kaabu ja hästiõmmeldud sügismantliga. Tulija tutvustab end:

«Olen Tallinnast põllumajandusministeeriumist, ministri asetäitja Rohtla. Ma sooviksin esimehega rääkida.»

Raamatupidaja Härbert Junnov on imestunud. Siiani pole ükski sisseastuja vaevaks võtnud end tutvustada. Tulevad ja hakkavad käsutama või tegutsema nagu oma tööruumis. Mida suurem ülemus, seda enesekindlamalt käitub. Peavad enesestmõistetavaks, et igaüks neid tunneb. Mõni uus võtab poisi kaasa, kes siis sosistab, et see ja see. Härbert on abivalmilt lookas:

«Kohe, ma vaatan järele.»

Päris-Priidut ei ole kabinetis. Härbert teatab sellest ja taipab siis ka end tutvustada:

«Ma olen raamatupidaja — Härbert Junnov. Esimees just oli siin, ega ta kaugele ei läinud, ehk ootaksite.»

Ministri asetäitja pärib raamatupidajalt andmeid olukorra kohta kolhoosis, et ootamisaega kasutada.

Kolhoosi esimees on Jändjasse jõudnud. Ta väntab brigaadikeskuses telefoni. Teise otsa tuleb Härbert Junnov. Päris-Priidu küsib:

«Kas minister on seal käinud?»

Telefonist kostab:

«Asetäitja või? Ta on praegugi siin, ootab sind. Kus sa oled?»

«Jändjas.»

«Millal sa sinna jõudsid? Siin oodatakse.»

Priidu Seitsmes Suurim paneb toru konksule. Ta võtab ratta ja sõidab tagasi. Ojasilla juurest keerab Prälli poole. Ajab Prälliga õues paar sõna juttu ja suundub siis karjamaametsa-vahelist teed pidi Lelle külla. Otse saab paar kilomeetrit.

Ministri asetäitja on õnneks maastikumasinaga välja tulnud ja murrab neist poriaukudest läbi, mille kaldalt Jaan Laide kunagi odrakoti leidis. Jändjas siiski ei vea: Priidu Suurim olnud siin, aga lubanud edasi Kriilevälja brigaadi sõita. Eks ta läinud otse läbi metsa Lelle kaudu, aga autoga peab sinna suure ringiga sõitma: kontori juurde ja sealt teeristilt Kriilevälja poole tagasi. Pealt kümne kilomeetri kõvasti. Eks Vadilt saaks ka otsemalt Lelle kaudu Kriileväljale, aga sügisese teega ei tasu seal masinat lõhkudagi, parem ikka maanteed pidi ringiga.

Masin hüpleb tagasi maantee poole ronida. Ministri asetäitja hoiab kahe käega kinni, et peaga presentlakke ei vupsaks. Muljub viimati kaabu ära. Kaabu pole sellise tee ja maastikumasina jaoks.

Kriilevälja brigaadikeskuses ootab asetäitjat sama halb uudis. Esimees olnud siin, aga juba Vadi poole ära sõitnud. Ah otsijad tulid Vadilt läbi? Kes teadis, oleksid võinud seal teeotsas oodata, kindlasti oleksid kokku sattunud. Eks otse Lelle kaudu saaks läbi suure häda ka kuidagi Vadile, aga masin all, siis ikka parem kontori juurest teeristi kaudu sõita. Tee küll kolm korda pikem, aga rutem saab.

Autol jälle ots ümber ja tuldud teed tagasi Vadile. Sõidetakse brigaadikeskusse: esimeest pole nähtud. Sõidetakse teeotsa ootama. Keda lagedale ei ilmu, see on Priidu Suurim. Oleks nagu seal porise tee taga Lelle külas õhku auranud.

Viimati nähti teda Kriileväljal, tuleb sinna sõita, et uuesti ja täpsemalt jäljed üles võtta. Võib-olla on praegugi sealkandis. Auto vurab jälle teeristi kaudu Kriileväljale tagasi.

Tühi pendeldamine «Oleviku» peal annab ministeeriumi mehele aega end koguda. Kuigi pool aastat juba paigal, tunneb ta end kõrges ametis veidi ebamugavalt, võiks isegi öelda — piinlikult. Umbes samuti nagu uues ülikonnas, mis on küll väga hästi õmmeldud ja palju ilusam kui eelmised: see uus annab end kandjale igal sammul tunda ja sellest tekib mõte, et ta näeb välja kuidagi veider või silmatorkav ja et kõik ümber teda võõrastavalt vahivad. Ministri asetäitja amet pole ka veel sisse istutud ja vahel on tunne, et kusagil mujal oleks õigem paik. Liiga noorelt edutati, põllumajanduse kogemusi on vähe. Kuid pärast Stalini surma on paljusid noori ametisse pandud. Koos temaga Moskvast koolist tulnud said kõik vastutavad kohad.

Mitmesugused ketserlikud mõtted on pähe tulnud, mida ei saa kellelegi rääkida. Peaksid veidrikuks. Näiteks selline — kui ministeeriumi asemel töötaks ainult viis inimest. Esiteks: absoluutse mõistusega minister, kellel poleks vaja igasuguseid kolleegiume ja nõupidamisi, kus vahel isegi igale karjalapsele tuttavat asja kümmet kanti enne nämmutatakse, kui välja sülitatakse. On ju abso-

luutse kuulmisega helimeistreid, miks ei võiks ministritoolile kedagi taolist mõtlemises leida. Siis oleks veel kaks spetsialisti ja kaks tehnilist töötajat kirjavahetuse korrashoiuks. Ja kõik. Kas põllumajanduse juhtimine oleks paremal või halvemal järjel kui praegu? Muidugi, üks kindel eeltingimus peaks seejuures täidetud olema: iga kolhoosi juhiks inimene, kes sellest tööst täiesti üle on ja ilma lapsehoidjateta toime tuleb. Sellised nagu Olbrei Raplas ja Marrandi siinkandis. Ja teisest küljest: kuni igal pool esimehi pole, ei aita see mitmekorruselise maja täis rahvast seal Tallinnas Laial tänaval ikka midagi. Ainult linnast kolhoosi ei juhi. Teine tingimus muidugi ka: viie mehe puhul ei tohiks ministeeriumi kaela sadada igasuguseid järelepärimisi ja aruannete nõudmisi. Saagu see valu statistikale või kellele tahes. Kuid ideaalist on asi kaugel... Ja kuidas saakski ta lähedal olla sellistele uutele asjadele nagu kolhoosid. Siin alles otsitakse ja katsetatakse ja võib-olla päris ei teatagi, milline on ideaal. Võib-olla praegustes raskustes kobatakse ainult ideaali leidmiseks, et alles seejärel siht võtta ja selle suunas minema hakata. Kes on see jumal, kes ütleks, millises paigas me oma kolhoosidega praegu oleme. Aasta kolmekümne pärast oleks kerge tagantjärele tark olla. Siis on juba näha, mis õigesti välja tuli ja mis valesti.

Kriileväljal püüab ta võimalikult täpselt selgitada, kuhu esimees ikkagi läks. Üks teab kinnitada, et Priidu Suurim öelnud sulaselgelt: «Ma lähen Jändjasse tagasi.» Uuesti Jändjasse kolistada? See on juba liiast. Aga mis teha, esimeest peab nägema. Ega Tallinnast poolde Eestisse tühja sõitu ei tehta. Pealegi liigub esimees kolhoosis, pole kodust ära.

Jändjas ojasilla juures jõuab auto järele kolhoosnikule, kes astub, ajalehepusar taskust paistmas. Kalifeepükstes ja poolsaabastes mees peatab auto ja küsib:

«Kas te olete eksinud või? Siin Jändjas pole mingit vaatamisväärsust. Kui te just Kosta Jansi juurde ei lähe.»

«Ei, meil on esimeest vaja. Otsime teda juba hulk aega kolhoosi pidi.»

«Olete rajooni mehi või?»

«Ei, Tallinnast, ministeeriumist.»

«Ega te leiagi esimeest, tal kolhoosi teed-rajad teada.

Siin rajooni mehed vahel jahivad kolm päeva ja lähevad tühjalt ära.»

«Mis siis saab? Mul väga oleks vaja . . .»

«Eks ta meil oleks ka esimeest väga vaja, aga vaesed ajad, kust sa kõike head korraga võtad. Hea, et kolhooski on.»

Ministri asetäitjal on oma mure suurem ja öeldu ei jõua temani:

«Mis teha?»

Kolhoosnik tammub jalalt jalale, nagu mõtleks ka, mis teha. Siis ütleb:

«Ma küll tean, kust esimehe praegu üles leiaks.»

«Siis on ju korras! Kes te ise olete?»

«Ma olen siit kolhoosi tallimees, naine hüüab mind Prälliks. Ta ise on kuulus maadleja.»

Ministri asetäitja on noor mees. Prälliga umbes samades aastates. Temal on praegu kõrge ametimure nii südame peal, et ei vaevu kolhoosi õhkkonda sisse elama, kuigi Prälli ütlemised võiksid meeleolu ja mõtted sinnakanti juhtida.

«Kas te ei saaks kaasa tulla ja teed näidata?» teeb ta Prällile ettepaneku.

«Autoga mulle meeldib sõita,» kiidab Präll mõtte heaks. «Ega autoga iga päev saa, ma rohkem ratsamees.»

«Istuge peale!»

Präll viivitab; et ministeeriumihärra ise ei taipa, siis ta õpetab:

«Te seadke end tahapoole, mulle meeldib ees sõita. Siit on parem teed öelda.»

Ministri asetäitja seab end taha, aga et asi juba teda ennast puudutab, siis jõuab mingi aimuse algus temani, et siin «Olevikus» on nagu midagi õhus. Rajooni kõige mahajäänum kolhoos, seda ta teab, aga . . .

Üle silla ratsutab Prõlla. Ta jõuab autoni, kui juht käivitab. Nähes Prälli, hüppab ta hobuselt, et küsida.

Präll jõuab temast ette:

«Ma sõidan veidi ministriga ringi.»

«Minister?» imestab Prõlla.

Tallinna mees täpsustab:

«Ministri asetäitja.»

«Oo, härra aseminister ise,» rõõmustab Prõlla. *«Parlez-vous français?»*

Aseminister näitab autojuhile käega ja see võtab hooga paigalt. Põlla jääb nõutult järele vahtima. Need nüüdse aja mehed ja ministrid...

Veidi aja pärast sigineb autos jutt: kuidas töödega on ja kas šefid ka on aidanud?

Präll seletab:

«Käivad ikka vahel. Ükskord jäi paks linnamees pehmel kartulipõllul sisse. Ei saa enam kuidagi kätte, rakenda või hobune ette.»

Teeristilt läbi, kuid enne Kriileväljat laseb Präll kõrvalteele sõita. Auto jäetakse ootama ja edasi minnakse jalgsi.

«Auto on kaugelt kuulda ja näha,» seletab Präll.

Priidu Suurim ongi traktoristide juures, kes suuri kive põllu äärde veavad. Ta on viisakas, kergitab isegi soninokka poole tolli võrra, kui teretab.

«Töö edeneb?» alustab ministri asetäitja erapooletult.

«Töö edeneb, ainult tasuda ei jõua nii ruttu kui vaja,» seletab päris-Priidu. «Traktorijaam esitas hilinemise eest juba viivise nõudmise.»

«Suur see summa on?» tunneb asetäitja huvi.

«Mina ei tea,» vastab Priidu Suurim, «aga traktoribrigadir on siin.»

Traktoribrigadir ulatab küsitud dokumendid.

Nüüd on ometi midagi konkreetset pihus ja ministeeriumi mees püüab asjasse süveneda. Arve on suur.

«Kas te olete teistel põldudel ka kive vedanud?» küsib ministri asetäitja.

Traktoribrigadir kinnitab, et on.

«Tahaksin näha akte üksikute põldude kaupa. Näiteks siinse töö kohta,» küsib ministri asetäitja.

«Me just tegime,» ruttab Priidu Suurim ütlema, et nõnda põhjendada enda viibimist siin võsa vahel.

Ministri asetäitja uurib akti ja hindab väljaveetud kive pilguga. Siis küsib:

«Mille järgi te kivide mahtu määrate?»

«Meil on kivihindamise tabelid,» õigustab brigadir.

«Aga need kivid ei anna nii palju mahtu välja,» kahtleb ministri asetäitja. Ta pöördub Priidu Suurima poole: «Te ise hindasite?»

«Ma olen jah siin.»

«Uurime veidi neid kive,» asub asetäitja tegutsema.

Käiakse kivi juurest kivi juurde, mõõdetakse, vaadatakse

tabelit ja märgitakse paberile. Ministri asetäitja küsib nagu enese kontrollimiseks Priidu Suurimalt:

«On nii?»

Päris-Priidu vaatab ka numbritulpasid, jõllitab silmi ja tunneb end abitult nagu kits kirikus.

«On nii?»

Esimees pingutab, nii et otsa võtab niiskeks. Sasib nõutult märjaks tõmbuvaid salkusid kõrva ääres ja naeratab süütut lapsenaeratust.

Ministri asetäitjale tundub esimees natukene kentsakas. Ta veab sõrmega rida ja jääb ühe arvu juurde peatuma:

«Kas see?»

Präll, kes on kogu aeg ninapidi juures, ütleb:

«Õige jah.»

Priidu veerib numbrit lugeda:

«Viissada — viis . . .»

«Kus?» muutub asetäitja tähelepanelikuks.

«Viissada viis,» kordab päris-Priidu õnnelikult.

Ministri asetäitja ütleb:

«Mees, sa ei oska ju kivihindamise tabelist aru saada. Ja numbreid ei tunne.»

«See on viis tuhat viis,» torkab Präll.

Asetäitja jätkab:

«Traktorijaam on siinse töömahu umbes poole suuremaks hinnanud ja kolhoos peab topelt maksma.»

«Nad tüssavad,» süüdistab Priidu Suurim.

«Aga sina ära lase tüssata, selleks siin oledki,» õpetab ministeeriumi mees.

Präll teab öelda:

«Lehes seisis, et riik ulatab kolhoosidele abistava käe traktorijaamade kaudu. Seal on targemad asjatundjad ja seal on tehnika. Kui kolhoosis on kehvasti, siis nemad aitavad järjele . . . Miks riik meie Priidut püüab tüssata, aga järjele ei taha aidata?»

Ministri asetäitja ei oska vastata.

«Meie traktorijaama mehed oma tarkusega püüavad rohkem raha kolhoosilt välja petta,» süüdistab Präll edasi. «Mitte abistajad, vaid tüssajad riigi sildi all.»

«Ma uurin seda asja,» lubab ministri asetäitja, et piinlikust jutust üle saada.

Mehed sammuvad auto juurde tagasi koos Priidu Suurimaga.

Ministri asetäitja tahab mõne eesrindlasega rääkida. Keda näidata? Viiks Oadumõisasse Minna Panso juurde, mõtleb Priidu Suurim.

«Kas te käisite Kehtnas koolis?» küsib asetäitja.

«Jah. Tapsin seal suure härja, keda keegi ei julgenud puutuda.»

Auto jääb Oadumõisa värava ette ja mehed astuvad välja. Trepile ilmub Oadu Panso, ringutab mõnuga ja tugevalt:

«Õääh!»

«Kas tema ongi?» küsib asetäitja poolihääli esimehelt.

Priidu Suurim kiidab järele:

«Tema jah.»

Ministri asetäitja küsib Oadu Pansolt:

«Päeva ajal tulete magamast?»

«Põllumees magab, põld kasvab, ametmees magab, amet seisab.»

«Nii elategi?»

«Öösel sai põrsaid valvatud.»

Ministri asetäitja vaatab küsivalt Priidu Suurima poole.

«Ta töötab sigadega,» lausub päris-Priidu hooletult.

«Olete vana põllumees,» pöördub külaline uuesti Oadu Panso poole, «miks kolhoosipõllud vilja ei kanna?»

«Talu jõud on mullast kadunud. Nüüd sõidetakse kord sitaste ratastega üle põllu — ongi kogu väetis. Ristikuseemet pole, looduslik hein on lehmasööt. Sigu vähe, ja neidki pole kuhugi panna.»

«Aga räägitakse, et teil enesel läheb töö hästi,» mainib ministri asetäitja.

«Jah, piibliski on öeldud, et ela usinasti ja kasinasti, siis su kari kosub.»

Präll taipab, et aseminister peab Oadut-vemmalt tubliks kolhoosnikuks ja et see valestimõistmine on Muhu Sortsi temp. Tasub tabelijutu eest kätte.

«Olete «Olevikus» juurdunud?»

Oadu vastab ikka kerges toonis:

«Talupoja sugu ja paju sugu ei kaota keegi ära.»

Veera Ivask on vahepeal koormaga aida juurde sõitnud. Priidu Suurimal tekib hea mõte:

«Veera, ma võtan selle hobuse. Ratas jäi kivivedajate juurde, sõidan hobusega sinna tagasi.»

Veera ei anna:

«Ma teen praegu kolhoositööd, palun mitte segada.»

«Ma olen esimees ja nõuan.»

«Sa võid minult, nõrgalt naisterahvalt, jumal teab mis nõuda.»

Ega Veera Ivaskiga tasu teiste juures sõnelda. Priidu Suurim soostub:

«Mine siis too siit Vadi talli juurest mulle hobune vankriga.»

«Hobused on karjamaal.»

«Püüa kinni ja rakenda ette.»

«Kes selle eest maksab?»

«Võta pool normipäeva.»

«Anna neli, siis toon.»

«Karjamaalt toomise eest neli normipäeva?» on päris-Priidu sellisest röövimisest lausa jahmunud.

«Too oma hobune ise.»

«Kas vähemaga ei saaks?»

«Sa alles trahvisid Prälli kolme normipäeva mahavõtmisega, kusagilt need peavad tagasi tulema.»

«Hea küll, too ära. Saad,» lubab esimees.

Ministri asetäitja on seda dialoogi vaikides pealt kuulanud.

Veera Ivask jõudis jutu kestel noorele, ilusasti riides mehele silmagi teha. Tuleks niisugune esimeheks!

*

Ministri asetäitja Rohtla läks ja saatis Tallinnast ministeeriumist valitsusejuhataja Raidi «Olevikku». Raid oli mitu päeva kohal ja uuris tootmistegevust iga kandi pealt. Läks Tallinna tagasi ja lubas mõne päeva pärast üldkoosolekule tulla ja sõna võtta. Tehku esimees ise vahepeal juhatuse koosolek.

Koosolekut pole päris-Priidu «Olevikus» veel pidanud, seepärast tuli Kuksemaa kaupluse juurde julgust võtma.

«Kas täna ajad juhatuse kokku?» pärib ehitusbrigadir Bernhard Lõõbe.

«Raid käskis jah.»

«Ega see esimeheamet vist kerge ole?»

«Ta on nii, kuidas mees juhtub. Minul pole raskust midagi,» uhkustab Priidu Suurim.

Peoliine müüb, mis küsitakse, ega hakka hurjutama,

kui pudelid siinsamas avatakse. Päris-Priidu pakub esimese suutäie üle leti poeemandale. Ostjaid rohkem pole ja Peoliine läheb tagakambrisse. Priidu Suurim seab end küljetsi leti najale ja tunneb elust mõnu.

«Oisu on täpselt Eesti keskel. Meie seisame praegu naba paigal. Vaata kaardilt, kui ei usu,» ütleb Priidu Suurim.

«Eks ta ole,» kinnitab Bernhard Lõõbe, kes ei taipa, kuhu jutt peab viima.

Päris-Priidu jätkab:

«M i n a valitsen seda keskpaika, kõik teised on ümber minu.»

«Õigus,» kinnitab Bernhard Lõõbe. «Kui kõik Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi kolhoosiesimehed kokku paneks ja ühe suure esimehe teeks, siis oleksid sina ka just naba paik.»

«Just.»

«Ainuke häda, et nabaga keegi ei mõtle. Pole see paik.»

«Just,» on päris-Priidu nõus. Ta rüüpab hoolega.

«Kuule, Naba, huvitav oleks teada, kas sa vahel püüad mõelda?»

«Ma mõtlen praegugi.»

«Mida?»

«Kolkoosi juhtimist . . . Jaan Laide ükskord ütles, et iga teine käsk, mis ülalt antakse, on totrus. Mõtle ise: kui iga teise käsu täitmata jätaks, siis lähekski kolkoos ülesmäge. Kui nüüd oskaks ühe õige käsu ära taibata, siis sellest peale hakkaks iga teist täitmata jätma ja vili kasvaks.»

«Kas sa tõesti ise mõtlesid?»

«Ega kolkoos pole naljategu.»

«Ega muidugi — õppind mehed, head riistad, mis see kolhoos meie käes.»

«Esimese käsu valikust oleneb, kas täidad pärast seda ainult kõik õiged või ainult valed käsud. Ma vist siiamaani täitsin kõik valed. Raid ministeeriumist ütles, et «Olevik» on kõige põhjakäinum. Kuidas ta muidu sinna läks?!»

Bernhard Lõõbe arvab:

«Kui kardad valesti valida, siis jäta kõik korraldused täitmata — on eksimine välditud.»

Kauplusse astub Kaada Lepp:

«Noh, Muhu Sorts joob, aga koosolek pidi tulema. Minu Joosep läks juba kontori juurde.»

«Nad joovad seal ka,» lohutab Bernhard Lõõbe.

«Ära ära põlga,» pakub päris-Priidu Kaadale pudelit.

«Ma ei või, mul süda läbi. Käisin arstil, mingit abi enam pole loota.»

«Oled mehe vastu liialt südant tarvitanud,» ütleb Lõõbe.

«Katsuksite ise ka kolhoosis üksi pere eest hoolitseda, kui niisugune mees kõrval.»

«Peoliine!» hõikab esimees.

Kaada ostab ja teeb minekut.

«Sa arvad, et juhatuse liikmed joovad?» pärib Priidu Suurim.

«Ma tean.»

«Siis läheb koosolek lörri, hakkavad lällama ega kuula mind,» kardab Priidu Seitsmes Suurim.

«Eks ta nii lähebki,» kinnitab Bernhard Lõõbe.

«Tule ka appi,» kutsub esimees.

«Ega nad mind pea kuulama.»

«Mis siis saab?»

«Mis sa tahad taha panna, ei ole vankert, ei rege,» ohkab ka Bernhard Lõõbe. «Ahaa, mul on idee, aga sa pead välja tegema... See su päästab.»

«Ütle,» on esimees hakkamas.

«Teed välja?»

«Kui abi on, ega ma ei keela.»

«Näed,» Lõõbe näitab näpuga poeriiulile.

«Sitsikleidiriie,» ütleb Priidu Suurim.

«Ei, Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim Naba. Ei, see on miilitsamüts.»

«Siis s e d a näitad mulle?»

«Sitsiriie sind ei päästa.»

«Mis see müts...»

«Arva ära.»

«Et panen pähe või?»

«Eh, sind! Sa pane kaks soni või miilitsamüts või mistahes pähe, siin tunnevad kõik, et sa Muhu Sorts oled. Sa osta ära, Peoliine pakib paberisse ja vii poeta salaja kontoris kapiäärele nähtavale.»

«Tolmab seal ära.»

«Homme pane kappi, on teine kord ka võtta. Aga täna juhatuse mehed näevad, arvavad, et miilits majas ja lärmavad vähem.»

«See on hea mõte jah... Aga kui ikka prooviks enda peas.»

«Sa oled juba purjus, et nii lihtsat ei jaga: kata oma nuppu kuidas tahad, ega ei aita, kui midagi sees pole. Juhatusele on tühi müts hirmsam. Sinu nuppusid võib kontoris kümme olla ja igal kaks miilitsamütsi otsakuti, ei juhatus kõssagi.»

«Peoliine!» hõikab Muhu Sorts.

«Kas otsas?» küsib Peoliine.

«Müü see miilitsamüts mulle,» teeb esimees ettepaneku. «Ega kolkoos pole naljategu.»

Peoliine müüb, selleks ta poes on.

Bernhard Lõõbe läheb Priidu Seitsmendaga kaasa kontori juurde, et lavastust lõpuni viia.

*

Rahvas sumiseb, lärmi on nagu laadal. Kaua pole üldkoosolekut olnud, nüüd sobiv põhjus kokku tulla, pudelit upitada, head meelde tuletada ja halba tagasi öelda. Vanasti tehti seltsimajas pidu, nüüd on üldkoosolek laialt kokkusaamise paik.

Koosoleku ootel otsib Bernhard Lõõbe üles esimehe:

«Kas mütsist oli abi?»

«Juhatuse koosolekul või?» küsib Priidu Suurim vastu.

«Seal jah.»

«Oli küll, päris vaikselt istusid.»

«Mida te arutasite?»

«Seda hästi ei mäleta, Kuksemaal sai ikka liiast võetud.»

«Teed pudeli välja?»

«Kas ma lubasin?»

Ministeeriumi valitsusejuhataja Raid võtab esimehe käsivarrest ja juhib ta juhataja laua juurde.

Koosoleku juhatajaks seatakse naismaadleja Prõlla ja protokollijaks ilusa käekirjaga Härbert Junnov. Ruum sumiseb. Prõlla püüab vaikust majja tuua, kuid päris ei õnnestu, sest paljud on pudelist peotuju saanud. Ta annab avasõna esimees Priidu Suurimale.

Päris-Priidu teretab koosoleku juhatajat eksesimeest Prõllat kättpidi ja ütleb vaikselt:

«Hoiame kokku, meid on vähe.» Seejärel astub kõnetooli, laseb käega üle heleda otsmiku, võtab soni peast, jätab

juuksed salkus turritama ja alustab: «Seltsimehed, me elame tähelepanuväärsel ajastul, kus septembripleenumi otsus on kolhoosist üle käinud ja palju head ära teinud . . .»

Härbert Junnov pöörab näo Muhu Sortsi poole, toetab pea käele ja kuulab. Pole mõtet protokollidagi. Priidu on Priidu, ühestki otsast temast meest pole. Ei ole temast riidlejat, ärimeest ega põllumeest. Dokumenti ka ei tunne. Kena Saaremaa mees, viskab viina ja vahel nalja. Tõsist asja temaga ei olegi, muudkui naljakad. Allkirja kuhugi ei keela. Härbert saab temaga hästi läbi. Täitsa Junnovi mees: kolhoos käib alla iga päevaga, ära aastast räägigi. Pole asja ei ütlemise, ei kirja, ei organiseerimise kandi pealt.

Härbert Junnov võtab pliiatsi ja hakkab ajaviiteks arvutama, kui raske kivi Priidu Suurim uppuva kassi kaelas on. Priidu aastaga on kolhoosi teraviljatoodang langenud üheksakümne viie tuhande kilo võrra. Nii rasket uputamiskivi on fantaasias ka raske ette kujutada: hulga suurem kui partorg Luhtala ja külaline Osula kahekesi kokku olid. Kaera saadi sel sügisel kakssada seitsekümmend kilogrammi hektarilt. Kaer nagu kõlgas, aga kevadel külvati sinna kakssada kilogrammi head seemet. Riigilt saadi korralik külvis. Aasta töötati ja nähti vaeva: tulemuseks ainult seitsekümmend kilogrammi puhast saaki hektarilt. Kui päris-Priidu tuleva suve ka esimees püsib, siis oleks riiklikult võttes kasulikum mitte ühtegi hektarit külvata, põllud söötis hoida. Jääb riigi hea seeme alles ja rahvas pääseb palgata tööst. Priidu on Priidu . . . Priidu Seitsmes Muhu Sorts Suurim Naba.

Päris-Priidu lõpetab oma patriootilise kõne ja koosoleku juhataja Prõlla teeb uuesti katset vaikust majja saada.

Uusmaasaaja Lukas Liiv on hiljaks jäänud. Ta astub ruumi, võtab lumise kõrviku peast, rapsib vastu põlve: «Küll sajab toredalt!»

Prõlla annab sõna ministeeriumi valitsusejuhatajale Raidile. Härbert Junnov seab end protokollima:

«Vähenenud paarituste arv. Sealiha tootmine peaaegu null. Söötadest on olemas koresööta 68% ja teravilja 5% vajadusest. Raha pole normipäevadele ega jagamatule fondile.»

Jutukõmin hakkab kõneleja häält matma. Prõlla püüab iga ameti korralikult ära pidada, nii on ka tänase kohustusega. Ta katkestab kõneleja ja koputab veel kord koosolijate südametunnistusele, et «Oleviku» kolhoos pole üksnes Raidi asi, vaid ka kõigi nende, kes siia kokku tulnud.

«Septembripleenumil kavandati abinõud põllumajanduse tõstmiseks. Materiaalne huvi seatakse ausse. Rõhku hakatakse panema maisile ja päevalillele, hakkame varuma kuus tonni silo lehma kohta. Loomakasvatust hakatakse planeerima ja arvestama esimesest oktoobrist esimese oktoobrini,» loeb Raid oma lehelt. «Ja EK(b)P Keskkomitee büroo otsustas anda «Oleviku» kolhoosile kaks kuni kolm aastat tõhusat abi, et te võiksite täie hooga hakata ehitama uusi, kaasaegseid tootmishooneid, mehhaniseerida tootmisprotsessid loomakasvatuses ja nii edasi. Kuid kõige selle juures kolhoos iseenesest ikkagi kolhoosiks ei lähe. Teie ise peate käed külge lööma, et see abi tühja ei jookseks.»

Laadasuminas on raske aru saada, kas keegi peale Härbert Junnovi kuulab või ei kuula Tallinna meest. Igatahes uusmaasaaja Lukas Liiv ei vaevu isegi vahele hüüdma, ajab hoopis mingit äri oma naabriga.

Prõllale tundub, et ta hakkab alla jääma. Niisugust asja pole tal eluski juhtunud. Teda pole veel seljale pandud. Sellest koosolekutäiest rahvast peab ka jagu saama. Ta püüab veel kord tavalisi veenmisvahendeid kasutades korda luua, kuid jutukõmin aina kasvab. Raid lõpetab ettekande ja istub. Prõlla seisab mõne minuti, et saal tema vaikimist märgates tähelepanelikuks muutuks. Ei aita...

Ta hõikab:

«Kas pean revolvri välja võtma ja lae auklikuks laskma?»

Sellist Mehhiko filmi vaadati siin mõni aeg tagasi.

Prõlla kasutab siiski teisi vahendeid.

«Kes soovib sõna võtta?»

Paar kätt tõuseb. Üks neist kuulub ootuse kohaselt Pläralära Leenule. Ja Prõlla teab, mis ta teeb. Tänase õhtuni pole siinmail ükski koosolekujuhataja Pläralära Leenule sõna julgenud anda. Aga täna Prõlla teab, mis tema sõnakuulmatutega teeb. Ta lubab sõna, ta isegi kutsub Leenu kõnepulti.

Esialgu ei taipa keegi Prõlla manöövrit ja Pläralära

Leenu astub ette nagu iga tavalise koosoleku iga sõnaõiguslik osavõtja. Ta alustab päris-Priidu palvemajajutlusest peale levima hakanud algussõnadega:

«Seltsimehed, me elame tähelepanuväärsel ajastul... kus partei ja valitsus annavad meile igal kevadel uue viljaseemne ja pealekauba uue esimehe. Ja veel elame me septembripleenumi-järgsel ajastul, nagu ilusasti ütles meie Priidu Suurim Naba. Ja veel me elame ajal, kus isegi ministeerium teeb pingutusi, et me senisest v e e l g i k i i r e m i n i ühiselt valitud teel edasi sammuksime, nagu alles ütles meie volinik Raid.»

Prõlla vaatab ringi, kuid muutust pole veel märgata, sest kõne algus sarnaneb liialt eelkäijate omale. Kuid kohe jõuab Pläralära Leenu omale joonele:

«Üks kevadpoole suve tuli meile valge kassipoeg — salkus, kräämas ja kõhn, ainult näokene oli roosa. See oli siis, kui meil veel oma talu oli. Kust tema tuli, ei tea, aga ukse ees tema istus ja näugus. Emal läks süda haledaks, võttis enda juurde. Tädi Paidest oli meil, tema ütles, et mis sa rojust võtad: mustab maja ära; ega sellisest kõverikust hiirepüüdjat tule.

Ma tahtsin rääkida meie esimehest. Töllerdab küla vahel, sõtkub tee porile ja muud tolku temast pole. Suvel laskis emtejotil korraga nelikümmend hektarit heina maha niita, aga riisuma traktoreid ei kutsunud. Rahvast ka kokku ei ajanud. Hein on praegu lume all loos. Ma siis juhtusin temaga teel kokku ja rääkisin pikalt, kuidas heina tuleb teha. Tema nühib aga nina ja ei ütle sõnagi. Mis mees või mis esimees niisugune on. Üks mees peab täkku täis olema, siis tema mõte ka jookseb.»

Üldkoosolek hakkab mõistma, mis saatus teda ootab. Leenard Rinne isegi hüüab vahele:

«Kas nüüd istume hommeõhtuni?»

Pläralära Leenu ei tee väljagi, räägib rõõmsalt, pausi pidamata:

«Teinekord ma nägin, kui esimees turu jaoks tapetud vasika aidamees Prõllale üle andis. Ei olnud päid-jalgu ja vasika suur maoauk haigutas tühjalt, nagu oleks seal pomm lõhkenud. Prõlla küsis, et kus süda ja maks, kus kael ja koodid. Esimees ainult mõkitas naerda. Siis Prõlla tegi poolnelsonit. Ma tean maadlust küll — Präll on mulle edasi õpetanud. Topeltnelsonit polnud vaja sel-

lele tossile raisatagi. Kus oli ehvekt. Kannarauad korra välgatasid päikese käes ja esimees oli põrmus. Ronis minema, ei ole aida juures sellest peale nägu näidanud.

Siis kui meil veel oma talu oli, läksime kolmeks päevaks luhta heinamaale. See kassipoeg oli ühe öö meil olnud, ei tahtnud teda üksi koju jätta. Pandi Juns vankrile ja Paide-tädi istus ka sinna. Kassipoja pistis ema silmapesukaussi, sest ei teadnud, mis tema sõidu ajal teha võtab. Tee peal ikka piilus rätiku vahelt kaussi, et kas pole juba mustust lasknud. Ei lasknud, Junsil tuli enne häda peale. Hobune peeti kinni ja kõik läksid võsasse; vang lasti ka vallale. Aga just haugatas suur külakoer, valge kera oli nagu välk suure kase ladvas. Siis ema meelitas singiviilakuga, ei tulnud alla. Ema ronis ise üles järele, aga ei saanud nii kõrgele. Kurjustas isaga, et see südametu inimeseloom ei tunne kassipojale kaasa. Paide-tädi parastas: las roju jääb, saab tast lahti. Kassipoeg ei sobi laste juurde. Tädi on nii peen inimene, et teiste nähes sööb aedmaasikaid ükshaaval suure sukanõelaga. Kui üksi on, siis pistab pihuga. Ma tean küll. Ema hädaldas, et ta ka jumala loom, peab ära päästma. Tahab juua või mis tahes. Jäi ikkagi päästmata.

Kuhu ma nüüd jäingi. Ah, jah — ma tahtsin öelda, et leiva toomisega on häda. Linnas leivasabas ei kannata naised meiesuguse juttu välja. Või on meie lõhn neile vastumeelt. Hakkavad üht- ja teistpidi nimetama. Et kolhoosnik veab nende eest kotiga leiva ära. Laovad välja ikka niisuguseid ja naasuguseid. Täissöönud ja tahad veel leiba, missugune sa siitpoolt ja missugune sa tagantpoolt välja näed. Ma siis ütlesin, et on aga rinda ja on aga mõnda. Loetlesin eesti keeles, missugust mõnda. Pikk joru sai. Kus hakkasid sõitlema ja lurjuseid peale lugema. Jäta või leivad ostmata. Mina pidasin vastu, aga mõni läks küll tühjalt poest minema.»

Koosolekuruum on vaikseks jäänud. Prõlla on saavutanud oma tahtmise. Nüüd aga pole enam võimalik hoogu sattunud Leenut vaikima saada.

«On rinda ja mõnda, ega seda salgama ei minda. Mina kasvasin vara täis. Tuleb meelde, kuidas ükskord sõnnikutalgu õhtul meie õues tantsisime. Seal oli üks poiss, kes hakkas mulle hirmsasti meeldima. Ma nimesid ei ütle, ta nüüd juba naise võtnud. Hullasime õuel ja ma jooksin eest

ära aita. Mõtlesin, et tuleb järele. Võtsin särgiväele ja pugesin teki alla. Ootan, ei tule. Üks sõbranna tuli. Saatsin ütlema, et ma olen aidas, poiss võib mind siit üles leida. Poiss ikka ei saanud aru. Tuli juhatuse peale küll aita, aga ei osanud midagi peale hakata Istus voodiveerel ja silitas kätt ja küsis, miks ma nii vara magama lähen, kui teised alles tantsivad. Läkski välja tagasi. Poisid on vahel nagu eilsed vasikad. Eks ma ise olin enne samasugune. Siis kui ma ühe aasta tehnikumis käisin, olin niisama taipamatu. Koolivend Redel Tartu kandist kutsus mind viljarõugu taha. Oli viljalõikuse lõuna. Kutsub istuma ja ise hakkab sekeldama. Tüütab ja tüütab ja ise muudkui räägib: Leenukene, ole nüüd päris rahulik. Leenu, kuule, ole täiesti rahulikult. Mina sõdin kätega vastu, tema korrutab: ole nüüd, Leenukene, rahulikult; ära rabele. Ei mina saanud päris arugi, mis tema tahtis, muudkui kõdi tegi. Mina vahel kardan kõdi ja vahel ei karda. Aga tema ainult: Leenukene, ole nüüd päris rahulikult. Tütarlapse asja: ei saanud mina temast, tüütust, siis veel aru.

Kuhu ma jäingi?»

«Kantslisse jäid, astu alla,» hõikab Leenard Rinne.

Leenu ei kuule ega näe, ta ainult räägib:

«Seekord selle kassiga oli nii, et heinamaal kolme päevaga unustasime ta ära. Kolmanda päeva videvikus, kui juba kodu poole sõitsime, tuli uuesti meelde. Juns tahtis kassi, tädi arvas, et selle aja peale on kõngenud. Ema kahtles, et äkki on veel alles. Isa peatas hobuse ja istus ükskõikselt vankris. Nii kui ema sai maha astuda, hüppas valge kera temale sülle. Videvik juba, küll ema ehmatas. Kass hoiab küüntega põllest ja näugub haledalt. Küljekondikesed väljas ja silmad põlevad. Küll ema ehmatas. Ei jäänud muud, kui võta kass kaasa. Kisendab, aga mis sa talle süüa annad, kõik nõud said tühjaks. Toidu pärast koju sõitsimegi. Oli veel kuivatatud soolasärge. Paide-tädi ütles: anna, las kõngeb. Ema ikka kõhkles, et kui ootaks koduni. Kassipoeg kisendas. Viimati anti soolasärge.

Ma kasutan sõnavabadust ja mul on veel palju rääkida. Ennist, kui ma istusin ja Tallinna mees rääkis, laskis üks kolhoosnik piukspeeru. Ma ütlen, et seda pole lubatud. Ühiskondlike asjade arutamise peale ei tohi lasta. Selleks on eraldatud kolhoosnikule isiklik aiamaa, seal tehke, mis

tahate. On öeldud kõnevabaduse, aga mitte igasugu hääle vabaduse kohta.

Tookord selle kassiga saime õnnelikult koju. Pandi ta kööki kinni. Hommikul köök kollast paska täis. Paide tädi oli minestamas. Ema oli lapsi küll ja küll kasinud, aga seda tema ei suutnud. Eks siis isa võttis ja tegi selle teo. Kass jäi ellu. Kui kodus koer nägi nii inetut kräämakat, siis läks nagu meelest ära. Hakkas sellise hoo ja häälega haukuma nagu ei kunagi. Oli ketis ja haukus oma hääle ära. Mõne päeva pärast ainult kähises veidi. Nii kui kassiroju nägi, jälle kähistas haukuda. Koer raisus, häält pole, mis temaga enam teha; lasti maha.»

Leenule hõigatakse vahele, kästakse maha istuda, aga kõneleja ei tee väljagi. Leenard Rinne läheb kõnepuldi juurde ja tahab naabrit kättpidi ära talutada.

«Ära puutu, ma tahan veel rääkida, kuidas sa siin kõhtu kratsisid,» tõrjub Leenu. «Koosoleku juhataja peab kindlustama sõnavabaduse.» Ja nagu poleks midagi juhtunud, jätkab. «Kass hakkas kosuma. Teiseks kevadeks oli nii ilus suur kass, et ime.»

Härbert Junnov küsib Prõllalt:

«Miks sa Leenule sõna andsid?»

«Sellepärast, et revolvrit ei ole kolhoosi üldkoosoleku juhatajale ette nähtud.»

Leenard Rinne on ka juhataja laua juurde tulnud ja küsib täielikus nõutuses:

«Mis nüüd saab? Ta on juba nii palju ühte patta rääkinud.»

Pläralära ei lase end teiste kõnelusest segada:

«Kaks teist kassi hävitati ära, sest neid polnud enam vaja.»

Prõlla rahustab:

«Ma tean küll, mis teha, ärge muretsege. Täna juhatan mina koosolekut.» Ta koputab rusikaga lauale ja teatab üle Leenu hääle pingutades: «Sellega on esimese päevakorrapunkti arutamine lõpetatud. Kuulutan välja veerandtunnise vaheaja. Palun kõigil saalist lahkuda.»

Rahvas tõuseb naerdes ja hakkab ukse poole trügima. Leenu aga räägib edasi:

«Ta oli nii tubli hiirepüüdja, et varem niisugust ei teatudki. Ja jõest käis kalu ise püüdmas. Viskas käpaga välja ja hüppas ise kaldale järele.»

Leenu jääb üksi.

Pärast vaheaega, kui uuesti kogunetakse, valitseb saalis juba vaikus. Esimees Priidu Suurim saab sõna:

«Sellega on esimene päevakorrapunkt läbi, asume nüüd asjalikke küsimusi arutama. Kust kohalt raha kokku hoida?»

Esimees kannab asja ette, rahvas hääletab poolt ja Härbert Junnov protokollib:

«VSÜ «Kolhoosnik» liikmemaksu võlgnevus 1952. a. — 1782,84 ja 1953 — 1820,85 rbl. Kuna tegutseb ALMAVÜ spordikollektiiv, on VSÜ «Kolhoosnik» liikmete arv langenud nullile. Asjatute kulude ärahoidmiseks astub kolhoos välja spordiühingu juriidilisest liikmest.»

6. peatükk

See siin oli varem ümbruskonna talumetsade kõige ilusam kuusepaik. Kui Joosep Lepp sügiseti seenekorviga lähikonnas hulkumas käis, põikas ikka siia. Seadis selja vastu mõnd sihvakat tüve, tegi suitsu, vaatas ilusasti laasunud sirgeid kuuski. Silmal oli mõnus ja mõtted tulid mitmesugused, enamasti ikka head. Kuigi need kuused siin kuulusid tookord Villem Laidsalule, muutis nendega mõnulemine meele lahedaks. Looduse ilu lööb ikka meele lahedaks, kuulugu kellele tahes. Juhtus, et vastu Villem Laidsalu kuuske toetudes mõtles Joosep hoopis oma karjamaametsale, kus ka ühes kohas kuused sirgumas, ainult nooremad. Kuused andsid mingi omamoodi kindlustunde. Et kui ükskord peaks peenike käes olema, siis lööd sae sisse ja teed rahaks — ehitusmets oli kõvas hinnas. Ja kui hädapäevi ei tulegi ja mets lõikuseks küps, siis oled aastapealt rahamees. Siis juba mõtle, mis muutust elus ette võtta. Mets oli talumehele nagu varandus pangas. Ilma et sõrme liigutaks, kasvas see varandus iga aastaga. Õige talumees hoidis metsa, ei raatsinud teda enneaegu maha võtta. Oli ilust kahju, ja lootsid vaikselt igal järgmisel aastal veidi rohkem saada. Kumb põhjus enam kaalus, seda päris ei teagi. O m a metsa naljalt saega ei mindud, ta oli nagu elus olevus. Riigimetsas sai küll lõikamas käidud, seal oli töö nagu ikka metsatöö.

Joosep Lepp toetab nüüd ka selja vastu kuusetüve.

Praegu pole seenekorvi käevangus ega ole üldse seente aeg. Lumi maas, ja metsa peremeheks on kolhoos. Pole korvi, taskus on hoopis kollane kokkukäänatud tollipulk, vana vihik ja tindipliiatsijupp. Selle metsaga on isemoodi, nagu nüüd siinkandis kõige eluga isemoodi on. Tulid laastasid ilusama kuusiku, siis kadusid, ja ükski koer ei haugu järele.

Joosep käis raamatupidaja Härbert Junnovi juures pärimas, kas Ausi sovhoos ostis need palgid või kuidas. Raamatupidamises ei teatud metsa laastamisest midagi. Siis sai helistatud Ausi sovhoosi, et tulgu asja klaarima. Kaks kirja läkitas sinna teele. Ei midagi; vaikivad, nagu poleks Ausit maa peal olemas. Esimees Priidu Seitsmenda Suurimaga kas räägi või ära räägi, ei temalt saa õiget otsa kunagi kätte.

Nüüd on nii palju õiendamist, aga sügisel, kui lugu juhtus, ei taibanudki kohe, mis lahti. Mehed tulid siia saagidega sisse: riginal-raginal paremad kuused maha. Tõmmati hobustega tee äärde, seal autod platsis ja läks. Nagu tuimaks lõi esiti see hoop, et nüüd talumetsade kallale asutakse. Oleks Villem Laidsalu ise veel siin elanud, ehk oleks häält tõstnud ja midagi päästa saanud. Võib-olla oleks Joosep ka varem häält tõstnud, kui tema enda metsa oleks rünnatud. Mine siiski tea — see kuusik siin oli ka nagu südamesse kasvanud. Ta tõstiski häält, aga jäi hiljaks. Need Ausi sovhoosi mehed oskasid nii ägedalt teha, et Joosep ei jõudnud toibuda. Kui taipas, oli kõik juba läinud. Ootamatult ja kähku, nagu vargapoisid.

Mis seda rääkidagi: Joosep andis veel tallist ree ja hobuse. Kolhoosi keskusest oli neil luba, et võivad võtta. Lõhkusid ree ära, aga kolhoos ei saanud kopikatki. Mis reest rääkida, palgid on tasumata — nagu õhku hajunud. Joosep ise ohmu, et aitas neile meremõrtsukatele kaasa. Tagantjärele on küll tark: miks kolhoosis ühtegi dokumenti pole. Mets räisiti silma all ära ja jälge ei kuskil.

Oksad-ladvad jätsid kõik räissis metsa alla. Ainult head tüvikupalgid viisid minema, kõik muu on pilla-palla laiali. Ja järjest ei lõiganud. Võeti ainult paremaid. Õudne seda räissi vaadata. Täitsa röövlõikus. Kolhoos on inimese nii uimaseks teinud: oleks pidanud kohe esimesel päeval brigaadi mehed kokku ajama ja Ausi röövlid Laidsalu Vil-

lemi metsast välja lööma. Nüüd tagantjärele — mis õigust sa enam saad! Kui saadki, metsa ikka tagasi ei too.

Kuid Joosep ei saa jätta, tema läheb ise Ausi sovhoosi direktori jutule. Ta on juhatuse liige, võib kolhoosi nimel minna küll. Ta lihtsalt peab minema, sest tunneb end nagu süüdlasena, et ei osanud oma lähedast metsa valvata. Nüüd, kui on toibunud, tuleb minna, kuhu vaja. Täna mõõdab kännud ja ladvad üle, arvestab välja, mitu tihumeetrit metsa kadunud, ja siis juba ametlikult.

Priidu Suurima loaga lõigati. Et peab ka tingimata esimees olema, ilma saaks hulga paremini hakkama. Kolhoosi sees ka riisub, kes saab. «Olevik» ostis riigimetsast ehitusmaterjali, aga kõik kanti laiali. Nüüd juba lendavad väljast jaole. Nagu kaarnad raipe kallal.

Joosep Lepp mõõdab tollipulgaga kändude ja ladvajääkide läbimõõtu ning märgib täpselt paberile, et ausalt arvele võtta. Röövlid vastutagu just selle eest, mis nad teinud, ei rohkema eest. Joosep on aus.

Kui Joosep Lepp metsast tuleb, on talli juures hobust saamas Kaarel Kännustik. Joosep räägib oma käimisimuresid. Kaarel Kännustik õpetab:

«Sa mine lõika sealt endale ka mis vaja, pärast aja süü Ausi meeste kaela.»

Joosep ei oska sellist juttu ei tõe ega naljana võtta. Ta tõrjub:

«Ei mul ole praegu vaja, mul hooned veel vanast ajast korras.»

Joosep küsib süüa, aga Kaada ei anna. Joosep läheb sahvrisse, leiab sealt savikausi kooritud hapupiimaga ja pooliku leiva. Kaada on piima ära koorinud, et võid teha ja turule viia. Värskest õhust ja lumes sompimisest näljane mees viib leiu kööki lauale ja seab end sööma.

Järjekordselt hingepõhjani pahandatud naine käib, et köögiuks viskleb ja mürtsub käes:

«Pool päeva tallasid tuult, kas kõhtu korjus palju?»

Joosep teab, et tühja vaidlust pole mõtet alustada. Samuti teab, et varsti teeb ikkagi suu lahti ja ütleb mõned sõnad õigluse huvides. Praegu ta sööb rõhutatud rahulikkusega. Leivamurikas on surutud vasakusse pihku, piimalusikas pendeldab kausi vahet teises käes. Vasak käsivars toetub lauale ja on sinna nagu tinutatud. Leivasuutäie järele peab pead kallutama. Nii nõuab lihtne sööma-

aeg rohkem tegemist ja tähelepanu, ja üldse näib sööja väärikam ja naisest sõltumatum. Kui Joosep jälle peaga sügavalt leiva järele küünitab, ütleb Kaada pliidi juurest:

«Läheksid parem vahel Vadi meestega ühes Leningradi turule, sealt saavad rohkem hinda.»

«Külmal ajal siis,» puikleb Joosep.

«Siin pea laiali otsas ringi lasta pole külm aeg.»

«Ma olen juhatuse liige, kohustusi tuleb ka täita.»

«Ei sind sunni keegi.»

«Aga muidu jääks õiendamata.»

«No nüüd on küll õiendatud, kui sina pihta hakkad. Mine paku ennast Priidu Kaheksandaks!»

«Oma talus sai nii, et teistest pole asjagi, aga nüüd on teistmoodi. Igaüks peaks mõtlema,» püüab Joosep kaitsesse tõmbuda.

«Muhu Sorts saab palka, tema õiendagu,» arvab Kaada.

«Tema pärast need asjad siin ongi. Materjal on laiali tassitud, ehitusi ei alustata. Kosta Jansilegi ei andnud remondimaterjali. Lubas küll, aga ei näinud Kosta pindugi.»

«Ta olla nüüd Oadu Panso juures,» teab Kaada.

«Aga oma maja hakkab mädanema.»

«Sa mine kuula homme, millal nad jälle Leningradi sõidavad,» jorutab Kaada vastumeelsel teemal ja vastikul iniseval häälel läbi nina.

«Homme ei saa, ma pean Ausi sovhoosi sõitma.»

«Taga hullemaks! Mis sa sinna otsid?»

«Tead küll, see metsa asi.»

«Kas sa jätad ükskord oma metsaga! Vihastad mind jälle. Ma haige südamega — suren niikuinii varsti. Mis sa üksi tegema hakkad.»

«Ei siin aita surm ka, ma pean selle asja korda ajama,» jääb Joosep kindlaks ja küünitab pead leiva järele.

Kaada viskab tühja panni plärinal pliidile ja kiunub välkuvail silmil:

«Jälle sa vihastad mind! Nüüd ma lähen ja teen majandusliku põntsu. Kaua mina üksi rähklen. Nüüd lähen joon sahvris kaks muna ära. Kaua mina üksi kokku hoian. Joon munad, ja vaata siis ise, mis saab.»

Kaada kaob uksest välja, et otsust kohe täide viia. Joosepil edasikaebamise õigust pole. Kaada elab oma mehega

järjest halvemini ja munad on viimasel ajal vatti saanud. Enamasti ülepäeviti põnts, vahel koguni iga päev. Kitsi Kaada teeb oma rängas vihas seda kõige hirmsamat, millele tema aju tuleb — laostab perekonna ühist majandust.

Järgmisel päeval astub Joosep Lepp Ausi sovhoosi kontorisse. Bussid käivad nii, et samal päeval ei saagi tagasi, peab kusagil ööd olema. Hobused jäid Kaada hoolde, teab mis ta nendega teha võtab. Näljutab viimati.

«Ma tulin «Oleviku» kolhoosist, kas direktor on kohal?» küsib Joosep Lepp kontoris olijailt.

Raamatupidaja taipab midagi ja lubab ise minna direktorit otsima. Ta viibib veidi aega kabinetis ja tuleb siis teatega, et direktorit ei ole. Just oli, aga on kuhugi kadunud. Sel ajal näeb Joosep Lepp kedagi pika sammuga üle õue minevat. Äkki see ongi direktor, mõtleb Joosep Lepp. Kuulis tema tulekust ja pani plehku. Joosep jääb vaikselt ootama. Ei tule ega tule. Pärib siis sovhoosi raamatupidajalt:

«Kas ma võiksin lähemalt küsida nende palkide kohta, mis «Oleviku» kolhoosist osteti?»

Raamatupidaja ilmselt ootas sellist küsimust:

«Ei, ametlikult ma ei tea midagi. Kuulnud küll olen, et kolhoosist palke saadi, aga mingit dokumenti pole. Ei ole palkide vastuvõtu ega maksudokumente. Nii et ametlikult neid ei eksisteeri.»

Kuhu nad need palgid siis pistsid, mõtleb Joosep Lepp. Sovhoosis on kord valjem: läks ehk palke kaduma, pidid kusagilt asemele tooma, et ülelugemisel asi klapiks. Sovhoosis riigi asi, siin kõik klappigu, aga meil...

Ei aita ootamine, direktor jääb Joosep Lepal nägemata. Otsustab siis rajooni prokuröri juurde minna. Sinna kulub jälle päev.

Võtab kodust kannika leiba kaasa ja läheb. Kaada rüüstab jälle munakorvi ja sõimleb kolhoosi hobustega. Nendel päevadel, kui Joosepit kodus pole, seab Kaada talliuksele sildi, kust võib lugeda, et hobuseid antakse välja kella kaheksast üheksani hommikul ja võetakse tagasi kella viiest kuueni õhtul. Ülejäänud ajal ripub ukse ees raske tabalukk.

Veera Ivask on selleks päevaks heinaveosse määratud.

Kodused õiendused tehtud, tuleb ta poole kümne paiku talli juurde hobust võtma. Loeb ukselt silti ja läheb majja Joosep Leppa otsima. Küsib üle köögiukse:

«Joosep on toas või? Mis, ta on kirjatargaks hakanud?»

«Ei ole siin Joosepit ega kedagi,» turtsub Kaada Lepp vastu.

Veera Ivask teab enese poolt õiguse olevat, sest täna ta suvatses end kolhoositööle seada. Ta räägib edasi:

«Tule anna kätte, kui Joosepit ei ole. Või anna võti, ma oskan ise ka hobuse leida.»

Kaada kolistab varre otsa seatud kõvera kapsarauaga mingis puupanges.

«Ma saan juba hobuse või...» käib Veera peale.

«Sa silti lugeda ei oska?»

«Ma oskan lugeda ammu, aga mõni on alles kolhoosis kirjutama õppinud, kritseldab uksed täis.»

«Mis sa tungid võõrasse kööki,» hurjutab Kaada vastu. «Näed, ma segan seasööki, ära mind sega, pole igasugustega aega õiendada.»

«Kus kolhoosi tallimees on?» nõuab Veera Ivask ametlikult.

«Mina ei ole kohustatud kolhoosi tallimehe kohta midagi teadma,» vastab Kaada nipsakalt.

Veera hõõrub nii- ja teistpidi, kuni viimaks Kaada ähvardab:

«Ma äigan kapsarauaga, kui sa veel kaua mu koduseid talitusi segad.» Kapsaraud tõuseb ja Veera Ivask peab taganema.

Pärast lõunat, kella kolme paiku, sõidab õue Kaarel Kännustik. Ta oli hommikust peale hobusega kolhoositööl, nüüd lõpetas päeva varakult ära ja tahab hobust talli anda. Kaada Lepp tuleb trepile. Kaarel Kännustik tellib:

«Tee talliuks lahti, ma panen hobuse ära.»

«Ega ma sinu naine pole, et kohe aga käsutad,» irvitab Kaada Lepp vastu.

«Ole ristiinimene, tee lahti.»

«Mis inimene ma olen, seda tean ise, aga kolhoosiasjades praegu kõnetundi pole. Käivad siin igasugused päev otsa, oma elu ei saagi enam elada.»

«Hobune on märg, võib külmetuda, kui õue peale jätan.»

«Ära jäta õue peale,» õpetab Kaada Lepp.

«Tasku panen või?»
Kaada läheb tuppa.
Mis seal teha, Kaadaga on mitmed jõudu proovinud. Hobune võib niiviisi tõve saada. Muidu veel, aga oma hobune.

7. peatükk

Rilli siseneb omainimesena põllumajandusministri asetäitja kabinetti. Ta läheb joonelt laua taha ja jääb ministri asetäitja kõrvale ootama, kuni sel on aega pead töö kohalt tõsta.

Täna on vaikne hommik ja asetäitjal ei ole õieti midagi teha. Päris käed rüpes istuda ja haigutada ei saa — viimati mõni taibuka silmaga inimene tuleb ja märkab, kuidas lugu. Seepärast on praegugi midagi otsitut laual, mille kohale saab kummarduda. Aga Rillile mõjub hästi, kui tema asjalik ministri asetäitja on nii töösse süvenenud, et mõne sekundi tema kõrval vaikides ootama peab. Seda väikest mängu võib mees enesele lubada. Kellelegi halba sellest ei juhtu. Ja Rilli on tubli sekretär, just niisugune, nagu peab. Taipab poolelt sõnalt, mida vaja. Leiab alati telefoniga üles selle, keda vaja. Ja omal algatusel toimetab ära mitmesugused eraellu kuuluvad pisitoimetused, mis aega kulutavad või vahel isegi piinlikkust tekitavad. Rilli on kraps blond tüdruk.

Rilli seisab oma ministri asetäitja kõrval ja tal ei tule pähegi vaadata, millega see laual tegeleb. Tema ministri asetäitja on asjalik ja tähtis. Mida tähtsam ta Rilli silmis näib, seda tähtsamana arvab Rilli end sõbrannade silmis paistvat. Rilli on ju tema lähim kaastööline. Keegi teine ei tohi niiviisi omainimeselikult siia laua taha tulla, kõik jäävad aupaklikult laua ette seisma, mõni alandlikum koguni ukse juurde. Iseasi muidugi, kui tuleb minister ise või teine asetäitja. Nemad ka liiguvad kabinetis vabalt, kus arvavad.

Mees teeb Rillit märkama:
«Mis on?»
«Hommikune post.»
Ministri asetäitja laseb silmad üle kahe ametliku kirja,

millel poolpõiki nurga peale sirgeldatud ministri käekirjaga: «Rohtlale. Täitmiseks.»

Rilli läheb akna juurde ja tõmbab kardinat veidi ette, et päike ministri asetäitjat ei segaks. Ta jääb laua otsa seisma, ja kui asetäitja tema poole vaatab, siis ütleb:

«Kui teil aega oleks, mul on üks asi rääkida.»

«Hästi,» vastab ministri asetäitja lühidalt ja jääb uudishimulikult vaatama.

«Ma kohe — lähen toon vihiku.»

Rilli teietab oma ministri asetäijat, kuigi nad on töös nii omaseks saanud, et võiksid vabalt sinatada. Rilli võib seda teietamise mängu endale lubada. Ja tema ministri asetäitja teietab vastu ka. Teine ministri asetäitja on oma moodi: ise sinatab oma sekretäri, aga sekretär teietab teda. Niisugune segapudru. Rilli on oma ministri asetäitjasse armunud, aga seda ta ei ole ühelegi sõbratarile ka öelnud. Ja asetäitja muidugi ei taipa midagi. Kadedad aga sosistavad, et ta petab oma naist Rilliga. On häid inimesi, kes kuulujutud Rillini tagasi kannavad. Rumalad, nad ei tea elust midagi. Rilli pole ühtegi kuulujuttu ümber lükkama hakanud. Las latravad, mingu või kadedusest lõhki. Ministri asetäitja on ilus mees ja oskab hästi riides käia. Muidugi on kadedad.

Ministri asetäitja ooteruumis istub üks mees. Paistab niisugune rahulik, kes vist vägisi ei püüaks ministri asetäitja juurde pääseda, kui Rilli teda ka kaua oodata laseks. Mees küsib:

«Kas minister on siin?»

«Te soovite Rohtlat?» täpsustab Rilli.

«Jah.»

«On küll kohal, aga ta on praegu kinni. Palun oodake.»

«Te ütlete, kui võib?»

«Jah, ma kutsun siis.»

Rilli otsib oma kirjutuslaua alumisest sahtlist vihiku ja läheb sellega tagasi ministri asetäitja kabinetti.

«Raadiost saada rahaga on mingi segadus,» alustab Rilli ministri asetäitja laua taha jõudes. Ta lükkab vihiku ülemuse ette ja ise kummardub käsivarrega lauale toetudes tema kõrvale. Juuksed peaaegu puutuvad kokku. Nüüd on nad peaaegu nagu ühesugused. Käib jutt — ei tea, mismoodi ta siiani jõudis, aga siinsed sekretärid omavahel kihistasid — käib jutt, et rahandusministri asetäitja kat-

sub oma sekretäri põlve ja reit, kui see niiviisi lähedal on. Uuh! — küll see võiks õudne ja häbistav olla. Rilli ministri asetäitja ei laskuks kunagi niisuguse jäleduseni.

Rilli jätkab:

«Näete, sel päeval käisite raadios esinemas, eile oli raadiomajas honoraripäev, aga teie raha ma ei saanud. Seal öeldi, et olete välja võtnud. Ma nõudsin honorarilehte näha. Oli jah allkiri, aga see polnud teie oma. Ma ei osanud midagi rohkem teha. Kas olete kedagi teist volitanud?»

«Kas te midagi segi ei aja? Ma pole kedagi volitanud peale teie.»

«Ei. Ma vaatasin täpselt. Eksitust ei ole. Siin vihikus on kõik teie raadios esinemised, ajaleheartiklid ja loengud täpselt üleval. Näete, ja järel on summa suurus ja kättesaamise kuupäev. Järgmisele leheküljele märgin väljaminekud. Ametiühingu kaudu muretseti linnukasvatuse katsejaamast odavamalt mune, ma võtsin teile ka. Täna tulid kohale. Näete, maksin kolmkümmend rubla, mis on siia sisse kantud.»

«Hästi, hästi. Aga mis seal raadio kassas siis juhtus?»

«Mina ei oska arvata. Eks ma lähen ja vaatan uuesti. Täna, kui koju lähete, annan munad kaasa. «Sovetskajast» sain honorari kätte. Siia on sisse kantud. Praegu on raha järel kolmsada kakskümmend kaks rubla ja kümme kopikat, ma annan need kohe ära.»

Asetäitja paneb raha vaikides taskuraamatu vahele.

«Raadiomajas käin veel korra,» lubab Rilli.

«Hästi. Kui selgust ei saa, võin ise helistada,» ütleb ministri asetäitja.

Rilli väljub, ta märkab ootajat ja küsib:

«Kuidas teie nimi on?»

«Ernesakk. Ta teab, ise kutsus mind.»

Rilli astub ukselt tagasi kabinetti ja ütleb:

«Seal ootab keegi Ernesakk.»

«Aa, ma kutsusin tänaseks. Teda oleksite pidanud kohe sisse paluma.»

Kes selle raha raadiost välja võttis? Või andis keegi kogemata allkirja valele reale? Küll Rilli selgitab. Tema juba ei jäta.

Rilli palub meest kabinetti astuda, pistab vihiku sahtlisse ja arutab — rahandusministeeriumis on ikka lugu küll.

Kui seal osakonnajuhataja poleks ka hakanud ministri asetäitja juures käima, siis poleks jutt ehk välja imbunud. Aga kui kaks naist mängus, siis on kadedus platsis. Ei tea, kumb teise peale keelt kandis, aga nüüd on mõlemad meie tüdrukute itsitada. Ei, Rilli küll niisuguse ministri asetäitja sekretär ei oleks.

«Tere, ma juba ootasin,» astub ministri asetäitja oma laua tagant välja ja ulatab käe. Laua ees on kaks massiivset nahaga kaetud kabinetitugitooli. Ta ise istub ka siia, külalisega vastamisi, nagu rõhutamiseks, et nende vahekord pole kuivalt ametlik. Kaks vana tuttavat lihtsalt arutavad, mis ette võtta. Ernesakk on vanem ja juba kogenud põllumees. Õpetas talle kodanliku aja põllutöökoolis lüpsmist. Tema kui taibukas õpilane hakkas õpetajale Ernesakile meeldima, tutvus kestis pärast kooligi. Siis tegi ta sõja läbi ja juhus viis nad ühte maakonda tööle. Kuid nüüd juba teises vahekorras — tema oli tõusnud juhtijaks. Aga lugupidamine õpetaja kui targema vastu jäi ja püsib tänaseni. Õieti on praegu pisut piinlik oma sooviga Ernesaki ees välja tulla. Aga teist teed ei näe. Ja pealegi otsustab lõpuks Ernesakk ise... Nad istuvad praegu ühesugustes toolides ja ei näiks sugugi kummaline, kui Ernesakk oleks ministri asetäitja, kes on sunnitud olnud vana sõpra välja kutsuma ja temalt abi paluma. Ei, ta kujutab vastasistujat päris hästi ette siinse avara kabineti peremehena. Ernesakk on mõtleja mees, ega ta siin ka hätta jääks.

«Ega vist ei oska arvata, miks ma linna kutsusin?» alustab ministri asetäitja.

«Kust mina tean, mis ülemustel mõttesse võib tulla.»

«Sinu abi on vaja,» ei leia asetäitja õiget algust jutule. «Kas sa septembripleenumi materjale lugesid?»

«Lugesin.»

«Sa vastad nii ükskõikselt.» Asetäitja on veidi hädas, et teine uudishimu üles ei näita. Oleks kergem asjani jõuda.

«Ma ei usu, et me kahekesi siin hakkame pleenumit arutama. Kas neid arutajaid meietagi küll pole,» vastab Ernesakk. «Juba sul midagi muud on öelda.»

«Sa hakka kolhoosiesimeheks, võta üks mahajäänud kolhoos ja vii üles.»

«Sellepärast kutsusidki?»

«Kas sellest on vähe?»

«Seda juttu on saanud rajooniski ajada. Mis sa mõtled, et seal elatakse vaikselt? Igaüht, kel veidi inimese nägu peas, tellitakse: mine kolhoosi. Aga pole märganud, et mõni tellija ise sinna kipuks. Mind kutsuti kohe pärast pleenumit, juba oktoobri algul välja. Need jutud on räägitud, kui muud pole.»

«Ega ma lootnudki, et sa teisiti vastad, aga arutada ikka võiks. Missugust kolhoosi sulle pakuti?»

«Anti valida — võta milline tahes, jää aga nõusse.»

«Ei jäänud?»

«Sa veel küsid. Rääkisin nalja pärast ühele tuttavale, et ma lähen esimeheks. Tead, mis mulle öeldi: vanasti tunti ainult pulmatolasid, sa hakkad nüüd kolhoositolaks.»

«Ja sulle läks südamesse?»

«Ei, ma tavaliselt mõtlen ise, mis ma mõtlen.»

«Ja mõtled niisamuti?»

«Mis me sellest räägime, kas muud juttu ei ole?»

«Mis teha, amet nõuab. Ei räägi sinuga, pean teise-kolmandaga rääkima. Aga kellega? Kellega? Ma ei saa midagi parata — mõte jäi just sinule pidama. Ja kui sinuga juba varem juttu tehti, küllap siis oled isegi vaikselt edasi mõelnud. Ma tunnen sind.»

«Mõtle kuidas tahad, ega kolhoos kedagi meelitama hakka.»

«Mul on sinu jaoks kolhooski välja vaadatud,» on ministri asetäitja oma jutuga järjekindel.

«Kus?»

Asetäitja räägib, kus ja missugune.

«Ah keskus on vanas Oisu mõisas? Sinna ma pole juhtunud,» märgib Ernesakk. «Kas raudtee jääb lähedale?»

«Jah, mõni kilomeeter.»

«Käisid ise seal?»

«Käisin. Käisin jah. Võid kindel olla, et lihtsat kolhoosikest ma sulle pakkuma ei hakka. Palju maad kokku aetud, aga esimeest pole olnud. Sa ei oska ette kujutadagi — «Olevik» on vabariikliku mastaabiga pähkel. Nii põhjas, kui üks kolhoos veel olla saab. Sinna ei tasu enam igaüht saata. Sina oled üks väheseid, kellega julgeksin välja minna. Praegu õieti ainukene, ei oska kedagi teist mõelda. Ega sa ise ka tea?»

Ernesakk jääb mõttesse:

«Milline ta välja näeb?»

«Mina olin seal vähe aega, eks sa pead ise vaatama minema. Aga tea juba ette: kolhoosist pole seal järel m i t t e m i d a g i.»

«Kuidas ma sinna vaatama lähen: võõras, kellel asja pole.»

«Sõida koos valitsuse juhataja Raidiga, teda nad juba tunnevad.»

«Ega ma siiski lähe.»

«Aga sul tekkis huvi.»

«Ei tea mis huvi! Mis huvi on mul esimeheks minna? Majanduslik — ei. Kutsumus — ei.»

«Saad jõudu proovida, mis muud veel. Sa pole elus ühelegi tööle alla jäänud, aga see on nüüd kõige raskem, mis sulle kunagi pakutud. Ma garanteerin, et «Olevik» on põhjakäimise hiigelnäidis — võib-olla üleliidulises ulatuses.»

«Usun.»

«Oled nõus?»

«Aga kui jõuproovimine mind ei huvita? Elus oleks ükskord aeg paigaliseks jääda. Ma olen oma naist tassinud Eestit pidi nagu mustlane: viimase kolme aastaga kolm korda kolinud. Nüüd saime abimajandis kolm uut elamut valmis, kolisin kaks nädalat tagasi sisse. Oleme rõõmsad, et ometi kord korralik kodu. Sa vist ei tea, mis tähtsus on ühel ilusal korteril. Mul lapsed kasvamas, kuhu ma enam rändan? Ma lihtsalt ei suuda naisele öelda, et kolime jälle sellest suure vaevaga saadud kodust välja.»

«Jah, ma saan aru. Aga — saa minust ka aru. Ma ei kutsunud sind nalja pärast. Asi on hirmus tõsine. Koli «Olevikku» ja koli viimast korda. Seo oma elu selle kolhoosiga, tee sinna kodu.»

«Ma olen nelja-viiekümne vahel mees, selles eas enam ei minda tuule peale välja. Aeg juba kindla peale elada: kas või pere pärast.»

«Sinna just ongi vaja mõtlejat ja kaalukat meest, kes oskab kindla peale välja minna. Seal on sinu elukogemusi ja tööoskust vaja. Abimajandi juhtimine mõni töö sinusugusele, seal jääb pool sinust kasutamata. Asi selles ongi, et igasugu proovijaid on «Olevikust» karjakaupa läbi käinud. Praegu valitseb seal mingi Priidu Seitsmes, nagu nad ise kutsuvad. Just neid pole meil enam vaja, s i n d on vaja.»

«Kui seda juttu räägiks praegu mõni teine, astuksin ma lihtsalt uksest välja,» ütleb Ernesakk, tõuseb ja hakkab kabinetis ringi sammuma. «Kui ma kolhoosiga toime ei tule, siis pean sealt jälle ära kolima. Kuhu? Kus mind siis enam oodatakse? Selles eas ei minda narri mängima.»

«Kas sa toime tuled, on su enda teha. Ma muidugi aitan kuidas oskan, aga teed sina. Ja õieti polegi mul enam rohkem aidata. Keskkomitee võttis vastu otsuse mõnede kõige kehvemal järjel kolhooside suureulatusliku abistamise kohta — «Olevik» kuulub nende hulka. Aga abi, see on tugev esimees ja raha. Kui sa «Oleviku» vastu võtad, siis saaks kolhoos pangalaenu nii palju kui vaja. Saad aru: p i i r a m a t u l hulgal. Aga sinuta ei saa sinna rublatki anda. Mis annad, see kaob. Nagu Kaval-Antsu põhjata rahakotti. Sind rahata pole mõtet saata ja raha sinuta samuti — nii on asi. Sina oled Keskkomitee abi kolhoosile.»

«Mul on parteiline karistus,» ütleb Ernesakk väga vaikselt.

Ministri asetäitja jääb kohkunult küsiva näoga vaatama.

«Miks mind okupatsiooni ajal vanglast välja lasti,» lisab Ernesakk. «Ja ankeeti jätsin mõnda kirja panemata.»

Kabinetti sigineb pikk valus vaikus. Asetäitja on toetanud pea kätele ja vahib üksisilmi maha. Ernesakk võttis neid partisanina metsas vastu, oli väikese grupi kogunud. Pärast pandi ta kohe vabastatud vallas nõukogude võimu organiseerima.

Ernesakk käib toas ringi, et end rahule sundida.

Ministri asetäitja tõstab pea:

«See ei mängi rolli.»

«Aga kui minu jaoks mängib,» vastab Ernesakk.

Asetäitja laseb pea jälle kätele ja vaikib. Ernesakk sammub. Kui ministri asetäitja uuesti jätkab, siis teeb ta seda nii, nagu poleks vahepealset teadasaamist olnudki:

«Ma ei palu su abi tühja pärast. Sinna ei taha ükski mõistlik minna. K e d a ma leian?! A i t a ometi sina. See on minu p e a küsimus. See määrus kas võtab mu pea, või jätab mu pea.» Ta teeb käega kaela juures mingi ebamäärase lootusetu liigutuse.

Ernesakk sammub vaikides. Siis küsib ta mõtlikul häälel:

«Millal sinna vaja on?»

«Kohe. Ütleme, selle kuu lõpul.»

«Mis ma naisele ütlen? Alles kolisime uude korterisse . . . Õige naine laseks niisuguse jutu peale end ära lahutada. Kolhoosiesimees — tead, kuidas see kõlab. Inimesed hakkavad mind lolliks pidama. Kõik teavad, et tulen praeguse ametiga hästi toime. Keegi ei saaks aru, miks ma äkki heast peast põhjakõrbenud kolhoosi lähen. Ma muidugi oskan vilistada küla arvamise peale, aga — nii ta on. Me ei saa ju neid kõiki ka rumalaiks tunnistada, kes nii mõtlevad. See on üldine.»

«Jääd nõusse?»

«Mis põhjusel?»

Ministri asetäitja vaatab kabinetis kõheldes ringi.

«Nii me ei jõua jutuga kuhugi välja. Kui läheks . . . Pane mantel selga, sõidame.»

*

«Milleks sa võtad ühe kolhoosi laostumist nii südamesse?» küsib Ernesakk. «Mis maailmas muutub, kui elu selles kolhoosis hakkakski pisut paremini minema?»

Sauna kõnekõmin, vee solin ja plekk-kausside krõõpimine betoonpinkidel summutavad tema häält. Ministri asetäitja istub tema kõrval kannikaist siledaks lihvitud betoonil ja kratsib kümne sõrmega juukseid vahule.

Ants Ernesakk vaatab üle teise näo vajuvaid vahutorte. Kindlasti kuulab, mis ma räägin. Teeb, nagu oleks ükskõikne.

«Kui ta oleks ainukene vabariigis — saan aru; ikkagi nagu häbiks ülemustele. Kuid sa tead minust paremini, et neid õnnetuid on meil igas rajoonis . . . kindlasti igas vabariigis ja oblastiski.»

Läheb toob kraani alt uue kausitäie vett.

«Oletame, et minu sinnaminek parandab veidi «Oleviku» olukorda. Kas seda märgataksegi? Mis kasu sina sellest saad?»

«Õige,» on vahuse peaga saunaline nõus. Ta loobib vett pähe, saab silmad välja ja vaatab veidi kelmikalt kaaslast, kes jõudis peaaegu samale mõttekäigule, mis teda ennast vaevlema on pannud.

«Õige, aga arutame olukorda mitte kui poliitikud või siis ükskõiksed kõrvalseisjad, vaid nagu spetsialistid. Mõtle veidi: kas tõesti hästi mehhaniseeritud, tänapäeva teaduse

ja tehnika tasemel korraldatud suurmajapidamised jääksid alla kunagistele üksiktaludele?»

«Sa räägid kas Ameerikat või muinasjuttu,» naerab Ernesakk.

«Ei. Sa kuula: küsimus on põhimõttes — suurmajapidamine on väiksest parem. On nii?»

«Muidugi.»

«Järelikult on kusagil viga tehtud.»

«Mis sina arvasid?» imestab Ernesakk.

«Kolhoosikord... Võtame seda nagu pühadust,» jätkab ministri asetäitja. «Kord öeldud põhisätted on nagu pühadus, mille vastu kätt tõsta on surmapatt. Ometi on kõik kolhoosikorra põhitõed välja töötatud inimeste poolt, olukordade ja isiklike arvamuste kammitsais olnud asjameeste poolt. Kas võime kinnitada, et aeg pole asjaoludesse muudatusi toonud? Võib-olla tuleb meil kolhoosidega teist teed minna?»

Nüüd on Ernesaki kord pead pesta. Las ministri asetäitja räägib ka nagu enesele.

«Mind võib pidada haritud marksistiks — ammuks ma tulin Moskvast koolist. Võin praegu veel tsiteerida klassikuid peast — õpitu pole ununenud... Miks me neid kuldseid sõnu ei võta oma töös aluseks? Igasugu juhtkirjades ja kõnedes rõhutatakse Lenini ütlust, et sotsialismi ei saa ehitada ainult entusiasmi abil, peab samuti silmas pidama isiklikku huvi, majanduslikku kalkulatsiooni... Kus praegu see isiklik huvi saab olla, kui päevast päeva ja aastast aastasse ausalt töötanud kolhoosnik saab oma tööpäevade eest kopikaid — selle pisku, mis kõigist teistest tähtsamaiks peetud andameist üle jääb...

Ja mis sul üle jääbki, kui kolhoos saab piimaliitri eest kaks kopikat...

Ja mis majanduslikku kalkulatsiooni ma nõuan kolhoosi esimehelt, kui piimaliiter toob sisse kaks kopikat? Mida kalkuleerida? Küllap seda, et kuidas vähem neid liitreid toota.»

Vaene mees, mõtleb Ernesakk. Ega temalgi kerge ole. Miks ta läks ministri asetäitjaks? Või kes temalt küsib.

«Moskvast käisime Vologda oblastis. Vanasti olnud kuulsamaid piimakarja piirkondi Venemaal. Nüüd lüpsti oblasti keskmisena lehmalt kaheksasada üheksateist liitrit piima aastas. Vähem kui isegi selles õnnetus «Olevi-

kus», mida sulle pakun. Näed, kuhu viib mõtlematu majandamine.»

Ernesakk uhab silmad vabaks ja vaatab saunakaaslast.

«Kas sa niiviisi agiteeridki mind kolhoosi? Ma võin sulle täpselt samasugust juttu rääkida.»

«Jah, muidugi — milleks rääkida. Suuga linna ei ehita. Mõelda on vaja. Mõelda, ja kui võimalik, proovida tasapisi teisiti majandada, kui seni tehtud on. Kuidagi teisiti. Ei tohi ometi ainult juures seista ja abitult käsi laotada... Milline kolhoosi majandamise vorm annab paremaid tulemusi — seda tuleb kohapeal proovida. Seda peavad tegema iseseisva mõtlemisega isikud, kes veel ajukrambi all ei kannata... Suurmajapidamisel on igatahes rohkem tulevikku kui väiketaludel.»

Ministri asetäitja jälgib, kuidas Ernesakk reageerib. Ernesakk aga töötab süvenenult saunanuustikuga.

«Mis sa arvad? Kui õige võtaksime kahekesi kätte ja eksperimenteeriksime. Sina katsetad kohapeal, mina kaitsen Tallinnas seljatagust.

Alustaksid kõige lihtsamast — põllulapid suuremaks, kivid minema. Saaksid masinaid ja nendel oleks tööruumi. Ei narriks enam põldu... Kui saaks traktorid ühe peremehe kätte — tee ja vastuta... Ehitaksid laudad. Mitte hädaabiks, vaid ajakohased... Elekter majja. Oma «Volta» teeb kümneid tuhandeid mootoreid — võtame mõnikümmend ja paneme lautades tööle. Rehepeksul ja kuivatis samuti... Inimestele maksad töö eest seda, mis töö väärt...»

«Ja piimaliitrist saame kaks kopikat,» matkib Ernesakk teise veenvat tooni. «Sellest rahast ei saa lüpsjalegi palka, mis sa elektrimootoreist unistad, ehitusest ja söödast rääkimata.»

«Võtad laenu. Ma ju ütlesin — raha saad, palju vaja. Ühe kolhoosi jalulepanemiseks saame raha...

Igavesti ometi selline olukord ei kesta. Kui ükskord võimalused avanevad, siis sinu kolhoosi näitel juba teaksime, kuidas teistes neid ära kasutada. Selleks eksperimenteerimegi. Sinu kolhoosi upitame igal juhul üles, ära karda...

Septembripleenumi otsuses on julgust näha. See äratab lootust, annab kindlust... Ei saa ometi igavesti nõnda minna... Asja hakatakse riiklikult parandama.

Ole meheks — aita! Oled majandusmees, oskad raha

lugeda, oskad põllud vilja kandma panna. Hakka pihta!»

Ernesakk vaatab mõtteis mingisse tabamatusse punkti. Poleks uskunudki, et sellised mehed ka unistavad. Oma tee otsimine, et tulevikus ükskord teised kolhoosid saaksid järele teha — see kõik on muidugi ilus. Aga . . .

«Kaua sul lastakse kolhoosikorra aluseid õõnestada?» küsib Ernesakk. «Oma teed otsida?»

«Elame, näeme! Midagi peab ometi tegema.»

Ernesakk tõuseb ja valab sahmaka vett üle pea.

«Eks siis tehke. Aga minuga oleks sul seda eksperimenti kõige raskem korraldada,» ütleb ta. «Mind peetakse teraselt silmas, mul ju lohiseb saba järel.»

Ministri asetäitja tõuseb ka.

«Ära mängi kannatajat. Näita julge tööga, mis puust sa oled . . .»

Nad lähevad riietusruumi.

«Hea saun see Raua tänava saun,» sõnab Ernesakk.

«Ma loodan, sa oled minust aru saanud,» lausub Rohtla. Mis siin rohkem öelda! Sõprade asi. Nüüd on kõik Ernesaki otsustada. Tal tuleb äkki midagi meelde. «Kas sa ei tahaks täna õhtul «Estoniasse» minna? Ega sa Tallinna nii tihti juhtu, käi ära. Mul on piletid üle. Naine tõi eelmüügist, aga ma olen täna õhtul kinni. Ta ei taha üksi minna, käskis ära anda. Kingin nad sulle.»

«Küll sul on taktika: enne vapustad läbi, siis saadad teatrisse. Võin muidugi minna.»

«Oot, kas nad ikka on tänaseks? On jah, siin on tempel — kolmas veebruar tuhat üheksasada viiskümmend neli.»

8. peatükk

Täna on see päev. Ants Ernesakk istub kõlekülmas karmametlikus jaamas rongi ootel. Ta istub üksi libedaks kulunud pingil ja puhub suust auru. Täiesti kütmata. Sirutab viltides jalad välja ja laseb mõnusalt istmeleenile seljakile. Kuid seda mõnu on vaid pisut, nii paljuke, kui kollane lambanahast pihtkasukas, pehme läkiläki ja paksud kirbukirja kindad sisendavad, et päris kangeks pakane teda ei saa.

Külmas üksinduses istujale poeb kõhedus pikkamisi põue. See võbisema panev külmus valgub peale nagu nähtamatu voog. Teda valgub ihusse miinuskraadidega ruumist, kus hingeaur nähtavaks muutub, teda valgub sinna omaenese närvirakkudest, kuhu on nähtamatult talletunud kaaskodanike halastamatust ja jahedust. Hing ja ihu on seatud üksildasena elu karmametliku jaamaruumi kõledusse.

Need pahandused, mis on olnud... Tookord, kui teda partisanisalga juhist pandi kohe valla täitevkomitee esimeheks, tookord saadeti pimedusest üks kuul tema jaoks teele. Saatus määras elu. Hiljem edutati maakonda juhtivale tööle. Nüüd on vaid abimajand... Kui ei jäetud karistamata, siis ei võidud jätta... Kui «Oleviku» kolhoos on nii teravalt päevakorral, et päris määrusega otsustatakse, siis peaks esimeheks minema puhas mees. Kas ministeeriumil ei tule minu pärast pahandusi?

Üksik ootaja ärkab mõttesunnist — see on nagu haigus, enam muud ei mahugi ajusse. Aina tiirleb, tiirleb, nagu jõuaks nõnda kuhugi välja. Kas selline ongi alaväärsuskompleks? Varsti vaimuhaige valmis. Kui on tööd ja tegemist, siis pole mõttekarusselliks aega. Neetud ootamine, neetud üksindus, neetud külmus... Keegi tuttav teadis rääkida, et üks esimees läinud kolhoosis hulluks. Pingutanud, pingutanud, aga asi pole kuhugi liikunud.

Ministri asetäitjast õhkub mingit isiklikku võlu. Temaga olles tunduvad maailma asjad ilusamad ja soojemad.

Pärast oli valitsusejuhataja Raidiga juttu. Raid mainis, et ümberpaigutust võib teha ka pooleldi ultimaatumi korras, et valitsus lihtsalt suunab teisele töökohale. Tema ütles siis, et kui ministeerium hakkab selliseid samme astuma, siis ta palub end vabaks. Läheb ära teise süsteemi tööle. Kooperatiivi mehed pakkusid hõberebasekasvandust Rakvere lähedal.

Aga Linda oli vapper. Ants läks koju ja ütles, et lähme nüüd uut paika vaatama. Naine vastas: kolhoosi ma vaatama ei tule. Kui aga ise ära otsustad, mina tulen sinuga igale poole kaasa. Ma kolhoosi ei karda. Ütlemine, mis andis kindlust.

Raid tuli siis autoga järele ja nad sõitsid kolhoosi. Seal ei teadnud keegi Ernesakki kahtlustada uue esimehe kandidaadina, sest igasugu asjamehi juhtus ikka vahel käima.

Ja Raidi nad juba teadsid. Farmid-aidad said põhjalikult läbi vaadatud. Pilt, mis ei unune. Põllumehe südamesse jääb selline ahastama panev laostumine alatiseks kajama. Just kari on Ernesaki huviala. Veebruarikuine laut: sööta vähe, aknad katki, hoones tõmbab tuul, sõime ääres lumehang. Must, koristamata, allapanuta, elektrita. Sõnniku peale ehitatud laudadest hädaasemed, kus lehmad magavad. Tapamaja eelbaas on ka parem. Ega ei kohutanud, aga kurb vaadata, kuhu välja jõutud.

Rong vilistab sisse sõites. Ernesakk tõuseb pingilt ja läheb välja. Saab ometi sõitma. Kuhu, külamees? Tagapidi Türit. Mis sinna? Ah, mind valitakse seal täna esimeheks.

*

Ants Ernesakk jõuab Oisule üsna väljakuulutatud ajaks. Ta seab end taha nurka pingile. Saal on täiesti kütmata, nähtavasti pole praegune esimees algavast üldkoosolekust suurt hoolinud. Ernesakk istub nagu ennist jaamas: kollases kasukas ja läkiläkis, kindadki käes. Rahvast tuleb järjest juurde, kõik istuvad üleriietes. Paar viinapudelit liigub. Umbes kolmandik tulnuist tundub juba ukse taga soojarohtu pruukinud olevat.

Ministeeriumi valitsusejuhataja Raid jõudis juba päeval pärale. Ta aitas koosolekut ette valmistada. Nüüd otsib Ants Ernesaki üles:

«Mis te siin taga, tulge istuge ette.»

«Las olla,» on Ernesakk vastu, «mul siin ka hea. Ootan, kuni esimehe aruanne läbi arutatud, eks siis tule.»

«Kuidas arvate,» nõustub Raid. Täna on Ernesakk see mees, kellele tuleb kaasa tunda ja kellele igas pisiasjas järele antakse. «Ettekandeni läheb veel aega. Priidu Seitsmes Suurim pole üldse aruandeks valmistunud. Ja tuleb välja, et ei oskagi seda teha. Raamatupidaja Härbert Junnov dikteerib talle praegu kiiruga mõned arvud ja mõtted, et esimees need kõnepuldis paberilt maha loeks. Ränd-tsirkus, ausõna. Rahvast tuleb täna ka miskipärast palju. Esimeeste valimine on nende igatalvine lõbu. Ega te veel ära ole kohkunud?»

«Mis praegu enam kohkuda,» arvab Ernesakk.

«Olge vapper, ma pean jälle minema.»

Aeg venib ja kära suureneb. Nii külm siin pole kui jaamas, vähemalt inimesed käratsevad ja liiguvad ümberringi.

Rajooni täitevkomitee esimees Liiva teatab kolhoosi üldkoosoleku algusest ja palub neid, kelle nimed ta paberilt ette loeb, asuda presiidiumilaua taha. Täna on palju asjamehi kohal. Ministeeriumist Raid; rajooni parteikomiteest teine sekretär, traktorijaama direktor Roog ja keegi abimajandi juhataja Ernesakk. Mõned kolhoosi oma inimesed saavad ka presiidiumi sekka kutsutud.

Rahva kultuuritase on nii palju tõusnud, et üldkoosoleku pidamine käib kui käkitegu, mõtleb Härbert Junnov, kui end laua otsas tavaks saanud protokollija kohale seab. Ta püüab sosinal midagi Prõllale rääkida, kes on ka presiidiumi kutsutud ja istub kõrval. Too ei saa aru, sest purjus Junnov pudistab ja susistab ja neelab sõnu isegi tavalises jutus, aga nüüd ta veel sosistab.

Prõllale tundub imelik, et purjus raamatupidaja protokollijaks pandi. Aga või võõras temast õieti aru saab, palju ta parasjagu sopsus või kaine on. Või palju täna siin neid protokollimisvõimelisi leidubki. Prõlla ise muidugi, aga tema ei armasta kirjatööd.

Härbert Junnov maalib asjalikult protokolli algust, ainult naer tükib iseenesest peale:

«21. veebruar 1954.
300-st kohal 211 kolhoosi liiget.»

Esimees alustab paatoslikult aruande lugemist:

«Elame tähelepanuväärsel ajastul . . .»

Aga mis edasi loeb, seda vähemaks paatost jääb. Ja kuni lõpuni ainult üldised fraasid. Ei suutnud Härbert Junnov selle paari tunniga pimedat nägijaks teha.

Direktor Roog räägib, nagu ikka, traktorijaama tähtsusest ja edust.

On sõnavõtte. Präll süüdistab juhatust:

«Septembripleenumi otsuseid pole enamikule kolhoosnikuist selgitatud.»

Lõpuks loeb esimees otsuse projekti, mille nad ennist kolmekesi kiiruga kokku klopsisid:

«1953. a. on kolhoos saavutanud mõningaid tulemusi: paremini tegi kui 1952. a. kevadkülvi, koristuse ja sügiskünni.»

See on päris-Priidu enese ettepanek ja sõnastus, teab Prõlla, kes juhtus pealt kuulama, kuidas üldkoosoleku otsust koostati. Naera kohe seda laste nalja.

«Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee septembrikuu pleenumi otsus põllumajanduse edasisest arendamisest ning selle järel tulnud otsused on loonud soodsad tingimused kolhoosi tootmisharude edasiseks tõusuks. Üldkoosolek märgib ära, et kolhoosi juhatus on nõrgalt ära kasutanud loodud võimalusi kolhoosi tootmise kiireks tõusuks. Üldkoosolek leiab, et suuremaks puuduseks on juhatuse töös olnud asjaolu, et kolhoosi tootmisharude juhtimine on olnud pealiskaudne ja juhuslik.»

Selle lõigu pani kirja rajooni täitevkomitee esimees Liiva, teab Prõlla. Küllap ta poetas needsamad sõnad kõigi teiste kolhooside üldkoosoleku protokollidesse, kus ta on viibinud. Need on tal pähe kulunud ja rohkem ta ehk ei teagi. Prõllal on põhjust Liivale kõõrdi vaadata. Täitevkomitee esimees ei mänginud ausat mängu. Kui «Oleviku» juhatus mõni aeg tagasi ei võtnud vastu partei rajoonikomitee sekretäri pakutud esimeest, siis Liiva ütles Prõllale: ega midagi, paneme teid esimeheks. Kaks nädalat käis Prõlla äraseletatud näoga ringi. Saab ometi jõudu proovida. Ta trilliks selle kolhoosi nii välja, et... Aga siis teatas seesama Liiva kolhoosi, et kandidaat on leitud. Mis Prõllale ütles, selle oli unustanud. Aumehed nii ei käitu. Mäng käigu sirgete reeglite järgi. Prõlla saatis Prälli Ernesaki senisesse töökohta maad kuulama. Tagasi tulles rääkis Präll kõike muud, kui Prõlla kuulda oleks tahtnud. Ernesakk olevat asjalik ja koguni eriharidusega mees. Rahvas kiitis seal. Praegu on ainukene lootus, et kaks kandidaati üles seatakse — Ernesakk ja Prõlla. Las rahvas valib. Eks siis näe, kumb võidab. See oleks aus mäng. Ja kui Prõlla kaotaks, ei lausuks ta sõnagi: toetaks uut esimeest igal sammul. Ausas mängus on Prõlla džentelmen.

«Piimakarja produktiivsus on rajooni kolhooside seas kõige madalam (lehmalt 1326 liitrit).
1953. a. hektarisaagid: rukis 3,6 ts
oder 4,2 ts
kaer 2,7 ts
kartul 50,98 ts

MTJ süü tõttu hävis kartulisaak 32 hektaril. Teravilja ja silokultuure hävis karja mahatallamise pärast.
13 kolhoosnikku pole üldse tööst osa võtnud, 30 pole normipäevade miinimumi välja töötanud.
Tunnistada töö mitterahuldavaks (juhatuse, revisjonikomisjoni ja MTJ).»

See on ministeeriumi mehe Raidi kirjutatud lõpp. Ometi üks, kes vaevus asjasse süveneda, mõtleb Prõlla. Nagu teisest ilmast pärit: loeb tegelikke fakte ritta, ei lasku luulesse. Kus see senine tõus nüüd on? Kevadel andsin aidast salvetäie head seemnevilja välja, sügisel sain ainult kaks salvetäit teraprahti tagasi. Seitse-kaheksa salvetäit head vilja aga oleks pidanud saama. Kui rehkendada, siis tuleb välja, et põllul ühe kõrre otsas kasvas üks, teise otsas kaks tera . . .

Sõna võtab täitevkomitee esimees Liiva. Ta tutvustab uut esimehekandidaati Ants Ernesakki.

Prõlla jälgib pinevalt, aga temast mitte üks sõna.

Ministeeriumi valitsusejuhataja Raid tõuseb ja hakkab omakorda Ernesakki kiitma. Ta on tõsises mures. «Oleviku» rahvas on maitse suhu saanud, et kolhoosidemokraatia lubab esimehe ka vastu võtmata jätta. Võivad õelat nalja teha ja lihtsalt oma lõbuks Ernesaki maha hääletada. Aga tema peab vastutama ministri asetäitja ees, et suure vaevaga leitud mees täna paika saaks pandud. Eelmine kandidaat kukkus juba juhatuses läbi. Kolhoosnikud mõtlevad, et neil pole enam midagi rohkem kaotada ja lihtsalt narrivad rajooni mehi, et näha, kuidas need või nahast välja rabelevad uusi esimehi sokutades. Mis see Ernesaki kiitminegi aitab. Kõiki eelmisi on rajooni mehed täpselt samuti kiitvate sõnadega soovitanud. Miks peaksid need hääletajad praegu äkki Ernesakist rohkem arvama?

Ernesakk toodi koosoleku algul presiidiumi. Ta tuli ja istus teise tooliritta. Pole praegugi läkiläkit peast võtnud. Piinlik on kuulata, kuidas teda teineteise võidu kiidetakse. Klopivad üles nagu mustlased setukat laadal, et kasudega kaubale saada. Löövad valjad haljaks, et lase olla.

Tallimees Joosep Lepp kuulab tähelepanelikult. Präll käis Ernesaki senises töökohas maad kuulamas ja kiitis meest. Kui ta tark on, miks ta «Olevikku» tuleb? Mis põh-

jus see võiks olla? Palk on neil väike, kuuldavasti maksab nüüd traktorijaam kuussada viiskümmend rubla kuus pluss normipäevad kolhoosist. Läks tal eelmises kohas midagi viltu? Aga Präll kiitis...

Ernesakile antakse sõna. Ta peab midagi ütlema:

«Mind on siia suunatud valitsuse ja parteiorganisatsioonide poolt. Olukorda arvesse võttes ei saanud ma kui põllumajanduses töötav spetsialist vastu seista, vaid nõustusin. Selge on, et kolhoosi praegusele tasemele ei saa seisma jääda; seda enam, et niisugusest olukorrast on võimalik välja pääseda. On vaja panna põllud vilja kandma. Majanduslikust kaosest väljapääsemiseks tuleb kõigil tööle asuda. Minu valimise puhul ei saa ma lubada kõrget tasu normipäevale, kuid loodan esimese sammuna kolhoosi kaootilisest olukorrast välja viia. Väga tähtis on võtta tööle spetsialistid.»

Uusmaasaaja Lukas Liiv hüüab:

«Jutumees nagu teisedki.»

«Kas ta viina võtab?» küsib Kaada Lepp.

Ehitusbrigadir Bernhard Lõõbe õhutab Leenard Rinnet ka midagi ütlema. Leenard hüüab:

«Mõni häda, kui ei oska: meil õpib iga vasikas jooma.»

«Andku riik rahalaenu ilma esimeheta,» teeb Lukas Liiv ettepaneku.

«Meil üks saarlane on juba, ainult aasta töötanud, mis sest teisest enam,» ajab Leenard Rinne rajooni meestega kiusu. «Meile aitab juba kuhjaga.»

Jutt käib aina Ernesaki ümber. Priidu Seitsmes Suurim tunneb, kuidas ta tähelepanust välja jääb. Teda nagu polegi. Ernesakk valitakse juba ära, aga temast ei sõnagi. Ta tõuseb ja esineb avaldusega:

«Palun mind vabastada esimehe kohalt, aga jätta edasi kolhoosi tööle.»

Tema soov rahuldatakse.

Valimised lähevad üle ootuste ladusalt ja «Olevikul» ongi uus esimees. Presiidiumilaua juures olijad tulevad Ernesakki õnnitlema nagu mõne rõõmsa sündmuse puhul. Ta ise ka tõmbab kergemalt hinge, et asi ometi ühel pool. Nüüd on sillad põletatud, tagasiteed ei jäänud.

Päris-Priidu ütleb:

«Hoiame kokku, meid on vähe.»

«Keda?» küsib Joosep Lepp, kes ka ligi astunud.

«Eksiesimehi,» vastab päris-Priidu.

Prõlla parandab:

«Eksesimehi.»

«Ernesakk ei ole veel eksesimees,» ütleb Joosep Lepp.

«Kaua temastki,» loodab Prõlla. «Jüripäevast mihklipäevani, nagu ikka. Meie esimeestel on sulase iga. Priidu Kaheksanda täna saime, aga tulev talv ütleb hüvasti.» Prõlla on solvunud, et tema kandidatuuri üldse üles ei seatud.

Päris-Priidu püüab oma mõru oleku alla neelata ja ütleb kombekohaselt:

«Hea mees, et kolhoosi üle võtsid. Oled mu päästeingel. Siin on ikka olnud: kes lahti saab, see rõõmustab.»

«Sul veab,» kiidab ka Joosep Lepp, «pääsed vangimajata.»

Ernesakk ütleb oma esimesed sõnad uues ametis:

«Ma pole veel kolhoosi üle võtnud, alles hakkan. Ega suure majandiga nii lihtsalt käi. Ma võtan üle inventuuriaktiga, kus kõik pulgad ja lambatalled täpselt kirja pandud.»

«Mina võtsin aktita — lihtsalt tulin ja olin,» imestab päris-Priidu, see seitsmes eksiesimees.

«Eks ta ole iga mehe oma asi,» arvab Ernesakk.

«Kes selle akti teeb?» küsib päris-Priidu.

«Kes üle annab.»

«See tuleb ju ilmatu jurakas nimekiri,» raputab päris-Priidu kohkunult pead.

«Tuleb. Ja iga ree ja vasika kohta pead selle inimese allkirja tooma, kelle käes ta hoolel või hoiul.»

«See on ilmatu töö,» imestab päris-Priidu ikka.

«Ongi,» vastab Ernesakk rahuga.

«Ja mina pean tegema?»

Joosep Lepp taipab, et selliste meetoditega alustatakse siinmail esimest korda. Ta parastab veel omalt poolt päris-Priidut:

«Naljakas jah, aasta olid esimees, aga tööle pannakse alles nüüd, kui lahti said.»

*

Ernesakk otsustab paar päeva kolhoosis olla, et kõige tähtsamad asjad üle vaadata ja läbi arutada. Siis sõidab tagasi pere juurde.

Esimehe kabinetti tuleb raamatupidaja Härbert Junnov. Täna on tal kehv päev, ei julge Peoliine poole minna. Ei ole aegagi, Ernesakk nõuab igasugu asju ja dokumente näha. Junnov on patukahetseja näoga, kui teatab:

«Ei ole, mitte kusagil ei ole kolhoosi põhikirja.»

«Kuidas siin ilma põhikirjata elati?» teeb Ernesakk uskumatu näo. «Äkki see polegi kolhoos?»

Junnov kehitab kahetsevalt õlgu.

«Keda te soovitate kaasa võtta, kui minna kolhoosi peale ehitusplatse välja valima?» küsib Ernesakk.

Junnov vastab:

«Ei tea öelda...»

Ei meeldi hästi Härbert Junnovile see Ernesakk. Ta on kõiki esimehi näinud, see on liiga terane. Kõike tahab kohe teada ja sina ole muudkui hakkamas. Liiga terane. Teeb tüli enesele ja teistele.

«Kui õige kutsuda Joosep Lepp kaasa?» pärib Ernesakk.

«Jah, ei oska öelda,» jätab Härbert Junnov esimehe jutu vastuseta. Vähemalt temast ei pea uuele tuge olema. Enne peab vaatama, mis mees temast välja koorub. Liiga terane teine.

Ilm tuiskab veel südatalviselt. Joosep Lepp on end rekke külili keeranud, et tuul räitsakaid vastu nägu ei piitsutaks. Kaada kodus oli niisama vinge kui tuisk väljas. Üks hea igal pool. Kaada oleks täna jõuga tagasi hoidnud, kui jaks üle käiks. Mis sa topid oma nägu uue esimehe nina alla. Saad korra tuttavaks, siis ole järjest ametis. Hoia parem kõrvale, et ta sind ei näe, siis ei oska ka tülitada. Mis see Kaada kõik kokku rääkis! Aga esimees juba tülitabki. Eile valiti, täna saatis sõna järele, et tulgu Joosep kontori juurde. Õigust öelda on Joosep veidi isegi uudishimulik: millest see uus nüüd pihta hakkab? Tuiskab ja külm: praegu on jah paras kontoris istuda ja nõu pidada.

«Mis kiire meie uuel esimehel, et tuisuga mõisasse ajab?» küsib Joosep Lepp kabinetti astudes.

«Minu arvates on teil kõigil siin väga kiire, kui «Olevikust» midagi mõistlikku tahate teha,» vastab Ants Ernesakk.

«Me ei tea enam midagi tahta, oleme juba kõike näinud.»

«Ma tahaksin uute ehituste asukohad valmis vaadata,»

teeb esimees ametijuttu. «Riik annab raha laenuks, tuleb ära kasutada: projektid hankida, materjal ära osta ja talveteega kohale tuua. Teeme kohe klaariks, mida ja kuhu ehitada... Septembripleenum tõi pöörde kolhooside ellu. Usute seda?»

«Kas praegu sõidame?» ei taipa Joosep Lepp.

«Kohe. Sa ju tulid reega?»

«Jah.»

«Keda veel kaasa kutsuda?»

«Sõidame Vadilt Paul Tarami juurest läbi. Vaikne mees, aga oskab mõelda. Ehitusbrigadiri Bernhard Lõõbe võiks sealt ka kaasa võtta.»

Sõidetakse Vadile. Lõõbet pole kodus. Paul Taram on nõus kaasa tulema.

Siinsamas reel läbi tuisu sõites peetakse plaani, kuhu suur lehmalaut püsti lüüa. Ernesakk jääb oma ettepaneku juurde, et kohe asuda täiesti ajakohast, kahesajale peale projekteeritud lauta ehitama.

«Seni pole kümnele lehmale jõudnud teha,» kahtleb Joosep Lepp. «Miks minna kohe nii suure tüki kallale, et suu lõhki ajab?»

«Meil on nii palju teha, et suu ei saagi lõhki minna. Sel aastal vaja ka sigala ja kanala ehitada.»

«Mis väega esimees neid unistusi mõtleb täita?»

«R a h a väega. Riik annab laenu.»

«Seda küll, aga kes ehitab?»

«Palkame väljast ehitusmehed.»

«Päris-Priidu sai pähe, kui väljast inimestele rahapalka maksis.»

Paul Tarami ettepanekul minnakse laudaplatsi vaatama Kaarel Kännustiku juurde. Hobune aetakse õue. Kaarel Kännustik ise tuleb ka uudistama. Siin ümbruses on palju võsastunud heinamaid ja karjamaalepikut, aastate jooksul võib lehmadele rajada hea söödamaa. Selles on kõik üksmeelel. Ernesakile hakkab meeldima lage ala oja lähedal: parasjagu veerjas maa, vesi ei korju pori tekitama.

«Siia paneme vundamendi paika, niipea kui lumi kevadel läheb,» lubab esimees.

«Ükski esimees pole oma esimesel tööpäeval nii võimatut juttu ajanud,» ütleb Joosep Lepp. «Seni pole kevadel jõutud põldugi harida.»

«Eks ta oleks minul ka kergem, kui ainult põlluga peak-

sin tegelema, aga teil siin tuleb nagu tühjast paigast tõusta. Parem siis juba alustada kümne-kahekümne aasta peale ette mõeldes.»

«Mõelda te võite või saja peale,» arvab Joosep Lepp, «aga kui te juba esimesel kevadel ei saa põldu maha, mis siis? Rahvas ei tule välja.»

«Palka pole anda,» toetab Paul Taram.

«Mehed, sellest päevast, kui mina asja juhin, ei lähe me niisuguse võimaluse peale välja.»

«Te siis ise tõesti usute, et «Olevikust» võib asja saada?» küsib Joosep Lepp.

«Muidu ma poleks tulnud.»

Kaarel Kännustik on vahepeal toa juures käinud ja kutsub nüüd esimeest kuurinurga taha.

Ernesakk läheb Kaarel Kännustikuga kaasa tuulevarju, teised kaks jäävad arutama, mis suunas laut maha mõõta.

Kaarel Kännustiku kätte ilmub pudel:

«Esimehele uue koha liiku — täna nii külm tuul.»

Uue koha liiku võib, ei taha inimest esimesel nägemisel solvata. Tuleb edaspidi koos töötada.

Pakkuja astub hästi lähedale ja küsib:

«Kas seda lauta mujale ei võiks?»

«Paremat paika ei teata,» ütleb esimees.

«Nihutage siis veidi allapoole, heinamaa peale.»

«Mehed arvavad, et seal jääb madalale, lehmad tallavad õue porile.»

«Teile on ükspuha, kuhu alustate,» lisab Kaarel Kännustik, «aga mis mina pärast selle vundamendivarega peale hakkan — pool põldu raisus.»

«Miks vundamendiga?»

«Teate isegi: alguseks on ilus rääkida suurest laudast, aga ega temaga vundamendist kaugemale jõuta. Pärast minul risuks; igavene suur larakas ka: kahesajale lehmale.»

«Te loodate talu tagasi?»

«Loodan või ei, ega kolhoosi pikalt ole.»

Ettepanek on esimehe mõttelennule nii risti vastukäiv, et võtab muigama. Kui kõik nii arutavad, siis mine riigimetsast kolhoosi ehituste alla maad laenama.

Kaarel Kännustik püüab veel mõjutada:

«Ehitusplats on hoopis juhatuse otsustada.»

«Ta otsustabki, aga me valmistame materjali ette. Kas teised ka ootavad talu tagasi?»

«Parem väikses talus peremees kui suures mõisas moonakas.»

Edasi viib retk Maali Rinne poole, et uue kanala ehitust arutada. Joosep Lepp kutsub Kaarel Kännustikku ka kaasa, aga see lööb tujutult käega. Teiste põllud tehakse kividestki puhtaks, aga temale laob kolhoos sellise vare üles, et seda ei lõhu enam miski väega. Sõnnikut ja väetist pole põllule antud, lähevad niigi käes raisku. Katsu neist ükskord asja saada. Nüüd veel veavad mitme talu kivid tema heale veerjale põllule kokku ja panevad igaveseks paika. Ernesakiga peab tingimata veel rääkima.

Maali Rinne saadakse kätte kanalast. Mis kanala see õieti ongi — Maali laskis poole oma endisest laudast ümber kohendada. Aknad väikesed, valgust vähe. Maali paneb hommikuti kaks suurt petroolilampi põlema, et kanu äratada. Praegu tihedalt troppis koos. Suvel saab jooksuaeda lasta, siis on lahedam.

Ernesakk ütleb tuleku põhjuse:

«Mehed siin soovitasid, et teie teate uue kanala ehitamise osas nõu anda.»

Maali Rinnel kaob veri näost. Ta taganeb seljaga kontrollpesade vastu ja vahib Ernesakki nagu lummutist. Kas pilkab? Purjus ei näi meestest ükski olevat. Kas keegi on kaevanud, ja nüüd tulid munade kohta aru nõudma? Siis lähevad pika ninaga tagasi. Äkki siiski tulid ehitamise pärast? Ei, seda ei suuda Maali Rinne uskuda. Ta on iga uue esimehe juures käinud ja kanala ehitamist kümmet kanti rääkinud, ükski pole vedu võtnud. Joosep Lepp on kaasas, tema pole niisugune pettur, et sellise õela naljaga tuleks.

Veri valgub näkku tagasi. Nüüd Maali punastab. Ta küsib:

«Kas ma pean tõsiselt võtma?»

«Mida?»

«Ehitamise juttu.»

«Pole kuulnud, et keegi kanalaid naljaks kokku klopsib,» vastab Ants Ernesakk ja naeratab julgustavalt. Maali Rinne meeldib talle esimesest pilgust. Nooremana oli kindlasti küla ladvaõun. Praegu õhkub terve ja toimeka maanaise sarmi.

Maalis lööb lõkkele lootus — viimaks ongi see õige mees kolhoosi etteotsa sattunud! Kas ometi kord? Ta kutsub külalised tuppa, seab lauale mett, leiba ja külma piima. Ise aga usutleb edasi:

«Kas on kindel, et ehitada saame?»

«See oleneb ainult meist endist,» vastab esimees Ernesakk. «Raha annab riik, meie poolt vaja vaid pealehakkamist.»

Arutatakse, et vaja oleks siia vähemalt viis-kuussada kana.

«Palju sa kana kohta saad?» küsib esimees.

«Pealt saja muna kõvasti,» ütleb Maali Rinne.

«Kas see on võimalik?» imestab Ants Ernesakk. «Siin, «Olevikus», ja üle saja... Heaski kolhoosis saab juba seitsmekümnega eesrindlaseks. Muna ju veereb, ei tule kõik arvele.»

«Maali käis kursustel ja on hoolikas,» kiidab Joosep Lepp.

«Oh, ma olen raamatuist nii palju juurde lugenud,» uhkustab Maali ise ka.

Maali toob tagakambrist peotäie raamatuid ja paneb meetaldriku kõrvale. Esimees paneb leivaviiluka käest, et vaadata, mida siin «Oleviku» kolkas näidatakse. Kõik tähtsam linnukasvatuse kohta on olemas. Isegi õpik nooremale veterinaarvelskrile. Ta küsib:

«Ja te loete neid?»

«Nende järgi ma koostan söödaratsioone.»

«Ilma zootehnikuta?»

«Meid kursustel õpetati.»

Maali leidis esimehe, aga Ants Ernesakk kolhoosi kanatalitaja. Ta ütleb:

«Mehed, kui teil kõik oleksid nii hakkajad nagu Maali, siis oleks «Olevik» aasta pärast Eesti parim.» Ernesakk satub vaimustusse ja tema sõnad hakkavad tunduma õõnsaina, nagu mõne teise jutumehe omad enne. Keegi peale Maali kaasa ei vaimustu, kui ta edasi arutab. «Kui praeguses uberikus saate üle saja muna, siis uues kanalas on kakssada kindel. Teeb sada tuhat muna aastas... Ja seda toob kolhoosile sisse üksainus inimene.»

Maalil käib korraks mõte — äkki selle esimehe ajal ei saa mune kõrvale panna? Aga seda ei mõtle, et esimees täit palka võiks maksma hakata. Maali teeb kõik, et sõna

teoks saaks. Rohkem linnamoodi teine riides, näha, et haritud. Sümpaatne esimees. Maali räägib kaasa:

«Kakssada nii kergesti ei tule. Siis on juba kalajahu ja vitamiine vaja.»

«Saad kõik, mis vaja. Mere äärest toome teokarpe ka veel. Ma saan kevadel Kurtnast teadlaste käest parimad tõutibud. Mul seal tutvusi.»

«Peaks oma tuhat kakssada tibu tooma — pooled on kuked ja otsa saab hulga seast ka,» arvab Maali Rinne.

Mehed sõidavad edasi sigala asukohta vaatama.

Maali Rinne ei korista teidunõusid, vaid istub suurtest lootustest uimasena laua taga. Leenard vaatab teda. Täna paistab Maali talle kuidagi eriti ilusana. Maali kordab oma mõtteid:

«Näha hea mees. Esimees Ants Ernesakk. Kanalat hakkab ehitama. Kui korralikult ise riides.»

Leenard jälgis Maali vaimustust juba enne kahtleva pilguga. Nüüd tunneb, kuidas kiivuseuss sees pead tõstab.

9. peatükk

Ants Ernesakk konutab jälle üksi külmas jaamas ja ootab rongi. Taskuisse surutud kätega vajutab kollast poolkasukat tihedamini ümber keha, et jahedus põue ei poeks.

Justkui halb unenägu tundub see külmas üksinduses redutamine. Ometi on soe kodu ja oli rahulik amet. Võeti ja pandi kolhoosi. Küll tahaks praegu ärgata ja leida end kodus soojast voodist. Pime ka, rong läheb nii vara. Kõle tuul vingub väljas. Otsatu, sünge kolgata tee. Tallinnas esinduslikus kabinetis, valges soojas ruumis sõbraga vastamisi istudes näis kolhoos, kas või vabariigi kõige hullem, teises valguses. Ei, Ants Ernesakk ei teinud sealgi enesele illusioone, ta on selleks liiga kogenud. Ainult taluda oli kolhoosimineku mõtet tookord kergem kui praegu siin hüljatu meeleolus. Millest see depressioonimeeleolu? Kas nood pahandused nii kaua järele mõjuvad? Kolhoos ei tohiks nõnda hullusti rusuda. Kui juba otsustasid — siis otse edasi.

Sõbrad nimetavad lolliks. Üks tundis mõistvalt kaasa, arvas, et suruti jõuga. Tegelikult ei saagi sundida.

Või mõjub tõesti kolhoos, millest iga mõistlik püüab eemale hoida? Või mõjub sõprade jutt, üldine õhkkond? Olgu mis tahes — tuleb üle saada. Ants Ernesakk tõuseb ja hakkab üksi ooteruumis tantsima. Hüpleb jalalt jalale, nagu kalamehed sooja tehes.

Kus su mõistus läinud — küsis üks sõber. Kui nüüd tantsimas näeks, siis enam ehk ei küsikski.

Kevadel läheb täie jõuga lahti, siis pole enam aega ringi vaadata ega nukrutseda. Hea, et vana amet ka kevadeni kätte jäi.

Aga päris-Priidu näeb vaeva, koostab inventuuriakte ja kannab kadunud asju maha. Olgu kõik ette näidata.

Täistuubitud rongis tuleb vabastav suigatus peale.

Jaamas pole kedagi kohtamas, kuigi Ernesakk palus hobust vastu. Nüüd veel jalgsimarss mööda tuisanud teed.

Põllul lösutavad mõned peksmata viljarõugud, jäätunud ja lumme tuisanud. See on «Oleviku» kogu viljavara, aitades pole midagi.

Kontorist leiab Ernesakk vaid kassapidaja, noorukese tütarlapse.

«Kus Junnov?»

«Läks välja,» vastab tütarlaps.

«Kuhu?»

«Ma võin kutsuda.» Tütarlaps haarab telefonivända ja saab Kuksemaa kauplusega ühenduse.

Kontoriruumid on koristamata ja ahjudesse pole vist nädalapäevi tuld saadud.

«Kas külm ära ei võta?»

«Mul on isa kasukas seljas,» kiidab tüdruk.

«Ahjusoe oleks parem.»

«Puid pole.»

Päev otsa siin hunditallis istuda ei paku lusti. Ernesakk läheb välja ja vaatab ringi, mida kõlbaks ahju pista. Reehunnik ja poollagunenud vankrid vaatavad lume alt vastu. Kolhoosis mädaneb varandust. Kevade poole seppadel tööd. Mida ikkagi ahju panna? Võta kirves ja hakka mahalangenud tara lõhkuma, et kabinetti soojaks saada? Siis on teine Villas Vook platsis. Too oli talus kuuri ja lauda laed koos taladega ära kütnud.

Raamatupidaja Härbert Junnov tuleb kiirustades Kuksemaa kaupluse poolt.

«Otsige saag, teeme ahjupuid,» teeb Ernesakk ettepaneku.

Ta tallab lume maha ja saag sööb end kasetüvesse. Kask lamab pargi ääres, juured lumest turritamas.

«Tuul on maha murdnud või?» küsib Ernesakk.

«Ei, maaparandajad lohistasid sügisel traktori järel siia.» Töölepanek läks nii ootamatult, et alles nüüd taipab raamatupidaja, et see tegevus pole tema seisuse kohane.

Õhtuks on juhatus ja kolhoosi aktiiv kokku kutsutud. Ernesakk paneb arutamisele lähimad hädaabitööd. Lehmahein on otsas, loomad söövad asemelt alusturvast. Tuleb kõik teha, et ükski lehm ei lõpeks. Hobused peavad kevadel põllule asuma, vähemalt osa neist. Raha saab riigilt nii palju kui vaja, oleks ainult, kust sööta osta.

Ernesakk pole oma ettekannet veel lõpetanud, kui uksest prahvatab sisse Prõlla, põsed pakasest lõkendamas:

«Mehed, tulekahi!»

«Kus?»

«Kas suur?»

«Kas mõni maja?»

«Lähme sinna. Kumab metsa kohal, hoiab Lelle või Jändja kanti,» räägib Prõlla kiirustades. Tema äkiline ilmumine ja õhinal öeldud sõnad panevad koosolekut unustama.

«Lähme appi,» kostab hääli.

«Lähme, kõik hobustele,» kamandab Prõlla kiirustades. «Aga kähku!»

Poolel teel küsib Ernesakk Joosep Lepa käest:

«Kust neid hobuseid äkki kõigi jaoks jätkus?»

Joosep Lepp vaatab taha ja tunneb hobused ära:

«Kaks on Prälli tallist. Küllap Prõlla ise tuli nendega.»

«Üksi kahe reega?» mõtiskleb Ernesakk. «Prõlla on veidi imelik. Tea, kas tal on minu vastu midagi?»

Joosep Lepp arvab:

«Ehk kannab ameti äranäpsaja vastu vimma. Kui ta teid vastaseks on valinud, siis . . .»

Lelle külast sõidetakse läbi, kuma on kusagil eespool.

«Ega ometi Kännustiku Kaarel põle?»

«Pisut nagu vasakule hoiab.»

Hobuseid sunnitakse takka.

«See on hoopis ojaäärsel heinamaal.»

«Kui ta kaugemalt ei kuma.»

On siiski ojaäärsel heinamaal. Prälli vana katuseta küüniroju on lõbusaks lõkkeks muutunud.

«Vaata, kus pimedas viskas helgi taeva peale. Kontori juurde kumas ära.»

Päästa pole midagi. Vanad poolpehkinud palgid oleksid võinud ka ilma vaatajaskonnata tuhaks põleda. Ennem kasu kui kahju: saab heinamaa puhtaks.

Kahjutuli võtab alati kõhedaks. Leenard Rinne oli reel omadega üsna läbi: kuma võis päris tema maja peale arvata. Nüüd tunnevad kõik kergendust.

«Ise ta siin lagendikul minna ei saanud,» arvab Joosep Lepp.

Juhatuse koosolek sõidutati asja eest, teist taga küla taha lumisele heinamaale, mõtleb Ernesakk. Ta ei jõua veel edasiseks korraldusi teha, kui Oadu Panso, kes ka teelt peale hüppas, üürgab:

«Mehed, selle peale kuluks üks pidu ära.»

Pidu kulub alati ära, ja ega täna mõned mehed päris ilma kontori juurdegi läinud. Oadu külv langeb vastuvõtlikule pinnale.

«Sa tahad kostitada?» küsib Leenard Rinne.

«Kosti leiab kergesti,» teab Oadu Panso. «Veera Ivaskil on viinad alati valmis. Pole kilomeetritki siit.»

«Veeral on kosjaviinad, ega neid niisama saa.»

«Asi nüüd,» on Oadu olukorrast üle, «näitame talle peigmeest: lähme kosja. Temal jätkub kogu selle kamba jaoks. Kosta! Kas Kosta on siin? Ta oli ennest minuga ühes... Ahaa, seal sa oledki. Kosta, kurepüks, lähme nüüd kosja. Ma olen isamees, sina oled peigmees ja kõik tulevad saatkonnaks. Hobustele!»

«Mehed, juhatuse koosolek jäi pooleli,» ütleb Ernesakk mitte väga kõvasti. Ta on veel võõras.

Keegi ei tee kuulma.

Ernesakk otsib nõu Joosep Lepa käest:

«Mis nüüd teha: koosolek jäi pidamata, tuleks tagasi kontorisse sõita.»

«Neil on juba õhin sees, ei siin enam pidurda. Lähme kaasa, saab ehk Veera Ivaski pool koosolekut jätkata. Seal ruumi küll, ta üksik inimene.»

Kaasa tulevad ka rajooni loomaarst ja maamõõtja, kes juhatuse koosolekule olid kutsutud.

Veera Ivaski õue sõidetakse päris pulmalärmiga. Õnnelik õnnetus seljataga ja viinalootus ees — kes ei laseks end Oadu vembust kaasa tõmmata!

Oadu kutsub:

«Kosta, ahjutont, lööme nüüd heinapebred ülikonnalt maha ja astume pruudi palge ette. Kosta . . .»

Kostat ei leita.

«On end teel maha poetanud.»

«Otsime üles, sõidame tagasi.»

«Ei te teda pimedas leia.»

«Aga peigmeest on hädasti vaja,» kurdab Oadu Panso. «Kes hakkab peigmeheks? Kes soovib vabatahtlikult? Sina, Leenard?»

Leenard Rinne puikleb vastu:

«Las parem Lõõbe olla, tema nagu noorem ja poissmees.»

«Lõõbe Bernhard jah!»

«Laske käia: Oadu ja Bernhard, võtke kõige ette . . .»

*

Kosjarahva hobused krõmpsutasid Veera Ivaski tallis öö läbi ristikheina.

Pidulised ise lällasid ka kaua ja vägevalt, enne kui vastu hommikut puhkama vaibusid.

Ainult esimees kadus õhtul ära. Vist solvus, et koosolekust asja ei saanud, mõtleb Joosep Lepp, kui hommikul end ahju äärde visatud Veera vanalt kasukalt istuli ajab.

«Kus Lõõbe?» küsib Oadu, kes on enesele voodi leidnud.

«Siin, minu selja taga,» vastab tallimees Joosep Lepp.

«Pruut magas üksi?»

«Üksi. Ta võttis nina suurest rõõmust täis ja läks enne lõppu oma kambrisse.»

«Täna on tegemist palju,» ütleb Oadu. «Veera kesik tuleb ära veristada. Võtame sulust ühe väiksema: on pehmem liha ja suurt ei jõuagi ära süüa.»

«Saad Veera käest tappa,» ennustab Joosep Lepp.

«See on Veera enese korraldus,» õigustab Oadu. «Ei tahtnud teine eile kõike viina välja tuua, et hoiab osa pulmadeks. Ma siis ütlesin, et teeme pulmad ühe hooga otsa.

Selle peale käskiski sea tappa. Ja vasika oli nõus ohverdama, ilusa lehmvasika.»

Joosep laidab:

«Jäta vasikas alles, tahtis teise lehmaks kasvatada. Ära seda tükki tee.»

«Ise ta käskis.»

«Ole sina targem. Võta parem oinapuks, minevakevadine tall. Sellest pole pärast nii kahju.»

Uksest kobistab sisse Präll.

«Ohoo, sind oligi vaja!» rõõmustab Oadu Panso. «Meil siin pulmad.»

«Kosjad pidid olema. Prõlla ütles õhtul, kui küünipõlemiselt tuli.»

«Täna on juba pulmad... Kuidas selle küüniga oligi? Kuidas ta põlema läks?»

«Ma ise põletasin risu ära. Talvel paras aeg, tuli ei lähe laiali,» seletab Präll.

«Kust Prõlla teadis parajasti kahe reega kontori juures olla?» pärib Joosep Lepp.

«Küsi ta enese käest,» ütleb Präll.

«Sind ongi vaja,» jätkab Oadu oma mõtet. «Sa sõida loomaarsti ja maamõõtjaga külanõukogusse, teete seal päeval kirikliku laulatuse. Loomaarst on õpetaja ja maamõõtja — köster.»

«Ei mul ole aega,» on Präll vastu. «Ma ei öelnud Prõllale, kuhu lähen.»

«Pärast ütled.»

«Laite Jaan ei lase külanõukogus niisugust nalja teha,» arvab Joosep Lepp.

«Siis sõida meierei juurde, suur kontor, tee seal laulatus,» leiab Oadu teise võimaluse.

«Kuidas ma niiviisi kaine peaga...» kõhkleb Präll.

«Me teeme siin enne hommikusöögi,» lubab Oadu, «saad niisuguse pea nagu vaja.»

«Aga Veera teab meiereid, saab viimati aru,» kahtleb Präll ikka.

«Küll ma muretsen tema joogi eest ka,» lubab Oadu.

Jutu peale ärkavad ka teised pulmalised.

«Kahju, et ette ei teadnud, oleks varem tulnud ja õlled valmis teinud.»

«Veera laseb ehk poest tuua,» loodab uusmaasaaja Lukas Liiv.

«Õigus,» kiidab Oadu Panso. «Sa, Präll, sõiduta noorpaar meiereisse laulatusele ja tagasi tulles tule Kuksemaalt läbi. Tõsta õllekastid rekke. Kui muidu ei saa, otsi Härbert Junnov üles ja kutsu pulma. Tema aitab.»

«Junnov oli ainus, kes appi ei rutanud,» taipab Joosep Lepp.

Välisuks avaneb ja sisse astub Kosta Jans, volmer tossamas.

«Kus on palju, sinna peab saama veel rohkem,» lausub Bernhard Lõõbe.

«Sündinud vasikaski leiab piimanisa üles,» arvab Oadu Panso.

«Kuhu sa eile õhtul kadusid?»

Kosta istub Joosep Lepa kõrvale kasukaäärele ja kuulab, mis siin tehakse.

«Mina võtan seatapmise enda mureks, et pidulaud valmis oleks, kui meiereist tulevad,» lubab Oadu.

«Ma tulen appi,» on ehitusbrigadir Bernhard Lõõbe hakkamas.

«Siin mehi abiks küll, aga keegi peaks söögitegemise enda peale võtma, perenaisi meil pole,» leiab Oadu.

«Ma keeta ei oska,» ütleb Lõõbe, «ma võtan parem oina naha maha.»

«Kes kööki läheb?»

«Joosep, kas sina?»

«Ei, aga Kosta...»

«Kosta — tema muidugi.»

«Kosta oskab kõike maailmas.»

«Ülemkokk Kosta, tee nüüd üks pulmalaud, mis on laud.»

Kosta ise muheleb vaikselt. Asi ta teha pole.

«Oi, küll kusirakk pakitab, enam pole pääsu,» kaebab Oadu Panso ja läheb õue.

Präll tõmbab taskust ajalehepusara ja hakkab ette lugema kartuli ruutpesiti mahapanekut.

Oadu tuleb sahvrist läbi ja tal on pudelid pihus:

«Nüüd väike hoovõtt ja siis ametisse.»

Präll loeb ruutpesiti propagandat.

«Väike, aga loll,» ütleb Oadu ja tõmbab tal lehed käest.

Ehitusbrigadir Lõõbe käib majas ringi ja otsib:

«Mis sa tahad taha panna, ei ole vankert, ei rege... Veeral pole seatapupussi.»

«Kosta annab oma kohiväitse.»
«Kes Kostale kööki appi läheb?»
«Joosep, mine sina.»
Tallimees Joosep Lepp kaupleb:
«Sinna peaks rohkem abi saama: kartuleid vaja koorida.»
Oadu üürgab:
«Naabrimees, uusmaasaaja, sina lähed kartuleid koorima. Vaata, et silmi pähe ei jäta.»
Lukas Liiv kulistab pudelit.
«Poisid, põrandast lahti,» kamandab Oadu, «näe, mul juba reiekannikas valusaks jäänud.»
Hommikupoolel on kõik ametis: kes laulatab pruuti, kes keedab käkki. Aga seda lõbusam pidu ähvardab tulla.
Esimees Ants Ernesakk töötab hommikul kontoris, et päeval kolhoosi peale minna ja nõupidamine õhtuks uuesti kokku ajada. Raamatupidaja Härbert Junnov kaob salapärasel kombel ära ega ilmugi välja. Kuksemaa kaupluses teda pole. Esimees sõidab mitmele poole, aga kolhoos on meestest lage. Temas tärkab kuri kahtlus — on ehk veel Veera Ivaski kosjas . . .
Kui esimees Ants Ernesakk pärast lõunat pillerkaarimajja siseneb, on pidusööming täies hoos. Esimehele tehakse pikema jututa laua äärde ruumi. Täna on tulijaid teisigi. Kõigile jätkub.
«Kartul on kõva,» hõikab Leenard Rinne.
«Räägi pehmeks,» õpetab Oadu Panso, «hea sõna võidab kurja väe.»
«Oadu, räägi edasi,» ergutab keegi.
Oadu pajatab:
«Kui ma noorest peast Paistus Tutku Taaril aastasulaseks olin, siis algul töötasin hoolega, aga vahepeal kaheksa kuud lõin loodrit. Lõpuks kaks kuud jälle rabasin — peremees kauba lõpul vaatas, et virk sulane, võttis teiseks aastaks tagasi. Naine oli tal laisk: kahe leivapätsi ahjupaneku vahel istus toolile ja jäi tukkuma.»
«Sa luiskad ka.»
«Millal ma enne õigust olen rääkinud, et nüüd äkki luiskama hakkan . . . Eks ma sellest ajast olen ise ka veidi mulk.»
«Enam mina mulke maha ei tee,» jorutab Leenard Rinne. «Minevaasta tegin, tuli välja nagu kaeravihk: pole mees ega midagi.»

Oadu ajab oma joru:

«Ega Tutku Taar oli peremees missugune. Armastas ikka kiidelda, et ega sina seda heina seljas ära vii, mis mina nädalaga valmis teen.»

«Eks heinategu on vahel kunst omaette; näe, jussi niitmine nõuab rohkem kavalust kui teinekord naisevõtmine,» targutab tallimees Joosep Lepp.

Oadu tõgab:

«Naise võtmata jätmine nõuab teinekord rohkem kavalust, kui sinusugusel jätkub. Nooremast paistsid ikka mees, aga Kaadal lasid end ära võtta.»

Pitsklaase nii palju pole ja viin käib toobiga ringi. Joosep Lepp valab toobi triiki täis ja ulatab Oadu Pansole.

Oadu teeb kurja häält:

«Ah mulle jaopärast andma!»

«Kes su lora muidu jõuaks ära kuulata,» annab Joosep Lepp vastu. «Joo nüüd, et pärast ei lähe küla peale kellama, nagu poleks saanud.»

«Oi jummal, kui mul need jutud meeles oleks,» alustab Oadu. Kambrist aga väljub Veera kleiti riietunud ehitusbrigadir Bernhard Lõõbe ja naer summutab Oadu hääle. Lõõbe tõmbab lillelise sitsrätiku rohkem ettepoole, et nägu kitsamana näiks. Ta kekutab ja hööritab, mängides epakat vanatüdrukut.

«Poiss, püüa nüüd mind ka kinni, nii nagu fene filmis metsa jookstakse,» hüüab ta peenikese häälega päris-Priidule ja hakkab ise tippivail sammudel ja kangete kätega graatsiliselt veheldes ümber pulmalaua jooksma.

Päris-Priidu püüabki, aga ta teeb seda ilma mänguta, tõsiselt.

Lõõbe rapsab end lahti ja lippab uuesti eest:

«Poith, poith, kathu, kath mind ka kätte thaad!»

Joosep Lepp taipab:

«Sel vanatüdrukul pole enam hambaidki suus.»

«Ennevanasti tehti vanatüdrukutega proovi,» teab Oadu Panso, «kui poole tunniga oa ära mälus, siis võis veel mehele minna.»

«Hambutu, kui vana sa oled?»

«Ega ma nii vava olegi.»

«Seitsekümmend?»

«Kahkümmend.»

«Sa tsaariajal sündisid, ei tule nagu välja.»

«Ma vihmašeid šuvešid ei arvešta,» susistab hambutu.

«Kuidas su silmanägemine on ka?» küsib Oadu. «Võta leht, loe midagi.»

«Ma näe tähti kui hässti, aga ei osska lugeda,» susistab võltsvanapiiga nüüd teistmoodi.

«Koer haugub, jälle tullakse,» mainib Präll.

«Kae hullu, šiiš on küll košilašed,» eputab Lõõbe. «Ei meheleminekušt ega šurmašt päášta, kuigi iga aašta hammaš ära kukub.»

«Kui veel või suus ära sulab, siis võib ikka mehele saada,» kiidab Oadu Panso.

Päris-Priidu kihistab Veera Ivaski kõrval naeru.

Oadu märkab teda:

«Näe, sant naerab sedasama mis pererahvas.»

Veera, kes on ka kõigest südamest kaasa naernud, lohutab päris-Priidut:

«Ära tee väljagi.»

Lõõbe istub Oadu vastu teispoole lauda. Oadu küsib:

«Kuidas laulatus läks, kas tõrkuma ei hakanud?»

Peigmeespoiss Lõõbe jutustab:

«Tahtis vägisi kirikusse sõita, tundis ära küll, et meiereisse viisime. Sa, Oadu, ikka vähe jootsid teda. Ei saanud muidu, kui hirmutasin, et kirikus laulatatud visatakse ebaväärika käitumise pärast kolhoosist välja.»

«Mis te nüüd, ta võib kuulda,» hoiatab Joosep Lepp.

«Ei tema pane mehelemineku hooga tähele, mis me siin loriseme,» arvab Oadu. «Kas loomaarst tuli toime?»

«Ja kuidas veel...» kiidab Lõõbe. «Veera oli liigutatud, kutsus ise õpetaja ja köstri tagasi pulma.»

Loomaarst on end juba jõudnud nii täis lännida, et jaksab pead veel vaid nõksukaupa keerata; pööritab silmi ja mõmiseb.

Oadu võtab jutuotsa üles:

«Ükskord Paistus Tutku Taar tuli põllult ja ütles naisele: laps kisendab, kus ta sul on? Naine vastab: ei tea. Võta siis ometi luud, hakka põrandat pühkima, ehk tuleb risu seest välja.»

Lõõbe ei taha alla jääda:

«Ükskord hakati vanapoisile naistest rääkima. Ta öelnud: heh, siga sööb madu küll.»

«Tutku Taari naabriks oli kitsi vanatüdruk,» jätkab Oadu Panso. «Ta hoidis toitu pööningul. Pööningule viis

järsk redel, seda mööda tühja pärast ei tahtnud ronida: väikese näljaga toitu võtma ei läinud. Ükskord jälle ronis redelil, aga eks kõht teinud teise otsa kaudu häält. Vanatüdruk ütles: ei sul siis ole viimane häda, kui veel õhku jätkub — ja tuli tühjalt tagasi.»

Esimees Ants Ernesakk istub vaikides ja vaatab. Viinatoopi tõstab rohkem moe pärast. See veel puuduks, et kooseoleku asemel nendega ühes pummeldama hakkab. Praegu on õieti esimene võimalus kolhoosi mehi tundma õppida. Härbert Junnov on end hunnikusse joonud. Tema ja loomaarst vajusid kõige enne ära. Aga teised on ka juba täies lastis. Kas nii hakkabki kolhoosi juhtimine peale? Mis sa siin teed! Ega nad ei võtaks kuulda, kui ära püüad ajada. Kas tassi ükshaaval laiali? Ninamehed näivad olevat Oadu Panso ja ehitusbrigadir Bernhard Lõõbe. Mis mees see Oadu üldse on?

Oadu tabab esimehe uuriva pilgu eneselt ja ta pea lõikab veel nii palju, et narrida:

«Ants-pojuke, püha vaimuke . . .»

«Ta on meie Priidu Kaheksas,» patsutab kõrval istuv tallimees Joosep Lepp Ernesaki õlale.

Ants Ernesakile ei meeldi joobnute familiaarsus, aga ta püüab tooni tabada:

«Priidu aunime peab enne ära teenima . . . Aga mis mees see Oadu on? Kuidas tema ilma kolhoosita läbi saab?»

«Ma olen niske mees, et peeretan pudelisse ja lasen odööri «Kannikene» müügile. Sihuke virma on mul.»

«Ära sina santi õpeta,» kiidab Joosep Lepp Oadut, «sant õpib lonkamise ruttu ära.»

Kummaline — päev otsa istuvad joomalauas ja keegi ei tuleta kolhoosi meelde, mõtleb Ernesakk. Lõõbivad ka kõige muu kui kolhoosi kallal. Kas tahavad viina juures unustust leida ja elada illusioonis, et midagi pole olnudki? Kas mina üksipäini siin vaevan südant? Kas pean üksipäini koormat liigutama? Aga vägisi ei tee kedagi õnnelikuks. Olen sattunud . . . Sa sant ja sandilaager . . .

Oadu Panso hüüab, kuigi Kosta tema lähedal istub:

«Kosta, leib on otsas, too leiba!»

Joosep Lepp teab öelda:

«Leiba polegi.»

«Kes läheb leiva järele?» küsib Oadu kurguhäälega.

«See, kes lähemal elab.»

«Kännustiku Kaarel, tõmba vildid jalga ja jookse.»
«Tooge ise.»
«Sa kõige lähemalt.»
«Veera viina jood küll, nüüd ei raatsi pulma jaoks paari pätsi tuua.»
Kaarel Kännustik läheb.
Leenard Rinne on joonud selle piirini, kus läheb kiuslikuks. Ta komberdab Oadu Panso juurde tuikuda ja hakkab norima:
«Sa oled valskusega rikkaks läinud.»
«Mine kah.»
«Sa oled kolhoosi petnud,» jätkab Leenard Rinne pealetükkivalt. «Sa pead nelja emist... Sa oled põrsastega spekuleerinud... Sa oled riigimetsast varastanud...»
Oadu teeb kena näo pähe ja kõhistab kiiresti:
«Veskit lõhkund olen kah!»
Leenard timmib edasi:
«Sa oled puskarit ajanud.»
«Aga veskit lõhkund kah!»
«Sa oled varas.»
«Veskilõhkuja kah!»
Leenardi hoog lõpeb varsti otsa, sest kuidas sa niisugust süüdistad.
«Piim on muidu hüva rüüp küll, aga purju ei pane,» jorutab Oadu. «Leenard, sa joo parem viina, muutud meheks.»
Leenardi vaiksesse hinge korjub niisugune raev, mis kaines olekus sinna kuidagi ei mahuks. Ta peab nüüdsama midagi lõhkuma, aga toas lõhkudes võib mõne asja katki teha, seepärast läheb välja. Väljas ei jää muud pihku kui tugev kasepuust reeais. Ta koogutab aisa ree küljest lahti ja hakkab sellega vastu Veera Ivaski vägevat väravaposti kõmmima. Võtab kogu kehaga hoogu ja lartsatab täiest mehejõust.
Bernhard Lõõbe kuulutab toas:
«Paugud käivad, vist punased juba Kõnnus.»
Kosta käed on sestsamast va vägevast kobaks jäänud, ta pillab volmri laua alla.
Oadu leiab kohe öelda:
«Näh, vana mees, aga koerust täis.»
Kosta leiab volmri üles ja seab hambusse.
«Kosta, kuule, poiss-pukireis, naiste kandi pealt on sul

terast silma,» saab purujommis Oadu enesele uue ohvri. «Julette-Saali oli sul vägev eit küll. Eks seal ole ikka tissi ja tussi. Kas mul pole õigus, Kosta? Mes?»

Esimees Ernesakk kirub endamisi ja tõuseb, et lahkuda. Nendega siin pole praegu midagi peale hakata.

Samas avaneb uks ja — tallimees Joosep Lepa silmad lähevad suureks; algul imestusest, siis kohkumisest.

Kaada Lepp on külas viisakas:

«Joosep, ole hea, tule koju, mul on sind vaja.»

Juhatuse liige ja tallimees Joosep Lepp vaatab abiotsivalt esimehele ja ütleb:

«Meil siin juhatus koos.»

Kaadasse on korjunud palju. Ööseks ei tulnud koju, päevaks ei tulnud koju, Kaada muudkui rühmaku üksi. Kaada märkab, et seltskond siin on hoopis häälest ära. Viha murrab kombekuse õhukesest koorikust läbi ja ta kiunatab end unustades:

«Ma sulle t e e n juhatust.» Ta astub tagasi vöörusesse, haarab sealt ettejuhtuva tarbevahendi ja kukub vehklema. Ta püüab tüükale kulunud luuakontsuga tabada näolaike, mis läbi vihaudu vastu valendavad. «Kas veel on juhatus... Peksan laiali... Säh, juhatus... Säh, litsimaja juhatus... Ah, Veera juurde tulivad...»

«Anna, et raba tuiskab,» ässitab Oadu, kes on nurka maha kükitanud ja käed kaitseks näo ette tõstnud.

«Me siin mehed omavahel,» püüab Leenard Rinne vabandada.

«Koerapulm!» kriiskab hullunud Kaada. «Joosep, marss, koju!»

Joosep teab, et olukorra lahendab vaid tema lahkumine, ja poetab end ses lärmis märkamatult uksest välja.

Kaada lõpetab löögipealt, viskab luua nurka ja läheb ka sõna lausumata järele.

Bernhard Lõõbe rõõmustab:

«Esimees on ka sisse õnnistatud.»

«Nägu päris verine,» näeb ka Präll. «Veera, kas sul joodi on?»

«Näe, Priidu-lollike ka veel siin, aga nägu terve peas,» leiab Bernhard Lõõbe.

«Naiste käes saavad alati kannatada need õiged mehed,» teab Oadu Panso.

Leenard Rinne katsub käeseljaga õhetavaid kriimusid oma näos ja süüdistab jälle:

«Ise sa oled varastanud.»

«Veskit lõhkund kah!»

Präll võtab tohterdamise enda peale ja varsti on mitmel mehel näod joodilaiguliseks maalitud, nagu oleks Eestimaa südames uus suguharu tekkinud. Prälli käsi ei käi ainult haigeid kohti pidi, sümmeetria mõttes saab mõnigi joodivunts terve paiga peale tõmmatud. Seesama juhtub ka esimehega. Nõnda ilustatult Ernesakk pulmast lahkubki.

Pudeli järel peab paratamatult tulema midagi muud, mingi siht, mille nimel neil maksab elada — mõtleb Ernesakk. Kuidas neid veenda . .

Oadu jõrrab:

«Tide-aga-ritt ja rittataa! Tide-aga-ritt ja rittataa . . .» Oadu püüab tervena keedetud lambakintsu küljest tükki kätte saada, siis hakkab hädaldama. «Ilus mees, hea mees; ära kadus.»

«Kes?» uudistab Präll.

«Joosep, kes muud. Meie kaotasime lahingu Kaadaga. Lasksime täismehe ära viia.»

«Ega tal praegu kerge ole,» arvab Präli.

«Lähme vaatama.»

Kahe peale saadakse hobune ree ette.

Tallimees Joosep Lepp on juba voodis.

«Kus Kaada?» küsib Oadu.

«Läks talli hobustele heinu ette viskama,» ütleb Joosep Lepp. «Kohe peaks tulema.»

«Mis sa siis enam aega viidad,» kiirustab Oadu. «Tule kaasa; tee kähku!»

Joosep saab imeruttu teki alt välja. Täitsamehed, teda ei unustanud. Aga riideid ei leia kusagilt.

«Ära enam kohmerda, tule niisama,» sunnib Oadu takka.

«Võta tekk ümber,» õpetab Präll.

Joosep läheb ergutamisest ähmi, ei leia midagi. Viimaks rabab nagist pintsaku ja kiirustab uksest välja, pikkade aluspükste väel ja paljajalu. Präll haarab voodist teki.

Mehed hüppavad rekke ja Präll annab piitsa. Oadu keerab Joosepit teki sisse, aga lumised varbad jäävad vägisi välja.

«Pane pintsak jalgade peale,» õpetab Präll.

Oadu seab ja seab pintsakut paika, kuni tuleb päästvale

mõttele: Joosepi külmast punased jalad saavad pintsakukäistesse topitud.

Veera õues püüavad Joosepit süles reest ära viia, kuid jalg on pehme ja kõik kolm leiavad end lumes ukerdamas. Joosep ei saa püsti, sest jalga tõmmatud pintsak on sassi läinud ja peab meest kammitsas. Ei jää üle muud, kui kutsuda toast abi. Hulga meeste jõul saadakse lumise pesuga Joosep sooja tuppa ristirahva hulka.

Pidu ei rauge. Läheb teine öö, läheb teine päev. Ei tea, kellel tuli mõte Veera Ivaski saun kütte panna, et vahepeal ihu rookida ja siis lõbupõlve jätkata. Seast ja oinast jätkub veel võtta. Kosta vaaritas hommikul üht-teist juurde. Häda on vaid leivaga: ükski mees ei riski koju tooma minna.

Vihad leitakse Veera lakast kambri lae kohalt. Kosta toob paar peotäit põhku ja köögis pliidisuu ees istudes pletib põhuheidest kunstipäraseid saunanuustikuid kokku.

«Mehed sauna, niipalju kui mahub!» kamandab Oadu Panso.

Esimesena jõuavad lavale Oadu, Kosta ja Präll.

Oadu imestab:

«Sa, Präll, olid viimane kohmard külas.»

«Prõlla treenib teda,» teab Leenard Rinne. «Iga päev teevad tund aega klassikalist maadlust, nii et tolm lööb küüni katusest välja.»

«Näita muskļit,» kamandab Oadu. «Jaa, ei ole viga... Visake leili, kes seal all on!»

Joodiga võõbatud hirmsas sõjamaskis Leenard Rinne on oodanud oma aega. Kibu on tema käes ja nüüd ta kõrvetab selle vana rebase urust välja. Igale sahmakale loeb saatesõnad peale. Oadu vastab iga kord:

«Veskit lõhkund kah!» Ta isegi üritab laulu:

«Präll paneb ruut-ja-peesiti,
Ants aga kuedagi teesiti...»

Lauluisust saab viskaja ruttu jagu. Juba pudeneb Präll põrandale ja jääb sinna kükki. Teised tõmbuvad ka maadligi. Kosta kobib kohe Prälli järel lavalt, läheb saunaesikusse. Tagasi tuleb Kosta, karvik peas; ta seob kõrvapaelad kurgu alt kinni, ronib rahumeeli lavale tagasi ja hakkab hautatud vihaga kergelt jalgu sapsima, enesel kustunud volmer suunurgas.

Oadu on päris otsekile vajunud, aga jonn ei luba alla tulla. Ta kähistab:

«No tooge minu müts ka.»

Präll toob. Oadu ajab end istuma ja näitab võidurõõmsalt trääsa.

Joosep Lepp seab ka mütsi lõua alt kinni ja läheb üles kolmandaks. Eeskuju nakatab ja varsti on kogu saunatäis paljaid mehi kuumas aurus lavajärjekorda oodates talvemütsid pähe tõmmanud.

Leenard Rinne ärskab jälle.

Oadu vastu:

«Veskit lõhkund kah... Ega minu rebutatsioon on ilma plekita. Ilma ühegi valge plekita — üksainuke tume tegelane olen ma.»

«Kas oli kärsetus?» küsib toanurgas magada nohistanud, aga nüüd teiste sabas sauna jõudnud Lukas Liiv.

Oadu on võitja, ta võib kiidelda:

«Mis see meie saunalava, aga Alžeerias on õ u e s nii kuum, et ära lageda päikese alla mine. Ja rohutirtsud: rohutirtsud õgivad seal aknakardinaid, iga nädal osta uued.»

*

Prõllal on aidadokumentidega asja raamatupidaja Härbert Junnovi juurde. Ta tunneb ka huvi, kas esimees on jälle ära sõitnud. Ernesakil samad kombed mis Priidu Viiendal Külalisel. Hullemadki — teda näeb veel harvemini kolhoosis. Kuuldavasti peab koguni endist ametit edasi. Harva, kui rongi istub ja siia sõidab. Kas nii peab sügiseni vastu, ehk võetakse juba suvel maha. Saaks Prõlla ise ometi näitama, kuidas Luukas õlut teeb.

«Esimees on kabinetis,» vastab Härbert Junnov.

Prõlla tahab vaadata, kuidas esimees pärast tulekahju välja näeb.

«Prõlla? — kui ma ei eksi,» lausub Ernesakk.

«Tema ise,» vastab Prõlla.

«Olevat siitkandi kangem inimene.»

«Kui räägitakse...» Näha, et Prõllale meeldib niisugune algus.

«Kas te, Prõlla, tulekahjust saite aru?» pärib Ernesakk. «*Parlez-vous français?*»

Ernesakk raputab pead.

«Nojah, praegusajal...» püüab Prõlla esimehele tema koha kätte näidata. «Sellest tulekahjust? Sain muidugi.»

«Nii?»

«Ma ise organiseerisin selle loo.»

«Miks?»

«Nii rumal te ei näi, et ise aru ei saa: tegin teie pärast.»

«Misjaoks?»

«Tulite minu kohale. Liiva lubas esimehe koha mulle.»

Küll on otsene inimene, ei karda oma tempu näkku tunnistada.

Esimehe vaikimise peale seletab Prõlla edasi:

«Olete täitevkomitee esimehe Liivaga ühes mestis, tõi teid siia.»

«Mind pani ametisse ministeerium. Ministri asetäitja. Liivalt õieti ei küsitudki.»

«Teie ise — milleks te «Olevikku» tulite?»

«Ma usun, et siit annab asja teha.»

«Teie ka — mina usun samuti,» ütleb Prõlla.

«Me oleme siis üsna ühesugused,» võtab esimees omaks. «Ega vist teisi kolhoosis olegi, kes nõnda kindlalt usuksid.»

Prõlla prõllaks, aga mehed joovad juba teist päeva, mõtleb Ernesakk. Kuidas neist jagu saada. Naised ka veel kolhoosi peal vihased. Mõni peab esimehe süüks: viis juhatuse jooma. Oli ühes küll, kui petukosja mindi. Eile õhtul läks ka, et petupulmale lõppu teha, aga ei midagi. Nüüd käi veel pealekauba kriimus näoga ringi. Kuidas selle joomakamba saaks laiali ajada?

«Kas teie mees pole veel koju tulnud?»

«Ei. Arvan, et joob ka Veera Ivaski pool.»

«Ja te sallite seda?»

«Mina olen isikuvabaduse poolt.»

«Joob kaua, teeb tervisele liiga.»

«Mis mees ta siis on!»

«Aga te täpselt ei teagi: ehk on õnnetus juhtunud või midagi.»

«Kui ta täna õhtul välja ei ilmu, siis lähen homme hommikul vaatama.»

«Küll joovad,» ütleb Ernesakk endamisi, «ega neid aja sealt praegu mingi võimuga laiali.»

«Eks ta ole — nii kuidas ajaja.»

«Pidage,» taipab Ernesakk, «kas teie suudaksite laiali ajada?»

«Niisugust asja polegi, mida ma nendega ei suudaks.»

«Seda küll ei usu.»

«Nüüd tahate haneks püüda,» on Prõlla oma vastasest ka seekord üle. «Ise ei saa meestest jagu, tahate minu kätega kastaneid tulest välja tuua.»

Mis sa kurjale ütled!

«Te olete «punase Venemaa ainuke maadlustšempion»?»

«Tsaari-Venemaa viimane ka,» lisab Prõlla. «Mul tekkis juba varem endal tahtmine see punt laiali peksta.»

Ernesakk ei lausu midagi, et mitte asja ära rikkuda. Õnn, kui Prõlla ise päri otsustab. Ometi on ta mängija, kes julgeb kaardid lauale lahti lüüa.

Hommikul sõidabki Prõlla Veera Ivaski poole. Ei saanud Kaada Lepp ega Ernesakk meestest jagu, nüüd on Prõlla kord.

Saun võttis mehed õhtul jalust maha, said vara magama. Seda aegsamalt hommikul pidu jätkus. Ainult Präll ja loomaarst põõnavad: Präll kõval puupingil ja loomaarst voodis. Nemad olid pudeli taga hommikuni maailma asju arutanud. Nüüd on teine vahetus ka juba tuurid kõrgele saanud. Oadu Panso rähkleb, nagu oleks maailm tema jaoks kitsas. Ta seletab:

«Pulumurus on ülehomme ristsed, siis lähme sinna. Kaks päeva elame siin, siis — aidaa. Pulumurus saab hästi süüa.»

«Mida?»

«Äi pannakse võiga ahju.»

«Mis sa lorised,» keelab Joosep Lepp.

Prõlla ilmumine tekitab uut elevust.

«Tule kampa,» kutsub Oadu Panso ja pakub viinatoopi.

Härbert Junnov vehib sõrmega, pudistades ja susistades ka midagi.

Prõlla keeldub:

«Ma ei joo viina, hoian sportlikku vormi.»

«Sa tahad rinda pista,» kuraasitab Leenard Rinne.

«Endal prill rasvane, kuhu sa tükid,» keelab Joosep Lepp.

«Mehed, võtke mõistus pähe,» manitseb Prõlla, «see pole enam ilus, mis te teete. Ega see pole tema süü, et ta mehele tahab. Loodusest on nii seatud, et naisterahvas meest tahab. Ärge naerge Veerat, sest siis te naerate loodust ja sealtkaudu ennast.»

Leenard Rinne on liiga tohletanud, et jutt temani jõuaks. Ta ikka kuraasitab:

«Kas hakkame rinda pistma?»

«Teeme tšempionaadi,» toetab ka Oadu Panso. «Vaatame, kes võitjaks tuleb. Kõik mehed Prõllaga.»

«Kui ükshaaval tulete, võtan väljakutse vastu,» nõustub Prõlla sedamaid.

«Mina jään vahekohtunikuks,» ruttab Oadu Panso endale ametit leidma. Ta tahtis Prõlla kallal lihtsalt lõõpima hakata.

Prõlla ütleb:

«Aga maadlema peavad kõik, Oadu ka. Vahekohtunikuks olete kordamööda.»

Oadu puikleb, aga Prõlla nõuab:

«Mehed, otsustage ise, kui maadelda tahate, siis olgu Oadu ka.»

Leenard Rinne poeb kiuslikult Oadu külje alla:

«Nannipunn, lõid vedelaks.»

Teised toetavad ka ja Oadu on nagu varblane vareseparves. Vaata, et teevad hulgakesi naha peale. Tahtis teiste kulul nalja saada, nüüd vii oma nahk turule.

«Tuleb kahevõitlus minu ja kogu selle majatäie meeste vahel. Lepime reeglites kokku.» Prõlla silmad säravad, ta lausa pakatab mängulustist. Sellist võimalust pole tükil ajal olnud. «Tulete vastu ükshaaval. Oadu Panso on esimene. Ja kes haiget saab, ei tohi nutma hakata. Ja kelle panen selili, see peab siit majast tunni jooksul lahkuma.»

Võistlusmäärustik tõstab meeste meeleolu. Eriti meeldib virisemiskeeld. Aga kojusaatmisklauslit ei osata üldises naerus hirmsaks pidada.

Prõlla lööb kõigiga kordamööda käed, et leping jõusse astuks.

«Põrand on kõva, siin saabki haiget,» hakkab ka Leenard Rinne verest lööma.

«Toome Veera voodikotid alla.»

«Kus Veera ise on?» küsib Prõlla.

«Läks lehma lüpsma.»

«Nii hilja?»

«Pidu hakkas täna varakult ja ta unustas ära. Tea, kas ta praegugi õigest nisast kisub.»

«Ühest kotist on küllalt,» arvab Prõlla. «Ma laon teid ühe koti peale. Ainult olge ilusasti järjekorras, et mul oleks kohe uus võtta, kui eelmisega valmis saan.»

«Peab üle põranda pehme olema,» tingib Leenard Rinne.

«Kui võrdsed vastased, siis küll,» lohutab Prõlla, «aga mina panen teid ilusti ühte paika. Katsuge ainult kotilt rutem minema saada, et külakuhja ei tekiks.»

Mehed tassivad siiski kõik voodikotid keset põrandat. Toolid viiakse teise tuppa.

Oadu Panso rüüpab julgustuseks suure sõõmu ja kelgib:

«Mina armastan poolnelsonit. Ma teen sulle ühe poolnelsoni,» ja näitab õhus kuivalt ette, kuidas see käib.

Prõlla ütleb rahulikult:

«Kuidas soovid.»

Naismaadleja haarab Oadu paremast käisest, tõmbab järsult, ja Oadu ongi abitult küljega tema poole. Prõlla vasak käsi surub mehe kere haardesse ja parem poeb tema kaenla alt läbi kukla taha. Järgmisel hetkel käib mütsakas ja Oadu on ristseliti.

«Sa nii rabistad, ma ei saanud hakatagi,» hädaldab Oadu Prõlla õla all Veera Ivaski magamiskotil.

«Mina ka ei saanud veel vaatama hakata,» toetab vahekohtunik endine uusmaasaaja Lukas Liiv.

«Olgu peale,» nõustub Prõlla, «see oli mulle eelsoojenduseks. Aga edasi panen iga meest ainult ühe korra.»

Oadu Panso tõuseb, tuigub veidi ja hüüab:

«Noh, nüüd!»

Täpselt sama poolnelsoniga rabatakse Oadut teist korda.

«See pole õige.»

Lukas Liiv aga vilistab ja teatab autoriteetselt:

«Prõlla seljavõit poolteise sekundiga.»

Oadu Panso tõuseb ja läheb nurka nagu pekstud peni. Joosep Lepp viib talle toobi. Oadu kummutab pika sõõmu.

Leenard Rinne ütleb Oadu eeskujul:

«Mina armastan nupuvõtet. Prõlla, hoia oma nuppu!»

Ja kohe ta ise saab selle. Prõlla laseb teda üsna kõrgelt üle puusa kotile prantsatada, pigistades seejuures teise nuppu päris tugevalt.

Leenard Rinne jääb kotile lebama, enesel vesi silmis.

«Valmis, roni eest,» kamandab Lukas Liiv, kelle järjekord kätte jõudnud.

«Nagu mustlase püss,» sõnub Leenard Rinne enda ette.

Oadu Panso pomiseb nurgas:

«Igal oinal on oma mihklipäev.»

Uusmaasaaja Lukas Liiv saab selili seatud, Oadu jälle kommenteerib:

«Igal oinal oma mihklipäev.»

Kõik saavad Veera magamiskoti peal kojuminekupassi kätte.

«Kus Lõõbe poiss?» küsib Oadu Panso.

«Lõõbet ei olegi.»

«On plehku pannud nagu argpüks.»

«Mõni mees, võta veel niisugust kampa.»

Kõik saavad oma häbi välja valada Bernhard Lõõbe peale, kes deserteeris, kui Prõlla vastu oli vaja välja minna.

Veera Ivask tuleb hiliselt lüpsilt. Kui ta juba taipama hakkab, mis siin sündinud, siis süüdistab Prõllat:

«Sa, kurihing, hirmutasid mu peigmehe minema. Mis sa otsid siit? Kas hakkas kade? Hirmutasid minu Bernhardi minema.»

Prõlla seisab nõutult: tuli just Veerat päästma joodikute lällamisest ja rüüstamisest. Ega need mõtle, võivad meestehädas naisterahva vaeseks süüa.

«Kes sind siia kutsus?» hädaldab Veera ikka. «Mis sa topid oma nina igale poole?»

Prõlla ei hakka sõnelusse laskuma, ta kamandab:

«Mehed — marss! Kuidas meie kokkulepe oli?»

Oadu Panso kurdab hädiselt:

«Siin maailmas polegi enam muud kui üks naiste vägivald meeste kallal. Käis Kaada, nüüd Prõlla omakorda.»

«Mehed — marss!»

«Kaks jäid veel panna — loomatohter ja su oma Präll,» viivitab Leenard Rinne.

Prõlla lubab:

«Prälli võtan kaenlasse, kui minema hakkan, aga see teine las jääda Veerale meeste seemneks.»

Veera Ivask nutab:

«Kuidas nüüd nii: pidasite pulmad ära, aga mu Bernhard põgenes minema.»

Oadu Pansol on oma mure:

«Mehed, kui nüüd klapiks . . .»

«Kopikatki pole.»

«No nüüd on põrgu lahti, joomise jaoks ka enam pole raha. Mine haige peaga koju. Ma ütlesin algul kohe, et sinna see kolhoosikord teid viib. Eh, jutuisu võtab ära. Sa mine kärata oma Kaadale peale, et ta viina jaoks rohkem kokku hoiaks.»

Prõlla läheb Prälli otsima, kes pingi peal siruli:
«Mis sa siin kõtutad, kodus pehme ase.»
Teised tulevad vaatama.
«Et sina, rumalakene, ka siia pidid sattuma,» pomiseb Prõlla, kui Prälli rekke tassib.
«Mis eit teeb, on hästi tehtud,» joriseb väsinud Präll teise kaenlas kõlkudes.
Mehed on ka hobused ette sättinud ja kobivad peale.
Oadu Panso kõmbib omal jalal õuest välja. Värava taga istub hange ja ütleb Joosep Lepale, kes ka mitme mehe abiga end kuidagi katnud:
«Enam mina edasi ei lähe.»
«Külmetad hanges ära.»
«Ei lähe.»
«Näe, miilits tuleb,» osutab Joosep Lepp sõrmega päris-Priidule, kes millegipärast miilitsamütsiga marsib.
«Kardavoi massuurikas,» pööritab Oadu punaseid silmavalgeid ja näitab näpuga. «Kardavoi massuurikas.»

10. peatükk

Kevad on lähedal. Ants Ernesakk pani eelmises töökohas ameti maha ja otsustas päriselt kolhoosi asuda. Nüüd on ta hommikust õhtuni jalul. Ernesaki kollast poolkasukat tuntakse siin juba kõigil teedel.
«Ma tagandan heinakoorma küüni,» ütleb Präll esimehe tere peale, «oodake veidi.»
Präll läheb hobust suu kõrvalt haarama, aga see vemmal tõstab pea noogutamisi kõrgele üles. Prälli käsi teeb õhus tühja liigutuse. Präll ei jäta, ta hüppab mõlema käega valjastesse kinni. Valjarõngad pihus, hakkab täie jõuga hobust tagasi suruma, ise pingutatult kamandades:
«Ptruu, tagasi, ptruu, tagasi!»
Täkk vajutab end koorma vastu ja see hakkab liikuma. Lume pealt küüni põrandale jõudnud jalased jäävad kinni. Präll trügib uuesti suu kõrvalt, aga täkk peab asja lootusetuks. Ta saab pahaseks, tõstab noogutamisi pead nii kõrgele kui jaksab. Tallimehe kontsadeta kottades jalad tõusevad paar korda maast lahti.
«Ptruu, messa, ptruu, messa!»

Ei aita muud, kui tõmba hobune uuesti mõni samm edasi ja võta koormaga lume pealt hoogu.

«Minu asi ka enam ei aita, aga see koorem on jälle kohal,» ütleb Präll kergendusega.

Ants Ernesakk naudib silmadega ilusat heina. Oleks seda praegu voli pärast võtta! Ta torkab näo heintesse ja nuusutab täie sõõmu magusat ja veidi kibekat tuttavat lõhna. Kui kallis, peaaegu tähtsaim maailmas, tundub praegu see hästikoristatud maahein. Kui ruttu on ta siiski «Oleviku» muredesse sisse elanud! Kui kauge paradiisina näib see maailm ja need majandid, kus ka lehmadele saab täie sülega heina ette anda, hobustest rääkimata. Ja ometi on praegu just selline paradiis tema enda juhtida olnud abimajand, kus eelmisel suvel heinad oma käe järgi ära said paigutatud. Heintel on looma elu hind. Ernesakk märkab, kuidas tuul värava ette mahapudenenud heinapepri lund mööda eemale keerutab. Ta vaatab tantsivaile peprredele järele kui hingeõnnistusele. Teda kisub lumme, et neid lehekesi ja kõrrekesi ükshaaval kokku korjata ja päästetud peotäis tagasi tuua.

«Oleks neid rohkem!»

«Mis teha,» vastab esimees. «Eks osa hobuseid saame ikka põllule. Lehmadele ei jätku siit suutäit.»

«Peaks veel ostma,» arvab Präll.

«Tuula kolhoosilt sain ka ainult vahetuskaubana, ega raha eest . . .»

«Hein, jah, on kallim kui raha.»

«Andsin neile vagunitäie kaalisoola, sain küünitäie heinu vastu,» räägib Ernesakk.

«Eks meie põldudele kuluks ka kaalit,» arvab Präll.

«Kaaliga on nii, et ma saan teda veel. Ministri asetäitja lubas korraldada. Ja riigi rahaga ostame.»

«Seda raha läheb.»

«Jah, kevadel tahaks veel veomasinat. Kõiki hobuseid me ei suuda jõus hoida.»

«Paljuke seda jõusööta saab,» ütleb Präll.

«Ega riigil teda pillata pole, aga jõusöödata peaksime kevadel lehmaraipeid laudast lohistama.»

«Näe, päris-Priidu, neljanda brigadir, kelgib, et tema selle «Oleviku» nüüd hädast välja aitabki,» teab Präll. «On suureline, et sai lehmadele kaerakeesid osta.»

«Selle peale ma poleks varem tulnud, et kaerakesi on

lehmasööt,» ütleb Ernesakk. «Aga päris-Priidu kelgib asjata, pole see tema leiutus: riik müüb nagu jõusöötagi.»

«Ma olen kuulnud, et Pätsu ajal põletati Tallinna juures Kristiine heinamaal kaerakeed ära. Tea, kas on õige?» küsib Präll.

«Ma olen ka nii kuulnud,» teab Ernesakk. «Aga praegu on kaerakeesid vaja koresööda eest, see aitab lehmadel jõusööta seedida.»

Kaarel Kännustik jõuab oma koormaga kohale.

«Kahe mehega toote?» küsib Ernesakk.

«Jah.»

«Kus teised?»

Kaarel Kännustik seletab:

«Ega ma ka kolhoosi tööle oleks tulnud, kolhoosil pole palka maksta, aga Prälli tulin aitama. Tema tasub ise ära.»

«Millega?»

«Annab hobust, kui vaja.»

«Kolhoosi hobust?»

«Kust see kolhoos praegu hobused välja võtaks, kui Präll ja Joosep Lepp ja teised tallimehed poleks vaevaks võtnud päevast päeva sööta ja harjata. Präll pole ju ka möödunud aasta eest tasu näinud.»

Hobuseriistade nagi on ripakil. Ernesakk ütleb:

«Siia peaks ühe naela sisse lööma.»

«Naelu jätkub,» osutab Präll kastile. Ta ise on lehepusara taskust kiskunud, et ette lugeda.

Ernesakk arvab:

«Eks Kaarel löö.»

«Kas normipäeva saan?» küsib Kaarel Kännustik.

«Terve normipäeva?»

«Palju pakute?»

«Selge,» ütleb Ernesakk ja jätab selle jutu.

«Hobune ka ei tee tööd, kui süüa ei saa,» püüab Kaarel Kännustik end õigustada. «Palga küsimine pole mingi kodanlik igand.»

«Muhu Sorts pidas igandiks,» selgitab Präll.

«Selge,» ütleb Ernesakk.

«Moskvas oli kuu algul pleenum uudismaadest,» ütleb Präll. «Hakkavad uudismaid tegema.»

«Tean,» vastab Ernesakk.

«Üleliiduline põllumajandusnäitus tehakse sel sügisel lahti.»

«Tean.»

«Näe, lehekülg kartuli ruutpesiti mahapanekust.»

«Siin olla ka möödunud suvel proovitud?» küsib Ernesakk.

«Ah, traktorijaam ei harinud ära,» ei taha Präll sel teemal rääkida. Võtab kiirustades uue lehe.

Esimees lohutab:

«Varane vasikas läheb ikka aia taha. Aga tänavu me ei proovigi, pole aega katsetada, jõuaks tavalise töögi ära teha.»

«Ega nad jäta, sunnivad peale,» arvab Präll, kes kolhoosis juba mõnda näinud. «Nüüd lehes palju muud polegi kui ruutpesiti kartul.»

«Kirjutaksid parem sellest, kuidas «Olevikust» asja teha. Kuidas Kaarleid tööle panna,» arvab Ernesakk.

«Ei «Olevikust» ole küll ridagi,» teab Präll. «Meid nagu polekski enam.»

«Küsimus pole üldse ruutpesiti kartulis. Peidavad selle taha oma pead kui jaanalinnud,» ütleb Ernesakk.

«Selge,» tarvitab Präll teise sõna.

«Õhtul sõida saaniga kontori juurde, meil on juhatuse koosolek,» ütleb Ernesakk. «Pane kuljused istme alla.»

«Milleks? Teeme jälle mõne pulma või?»

«Küll ma pärast ütlen.»

Vahepeal on Leenard Rinne, käed taskus, talli juurde jalutanud, et küla ja maailma uudiseid kuulda. Kui Ernesakk edasi hakkab minema, kutsub Leenardit kaasa.

«Mis ma ikka hulgun,» arvab Leenard algul.

Ernesakk selgitab, et ametikäik, ja normipäevad antakse ja üldse nagu teejuht esimehele, et tunneb kohalikku koloriiti ja räägib, kes kus elab.

«Siis saab käidud küll,» on nüüd nõus.

Edasi astuvad kaks meest kõrvuti: üks kollases poolkasukas ja teine kulunud mantlijopis.

«Mõistlik mees,» kiidab Präll tagaselja, «ajab juttu, ei pea uhkeks.»

Tallimehed on veel neid väheseid, kes kolhoosis iga päev töötavad. Põllumees armastab hobust ikka nii tugevalt, et ei loe kolhoos ega midagi. Armastus maa vastu on

vist abstraktsem, põllule on inimesi raskem saada, mõtleb Ernesakk.

Esimene peatus otsustatakse teha Kännustiku Kaarli kodus. Ernesakk laseb endale iseloomustada Kaarli pere minevikku ja olevikku. Leenard on juhtunud hea lahtise suuga teejuht. Leenardit ennast hakkab ka see käik huvitama — saab Ernesakki lähemalt näha. Mis see Maali temas leiab, et aina kiidab? Maali naljalt meestes head ei leia, ta on rohkem oma jõule ja mõistusele lootnud. Kas siin pole romantika mängus?

Kännustiku Kaarli naine kuulab ära esimehe palve Kriilevälja lauta lüpsjaks minna, siis hakkab hädaldama:

«Mul on käed läbi. Mul on arstitõend, kus on öeldud, et lüpsta ma ei tohi.» Toob tõendi Ernesaki kätte. «Te võite isegi hea inimene olla, ega mul teie vastu isiklikult midagi pole. Aga näete: ei saa. Kahju küll, jah, nii ta on, ei saa teid kuidagi aidata.»

Ernesakk selgitab kannatlikult. Naine vastab:

«Jah... jah... nõnda, nõnda... nii jah... ikka, ikka...» Aga kui Ernesakk on lõpetanud, laiutab jälle kahetsevalt käsi. «Jah, te võite hea inimene küll olla, aga kuidagi ei ole võimalik.»

Teel edasi sammudes ütleb Leenard Rinne:

«Pole tal häda midagi.»

«Kuhu nüüd?»

«Lähme Veera Ivaskit vaatama. Tema arstitõendit ei näita, mehelemineja inimene. Kes see haiget võtaks.»

«Lähme.»

«Oleks võim Prõlla käes, see paneks kõik tööle. Kuidas tema neist jagu saaks, seda ma ei tea, aga — paneks... Siin päris-Priidu ajal tulid rajoonist agitaatorid või lektorid või mis nad olid. Priidu ise ei andnud jälle näole ja nad sattusid Prõlla peale. Olid tahtnud rääkima hakata, kuidas kolhoosi üles viia ja rahvast tööle panna. Kuuekesi olnud. Prõlla pani nad tööle — päev otsa rassisid viljapuhastamise juures. Kuidas Prõlla neist jagu sai... Pärast päris-Priidule anti rajoonis pähe, et miks vaimset abi vastu ei võtnud.»

Koer haugub, korsten suitseb — Veera Ivask peaks kodus olema.

«Homseks saame lüpsja,» rõõmustab Ernesakk.

Koputusele ei vastata. Mehed lähevad sisse, aga kedagi ei leia.

«Hei, kas siin on kedagi?»

Leenard vaatab kõik toad läbi. Ei kedagi. Köögis pliidi all praksub tuli, pann praelihaga säriseb augul. Põrandal silmapesukausis ootavad kooritud kartulid.

Leenard Rinne ronib pööningule, esimees läheb lauta, vaatab kaevu taha põõsastesse — ei kusagil.

«Päise päeva ajal nagu õhku auranud,» manab Leenard Rinne ja seisab nõutult säriseva panni ees. Võtab panni ja keerab kummuli pliidiaugule, lihatükid kukuvad tulle. Kööki täidab liha põlemise ving.

«Õigus jah: kes ei tee tööd, ei pea ka sööma.»

Veerat leidmata lähevad mehed edasi. Kaada Lepp on hakkaja inimene, ehk jääb nõusse.

«Hea meelega, kullakallis inimene,» on Kaada Lepp lahke näoga, «aga ei saa — käed ei võimalda.» Kaadal on arstitäht siinsamas köögiriiulil, et käepärast võtta, kui töölesundijad tulevad.

Kaada tütar on juba päris asjaline. Kuidas oleks, kui tütar koolivaheajal lauda juurde appi tuleks, teeb Ernesakk ettepaneku.

«Ega ma loll ole, et oma lapse mõisa talli saadan.»

Tühjade kätega läheb esimees kontori juurde tagasi, aga mõndki inimest sai tundma.

Õhtul koguneb juhatuse koosolek. Joosep Lepp on hakanud viimasel ajal koosolekuilt kõrvale hoidma. Ka täna pole teda näha. Ants Ernesakk ütleb Prällile:

«On aeg. Sõida Joosepile järele. Võta esikust vana tõllakasukas ja too juhatuse liige kohale.»

Kohalolijad jäävad kuulama: vaata mis tüki uus esimees välja mängib.

Ernesakk õpetab:

«Ütle, et sul oli juhuslikult sinnapoole asja, et üksiti kontori poole minek, et Joosep võib ka ree otsa peale istuda — temal ju samuti kontoritee ees.»

Sosistab siis veel midagi Prällile ja see läheb naerdes.

Präll oskab Joosep Lepa reele rääkida ja sõidab kontori poole tagasi. Ta seab juhatuse liikmele hoolitsevalt suurt reisikasukat ümber. Joosepil on veidi piinlik. Mis kõik Kaada pärast ei pea tunda saama! Andis Kaada nõudmis-

tele järele, et ära oma nägu uue esimehe nina alla topi. Hoidus ka juhatusest kõrvale. Nüüd tulevad koju järele.

Präll peab võsa vahel hobuse kinni ja läheb midagi sättima:

«Kõhualuse rihm lahti läinud.»

Ta hüppab rekke tagasi, annab ohjadega laksu vastu laudjat ja hobune tõmbab äkki paigalt. Kuljused rõkatavad ülemeelikult, nagu oleks kosja- või vastlasõit, aga mitte koosolekulesõit käsil.

«Seda ma vaatasin, et mis ajast kõhualuserihm looga juures asub,» ütleb Joosep Lepp piinlikku üllatust varjates. Uus esimees on Prõlla tembud üle võtnud.

Präll oma kuljusesõiduga äratab küla koerad ja need hauguvad kooris, nagu oleks Joosep Lepa isik nii suurt lärmi väärt.

Esimees kuuleb kuljuseid õues ja teatab pidulikult:

«Täna on terve juhatus koos.»

Esikust kostab lumiste jalgade trampimist ja maani lohisevas kasukas Joosep Lepp astub koosolekuruumi.

«Võta nüüd teadmiseks, Joosep — toome ikka küüdi ja kelladega, las külarahvas vaatab ja imestab.»

Joosepi nahas ei tahaks keegi olla. Eks seda irvitamist jälle tule.

«Prällile paneme selle töö eest normipäeva kirja,» teeb Ernesakk ettepaneku.

11. peatükk

Volinik seltsimees Kurm on jälle «Olevikku» ilmunud. Rajooni asjamehi häirib loomakasvatussaaduste vähene väljatulek «Olevikus». Volinikule ohvri väljavalimise metoodika on üpris lihtne: võetakse kvartali müügikohustuste täitmise aruanne ette ja kriipsutatakse viimasele kohale jäänud kolhoos alla. Olenevalt kriipsutaja haardest ja volinikeks kõlbavate ametnike kontingendist kriipsutatakse vahel kolm viimast, või koguni kuus viimast alla. Järgmise kvartali esimesel kuul võivad siis kriipsuga kolhoosid kindla peale voliniku abi loota. Üks neist, peaaegu elukutseliseks volinikuks muutunud seltsimees Kurm, õnnistab oma isikuga «Oleviku» kolhoosi.

Kriilevälja lauda juures, kuhu on lehmi kogutud kolmenelja talitaja jagu, leiab seltsimees Kurm lootustandva tegevusvälja. Ta nõuab Ann Hakjala käest:

«Teie ometi peate nägema, kui piima varastatakse. Olete ju brigadir siin laudas.»

Ann Hakjalg ei oska niisugusele pealetükkivale tegelasele midagi vastata. Ta naeratab abitult ja vaatab teiste poole. Üks neist lipsas välja, aga Kaada Lepp on veel siin. Iga kolmas päev on üks grupp tema lüpsta. Eks ta oska oma kasusid ka silmas pidada, ega muidu.

Volinik pressib peale. Ann Hakjalg mõtleb — mullikate talitamisega oli lihtsam, seal ei käidud näägutamas. Siia kes sisse astub, on tark: andke rohkem piima. Aga mida lehmad söövad . . .

Volinik tahab juurteni jõuda, aga vaesel laudabrigadiril Ann Hakjalal kipuvad pisarad silma. Mis saab tema teha, või mis ta peab ütlema? Brigadir on ta ainult nime poolest — keegi peab olema. Tema on siin ainuke talitaja, kes üht gruppi talv läbi pidevalt hooldas. Teised kaks gruppi on nagu tuule peal. Esimees Ernesakk käib ja kaupleb naisi, et need esialgu kas või päevakaupa kordamööda lauta tuleksid. Ise nad käivad ja ise nad teevad nende gruppidega mis pähe tuleb. Juba oma grupi talitamine on muret teinud. Esimesed hallid juuksed siginesid sel talvel. Eks oma elu ole ka käest ära.

Seltsimees Kurm ei saa targemaks midagi ja läheb solvunult minema.

Kaada Lepp ootab, kuni volinik majade vahele kadunud, kallab siis oma mannergu poolenisti piima täis ja teeb minekut.

Volinik jäi nurga taha passima, kuid ta ei osanud aimata, et õnn nii lähedal liigub. Ta näeb Kaadat mannerguga tulevat ja astub vastu.

Ann Hakjalg vaatab laudaukselt ja näeb, kuidas kaks sikku kitsa purde keskel kokku saavad — teine peab nüüd taganema. Sõnad Anneni ei kosta, aga tegevus paistab hästi kätte.

Seltsimees Kurm jääb võidukalt keset teed seisma ja sirutab käe, et Kaada Lepa mannergut võtta. Kaada peidab mannergu selja taha ja ajab vasaku käe tõrjuvalt ette. Volinik seletab midagi kätega veheldes ja sirutab jälle võtma. Kaada taganeb kaks sammu, rabab kaane pealt ja

võtab piltlikult hoogu, nagu tahaks sisu vastase näkku läigatada. Volinik taganeb omakorda kolm sammu. Nüüd on Kaadal teada, kuidas vaekaussi kallutada. Seltsimees Kurm toibub veidi ja astub, käsi õieli, sammu ette. Kaada võtab jälle lahingupoosi sisse ja Ann Hakjalg lausa võpatab: nii loomulik tuli see viske demonstreerimine välja. Piim jääb siiski mannergusse, aga volinik taganeb jälle kaks sammu. Kurm on visa hingega: jälle astub sammu võtma, kuid peab seejärel Kaada viha ees kaks taanduma. Koera ajab see õueaia taga toimuv näitemäng vihale ja ta teeb hirmsat lärmi. Osalised ei kuule midagi enda ümber, nagu tedrekuked kevadmängul. Juba enne lõppu on Ann Hakjalal selge, kes võidab.

Volinik, näost punetav ja vihane, tuleb uuesti lauta ja kohe Anne turja:

«Kas te ei näinud?»

«Mida ... ei näinud,» teeb Ann rahulikku häält.

«Siit viidi praegu piima, kas te ei märganud? Oleksite pidanud konfiskeerima.»

«Ei ... Aga kas teie märkasite?» küsib Ann Hakjalg vastu.

«Jaa — otse minu sülle jooksis.»

«Miks te siis ei konfiskeerinud?»

Seltsimees Kurm turtsub ja keerab kannalt ringi.

Kes teab, kas sai õigesti tehtud, et siia lauta tööle tuli? Nii sai küll mullikate talitamise kodutallis Juhani nimele kirjutada. Juhan ise rabas kogu talve riigimetsas raha teenida, aga Ann talitab kahte gruppi.

Ann Hakjalg jõuab vahepeal kodus käia ja tuleb teiseks talituseks tagasi. Lauda juures ootab auto ja kaks uut asjameest. Traktorijaama direktor Männak, lühikene mehejupp, kes armastab tähtsat napoleonipoosi võtta, hakkab kohe Anne õpetama:

«Lehmi on vaja tõsta.»

«Kes neid jaksab tõsta, naisterahvad talitamas,» vastab Ann.

Direktor Männak suurustleb, et käinud juba teistes kolhoosides tõstmas, asi nüüd siin lehmi jalule saada.

Vahepeal ilmuvad ka Kaada Lepp ja Veera Ivask.

Direktor Männak hurjutab Kaada Leppa, et see loomade eest halvasti hoolitsenud — need ei jaksa ise asemelt tõusta.

Kaadasse korjub sappi, aga ta püüab viisakas olla — suured ametimehed ikkagi. Ega ole oma kodu ja oma Joosep: külas ikka kombekas.

«Näete, üks grupp on püsti, aga teie omad pikali,» nuriseb Männak, endal kõiketeadev nägu peas.

Ann Hakjalg vaatab kõrvalt ja mõtleb — kuidas nad saavadki püsti olla. Kohe sügisest peale jättis Muhu Sorts lehmad paljale põhule. Jõululaupäeval toodi lauda juurde esimest korda heina. Kopitanud hein, ja sedagi anna pihutäie kaupa. Põhk ka jaopärast. Teaksid nad, mispärast Anne lehmad ise end kuidagi püsti ajavad. Ann ju käis vargil. Pimeduse varjus hiilis lauda taha põhukuhja juurde ja kandis teiste arvelt omadele lisa. Varastas kolhoosi lehmadele kolhoosi põhku. Päevast päeva tegi pattu.

Männak aga kelgib:

«Me kahe noore mehega, küll tõstame üles. Te aitate ka.»

Teine noormees on traktorijaama zootehnik Reinolt.

Kui tõstmiseks läheb, siis on zootehnik Reinolt ja talitaja Kaada Lepp need, kes käed lehma kõhu alla ajavad. Zootehnik haarab Kaada käe ja tõstab täiest jõust. Direktor on endale leidnud puhtama otsa: ta sikutab moepärast saba ja muudkui õpetab:

«Tõstke korraga.»

Lehm ise ei tee katsetki jalgu alla võtta.

Zootehnik punnitab veel täiest jõust, Kaada aietab ja manitseb:

«Noormees, see on ju minu käsi, kellega te lehma tõstate.» Kaadal on tunne, nagu hakkaks randmes miski järele andma.

Zootehnik laseb hetkeks lõdvaks ja Kaada kasutab juhust käe äratõmbamiseks.

Männak vihastab:

«Just hakkas tõusma, aga teie lasete lahti! Koperdised! Ei oska hoolitseda lehmade eest, ei toida neid. Nüüd ei viitsi üles tõsta.» Direktor laseb lehma saba peost ja läheb Kaada nina alla.

Kaada tunneb, et sellist ülekohut pole temale ei tea millal tehtud. Tema, vana taluperenaine, ei oska lehmade eest hoolitseda! Mingi poisikene, pupujuku, tuleb ütlema. Kaada ahmib õhku, tal tulevad krambid peale. Ei saa sõna suust, ei sammu paigast.

Männak läheb abiväge otsima, jättes Kaada naiste hoolde.

Veidi aja pärast tuleb ta tagasi autotäie teetöölistega. Nüüd saab laudast nagu lahinguväli. Köied tõmmatakse üle aampalkide, õuest tuuakse aisad. Hulga meestega saadakse lehm köite peale rippu. Näib, et ta toetab jalad maha. Köied lastakse lõdvaks — ja lehm langeb tagasi sõnnikule.

Kaada on jalga lasknud, aga Ann vaatab seda komejanti nõutuna pealt. Neile oleks rohkem süüa vaja, mis see tõstmine üksi aitab.

Volinik seltsimees Kurm ei jätnud enne, kui sai esimehe Ants Ernesaki endaga kaasa lauda juurde. Nad ilmuvad laudauksele, kui kutsumata abilised hoobade ja köite abil järjekordsele lehmale tuult alla teevad.

«Mis siin toimub?» küsib esimees Ants Ernesakk, kellel polnud aimugi, et traktorijaama ülemused kolhoosi peal iiikumas.

«Tõstame lehmi,» vastab direktor Männak.

«Tulite sünnipäevalapsi üles laulma,» muigab Ernesakk. Kuid kohe tõsineb. «Kuidas te minu loata lauta tulite?»

Direktor Männakult pole ükski alluv nii küsinud. Ja mis see esimees muud on kui alluv — käib traktorijaama kassast palka saamas. Ta siiski ei kurjusta, ainult selgitab:

«Me abistame.»

«Kes teid palus?» uurib Ernesakk, kuigi juba teab, et need mehed arvavad end kõigeks volitatud olevat. «Asi on nii, et kolhoosis peab ka mingi kord valitsema. Ja karjatalitajad peavad harjuma, et ükski võõras loata lauta ei astuks. Teate isegi: nii võidakse haigusi edasi kanda.»

«Me otsisime teid,» õigustab direktor Männak, «ei leidnud, siis tulime otse lauda juurde.» Tal on tekkinud väike respekt endast tublisti vanema ja kogenuma põllumehe Ernesaki vastu, kuigi seda enesele ega teistele tunnistada ei taha. Pealegi jäi ta lehmatõstmisega jänni. Loomad ei võtnud jalgu omaks. Praegu on väga ebasobiv paik Ernesakiga vaidlusse laskuda.

«Kas joodate piima tagasi?» küsib Ernesakk Veera Ivaskilt, kes asja uudishimulikult jälgib.

Veera on ise selle toimingu juures väikest hirmu tundnud, sest eluaeg on piima lüpstud tarvitamiseks, aga mitte lehmale enesele. Nüüd ülemused siin koos, kui seda pattu

kuulevad... Täna näib Ernesakk siiski lauda ja olukorra peremees olevat. Imelik lugu, mis eelmiste esimeeste ajal poleks kõne allagi tulnud. Kui tuldi rajoonist või traktorijaamast, siis oli esimees nagu üks kõnn vait ja vaga. Ernesakk aga lööb selle uhkust täis Männaku enese laudast välja. Veera vastab, vaadates, mis Männak teha võtab:

«Ma joodan jah piima lehmadele tagasi.»

Männak on kõrvale tõmbunud. Ütlemine torkab nagu naaskliga hoopis volinik seltsimees Kurmi. Tema kaitseb siin rajooni huvisid, et piimanorm täidetud saaks.

«Piima ei tohi raisata. Normi viimises on «Olevik» viimane rajoonis. Korralagedus tuleb lõpetada. Teid kutsutakse veel rajooni!»

Ernesakk teeb korralduse:

«Veera, lüpske ja jootke, aeg on käes. Lehmad tuleb iga hinna eest päästa.»

«Teie vastutate,» kilab seltsimees Kurm.

«Seda ma kavatsengi,» ütleb Ernesakk rõhutatult, «mina pole siin ajutine.»

«Keda te tahate solvata! Tahate öelda, et mina olen ajutine?» muutub volinik tähelepanelikuks.

«Ei tunne teid ega ütle midagi — ma räägin ainult enese kohta,» seletab Ernesakk. «Kuigi võiks ka rajooni meestest rääkida. Raamatupidaja Junnov loetles ennist: täitevkomitee esimees Kala tõi esimehe Osula, Valgus tõi Priidu Suurima, Liiva tõi Ernesaki... Ta loetles sellise näoga, et tuleval talvel jälle keegi rajooniesimees toob kellegi kolhoosiesimehe. Minevikust võib tõesti jääda mulje, et siin on aiva ajutistega läbi aetud.»

Veera Ivask on esimehe enesekindlusest julgust saanud ja alustab lüpsi. Ta lükkab lehma rohkem küljele, et udar paremini välja jääks. Jõuetu lehm laseb kõik sündida. Veera lüpsab pealmised udaraveerandikud tühjaks ja keerab siis lehma üle kõhu teisele küljele. Nii saavad teise poole nisad lüpsipäri. Piim sortsub silmapesukaussi. Kui udar tühi, tõstab Veera piimakausi lehma nina alla. Loom hakkab ahnelt neelama — ta on juba harjunud lüpsisooja piimaga. Veera Ivask vaatab irvitamisi seltsimees Kurmi poole.

Volinik tunneb enese au puudutatud olevat, näeb oma missiooni läbi kukkuvat.

«Te ikkagi vastutate. Teid kutsutakse rajooni,» surub ta läbi hammaste.

Traktorijaama mehed on vaikselt ära kadunud. Volinik läheb samuti minema. Ernesakk jääb naistega arutama. Kaada Lepp on põgenenud, tuleb tema lehmad ka ära sortsutada.

Lauta kõmbib Talumiste Toomas, kepp ühes, pudel teises käes.

«Ime säh, sina oled ka jooma hakanud,» ütleb Veera.

«Vaat, missugune aeg on kätte jõudnud — kui nooruses poleks ulualla peitnud, siis poleks praegu kusagilt võtta,» kiidab Toomas pudelit näidates. «Selle pistsin enne ilmasõda peitu, et isa ei silmaks. Nüüd leidsin kogemata üles.»

«Pakud teistele ka?» küsib Veera Ivask.

Toomas ei tee tast välja ja läheb Ernesaki juurde:

«Ma olen viis esimeest läbi põdenud, sina oled kuues.»

«Vana sa ise oled?» pärib Ernesakk.

«Tulevaasta saan kaheksakümmend. Aga enne jääd sina lääbakile kui mina. Viit esimeest olen näinud, küllap ma nüüd juba tean, kuhu sinusuguste tee viib.»

*

Ei oleks pidanud vihastuma, manitseb Ernesakk end mõttes. Ei oleks tohtinud vihastuda. Nendega siin ole kui lastega: ära viha välja näita, sest siis taipavad, et oled nõrgem. Aga ägeduses öeldud sõnu ei sobi mehel meeste keskel tagasi võtta. Ta teeb teoks — viib täna ise need sead minema. Viib — ja olgu see viimane viimine... Mis moel neid tööle panna? Jah, see on küsimus. Aga ise — ei, ise enam pärast tänast kätt külge ei pane. Kolhoosis on juhti vaja, neid oleks isegi rohkem kui üht vaja. See juht peab m õ t l e m a. Mitte ise sigu vedama. Täna ta pole palju parem Muhu Sortsist, kes ise mullikakarjas käis... Tänasest olgu selge vahe... Abimajandis läks põllutöö juhtimine harjumuslikult. Siin aga vaja igal sammul mõelda ja otsustada. Harjumuslikku pole midagi. Siin tuleb kõigepealt kaosest välja rabelda. Alles siis saab mõelda põllutööde hädapärasele tegemisele. Kunas aga tuleb see aeg, et põldu korra järgi harida, et kogu tähelepanu saad põllule pühendada?

Purjus mehed on troppi kogunenud ja vaatavad esimehe askeldust osavõtmatult pealt. Nende mürgiaurusesse ajju õieti ei jõuagi, et see Ernesaki töö midagi erilist on. Muhu Sorts ka käis karjas ja töötas kombainil. Nad isegi ei taipa, et Ernesakk oma hinges seda sõnavahetust nii läbi elab. Parem muidugi, kui viib — ega neist eluloomi saa. Nii nälginud rottidelt enam õiget kosumist ära looda.

Ernesakk seab heinakorvi vankrile ja lööb alla tihenduseks paar lauda juurde. Seejärel läheb lauta ja tuleb, kesik tagajalgapidi rippu. Viskab sea vankrile ja läheb uut tooma.

Mehed vaatavad looma — pole see ei kesik, ei põrsas ega õieti sigagi mitte.

Ernesakk tuleb laudast teisega. Siga ta käes on nii lahja, et ei kisenda ka enam, kui tagajalgapidi vankrisse viskab. Ernesakk on elu näinud, poollõpnud seaga teda enam ei üllata.

Ta toob kolmanda.

Meestest lausub keegi:

«See on nagu ihtüosauruse maimuke: pea suur ja saba jookseb mööda maad, kui astub.»

Teine täiendab:

«Sigade muundumisel on kaks staadiumi, kui neid näljutada. Esialgu näeb välja nagu karjakoer: pikkade jalgade ja peene kaelaga. Väledalt jookseb. Ainult haukumist ei õpi ära. Teine staadium viib ihtüosauruste aega tagasi, siis lohisevad pea ja saba maas.»

«Sa tont ja tondiöömaja,» vannub esimees Ernesakk. Ta tassib ja tassib neid imeelukaid, miiliseid siitkandi põllumehed pole oma elus enne näinud. Ta tassib heinakorvi kogu «Oleviku» suurkolhoosi seakarja, niipalju kui seda on. Et neist enam lõhnagi ei jääks. Ostame tõusead asemele. Kana tuleb munema panna ja siga kasvatada seaks. Neist tuleb raha kõige rutem tagasi. Hakkaks raha ometi ringi käima, muidu rahval mulje, et siia kolhoosi ainult mata.

«Hea lihtne elada,» kostab meeste hulgast, «normid ja sead on väikesed. Esimees jaksab üksi peale tõsta ja saab korraga ära viia.»

Ernesakk tassib üha uusi rojusid. Näib, et mahuvad tõesti kõik peale. Nüüd on viimane. Sa tont ja tondiöömaja! Meestele ütleb:

«Nüüd hakkame ka seakasvatust arendama, kanadega juba läheb.»

«Aga mis kuldiga teha? Naised räägivad, et see ei seisa sulus. Muudkui lõhub ja tuleb välja.»

«Siis pole siin kolhoosis õiget meest, kes sulgu oskaks teha,» vastab esimees.

«Kui õige viskaks selle ka peale?»

«Viskangi,» on esimees sõnakas. «Just tema veel mahub, siis on koorem paras, ei loksu.»

Kolhoosi kult õigustas oma elupäevi individuaalemiste paaritamisega, sellepärast hoiti ta jõus ja jaksab lõhkuda.

«Kui vallas ei leidu meest, kes seasulu teeks — viin minema,» kordab Ernesakk.

Mehed aitavad kaasa, sest vana kult heinakorvi kääbus-ihtüosauruste keskele visata — see on hea nali.

Sigadest on «Olevik» lage. Ernesakk sammub rahuliku näoga koorma kõrval meestest mööda. Sa tont ja tondi-öömaja! Niisugust välja ei oskaks mõelda, aga siitmeestel on ta tegelikkus.

Maanteele jõudes keerab Ernesakk hobuse Võhma poole. Ta ei saa kaua sõita, kui järele kihutab naaberkolhoosi veomasin, turbavedamise võrkkorv hanesid täis. Auklikul teel masin hüpleb ja lahtiloksunud võrguvahest pudeneb mõni hani maha. «Oleviku» põldude kohal lendab katkutud hanesulgede valge pilv ja paristavad põgenike tiivad. Auto kihutab hirmsa kaagutamise saatel edasi.

Ernesakk muigab. Kuidas keegi õndsaks püüab saada: mina oma sigadega, naabrimees hanedega. Igaüks nagu mõtleb ja oskab. Talumiste Tooma viisi — on aeg kätte jõudnud... Kõik tahavad mingil moel haljale oksale jõuda.

TEINE JAGU

1. peatükk

Ants Ernesakk sammub Jändja brigaadi poole. Kollase poolkasuka on välja vahetanud õhukene mantel. Kõhnaks jäänud, silmaalused tumedad, nägu kahvatu. Kahvatust on varjama hakanud kevadpäike ja tuul. Väsimust ei lase tunda kevadtööde erutus. Viis traktorit müttab põllul. Osa neist on tänagi tööl, kuigi esimene mai. Mehi on külvi juures ametis. Seda teeb kevad põllumehega. Ja küllap kiri ka pani mõne mõtlema. Kui sellisesse plevnasse satud, nagu tema siin «Olevikus», siis on parim taktika: tee alati ja igas olukorras midagi. Ernesakk meenutab kirja, mille ta läkitas kõigile töölt kõrvalehoidjatele ja loodritele.

«Oleviku» kolhoosi liikmetele

Partei ja valitsuse poolt «Oleviku» kolhoosile antava abi efektiivsemaks ärakasutamiseks on vajalik teadliku ja kõrge töödistsipliini loomine kolhoosi igapäevases elus. Kolhoosi juhatus paneb teile eite lõpetada senine suhtumine kolhoosi töösse ning arvates esmaspäevast ilmuda oma brigaadis tööle, andes kogu oskuse ja jõu kolhoosi majanduse tõstmiseks.

Kolhoosi juhatus rakendab kõik abinõud normipäevatasu suurendamiseks sel aastal.

Tulge tööle!

A. Ernesakk,
kolhoosi esimees

Ants Ernesakk vaatab põlde — hiljaks kipuvad tööd jääma. Muhu Sorts ei muretsenud sügisel põldude kündmise eest, tuleb praegu lasta, aega raisata. Mis haridusest ja teadmistest kasu, kui siin lihtsalt pole võimalik reeglite

järgi teha. Põhiline on pikk töö põllu kallal. Päästa võib vaid lihtne talumeheseadus — põld ei peta. Siinkandis laenas üks kolhoos riigilt raha, et tellisetehas ehitada ja nõnda jõukaks minna. Põllumees läheb tellistega teenima! Kaua nad põldu petta mõtlevad?

Põldu ei saa narrida... Eemalt paistab traktor, sibab kergelt nõlva pidi üles, ader järel. Töötavad. Tubli poiss, Juns Jans. Ei saa laita, Kosta Jansil on töökas poeg. Uus roomiktraktor, mis viga lasta: DT on hea loom. Aga mis värk seal adra peal on? Ernesakk jääb põllu otsa ootama. Traktor lõgiseb ja müriseb — hea muusika põllumehe kõrvale. Esimehe rõõm traktori töölaulust on alati segatud väikese hirmuga, et nüüd-nüüd see lakkab. Nii hellaks on teinud need alalised remondid.

Üks imelik kaadervärk on seal traktori taga küll. Ernesakk päris naerab omaette. Paganama poisid, mis välja mõelnud. Ta annab käega märku ja traktor peatub.

«Tere, julged meresõitjad!»

«Tere ikka!» vastab Juns Jans.

«Mis rändteatrit ma pean nägema?» küsib Ernesakk.

«Ah see,» vaatab Juns ka adra poole ja naerab.

Haakija lesib rahulikult edasi adra peale seotud diivanil ja pöörab nägu päikese poole. Pole tema asigi, et esimees ise tuli tööd kontrollima. Tema ülemus on traktorijaamas.

«Kodanik, te pole luksusjahil, et diivanil mõnulete. See siin on põllutöö.»

«Ah nii,» vastab haakija, kuid ei pea esimeest pilgu vääriliseks.

Suurelillelise siidkattega tigudiivan on sellisele aupjedestaalile tõstetud, kuhu ta küll vist veel maailma loomisest saadik pole saanud. Ja künnimeeste seisus on sellisesse kõrgusesse tõusnud, et töötab siiddiivanil lesides.

«Kust need mõtted teil küll tulevad?» imestab Ernesakk.

«Ah, linnamehe asi: ütles, et adra iste klopib ja on kõva, seadis siis diivani. On kõhuli patjade peal ja ühe käega reguleerib sahkade sügavust,» seletab Juns Jans.

«Kas sa, Juns, ei tea, kuidas sinu isa oma põllul kündis?» küsib esimees. «Kas sa tead, kuidas tema põllust ja künnist lugu peab? Võib-olla ta võttis mütsi peast, kui

esimest vagu mulda ajas. Adra taga pasteldes astumine oli nagu kirikus käimine.»

«Kust te mu vanameest nii hästi tunnete?» jääb Juns vaatama.

«Ma tunnen endist põllumeest.»

«Mina istun korralikult rooli taga,» ütleb Juns Jans, «see adra värk rohkem linnamehe fassong.»

Jah, Ernesakk teab isegi, et haakijatega on häda. Õige mees kolhoosist ei taha haakijaks hakata, sest töö ei tule kuigi korralik ja tema on siis nagu traktorijaama kaassüüdlane. Ja paljuks neid siin võtta olekski — teevad veel hobustega mis suudavad. Direktor võtab siis haakijaks keda juhtub. See türgi paša siin ka üks juhuseotsija.

«Üks untsakas on,» lisab Juns Jans veel.

«Kust te diivani välja kookisite?» küsib Ernesakk.

«Minu papsi küljealune,» ütleb Juns Jans.

«Kosta oma?»

«Jah.»

«Ta lubas teile?»

«Oh, tema nüüd midagi keelab!»

«Kus ta ise magab?»

«Ahjus.»

«Kus?»

«Vanas reheahjus,» seletab Juns. «Sügisel juba kolis õue peale ahju. Talvitas Oadu Panso pool ja nüüd on oma õue peal tagasi. Maja langes sisse.»

«Kui tuppa tagasi kolib, siis on jälle vaja,» arvab Ernesakk.

«Ei tea millal?» Junsi hääles heliseb trotsi. Tal on veidi paha isa pärast, kes peab reheahjus elama. Juns lubas küll kuhugi korteri vaadata, kuid isa ei võta kuuldagi, et peab oma kodust lahkuma. Niipalju temale ongi veel jäänud.

Ernesakk silmitseb kündi ja küsib poistelt:

«Kuidas seda nimetatakse?»

Juns Jans kehitab õlgu:

«Põld.»

«Seasongermaa, noormees, see on seasongermaa.»

Juns võtab võtme ja hakkab millegi kallal kolistama.

Ernesakk soovitab:

«Laske sügavamalt, ehk tuleb parem.»

«Ei tule, atradel pole terasid ollagi — ära kulunud.»

«Uusi ei oska panna?»

«Brigadir arvas, et käib veel nendega.»

«Telli sahad sügavamale ja lase üks ring veel prooviks, ma vaatan.»

Juns ronib rooli ja traktor möiratab pikalt nagu ringutades või hoogu võttes. Türgi paša on ikka kõhuli diivanil, aga songermaa hõljutab teda mehikest sealgi. Lai ader pöörab viis vagu korraga. Ernesakk küsib, kui poisid ringiga tagasi:

«Kas linnamees merehaigeks ei jää?»

«Kuidas on?» küsib Juns Jans esimehelt.

«Lähete panete uued terad,» otsustab Ernesakk.

«Kepsud kotti ja emtejotti,» konstateerib Juns ja laseb trilleri vilet.

«Mis diivaniga saab?» arutab Ernesakk.

«See on ratsionaliseerimine,» sekkub linnamees jutusse.

«Selge,» ütleb esimees, «tagasi tulete, siis tooge direktori tõend, et diivan on ratsionaliseerimine ja viiesahalisel adral lubatud.»

Rõõm oli varajane. Enne põllutöid sai koos traktoribrigaadiga peetud tootmisnõupidamine. Brigadir, noor energiline mees, lubas kõik teha, nagu kolhoos soovib. Kuue traktori juhtimiseks on traktorijaam määranud kolm kõrge palgaga meest: brigadiri, brigadiri abi ja arvestaja-tankija. Brigadiri abigi saab kaugelt suuremat palka kui tema, suure kolhoosi esimees. Tegelikult aga ole ise hooles nii traktoritöö kui kõige muu eest.

Teel logistab Leenard Rinne, seemnekotid vankril. Ernesakk näitab põldu. Leenard ütleb:

«Teevad praaki ja jagavad saaki — teada juba.»

Ernesakk astub edasi.

Kosta Jans istub ahjuvõlvis pakul ja ihub kirvest. Ernesakk istub ka vabale pakule. Ta juba tunneb Kostat, aga ikka on vaadata. Mees on täies mundris — volmrikabuur ja viis kotti vöörihmal, lai kaabu silmil ja volmer suunurgas. Nähtavasti kuhugi minek ees. Esimees alustab:

«Sa, Kosta, ei käivat enam kolhoositööl?»

Kosta ihub oma ihumist. Ernesakk näeb, et kolhoosijutt jätab teda ükskõikseks.

«Näe, mina, võõras mees: tulin, teen kolhoositööd ja muretsen tema muret.»

Eks Kosta on ka muretsenud ja teinud, aga mis sellest abi. Kuhu on jõutud?

Ernesakk pole ahjus elamist enne näinud ja ta vaatab ahjusuust sisse. Ase ahjus ja toidunõud eesvõlvis — kui vähega võib inimene läbi ajada. Huvitav, kuidas Kosta temasse suhtub? Välja ei näita kuidagi.

«Külas liigub legend, et sa seisnud Tallinna keskturul, püksid rebadel... Ma ei usu seda.»

Kosta on niikaugel, et seab kirve vartpidi selja taha vöö vahele ja hakkab minema. Külalisele näitab käega, et tulgu kaasa, kui tahab. Temal omad käimised, külalisel omad teed. Eks ta ise tea, mis teeb.

Kosta on ikka Kosta, mõtleb Ernesakk ja läheb kaasa. Kas Kosta asutab kasetohtu koguma? Kuuldavasti ajab tõkatit. Kuhu ta läheb? Naljamees, külalisest pole asjagi.

«Kerge meil pole. Priidu Suurima ajast on kaheksakümmend kaheksa tonni seemnevilja riigile võlgu. Tänavu külvame ka laenatud seemnega.»

Orased on siis panditud, mõtleb Kosta ja popsutab.

«Kas sa, Kosta, pead mind täie aruga inimeseks? Mõni ei pea — et tulin healt töökohalt ära.»

Kosta ei vasta, aga Ernesakile näib, et ta kuulab.

«Ma mõtlen, et kolhoosnikule peaks hakkama iga kuu raha maksma — normipäevade avanssi. Muidu töötab aasta otsa ja palga saab talvel. Või ei saagi, nagu Muhu Sorts tegi. Nii kaob usk töösse. Või kui esialgu iga kuu ei saa, siis kord kvartalis tahaksin maksta. Kas või veidi, aga siis näevad, et saab. Kes teeb, see saab.»

Kosta lükkab volmri teise suunurka, et uut esimeest uurivalt vaadata.

«Muidu tulebki nii välja, et aeg pole raha, vaid normipäev ja selle hind on teadmata. Lüüakse aega surnuks, ruttu pole kuhugi.»

Kui jõuaks Kostale lähedale! Kui oskaks teda kolhoositööle keelitada! Kosta on siinkandis nagu rahva südametunnistus. Kui tema jääks uue esimehe nõusse...

Kosta on jõudnud ojaäärsele heinamaale, kus mullune saak kogumata. Vana kulu on nagu sassis takukiht, eks ta hakka vikatit takistama, kui tänavu tahetakse niita. Kosta vaatab, et tuul puhub oja poole — tuli üle vee ei lähe, pahandust karta pole. Ta võtab välgumihkli ja süütab tuusti põlema. Näitab, et tehku Ernesakk sama.

Esimees võtab tikutoosi ja hakkab ka heinamaad süütama. Kosta ei läinudki tohumetsa. Või mõtles teel ümber. See siin on nagu veidi kolhoositöö moodi. Kuigi Kosta selle eest normipäevi küsima ei lähe. Nähtavasti meeldib talle tule tegemine. Heinamaakulu lõõmab praegu nagu tulemeri.

«Kosta, mulle vaieldakse vastu. Ma olen teinud niisuguse rehnuti, et esialgu paneme kana munema — kanast saab kõige rutem raha. Seejärel kasvatame sea seaks — neid olgu palju. Seast saab ka ruttu tulu. Lehmadega läheb aega rohkem, nende kätte jõuaks järg aasta-paari pärast. Öeldakse, et piimatootmine on peamine — aga meie ei mängi välja. Lehmad esialgu võtaksid rohkem, aga tagasi tuleks aastate pärast. Kosta, kas mul on õigus?»

Ernesakk ei oska tema näost välja lugeda ei nõusolekut, ei vastuseisu. Aga see heinamaa põletamine on vist ikkagi soe liigutus esimehe tunnustamiseks. Eks ta ikka metsa oli minemas, miks ta muidu kirvega. Teel mõtles ümber ja tuli siia, heinamaale, et esimees saaks edasi rääkida. Tuli kolhoosi heinamaad puhtaks põletama, et nii sõnatult tunnustust avaldada uue mehe püüdlustele. Aga ise põllule tööle ei tule. Eelistab kõrvalt vaadata, mis Ernesakk ära teha jaksab. Teise tegevuse kiidab heaks, aga ise jääb erapooletuks. Kas nii? On mees, ütleks ta mõne sõnagi, oleks kohe kergem.

Mõtleja mees, rõõmustab Kosta endamisi.

«Talvel oli ministeeriumis vabariiklik nõupidamine kolhooside asjus. Siinse traktorijaama endine direktor Roog tõstis üles küsimuse, et kolhoositootmises on vaja hakata omahinda arvestama. Tead, mis ministri asetäitja Oja selle peale ütles? «Kolhoosis omahinda ei ole . . .» Ja päevakorras mindi edasi. Ja ei ole tänapäevani. Aga võiks olla.»

Näinud mees, jõuab Kosta otsusele.

Kuidas saaks äratada Kosta huvi kolhoosi vastu? Nad on siin passiivsed ja inertsed. Kui saaks Kosta oma meheks! Kui kaugele kolhoosist eemale on jõutud inimene lükata!

«Narr tunne vaevab vahel. Sa, Kosta, tead, kuidas me «Olevikus» sööta varume. Teised niidavad suvel heina, aga meie varume kevadepoole talve: riigilt laename raha, linnast palkame auto ja šeffidelt saame kotid. Mis me kõik kokku kraabime: kaerakeed, veskipühkmed ja kõik muu,

mis hamba all ei karju... On elu... Ega siin kaua vastu pea, kui inimesed kaasa ei tule. Kosta, kas meie rahvas hakkab tööle?»

*

Kostale meeldib, et poeg on traktorist. Juns on hea poeg, peab isast lugu. Nüüd sõitis päris traktoriga külla.

Kui poeg ära hakkab minema, köidab Kosta oma lehma oheliku traktori taha veoraua külge. Üksiti Vadilt läbi sõit, viigu lehm Minna Panso kätte. Minna andis Kostale talvel peavarju ja kõhutäidet, kasutagu nüüd suvi otsa Kosta lehma. Lehm on praegu heas piimas — Minna saab hulga võid müüa. Ega Kosta võlgu jää. Ja enesel ka parem — käed vabad. Tuleb suvi, mine kuhu tahad või tee mis tahad. Aga muidu ole nagu lehma ori: kolm korda päevas pead koju lüpsma tulema. Seda vähest, mis Kosta tarvitab, toovad küla naised ise kokku.

Oinas jääb koju. Kui rohi kasvama hakkab, siis laseb Kosta ta lahti ja jätab kogu suveks omapead. Söögu õue peal, mingu heinamaale kurja peale, lõbutsegu naabrite uttedega või tulgu Kostaga ühes metsa tõkatit ajama. Oina oma asi. Ta on sel suvel niisama vaba mees kui Kosta ise. Tema kael ei pea lõõga tundma. Majapidamisega on nüüd ühel pool, suvi võib alata.

Juns sõidab oma linttraktoriga, lehm, kael õieli, järel. Vadil suurele teele välja jõudnud, näeb Juns esimeest tulemas. No nüüd läheb ütlemiseks. Seda Ernesakki jätkub igale poole. Ega siin kolhoosis saa nina põõsast välja pista: ikka Ernesakk vastas. Kolhoos kui larakas, aga jalgsi jõuab kõik läbi lasta.

Ernesakk tõstab käe.

«Mitmenda käiguga sa lased?»

Juns Jans pole just argade killast, aga sellisele ootamatule küsimusele ei leia kohe kärtsakat vastust. Ta kohmab:

«Kolmandaga.»

«Pane viies sisse,» ütleb Ernesakk selle peale ja astub rahuliku näoga edasi.

Juns Jans paneb viienda ja laseb, et pori tuiskab. Lehm iniseb korra ja läheb kui ludiseb küürus järele. Ega traktori vastu jaksa.

Paganama poiss, panigi viiendaga. On Kosta ühe vembla endale kasvatanud.

Oadumõisa õues valitseb vaikus. Lüpsikud on aialippide otsa kuivama pandud ja hiilgavad päikese käes. Minna on puhas ja hoolikas. Juns võtab tavotti, määrib lüpsikusangad kokku ja läheb siis Minnat otsima. Annab lehma üle ja kiirustab minema, sest künd ootab. Tööjärg on päris kontori lähedal, seal on kontrollid varsti kaelas. Volinik seltsimees Kurm tegi juba eile oma seadusi.

Künd edeneb päris jõudsalt. Linnamees istub adra peal ka inimese kombel. Diivanist tuli loobuda.

Õhtu eel on volinik seltsimees Kurm jälle kohal kui viis kopikat. Juns Jansil löövad silmad rõõmsalt särama — on jälle vaheldust selles ühetoonilises mürinas. Saab haritud inimesega vestelda.

«Jõudu tarvis, jõudu tarvis, seltsimees Kurm,» on Juns teise tervitust viisakalt vastu võtmas.

«Kuidas töö edeneb?» küsib traktoritöövolinik.

«Muidu edeneks, aga traktoril on jõud väheks jäänud,» kurdab Juns. Ja traktor hakkab tema käes tõesti turtsuma ja ägisema. Juns püüab paigast võtta, aga traktorile käib ader üle jõu — mootor sureb välja. Juns kirub südamepõhjast, paneb uuesti hääled sisse, aga need on jälle haige masina hääled.

Seltsimees Kurm vaatab murelikult pealt. Ega tema tea, et Junsi DT töötas päev otsa nagu kell.

Haakija, see linnauntsakas, juba nii palju Junsi tunneb, et taipab mingit vigurit. Traktorit ta ei tunne, aga Junsi tunneb . . .

Küll turtsub ja oigab masin mehe käes, aga atra ei suuda tõmmata.

«Mis tal viga on?» küsib volinik.

«Mine võta kinni,» laiutab Juns Jans nõutult käsi, «pealtnäha terve tugev masin, aga jõudu pole.»

«Teile ju koolis neid õpetati,» käib seltsimees Kurm peale. «Tuleb ära parandada.»

«Kõik paigad olen läbi vahtinud,» kiidab Juns, «näe, ei leia seda jõudu üles.»

Volinik on üsna nõutu:

«No vaadake veel.»

«Kui just korstnast — sinna ma pole vaadanud.» Juns Jans ronib mootori peale ja püüab korstna otsast sisse

vaadata. «Nojah, mis ma ütlesin — ongi korstnas. Viga on käes: korsten tahab puhastada... Poiss, lippa metsa, too üks kuusk!»

Haakijast linnamees ei taipa äkki:

«Milline kuusk?»

«Korstnapuhastuse kuusk. Kähku!»

«Kui suur?»

«Nii suur,» näitab Juns kätega.

Haakija hakkab üle künni metsa poole astuma.

«Jooksuga, jooksuga,» ergutab Juns ja pöördub siis voliniku poole, kurtes vanainimese tõsidusega: «Ei ole meil õigeid abilisi. Siin ta on: longib kiirel tööajal.»

Haakija läheb tõemeeli üle põllu, aga metsa jõudes taipab, et kuusk ei mahu üldse traktori korstnast sisse. Sellega ei saa midagi puhastada. Ja traktor on ju korras. Tembutab lihtsalt, et volinikku narrida. Kuusega teeksin end ka narriks. Kui palja käsi läheksin... Muidugi — teen näo, nagu oleksin kohe Junsi läbi näinud.

«Ei leidnud parajat kuuske,» ütleb haakija, kui tagasi ilmub. Ise pilgutab Junsile silma.

Juns seab kaltsu traatkonksu otsa ja laseb sellega paar korda korstna sees edasi-tagasi. Traktor röögatab ja söösstab koos viiesahalisega paigalt, nii et künniviilud vaost välja hüppavad.

Volinik annab käega märku ja Juns peatub veel korraks.

«Tubli poiss,» kiidab volinik. «Nüüd on nii, et täna tuleb ka öö otsa lasta. Selline on korraldus.»

Juns Jansi nina vajub norgu. See volinik on visa hingega. Eile püüdis Juns õhtul ära minna, aga kui traktori hääled kustusid, oli seltsimees Kurm kohe põllul. Siin kontori lähedal on ju igavene rist. Alles hommiku eel oli vist uni mehe maha murdnud, siis sai Juns ka puhkama. Täna tuleb siis sama trall.

«Ma kaeban emale ära,» kurdab Juns.

«Misasja?» jääb haakija kuulama.

«Mul on pruut, ta võõrdub ära, kui terve kevadkülvi ajal kõditama ei lähe.»

«Volinik on vaba mees, räägi temale.»

«Ära näita punast rätti, ma hakkan möirgama ja mulda kraapima. Tema pärast see kõik juhtubki.»

«Mina läheksin ka magama, tagumik nii kibe, et — põrgu kõik need istmed.»

«Usu, tänane öö on meie päralt,» tuleb Juns Jans päästvale mõttele.

«Jõud kaob jälle ära?»

«Ei. See mees tirib brigadiri südaööl ka kohale, kui vaja. Jõud on alles; ja täisvärk mürin saab see olema.»

«Mismoodi?»

«Paneme või praegu minema, aga traktori jätame siia jõrisema.»

Linnamees raputab enese taipamatuse peale pead — mis on veel lihtsam! Seltsimees Kurm kuuleb traktori häält ja muu pole temale tähtis. Ta avaldab siiski kahtlust:

«Aga kui Ernesakk tahab ka, et öösel künname?»

See oleks juba reaalne oht. Tema vastu Juns veel ei oskaks.

«Ei tema nõua. Tema on oma kvaliteediga haige. Aga mis kvaliteeti sa talle öösel tuledega teed.»

«Volinikuga võiks katsuda,» jääb haakija nõusse.

«Ernesakk on üks omaette mees. Kärkima ei hakka, aga vahel ütleb nii, et sa ei saa kohe arugi. Pärast alles taipad.»

«Tühjal käigul on traktori hääl teine, viimati volinik märkab.»

«Seltsimees Kurm? Naljatila!»

Volinik ise läheb rahuliku südamega kontorisse tagasi. Teda on pandud eesliinile valvepostile ja tema oskab oma kohust täita. Õhtul esialgu ei tohi magama jääda... Isekas esimees on see Ernesakk. Ütleb, et peale esimehe on traktoribrigaadi kohapeal juhtimas kolm asjameest. Neid olla isegi palju, nüüd veel volinik; et keda siin ei usaldata? Et inimesed võetakse asjata praktiliselt töölt ära. Aga «Olevik» on mahajäänud kolhoos ja siin p e a b volinik olema — seda Ernesakk ei taipa. Rajooni täitevkomitee peab vastutama. Sealt öeldi temale — oled kümme päeva kolhoosis, ära tulla ei tohi, vaatad, kas traktorid töötavad.

Uni tükib peale. Seltsimees Kurm väljub kontori trepile ja kuulab — täna poisid müristavad edasi, on õpetust võtnud. Ta keerab äratuskella tunni peale üles ja heidab rahuliku südamega kontori kušetile.

Kell tiriseb. Just tuli sügav uni peale, volinik tõuseb istuli, aga ei saa pimedas aru, kus ta on. Ahaa, õigus —

«Olevikus» traktoritöövolinik. Ta kõmbib välja trepile, enesel silmad veel kinni. Traktor müriseb!

Keerab kella uuesti tunni pärast helisema ja heidab taas kušetile. Hea, et märkas esimehe naiselt äratuskella küsida.

*

Joosep Lepp püüab edasi süüa, aga leib käib suus ringi. Kaada ei mõtle üldse enam, mis teeb või ütleb. Nüüd naagutab laste ees. Miks aga Joosep laskis selle koti vilja kontoris enesele normipäevade avansiks kirjutada. Oleks võinud niisama võtta. Kevadtöödeks toodi hobustele talli juurde kaeru — eks võtnud.

Nüüd on vaikus, aga Joosepi tuju on rikutud. Läks ja jõi vihaga mune — justkui see Joosepit liigutaks.

Tütar on neis kodustes sõnelustes hakanud ema poole hoidma. Ta ütleb:

«Isa, osta mulle kleit, ära vilja osta kolhoosist. Siis kiidetakse, et hoolikas isa, kui tütar käib ilusti riides.»

«Mina ei võta,» Joosep paneb lusika kõvasti lauale, tõuseb ja läheb toast.

Kaada läheb õue järele ja manab:

«Külvi juurest kaob järjest kaerakotte — kõik oskavad, ainult sina ei oska.»

Joosep läheb õuest välja.

Kaerakotte kaob jah, külvavad hõredamalt kui õigus . . .

Muhu Sorts ütles, kui ta veel esimees oli: istu nagu tumm leilis. Rajoonist muudkui käsutatakse ja kurjustatakse, aga sina ei saa häältki teha. Joosepiga on oma kodus niisama — istu nagu tumm leilis. Kaada kõrvetab sul või kõrvad peast, aga sina öelda ei saa.

Joosep võtab hobusejootmise pange ja läheb väljale, kus Kaarel Kännustik kaera külvab. Kaarel on agar külvaja, kuigi teistele töödele on teda raske välja saada. Joosep läheb keset päist päeva ja kühveldab teeveerde lükatud kaerakotist teri oma pange. Ei tee väljagi, kas keegi vahib või ei. Niisama keset päeva ja keset teed hakkab kodu poole tagasi minema. Kõlgutab poolikut pange hooga ette ja taha, et see kõigile silma hakkaks. Läheb, müts kuklas, keset teed. Juhan Hakjala Päevakoer teeb kähisevat vanakese-haukumist. Joosep kiidab koerale:

«Ma nüüd käisin ka vargil. Ma praegu varastan kaeru.» Ja läheb pangega vehkides edasi.

Mitte keegi ei võta Joosep Lepal hõlmast kinni. Kuigi on päine päev ja küla pole inimestest tühi.

Õhtu eel astub Joosep Lepp jalgrajal üle heinamaade, esimehe sõna vaja Kaarel Kännustikule ära viia. Kaarli maja asub üksikuna teistest eemal. Eks ta nüüdsel ajal ole vahel parem ka, kui ilma silma alt ära.

«Ernesakk saatis sõna, et täna veel koosolekule tuleksid,» ütleb Joosep Lepp.

«Temal jälle tuli takus,» vastab Kaarel Kännustik.

«Mis nüüd temal rohkem, Vadi mehed käivad peale: tahavad lauta endale. Seda, mis sinule siia ojakääru pidi tulema.»

«Ta juba vedas laudu siia,» ei ole Kaarlil usku Vadi rahva ettevõtmisse.

«Vedas küll, aga näe, nüüd hakkavad uuesti arutama.»

«Kas esimees ise ei otsusta?» Kaarel Kännustikul hakkab tekkima lootus, et pääseb lauda kivijalast, mis tema parimale põllule taheti üles laduda.

«Tema annab niisuguse kandi pealt järele. Öelnud, et arutage pealegi uuesti. Rääkige hinge tagant ära ja otsustage viimast korda.»

«Et niisugune mees on?»

«Jah, tema laseb juhatuses kõigil rääkida nii palju, kui tahavad.»

«Vadile siis tahavad? Kuhu nad ta püsti paneksid?»

«Mina seda ei tea. Kuulda, et Minna Panso pärast. Et neil kolhoosi parim lüpsja, aga uus laut ehitatakse kuhugi hoopis mujale.»

Kaarel Kännustikule hakkab uudis järjest rohkem meeldima. Tema hääletab lauda Vadile planeerimise poolt. Ta kiidab:

«Ernesakk on mõne kandi pealt sõnakas küll. Näe, Maali Rinne jaoks ehitas kanala valmis. Ega seal kui palju enam lõpetada ole.»

Väljast tuleb tuppa rõõmus, aasta nelja-viiene jõmpsikas. Pintsak on veidi suur ja nägu mullakriimus. Joosep küsib:

«Mis su nimi on?»

Ema sasib hellitavalt poisi tukka:

«Eks sa siis ütle . . . Võõrastab veidi, meil siin käib vähe

külalisi. Kuidas sa päeval kartulipõllul šeffide juures julged askeldada?»

«Albert,» ütleb poiss. Ta ei suuda oma uudist hoida, vaid võtab pintsaku taskust kartulid ja ulatab uhkelt emale. «Vaata, mis ma tõin.»

Ema ei lausu kiidusõnu, mis ta muidu iga meheteo peale ütleb. Ta pärib:

«Kust sa said?»

«Põllult tõin.»

«Oi, nii ei või. See on ju vargus. Kes nii teeb...»

«Ei ole, ma kolhoosipõllult tõin.»

«Ikka on vargus,» kinnitab ema.

«Kust ta vargus,» ütleb poiss, «palk väike, elada vaja...»

Ema vaatab abiotsivalt ringi. Ja külalise kuuldes veel. Ta püüab väikemeest veenda:

«Lapsukene, see on inetu tegu.»

«Aga kõik võtsid.»

«Šefid või? Brigadir ehk lubas neile.»

«Ei, tema ei teagi. Brigadir viidi pudeliga kuhja taha.»

«Miks sa kõiki asju vahid,» hädaldab ema. «Ära parem homme mine enam kartulipanijate juurde. Mängi õues. Ma lasen lambatalled välja, vaatad neid.»

«Sa ikka tuled?» küsib Joosep Lepp.

«Lauda pärast ma muidugi tulen.»

Poiss on vaikinud, nüüd küsib:

«Ema, kas need kõik seal põllul on vargad?»

Joosep Lepp paneb mütsi pähe ja jätab hüvasti.

«Hull poiss, teeb inimeste ees häbi,» manab ema.

Laps saadetakse veel õue mängima.

«Lehmi saaks juba välja lasta, mis me nendega teeme?» küsib naine Kaarlilt.

«Hakkame ketitama,» arvab Kaarel Kännustik.

«No aga... mõni juhtub nägema, et kaks.»

«Ma olen ka mõelnud — nad on üht värvi, kui ketitaks kordamööda.»

«Teise peidaks lauta, kui teine sööb?»

«Jah, üks päev Maalik, teine päev Laadik. Lauta niidaks rohtu ette. Kes see võõras neist aru saab, vaatavad ikka, et sama lehm päevast päeva põllu ääres ketis.»

Veidi aja pärast tuleb poiss jälle tuppa, toimekas ja rõõmus.

«Kas hakkad nüüd sööma?»

«Ema, ma veel ei taha. Sa ütlesid, et padjakoti jaoks on põhku vaja.»

«On küll jah, sul see meeles.»

«Ma nüüd tõin oma käruga ühe koorma. Tõmbasin silma alt ära kuuri...»

2. peatükk

Ants Ernesakk lööb rajoonilehe lahti ja laseb pilgu üle pealkirjade libiseda. Lugemiseks aega õieti pole, kevad teeb kiiret. Ja lugemiseks pole ka kuigi palju pakutud. Puha teada asjad. Neid lehti antakse nii palju välja, et vist ei jätku inimesi, kes igast lehest lehe teeksid. Ühe mõtte saavad, siis aina heietavad. Tänavu pole enam muud kui ruutpesiti kartul. Avastati imevägi, mis põllumajanduse paigast tõstab Kui saabki mõne kartuli rohkem — ise pole proovinud, ei tea —, kuhu sellega ikka jõuab. Nagu papp oma kogudusega: keegi hüüab ees, siis kõik kooris järele. Silmili maas ja kooris järele. Silmad peaks tõstma ja igaüks oma häält püüdma teha. Kümned, sajad, tuhanded... miljonid hääled... Küll oleks jõud. Kes ei oskaks teiste järel karjuda: ruutpesiti, ruutpesiti; aga katsugu oma ajuga midagi välja mõelda. Traktorijaam on ülistatud vaata et kogu riigi põllumajanduse peamiseks juhtijaks ja tegijaks. Aga miks nad põllul solki kokku keeravad, miks seal karjaviisi brigadire palka tasku paneb, kui kolhoosnik vesise suuga pealt vaatab? Analüüsiksid seda. Miks «Olevik» on, nagu ta on? Miks? Analüüsigu, kui tahavad kaasa aidata. Ruutpesiti visatakse sulle igas ajalehes ette, ja see on see valuvaigistaja, mis kõik muu ära peab tuimendama, mõtlemise muu kandi pealt kammitsasse panema.

Hakkad õelaks minema? Ei hakka, minu närv peab veel vastu. Jah, rajoonilehte teevad ka ainult inimesed, kust nemadki seda jumalikku läbinägemist võtavad. Seda, mis Ernesakki pigistab, ei oska nemad ära arvata. Kes teab, mis mured neil jälle on. Võib-olla kipub telefonikõnedes ülekulu tulema; võib-olla võetakse ette üldrünnak trüki-

vigade vastu. Kust mina nende tehnoloogiat tean! Millega nemad oma tööpäeva täidavad... Ohoo, siin on ju «Olevikust» kirjutatud. Satiirinurka pistnud.

Jaanipäevaks kartul maha

Kartulipanek on hoos. Tahtsin omalt poolt sellele tööle kaasa lüüa. Läksin «Oleviku» kolhoosi, et mugulaid mulda toppida.

«Kas kartulipanekuks abi vaja?» küsisin.

«Meil on püstitatud loosung: kartul jaanipäevaks maha. Selleks ajaks tuleme isegi toime.»

«Kas ikka tulete?»

«Eelmisel viispäevakul täitsime plaanist vähem kui ühe kolmandiku. Kui seda tempot hoida suudame, siis on kartul täpselt jaanilaupäeva õhtuks mullas.»

«Nii et abi polegi vaja?»

Mehed pidasid veidi nõu ja teatasid siis, et seemnekartul ei taha jaanipäevani oodata, läheb hunnikus kasvama. Pärast on kartulikuhi nii läbi kasvanud, et ei saa mugulaid jõuga ka enam kätte. Kui ma selles osas neid aitaksin. Nende esimees Ants Ernesakk olla küll pannud mehe kartulikuhja juurde valvama, et mugulad idusid välja ei ajaks, aga ta olevat päikese käes magama jäänud ja kartul ikkagi kasvama läinud.

Mis siis ikka teha, kui neil traktoreid kartulipaneku jaoks varuks küll ja hobustelgi lühike tööpäev, kui minu abi mugulate muldapanekuks ei vajata, kui plaanid nii pika aja peale tehtud, et kartulid tahavad suurest kärsitusest juuri otse läbi kuhja mulda ajada, — võtsin kuhjavalvuri ülesande endale. Kas suudan kartulite kasvamamineku ära hoida, ei tea: kogemused puuduvad.

Ants Tagurpidi

Nii, nüüd siis hakkab pihta, mõtleb Ants Ernesakk. Oledki juba häbiposti tõmmatud. Aga mille eest? Et hea töö maha jätsid ja «Olevikku» tulid. Näha, et «Olevik» on neil aastate jooksul peksupoisiks olnud. Annavad sama hooga edasi. Ja miks nad seal sulepea taga peaksidki arvama, et uus esimees teistmoodi tööle hakkab. Nende

töörutiin õpetab nii: kui on kolhoosid, siis mõned on nende hulgas tingimata kehvemad, kui on kehvemad, siis on ka kehvad esimehed; kui esimees kehv, siis anna ainult pähe. Keera kena nali kokku ja las rahvas naerab... Kolm päeva tagasi helistas toimetusest ja küsis mu enese käest, et kuidas töö edeneb. Kurtsin, et kartuliga on kõige raskem — palju käsitsitööd, ei jõua hästi. Sellest aitas följetoniks. Eks külviaruandest oli ka näha, et kartuliga ei edene. Ja patuoinas ongi valmis. Aga seda ta ei tarvitse teada, et mul on Kaarel Kännustikud, kes tööle ei kipu, et Kosta keedab tõkatit, et haakija maoldab diivanil, et mehed teevad joomapulma, et... Tema lihtsalt keerab sõnad kokku. Või arvavad seal, et meie mehed viinapudeli juures ei oska sellest tükist naeru leida. Veel paar-kolm följetoni, ja kus on siis esimehe autoriteet? Esimees on praegu külas nii hell koht, et kümme korda peaks enne kaaluma, kui nimi naljanurka visata. Isegi siis, kui asi väärt, peaks kümme korda kaaluma. Ilma autoriteedita ei suudaks esimees ikkagi neid näidatud puudusi kõrvaldada.

Ja inimesed põllul ja seal toimetuses ehk arvavad oma heas südames, et nad teenivad üht üritust — tõstavad kolhoose.

Tallinna leht on neile muidugi eeskujuks. Juhtkirjad, leheküljed — aina ruutpesiti kartul. Mais ruutpesiti. Köögivili ruutasetuses. Mais muldpottides...

Ernesakk tõstab pilgu. Ta ees seisab Pläralära Leenu ise.

«Meie kolhoosi inimressursse ei kasutata sihipäraselt.»

«Mis sõna see on?» püüab Ernesakk kohe vastastikust vestlust seada, kuid Leenu ei kuula.

«Saatsite kirja, et kõik tulgu tööle, aga Prõlla maadleb Prälliga ja võtab temal võhma välja. Prällist pole niiviisi üldse kolhoositöö tegijat. Inimesi peab hoidma, ja teie kohus on vahele astuda. Kui teie tulite esimeheks, siis hakkas Prõlla veel ägedamalt treenima ja Präll peab kannatama teie pärast. Temast pole varsti enam meest ega midagi. Ta on mu noorepõlve armastus. Praegu ka veel saame kahekesi kokku. Ega ta kurda, aga mina näen ja tean. Präll on ju mu hingepeiuke. Prõlla väsitab ära, ega temast muud asja ole. Ma käin küünipraost vaatamas, kuidas nad treenivad. Vahel kohe on kahju, kuidas ta teda

viskab, aga minu jõud Prõllast üle ei käi, ma ei saa midagi teha. Teie peate tegema. Pange või rinnad kokku, kui muidu ei saa. Kõhna te olete küll ja talvest veel kahvatu ka. Kas teist saab meile üldse esimeest? Aga Prõllaga peab midagi ette võtma. Präll oskab juba ka palju võtteid, aga ta unustab vahel kaitse. Prõlla kasutab selle kohe ära, tal on imekiire käevarreheide. Kui selle võtte sisse saab, siis on Präll pikali.»

«Selge,» püüab esimees Ernesakk naiskolhoosniku kõnevoolu katkestada.

Leenu ei takerdu:

«Präll on püstimaadluses juba päris tugev. Võtteid teab palju. Ta ikka näitab mulle kõik ette, kui me kahekesi oleme. Ma tean ka võtteid, aga ma ei oska neid kasutada. Prõlla tahtis ainult enesele treeningut korraldada, aga nüüd teeb kogemata Prällist maadleja. Püstimaadluses on nad juba päris võrdsed, kui see Präll end ainult ei unustaks. Kõige raskem on seal seina taga see, et ei tohi häält teha. Vahel kohe hüüaks läbi seinaprao Prällile, et ära unusta käevart, Prõlla seda kohe passib. Jah, rääkida seal kuuri taga ei saa. Parteris on Prõlla veel Prällist üle. Seal vahel töötab Prälli kukla kallal, nii et mul läheb silme ees mustaks. Aga ma nägu ära ei keera, kannatan koos Prälliga. Ta on mu hingearmuke. Präll ise on parteris Prõlla seljas tagasihoidlik, justkui kardaks Prõllale haiget teha. Parter on Prälli nõrk külg. Kui tema seal edasi areneks, siis ei saaks Prõlla talle liiga teha. Eks teie, esimees, peate oma sõna ütlema. Seadus on teie poolt. Nõukogude määrustega ei ole segamaadlus lubatud. Jalgpallis võivad küll segakomandod olla, aga maadluses ei. Kui Prõlla muidu ei saa, siis tehku vabatahtlikest naismaadlussektsioon, aga Präll jätku rahu. Kolhoosi töömehi peab hoidma.»

«Selge.»

Pläralära Leenut ei pidurda:

«Esimeest peavad kuulama, kaua see Prõlla siin võimutseb. Eks ta teil ole muidugi ka raske. Saadeti karistuseks siia maakolkasse. Tea, mis paha te ära tegite. Aasta peate muidugi siin istuma, kauem nad tavaliselt pole. Aga kanala ehitusega kukkus teil hästi välja. Maali Rinne kiidab küla peal. Ta pani oma Leenardi kohe kolhoosi tööle. Eks ta ole mõne teisegi mõtlema pannud, ega mineval

kevadel rahvas nii palju kolhoosipõllul käinud. Kas te olete öelnud, et haned päästsid Rooma linna, asi ta kanadel «Olevikku» päästa pole? Präll ütles, et see on esimehe ütlemine. Präll muidu kiidab, aga ta ei saa aru, miks te ruutpesiti kartulit ei tee. Ta loeb mulle lehest. Eks ta meil kolhoosis nende esimeestega ole nagu Veera Ivaskil peigmeestega. Tulevad ja väntsutavad ja magavad ja lähevad minema. Või teevad koguni pulma ära ja lähevad siis niisama targalt minema nagu Lõõbe-poiss Veera juurest, mõnu ei midagi. Üks tuleb, teine läheb, aga lust jääb na napiks. Te ikka tunnete mind, ma olen Leenu, Kosta tütar. Pläralära Leenuks hüütakse.»

«Selge,» pidurdab Ants Ernesakk.

Leenu jätkab:

«Jutt on mul emast. Isa rohkem vaikib. Ega me kolhoosist tea palju tahtagi. Saaks niipalju palka, et traktoristile aiamaa harimise eest tasuda. Ega teile tohi aiamaa harimisest rääkida, teil muidugi kolhoosipõld tähtis. Aga meid toidab ikkagi ainult aiamaa, selle harimine kõige tähtsam. Igal on oma mure. Naaberkolhoosi saadeti ka esimees karistust kandma linnast. Ta ajas ainult naisi taga. Aasta otsa tõmbas ringi, maha ka keegi ei löönud. Meestest pole ikka enam mehi. Vanasti kakeldi naiste pärast kas pagan võtaks. Häda ja häbi, missugune petupulm käib meie kolhoosiga iga aasta. Saame nagu esimehe, aga ei saa ka. Kas see on õige, et nõukogude põlluharimine käib teistmoodi kui kapitalistlikus ühiskonnas, et meie ei tohi kodanlike igandite kammitsas olla ja paneme kartuli ruutpesiti ristseliti? Hruštšov hakkavat maisi ruutpesiti kasvatama, et maal sotsialismini jõuda. Uus kultuur ja uus mood. Präll ikka ütleb, et sisepoliitikast ma ärgu rääkigu, mulle sobivat külajuttu puhuda.»

«Õigesti ütleb,» torkab Ernesakk vahele.

Pläralära ei pilguta silma, vaid laseb sama hooga:

«Nüüd on ju kõik teistmoodi: sõnnikut pole, on orgaaniline väetis, kunstväetist pole, on mineraaliline väetis, sead kasvatatakse kõrge jalaga nagu jahikoerad, et aga haisugi vanast ei oleks. Maali Rinne kasvatas sea nagu lihamäe, et sealauda uksest ei mahtunud välja, pidi tagaseina maha võtma. Priske mees ja priske siga pole enam kombeks.»

«Ma annan kolhoosi sead sinu hoolde,» teeb Ernesakk

katset mõtteid viljakamale rajale juhtida. «Ostame nüüd suurel arvul põrsaid, sina hakkad talitajaks.»

Leenul pole aega kuulmiseks:

«Esimees ka meil kõhetu ja ärajäänud näoga, näha, et pole pursuj. Jaksamiseks peab muidugi rohkem sööma, kui meie kolhoos suudab esimehele anda. Eks nad sellepärast lähevadki niisama targalt kui tulevad, ihult on mõned minnes veel kõhnemadki. Mõisavalitsejatel oli ikka vats ees, aga kolhoosiesimees ei saa sellist igandit kanda. Eks võhma ole mitmel pool vaja. Naaberkolhoosi esimees käis siin kandis vaatamas, kas ei saa põrsaid osta. Kaugelt sugulane, oli meil ööd. Kobis teine vaikselt minu voodisse, mul oli hea meel, et on kellega öösel ka juttu ajada. Tema aga hakkas õiendama, et ole vähemalt sel ajalgi vait. Ma ütlesin, et hoia ise tuult kokku, muidu tuleb võhmast puudu, aga minul jätkub jaksu igal ajal rääkida, minul juba hing kinni ei jää. Tema ütleb, et tema pole harjunud, kui sel ajal räägitakse ja missugune mina ikka olla. Ta on niisugune kõhna konti mees nagu teiegi ja ma siis ütlesin, et sa oled ise nagu soolakiluniisk, aga mul turske ihu ja kõht nagu sepalõõts, et ma jaksan alati kahte asja korraga teha. Üks asi on see jutt ja teine see muu, mis parajasti käsil, kas söömine, sõnnikulaotamine, kartulivõtmine või mis tahes. Mõnel inimesel pole eluvaimu ollagi, istub, käed vaheliti, toolil, tööd käes pole, aga juttu ikka ei tule, nagu teil praegu.»

«Sa ei anna sõnaruumi,» püüab Ernesakk hääleõigust võita.

Leenu jätkab:

«Mõni jälle ei saa muidu suud lahti, kui lase kantslisse. Kolhoosi klubis on nüüd see palvemaja kantsel. Kui sõja ajal seltsimaja põles, siis kantsel päästeti ja viidi palvemajja, nüüd on teda kõige rohkem kolhoosi üldkoosolekuil vaja. See on niisugune hea sisseräägitud kõnekantsel. Eks te, esimees, selle Prõllaga võtke midagi ette. Präll on ka muidugi mees, ta vahel ütleb Prõllale: ega mina pole sinu naine, sina oled minu oma, sa pead õrn olema. Siis Prõlla kuulab ka oma meest, aga see on nende eraelus. Kui maadluseks läheb, siis on vennaarm lõppenud . . .»

Ernesakk tõuseb, võtab Leenu lihavaist õlgadest hellalt kinni, keerab teda koha peal sada kaheksakümmend kraadi, juhib ukse juurde ja lükkab Leenu õrnalt uksest

välja, nii õrnalt, nagu võiks inimene portselan olla. Toas on kohe harjumatult vaikne. Leenu suu vatrab ukse taga edasi, ta ei saa õieti arugi, et visiit on läbi.

*

Ants Ernesakk väljub rajoonikomiteest nõupidamiselt ja peab aru, kuhu sammud seada. Jalgsi pole mõtet seda kahtteistkümmend kilomeetrit maha paatsida. Ehk on kolhoosist keegi hobusega turule tulnud. Kiirele ajale vaatamata kipuvad seda pattu tegema.

Turul vankri juures askeldab Kaada Lepp.

«Jõudu-jõudu,» soovib Ants Ernesakk.

Kaada vilksab rätiku alt vaadata. Ta teab, et külvi ajal pole see hobuse kasutamine päris puhas lugu, ja püüab üle olla:

«Kanäe, üks loll on jälle kinni püütud ja esimeheks pandud.»

«Kas läheb veel kaua? Ma istun pära peale, kui kodu poole minek.»

Esimees ei hakkagi pahandama — kuulab Kaada vaikse hirmuga. Ta lõpetab kauplemise, sest turuaeg saab ka läbi.

Hobune laseb laiska sörki «Oleviku» poole, vedades vaikivat koormat. Ees istub Kaada, piits peremehelikult püsti, taga põhusületäiel konutab «Oleviku» uus esimees, kes veel päris ei tea, kuidas minema hakkab. Vaikivad, sest mis on Kaadal ühe võõra mehega rääkida või mis lõbu pakub muredega koormatud esimehele vägisi mingit juttu alustada.

Vankrisõidul lendavad mõtted siia ja sinna.

Esimehe autoriteet ei maksa praegu midagi. Aga peaks maksma. Esimees peaks praegu olema nagu mõni hea vallavanem, keda arvestatakse. Vallavanemal oli lihtsam. Nüüd tuli juurde inimeste töö juhtimine, majandamine. Poole valla mured kanda. Esimees peaks hoopiski autoriteetsem olema, kui vallavanem oli. Praegu on esimees see nõrk koht. Ja teda muudkui nõrgestatakse. Üks naljanumber see esimees — rajoonilehes, estraadilaulus ja kus aga oskad mõelda. Avalik arvamus. Esimeest nagu ei peeta täie aruga ja täisväärtuslikuks inimeseks. Ei võeta tõsiselt ei kolhoose, ei esimehi.

Ernesakk ei lähe kontorisse, vaid sõidab Kaada Lepa selja taga Kriileväljale. Kutsub ka Kaadat:

«Tulge lauda juurde, kui hobune talli pandud, laseme täna lehmad välja. Siin on inimesi appi vaja.»

Kui Kaada oma järjega lauta jõuab, on juba hulk lehmi jalule aidatud. Kuigi neid on harjutamiseks mitmel korral üles punnitatud, on tänagi mõnega päris tegemist. Kuuldus, et lehmi tõstetakse jalule ja lükatakse laudast välja, on uudishimulikke vaatama toonud. Mõni perenaine on aastakümneid oma loomi talitanud, aga ei tea, mis on lehma mahajäämine. Nüüd kolhoosis näeb kõik ära. Uudistajad aitavad kaasa ja varsti on kari jalul. Lehmad hakkavad ettevaatlikult astudes, nagu kobamisi karjamaa poole liikuma.

Ann Hakjala hoolealused saavad ise kuidagi üles ja ta laseb need viimastena õue. Viimasel ajal on jõusööta antud, neist võib haljal rohul ruttu lehmad saada. Kuidas see lehmadega on, kõik ühel kolhoositoidul, aga mõni peab paremini vastu kui teised. Head tõulehmad vaata et on just need nõrgemad. Ann laseb käega hellitavalt üle lehma kaela.

Ees venib tõstmishäbiste aeglane rongkäik, kondikonstruktsioon naha all selgesti nähtav ja silmad hirmunud võimaliku kukkumise kartusel. Jalad nagu võõrad all, neid aseta kui puiseid keppe üksteise ette. Aga kusagil hästi sees ja hästi peidus urgitseb instinkt — tõsta saba ja lase poolteisttraavi. Löö sarved sõimenaabri kannikasse või kõhtu. Hulla. Pane otsaesised kokku ja vaata siis lähedalt silmast silma, lükka nalja pärast, vaata, kumb järele annab. Tee nalja. Kogu talve olid kaelakettipidi sõime küljes ja naabrit said vaid ninaga nuusutada, sarvede sügamiseks oli kett lühikene. Nüüd on vabadus, päike ja loodus. Loodus, esiisade kodupaik, kust kõik need vabadusrõõmu instinkti alged kaasa toodud. Talv otsa laudas võid mõistlik olla, nii et ürginstinktid jõuavad peaaegu kustuda, aga nüüd lageda taeva all lahvatavad nad jälle nagu leek kuivas puus.

Nii võiks olla, sest nii on kevaditi ikka olnud. Lehmad muutuvad rõõmust pööraseks nagu noored mullikad. Mida rohkem jõus, seda pöörasemad. Muidugi mitte kõik

— on ka soliidseid emandaid, kes oskavad isegi esimest kevadist karjateed väärikas rahus sammuda.

Ei ole tänavu ei hullamist, ei väärikust. On armetu, santlik, häbistav, alandav komberdamine toidupuudusest mannetuks jäänud naksuvail ja võbisevail jäsemeil. Oleks kui viie valla vaesed kokku saanud. Ometi vaid «Oleviku» suurkolhoosi Kriilevälja lauda kari. Ainult ühe lauda omad. Neid on ka mujal. On samasuguseid, on paremaid. Vadil Minna Panso omad trallavad, sabad seljas, ja kekslevad poolküljetsi, pusklevad ja ammuvad.

Armetu on Kriilevälja esimene karjapäev sel issanda kevadel. Ann Hakjalg käib omadega kõige taga. Haletsemisväärsed on nad seal ees küll. Päikese käes tuleb see eriti teravalt nähtavale. Pulstunud, sitatorpas karvaga, kondised — paljad eluvaimud. Aga hea seegi. Oleks talvel ära lõppenud, millest siis alustad. Hea, et omadele põhku vinnasin. Jõusööta sai ka salamahti rohkem antud. Anne soe pilk hellitab oma hoolealuste kondiseid selgasid. Näe, nemad jaksavad hullata!

«Ärtu, Ärtu, mis sa teed!» Ann annab Ärtule vitsanipsu. «Mis sa, hull-loom, nõrgema kallale lähed!»

Ärtule on perenaise tähelepanu ainult ergutuseks. Ta tõstab saba, loobib taguotsa ühele ja teisele poole ja vaatab, kuhu saaks sarved taha panna, nii et raksatab ja silmis säriseb.

«Ärtu, Ärtu!»

Loom saab veel lusti juurde. Ta leiab naabriga ühise keele ja sarved klõbisevad vastamisi. Karjateel risti teiste liikumise ees proovitakse jõudu. Naaber annab kergelt järele. Ahaa! Ärtu tunneb, kuidas jõud sellest nagu uut lisa saab. Jõud suriseb soontes iga minutiga ikka hoogsamalt. Pärast põhutalve ei saa reipusetulva pikaks olla, aga praegu ta paisub ja tahab välja tuisata, mõtlemata ja kaalutlemata — lihtsalt välja tormata.

Perenaine napsab tee ummistajaile juba valusamalt.

Ärtu kepsleb korraks koha peal ja jookseb teistest mööda ettepoole, kuhu perenaise vits ei ulatu. Ettepoole, kus koperdavad suguõed kui vaevalised varjud. Üksikud on juba karjamaale jõudnud ja kaovad põõsaste taha. Ärtu tormab keset karjateed edasi ja jõuab vallaviletsate näljarongkäiguni. Ta tonkab kergelt viimast venijat ja see kukub pikali. Ärtu hüpleb veel paar sammu ja pöördub

tagasi, et vaadata, mis juhtus. Kas komistas? Ei, tema vist lükkas. Ja juba ta liigub jälle, esitab väljakutse teisele. See püüab paar sammu taganeda, komistab omaenese jalgade otsa ja vajub karjateele. Ärtu lust tõuseb uuesti: kus jõud — nii kui puutud, nii pikali! Mööda minnes puksab — kukub. Puksab järgmist — kukub. Läheb läbi kaaslaste tropi, jagab mükse paremale ja vasakule — pooled pikali maas.

«Ärtu, Ärtu, mis sa teed,» hüüab Ann Hakjalg tagant kaugelt oma grupi juurest.

«Mis sa neid karja hulka lasksid! See põksib kõik pikali,» kilab Kaada Lepp ja jookseb omadele appi.

Ärtu tõstab veidi saba ja jookseb karjamaale lustmängu jätkama. Kes ette jääb, selle lükkab naljaks ümber. Abitud ja alandlikud ümbertõugatud jäävad kurvalt järele vaatama. Nad ei tee katsetki tõusta. Laudast on veel meeles, et oma jõudu on selleks napilt.

Esimees Ants Ernesakk, Ann Hakjalg ja teised hakkavad karjatanumat puhastama. Nad tõstavad lehmad üksteise järel jalule ja saadavad karjamaa poole.

Kaada, pikk matar käes, jookseb ja hurjutab Ärtut. Ärtu jookseb eest ja nii muuseas lükkab väeteid. Põõsatagused on pikali lehmi täis.

«Ajame need röövlid mujale, ajame mujale,» hõikab Kaada Annele.

See on pöörane vallatushoog, mis Ärtut tabanud. Ta juba päris otsib, kus veel püstiseisjat leiaks, et see siis sihilikult küljeli tõugata. Ta päris hullub oma jõu tunnetamisest.

«Ann, Ann, tule aja oma piisonid mujale,» hõigub lõõtsutav Kaada.

Ann tuleb ka appi. Ühiselt aetakse Ärtu karjamaa laite juurde.

«Ajage oma grupp tagasi,» arvab ka Ernesakk. «Siia teiste hulka neid jätta ei saa.»

«Millal me jõuame need kõik jälle üles tõsta,» muretseb Kaada Lepp.

«Keegi läheb kutsub põllult inimesi appi,» ütleb Ernesakk. Ta astub lehma juurde, paneb käe turjale ja lausub: «Tõuse nüüd üles.»

Lehm tunneb inimese kätt ja teadmine, et teda aidatakse, sunnib pingutama. Tõusebki omal jõul. Teine lehm

vaatab Ernesaki poole ja iniseb. Ta on harjunud, et inimesed tõstavad, ja ootab kannatlikult oma järge. Seda usku pole, et ise jaksaks tõusta, ootab ja ootab.

Läheb hulk vaeva, enne kui kogu kari jälle jalul.

«Vagusad teised küll muidu, ei jookse laiali, hea karjas käia,» ütleb Kaada Lepp.

Ann Hakjalg ajab oma grupi lauda juurde tagasi, et nad karjaõuel rohtu näksiksid. Neid tuleb esialgu eraldi karjatama hakata.

Kaarel Kännustik on ootamas, ta ütleb Annele:

«Tulin omaga jälle pulli juurde, siin on hea pull.»

Pull on ka Ann Hakjala hoole all ja see on omaette lugu, kuidas see vägev loomaseljandik haprale naisele alistub. Ann on tema jaoks ikka paremaid palasid leidnud. Talvel seadis korra, et kes oma lehmaga tuleb, toogu pullile korralik päevasööt kaasa: jahu ja kartul ja kõik nagu vaja. Nii elas pull sel näljatalvel Anne vahendusel päris priskelt.

Ann toob pulli välja ja taipab siis:

«Sa ju alles poolteise nädala eest käisid. Su lehmal pole praegu mingi pulli otsimise aeg.»

«Vahel ei jää ühekorraga,» õigustab Kaarel Kännustik.

«Nojah, aga peaks ikka kolme nädala tagant.»

Kaarel Kännustik hakkab higistama. Viimati Ann Hakjalg märkab, et see hoopis teine lehm. Sel naisel on loomade jaoks silma. Ja kuidas sa praegu end välja räägid, Annel on õigus. Tulgu mis tuleb, peab oma väite juurde jääma:

«Noh, mis parata. Näe, hakkas tahtma, mis mina teha sain.»

«Naljakas lugu, esimest korda näen, et poolteise nädala pärast uuesti indleb,» imestab Ann Hakjalg.

Präll toetub tara najale ja ootab, kuni Kaarel Kännustik tagasi hakkab minema. Ajaviiteks vibutab pikka nõtket pihlakavemmalt, mis Kaarli lehma jaoks sai lõigatud.

Ants Ernesakk näeb Prälli aia ääres igavlevat ja läheb küsima, mis Jändja mehe Kriilevälja lauda juurde tõi.

«Hirmutasin Kaarli lehma tagant,» ütleb Präll.

«Sellesama vitsaga?» küsib Ants Ernesakk.

«Vitsaga ikka,» vaatab Präll nõutult vitsa. «Tal selline lehm, ei taha järel käia. Kaarel siis kutsus appi.»

«Kas traktorit ei olnud käepärast?» küsib Ants Ernesakk.

«Mis traktorit?»

«Lehma tirimiseks ikka.»

Präll vaatab imestunult esimeest.

«Mehhaniseeritult saab kiiremini,» selgitab esimees. «Muidu lausa tööajal kaks täismeest jalutavad ühe lehmakondiga läbi kahe küla.»

Nüüd taipab Präll pilget. Ta teeb muud asja, võtab taskust lehed ja tahab hakata ruutpesiti kartulit lugema.

«Jäta ometi,» tõrjub esimees, «kas see sind ära ei tüüta?»

«Aga aprillis oli Olbrei artikkel. Tema maksab oma rahvale iga kuu rahalist avanssi.»

«See on tal õige tegu,» kiidab Ernesakk, «minul on täpselt sama mõte. Juba tänavu, niipea kui raha laekub, hakkame «Olevikus» ka avanssi maksma. Esialgu küll kvartali kaupa.»

«Tea, kas tuleb välja,» kahtleb Präll.

«Mina tulen välja, aga kas rahvas tuleb tööle ... Mis sa, Präll, arvad, kas nende inimestega siin saab selle raha tagasi, mis riik praegu annab?»

3. peatükk

Härbert Junnov istub oma kirjutuslaua taga ja vahib tühjusesse. Mingi mõte toob naeratuse tema udustesse silmadesse. Vilunud liigutusega haarab tagasikätt toolijala juurest portfelli ja vaatab, kas keegi ei märka. Abilised on töösse kummardunud. Härbert võtab laualt tühja veeklaasi, asetab põlvede vahele ja valab, pudelit koos portfelliga kallutades. Portfelli tagasi paika pannud, tõstab klaasi nagu iga korralik janune. Ta mõnuleb suutäie kibedust tagantjärele, muigutab suud ja vaatab ringi, kellega saaks juttu ajada. Kõik on ametis.

Nooruke kassapidaja tõuseb ja läheb raamatupidaja laua juurde, et oma tööle kinnitust leida. Härbert Junnov kuulab tüdruku häält. Tüdruk on tubli, oskab ülemuse ees ilusa õrna häälega rääkida. Raamatupidaja kiidab:

«Vot nii ... Vot nii.»

Ta vaatab tüdruku siirasse lapsenäkku ja, kuulamata, mis see räägib, korrutab rahulolevalt:

«Vot nii.»

Uue esimehe tulekuga sai Härbert Junnovi päevakava sassi löödud. Poelese Peoliine pool pikutamisele tõmmati kriips peale. Aga inimene kohaneb iga olukorraga. Nüüd tuleb Härbert hommikul tööle, pudel portfellis. Ja vahel läheb töölt, järgmise päeva jagu jälle portfellis. Eks käib neid abivajajaid ja asjaajajaid. Enamasti ikka mõistavad. Mõistavad nemad, siis mõistab ka «Oleviku» suurkolhoosi raamatupidaja Härbert Junnov. Elu veereb. Ainult Ernesakiga pole veel kõik. Härberti vilunud nina haistab sealtpoolt järjest suurenevat ohtu. Nõuab igasuguste analüüside jaoks andmeid. Õnneks on raamatupidamine kolhoosides veel nii armetu ja lapsik, et siit pole tal suurt pidet võtta. Aga ikka nõuab ja tüütab. Tahab todagi vähest välja pigistada, mis võimalik. Kuniks sedagi esimeest, aga elu veereb oma rada: Junnov jääb Junnoviks — mõtleb Härbert viinast saadud rahuloluga.

Uksest tuleb Bernhard Lõõbe. Ta hõikab tunnustavalt:

«Õhõõ, kantoora piiset!»

Junnov pudistab tulija sõnade kinnituseks midagi arusaamatut.

«Peamees, tee üks suitsupaus, tule välja. Ilus heinailm, lähme peesitame,» kutsub Lõõbe raamatupidajat.

Junnovil on hea meel, et leidis vestluskaaslase, ja pakub talle siinsamas laua juures istet.

«Ei, lähme välja, siin segame teiste tööd. Me oleme mehed, kes räägivad kõva häälega,» keelitab Lõõbe.

Kuigi viimane iseloomustus ei saa kuidagi käia susistava ja pudistava Junnovi kohta, on ta meelitatud ja läheb koos külalisega välja.

Härbert Junnov tahab trepile istuda, aga Lõõbe talutab teda käsivartpidi vankri juurde:

«Mul pehme heinakott, istume seal.»

«Sa sõidad aina tõllaga,» kiidab Härbert Junnov.

«Kes me oleme — Hiina keisrid,» kinnitab ehitusbrigadir.

Heinakoti alt leitakse pudel.

«Kas sa Vadi meeste lehmavõla oled ikka raamatuis hoidnud?» küsib Lõõbe kohe asja ennast.

«Mes-mes?»

«Minevaasta rääkisin, pole enam meeles või?»

«Meeles, meeles.»

«Käi esimehele peale, et kolhoos maksaks inimestele tagasi, mis inimeste jagu.»

«Ei temaga saa rääkida ... Olid meil head esimehed, enam ei ole.»

«Ernesakk on ka ju inimene, mis sa kardad. Ega küsija suu peale lööda.»

«S-sa proovi ise, siis õpeta,» susistab Junnov tudisevat sõrme vibutades.

«Ise pearaamatupidaja, räägi ametlikult. Seaduslik õigus: Vadi kolhoos lubas meile teise lehma, mis ära võeti, kinni maksta. Ühinesime, siis läks see kohustus suurele kolhoosile üle. Räägi nii.»

«Ei mina tea ... Aga raamatuis hoian küll sees. Seal ma teen nagu tahan. Ära seda karda.»

«Raamatus, raamatus — tähtis on, et ükskord kätte saaksime. Ütle talle, et Vadi kolhoos tuli «Olevikku» kõige jõukamana. Minna Panso tõime, kes praegugi kolhoosile raha lüpsab. Säh, rüüpa.»

Iga rüüpamise peale lähevad Härbert Junnovi silmad hiilgele. Ta tahaks Lõõbet aidata, kuid see nõuab palju.

«Ei noh, raamatuis ma hoian.»

«Täna on juhatus, räägi seal. Noh, nii informatsiooni korras,» käib Lõõbe peale.

Kontori juurest hõigatakse raamatupidajat. Lõõbe annab pudeli kaasa ja Härbert Junnov sibab seda põue peites üle õue kontori poole.

Bernhard Lõõbe sirutab end heinakotile ja tunneb jumala päevast rõõmu. Nii paljuke seda lõbu siin kolhoosis on, kui ise teed. Selle esimehe ajal on töö tööks muutunud. Ehitab kõvasti. Tegi ehitusbrigaadi suuremaks, aga sellest ka veel vähe. Palkab väljast mehi sularaha eest. Seda raha tal on. Ja ehitusmaterjali oskab välja tuua. Aga inimestega ta näeb päevi. Et see Junnov ka nii soss mees on. Oleks paras hagijas, siis ässitaks esimehe sääremarja kinni, las lõriseksid. Ei ole mehi. Kergelt ärplevad, ja kõik. See Ernesakk võib nad vist ükskord oma pilli järgi polkat tantsima panna. Viina varal hoiab juhatus veel oma sõna alles. Eks näis, nalja saab nii ja teisiti.

Kaarel Kännustik ilmub nagu maa alt vankri kõrvale.

«Sina ka siin,» imestab Lõõbe. «Juhatuse meheks hakanud või?»

«Välja kutsuti.»

«Mille eest?»

«Kas sul viina on?»

«Ja sa tulid välja?»

«Sul ikka on, kui teistel pole.»

«Ma siin vaatan juba pealt tunni, on valu taga küll: mees, kes tuleb, esimene asi, küsib viina. Ega ma mõni monopol ole.»

«Ära vigurda, mul tõsi taga.»

«Jõuan mina kõiki joota, kolhoos nii suureks ka aetud. Tuli Joosep Lepp, Kaada küünekriimud näos. Andsin talle, et mees juhatuses mehena paistaks. Käis siin Junnov, noh, ikka annad, kuidas sa meest ei aita. Aga sina pole ei juhatuse liige, ei kedagi.»

«Mul on tõesti vaja. Ma ostan.»

«Teinekord nii alustagi.»

Kaarel Kännustik saab heinakoti alt oma pudeli. Ta peidab saagi pelglikult põue ja kiirustab kontori nurga taha. Lõõbe jälgib oma pehmelt troonilt, kuidas Kaarel Kännustik nurga juurde seisma jääb, vilksamisi ümbrust kontrollib, peopesaga harjumuslikult üle pudeli suu tõmbab ja siis põhja taeva poole tõstab. Pea kuklas, nägu pingutusest punane, joob ahnelt pudeli poole peale. Ja nurga tagant välja tuleb juba teine mees. Pole enam arglikku ringivilksamist.

«Mille eest sind kutsuti?» uudistab Lõõbe uuesti.

«Tahavad tööle panna.»

«Kae põrgulisi,» aitab Lõõbe imestada.

«Nimetavad tööluusijaks.»

«Ega tiitlil viga ole.»

Kaarel Kännustik vaatab kaalutlevalt ringi ja läheb veel kord nurga taha.

Juhatuse koosolek algab. Lõõbe seab sammud sinnapoole. Kaarel Kännustik jääb välja oma järge ootama.

Härbert Junnov teeb teatavaks, et raamatupidamises seisab sees kolhoosi võlg esimese brigaadi, endise Vadi kolhoosi rahva vastu.

Ernesakil on juhatuse koosolekuks hoopis teised punktid, aga kui küsimus üles tõstetud, tuleb arutada.

Lõõbe pilgutab Junnovile tunnustavalt: lasku aga samas joones edasi.

«Minu arusaamist mööda ei tohiks Vadi meestele teise lehma äravõtmise eest kopikatki maksta,» ütleb Joosep Lepp, kes on unustanud Kaada küüned ja Lõõbe viinad. «Kriileväljal me jätsime enesele kohe ainult ühe lehma ja ülejäänud andsime esimesel päeval tasuta kolhoosile.»

Junnov läheb Lõõbe üritust kaitsma:

«Jah, ma olen ka Kriilevälja kolhoosiga alustanud ja andsin ka tasuta ära, aga mis õigus, s-see õigus. S-see õigus... Vadi meeste lehmad on võlaraamatus. S-see on raamatu õigus. Aga meie Kriileväljal andsime oma vara kohe vabatahtlikult ära. Aga Vadil jäid vabatahtlikult kahe lehmaga. Pärast ostis kolhoos sunniviisiliselt teise ära. S-see on nende õigus nüüd müügiraha saada.»

Junnov vaatab Lõõbe poole, see tõstab tunnustavalt põialt.

Joosep Lepp kuulab imestunult, kuidas Härbert Junnov pudistab teise küla õigusi kaitsta, kuigi see ta enese kasudele risti vastu käib. Joosepi õiglusmeel ei anna rahu:

«Mis ajast sina oma lehma vabatahtlikult andsid?»

«Mehed, mehed, olge asjalikud,» rahustab Ernesakk, et energia tühja tuulde ei jookseks.

«Kui makstakse Vadi meestele, siis peaks kõigile ühe lehma kinni maksma,» nõuab Joosep Lepp ühesugust õigust.

«S-sinu lehm ei ole võlaraamatus,» punnib Junnov, sest ega Lõõbe teda ilma jäta, kui saamaaeg käes.

«Sul pole miskit mõtlemist enam,» teeb Joosep Lepp kõva häält, mis tema vaikse loomuga nagu kokku ei käi.

«Võta rinnad pihku jah,» ässitab Bernhard Lõõbe.

Teised juhatuse liikmed hakkavad ka läbisegi oma seisukohti ütlema. Üks ikka üle teise ja kõik korraga.

Lehkab nagu sikutallis, mõtleb Bernhard Lõõbe. Mis põrgu pärast seekordne puskarilaar nii vängelt lõhnab? Kas ei saanud nii puhtalt tehtud? Või ajasin nõud segi, jätsin osa teist korda läbi keetmata... Eks see rohkem tema viimane puskarilaar ole, mis siin juhatuses täna möllab. Esimees ei pilguta silmagi. Küllap tal sees kusagil keerab. Võtaks tooli ja peksaks haisutuks. Aga juhatus on kolhoosi juht, mis sa teed. Juhatuse nõusolekuta ei saaks ta sammugi astuda. Mehel on kange tahtmine kolhoosi

juhtida, eks peab juhatust arvestama. Kas peab vastu või läheb ka järgmisel mihklipäeval? Head terved närvid on tal.

Meeled on üles köetud, sõnelus läheb järjest ägedamaks. Junnov veel ainult pugiseb ja pudistab, temast ei saa enam midagi aru.

Ernesakk koputab sõrmenukkidega lauale:

«Mehed, mehed, rahu!»

Ta teab, et see on alles koosoleku algus. Teab, et tõsisemad küsimused veel ees. Teab, et puskar hakkab soojas ruumis järjest rohkem mõjuma. Kõike seda ta juba teab. Sa tont ja tondiöömaja! Aga kolhoosis ei saa, et poo ja lase. Kolhoosidemokraatia ei anna esimehele vabu käsi. Abimajandis tegid käskkirja, ja asi lahendatud. Siin aruta juhatusega või üldkoosolekuga. Totaalne demokraatia... Ja tulemus — täielik anarhia. Ole siin siis tark ja tee tegu. Selle asemel, et põllumehena põlluga töötada, kuula nende jagelust pealt.

Kära kestab. Ernesakk sekkub uuesti:

«Andke nüüd mulle ka sõna... Junnov, palju seda võlga on?»

Junnov pudistab pehme keelega.

Lõõbe õpetab:

«Ütle summa.»

Junnov sobrab oma pabereis, kiirustades ja lehti kortsutades:

«Kakskümmend kolm tuhat.»

«Palju, seda on palju,» ütleb esimees.

Tõuseb uus kära poolt ja vastu.

Esimees püüab laadale lõppu teha:

«Ega me täna siin otsusta. Näete isegi — kõigil on õigus, aga need õigused ei lähe kokku. Kuulame rajoonist järele, või isegi Tallinnast, kuidas lehmavõlaga talitada.»

Üks punkt on arutatud. Nüüd tuleb juhatuse ette Veera Ivask oma sooviga.

«Lugupeetud juhatus,» alustab esimees Ernesakk, «mis me kolhoosi liikme Veera Ivaski sooviavaldusele vastame?» Kusagil eneses esimees muigab. Ega siin saa vahel muidu, kui peab lihtsalt huumoriga võtma.

Veera Ivask ruttab ise õigustama:

«Maaparandajad tõmbasid oja sirgeks ja lõhkusid silla ära. Igavese kraavi tegid heinamaa peale. Nüüd kui tööle

lähen, siis pean ringi tegema ja kitsama paiga otsima, et sealt üle hüpata.»

«Palju sa tahad selle eest?» küsib Joosep Lepp, kes pole kirjalikku avaldust lugenud.

«Pool normipäeva paluks,» vastab Veera Ivask vaguralt. «Aga juhatus ehk annab rohkemgi.»

«Ühe hüppamise eest?» imestab Joosep Lepp. «Kargad üle kraavi ja saad pool normipäeva?»

«Õhtul ka kargan: kaks korda päevas.»

«Õh-õh-hõõ!»

«Äh-äh-hää!»

«Veera on Veera.»

«Lai kraav, see on ränk hüppamine.»

«Veeral on õigus saada.»

«Missugused pulmad tegi, kus sa sellega, Veera peab saama.»

«Anname kolmveerand, las kargab.»

«Hiir hüppas, kass kargas, vana karu lõi trummi . . .»

«Mehed, mehed, arutame tõsiselt,» manitseb esimees Ernesakk. Ise ta annaks pool lisanormipäeva, kui see Veera tööle tooks. Veera on töökas inimene, teda on vaja tingimata välja saada. Ja mis väärtus on «Oleviku» praegusel normipäeval? Seda venita nagu lõõtsmoonikut, selle taga pole midagi. Kui lisapalk meelitab, las minna. Tootmise eest niikuinii vastutustunnet ei ole, tööle aja ainult agitatsiooniga. Paljas sõna aga on rahvale veelgi odavam kui see tühi normipäev. Võtku, aga tulgu tööle.

Isegi õiglane Joosep Lepp — ei tea, kas petupulma pattu kahetsedes või mis ajendil —, isegi tema on nõus Veera Ivaskile kraaviületamise tasu maksma.

«Rahuldame kolhoosnik Veera Ivaski avalduse täies ulatuses,» teeb Ernesakk päevakorrapunktist kokkuvõtte.

«Hiir hüppas, kass kargas, vana karu lõi trummi . . .»

«Siin on juhatuse koosolek,» lausub Ernesakk, tõuseb ja lükkab akna pärani, et puskarilehk tee välja leiaks. Juhatus joob, igal koosolekul mehed purjus. Jäta või pidamata. Aga ei saa — koosolek käib asja juurde. Tuleb arutada kas või niisuguses olukorras. Kõik omaette inimesed, mine õpetama, et teisiti on parem. Kes sa oled, et õpetad? Kui tahavad, teevad koosoleku asemel petupulma. Suure kolhoosi on maha joonud ja laiali tassinud. Saaks neid kuidagi väljapoole juhatust jooma panna . . . Kus see puskari-

tegu küll valmis sai? Ja missugune lehk! Kui naeru hirnuvad, siis viskab ruumi leitset täis nagu keriselt. Kas see Lõõbe, kas tema ei timminud neid? Mis mees see Lõõbe on? Juhatuse liige pole, aga istub igal koosolekul. Ehitusbrigadirina on tal selleks muidugi õigus. Joodab mehi, kuulab, kus midagi viltu, vaatab, et tema vastu ei räägita. Vaat sulle naljahammas. Ise ta nii täis ei joo, vaatab vaikselt.

«Hiir hüppas, kass kargas, vana karu lõi trummi...»

«Jätkame, lähme sealauda ehituse juurde,» ütleb Ernesakk. «Seakasvatusega on mitutpidi arvamist. Täna peame kokkuleppele jõudma, sest sigala ehitusega ei saa enam viivitada.»

«Mis sa arutad, siga siinkandis ei kasva.»

«Maailmas on veel hullemat nähtud ja tehtud ja ma jään oma ettepaneku juurde,» pareerib esimees. «Lööme kolmesajase sigala üles ja hakkame peekoneid andma.»

«Pole meil kolmekümmetki olnud, nüüd äkki kolmsada siga.»

«Sealt saab kuussada peekonit aastas läbi lasta,» täiendab esimees.

«Taga targemaks. Kartul maksab turul kaks rubla ja meie ehitame sigalat sadadele. Nad söövad meid vaeseks. Vea kartul turule, ja raha kohe pihus.»

«Kolmesajale seale — no see on sigadus. Siga siinkandis ei kasva.»

«Ei siga kanti vali, ole mees ja oska sööta,» teab esimees.

«Sööda kallist kartulit.»

«Selles ongi, et talu tarkusega enam siga ei kasvata,» ütleb esimees. «Nüüd elavad sead ka odavama söödaga.»

«Ihtüosaurused.»

«Ma räägin ära, siis saate sõna,» manitseb esimees. «Kes pole näinud, mingu Jändjasse ja vaadaku kesikuid Leenu Jansi tallis. Panime vanasse hobusetalli nii palju kui mahtus ja söödame sellega, mis on, ja minge vaadake.»

«Pläralärast sai seatalitaja?»

«Ega ta on muidu töökas tüdruk.»

«Teist nii väsimata suud maailmas olegi kui temal.»

«Mine ikka, on päris täismehi, kes suuga palka teenivadki.»

«Ta ise ütleb, et võhma jätkub.»

«Õh-õh-hõõ!»

«On jah häälekõrisid: rüüpab vett vahele ja muudkui räägib.»

«Kes, Leenu või?»

«Ei, temal käib ilma veeta.»

«Ise kiidab, et võib iga asja juures rääkida.»

«Tugev kere taga.»

«Õh-õh-hõõ!»

Siin on su juhatus, mõtleb Ernesakk. Tegelikult aga on kolhoosis sõjaseisukord: elu või surm. Koosolekuta ka ei saa. Kes räägib, see kuigivõrd mõtleb ka asja üle. Saavad rääkida, siis hakkab tulema tunne, et juhivadki kolhoosi. Juhivad ja muretsevad. Hakkavad kolhoosiasja ka asjaks pidama. Ja pärast koosolekut ehk arutavad edasi, nii saab uus asi ja uus suund teisel päeval küla peale laiali kantud. Läbi nalja ja nutu, üle kivide ja kändude, aga elu peab liikuma hakkama.

Esimees püüab juttu jälle asja juurde juhtida:

«Õnneks oli Jändjas hektar lutserni. Niidame lutserni, lisaks lõss ja jõusööt. Jõusööta ostame esialgu riigilt. Lõppnuumal, siis anname muidugi kartulit rohkem.»

«Sööda lutserniga lõpuni.»

«Seda on ka proovitud,» ütleb esimees. «Aga teate, mis siis juhtub? Vesise söödaga kasvab nii vedel pekk, et liha ei püsi pannil. Hakkab praksuma, paukuma ja karglema ja hüppab põrandale.»

«Jookseb uksest välja.»

«Kõige tihedama peki saab, kui rukkijahuga sööta. Vaat see annab rasva välja ja on pannil rahulik.»

«Linnameestele käiks lutsernipekk küll, las ajavad mööda tänavat taga.»

«Äh-äh-hää!»

Esimees on asjalik:

«Lihakombinaat maksaks odavamalt, peekoni jaoks on ranged nõuded. Peekoni juures maksab kvaliteet raha. Nii oli juba enne sõda, kui peekonit Inglismaale veeti.»

«Eks vanasti sai siingi peekoneid kasvatatud. Võhma võttis palju vastu.»

«Sa alles ütlesid, et siga siin ei kasva.»

«Ega mina.»

Esimees jätkab:

«Saaksime aasta lõpuks vähemalt sada viiskümmend peekonit müüa.»

«Lutserni pealt?»

«Jah. Ma juba ütlesin, et minge Leenu juurde vaatama,» vastab esimees. «Uue sigalaga anname vähemalt kuussada. Oma kuuskümmend tonni.»

Härbert Junnov ei talu enam neid ilusaid tulevikuplaane. Temas keeb vaikne õelus. Ta ütleb irooniliselt:

«Milleks neid tonne vaja tõsta, selleta saab küll elada.»

Tema ei usu, et kolhoosi tootmist on võimalik jalule panna ja selle kaudu inimeste elujärge parandada. Milleks end vaevata ja punnitada, las läheb, nagu minema pandud! Ei meeldi see Ernesakk, liiga terane teine.

Taas tõuseb laadalärm. Häälekalt väljendatakse poolt ja vastu. Kuid nüüd häirib esimeest Härbert Junnovi ütlus, tema hoiak. Ta võtab alati juhatuse koosolekuist osa, kuid on mingi passiivse opositsiooni mees. Ta on nagu maakuulaja, et oma meestele, viinapudelimeestele, kes väljaspool juhatust, informatsiooni viia.

Kes oskaks kokku arvata, mis viin siin «Olevikus» ära teeb — mõtleb Ernesakk. Viinamehed on ühepäevamehed. Saab viina — hea. Pole viina, pea valutab — elu halb. Ja ongi kogu filosoofia. Vaatab ainult, kust saaks viina. Vürtspoodniku hingeelu — oleks aga enesel hea. Sügav individualism. Hea veel, kui seegi on, mõnel juhul koondub kõik suurde kõrisse, mis viina ootab.

Aga Junnov on mõnelegi autoriteet. Ikkagi kohalik ja haritud inimene. Eelmisel üldkoosolekul valiti ta revisjonikomisjoni liikmeks. Räägitakse, et juhatusest astus välja, ei tahtnud kaasa teha. Niisugune mees siis. Aga ikkagi k o h a l i k. Kuid mina — mujalt tulnud, võõras. Kui suur on ainsa sõna kaal. Kohalik! Omad ja võõrad. Küllap mõnigi kolhoos on kustunud, et ei leita ühist keelt. Siin Kriileväljal olla olnud Villas Vook: poos ja laskis, aga kolhoosi pani nahka.

Parem juba istugu ajutiselt see kohalik passiivne vastupanu, et ükskord välja minna kindla peale. Oodata õiget aega, kuigi see teeb elu rängemaks, toob halli juustesse.

Kui Härbert Junnovist mööda vaadata ja mõelda laiemas ulatuses, üldse, siis on isegi hea, et inimesed peavad end siinseiks, kohalikeks, põlisteks, et nad teavad: nad on kodus. Vana kohalik töötab isegi kolhoosis. Kui soonele saab, siis töötab igavesti siin — tal oma kodu, kust nii kergesti ei minda. Aga uus tuleb, teda huvitab esmajoones,

kui palju palka saab. Kohalik on rahul, kui saab huvitava ja meelepärase töö. Palk muidugi ka — kes sellest ära ütleks —, aga see pole määrav. Näiteks Priidu Suurim ei maksnud kopikatki, aga enamik inimesi on veel kolhoosis. Kes julgeks öelda, et neid hoiab siin palk, tasu töö eest...

Inimestega, kel juured sügaval kodumullas, saab ikka midagi ära teha. Olgu esimees pealegi sisserännanu, olgu ma pealegi nõnda mõne jaoks vastasleeris, peaasi, et elu liikuma läheks.

Jah, põliselanik on see jõud, mis koorma paigast veab, mõtleb Ernesakk ja tunneb, kuidas kindlustunne jälle maad võtab. Siin oli olnud juhus, et maja läks põlema. Naabrimees oli pritsimees ja pandi pärast kustutamist valvesse. Kui üksi jäi, siis raius õunapuude juured ka läbi — et sa kaoks siit mu kõrvalt. Põlenud mees oli kangem: ehitas uue maja ja istutas noored õunapuud. Elab praegugi oma kodus.

Tuleb aidata ka uutele kodu luua, kes kolhoosi peaksid tulema. Vabaks jäänud majad tuleb kolhoosil ära osta ja korda teha, et uus liige võiks end kohe kodus tunda.

Härbert Junnovile peaks juhatus siiski hoiatuse tegema töö ajal joomise eest. Junnov ja Lõõbe — kui neid poleks, läheks mõnigi asi lihtsamalt.

4. peatükk

«Onu Kosta, sa tunned mind küll,» ütleb Tõnu, «ma olen Joosep Lepa poeg. Aga tema on üleojapoiss Kütaja Ants.»

Nii, nüüd on tutvus uuendatud. Kui ainult Kosta neid siit minema ei ajaks. Nad pole eluski näinud, kuidas tõkatit aetakse, ise juba mitu talve koolis käinud. Tõkatiajamist tuleb lihtsalt harva ette.

Kosta istub kummuli keeratud pajal, topib volmrit ja muheleb mõnusalt omaette. Temast ei saa aru, kas see tutvus meeldib või mitte.

Poisid vaatavad Kostat ja tema varustust. Täna on ta täies mundris. Läikiv volmrikabuur ja viis tubakakotti vööl. Kui teda nii kõrvalt vaadata, siis tuleb veidi naljakas tunne. Tükib justkui naer peale, aga pilgata teda ei

tahaks nagu Loll-Jussi, kes enne vihma küla vahel marsib ja kõva häälega laulab. Ei, Kosta on tark, just niisama tark tahaks olla kui Kosta. Tahaks teha tohust soolatoosi, nagu tema oskab. Peaks paluma pärast, et ta õpetaks. Kosta oskab kõike. Isegi tõkatit oskab saada. Kui ta nüüd ainult ära ei ajaks. Peab viimati poisikesi tühjaks tülinaks ja kupatab minema. Mis ta mõtleb?

«Onu Kosta, kas me võime sind aidata? Me teeme kõik mis vaja. Saeme puid ja hoiame tuld. Lubad, eks?»

Kui ta minema kihutab, siis ronime kuhugi puu otsa ja vaatame sealt, mismoodi ta tõkativabriku käima paneb, mõtleb Tõnu.

Kosta ei tee väljagi.

Kas ajab metsast minema? Midagi peaks ette võtma, et Kosta ometi neid märkama teeks.

«Onu Kosta, mul on hea taskunuga, ma võin selle teile jätta, kui teil vaja on.»

Kütaja Ants vaatab vaikides kõrvalt, kuidas Tõnu missioon edeneb.

Kosta on mõned popsud tõmmanud, suitsu kaabu ääre alt välja puhunud ja tõuseb pajapõhjalt. Ta sülgab korra mõnuga ja pistab siis volmri uuesti vuntsi. Läheb tihedalt kasvavate noorte kuuskede alla ja tirib sealt tohupaki välja. Poisid jälgivad, kas Kosta ei tee tõrjuvaid märke, ja lähevad ka kuuskede alla. Kumbki tassib välja kaseväätidega tugevalt kokkuköidetud raske paki.

Kuigi kuuskede varju jäi veel kolm seljatäit tohtu, ei lähe Kosta ise nendele järele. Ta keerab pajad päri ja hakkab pakivääte lahti harutama. Poisid vaatavad mõistvalt teineteisele otsa ja tormavad siis võidu ülejäänut ära tooma.

«Onu Kosta, ega vähem kui kolme pajaga saa tõkatit ajada? Kust sa need pajad välja kookisid? Näe, ühe põhi on mõrane, ega see loe midagi?»

Poisid on abiks ja vahel ka tüliks jalus, sest nad ei taipa alati kohe, mis Kosta ette võtab.

«Vana kase paks toht on parem. Eks ole?»

Kosta pakib keskendunult tohtu patta. Ikka serviti, üks tohulapakas tihedalt teise kõrvale. Keskele mahuvad päris suured tükid, sellistena, nagu nad kase küljest võetud.

«Ega kask põdema sellest jää, tal kasvab uus toht?»

Ääre poole otsib Kosta ikka väiksemaid ja väiksemaid

tükke. Poisid taipavad Kosta mõtet ja hakkavad laialipuistatud pakist just parajaid välja otsima. Nad sirutavad käed Kosta ette nii, et tal on nelja tohutüki vahel valida. Kelle käest Kosta rohkem võtab, selle põu paisub uhkusest. Kosta võtab oma terava pussi ja lõikab vastu põhja minevad tohunurgad ümmarguseks.

«Eks, paja peab hästi tihedalt täis pakkima?»

Kosta pakib tohupadasid hoolikalt ja mõnuga. Poistele tundub see mets ja see lagendik ja Kosta oma padadega nagu mingi pühamu. Mis siin kõike ei näe — Kostaga saad igal sammul targemaks. Temaga võiks vist eluaeg koos olla ja ikka ei tüdineks, ikka tuleks uut ja uut. Maru mees on see Kosta. Kui temasuguseid palju oleks.

Ma ikka jätangi oma noa temale, mõtleb Tõnu.

«Kui selle tökatiteoga valmis saame, siis ma tulen sulle ükskord külla.»

Hirm äraajamise pärast on ununenud. Kostaga saad ruttu omaseks, kui ta sind oma kampa vastu on võtnud. Koolis lähevad poisid kadedusest lillaks, kui kuulevad, et nad koos Kostaga tökatit ajasid.

«Kuidas sa tökati pajast kätte saad, kui ta välja on keenud?»

Kosta muheleb ja seab maasse süllasest palginotist tahutud renni. Renni laienduseks naelutab kahele poole saelauad. Palk saab vaksa jagu sügavamale lastud, et lauad ka kahel pool mullale kandma jääksid. Kosta kaevab labidaga kraavikese, aga poisid passitavad sellesse renni. Üks haarab ühest, teine teisest otsast, nii tõstavad seda kraavikesse ja tagasi välja.

«Siit peab veel võtma, muidu jääb kõikuma,» ütleb Tõnu. Ta on niisama asjalik kui Kosta ja kvaliteedi suhtes nõudlik. Poisid on nii sisse elanud, et see siin tundub juba nende eneste ettevõtmisena. Ainult seda veel ei tea, mismoodi Kosta tökati kätte saab.

«Miks sa siit mätta ära võtsid? Et põlema ei läheks? Ega haljas mätas põle.»

Kosta asub ühe paja juurde, seab end tõstma. Poisid on kohe abis. Ühisel jõul sikutatakse täispada rennpõrandale. Kosta kõigutab pada, et seda kummuli keerata, aga Tõnu saab valesti aru ja hoiab jõuga vastu. Kosta raputab pead. Poiss taganeb ja jääb suurisilmi vahtima: Kosta keerabki tohupaja kummuli rennile.

«Sa jätadki niiviisi?»

Kosta läheb teist pada tooma. Poisid on imestunud tema kentsakast teost, aga kargavad ikka agaralt appi. Kosta keerab selle paja ka rennpõrandale kummuli, nüüd juba poiste abiga.

«Onu Kosta, sa paned kõik kolm tükki ritta?»

Nüüd on poisid kolmanda paja juures juba enne Kostat. Üks isevärki vabrik saab: kolm kummuli pada puurennil rivis.

«Teed neile tule otsa?»

Kosta asub mätaste kallale, mis enne renni alt ära said kooritud. Ta laob mättad padade vahelt paistvale puupõrandale. Poisid jälgivad põnevil Kosta iga uut toimetust. Neil on päris mõistatamist. Selge — mättad tuleb sinna tagasi panna, kust nad võeti, ainult nüüd juba renni peale. Kosta tallab paja ääre ümber laotud mättaid tihedamini kinni.

«Onu Kosta, eks, mättad ei lase põrandal ära põleda ja õhk ei pääse patta. Eks?»

«Tuli ka ei pääse patta,» ütleb Kütaja Ants. «Tead, kuidas toht põleb, kui tuld näeb.»

«Onu Kosta, aga sel on põhi katki.»

Kosta teeb rahumeeli, mis vaja. Ta on juba võtnud savi ja muljub seda käte vahel sitkeks plaastriks.

«Ma ise!» Tõnu võtab Kostalt savi ja mätsib paja põhjapraod paksult kokku.

See meeskond oleks nagu aastaid üheskoos töötanud ja igasuguseid vabrikuid rajanud, nii üksmeelselt käib juba kõik.

«Pang ei mahu renni otsa alla. Sinna peab augu kaevama, eks?»

Kosta teeb tule süütamiseks ettevalmistusi, Tõnu kaevab väljavoolu otsa alla süvendit.

Mehepikkused puurondid võtavad tuld, algab kõige põnevam ootus. Tõnu ei malda isegi tule tegemisele abiks minna, ta seab pange paika ja istub maha. Vahib üksisilmi renni otsa, nagu tuleks tõkat niiviisi kiiremini.

Liigub! Mis see on? Raske rohekashall aur langeb renni otsast pange.

«Kas see on tõkat?»

Kosta tuleb ka vaatab, muheleb ja mõtleb oma mõtteid. Nüüd on aega küll, istu ainult ja valva, et tuli paras püsib.

Rohekashall aur, raske nagu vedelik, käitub, nagu oleks ta juba tõkat ise: täidab vähehaaval pange, see saab pilgeni ja hakkab üle ääre ajama. Üle valguv aur langeb Tõnu kaevatud auku, kus poisi paljad varbad vastu pange toetuvad. Tõnul hakkab hirm, kui aur nagu elav olevus tema jalgu puudutab. Ta tõuseb ja taganeb. Kui see aur viimati kogu lagendiku, kogu metsa täidab . . .

Kosta otsib taskust lusika, võtab pangest rasket rohekashalli ja vaatab seda lähemalt. Kummardub lusika kohale ja peidab silma lusikasse. Seisab vaikides, nagu palves. Sirutab end, võtab pangest uue lusikatäie ja kummardub, et teist silma lusikani küünitada.

Tõnu on algul sõnatu, aga siis ütleb:

«See on maailma parim silmarohi.» Ütleb asjalikult, nagu teaks kõiki maailma asju niisama hästi kui Kosta ise.

«Kui seda rindu tõmbaks,» ütleb Kütaja Ants.

Tõnu enam ei karda seda paksu, roomavat rohekashalli auru. Nagu solidaarsuseks Kostaga läheb pistab jalad just sinna auku auru sisse. Temal noored silmad, need veel ravi ei vaja.

Pool tundi hiljem tuleb tõkat ise. Algul valgub pange sire pruunikas vedelik, seejärel nõrgub aeglaselt must, paks, veniv.

*

Minna Panso pole seda enne teinud, et oma murega küla peale läheb.

Ei ole inimestel enam pidet, mõtleb Minna naabri Jaani pärnade alt läbi minnes. Vanasti oli talu see, mis mehed mõistlikuks hoidis. Tundsid muret ja tööd oli palju, ei jätkunud aegagi. Nüüd aega laiemalt käes ja töö pole oma. Oadul oma põrsastega on küll teisiti, aga neist on temale pidurit vaid aeg-ajalt. Joovad ja laaberdavad, mis niiviisi elust saama hakkab! Kas paremat enam ei tulegi?

«Ega sa Oadut ei juhtunud nägema?» küsib Minna.

Jaan Laide rõõmustab Minna küllatulekust. Seal külanõukogus jääb inimestest kuidagi eemale. Kolhoosis oli vastupidi — neid inimesi jätkus igasuguseid. Külanõukogus jääd elust kaugele. Pärast kolhoositralli tunned end seal nagu kaldale visatud nott. Kas tahad kolhoosi tagasi — ironiseerib külanõukogu esimees Jaan Laide end

vahel igavusehetkil. Kas pole veel maailmast oma jagu tarkust kätte saanud?

«Ei juhtunud,» vastab Jaan Minnale. «Kuhu ta siis läks?»

«Ma ei tea,» kurdab Minna. «Vahel ei tea päevade viisi midagi. Tuleb, porine ja riided seljas lagunenud; pärast kahetseb, aga siis läheb jälle. Häbeneb, läheb salaja.»

Jaan tajub, et Minna on just tema juurde tulnud.

«Sul on mure?»

«On küll. Teda ei oska pidurdada. Ise ta endast harilikul ajal jagu ei saa. Varsti tulevad põrsad, siis on ta jälle mõistlik. Aga praegu tahab nagu seda jagu ette ära möllata.»

«Kas ta on sulle...»

«Ei, mulle on ta hea, kui kaineks magab. Aga ta ise — mis temast saab? Viimati jääbki joomahaigeks. Või saab kusagil otsa. Eks seda ole ilmas ette tulnud.»

«Kuule, Minna, ma olen sulle ammu öelnud: Oadule oleks kaigast vaja. Võtaksid ja annaksid korra nii, et südamesse läheb. Sa oled liiga hell temaga... Usu mind, ma olen elu näinud inimene. Nii sina temast jagu ei saa.»

Kas Jaan hakkab lõõpima? Ei, temast seda ei usuks. Ja Minna tuli ju tõesti murega. Tuli Jaani enese juurde, mujale ta poleks läinud. Minna tõmbub enesesse.

Jaan tunneb, et ta on nõutu:

«Te olete mõlemad täiskasvanud inimesed, kui räägiksite tõsiselt... Millal ta läks?»

«Olin lüpsil, siis kadus. On võtnud voodist padjapööri ja läinud... Jumal küll, nüüd hakkab riideid maha jooma! Seni ikka võttis põrsa kaenlasse ja läks, nüüd hakkab juba riideid... Uued põrsad alles tulemas, raha on läbi. Tassib viimati kodu laiali. Seda ta enne pole teinud. Päevast päeva läheb hullemaks.»

Jaan võtab Minna käe ja patsutab õrnalt, rahustavalt.

«Ma võin temaga ka rääkida, aga ega purjus peaga tasu. Eks ma ole ennegi proovinud. Kuid kaines ei saa me kokku.»

«Mina ei oska enam midagi peale hakata.»

«Kui ta kolhoosi läheks, saaks mõne ameti, mis huvi pakub.»

«Ernesakk kutsus, aga Oadu naeris välja. Ma kardan, et ta viimati purjus peaga solvas uut esimeest. Ta ju ei pea

neist midagi. See uus on niisugune tõsisem mees kui need teised. Panevad viimati kinni.»

«Seda ei maksa karta, praegu enam kinni ei panda. Ma saan ka sõna öelda, kui vaja. Sul isegi muret temaga, ära tühja karda.»

«Neid võõraid käib siin, neist ei tea kunagi, kui kauaks nad on või mis teha võtavad. See Ernesakk on nüüd uus luud, aga ma ei julge enam ühessegi uskuma hakata. Varsti laseb jalga ja pole meist asjagi. Tuleksid ise tagasi, inimesed sind usuvad.»

Naljakas on see elu. Läksin ära, sest ei saanud toime, aga tagantjärele rahvas ikka usub minusse.

«Sa oled teada inimene,» tingib Minna edasi.

«Minna, mul on hea kuulda, aga sa tead niisama hästi kui mina, et minu jõust siin ei jätku. Lihtsalt ei jätku. Minna, sa ei tea, missugune tunne see on . . .»

«Ega mina üksi, teised mõtlevad samuti, et võiksid tagasi tulla. Jaksaksid ehk Oadut ka mõjutada, võib-olla hakkaks teine kolhoosi.»

«Kolhoosis pole nad sugugi targemad.»

«Sa ise ütlesid, et kui leiaks huvitava töö.»

«Ma veel ei tea, mis minust enesest saab. Ernesakk kutsus ka mind tagasi, tahab aseesimeheks panna.»

Minna vaatab pikalt Jaanile silma ja temas tärkab kübeke lootust. Ta tunneb nagu ette kergendust:

«S i i s on ta tark mees!»

*

Oadu Panso pole esimene, kes tõkatimetsa jõuab. Präll juba istub ja ajab Kostaga juttu ilmaasjadest. Rüblikud ka platsis.

«Oo, juba jookseb!» imestab Oadu Panso. «Kosta, kuidas sa nii kähku jõudsid?»

«Kostal on abilised. Ta õpetab noort kaadrit välja. Elu läheb ju pärast meid ka edasi,» seletab Präll.

Oadu läheb pange juurde, kastab näpu tõkatisse ja hõõrub sõrmede vahel hindavalt:

«Mis meie aja tõkat või asi, aga vaata kus vanasti.»

Kostat see ei puuduta, ta teab, mis ta teeb.

Joosep Lepp astub põõsaist välja ja seab end rahulikult teiste ringi istuma.

Tuleb Leenard Rinne.

«Kosta, kuule, vaata ette,» manitseb Oadu, «su tõkatil on kolhoosivastased tembud küljes. Ajad ümbertkaudu külad lõhna täis ja tõmbad mehed kõik kokku. Kes kombaini peale jääb? Varsti Ernesakk tuleb, malakas seljas.»

Joosep imestab endamisi, et Oadu pole nagu võtnudki veel.

Präll katsub oma pungitavat küljetaskut:

«Minu asi ka enam ei aita, aga kui võtaks veidi.»

Oadu teeb kohkunud näo:

«Mis, sa oled meelest ära! Mina ei salli seda inimestki, kes viina võtab.»

Präll naeratab süüdlaslikult ja tõmbab pudeli asemel hoopis lehepusara lagedale.

«Küll nüüdseaja noorus on hukka läinud,» manab Oadu edasi, «kus vanasti.»

Oadu viinavastane väljaastumine paneb Tõnu imestama. Ise ta on see viimane joodik. Ema manab Oadut tagaselja.

«Poisid, mis teie siin... Minge nüüd minema,» kamandab Joosep Lepp poega ja Kütaja Antsu.

Präll kasutab momenti ja näitab lehest pilti:

«Näete, kus on härg Moskvas näitusepaviljoni katusel.»

«Põrakas jah, kui see kaela kukub,» kardab Oadu Panso.

Präll otsib teise lehe:

«Ma loen teile, mis Ovetškin kirjutab. Kuulake, mis selles loos üks rajooni juht räägib.

«Meil on riigikontroll! Varem või hiljem kutsutakse meid korrale! Kui me tõestame oma võimetust olukorda parandada, võib-olla siis meid isegi asendatakse teiste töötajatega! Nõukogude korra süsteem on iseenesest säärane, et elu läheb edasi ja ainult edasi! Terve, eluvõimeline võidab meil alati!»»

«Kuule, Präll, jäta oma poliitika,» keelab Oadu Panso. «Sa ei saa varsti ise ka enam aru, mis sa loed või räägid. Jäta nüüd või Kosta tõkativabrikuski leht rahu! Sinuga on häda.»

Präll ei saa lehelugemist jätkata, kui Joosep Lepp mõtlikult eelmist teemat jätkab:

«Vanasti joodi vähem. Mu isa ikka rääkis. Ega vanasti

kohe jooma hakatud, kui kokku tuldi. Enne katsuti jõudu: tõsteti kivi ja kuidas kusagil. Vadi mehed olid kanged kivitõstjad.»

«Kas tahad ka kivi tõsta või rinda pista?» ajab Oadu end sirgu.

«Sa jõude mees, kes sinuga usub enam kokku minna,» puikleb Joosep Lepp. «Vanasti polnud külapoes viina, nüüd lüüakse lauda juures viinapood lahti.»

«Või sina sinna lähed, Kaada ei anna sulle viinaraha,» teab Oadu. «Vaata, minu mutter on ka niisugune, et ei anna. Täna ei saanud muidu, kui kogusin kõik tühjad pudelid kokku ja võtsin padjapööriga selga. Peoliine ei saatnud mind tühjalt minema. Näh, padjapöör kortsub taskus ära.»

Oadu võtab taskust puhta valge voodipesu ja riputab põõsale sirguma.

«Vanasti selle-eest tapeldi külas palju,» jätkab Joosep Lepp. «Kriilevälja küla poisid olla tulnud hobuse ja pilliga Vadile kaklema. Teeristil tapeldi. Panid jooksu, jätsid pilli ja hobuse maha, et nahka päästa. Varem ei tohtinud üksi laadalegi minna, said tappa. Minu ajal enam ei kakeldud. Veel varem — siis jälle ei tapeldud. See on nii, kuidas see mood just on. Praegu juuakse.»

«Mina ei salli seda inimestki, kes joob.»

«Eks sinu isa, Oadu, pööranud juba omal ajal parasjagu. Ta käis vahel purjus ringi ja tõstis külas uksi eest ära... Poisid, mis te vahite, minge nüüd minema. Tõnu, mine koju, ema ootab sind.»

«Vanamehed on kadedad,» pomiseb Tõnu Kütaja Antsule, teades, et siit tuleb nüüd muidugi minna. «Võiksid viina mujal juua, aga Kosta meile jätta.»

«Varem joodikuid põlati, ei nendega ühes käidud,» jutustab Joosep Lepp. «Praegu vastupidi: kes joob, see on mees. Nüüdsel noorusel nagu pole enam midagi pühaks pidada.»

Kosta seab pikki tooreid lepakaikaid tulle. Kuiv puu annaks liiga valusa leegi.

«Ära tegu rikki aja,» manitseb ka Oadu. «Tule kivi tõstma, Kosta.»

Oadul on tõesti kivitõstmise tuju peal. Ta käib ringi ja otsib parajat sülesuurust.

Ilmub Kaarel Kännustik.

«Mu vanaema käis koolis, siis kirjutati nii, et tuhka raputati laua peale,» pajatab Joosep Lepp. «Jakobsoni isa — Vändra Jakobsoni oma — oli temal kooliõpetaja. Ja kui õpetaja piibliloo tunnis seletas, kui pikk oli piibli koljat, siis astus ta pingile, tõusis kikivarvule ja näitas ülevalt kõrgele sirutatud käega.»

Oadu veeretab ähkides üht põrakat tulele lähemale.

«Ma panen pudeli välja, kes selle maast lahti tõstab?»

Joosep Lepp laidab:

«Ei seda tõsta, kas sa parajamat ei saanud?»

«Pole valida.»

«See on kahemehekivi, üksi tasu proovidagi,» arvab Joosep Lepp.

Oadu seab käed alla ja pingutab end näost punaseks, aga kivi ei kerki.

«Kahemehekivi.»

«Tule siis aita, tõstame kahekesi,» kutsub Oadu.

«Kaines peaga na narr poisikesetempu teha,» arvab Joosep Lepp.

«Ise ütlesid, et enne tuleb kivi tõsta ja siis alles mõnda muud,» käib Oadu peale. «Ma tahaksin Kostaga võistelda. Temast ma tahan kangem olla.»

«Tõstke Kostaga paaris,» õpetab Joosep Lepp. «Tehke kolhoosist kõrvalehoidjate meeskond.»

«Me ei sobi.»

«Mis ajast?»

«Kosta, karvapea, vali enesele paarismees ja tule mulle vastu,» suurustleb Oadu.

Kosta pole kade, ta pilgutab Prällile silma, paneb volmri mättale, tõmbab kaabuveere sügavamalt silmile ja astub kivi juurde. Katsub hindavalt kivi kante ja seab end tõstmise päri.

Prälli ei pane naljalt miski imestama. Ta teeb Kosta eeskujul, ja kui on kivi juures parajad pidepunktid leidnud, noogutab vaikides pead.

Ennem on Oadu üllatunud Kosta sõnakusest. Ta hakkas kemplema, ja nüüd korrapealt asi tõsine. Kostast ei tea vahel oodata, mis ta teeb või ei tee.

Jändja kivitõstepaar hakkab üksmeelselt kivist kinni ja püüab tõsta, aga Kosta kaabu segab. Kosta võtab peakatte ja asetab selle murule.

«Ära ainult rabista,» manitseb Präll. Kuid sõnad on üle-

arused, Kosta on kivi kohale kummardunud, käed selle alla nihutanud ja otsib kõige kindlamat poosi. Ta asetab põse põse juurde ja toetub lagipeaga Prälli õla vastu. Präll teeb samuti. Nii tekib kindel nelja jalaga tõstesild, kust sirutuvad alla Kosta soonilised töömehekäed ja Prälli omad, mis maadlustreeninguis sitkeiks muutunud.

Kivi kerkib paari kämbla jagu maast.

Kosta võtab mütsi, paneb volmri taas hambusse ja läheb vaikides tuld sättima.

«Jändja mehed tulid ja tegid oma töö,» ütles Präll. «Kus need Vadi kanged kivitõstjad nüüd on?»

«Oleks Lukas Liiv siin,» muretseb Oadu. «Meie meeskond pole veel kohal.»

«Ise esitasid väljakutse,» parastab Kaarel Kännustik.

«Tehke kahe küla koondis,» soovitab Präll. «Võta Lelle küla Joosep teiseks.»

«Tuled?»

«Ega me Jändjast kehvemad ole,» ütleb Joosep Lepp, keda Kosta sõnatu tegu on kaasa elama pannud.

Juhatuse liige Joosep Lepp ja põrsakasvataja Oadu Panso seavad ka end hoolikalt tõstevalmis. Oadu viskab eemale väikese oksarao, mis jala all praksus. Mehed kummarduvad.

Areenile ilmub vaikides uus tegelane. Oinas on ka Kosta kõrval vaikima õppinud. Isegi tema käitumisse on siginenud sellist iseenesestmõistetavust, mis ümbrusele vahel ootamatust tuua võib. Kosta oinas astub võsast välja, ja ilma et pikemalt aru peaks, läheb Oadu pingul püksipõhja poole. Kui mitte teisi, siis Oadut ta tunneb sadade seast, kui vaja. See puskarist lõhnav mees õpetas teda puksima. Algul naljaks ja pärast ikka tõsisemalt. Tänaseks on asi niikaugel, et kui partnerid kokku saavad, siis algab lahing esimesest pilgust, ilma täiendava sõjakuulutamiseta. Et Oadu on nii naljakas poosis, siis oinas esialgu koksab kergelt, nagu mängeldes või proovides, tema pehmesse kohta. Et kas ikka on lahinguvalmis.

Oadu on just keskenduma hakanud ja tõrjub:

«Ää jama.»

Oinal on kõik selge, ta taganeb, nagu alati, asjalikult oma seitse sammu ja rapsab siis paigast, et sõrad naksuvad. Ta teeb elu puhtama löögi. Oadu röögatab ootamatusest ja vajub tugevast hoobist üle kivi otseli Joosep Lepa

peale. Alles nüüd näeb Oadu, et see polnud üldse Präll, kes teda enne kergelt potsas. Oinas vahib erksalt kikkis kõrvu, kas tema abi veel vaja või on selleks korraks kõik.

Ei, selleks korraks pole kõik, nüüd lööb Oadu selle oina maha.

«Andke mulle kaigas! Saatana elajas!» röögib Oadu pühas vihas. «Ma ta, raipe, lõpetan!»

Kosta vaatab vaikides, tema näost ei saa küll kohkumist välja lugeda.

Präll, keda seob Kosta oinaga hoopis teistvärki vahekord, läheb vahele:

«Ära looma puutu. Ega tema ole süüdi, ise õpetasid.»

«Igal oinal on oma mihklipäev!» üürgab Oadu.

Präll läheb Oadule rinnutsi vastu, ka Kaarel Kännustik tuleb talle appi.

Oinas vaatab rüselemist, näeb, et teda enam ei vajata, ja astub aeglasel kõnnakul tähtsalt lagendiku veerele rohtu näpsima.

Joosep Lepp leiab ka, et õigus on rohkem oina poolel, ja läheb hirmutab looma metsa, Oadu silma alt ära.

«Kuidas tema siia oskas tulla?» imestab Joosep Lepp. «Oinas pole koer, et lõhna järele.»

«Eile, kui padasid tõime, sõrkis teine kaasa. Küllap täna hakkas Kostast igav ja siis otsis neid paiku pidi, kus koos käidud,» oletab Präll.

«Tark oinas on Kostal. Niisugust ei olegi näinud,» ütleb Joosep Lepp.

Oadut ei haletse keegi peale ta enese:

«Oleks ta mu maha löönud, ei oleks mina enam julgenud naise silma alla minna.»

Präll kelgib:

«Oadu, vilets vend, sa oled nüüd kivitõstmises kaotanud.»

«Teine kord tõstan teid üle, täna on mul lihase trauma.»

«Ega Jändja meestega ei tasu norima tulla.»

Oadu teab meelenukruse rohtu. Ta võtab taskust pudeli poehaljast ja teeb algust.

«Ehk jätaksid täna pruukimata, muidu homme pea valutab,» hoiatab Präll.

«Viin on rohuks, ei minu pea valuta,» kiidab Oadu. «Ma ei salli seda inimestki, kes ütleb, et teine päev pea haige.»

«Aga mis Minna ütleb?»

«Suti suur ta kuri on, ja mulk kah. Ega muud viga ole, kui vahel peksa saan,» ütleb Oadu ja on seejärel tükk aega vait. Midagi nagu on õhus. Minna hakkab järjest tungivamalt rääkima Oadu elukorrast. Enne ta oli niisugune vaikne. Ja üldse on mõnd puhku juhtunud viltu vedama. Kunas paneb Prõlla sind pikali, kunas õiendab Oadu oinas salakavalalt vanu arveid. Asi käib alla.

Joosep Lepp meenutab:

«Eks Oadu isa oli juba mees omaette. Esimese sõja ajal sai kusagilt osta vormiriided ja hakkas raha teenima. Siis oli jutuks Sonda—Mustvee raudtee. Eks ta hakkas Virumaal omal käel raudteesihti ajama. Tallu ilmus vormis ametimees ja teatas, et kahju küll, aga näe, raudtee jookseb just üle talu. Olgu peremees hea ja koligu välja või tõstku majad veidi kõrvale. Ja paremad põllud ka muidugi lähevad: kõrge peal kergem tammi teha, vähem täita. Peremees teadis juba tsaariajast, kuidas ametiasjad käivad. Ostis vormimehe käest talus edasielamise õiguse ja see sehkendas oma raudtee uude paika: otse üle naabertalu viljaaida ja lehmalauda. Läks siis naabertallu ja kurtis seal nende kehva saatust... Eks ta neid metsaperesid kimbutas. Ei jäänud vahele kah. Õigel ajal ütles raudteest lahti.»

«Kosta, kivipunnija, ära väga rüüpa, põletad viimati oma vabriku maha,» hoiatab Oadu järjekordse pudeliringi juures.

Joosep Lepp jätkab:

«Kange mees oli jah. Kuda tema ise ütleski: ainult kahest paigast pole ma vabaks saanud — sõjaväest ja litsikohtust. Sõjaväes pidi aega teenima. Ja eks ta sai tüdrukuga lapse. See kaebas kohtusse ja kohus nõudis alimendid välja. Tal tehti vist talus oksjon selle peale.»

«Ma ei salli seda inimestki, kes ütleb, et viinast pea valutab,» pakub Oadu pudelit ringi. Ta on pärast äpardust sõnakehv.

Joosep Lepp kasutab võimalust ja vestab meenutusi:

«Hakjala Juhani isa läks pilpakoormaga Põltsamaale. Naine kaasa, et mees tulles raha ära ei kaotaks. Panid koormaraha tikutoosi ja naine võtnud enda kätte. Teel Juhani isa muudkui küsinud: vaata, kas raha alles. Vaadatud — raha toosis. Olid niiviisi hooles kogu tee. Ise kiitsid, et kahekesi ikka kindlam. Jõudsid koju — raha polnud. Kuhu tema sai, keegi ei tea.»

«Kosta, kuidas selle metsalõikusega oligi?» teeb Oadu ka häält. «See on tõestisündinud lugu, mis ma Kostast nüüd räägin. Kui ta veel Julette-Saaliga elas, siis lõikas puid. Võttis naise metsa kaasa. Laskis igavese lasu tüvesid risti-rästi hunnikusse, siis pani oma Julette-Saali ühe kiikuva tüve otsale istuma. Ja kui seejärel laskis ühe igavese põraka sinna lademe keskele, lendas naine kui katapuldist taeva poole... Kosta, kuidas sa siis ütlesidki: ma mõtlesin, et ingel heljub.»

Kosta seab tooreid lepatüvesid, et tuli parasjagu huumaks.

«Ma siis õpetasin Kostat, et olgu naine pealegi maa peal, aga sina tule tulema.»

Präll pajatab omalt poolt:

«Enne sõda kuulutas Narva leht, et võetakse usse. Kosta isa viis võipütiga ja valas apteegilaua peale. Need seal jooksid toast välja. Kosta isa korjas ussid pütti tagasi ja laskis Peetri parki lahti. Tõstis kaane pealt ja need — ššš. Pärast oli pilt lehes, kuidas ussid, pead püsti, üle platsi linnavalitsusse tulid.»

Joosep Lepp räägib:

«Öeldakse, et sügisesest kutsikast ei saa asja, aga meie tõime ükskord oktoobris, ja küll tuli koer.»

«Kosta, ega sa tea, kas Julette-Saali loeb ikka ajalehti?» küsib Oadu.

«Ta tellib «Sädet», hea jäme trükk lugeda,» teab Präll.

Leenard Rinne on teiste jutu ajal püsti tõusnud, pehmel jalal veidi tasakaalu harjutanud ja norib nüüd Kosta käest:

«Anna oma volmrit.»

Kosta ei tee välja.

«Anna ainult kaba, ega ma suitsetada taha.»

Kosta vaatab küsivalt.

Leenard tasandab häält:

«Mul on Oaduga vanu arveid, tahan temaga puksida.»

Ei tea, kas Kosta saab aru, aga volmrikaba ta annab.

«Tule puksima,» mangub Leenard Oadu juures.

«Mis sa jamad, mul isegi trauma.»

«Puksime nüüd peaga.»

«Ega sa oinas ole.»

«Sina ka pole.»

«Mis sa siis norid,» saab Oadu pahaseks.

«Ma kutsun kahevõitlusele, kui oled mees, siis tule vastu.»

«Mina lähen duellile ainult relvaga,» suurustab Oadu.

«Mul on relv,» seab Leenard volmrikaba pähe sonimütsi alla.

«Aga mul pole.»

«Ühega saab küll, kaba jääb kahe vahele,» julgustab Joosep Lepp.

«Oinapoksi teete?» küsib Präll.

«Las pullikesed pusklevad,» lubab Joosep Lepp.

Kosta tuleb ka lähemale.

«Läks lahti,» ütleb Leenard Rinne ja läheneb käpuli Oadu Pansole, et teda volmrikabaga puksata.

«Noh, Oadu, ole ka mees!»

Oadu on mees alati. Ja rünnak tuli nii ootamatult, et enam pole kuhugi taganeda. Oadu keerab end istumast kohe käpuli, tõmbab oma soni üle kõrvade ja võtab ka võitluspositsiooni.

Kosta muheleb. Tuleks nüüd päris oinas ise, siis oleks lool lühikene lõpp.

Leenard Rinne vopsab kohe.

«Oota, las ma võtan hoogu,» kamandab Oadu. Ta taganeb asjalikult nagu Kosta oinapäss ja tuleb siis sellise paraja väikese hooga, nagu viinaaur annab.

Kosta volmrikaba on niisugune paras mügarik ja juba esimese hoobiga lööb meeste silmist tuld. Oadu ehk jätaks, aga Leenard on visa:

«Nüüd hakkad saama.»

Leenardi silmist jookseb vesi, aga ta ei jäta. Jõuga niikuinii Oadust jagu ei saaks. See on tegelikult õnnelik juhus, et Oadu temaga võitlema laskus. Oadu valib väga, kellega ja kuidas, tema end naljalt rüselusse ei anna. Tänase juhuse peab ära kasutama. Leenardi silmad enam ei seleta õieti ja põrgulikult valus on, aga ta puksib kangekaelselt edasi, sest Oadu saab ka needsamad vopsud.

Jääb teadmata, kas oleks Oadu oma uhkust alandanud või oleks valu meeletu Leenardi meelemõistusele toonud; jääb teadmata, kumb alla annaks, sest Kosta kaba ei pea vastu ja praksatab just kõige kõvema hoobi juures.

Oadu laskub küliti ja keerab end siis seljali murule. Jääbki käed-jalad laiali lebama.

Leenard pühib silmi, võtab purunenud volmrikaba ja annab Kostale.

Kosta muheleb. Täna on oinas ja volmer auga oma töö teinud. Hukkus ametiülesannete täitmisel — Kosta pistab tükid hellalt tasku.

Leenard hõõrub nägu krimpsutades pead:

«Muhud hakkavad tulema.»

«Need paranevad ära,» lohutab Präll.

«Kui võiaks viinaga,» oigab Leenard.

«Sa tegid lollisti ka,» taipab Joosep Lepp. «Kaba oli sinu pea vastas, aga Oadu nuppu kaitses kaks mütsi.»

«Oadu, sul polegi muhke peas?» läheb Präll katsuma.

«Ai, ära puutu!» ehmub Oadu.

«Haa, Oadu on ka seitsmesarviline,» rõõmustab Präll.

«Sa tegid ikka rumalalt ka,» kahetseb Joosep Leenardit.

«Joosep, meil on aeg minna,» tuletab Kaarel Kännustik meelde.

Joosep oli mineku juba unustanud. Ta võtab pudeli ja kallutab. Kaarel Kännustik hoiatab:

«Jäta juba, sa ei jaksa muidu tõsta. Ega ma üksi hakkama saa.»

«Oi heldeke,» ehmub Präll, «Prõlla tahtis, et ma või kokku lööksin. Kuidas ma unustasin! Ma pean ka kohe minema. Minu asi ka enam ei aita.»

Selili maas Oadu hakkab toibuma. Ta õpetab:

«Sa tee hiidlase moodi: seo koor lähkriga vasika kaela ja aja teda vemblaga taga.»

«Pole parajat vasikat.»

«Küsi Kostalt oinast.»

«Hädaga käib mullikas ka.»

«Mullikaga võiks küll,» rõõmustab Präll.

*

Poisid ei läinud Kosta tõkatiteo juurest otse koju. Tõnu kutsus Kütaja Antsu kõverikku kaske vaatama, mis on istumiseks nagu loodud. Ronid otsa, toetad selja vastu kõverikku ja magad või öö otsa, las hundid maas lõrisevad ja rebivad näljast üksteist tükkideks.

Kaseni nad ei jõudnud. Nisupõllu ääres võsas sattusid kahele täiskotile. Keegi on kolhoosipõllult enda jaoks kõrvale pannud. Kombain töötas siin hommikupoolel. Kes

pani? Kas Kännustiku Kaarel? Aga tema kodust jääb eemale.

Poisid vedasid jõudu kokku pannes nisukotid kõrvale ja otsustasid õhtul passida, kes järele tuleb. Ega enne videvikku ikka niisugust käiku tehta.

Nüüd on poisid tagasi. Päike seab alles loojuma, aga mida varem, seda parem.

Tõnu kuuleb oma südame põksumist. Põnev on, ja veidi hirm. Ehk vahepeal keegi leidis kotid üles ja viis minema? Või jäi põõsastesse valvama, et poisse tabada?

«Teeme ringi ümber,» soovitab Tõnu.

Kütaja Ants on nõus.

Kotid ootavad alles ja võsas on kõik vaikne.

«Ma arvan küll, et Kaarli tegu,» ütleb Tõnu.

«Ta oleks kodu lähemal võtnud. Ja kes talle öösel hobust annab,» kahtleb Kütaja Ants.

«Vahel teeb nii, et viib hobuse töölt ööseks koju, meie talli ei toogi.»

«Täna ta jõi Kosta tökativabrikus, polnud üldse hobusega väljas.»

«Kelle omad need siis on? Ehk Hakjalg, Oja Juhan?»

«Peidame end ära,» ütleb Tõnu, «passime peale.»

«Siit võib meid tabada. Hakkab kadunud kotte otsima ja satub meile peale.»

«Lähme põllu äärde, sealt on näha, kes tuleb.»

«Aga kui tuleb metsa kaudu?»

«Ronime puu otsa,» paneb Tõnu ette.

«Seal oleme lõksus.»

«Ega puu otsa vahita. Videvikus ei paista tihedast kuusest silma ka.»

Poisid ronivad kuuse otsa. Hirm on, ega üksi oleks julgenud. Varas juba nalja ei mõista; kui näeb, võib haprasti minna.

«Ega ta ronima hakka,» julgustab Tõnu end. «Pole näinud, et mõni vanamees puu latva tikuks.»

«Vanamees on hullem kui hunt, võib puu maha raiuda . . .»

Ootus on ärev. Juba kisub pimedaks.

«Kui täna ei tulegi?»

«Viimati on sinu vana?» küsib äkki Kütaja Ants.

«Ei,» naerab Tõnu. «Ema sõimab teda, et ta on kõige ausam loll kolhoosis. Tema ei võta kõrtki.»

«Teile on siit lähedal küll.»

«Ei, tema on aus.»

Tõnu tunneb, et ta võib oma isaga uhkustada. Ükski teine poiss ümbruses ei saaks nõnda kindlalt öelda kui tema. Isa on juhatuse liige ja tema ausus on laialt teada. Kolhoos pole teda rikkunud.

Keegi sabistab võsas. Kütaja Ants haarab kramplikult Tõnu käsivarrest. Tõnu tunneb, et Kütaja Ants väriseb. Hakkas tal külm, või on nii hirm? Teise argusest tunneb Tõnu eneses julgust kasvavat.

«Ole vaikselt, ära liiguta,» sosistab Kütaja Antsule kõrva.

All videvikus liigub ettevaatlikult üks mehekogu. Tõnul jääb hing kurku, ta ei tahaks seda inimest praegu ära tunda. Ehk ta eksib, ehk on hoopis Kaarel Kännustik? Inimene all viipab käega ja kutsub poolihääli:

«Tule vaata, kas see paik.»

Tuleb teine mehekogu, kes tõesti on Kaarel Kännustik. Ja selle esimese hääl kuulub kindlasti Tõnu isale, Joosep Lepale. Eksida enam ei saa. Noore südame pojauhkus ausa isa vastu rebeneb. Tõnu tunneb rinnus nagu valusähvatust.

Ei kuule Tõnu enam, mis all arutatakse, ta meeled on nagu halvatud. Kütaja Ants on ka üllatunud ja sirutab käe näitamiseks, et ehk Tõnu ei tundnud ära. Aga näost on näha, et tundis. Kaks vaikivat kohkunud luurajat kössitab kuuse otsas.

All käib ringi ropult sõimav Kaarel Kännustik. Joosep Lepp aitab moe pärast jõudumööda kaasa.

Kaarel Kännustiku räme hääl kaugeneb.

Joosep Lepp logistab tühja vankriga kodu poole. Kosta juures võetud viinale vaatamata ei olnud see minek kerge. Aga tulek on kerge, sest kotte ei leitud. Mingi poisikeselik hea tunne poeb põue, nagu oleks keeruka vembuga karistamatult toime tulnud.

Kaada ootab õues, tema kleenuke kogu sulab pimedas väravapostiga ühte.

«Lase kohe aida juurde,» sosistab Kaada äkki teravalt otse Joosepi kõrva juures.

«Mis häda pärast ma sinna lasen?»

Joosep sõidab all-õue talli ette.

«Jälle oled võtnud,» kätsatab Kaada ja läheb mehe käest ohje kiskuma.

Joosep annab südamerahuga:

«Võta pealegi hobune eest, kui tahad.»

«Kus kott on?» kohkub Kaada.

«Kotti ei ole.»

«Kuidas?»

«Ei olnud enam metsas.»

«Te ei leidnud kohta üles?»

«Leidsime.»

«Kus nad siis said?»

«Mine võta kinni.»

«Jõite maha?»

«Ei, ma ütlen, et ei leidnud.»

«Aga jõite!»

«Jõime niisama.»

«Jumal küll neid niisamajoodikuid! Üht kotti ei saa metsast toodud. Ütle, kus kohal, ma ise lähen otsin.»

«Me juba otsisime. Ei ole.»

«Päeval keegi ära viia ei saanud. Siin oma silma all.»

«Aga ei ole.»

«Te ei pannudki kõrvale.»

«Ära tüütad. M e i d pole varastatud, ole nüüd rahu.»

«Meid ikka. Mis kõrvale pandud, see on juba sinu.»

Joosep jätab Kaada tühja vankri juurde ja astub tuppa. Toit on laual ja ta asub sööma.

Korraga visatakse Kaada tuppa. Ta pole enam vihane, vaid kohkunud:

«Lehma juures möirgab keegi, ehk on karu kallal?»

«Kus?»

«Lehm on ristikul köies.»

«Ei karust ole kuulnud.»

«Keegi teeb hirmsat häält, tule kuula.»

Joosep läheb Kaada järel välja. Ta käsi leiab pimedast vöörusest kirve. Talli otsas riidamaal jääb kuulatama. Tõepoolest kahtlased hääled. Joosep astub edasi, aga Kaada haarab käsivarrest:

«Kas sa julged?»

«Tule ka,» kutsub Joosep, «eks sina oled siis see julgem.»

Kaada ei lasegi meest üksi, läheb ka.

Oadu Panso on lehma juures küliti maas ja harjutab häält. Kui juurdetulijad ära tunneb, siis seletab:

«Loomaaias saab head palka, seal suri karu ära, ma tahan asemele minna.»

«Mis sa püherdad, rohi juba märg,» tõstab Joosep Lepp külalise jalule. «Tule tuppa, soojenda end.»

«Mis sa, pimeloom, möirgad võõras ristikus, ehmatasid mind ära,» kurjustab Kaada. Oleks oma mees, siis kargaks juustesse.

Odrajahupuder laual on veel kuum ja Joosep pistab Oadule lusika pihku:

«Võta kehakinnitust.»

«Ei ma taha, ma alles üleeile õhtul Võhmas sakustasin. Ei ma veel taha.»

«Noh, võta ikka,» käib Joosep Lepp peale.

«Kui sa nii väga,» annab Oadu järele ja kaapab lusikaga suure suutäie. «See põletab suu ära.»

«Kasta hapupiimasse,» õpetab Joosep.

Oadu teebki nii: pool lusikat tulist tumedat jahuputru ja teine pool paksu külma piima. Ta meenutab:

«Kui ma Paistus Tutku Taari sulane olin, siis juhtus, et siga pääses kööki, ajas leivaastja ümber. Ta naine sai jaole, tõstis taina kamaluga põrandalt astjasse tagasi ja tänitas laia suuga: see siga on ka üks ropp loom.»

Tuppa tuleb Tõnu. Joosep Lepp imestab:

«Kust sina nii hilja tuled?»

«Mis sinu asi.»

«Kuda sa isaga räägid!»

«Oma asi.»

«Poiss, mis sa... Vaata, kui võtan rihma!»

«Eks sa peksa, kui sa nii aus oled.»

Poiss läheb tagatuppa. Joosep vaatab Kaadale pika mõistmatu pilguga.

Oadu Panso pakub Kaadale:

«Lase üts lõvvatäis mõrodat.»

«Ei ma taha.»

«Noh, lase.»

Kaada laseb.

Oadu kiitleb:

«Eks ma olen ikka üks rikas mees. Kui ei usu, minge vaadake: suitski käib mul korstnast õigelt püsti. See on minu suits.»

Joosep Lepp sööb vaikides.

Oadu muutub haledaks:

«Ega rikkuse otsas surra küll ei tahaks. Ära sured, siis on kõige rohkem kahju, et teised teevad maa peal süüa. Sina, Joosep, sööksid ikka rukkijahuputru hapupiimaga. Aga mis teha, eks hing tuleks ja nuusutaks vai kodukorstna otsast praelõhna.»

«Kas pudrust jätkub?» küsib Kaada kombekalt.

«Tuhandest,» kiidab Oadu. Ta räägib siit ja sealt kokku, aga pererahvas vaikib.

Oadu paneb lusika lauale. Kaada palub viisakalt:

«Söö nüüd veel.» Ise mõtleb — saab võõra laua taha, siis muudkui õgib.

Oadu ei taha märjas ristikus püherdanud porist ja purjus meest Minnale näidata, seepärast otsustab Joosepi juures välja magada, et hommikul koju ilmuda.

*

Hommik pole targem, jalad viivad Oadu Panso tagasi Kosta tökatiteo juurde.

«Kosta, sul ikka tilgub veel?» küsib Oadu.

Kosta lõhub kiulisest vintskest kasetüvepakust kirvevarreks kohaseid lõmme ja muheleb ise: ega nad tänagi tulemata jää, varsti jälle seltskond koos.

«Eks ööpäev kulub ära,» vastab Oadu enesele, «sul suur tegu ja mõistlikult ajad.»

«Pealt kümne liitri juba käes,» teab Leenard Rinne.

«Paistus Tutku Taar tahtis ka ükskord tökatit teha. Pani vana raudvaadi tohtu täis, keeras kummuli, tegi tule peale, aga see läks igast kandist põlema ega saanud midagi. Kuidas sa tohtu enam kustutad.»

Leenardi pea on eilsest piibupoksist muhklik ja hell, ta püüab nüüd sõnadega Oadut osatada.

«Su väimees on vangist väljas juba või? See partorg, noh.»

«Ta sai Türile koha,» ütleb Oadu.

«Tea, kas tast on eluinimest?» kiusab Leenard Rinne. «Raiskas su tütre ära.»

Oadu rüüpab Leenardiga samast pudelist:

«Koerad hauguvad, aga karavan läheb edasi... Paide pastor küsinud loomaarstilt, et kas tahad ameti üle võtta.

Selle Veera laulatuse pärast meierei kontoris. Jutt juba maakonnas laiali.»

«Kas ta võtab Pille Türile kaasa?» küsib Leenard.

«Sa, Kosta, oled veider kentsakas,» sõnub Oadu.

«Kuidas sellest aru saada?» pärib Leenard.

«Ära püüa, ega sina saagi.»

Präll sõidab ratsa otse lõkke juurde. Ta hüppab maha ja komistab tagurpidi mätta otsa.

«Vaata, et kukutite peale ei kuku,» õpetab Oadu.

«Mis nendest, aga ma ei saa võid lähkrist kätte,» kurdab Präll. Ta võtab sadula külge seotud lähkri ja toob Oadu kätte.

Oadu loksutab Prälli vanaisa kaljalähkrit kõrva juures:

«Ega ei saagi, see on seal sees suureks tükiks läinud.»

«Mis sa tast lähkrisse toppisid?» küsib Leenard.

«Oadu ise õpetas, et hiidlane teeb võid vasika kaelas lähkriga. Ma valasin koore prundiaugust sisse ja ratsutasin ringi. Prõlla ka ütles, et ratsuta kui tahad.»

«Seal viga ongi,» arvab Oadu. «Vasikaga oleksid pidanud.»

«Kuidas nüüd kätte saan?»

Oadu võtab prundi eest, kummutab lähkrit suu kohal:

«Võipiim tuleb enne ära juua, siis vaatame, mis edasi saab. Kosta, tahad ka, see kosutab?»

Kosta ka upitab lähkrit.

«Ega seda kätte saagi,» arvab Leenard Rinne.

«Kui kuumutaks tule kohal,» ütleb Oadu.

«Ega ta läbi puu nii ruttu kuumene, paned veel lähkri põlema,» ütleb Leenard.

«Mis ma sulavõiga teen,» ei tea Präll nõu.

«Anna lähker Kosta kätte, vaatame, mis ta teeb,» taipab lõpuks Oadu Panso.

Kosta hindab õnnetut lähkrit igast kandist ja võtab selle põlvede vahele. Koksib ettevaatlikult puuvitsad pealt, tõstab mõned küljelauad ära ja ammutab või lusikaga supikaussi, millega talle külast söök järele toodi.

Lõuna paiku lõpetab Kosta seekordse tõkativabriku. Oadu püüab Kostat abistada, kuigi ta on jälle üsna pehme. Oadu käsi satub sooja tõkatisse. Ta ronib põlvili mööda rohtu ja püüab kätt vastu maad nühkides puhtaks saada.

Käsi jääb ikka rääma, aga tõkat jõuab rohu kaudu lisaks veel püksipõlvedele.

Kodu poole Oadumõisa sammub tuikudes kurb ja tõkatist lehkav kuju. Eks eelmise õhtu pori ole ka veel pintsaku seljal. Oadu astub ja tal hakkab kõigest hale: «Va igavene närakas, teed naisele muret. Sa, lakard, kõnged ükskord kraavis ja lõpp. Ja ongi lõpp.»

Pisarad tulevad silma, on hale Minnast ja enesest.

Mida lähemale kodule jõuab, seda kõhklevamaks muutub samm. Minna kannatab niigi tema pärast ja nüüd tema, kasimata kalts, vajub Minna puhtasse tuppa, Minna sirgeks rullitud valgetele voodilinadele. Kõngeks juba kraavis, oleks ükskord sigadusel lõpp. Kodu on siinsamas ja Oadut haarab selline haledushoog, et istub teepervele ja valab joodikupisaraid.

Aga kui Minna peaks aknast nägema? Ei, memmeks ei saa muutuda, Oadu on mees nagu muistegi. Kui sa, kratakas, nüüd nutta lõristad, siis pole sa Minna silmis enam koera kannikakarva ka väärt. Ei, minu Minnal peab kange mees olema, kes ei karda kurja vaimu ega tunne hingepiina. Minu Minnal peab olema mees, keda kogu küla kuuleb.

Oadu teeb hullu häält ja kisub riideid seljast. Las hakkab külm, kui hakkab. Las Minna näeb, et tema joomarist mees on juba kraavis kõngemas. Tema mees kas kõngeb külmast, aga ei lõrise nutta; niisugune üle küla kange mees on Oadu Panso.

Oadu rebib riideid seljast, nagu oleksid need süüdi, et tema Minna kannatab. Hilphaaval loobib ümberringi põllule laiali, mis seljast pihku jääb. Juba läheb särk.

Jaan Laide oma õueväravast näeb naabrimehe märatsemist, aga ta ei liigu paigast, sest kuuleb Minnat õues lüpsikutega kolistamas. Las läheb ise vastu; vähem piinlikkust, kui sellistel perekonnastseenidel pole võõraid tunnistajaid.

Minna Panso hüüab üle ukse tuppa:

«Pille, tule appi, on teine kraavis, toome ära. On jälle koju jõudnud.»

Oadu kisub saapaid jalast.

Minna halab:

«Jumal appi, miks sa küll jood! Sa teed endale paha. Nüüd külmetad veel ära.»

«Mina olen Oadu!»

«Oh, sind rumalat. Kuhu sa, õnnetu, padjapööri uinutasid?»

«Padjapöör?» Oadu laseb tökatise käega üle näo. «Padjapöör kuivab Kosta tökatimetsas põõsa otsas.»

5. peatükk

Sellest poisist oleks kaupmees tulnud, kui aeg oleks kestnud, mõtleb Härbert Junnov uhkuse ja nukrusega segamini. See Kuksemaa pood, kus Peoliine praegu riigilt palka teenib, oleks Junnovitele kuulunud. Nüüd on poeg ainult traktorist. Aga see-eest tuleb tast kangem mees kui ma ise. See oskab elust kätte saada mis vaja. Ega isaga enam suurt nõu peagi. Niisugused need uudseaja noored on. Eks ta ole elult vintsutada ka saanud. Pandi tööstuskooli. Härbert saadab poega Eerit pilguga, kui see teed mööda alla sammub.

Eeri Junnov lööb traktorile hääled sisse ja sõidab neljandasse brigaadi põllult kive vedama. Eeri on neljandast brigaadist teinud monopoli, sest Priidu Suurega saab asju ajada. Temal on täielik õigus parematele otsadele, sest on siinmail sündinud. Tema töötab oma põldudel. Aga need teised traktoristid on tulnud saama. Eeri künnab suured põllud, teised aga lasku ääremaid. Priiduga saab kaubale, kõige ladnam põllubrigadir siin «Olevikus». Täna on ees hea kiviveo ots. Pime kaup, sealt võta kamaluga.

Traktor lõgistab teel, Eeril on aega mõelda-meenutada. Ega praegu palgal viga ole. Traktorijaama ülemustega on ka osatud läbi saada.

Lollus muidugi, et poisikesena nende püstolitega sai mängitud. Lasksin oma elu segamini lüüa. Aga ega kurta ka ole — maal ei teeni keegi praegu nii hästi kui minusugune taipaja traktorist. Priidu Suure abiga muidugi. Aga elagu kõik — kes keelab!

Poisikestel on ikka mõtlemine. Ega mina nii polnudki, mul ainult üks revolver ja saksa vint. Teistel oli rohkem. Paugutasid vahel päev otsa võsas. Ikka mõtlemine küll — see oli ju igale poole kuulda. Mina käisin rohkem jõest

kala laskmas. Harva, kui kampa läksin märki paugutama. Aga vahva tunne oli ka, revolver puusal, metsas käia.

Valla täitevkomitee esimehe asi ka — eks temalt nõutud omakorda. Võta poisid tööstuskooli kust tahad. Temale oli õnneks, et need sõjast jäänud püstoleid paugutasid. Pressis peale, et panen kinni või lähete tööstuskooli. Alaealiste asi, ega nad lausa kinni poleks saanud panna. Ja paberid tehti ka, et ise andsime relvad miilitsale üle. Pärast seda paberit oleksime võinud mütsi kergitada ja kaduda. Aga lapse asi, hirm juba naha vahele aetud, läksime nagu lambad.

See põlevkivi kant. Eks on elus paiku nähtud. Kolm pool kuud Ahtme vabrikukoolis, siis puusepp valmis ja ehitusele. Kodus hellitati ära, ehitajate ühiselamus nägi algul päevi. Viis poissi toas, kes see õieti koristada viitsis. Seal oli neid igasuguseid. Rahu sai selles majas vähe tunda. Trepp pea iga päev verine. Löömingud ja kaklused — küll ajas poisikesel hirmu naha vahele. Kuulsid pussitamisest, siis tõusid juuksed peas püsti. Pärast harjusid ära. On elu nähtud. «Olevik» on inglikoor selle kõrval.

Kolm aastat pidasid ehitusel kinni. Riik on koolitamiseks kulutanud — teeni nüüd, poiss, tasa. Puru on oma käega ehitatud seal Kohtla-Järve külje all. Isa oli ka ehitaja, aga siis olid teised ajad. Isa ajas raha kokku.

Vene keele sai kätte, aga siin kolhoosis pole sellega midagi teha.

Lõpuks sai ikkagi välja rabeldud. Pool Eestit tuli läbi sõita, enne kui uue pidepaiga leidsin. Ei tahetud lõpparvet anda — too tõend, et kool vastu võtab. Koolis: too töölt tõend, et ei keelata. Kerge sohiga sain lõpuks lahti ja Helme kooli direktor võttis vastu. Traktoristipaberitega on nüüd juba midagi peale hakata.

Eeri laseb traktoril tuurid alla ja peatub. Teel vehkleb mütsiga põllubrigadir Priidu Suur. Eeri kallutab alla, et Priidu Suurt paremini kuulda.

«Anna suurt mutrivõtit.»

«Jalgratas läks rikki või?»

«Ei, anna kõige raskemat.»

«Mis sa teed?»

«Löön mõned naelad sisse.»

Lehmad söövad ristikuädalal, aga kuhu naelu sisse lüüa

oleks, seda Eeri ei näe. Ta annab siiski raske tellitava võtme, mis kokkunihutatuna peaaegu vasarana välja näeb.

«Ah, inglise võti — täitsa paras,» rõõmustab brigadir Priidu Suur. Ta haarab tee äärest lehmade soolaküna kaenlasse ja astub eemale põllule. Seal võtab taskust seitsmetollise naela ja taob selle küna põhjast läbi kõvaks kuivanud mulda.

«Mis sa teed?» küsib Eeri Junnov.

«Löön küna maakera külge kinni, muidu lehmad ajavad soola ümber.»

Veel kolm küna saab põllu külge naelutatud, siis võib Eeri edasi sõita. Enne ta küsib:

«Kas abijõudu annad kiviveo juurde?»

«Pole mul kedagi võtta, künasid tassin ka ise.»

«Ma kirjutan siis jälle kivikante juurde?» küsib Eeri.

«Ära väga palju kirjuta.»

«Nii ikka, et sulle ka pudeli jagu jätkub.»

Priidu tõstab käe nõusoleku märgiks.

Eeril meenub veel midagi:

«Kuhu ma kivid põllult tõmban?»

«Lase sinnasamasse heinamaale.»

«Lükkan üle põllu ääre ja jätan?»

«Lase sinna laiali, meil ruumi jätkub, heinamaad on küll. Ei jõutud tänavu ka kõike heina koristada. Ega kolkoos pole naljategu.»

Eeril hea meel, et luba nii kergelt käes. Eks ise pärast õiendagu, mis ta muidu brigadir on. Naljamees, taob naelu maasse.

Tänase päeva saab traktoriga mütata, siis on see põld kividest lage. Eeri laseb vilet, kuigi see üle traktorimürina ei kosta. Need on praegu nagu rahahunnikud, mis siin plaadile lükkad ja heinamaale kärutad. Kui vihm ära peseb, siis paistab heinamaal nagu lambakari. Ainult hõredam on see kivikari, lambad hoiaksid tihedamalt kokku.

Õhtul tuleb traktoribrigadir Laskor. Ta kiidab poissi:

«Tubli, tubli. Kividega on niikaugel. Homme lähed jälle künnile. Kivide koondarve saame kolhoosile ära esitada.»

«Palju siit põllult arvele paned?» tunneb Eeri huvi, sest ühest pliiatsiliigutusest oleneb palga suurus.

«Siin ikka annab panna.»

«Ma Priidule andsin märku,» pilgutab Eeri silma.

«Noh, temaga tee mis tahad. Ta ei tunne kivide hindamise tabelitki.»

«Ma nõudsin abitöölise puudumise eest lisa,» õigustab Eeri end. «Lubasin temale ka pudeli.»

«Ma oleksin seda isegi teinud,» räägib brigadir asjalikult. «Praegu on mul just plaani täitmise klapitamine. Mõtlesin siit brigaadist rasked kantmeetrid kirja panna.»

«Kas preemia koidab?»

«Kuidas veel! Kui sada kümme protsenti täis saame, oleme traktorijaamas esikohal. Siiani on libedalt läinud.»

«Pliiats sinu käes, kus ta pääseb,» lipitseb Eeri ülemuse ees. Kui brigadiriga oskad, siis oled alati leivas mees. Teeb veel pealekauba stahhaanovlaseks, kui tahab. Aga kividega risustatud heinamaale ei julge Eeri oma brigadiri tähelepanu pöörata.

Brigadir ise ka ei märka seda pisiasja. Tema mõtted on esikoha ja preemiate küljes. Ta kiitleb:

«Kütet oleme juba kokku hoidnud kolm tuhat ükssada kilo,» ta tõstab rõhutamiseks sõrme, «kolm tuhat.»

«Siit tuleb jälle juurde,» kiitleb Eeri, justkui oleks juurdekirjutatud kantmeetrite pealt tulev kütte ülejääk tema teene.

«Ma käin kohe Priidu juurest läbi, pistan talle vastuvõtuakti nina alla,» teeb brigadir Laskor minekut.

«Aga esimehe allkiri? Mis sa Ernesakiga teed?»

«Ega ta salli mind jah. Aga ma annan akti Priidule pihku, toogu ise allkiri kontorist ära.»

«On sant mees jah, türann,» püüab Eeri brigadirile meeldida. «Meie direktorgi ei julge siia naljalt oma nina pista.»

«Eile sõitis «Olevikust» läbi, et tolm kees,» naerab brigadir traktorijaama direktorit Männakut. ««Bolševikust» helistas ja küsis mult telefoniga, et kuidas töö läheb. Lisab gaasi, kui «Oleviku» teedele satub.»

*

Ants Ernesakk istub kivile ja pakub Jaan Laitele sama, nagu oleks see üleöö kivikarjamaaks muutunud niit tema kabinet.

«Siin ei oska enam nutta ka,» ütleb Ants Ernesakk pärast vaikust, mille kestel Eeri Junnovi pahategu on kummagi põllumehe südameni jõudnud. Ise ta vaatab pingsalt vastasistujat. Kas Jaan Laide kohkub või kõhkleb? Kas kahetseb, et külanõukogu vaikusest tagasi kolhoosiarmetusse pöördus? Ega siin «Olevikus» ole mõtet midagi varjata või tulijat hellitada. Vii kohe näotsi tänase päevaga kokku ja olgu siis mees otsusele kindlaks jääma.

«Räägitakse, et sa oled tugeva närvikavaga,» ütleb Jaan Laide veidi aja pärast.

«Räägitakse ka, et ma olen siin «Olevikus» ühe suvega näolt ja kehalt otsa lõppenud.»

«Rajoonis arvatakse, et sa liiga pehme käega.»

«Kolhoosis on mõnedki vihased, et ma kindlat korda püüan luua. Peavad vaata et diktaatoriks.»

«Ei ilma pilli järgi saa tantsida. Ma proovisin ka siin, üksi ei jaksanud. Kas sul nüüdki minust abi on.»

Ants Ernesakk mõtiskleb. Praegu on see tund, kus omavahel kõik ära öeldakse. Meeste vahel on selliseid tunde vähe või polegi, aga täna on. Jaan Laide lihtsalt peab kõike mõistma ja teda toetama. Ernesakk räägib vaikselt, endamisi, jalge ette maha vahtides:

«Siia on kolhoosi juhtimisse vaja minu kõrvale kohalikku meest. Siinset inimest, omainimest. Mina olen võõras. Mõne silmis olen sissetungija. Sinu suust öeldud sõna oleks hoopis teise tähendusega.»

«Ükskord tuleb ikka see aeg, kus inimese nimi kõlbab rohkem kui ta ise.» Jaan Laite ütlemises kostab rohkem saatusele alistumist kui nukrust.

«Ja sinu tagasitulek kolhoosi on nagu sümboolse tähendusega. Ega siia keegi rutta. Sinu tulek paneb ehk mõnegi mõtlema. Ma tean, et siitkandi talumehed võtsid juba vanasti sinu järgi mõõtu.»

«Kõhklejaile söödaks.»

«Mu ütlemine võib tõesti halvasti kõlada, aga ma tahan, et kõik oleks selge,» lausub Ernesakk rahulikult. «Kui need kaks punkti paika peavad, on mul juba aseesimehest Jaan Laitest suur abi. Juba see — saa aru. Aga ma ei arva sugugi, et sa oma aastate pärast elule alla vandunud oled. Sa jaksad veel töötada, seda ma usun kindlalt. Ja kui nii, siis on sinust rohkem kui abi. Siis oleme kaks meest.»

Nii pole Jaan Laitele ammu öeldud. Ega vist kolhoosi loomisest saadik. Ernesakk on kummaline mees, tema juures saab kohe ja korrapealt kõik selgeks. Kas ta usub nii tugevasti oma üritusse? Või oskab ta asjad selgemaks mõelda ja lihtsamalt välja öelda kui mõni talumees, kes harjunud rohkem vaikides oma tegu tegema? Temasugust mõistjat meest oli siia vaja. Ja Jaan Laide tahab teda aidata. Muidugi — ainult aidata. Ernesakist tahaks uskuda, et tema jääb.

Ants Ernesakk pakub koostööd:

«Anna käsi!»

Jaan Laide surub esimehe kätt. Võõrad ja omad on ühinenud.

Esimees käib vaikides ümber kivide ja koksab mõnd neist jalaga. Sisimas aga tulvab midagi head ja sooja.

Jaan Laide hakkab rääkima seda, mis teda tema üksinduses ikka vaevanud on ja mille väljaütlemiseks on puudunud võimalus.

«Tegelikult on Villas Vook, seltsimees Kurm, Sonnikov, Veljo-Kara Luhtala, Prõlla esimehena, Priidu ise, Kaarel Kännustik ja need teised olnud kõik parajad kolhoosi allasõidutajad. Nad kõik on lükanud üht rege. Ainult üks teeb seda vihaselt, teine saamatult, kolmas õelalt, neljas hea näoga, viies lõbusalt, kuues lollilt, seitsmes egoistlikult, kaheksas... Prõllaga, kui ta suures ka esimees oleks, saaks vist päris hea tundega allamäge lasta. Alles ükskord, kui reejalas katki ja kännu löödud muhk peas, alles siis taipad, kus oled. Villas Vookiga või seltsimees Kurmiga taipad peaaegu esimesest pilgust peale, kuhu põrutad. Aga ära mõtlegi jalga vastu panna. Sinu kebjad kondid ainult praksatavad korraks ja ongi rahu... Minul läks jalaluu päriselt, käisin kepiga ringi. Proovisin, kas on magus... Küll siis oleksin tahtnud meest enda kõrvale.»

«Kolhoosidega on mehi proovile pandud,» arvab Ants Ernesakk. «Pannakse paika, kaotab jalgealuse, võetakse maha. Pannakse uus, kaotab tasakaalu, jälle maha. Kaotavad mehed usu endasse, kaotavad kolhoosnikud usu esimeestesse. Eksesimehi on kõik kohad täis. Mis põrgu pärast see lugu nii käib!»

«Neid kolhoose taheti, aga asi on uus, liiga uus.»

«Töö organiseerimine ja tasu maksmine kolhoosis on

praegu poliitika, esimene poliitika. Kõik muu võiks ajutiselt kõrvale jätta ja selle korda panna. Kui põllud vilja ei anna ja leiba vabalt pole, siis hakkab meie talumees tingimata viga otsima. Ta on põlvest põlve selle põllu peal astunud ja igasugu aegu näinud ja alati väljapääsu otsinud. Praegu, kus tasu väike ja toidulaud vaene, on tal lihtne kõik kolhoosikorra enese kaela veeretada. Järeldus on lihtne — kolhoos meile ei kõlba. Hakkab tema juhtimises või teab kus tagamaadel vigu otsima.»

«See aeg viib enesegi vahel segadusse,» ütleb Jaan Laide. «Vahel ei saa aru, kus hea, kus halb, kus pead naerma või nutma, kus vihastama või käega lööma. Mina ju läksin ka kolhoosist minema... Tead, oblasti ajal tuli Tallinnast mees kõnet pidama. Oma arvates oli rahvamees, ütles: mis teil siin viga elada — hea meierei, ilusad naised ja kõik. Nii ütleski — ilusad naised... Lukas Liiv pani talle küsimuse, et loomapeedi seeme ei läinud idanema, mis teha? Oblasti mees õpetas: mis sellega, tehke aktus ja saatke Tallinna tagasi. Akt või aktus, temal palk jooksis ja auto istme all.»

«Selge,» kostab Ants Ernesakk.

«Mis nende kividega saab?» küsib Jaan Laide.

«Otsime Priidu Suure üles, pärime aru.»

Brigaadi keskuse poole astudes arutavad mehed «Oleviku» asju.

«Miks sa Priidu Suure brigadiriks panid?» küsib Jaan Laide. Ta tunneb end juba kolhoosi eest kaasvastutajana. Nagu polekski vahepeal ära olnud. Nagu oleks külanõukogu aeg üks kerge unenägu olnud.

Ants Ernesakk vastab rahulikult, nagu oleks igapäevane asi, et keegi siin «Olevikus» temalt omamehe toonis aru pärib:

«Tulin algul, uus mees, mis ma siin teadsin või oskasin. Uut luuda ei tahtnud ka mängida, et korraga vanast prahist puhtaks. Neid läks ja läheb siit minu abitagi küll ja küll. Mõtlesin, et inimene ikka rohkem.»

«Kas sind ei hoiatatud Priidu Suure eest?»

«Inimestest on hakatud nii palju halba rääkima, et mul on tekkinud vasturefleks: püüan mitte uskuda. Püüan ise selgusele jõuda. Muidu ei usu varsti enam kedagi: aina vargad ja sulid ümberringi. Sirvisin kolhoosi protokolli-

raamatuid — aina karistused ja laitused. Algusest peale ei ühtegi kiitust.»

«Minna Panso sai preemiaks vasika.»

«Jah, ainult see, aga muidu laitus ja laitus. Ma hakkasin suvel üldkoosolekul vastukaaluks meelega mõnd kiitma. Keda vähegi andis.»

«Aga siin kurdetakse hoopis, et vennaarm on lõppenud,» teab Jaan Laide.

«Kuidas?»

«Et mis kolhoosile hea, see loeb, aga muu on Ernesakile null. Et lood ranget korda majja.»

«Selge.»

«Teised lasksid ohjad lõtva ja olid head.»

«Selge, vennaarm on lõppenud... Katsu armastada sedasama Priidu Suurt, seda teenelist kümne tiitliga kolhoosiaadlikku. Tead, mis mineval nädalal juhtus? Tulin Priiduga segavilja peksus kokku leppima, aga segaviljarõukusid polnudki enam põllul. Olid ise minema jalutanud. Kuhu? Keegi ei tea. Põld keset küla, käin majad läbi, ei keegi ole näinud midagi. Igaüks oli nähtavasti saanud oma jao ja hoidis suu. Ei jõudnud peksu ära oodata, et oleks kotist puhtaid teri varastanud, viisid juba põllult minema. Rabasid vastu seina tagudes osa teri välja, siis andsid loomadele ja kanadele sasida ja raisata. Ei saanud kolhoos ega nad ise õieti midagi. Kus on siin põllumehe mõistus? Mis on inimestesse läinud? Igaüks kardab, et teine rohkem saab. Ja Priidu...»

«Olen ka kuulnud, et viinapudeli eest võib siin kaerarõugu osta,» lisab Jaan Laide.

Priidu Suur leitakse brigaadi kontorist. Ta röötsutab oma laual, nina vastu peeglitükki, mis tindipoti najal. Sisseastujaid uudistades õieldab oma kartulinina, aga püsti ei tõuse. Vaatab siis uuesti peeglisse, kas mõni magus pigistamispaik veel käepärast paistab.

«Püsti, valvel,» kamandab Ants Ernesakk naljaks.

Nüüd taipab Priidu Suur, et vinnidega on tänaseks lõpp. Ta laskub toolile, kratsib kätt mütsiääre vahele pistes salkus pealage ja haigutab mõnuga.

«Mis teed siin?» küsib Ants Ernesakk.

«Höh,» naerab Priidu Suur ega vasta midagi. Tema ilmsüüta silmad vaatavad rõõmsalt esimeest.

«Tulime Jaaniga sinu majapidamist vaatama.»

«Ma näen jah, et endine külavanem ka,» kostab Priidu Suur. «Kahe mehega juhite. Mina tegin seda tööd üksinda.»

Ants Ernesakk asub asja juurde:

«Tead, mis Prõlla avastas?»

«Prõlla mõni mees või asi,» põlastab Priidu Suur.

«Ära sa! Vaata, kui kuuleb seda. Ta polegi mees, on tsaari-Venemaa kõige kangem keskkaalu noorik,» parandab Ants Ernesakk. «Eile alles rääkis, kuidas Jaan Jaagoga ühes trupis Taškendis esines. Prõlla on täisverd inimene.»

«Mis tal siis varastati?» ühmab Priidu Suur.

«Prõllaga käib lugu tagurpidi,» seletab esimees. «Temalt ei varastata, aga tal sigineb juurde. See ristikuseeme, mis sa kevadel siin brigaadis maha külvasid, on aita tagasi roninud. Ei jäänud põllule. Kuidas sina teda külvasid?»

«Rukki alla sai visatud. Pärast sai akt tehtud, seeme maha kantud. Paber klapib,» õigustab Priidu Suur end.

«Sa oled kavalamaks muutunud,» ütleb Jaan Laide pilkamisi tunnustavalt, «oskad juba paberi taha pugeda. Kaader kasvab ja karastub tegelikus töös.»

«Selle akti pärast ma tulin,» ütleb Ants Ernesakk. «Akti tegid, aga seemne unustasid välja võtta.»

«See on Prõlla jama.»

«Ei ole. Ma käisin su rukkikõrre risti ja põiki läbi, pole seal ristiku hõngugi. Brigaad on ristikust ilma.»

«Ei idanenud.»

«Õigus,» kiidab esimees, «ei saanudki idaneda — Prõlla aidas kuivas kotis.»

«Niisuguse asja eest võeti vanasti brigadire maha,» toetab Jaan Laide.

«Mina olen sellele kolkoosile jalgu hakanud alla panema,» ütleb Priidu Suur tõemeeli. «Mina muretsesin talvel kaerakeesid loomadele.»

Ants Ernesakk vaatab Jaan Laitele ja võngutab mõistaandvalt peaga.

«Selge.»

Priidu ei tea päris, kuidas olla, ja pistab igaks juhuks sõrme ninna, urgitseb veidi ja laseb siis püksireie külge puhtaks.

«Nii jah,» kiidab esimehele järele.

«Üks dokument sattus veel mu silma alla,» võtab esimees taskust paberi.

Priidu vaatab kõheldes Jaan Laite poole. Mis nad nüüd kiusavad?

«Siin oled sa sae viilimise eest ühele mehele neli ja pool normipäeva kirja pannud,» surub esimees halastamatult peale. «Siinsamas on kirjas, et selle sae viilimine kestis kuus tööpäeva. On nii? On.»

Priidu vaatab ka ega oska midagi rohkemat öelda.

«Dokument on täiesti õige,» ütleb esimees.

«Eks jah,» kohmab Priidu ega usu hästi oma kõrvu.

«Kõik on õige, ainult üks väike parandus vaja teha: tõmba nüüd oma käega see sõna «sae» maha. Siis on kõik õige.»

«No miks? Las ta olla,» ei saa Priidu aru.

Jaan Laide hakkab naerma:

«Tõmba, Priidu, mis see sul maksab.»

Priidu võtab laualt sulepea ja tõmbab sealt sõna maha, kust esimees sõrmega näitab.

«Nii,» ohkab esimees kergendatult. «Nüüd oleme ühel pool. Lugupeetud Priidu Suur ja kes sa kõik oled, võta siis teatavaks, et praeguse esimehe ajal «Olevikus» enam viilimise eest normipäevi välja ei maksta.»

6. peatükk

Ants Ernesakk seisab rajooni täitevkomitee kitsas koridoris ja ootab oma järge. Kolm tundi juba siin kinnises, suitsu täis tupikus. Toole pole pandud. Muidugi, kui palju ootajaid, siis mahub toolideta paremini.

Jalad jäävad seismisest kangeks. Toetad küll selga vastu seina. Hoiukassa reklaamplakat on selliste toetajate läbi juba oma näo kaotanud.

«Kutsuti kaheksaks, oleksid võinud üheteistkümneks,» nuriseb keegi.

«Kannata, ega sa praegugi veel ees ole,» vastab teine. «Ükskord seisin kella viieni parteikomitee ukse taga.»

«Jõululaupäeva valisid istungjärguks.»

«Teadlikkuse kasvatamine.»

Ants Ernesakk ei sekku jutusse. Seda ootamist peab

püüdma kuidagi kergemalt võtta. See on niisugune paratamatus, millega tuleb leppida ja mitte tusatsemisega närvi kulutada. Närvi tuleb tähtsama jaoks kolhoosis hoida. Traktorijaam sööb närve, vaat seal ei saa leppida. Tuleb nendega võidelda. Siin lihtsalt jalad väsivad, aga seal on kolhoosi raha tuhanded mängus, mitte tuhanded, vaid kolmkümmend tuhat olematute kivide väljaveo raha. Et kuidagi aega lühendada, võtab Ants Ernesakk ei tea mitmendat korda portfellist akti ja loeb pähekulunud ridu uuesti.

Akt

Koostatud 20. dets. 1954. a. «Oleviku» kolhoosis ...

Oli tegemist, et traktorijaama peaagronoomi ennast kivide mahu kontrollimise komisjoni saada. Tuli siiski ja veel kaks agronoomi traktorijaamast. Kolhoosi poolt oli üksnes esimees ise. Komisjoni autoriteetsusele ei saa vastu vaielda. Ülemõõtmise juures olid kõik põllubrigadirid, traktoribrigadir ja arvestaja-tankija.

Esimese esimeheaasta suurim viltulaskmine oli see kivikoristusaktidele pimedast peast allakirjutamine.

Brigaad	*Dokumentide järgi arvele võetud* m^3	*Komisjoni hindamise järgi* m^3
I	*630*	*303*
II	*275*	*171,5*
III	*355*	*259*
IV	*728*	*188*
Aiandus	*148*	*79*
Kokku	*2136*	*1000,5*

Komisjon tegi kindlaks, et kivide arvelevõtmine nii 1954. a. kui ka eelnevatel aastatel on toimunud traktori veoplaadi koormate kaupa silma järgi, sest on puudunud ametlikud eeskirjad kivide arvelevõtmise korra kohta.

See punkt peaks kolhoosi kasuks rääkima.

Küsitlemisel selgitas neljanda brigaadi brigadir Priidu Suur, et tal ei olnud alati võimalik anda abitööjõudu, mille hüvitamiseks on ta lubanud traktoristidel võtta kive arvele rohkem, kui neid tegelikult koristatud. Ühtlasi teatas brigadir Suur, et osa koristatud kive on ära veetud ehitustele väljaspool kolhoosi, kusjuures seda kivide mahtu määrata võimalik ei ole.

Ainukene paik selles aktis, mis loo pisut ebaselgeks teeb. Et see Priidu õnnetu ka brigadiriks jäi. Nüüd on ta küll maha võetud, aga mis see enam aitab. Kaadriga on häda. Härbert Junnov hakkab oma joomisega põhja jõudma. Hoiab kõigest eemale, mis kolhoosi puutub. Eelmisel üldkoosolekul kauples end revisjonikomisjoni liikmest lahti.

«Oleks siin ometi pink,» kurdab keegi ootajaist.

«Ja puhvet, kõht hakkab näpistama.»

«Siis veel kerge õlu ja pehme diivan, kus pikutaks.»

«Kell juba üks, ja ainult mõned on sisse kutsutud.»

Panevad tööpäeva nahka, mõtleb Ants Ernesakk kurvalt. Neist seismistest ja ootamistest ei pääse, kui kolhoosi esimeheks oled hakanud. Ja oleks veel asja, arutavad igas instantsis üht ja sama. Korrutavad ja keerutavad, teevad sõnu, suruvad plaane läbi. Uksest sisse, teisest välja. Kirjade järgi peaksid nüüd kolhoosidel nagu vabamad käed planeerimiseks olema, aga ei. Täna siin istungjärgul kindlasti sama jutt, mis juba parteikomitees aetud sai. Möödunud kuul oli vabariiklik põllumeeste nõupidamine. Seal oli soodsam: Laevastiku Ohvitseride Maja mugavad toolid ajasid mõnelegi une peale. Siin ei saa isegi ootamise ajal magada.

«Sa oled sellest ootamisest nii pehme ja alandlik, kui sinna sisse kutsutakse.»

«See ongi see materjali ettevalmistamine.»

Ants Ernesakk võtab taskust uuri, ta teeb seda juba automaatselt. Kell kuus. Jalad pole enam nii noored, et päev otsa seismine naerma ajaks. Nad on nagu puupakud all. Kuidas pärast koju saab? Hilja juba.

Esimees-hädavares on kõigil hambus. Aga püüaks keegi tema autoriteeti tõsta! Ei saa rahvast valitseda ega riigile toodangut anda, kui autoriteeti ei püüta säilitada. Paljud

esimehed on põhjendamatult kaotanud rahva silmis autoriteedi. Langevad nagu tundmatud sõdurid saatuse ees. Ometi on selge, et ainult isiksus teeb kolhoosis midagi ära. Miks Marrandi ja Olbrei pole oma kolhoosiga alla käinud? Tingimused peaksid olema võrdsed. Olbreist räägitakse, et teeb äri, käib Leningradi turul, olevat seal isegi korraks soolaputkasse istuma pandud. Kes neid jutte teab, aga kanged mehed on küll. Tea, kas Lenin oma kooperatsiooniplaanis oskas ette näha, et isiksuse osa kolhooside loomisel nii kõrgele tõuseb.

Hea, et kolhoosirahvas ei näe närtsitatud esimeest siin kitsas koridoris. Hea, et Jaan Laidet kaasa ei võtnud, kuigi teda ka välja käsutati. Võitmatu üksijäetuse, äratõugatuse tunne valdab Ants Ernesakki. Kas see tuleb neil ükskõiksusest nii välja, või on niisugune muserdamise süsteem, et sina oled ussikene suure võimu kõrval. Või on nad lihtsalt küündimatud: ei oska sedagi välja arvestada, mis kellaks keegi kohale kutsuda.

Eks esimehi ole ka igasuguseid. Nad on ka seisusele häbi teinud. Algul läks mõni mees seda kohta saama lihtsalt huvi pärast, enesel mitu ametit juba seljataga. Mõni läks segasel ajal rikkaks saama, mõni võimu maiku maitsma. Algul oli esimeest kerge saada.

Hruštšov käis Tadžikistanis põllumeestel külas, võttis osa nende nõupidamisest. Kas see tähendab, et põld hakkab huvi keskpunkti tõusma?

Kell on üheksa, Ants Ernesakk kutsutakse sisse, päevakord on jõudnud «Oleviku» arutamiseni. Söömata, väsinud, murtud, tüdinud mees astub üle koosolekusaali läve. Väike saal on samuti püsti täis. Ernesakk teeb lühikese ettekande, siis esitatakse küsimusi.

«Kas kevadkülvi plaan jäi täitmata? Eelmine esimees täitis ära.»

Nüüd viskavad juba Priidu Suurima saavutusi nina peale.

«Jah, jäi,» vastab Ernesakk, «aga hektarisaak tõusis Priidu Suure viielt tsentnerilt kaheksale ja poolele.»

«Piimaga on kehvasti.»

«Kas te ei tea «Oleviku» olukorda: kevadpoole talve kulutasime poole kogu loomakasvatuse sissetulekuist riigilt jõusööda ostmiseks. Püüdsime loomadel elu sees hoida.»

Rajooni plaanikomisjoni esimees Lehepuu lausub iroonniliselt:

«Kas Ernesakk püüab ikka kanadega suurt kolhoosi tõstma hakata?»

«Jah, kõigepealt vaatame, kust raha rutem tagasi tuleb. Kanad, sead, siis lehmad.»

Lehepuu ootab saalilt toetust:

«Teised alustavad lehmast.»

Keegi püüab Lehepuu meeleheaks naerda. Tema käes on kõikvõimas pliiats.

Ernesakk vastab:

«Lehm ja siga ei ela ühes leivas ja kana ei võta nende eest sööta ära.»

Kui Ants Ernesakk pääseb, on kell juba pool üksteist. Pea huugab, õieti ei mäletagi, millest seal räägiti. Pime. Vaikne. Teel ehk ei liigu enam kedagi. Kuidas koju saada? Kaksteist kilomeetrit.

Kirikukell hakkab äkki lõbusalt helisema. Kuid esimesel momendil Ernesakk ei kuule, ta seisab ikka nõutult täitevkomitee ees pimeduses. Kellamees ei jäta, ta paneb pronksi sellise hooga kumisema, et päeva vintsutustest tuimunud pealuu ometi helile reageerima hakkab.

Mis see on — mõtleb Ernesakk. Südaöösel kellad? Õigus — jõululaupäeva-õhtu jumalateenistus. Küll seal on meiltki mõned. Viivad vankriotsal koju. Ernesakk seab sammud kiriku poole. Rahvast on tublisti, aga Ernesakk surub meeste pool pingis enesele istekoha, sest enam jalul ei suuda. Õnnis rammestus tuleb peale. Ometi päev õhtus. Sees pistab, niiviisi söömata võib maohaavad saada. Olgu, praegu ükskõik, peaasi, et surisevad jalad saab pikalt välja sirutada. Ta ei kuule üldse, mis kirikuõpetaja veniva häälega jorutab. Õnnis lõdvestus. Hea üksinduse tunne — keegi sind ei sega, kellessegi sa ei puutu. Lasku puhata.

Keegi puudutab kergelt õlga. Ernesakk ärkab nagu unest. Veel puudutus. Kes siin kirikus temast huvi tunneb? Vaatab üle õla tagasi: tallimees Joosep Lepp naeratab vastu. Esimene mõte — tema on kindlasti hobusega.

«Sa tahtsid vasikat osta?» sosistab Joosep Lepp esimehele kõrva, et ümberolijaid mitte segada.

Ernesakk ei taipa kohe.

«Sa otsid kolhoosi jaoks lehmvasikaid. Mul tuli üks. Teeme kaupa,» täiendab Joosep Lepp.

«Ah, sa seda . . .»

Joosep Lepp hakkab midagi hoogsalt sosistama.

Ants Ernesakk vaatab ringi:

«Kaupa teeme küll, aga siin ei saa. Lähme istume käärkambrisse.»

Mehed tõusevad ja lähevad summutatud sammul käärkambrisse.

*

Ann Hakjalg kohkub üles — Juhan on jälle kadunud! Voodi on veel soe. Ann istub voodis ja puurib hirmunud silmadega pimedusse. Ta kuulatab: Juhan kobistab alles köögis. Aga ta läheb välja. Läheb ja kaob rohkem kui tunniks pimedusse. Kus ta käib? See on hirmus. Juhan püüab, et Ann ei ärkaks, ja Ann teeskleb Juhani tulekul, et ta magab. Miks ma teesklen? Ei tea. Juhan on nagu haige. See öine käik on temale mingiks hingepidemeks. Kas mõne naise juures? Ega ometi Veera Ivask? Päeval ei paista nende vahel küll midagi. Vastupidi: Juhan on kõigiga sõnakehv, Veeraga aga eriti.

Alateadlikult seab Ann Hakjalg end kiiruga riidesse. Köögiukse link lõksatab: Juhan läks. Ann haarab paksu mantli õlgadele ja hiilib ka ettevaatlikult välja. Õuevärav kolksatab, aga Anne silmad ei seleta pimeduses midagi, ainult sammud kostavad.

Ann järgneb Juhanile, vahetevahel samme kuulates. Juhan läheb üle heinamaa Joosep Lepa maja suunas. Mis sinna? Kas Kaadaga kohtama? Ei, temaga nüüd küll mitte. Pole teist niisugust meest kui Joosep Lepp, et suudaks Kaadaga elada. Aga milleks? Kas läheb vana kaklust kätte tasuma? Ei, sellest loost pole enam aastaid sõnagi omavahel räägitud, see on unustatud. Pealegi: milleks siis nii tihti? Juhan on nagu haige, temas on midagi, mis kohutab, keelab küsimast. Milleni on elu viinud! Oi, kuidas Ann kahetseb, et oma mehele õige naine ei suutnud olla. Villas Vookil oli kord naerda, aga Ann on eluaeg mehe kõrval nagu võõras, Juhan on muutunud nagu puurondiks. Ei head sõna, ei meeleliigutust. Võõras ja kauge on Juhan, ja nüüd veel käib öösiti ainult endale teada käimisi. Oma süü, et Juhan nii kaugel. Ja praegu hiilid pimedas heinamaal järele nagu kurjategijale, et teda paljas-

tada. Kas oleks hea olnud, kui Juhan tookord sinu järel lauta oleks hiilinud? Kas Ann läheb praegu teist paljastama? Ei, vaevalt küll. Seda ei julgeks. Ei, ma tahan ainult ise näha, ise teada saada, et oleks kõik arusaadav. Üksinda voodis ootamist ei kannata Ann enam välja. Et seda Villas Vooki keegi varem ära ei uinutanud! Milliseid metsloomi lastakse küla peale inimeste hulka lahti! Vastik. Kui vastikult võib mõni teise inimese elu ära rikkuda.

Juhan Hakjalg kuulab naabri õueväravas, kas maja poolt ei kosta kahtlast. Kõik on vaikne. Juhan läheb tuntud teed talli otsa ja ronib üles. Redel seisab lakaukse all juba ammust ajast.

Aga täna on vaikus petlik. Joosep Lepp ise istub aidaesisel ja tõmbab suitsu. Viimasel ajal on temaga midagi seletamatut toimunud. Mitte just, et lausa vaimusid usuks, aga üle mõistuse käib küll. Hakkas see sellest, et ühel hommikul oli talli jäänud külimit kaertest tühi. Just õhtul jättis veerandi võrra kaeru põhja, aga hommikul polnud. Kaada ütles, et tema ei ole puutunud. Kuigi teda niisuguses asjas alati uskuda ei tea. Hiired ka nõnda ruttu ei tühjenda. See peab neil ka siis juba suur kolhoos olema. Siis märkas, et kaerakoti suu tallis on nagu teistmoodi, kui õhtul jättis. Sidus kaerakoti suu igal õhtul märgi järgi. Ülehommikuti on suu ümber seatud. Kotist nagu ei märka, et kaeru võetud oleks, aga suu on liikunud. Kaada eitab kategooriliselt. Ja peaaegu et usu, sest tema ei häbene, ta võtaks koti korraga, kui otsustaks. Aga liikunud on, silmamoonutus see olla ei saa. Maailmas on igal nähtusel oma põhjus ja tegu taga. See seletamatu lugu hakkas Joosep Leppa painama ja und segama. Proovis tallis valvata, aga seal on umbne. Siis tuli välja, istub aidatrepil ja ootab. Lihtsalt uni läheb öösel ära, tuleb ja valvab. Ega mitte hommikuni, istub tunni ja poeb Kaada kõrvale tagasi. Selleks ööks on meel nagu rahunenud.

Nüüd Joosep nägi ära. Oli küll pime ja kuju ähmane, aga sellest piisas. Joosep sai nagu korrapealt valgustatud. Muidugi — kuidas ta varem niisugusele mõttele ei tulnud! See kodukäija on Juhan Hakjalg. Ei, Joosep ei tundnud teda ära, aga ta ei saa keegi muu olla. Juhan muidugi. Veri kohe kihvatas sees, oleks peaaegu karanud ja kaika haaranud, aga teine jõud surus tagasi istuma. Istu, mõtle

rahulikult, mis teha. Ära torma. Kord oleksid selle inimese peaaegu maha löönud.

Et Joosep Juhani äraaimamisest nii üllatunud on, siis ta ei märka teist kuju, kes ka väravani tuli ja sinna seisma jäi. Ann ei usu oma silmi: Juhan läks teiste heinalakka. Kas tõesti Kaada, see vanaeidekrõmps? Siis on Juhan küll hulluks läinud. Mõistusega inimene sellist õelat kondirisu ei näekski.

Juhan Hakjalg teab lakas üle heinavirna teed käsikaudu. Luugi tallilaes jätab Joosep Lepp õhtuti lahti, et õhk laka kaudu liiguks. Hulga hobuseid ruumis, õhuvahetus peab olema. Luugi all on redel, mida mööda Juhan ettevaatlikult jalgadega pulkasid kobades talli laskub. Hobune hirnatab tuttavlikult vastu. Tema oma hobune. Juhani kivinenud süda tuksatab soojalt. Oma hobune, kellele Juhan ometi midagi loeb. See sõbralik hirnatus on Juhanile ainus olemise pant. Hobune hoiab teda. Hirnatab temale, mitte tallimehele. Ka hommikul, kui Juhan teda töö jaoks tallist võtab.

Hobuse soojad mokad kompavad leiba otsides hellalt Juhani käsi. Pole talu, pole oma põldu, pole Ann enam endine naine, aga on hobune, kes ainult Juhanit niiviisi mokkadega hellitab.

Teised hobused muutuvad rahutuks, kui Juhan oma jaoks kotist kaeru ammutab. Mis sa teed, kui kõik ühes tallis. Juhan viiks oma hoopis koju, aga kolhoos ei hooli Juhanist. Ei siin saa seda, mis tahad.

Enne mõtle, siis toimi, rahustab tallimees Joosep Lepp end aidaesisele edasi istuma. Kord peaaegu oleks minu käe läbi selle inimesega õnnetus juhtunud. Ei, praegu ei tohi teda talli segama minna. Keegi ei oska arvata, mis ta oma meeletuses teha võtaks. Ta on nagu kivinenud inimeste vastu. Paistab, et see hobune on talle rohkem kui lihtsalt tööloom. Juhan Hakjalg on inimestest eemale jäänud, liigub kusagil oma maailmas, aga ta ei tee kellelegi kurja, kui teda rahule jäetakse.

Nagu selle niidumasinaga, mille kolhoos ostis ja Juhan oma õue viis. Ta ei lubanud kellelgi puutuda. Ainult ise niidab. Ja kui ei niida, masin seisab. Isegi Ernesakk on Juhanit tundma õppinud. Heinaajal oli Juhan mõne aja haige, aga Ernesakk ei lubanud masinat tema õuest vägisi võtta. Ütles, et Juhan on töömees kahe eest ja laske tal

rahus elada, et masina võib teise kõrvale osta, aga Juhanit ei osta kusagilt.

Isegi oma niidumasin on nüüd Juhanil, talu ajal tal seda polnud. Oma vankrist ja reest rääkimata. Viis oma õuele ja ära mõtlegi puutuda. Ja keegi ei julgegi, lööb viimati maha, kui ägestub. Vankrit võtad, siis mine tuppa tema käest küsima. Lubab kah, aga ära küsimata puutu.

Juhan tunneb end üksildasena. Räägitakse, et Annega ka sassis. Kust need jutud tulevad? Joosep käratas Kaada kodus ükskord vait, kui Annest lõhverdas. Aga omavahel laudas või põllul, eks siis käi mokalaat. Kuidas inimesed tunnevad end üksikuna, äratõugatuna, kuigi kolhoos on üksainus talguvärk.

Hobustega oli algul nii, et igaüks hoidis oma. Selle vastu sõditi. Siis tuli parteikomiteest korraldus, et kinnistada töömeestele paarid. Teised ei tohtinud nendega töötada. Juhanil oli siis kaks oma hobust. Seejärel hakati jälle rääkima, et oma hobuse komme on igand. Priidu Suurim juuris igandi ühe ropsuga välja: vahetas tallitäied hobuseid eri brigaadide vahel ära. Läks ka Juhan Hakjala Sekretär. Aga Juhanile hakkas meeldima võõras hobune ja peab seda praegu jälle omaks. Need ülemused on vahel nagu karu käppapidi puupakus kinni, ei oska nad igakord õiget teed leida.

Joosep Lepp on end rahulikuks mõelnud. Et Juhan Hakjalg praegu tema tallis kaerakoti kallal askeldab, ei näigi nii kaelakohtu väärt kuriteona, et teda kohe tunnistajatega kinni võtta. Inimestele peab vahel jääma õigusi, mida seadused on jõuetud piiritlema. Joosep astub nüüd tagasi tuppa, nagu oleks üks harilik väljaskäimine olnud. Ainult uks kõmatab veidi kõvemini.

Juhan Hakjalg ehmub: keegi käis majauksest. Et nüüd ei nähtaks! Keegi ei tea tema vahekorrast hobusega. Isegi Ann mitte.

Ann ka kuuleb Joosepi tuppaminekut. Ta läheneb mingi nimetu hirmu ajel talliredelile ja vaatab pärani silmil üles. Sealt ilmub Juhan ja kiirustab ülepeakaela alla, kuid vääratab ja kukub poolelt redelilt. Juhan oiatab tasa ja jääb lamama. Ann tõttab juurde ja püüab aidata, ise üksisõnu sosistades:

«Ära karda, mina olen. Ära karda... Sinu Ann...»

Surub Juhani pea oma pehmete soojade tütarlapserindade vastu.

*

Joosep Lepp istub tülpinult kartulikotil ja tõmbab suitsu. Kaada ajas peale, ega tema ise poleks siia Leningradi turule tulnud. Ta on tüdinud tühjajooksnud päevast, aga väike parastamise ussikene Kaada vastu tõstab pead: siin su kiidetud Leningradi turg nüüd on. Päev otsa seisa laua taga, aga kartul ei lähe. Kaada kartul ei lähe. Vastaslaual müüvad neljanda brigaadi mehed kahekesi, nii et särgid märjad. Ostjaid tuleb hoida, kui nad ükskord huvi tundma on hakanud, see on õigus, ja õigesti teevad, et elu eest rabavad. Saab ühe hooga müüdud, pole pärast muretki. Koos Joosepiga hommikul tulid, aga täna lõpetavad ära. Kui suudavad tempot hoida, et ostjad ei tüdine, siis müüvad kõik. Võivad õhtul tagasi sõita, aga Joosep oma kaubaga jääb homseks.

Neljanda brigaadi mehed tulevad Joosepi juurde:

«Sul ei lähe või?»

«Ei ole hoogu jah,» nukrutseb Joosep.

«Aga nägid, mis möll meil oli?»

«Pane midagi soojemat ümber, sa oled jo läbimärg, külmetad ära,» hoolitseb Joosep.

«See oli märul, hullem kui laadakaklus.»

«Mis sa siis rabasid.»

«Tead, lähed õhku täis. Pole selle turuga harjunud ka.»

«Võõras töö jah,» on Joosep päri. «Ma olen ka omal ajal talgul võidu sõnnikut tõstnud, aga nii ära pole osanud end ajada. Meie töö on ikka põllul. Mis peaks meiesugune siia otsima. Meie kasvatame kartuli, müügu keegi teine, kellele meeldib.»

«Ta on hasart ka, kui minema hakkab. Nagu kalapüügil, et kas näkkab või ei.»

«Ei minule istu siin,» kurdab Joosep Lepp. «Aga mõni käiks või leivata. Näe, Vadilt Suurevälja Juku on Leningradi-haige. Kas teenib midagi või ei, peaasi, et äri saaks teha.»

«Mis sa siis tulid?»

«Naine ei anna muidu südamerahu,» ütleb Joosep. «Kolhoos ei toida ära. Ega siia lusti pärast tulda.»

«Nojah, meie siis hakkame liikuma.»

Joosep ootab veel ostjaid, aga ei kedagi. Neljanda brigaadi mehed oleksid nagu tänaseks Leningradi oma kartulitega ära toitnud.

Turuhoone all öömajas satub Joosep Lepp ühte tuppa lätlastega. Üheksa voodit ja Joosep üksi oma mõtetega. Lätlased räägivad oma keeles vist maad ja ilmad kokku. Ja see, et nad nii kärarikkalt jutukad on ja Joosepil kogu pika õhtu kellelegi sõna pole öelda, see suurendab veelgi üksijäetuse tunnet. Joosep Lepp on kodust lahti lükatud ja eksleb kui kübemeke maailma pulmas. Olgu või Kaadaga, aga kodu on kodu, teatud ja tuntud. Siin üksinda võõraste keskel tundub maailm vaenuline ja näib ainult selleks elavatki, et Joosepit ostjaist eemale jätta, jutukaaslasteta vaevlema panna, ööseks halva unenäo meelevalda sokutada.

Teisel hommikul on Joosep esimesena platsis ja haarab enesele neljanda brigaadi meeste poolt eile sissetöötatud koha. Ehk veab ka. Ta seab üüritud kaalu müügilauale ja jääb ootama. Õnneks on täna kummalgi pool kõrval ka eestlased, saad või juttu teha.

«Kust kandi mehi?» küsib Joosep Lepp.

«Otepäält.»

«Otepääle pole saanud, Pärnus küll käisin ära,» kiidab Joosep.

Otepää mehed on üheskoos tulnud ja suured tuttavad, ajavad kahekesi üle Joosepi juttu. Ajavad oma ümmarguses pehmes murdes ja seda on algul hea niisama kuulata, ilma et ise sõna vahele poetaks.

«Siin on igat koos,» seletab Joosep Lepp eilsest saati turulolija tarkusega. «Oma venelasi, siis grusiinlasi, armeenlasi, lätlasi ja muidugi eestlasi.»

«Leningrad sööb palju.»

«Kõik see armee on siin kolhoositöölt ära,» mõtiskleb Joosep.

Parempoolne Otepää mees on küljega laua poole ega märka, et keegi temalt kartulite hinda küsib. Vasakpoolne hüüab:

«Võta ostja vastu!»

Ja sellega päästab nagu otsa valla. Parempoolne hakkab küsijale müüma, aga juba koguneb teine ja kolmas järge ootama.

Joosep Lepp seab oma kartuleid kaalu kõrvale hunni-

kusse, et turulise, selle mõistatusliku inimeseliigi pilku tõmmata. Midagi ei aita, saba korjub aina pikemaks, teine Otepää mees ja Joosep Lepp aga seisavad tühja.

«On mõistatus,» raputab Joosep Lepp pead, «kust üks hakkab võtma, sealt teised karjas järel.»

Vasakpoolne mees seab kartuleid pihku ja sirutab neid möödaminejatele vastu, et seesama sort, mis teine mees müüb. Ei aita.

«Narva turul oli põrsastega ka: kust üks võtab, seal summas ümber, hinda ka ei küsi. Ole mees ja võta raha vastu, vaata et mõni maksmata minema ei lähe. Ükskord kolhoosi põrsastega oli: nagu lahing, kes jalast kinni sai, see enam põrsast ei jätnud. Silme ees lõi kirjuks. Panin autojuhi valvama, et keegi ilma ei võta. Siis tuli teine autotäis ja nad vajusid karjas selle juurde. Mul üksainus põrsas müümata. Ja ootasin pool päeva, ei tule ega tule ostjat. Ei tule küsimagi, lase või lahti. Üks sindrima rahvas see tururahvas,» hakkab Joosep Lepp lohutuseks varasemaid juhtumusi meenutama.

Tegevuseta seisev Otepää mees ei ole nii rahulik, ta kaeb teist ja nuriseb:

«Sa müüd omad ära, mis mina üksi tegema hakkan.»

Sel pole aega vastata, näitab tõrjuvalt käega — ole vait, ära sega. Saba on õrn asi, kaob ära, siis otsi või Nevskilt, ei enam uut saa.

Joosep teab, et maailmas ei jagata head kunagi üheldasa. Ja tänaseks on tema müügiõnn jälle kõrvalt mehe kasuks läinud. Ta jätkab meenutamist, millal paremini ka vedanud:

«Kui hommikul kolme-nelja paiku saad koormaga Narva, siis väravavaht laseb ikka turgu sisse. Aga turulisi ei lase. Siis ostjad ronisid üle aia, ja me olime autoga juba kella kaheksaks hommikul kodus tagasi. Nad on nii kavalad, et viskavad põrsakoti ees üle aia teiste kätte, muidu ei jaksa üle ronida.

Teinekord käis miilits, ei lubanud enne seitset müüa. Pimedas müüte, teid petetakse rahaga ja siis tulete miilitsasse kaebama. Sellepärast muidugi ka, et turg ei saa platsiraha, kui enne algust juba tühjalt tagasi sõidad. Siis tegi nii, et laskis koormaga sisse, aga võttis passi panti ja märkis põrsaste arvu üles.

Narvas osteti kevadel paremini. Siis tulid Venemaalt ostjad, kui varem said kohale. Hiljaks jäid, siis tasunud proovidagi. Kell seitse olid hakkamas, siis nad kohe tulid. Pärast käib mõni üksik ringi, kott kaenlas, aga need valivad.

Ükskord oli kakskümmend autot põrsaid. Mõtlesime, et midagi pole teha. Läksime edasi Lantsi, Venemaa jao sisse. Seal saigi ruttu lahti... Toppis kolm põrsast mootorratta külgkorvi, naine istus korvis teistpidi, jalad üle ääre.»

Otepää mehest pole kaasarääkijat, tema silm käib ikka eduka naabri kahaneva kotihunniku poole. Kui üsna lõpp näha, läheb teeb ettepaneku:

«Ma tõstan oma kotid ümber ja müün sinu platsil sama rabinaga edasi.»

«Aga võib-olla nägu ei meeldi,» ütleb Joosep Lepp. «Tal koht sisse töötatud, eks müügu ise sinu omi ka.»

«Ma olen väsinud,» ütleb parempoolne Otepää mees, turuhaldja tänane soosik.

«Müü need ka,» käib teine Otepää mees peale. «Saame ühes minema. Kus ma üksi jään siia. Ei tunne linna ka.»

«Ega mina ka tunne,» tunnistab Joosep Lepp, nagu see kedagi huvitaks.

«Ma maksan sulle saba eest,» kaupleb pahempoolne Otepää mees.

«Sul hea käsi, müü see Leningradi turusaba oma kartuleile takka järele,» soovitab ka Joosep.

«Palju maksad?»

«Teen pudeli.»

«Nõus, eks sa müü mu platsil edasi.»

«Aga kui saba ära pudeneb, oled pudelist ilma,» ütleb vasakpoolne.

«See pole enam minu süü.»

«Ikka müüja süü, kvaliteetne saba ei pudene,» arvab vasakpoolne. «Müü ise edasi.»

«Palka maksad?» kaupleb parempoolne Otepää mees veel lisatasu. Ja tal on tõesti vedamise päev; vasakpoolne lubab müüjale tunnipalka, topelt müüriladujatasu. Ise hakkab kartuleid kätte andma, et kiiremini läheks.

Turu lõpuks on kahe Otepää mehe kartulid otsas. Aga Joosep Lepp seisab niisama targalt kui eile.

Õhtu võõras kõledas ruumis võõras keeles lärmavate meeste kõrval on kahekordselt nukker. Joosep tunneb end siin suures linnas turuhoone all nagu äratõugatu.

7. peatükk

Tänased loengud on läbi ja esimehed vajuvad tiheda tropina pikka internaadikoridori. Ainult osa pudeneb ustest tubadesse, enamik jääb koridori edasi arutama kõhetu prillitatud lektori käitumist. See Tartu mees oli oma programmis nii kinni, et ei kaotanud hetkekski rahu ega loengu joont. Kuulajad püüdsid küll talle selgeks teha, et see pole põllumajanduse akadeemia, vaid Kehtna kolhoosiesimeeste täienduskursus, et siin võib vahel õppeprogrammist üle nurga lasta, kui asi nõuab.

«Pani päeva nahka,» kahetseb «Oleviku» esimees Ants Ernesakk.

«Kus on iseloom,» kiidab jõuka kolhoosi esimees Harju rajoonist, «kuus tundi loeb põhuheksleid. Mu lehmad ei nuusutakski neid, kui ette annaksin. Mis sina arvad, kuulus esimees?»

Kuulsaks nimetatu, pikk, siniste silmadega esimees arvab:

«Lehmale anna ristikut.»

Jõukas esimees Harjust räägib kõva häälega:

«Käisime kümne mehega Moskva taga põhuheksleid vaatamas. Aastalüps tuhat nelisada liitrit.»

«Palju sul on?» küsib Ants Ernesakk.

«Pane julgelt pool otsa ja siis kaupleme edasi.»

«Kui heinad käes, mis siis viga,» muutub Ants Ernesakk mõtlikuks. Ta tuli siia nädalapäeviks maad kuulama, kas kursustele tasub kunagi tulla.

«Kuulus esimees, kuidas sinu vahekord ökonoomikaga on, kas jäi ikka segaseks?» küsib jõukas.

Kuulus aga ei häbenegi oma väikest haridust ja vahekorda ökonoomikaga, mis pole üldse segane:

«Mul maailm must silme ees, ei mina saanud aru, kuidas see rentaablus käib. Ja õige mul vaja rehkendada, peaasi, et kolhoos omadega välja tuleb.»

Jõukas kiidab:

«Kunst mees oled, et põhja ei käinud. Algusest peale ametis ja järjest ülesmäge. Kunst mees.»

«Mina ei hakka siin koolis aega viitma. Kui Lätisse ekskursioonile lähevad, tulen kaasa, aga loengule ei jää,» teatab kunst mees. «Võtku maha, kui tahavad.»

«Praegu enam nii kergel käel ei vahetata,» arvab Ants Ernesakk. «Püüavad õpetada nagu suudavad ja hoiavad paigal, et saaks juurduda. Hariduse pärast ka maha ei võeta, kui muidu esimeest on.»

«Häda muidugi, et kõik ühesuguseid loenguid peavad kuulama — on sul kuus klassi või akadeemia haridus.»

«Ma hakkan ahju kütma,» teatab Ants Ernesakk, «tuba on külmaks läinud.»

Ahjusuud on koridoris. Tubadest ilmub teisigi kütjaid. Algab Kehtna kooli päevakava kõige huvitavam aeg, videvikutund küdevate ahjude ees. Ernesakk seab end väreleva tule kumasse istuma. Siin kuuleb kogemusi, mis vahel kuluvad päris marjaks ära. Siin müüakse tõusigu ja lehmi, viljaseemet ja jumal teab mis veel. Ainult tuhamägi on Kiviõli mehele veel kätte jäänud. Siin kuuleb inimeste omavahelisest läbisaamisest, vahekorrast spetsialistidega, suhetest ülemustega. Terve diplomaatia. Filigraanne töölõik kolhoosiesimehe igapäevas.

Vahel läheb meeleolu süngeks, meenutatakse neid paiku, kus metsavennad on maa-aktiivi elu kallale kippunud.

Ennustatakse tulevikku, mis igale paistab erinäoline.

«Meil vabariigis said aru, et kolhoosidega on kas elu või surm. Otsiti mehed välja ja pandi etteotsa,» jätkab Harju jõukas teemat, kui ka end ahjupaistele istuma seadnud. «Ükskord müts maha nende ees, kes kolhoosi üles viivad.»

«Kuulsin ise, kui minister ütles väikeses ringis, et kolhoosiesimehe koht on üks raskem koht üldse. Rootsis on mõisavalitsejale varustus-turustus vaid üksainus telefonikõne. Kõik tuuakse koju ja viiakse kodunt — selleks on eriettevõtted. Seal sina nimeta ainult. Meil aina võitle.»

«Peale selle oska inimestega, et nad sind poole palgaga teeniksid,» lisab Ants Ernesakk. «Ainuüksi sõna «kolhoos» on nagu tont.»

«See on õigus,» kinnitab jõukas Harjust. «Ma meelitasin head seppa sovhoosist üle. Oleksin maksnud neile naisega kahe peale tuhat rubla palka kuus rohkem. Näe, ei

tulnud — naine pole nõus, ei taha kolhoosi nime kuulda. Tema kolhoosnikuks ei lähe.»

«Meil üks vanaätt, Talumiste Toomas, ütleb ikka: kolhoosnik on jo alatu.»

«Ja sa pead nendega hakkama saama,» ütleb Viljandimaa mees.

«Kus saab, tuleb huumoriga võtta,» teab Ants Ernesakk oma kogemustest. «Oma närvile ka parem — naer ei kuluta nii kui viha. Löö ühes tantsu ja ole rõõmus.»

Kuulus esimees lisab:

«Meil on naaber: vanad naised, viis joobnud meest ja — «Kalevipoeg»».

«Meil on uusmaasaajaist üksainus kolhoosi tööle jäänud. Teised on läinud. Ometi anti neile kunagi suure käraga maad. On jäänud vanad talupojad, kellel juured maas ja keda vahel elu hinnaga kodunt välja ei kanguta. Nende õlul me tõuseme, kui tõuseme,» püüab Ants Ernesakk asja arutada.

«Aga juurdelõikesaajad?»

«Need olid enne juurdunud.»

«Üks kolhoosiesimees tuli Märjamaalt Keskkomiteesse ja ütles: ma olen suurepalgaline riigi metsavaht, aga ma ei taha olla; tööle ei tule, sõidavad puutelgedega vankriga. Kõik kasvab võssa,» teab jõukas Harjust rääkida.

Viljandimaa mees on üldisest hoost kaasa kistud ja kiitleb:

«Ma tean oma kolhoosis ka, et välja ei tule, aga huvi pärast tahaksin vaadata, kuhu lugu läheb.»

Ise naerab pealekauba, nagu oleks minnalaskmine see suurim tarkus.

Jõukas Harjust ütleb mõistaandvalt:

«Meil rajoonis oli ka üks esimees — miilitsakooli õpetaja, jurist. Karjanaised võtsid ta juba nädala pärast ametist maha. Lehmad olid karjamaa värava esise mullale tallanud. Tema siis õpetas naisi: kihutage lehmad kaugemale, et nad mulda ei sööks ja paha ei tuleks.»

«Meil üks lendas naise pärast,» jutustab kuulus esimees. «Ta naine oli järjest purjus, töllerdas iga jumala päev juhatuse hoone ees. Rahvas võttis maha, et kui naisest jagu ei saa, mis siis kolhoosist.»

«Mõni esimees keksib kergel jalal kaasa kõnede, luba-

duste ja määrustega, aga pärast on soss. Siis on süüdi kõik teised, ainult mitte tema,» lisab Ants Ernesakk.

Jõukas Harjust toob veel elust näite:

«Üks meil võttis hiljuti suured kohustused. Lehes oli pikk jutt ja esimehe pilt suurelt, nägu naerul. Praegu ütleb: nüüd panen takka, kas tõuseb või vajub, nüüd vaadata ei saa. Paneb takka, ajab paepealselt heinamaalt mulla kokku ja müüb Tallinna heakorrakontorile ja suurele staadionile maha. Temal aega vaadata ei ole, pärast tulgu või veeuputus.»

«On vist inimpõlve töö, et Eesti küla kolhoosiks teha.»

«Vastseliina läks uus esimees, tema esimene ametlik jutuajamine toimus papiga. Kõik kolhoosi kümme siga läinud kirikuaeda tuhnima.»

«Meil koosolekul alla viiekümne on poisikene.»

«Ei see veel määra. Näe Tuula kolhoosis noored läksid minema, vanad võtsid kätte ja jõid päris rikka kolhoosi maha,» ütleb jõukas. «Minu kolhoosis aga on nii, et mida rohkem palka saavad, seda vähem joovad. Raha najal tekivad eluplaanid — auto, maja, laste koolitamine.»

«Juhtub paar kärnast lammast sekka, võib kogu kari minna.»

«Meil pole veel viga,» tuleb jõukas eelmise teema juurde tagasi, «aga naaberrajoonis vahetatakse esimehi kui karjapoisse. Eks nad meil näe ka, et esimees on vahel nagu tules — haamri ja alasi vahel.»

«Meie rajoonis praegu ka muudkui praagitakse ja praagitakse. Ega keegi naljalt ei taha tulla esimeheks. Meilt võeti Raisma maha, aga Pärnu mehed panid esimeheks — teeb imet, nagu kuulda. Töömees, asjatundja, inimestega oskab... Meil üks naine oma kapriisidega keerutab seda rajooni elu. Kes targem, see laseb rajoonist varvast.»

«Esimees valitakse kaheks aastaks, aga peaks korraga viie aasta volitused pihku andma,» ütleb Ants Ernesakk. «Las viib viisaastaku ellu ja näitab, mis suudab.»

Kuulus on mures:

«Kümme protsenti esimehe jõust läheb isiklike vaenlastega võitlemiseks. Kes tahab kohalt lahti kangutada, kes lihtsalt loobib kaikaid kodaraisse. Kõigi meele järgi ei saa kunagi olla. Ühel on isiklik huvi mängus, teisel väikekodanlik kadedus, kolmas on kolhoosivastaste pime tööriist. Oi kaebekirju, mis meie kõigi peale on kokku

sepitsetud. See peab omaette suur arhiiv olema, kuhu need kaustad ära mahuvad.»

«Kümme protsenti võitlusele, kümme varustamisele, kümme turustamisele, kümme joodikutega jagelemisele, kümme traktorijaamaga vägikaika vedamisele ... ja mis kõik veel,» loetleb Ants Ernesakk.

«Ja polegi kolhoositöö jaoks esimeest,» on jõukas nõus.

«Võtsin agronoomi ja zootehniku ametisse. Aseesimees on kinni kohtuskäimisega ja kolhoosi peal õiguse tegemisega. Kohalik mees, temast on suur abi.»

«Mõistusega mehi on appi vaja.»

«Ega praegune põhikiri pole enam kolhoosielu aluseks,» ütleb Ants Ernesakk. «Praegu tuleb kolhoosi juhtimisel tugineda seadusandlusele ja mõistusele. Uut põhikirja oleks vaja, mis oleks seotud seadustega ega koosneks loosungeist.»

Kuulus küsib:

«Sa, Ernesakk, oled tark mees, miks su kolhoos kehv on?»

«Anna aega atra seada.»

«Ta ei usu lehmadesse, sõidab seaga.»

«Ärge riidu minge,» asub Harju jõukas vahemeheks.

«Nii palju kui on kolhoose, nii palju on erinevaid olukordi. Kanged mehed olete mõlemad: üks, et alla pole käinud, ja teine, et sitast saia loodab teha.»

Tuli võbiseb ja lõgistab ahjuust.

«Ma ei tea, kuidas teil, aga mina vaidlen traktorijaamaga,» viib Ants Ernesakk jutu mujale. «Ma tahan sellest kevadest peale traktoribrigaadi juhtimise kolhoosi kätte võtta.»

«See on ju peaaegu vastane, kes traktorijaama julgeb kiviga visata,» ütleb kuulus vahele.

Ants Ernesakk jätkab:

«Mulluse töö eest maksime traktorijaamale kakssada nelikümmend tuhat rubla. Traktoribrigaad täitis plaani sada kümme protsenti, hoidis neli tonni kütet kokku ja sai riigi rahast preemiat. Kirjade järgi parim traktoribrigaad, aga kolhoosis kõige kehvem saak. Ja kolhoosniku normipäevatasu madal.

Usute või ei, ma arvestasin välja: kiirel tööajal sai traktoribrigaadi brigadir kolmkümmend kolm korda suuremat kuupalka kui kolhoosnik normipäevade eest. Tahan briga-

diri abi ja arvestaja-tankija töökoha ära kaotada. Brigadir alluks otse kolhoosile. Traktorijaam vaidleb vastu, aga ma ei taha jätta.»

«Sul on julge mõte. Sa kõigutad alustalasid.»

8. peatükk

Milline ilus lõikuseilm! Ants Ernesakk tunneb end noorena. Vilja pärast võiks isegi vilet lasta, see kasvas hea. Ületab lootused. Kes oleks võinud arvata, et ta juba teise suvega viib saagid normaalsele tasemele. Heina koguti kaks korda rohkem kui mullu. Lisatasu meelitas rahva heinale. Viljakoristusega ei jää ka muud üle kui lubada suurt lisatasu. Tähtis on, et saaks suurema osa hobustega koristada. Kombainiga läheb nii palju kaduma, et ei teagi päris, kas temast on rohkem kasu või kahju. Anna rahvale lisatasuks osagi sellest, mis kombain kaduma laseb minna, siis saab vilja ilusasti salve. Kui nad aga välja tuleksid ega jooks nii palju.

Kontori akna all murus ilutseb väike ümmargune lilleklump. Ants Ernesaki tähelepanu köidab juba eemalt üks isemoodi laager selle ümber. Mehed selitavad sõõris, pead lillepuhmas ja jalad eemal. Otsekui oleks üks suur kirju õis, mille südamikuks lilleklump ise, õielehtedeks aga tema ümber mõnulevad mehed.

Ants Ernesakk aeglustab sammu, sest mis sa sellisel puhul äkki öelda oskad. Ta kuuleb Oadu Pansot rääkimas:

«Tegin meski vanaema riidekirstu. Tihendasin küll praod rukkijahutaignaga ära, aga lekkima hakkas, vedelik jooksis välja. Läks kaotsi see kirstutäis viinaväge... Isa mul rääkis, et vanasti esimese sõja ajal olnud sellised viinad, mis neli korda läbi aeti. Ei praegu ole seda kannatust — ajad kaks kord läbi ja paned nahka.»

Joosep Lepp punetab ja on näost naerul, nagu ikka, kui pea soe, ilmamured ja Kaada meelest läinud. Ta kinnitab:

«Vanast olid viinad jah. Mõni pani madarajuuri hulka või piparmünti.»

«Mõnel tuleb esimese ajamise pealt juba päris hea, ainult seda lahjat lõppu ei tohi siis sisse lasta,» teab Leenard Rinne.

Oadu kiidab vana aega:

«Isa rääkis, et esimese sõja ajal olnud kanged inglise või ameerika sigarid. Üks vanamees Setumaal näidanud peeruga tuld — nad olid seal öömajal —, saanud selle eest kolm sigarit ja jäänud hunnikusse.»

«Kaheksateistkümnendal aastal toodud Soomest paberosse, mille tubakas pooliti humalaga,» ütleb Joosep Lepp. «Kahekümnendal aastal antud sõdureile tubaka asemel kanepiaganaid. Vanem vend rääkis.»

«Jõudu, mehed, mis magamine see ilusal viljaajal?» ütleb Ants Ernesakk otse Joosep Lepa jalge juurde astudes.

«Viska ka vintsu, ära uhkeks pea,» pakub Oadu Panso.

«Kellel nüüd puskarilaar valmis sai?» küsib esimees.

«Ega esimees ostma pea, tema jaoks jätkub ilmagi,» lubab Oadu Panso.

«Sul enesel, Oadu?» taipab Ants Ernesakk. «Mehed, maast lahti. Präll, mis sa põõnad?»

«Ma magasin juba eile aia ääres kui üks aampalk,» kelgib väike Präll pehmel keelel.

Oadu ärskab:

«Mina jälle läksin mööda ja vaatasin, et riidetorp maas, et vist kolhoosi hobuse kaerapeakott, mis üleeile ära kadus.»

«Kas te tööle ka ei lähe?» sekkub esimees.

«Hea raha eest küll,» kiidab Leenard Rinne.

«Kehva raha eest tasu liigutada. Parem pikali maas energiat kokku hoida,» ütleb uusmaasaaja Lukas Liiv oma tarkusest otsa.

«Ma räägin viljakoristusest,» ütleb esimees. «Maksan viljakoristusel kõva lisatasu, annan teri. Nagu heinaajal heinaga tegime.»

Leenard Rinne on kiusuhoos:

«Sa ju külvasid kevadel maisi, kust sa vilja korjad?»

«Esimees, sa rendi mulle üks hobune kolmeks-neljaks päevaks,» ütleb Oadu Panso vahele, sest temale pole praegu kasulik esimeest vihale ajada. «Lähen põrsalaadale, Pille pulmade jaoks vaja raha teha.»

«Tule niida nädal vilja, saad pooleks nädalaks hobuse,» soostub Ernesakk. Tal on Oadu Pansoga omad jutud ees, pole mõtet teda okkaliseks ajada.

«See asi annab mõelda.»

«Kosta, sa tuled ka lõikusmasina peale?» jätkab esimees pinnimist.

Präll vastab Kosta eest:

«Ei tema ahjust tule. Saab osmi uuesti püsti, siis hakkab jälle kolhoositööl käima.»

«Lauda ehituse juurest annan materjali, tehke Kosta maja korda,» lubab Ants Ernesakk.

Kosta tõstab silmad. Sest viimasest esimehest pole kuulnud, et ta oma sõna sööks nagu Priidu Suurim.

Joosep Lepal hakkab sellest lillepõõsa ääres pikutamise loost veidi piinlik. Näe, Ernesakk tuli joodikute juurde ega pistnud lõugama. Räägib nagu meestega.

«Ma lähen Kostale appi, kui asi nii.»

«Selge,» ütleb Ants Ernesakk. «Aga Oadust ma ei saa päris aru. Paistab, et võtad siin kolhoosi ühisüritustest osa. Kas astusid juba kolhoosi või?»

«Õõh, õõh!»

«Ma imestan, et kõik need Priidud pole sind ära viia lasknud. Korralikus kolhoosis oleks sinusuguse jaoks ammu paragrahv leitud.»

«Kust põrgust me seda head kolhoosi saama peaksime,» ohkab Oadu. «Näe, ajame ühe kehvaga läbi ja elame kuidas oskame.»

Ants Ernesakk on ammu taibanud, et jõuga ei tasu Oadu Pansot kangutama minna. Mehed oleksid mõttes kohe tema poolel. Moraalne kaotus jääks esimehele. Härbert Junnovil on mingisugune seljatagune, Oadu Pansol on seljatagune, Kosta Jansist rääkimata. Ainuke, kellel pole seljatagust, on väljast tulnud esimees Ants Ernesakk. Tema peab selle enesele looma. Ja just neistsamadest Oadudest ja Kostadest. Ja kui nemad astuvad kolhoosipõllule, siis on see peaaegu sama, et astuvad esimehe seljatagust kindlustama.

«Oadu, ole mees ja ütle tõsiselt, kuidas sina oma tulevikku ette kujutad?»

Oadu vastab kohe oma lillepõõsast:

«Kasvata või põrsaid, peaasi, et sa neid hingega kasvatad, siis käid siin maailmaprahi sees ikkagi asjaliku putuka ette.»

Ants Ernesakk tunneb, et praegu on sobiv aeg Oaduga jutte sirgemaks ajada. Tuleb muidugi arvestada, et see meeskond on enamasti tema seljataga.

«Jah, põrsastega sa oskad, ma tean. Tean, et sa andsid siin rahvamajandusele üksi rohkem põrsaid kui suur «Oleviku» kolhoos. See oli muidugi põllumajanduse tõstmise seisukohalt kiiduväärt. Oli, aga nüüd võtab «Olevik» jalad alla ja meie võimalused on hoopis teised kui sinu omad. Nüüd saab meil olema sadu peekoneid — kus kulub põrsaid ära!»

«Oadu käis uut sigalat vaatamas,» teab Joosep Lepp öelda.

Ants Ernesakk jätkab:

«Kui sina, Oadu, oma teadmistega kolhoosi seafarmi juhataksid . . .»

«Siis tuleks põrsaid, et pane või pihk ette,» ennustab Joosep Lepp.

«Oadu, võta õige kolhoosi sead ja söödad oma hoolde, vaatame, mis siis tuleb.»

Oadu Panso keerab end kõhuli ja kiidab mõnusal häälel:

«No küll tuleks viina . . . Peaks sigala kõrvale vabriku jaoks päris hoone ehitama. Head kartulit on ju kahju sööta. Aja enne aparaadist läbi ja ülejäänud praak vii sigadele. Ega see tibake tärklist, mis viinaks läheb, teeks sea sees suurt imet ära. Aga vaata, mis tempu seakartuli viin meeste sees ära teeb!» Oadu viitab maas lamavatele meestele nagu näitlikule agitatsioonile. «Tuleb niisugune trall ja lull, et hoia piip ja prill.»

«On nähtud, et mõne teeb sekka seaks kah,» tähendab Joosep Lepp.

«Jääd nõusse?» käib Ants Ernesakk peale.

«Pole ma midagi öelnud.»

«Aga kui ma su eraettevõtte ära keelan?»

«Siis ma võtan oma eesrindliku Minna ja lähen kolhoosist minema.»

«Küll tuleb aeg, kus sa sellega esimeest ei hirmuta.»

«Siis jääme ootama.»

«Ma mõtlen, et me lepime enne kokku.»

Oadu hingele ei anna asu see väike ähvardus, mis esimees hea jutu sekka poetas. Ta seletab:

«Ma tunnen sea hingeelu. Inimene tahab, kus parem, aga siga, kus porisem. Ja ühtemoodi nemad toimivad, kui võtta sealt pori või inimeselt hea. Ega te pole kuulnud, mis juhtus Tallinnas Karja tänaval? Üks linnamees hakkas vannitoas siga kasvatama. Pani vanni, pidas puhtust,

mustuse laskis klosetist alla. Aga te teate, missugune on linnamehe vannituba: valged glasuurseinad ja kõik. Käerauad nikkel keik, nagu ütles Mustvee mees Narva-Jõesuu suvila kohta. Kahhelkivi ja email läigib ümberringi. Miske võis olla sea tunne! Ei harjunudki siga. Ükskord, kui pererahvas ära, murdis täies jõus elukas puuresti eest ja põgenes elutuppa. Seal oli aken lahti, ronis aknale ja ... kolmandalt korruselt kukutas end lartsti kivitänavale. Lartsti ja jalad sirgu — ei kõssanudki enam. See linnasiga sai enesetapuga hakkama. Iga sea jaoks olgu ikka oma aadik.»

Ants Ernesakk ei tee välja, peab oma joonest kinni:

«Oadu, mõtle järele. Mõni teine, niisama taibukas kui sina, on «Olevikus» juba imet teinud. Leenard pikutab kontorimurul, aga tema naine on kolhoosile kullatükk.»

«Minu mutrikene ka!» on Oadu veendunud.

«Seda ei saa salata, naise valimisel olite küll targad mõlemad,» kiidab Ernesakk, «aga kolhoosiga... Sina, Oadu, võid ka ruttu kuulsaks saada. Maali Rinne juba läheb oma kanadega Moskvasse näitusele.»

«Ega veel tea,» loodab Leenard Rinne. Ei meeldi temale see esimees oma maalitamisega. Maali ees ja Maali taga, muud polegi enam kuulda. Maali ka nagu mõni plikatirts, pea Ernesakki täis. Nüüd leidis selle ainsa õige mehe maailmas. Leenard ükskord purjus peaga juba partsatas, et eks ta mingu siis oma Ernesakile mehele, kui see nii hea ja tark on. Kudrutavad nii kui... Leenard Rinne sülgab suures vihas hea läraka.

Ernesakk ei märka purjus kolhoosniku hingeheitlusi ja räägib oma juttu:

«Jah, juba on kindel, Maali läheb Moskvasse. Ta sai kakssada kümme muna kana kohta. Ma ka algul ei uskunud, aga tuleb välja, et see on üleliiduline pomm. Meie Maali Rinne on kõigist kolhoosi kanatalitajaist kõige rohkem mune kana kohta saanud. Ainult et tal on vähe kanu, viissada kõigest. Aga pomm on ikkagi.»

«Palju tal veel kõrvale veeres,» ütleb Joosep Lepp.

Esimees paneb käe südamele:

«Ma võin Maali eest vanduda, et ükski muna pole kõrvale läinud — sellest ajast, kui me otsustasime rekordi peale välja minna.»

«Palju nad mujal saavad?» küsib Joosep Lepp.

«On kolhoose, kus saavad ainult kakskümmend muna aastas. Kuue-seitsmekümnega on juba eesrindlased.»

«Jaanuaripleenumil seati tulevikuülesanne kuuekümnendaks aastaks: sada kümme muna kana kohta,» segab Präll end vahele. «Kahju, et mul seda lehte kaasas pole.»

«Kas nii vähe?» imestab Joosep Lepp.

«Võib olla küll,» tuleb esimees Prällile appi.

«Mis, sa ütlesid, et kakssada kümme on Maalil?» pärib Oadu Panso kinnitust.

«Jah.»

«No selle kana tagumik peab küll tuline olema, kust nii palju mune välja tuleb,» ohkab Oadu.

«On oskaja inimene,» kiidab Ernesakk. «Kurtnast sai toodud kõige paremad tõutibud. Spetsiaalse söödaratsiooni koostasime. Vastav valgusööt — värske kala, kalajahu, silo, mitmed terad, vitamiinid. Ise käisin Riias nisu vastu vere- ja lihajahu vahetamas... Oadu, sinu seafarmi seaksime ka korda.»

«Naisi on kerge võrgutada,» pomiseb Leenard Rinne, «aga Oadu on mees omaette.» Oma naist peaks iga mees selliste väljast tulnud karvajalgade vastu kaitsma, aga Leenard pole kedagi kunagi löönud. Villas Vook ka välgutas Maali peale silmi, aga temaga läks õnneks. Nüüd võtab Ants Ernesakk vägisi oma silma all naise üle. Läheb ise Riiga. Ise oonukene niikui... Leenard kisub vihas maast rohtu ja viskab eemale.

«Leenard võib oma naisele uhke olla,» valab Ants Ernesakk teadmatusest pipart haavale. «Küllap Maali loodab, et tema Leenard põllul niisama tublilt töötab. Praegu on võimalik kõva lisatasu välja lüüa.»

«Leenardil sellepärast ei jätkugi töö jaoks jaksu, et tal see Maali on,» naerab Präll.

«Õõh-õõh.»

«Vat sinul endal pole kerge,» vastab Leenard samaga.

«Õõh-õõh.»

«Sul on veel Leenu hingearmukene.»

«Kui Pläralära Leenu nüüd Prälli ka vaikseks räägib, siis polegi Jändjas enam jutumeest,» arvab Oadu Panso.

«Õõh-õõh.»

«Kas pleenumil ei öeldud midagi?» kiusab Oadu edasi.

«Mis te väiksema kallale,» tõrjub Präll.

«Kuule, Oadu, ega sa kolhoosi seafarmiga tühjast pai-

gast ei alustaks,» püüab esimees asjast rääkida. «See Leenu Jans on peekonitega õige joone kätte saanud. Ma ei imesta põrmugi, kui tema ka tuleval aastal näitusele läheb.»

«Pläralära Leenu? Õõh-õõh.»

Ega nendega pole mõtet täna pikalt jagelda. Ära sai öeldud, küllap paneb mõtlema. Ants Ernesakk pöördub kontori poole.

Keegi end istuma ei aja, au ei luba esimesena mängust välja astuda.

Ants Ernesakk leiab oma laualt telefonogrammide kaustiku avatuna. Ta loeb.

Telefonogramm nr. 89
«Oleviku» kolhoosi esimehele

Kolmap. algusega kell 11.00 toimub rajooni kultuurimaja ruumes rajooni TSN Täitevkomitee saadikute viies istungjärk soovitatava päevakorraga raj. TSN Täitevkomitee tööst. Kindlustage enda ja teile alluvas ettevõttes töötavate raj. nõuk. rahvasaadikute osavõtt ülalnimetatud istungjärgu tööst.

Allk. Raig
Võttis: Vainu

«Esimees on kõigi jooksupoiss: tee, kindlusta, täida, organiseeri, teata, tule, ära tule, mine, ole, ära ole...» toriseb Ants Ernesakk omaette. «Igaüks arvab õiguse olevat üht tühipaljast kolhoosiesimeest käsutada. Vabataht-lik tuletõrje, spordiselts, komsomolikomitee — kõik käsutavad telefonogrammidega. Oled nagu õuepeni, keda ässitatakse, kui mõni pisiasi meelde torkab. Vili hakkab varsti kõrde varisema, mehed õues lillepeenral pikali. Tuleks mõni telefonogrammitaja ja prooviks siin ühe päevagi ainult viljalõikusega hakkama saada.»

Väljas tuleb meeste juurde kolhoosi autojuht Juns Jans. Kolhoosi uus auto on nüüd tema käes. Puhtam töö kui traktoril. Juns Jans kuulutab tõsiselt:

«Teel on üks äpardus juhtunud, tulge appi. Võrumaa mees läks tohukoormaga kraavi, tulge lükake välja.»

«Mis sa jansid.»

«Tõesõna, auto on kraavis.»

«Miks sina jala käid, kui teise mehe koorem kraavis?»

«Jäta oma junsjanssimine, räägi vahel mehejuttu.»

«Kui läheme, siis viimane kui üks,» ütleb Oadu Panso tõustes. Kosta poega peab aitama. Ja nii on korralik põhjus ära minna.

*

Maali Rinne on sarmikas naine, mõtleb Ants Ernesakk. Ostis endale univermagist uue peäräti, ja sugugi mitte maitsetu. Kus on lugu, ligi kaks aastat tööta kolhoosis, aga pole aega olnud märgata, et Maali on ka naine, kes võib mõnegi pea segi ajada. Too ta Moskvasse, istu temaga Gorki pargis pingil, alles siis hakkad nägema. Ja kambajõmm on ta ka. Leidlik ja väsimatu. Pärib aina oma paviljoni inimeste käest, mida Moskvas veel ja veel näha võiks. Ega vist üksi oleks viitsinudki nii palju kontsertidel ja näitustel ringi käia. Siit eemalt vaadates tundub, et kolhoos on nagu umbauk, kuhu matad end koos kõrvade ja silmadega. Loobud enesest ja elad ainult kolhoosile. Teater ja kino ei tõmmanudki enam. Raamatu lugemiseks pole aega. Siin Moskvas avasta neid asju nagu uuesti.

Maali Rinne toob kolm jäätist. Kolmanda saab Kose kandist kolhoosiesimees Võrro.

Ernesakk paneb käe ümber Maali lihaseis piha ja naljatab:

«Mis meil kahekesi Moskvas viga oleks — kui ei lähekski tagasi?»

«Sa oled kroonu tööl, küll sind üles leitaks,» arvab Maali Rinne.

«Aga ega muidu viga oleks?»

Silmad Maali Rinne tõmmus näos naeratavad päris kelmikalt, kui ta end esimehe poole pöörab.

«Mis me täna veel teha jõuame?» küsib Võrro.

«Ega enam jõua midagi, tuleb hakata filmi minema,» arvab Ernesakk.

«Paar päeva veel.»

«Propaganda värk, välismaa jaoks teevad, võõpavad roosaks,» arvab Ernesakk.

«Filmitegemine, see on nende töö, miks sa nii ütled?» vaidleb Maali ja tuleb samas uuele ideele: «Lähme karusselliga sõitma.»

«Ega me lapsed ole.»

«Aga küll tahaks olla.»

«Mis sa, Võrro, arvad? Kas läheme Maalile seltsi?»

«Seal pole midagi, ma istun vaatan.»

«Paistab, et seal ei jaksa keegi püsima jääda, kõik paiskab äärde, kui täistrukk peal.»

«Küll jaksaks,» arvab Võrro, turske esimees.

«Seisame keskele, seal on hoog kõige väiksem,» kaalutleb Ernesakk.

«Maali, kas jääd püsti?» küsib Võrro.

«Mind pole ükski mees pikali lükanud. Ikka ise tean, mis teen.»

Ernesakk ulatab Võrrole käed.

«Hoia nüüd kõvasti, siis ei lenda.»

Maali ütleb:

«Võrro on nii jäme, et tema viib oma hooga meie mehe ka kaasa.»

«Me oleme esimehed, mis see vilets karussell meiega teeb, kui kolhoos pole teinud,» toetab Võrro jalad harkis maha.

Ümmargune põrand läheb tiirlema, võtab järjest suurema hoo. Maali kallutub tugevasti keskpunkti poole, siis laskub kükki, et kätega ka toetada.

Ernesakk kuuleb Maali kilkamist ja vaatab. Maali veereb nagu kera ja jääb vastu ääreseina abitult siplema. Maali lopsakad reied välguvad, aga tiirlemishoog surub sellise jõuga, et ei jaksa kuidagi kleiti kohendada.

Ernesakk surub hambad kokku ja pingutab hoida. Hoog kisub kumbagi meest vastassuunas. Veri valgub küünte alla, nina on sinine peas.

«Enam ei aita,» hüüab Võrro, kui nad ühise puntrana Maali kõrvale maanduvad.

Ratas peatub. Maali naerab ja naerab. Tulevad maha, Maali lõkerdab naerda.

«Nagu koorelahutaja: kogu mandi kogub äärde,» ütleb Ernesakk.

«Ma kohe läksin nooremaks,» naerab Maali Rinne. «Nüüd teeks koerust edasi.» Ta haarab mõlemad esimehed oma käevangu ja aina naerab. «Mul nüüd kaks kavaleri. Seda pole elus olnudki. Mul ikka kas ainult üks või siis terve kari neid.»

*

Leenard Rinne helekollane õlgkaabu hakkab juba kaugelt silma. Kontori lasipuu juures Bernhard Lõõbe vankri ümber kogunenud mehed kommenteerivad seda tulemist:

«Täna kaabu kõigub.»

«Mees oli nagu haige.»

«Maalita ei oska tema sammugi.»

«Aga enne sa ütlesid, et Maali teda kurnab.»

«Kurnab muidugi, aga see kümme päeva oli Maali koos esimehega ära.»

«On nii armukade?»

«Kuidas veel. Ega ta kainet päeva näinudki.»

«Nii kaugel kodust ära, eks seal või kõike juhtuda.»

«Ernesakist nüüd ei usu.»

«Oleks Villas Vook, tema ikka käis metsa vahel sorti tegemas, kui mõne kätte sai.»

«Tere, tere, külamees, kust sa nii lontis tuled?»

Mees ei tõsta väsinud silmi, aga pakutud pudeli võtab sõnatult vastu.

«Kas Jändjas rukis lõigatud?» küsib Bernhard Lõõbe hoopis erapooletult.

«Varsti pole enam midagi lõigatud. Esimees laseb Moskvaid pidi ringi, kes siin enam juhib. Varsti võetakse see Ernesakk ka maha. Ptüi!»

«Esimehele peaks üle kõrvade andma, näe, mul pole naelu ehituse juures,» ässitab Lõõbe ja annab pudelit, sest täna võib nalja saada.

«Kakluse eest võib miilitsa kätte sattuda,» hoiatab Präll.

«Minu pärast kas või vanglasse.» Leenard Rinne keerab vihaselt oma õlgkübarat peas ringi. «Naine on mul kodus väsinud. Treebutatakse naist maailma pidi.»

«Jaa, siis on elu sassis,» teeb Bernhard Lõõbe hirmus tõsist nägu.

Präll osatab teiselt poolt:

«Esimees olla kolhoosi munade eest hirmsasti kiita saanud, pandud filmigi, kes teda maha hakkab võtma! Sinu Maali najal püsib edasi.»

«Mõni mees, naiste seeliku taha hoiab,» põlastab Leenard Rinne. «Nüüd juba on Pläralära Leenu oma peekonitega õhinas. Minna Pansole mehkeldas tõugrupi lehmad kokku, see on varsti üle maa eit.»

«Sinu Maali juba ongi, näoportree Moskvas näitusel ja välismaal vahivad teda filmis.»

«Tõsist maainimest hullutatakse. Mis meil Maaliga kahekesi viga elada oli!»

«Nüüdsel ajal enam kahekesi ei saa. Ja mis seal salata, Maalit tasub vaadata ka, ilus naine sul, Leenard.»

«Kaua sinusugune Maalile enam kõlbabki.»

«Puha Ernesaki deela,» kurjustab Lõõbe. «Ei ennem teatud Jändjast midagi.»

Leenard Rinne keerutab ägedalt kollast õlgkaabut oma nupu otsas.

«Sa õige mine ja anna Ernesakile üle tahi,» ässitab Lõõbe.

«Annan jah.» Tõmbab küll kübara otsustavalt silmile, kuid ei liigu vankri juurest.

«Miks sa siis ei lähe?» lükkab Lõõbe.

Leenard Rinne tõukab kärsitult õlaga:

«Liiga valge on.»

«Mine siis sõima, sa ju oskad. Aken on lahti, seisa akna alla ja loe epistel ära.»

«Nii saab küll tehtud,» tunneb Leenard Rinne rõõmu. Ta tuigub esimehe kabineti akna poole ja vajub trepiastmele istuma. Silmad poolkinni, pea kõigub ja nõksub viinast väsinud kaela otsas. Aga kuraasi on selle petlikult longus oleku taga veel küll, et esimeest õnnistama hakata.

«Oapaksu korjaja!
Lambitahi närija!
Kolhoosikana vaevaja!
Juudalehma lääts!»

Leenard hüüab sõimu nagu loosungeid. Iga loosungi järel langeb pea nõksu ettepoole. Leenard võtab jõu kokku, ajab ähmase näo üles ja hüüab jälle läbi viinaune:

«Herneümmardaja, koeraketitaja!
Lühtrikõrvadega lontrus, täditäiaja!
Hapuks läinud astjanuustik!
Ruunasaba varas!»

Kontorist ei ilmu kedagi. Leenardi ütlemistes tekib vahe. Siis tõstab jälle pea ja kuulutab:

«Seasaba sikutaja, rähmasilm!
Filmitola, linnalitsitaja!»

Leenardi pea vajub rinnale ja kontoriõuele laskub vaikus. Leenard magab õndsa und.

«Vaata kus reo, jälle timmisin üle,» vannub Lõõbe.

«Murega on viin nagu piiritus, mees jääb ruttu hunnikusse.»

«Paneme vankrile, viime koju Maali juurde,» teeb Präll ettepaneku.

Etendus on läbi ja Leenardi isik ei huvita rohkem Lõõbet:

«Sul ka murepäevad või, naine pani jooksu?»

«Ei pannud,» vastab Präll. «Prõlla tuli tagasi. Oli trehvanud rajoonikaupluses vanu tuttavaid. Rändtsirkus oli rajoonis, läks nendega ühes Leningradi, jäi nädalapäeviks ära.»

«Räägitakse, et tahab kolhoosist ära päris tsirkusse minna. Lähed kaasa?»

«Head tutvused on tal küll. Tuli välja, et ristitütar, juba ennesõjaaegne tsirkusekaaslane, on Leningradis teeneline kunstnik, kutsus tööle küll. Head palgad olla nüüd ka.»

«Sa hakkad kunstratsutama?»

«Ei mina Jändjast liigu. Ega tema pole ka öelnud, et läheb.»

Präll talitab väsinud vihase mehe Lõõbe abita enda poole ja paneb magama. Leenardil pole väsimust kauaks, ajab end voodist üles ja otsib taskust pudelit.

«Lähed nüüd koju, Maali ehk ootab juba?» küsib Prõlla.

Leenard rüüpab mõned korrad ja tunneb, et otsustav moment on kätte jõudnud. On, tema on ka mees. Leenard tõuseb vaikides, otsib õlgkaabu pähe ja hakkab minema.

«Nii on mõistlik,» kiidab Prõlla.

Leenard näeb köögis seinapalgi vahel sepa tehtud puutööpussi, Prälli isa terariista. Ta võtab pussi ja pistab põue.

«Tervita Maalit.»

Leenard tõmbab õlgkübara silmile ja astub õhe.

Sügisene tee on teada — porine ja libe. Saapad jäävad sitkesse mutta kinni. Päeval valid veel kuivemaid paiku, aga nüüd pane otse rattaröövbaste vahet pidi. See on üks meest väärt võitlus, mis Leenard Rinne poriga ja pimedusega ja teeaukudega peab. Kui jalg ootamatult auku juhtub, siis on tasakaalu tagasisaamine omaette number. Ta võtab põuest pussi ja nüsib tee äärest paraja lepatõika toeks. Jalad liiguvad nagu ise, neid tõukavad takka vimm ja viha. Kõik need okkad, mis Ernesaki esimesest külastu-

sest peale hinge torkima jäänud. Mehe jalad viivad iga sammuga kodust eemale, vastu hirmsale pussitööle, mis Leenard täna öösel ära teeb.

Leenard katsub pussi tera. Ei tea kust meenunud mõttepildi peale seab pussi risti hambusse ja pööritab õlgkaabu veere all hirmsaid silmi. Käsi pigistab lepatoigast. Kui nüüd üks niisugune antsakas vastu tuleks! Karvatuustid ja samblapuru paljalt oleksid näha, kui hommikul valgeks läheb.

Külm metall hammaste vahel ajab võbinad üle selja.

Pikk on see öine teekond, aga armukadeduse uss ei väsi. Ikka hullemaid keerusid teeb tema Leenardi puretud hinges.

Leenard põikab võssa ja hiilib kontori juurde väikese ringiga. Ants Ernesakk ehk magab oma naise kaisus ega näe undki, millise õudse töö peal on kolmanda brigaadi kolhoosnik Leenard Rinne väljas sel õudsel ööl. Pussimees vaatab võsast välja, haarab terariista ja hakkab ohvrit otsima. Esimehe lauda tagumine aken on avatud ja sealt kostab lehma inisemist. Lehm tunneb inimese lähenemist. Leenard ei mõtle pikalt, hakkab siinsamas lauda akna all kasvavaid maltsu ja pujusid pussiga maha ropsima. Haarab sületäie ja läkitab aknaaugust sisse. Rassib uuesti lõigata ja kihutab jälle akna kaudu lauta. Pimedas satub kõrgele nõgesepuhmale, kuid ei hooli, ka nõgesed rändavad esimehe lehmalauta. Nahk on rassimisest kuum, kuid Leenard ei rahune, ta liigutused muutuvad järjest meeletumaks. Juba on käed kriimustatud ja nõgeseist kuplas. Mees kupatab kõik, mis ette juhtub, aknasse. Juba on laudatagune rohurämpsust lage. Järg jõuab lepavõsa kätte. Leenard rapsib pussiga oksasületäisi ja tassib akna juurde. Topib räissi lauda pimedasse silma ja manab:

«Kõnge, kurivaim!»

Lehm algul kohkub pealetungivast rohuhunnikust, siis nuusutab, nilpsab keelega ja rahuneb, sest läbi akna etteantus on söödavatki hulgas. Ta hakkab lõhna järgi suutäisi otsima.

«Kõnge,» topib Leenard viimase sületäie aknasse ja jätabki sinna.

See pole veel kõik. Oma teost ergutatuna läheb Leenard, puss pihus, julgelt õuele. Paneb pussi hambusse, pööritab silmi ja otsib ohvrit. Pesunöörid on välja jäetud. Leenard

võtab pussipea kindlalt pihku ja hakkab pesunööri tükeldama, asjalikult ja vihaga. Ta jupitab nööri vaksapikkusteks tükkideks ja trambib neid jalgadega õuemurru. Nöör on pikk ja pimedas läheb arveteõiendamisega päris aega. Üsna lõpu eel lõikab Leenard ägeduses sõrme. Algul ei tee väljagi, töötab edasi, kuni sõrm hakkab valusalt tuikama. Leenard katsub keelega — veri. Veri lahti! Leenard kohkub ja istub siiasamasse posti najale maha. Otsib taskurätti, aga ei leia. Siis kisub särgisaba vöö vahelt kõhu peale pusarasse, lõikab pussiga siilu ja hakkab erutusest väriseva käega sõrme siduma.

9. peatükk

Esimees on süvenenud mingisse arvutusse.

«Kas segan?»

«Ei. Hea, et tulid. Seda teen pärast edasi. Vaatan, palju me tänavu traktoribrigaadi pealt kokku hoidsime. Kutsuvad Tartusse tudengite ja õppejõududega kolhoosiprobleeme arutama. Toon konkreetsed arvud. Las nuusutavad elu ka. Las hakkavad mõtlema, mis hea, mis halb,» on Ants Ernesakk hasardis.

«Eks nad seal seinte vahel kujuta mõndki asja teisiti ette,» arvab Jaan Laide.

«Ometi ütles septembripleenum juba kaks aastat tagasi mõnd asja maailmale.»

«Tulevad kolhoosi, siin nutt valla.»

«Sa räägid meie Maiest? Minu arvates saab Maiest zootehnik.»

«Eks ole õnn, et sina siin vastu pidanud. Oled Eesti peal juba kahe suvega silma hakanud.»

«Mul vanad kogemused, eks sellepärast ka. Ma juba enne sõda olin karjaravitseja ja mõisavalitseja,» on Ants Ernesakk tagasihoidlik.

«Ei praegu kogemused üksi aita.»

«Vaeva on, aga ma usun, et teeme asja. Möödunud aastal naersid rajoonis mind ja mu kanu. Tänavu sellest enam mitte üks sõna. See on mu esimene seljavõit «Olevikuga» lollide üle.»

«Kalkuleerida sa oskad.»

«Ja teine seljavõit peaks tulema traktorijaama vastu.»

«Loodad ikka veel kivikoristuses õiguse välja protsessida?»

«Ei mitte. Õieti, see muidugi ka, aga ma mõtlen kevadist traktoribrigaadi juhtimise ülevõtmist kolhoosile.»

«Oled Prõllalt maadlust õppinud,» naljatab Jaan Laide.

«Oled kuulnud, et Präll käis rajoonis maadlemas ja tuli oma kaalus esimeseks? Vaat mis tähendab Prõlla kool.»

«Eile juhtusin rajoonis Kaarel Kännustikuga kokku, läks rahvakohtusse kolhoosi peale kaebama. Kutsus mind kaasa, et aitaksin pabereid teha, kui vaja.»

«Kes temale liiga on teinud?»

«Tuleb välja, et mina ise. Siis, kui ma esimees olin. Algul ta hoidis ühistööst kõrvale ja puhastas viljalõikuse ajal oma põldu kividest. Nüüd läks rahvakohtu kaudu kivide koristamise tasu välja nõudma.»

«Aa, ma tean. Ta käis minu käest ka küsimas.»

«Kohtunik tahtis, et kolhoos ise selle asja otsustaks. Kus Kaarel hakkas hädaldama, et ta käinud partorgi juures, kes on jumal, aga selle hammas pole ka esimehele hakanud.»

«Kui ta tööga ka nii visa oleks.»

«Nojah, kohtunik siis ütles, et tuleb esimehelt kirjalik seletus nõuda. Kaarel hakkas tõrjuma, et ei seda ole vaja, et meil on selline esimees, kes teeb dokumendi nagu vaja, ei siis õigust saa.»

«Kord ma näitasin ta enese avaldust, kus palub järgmise kevadeni kolhoosi mitte vastu võtta, kuna polevat selleks ette valmistunud. Ja kui siis ükskord tuli, oli lage poiss. Arhiivi sorides sattus pihku. Teinekord üldkoosolekul rahva ees pilkasin, et Kaarel kasvatab pulli lehma uuenduseks. Muud ma ei tea.»

«Ega seda Kaarel Kännustik üksi. Rahvas üldse peab nuputajaks meheks. Et kuidas sa just parasjagu tahad — nendega päri või nende vastu — ikka mõtled midagi kavalat välja,» selgitab Jaan Laide.

«Kolhoosi nimel lähed kohtusse sina,» otsustab Ernesakk.

Jaan Laite õigus on siin kolhoosis tugevam kui ühegi teise õigus, mõtleb Ants Ernesakk.

«Nüüd on häda, et Kruusa külas loomi liiga palju,» võtab Ernesakk veel ühe asja üles. «Rajooni täitevkomitee

kaudu juba jõudsid kaebused siia, et metsanurgas peetakse ülearu individuaallehmi. Kästi teha kolhoosi põhikirja täitmise kontroll. Ma siis eile läksin ise ka kaasa ja käisime Kruusa laudad läbi. Kaks lehma laudas, see oli nagu seadus. Peale tuhande rubla kuus teeb pere piima pealt raha. Ühel mehel oli kolm lehma. Enne kolhoosi oli talu, suured maksud peal, ega pidanud kolme, nüüd ainult aiamaamaks, ja kari kasvab. Elab nagu kuninga kass. Teistel vajus kolhoos alt ära, tema ei näe halba undki.»

«Kuulda oli ennegi, aga nii hullu ma ei uskunud,» ütleb Jaan Laide.

«Teevad lihtsameelse näo pähe ja ütlevad: ma ei tea, kui palju peab loomi olema. Ma ei hakanud neid targaks tegema. Fikseerisime olukorra, las juhatus arutab.»

«Keegi pole kontrollinud.»

«Eks meil on seda vaatamist mujalgi vaja. Oadu Panso pöörab ja möirgab oma silma all keset kolhoosi. Kes tema emiseid on lugemas käinud. Kolhoositööd ka ei tee.»

«Hobuse eest ikkagi tuli, see on temalt juba suur järeleandmine,» kiidab Jaan Laide.

«Ajas ükskord elu täis, aga mis sa ta'ga teed. Vägisi sunnid, siis toob arstitõendi. Kui just seadusega läheks.»

«Mina lasin tal möllata, Minna pärast. Minna on inimene,» ruttab Jaan Laide kaitsema.

«Minna on imeinimene. Tema ümber kas kolhoos sureb või elab, tema talitab oma lehmi nagu oskab. Nüüd andsin tõugrupi kätte, toodang kohe kahekordseks. Minna hakkab kolhoosile kuulsust tooma. Kui meil keegi saab sotsialistliku töö kangelaseks, siis on see tema.»

Ants Ernesakk ruttab vaatama, kuidas neljandas brigaadis kolhoosile vasikate ja lehmade ostmine edeneb. Inimestele makstakse sularahas sama, mis nad laadalt saaksid. Loomi valivad välja zootehnik ja jaoskonna vetarst.

«Tere, Maie, kas su kari kasvab?»

«Hea, et ise tulite,» rõõmustab zootehnik Maie. «Vanainimesel on hea lehm, aga tahab kuus tuhat, alla ei jäta. Meie vaatasime, et võiks maksta.»

«Tooge näha,» lausub Ants Ernesakk.

Maie ja vanainimene toovad lehma uuesti välja.

Esimees takseerib lehma ja küsib omanikult:

«Alla siis ei jäta?»

«Mina küsisin väimehelt nõu ja tema ütles, et ei tasu vähemaga anda,» seletab naisterahvas otsekoheselt.

«Selle ostame ära,» otsustab Ants Ernesakk.

«Näed, kui hästi,» kiidab Maie naisterahvale, «esimees ise on siin ja kirjutab ostuaktile alla.»

«Mis, esimees kirjutab alla!» kohkub vanainimene. «Ei, mina siis ei anna!»

«Kaup on ju koos, esimees on hinnaga nõus,» rahustab Maie.

«Ei mina müü midagi, ei mina neid esimehi enam usu. Kui nemad on platsis, siis tehakse sohki. Ei mina anna. Minge otsige mujalt. Esimehed räägivad üks päev ühtpidi, teine päev teistpidi.»

«Rahustu, rahustu, keegi ei taha sulle halba teha,» manitseb Maie.

Vanainimene vehib käega, võtab oheliku ja tirib oma lehma kiiresti esimehe silma alt minema.

«Esimees kirjutab aktile alla ja varsti saad raha,» seletab Maie kannatlikult.

«Ei mina, vanainimene, kannata ühtegi akti ega ühtegi esimeest. Jätke minu hing rahule. Mis te kiusate üksikut inimest.»

«Asi on täiesti seaduslik,» astub ka Ernesakk vahele. «Juhatus vaatab ostuaktid läbi, kinnitab ära ja kohe maksame sulle raha pihu peale.»

Vanainimene ei lausu sõnagi ja kaob.

«Meil oli temaga juba kaup koos,» naeratab Maie süüdlaslikult. «Tegin alles akti, ta oli nõus minuga ühes alla kirjutama.»

Samal ajal näeb Jaan Laide Vadi vahel imelikku rahvasterändamist. Kruusa küla poolt metsateelt hakkab voorima hobuseid. Vankri taha seotud paar-kolm lehma või lehm ja mullikas või kuidas kellelgi. Vankrivahes määgivad lambad, abitult külili, jalad takuse heidenööriga kinni seotud. Suurele teele saavad, siis keeravad «Punase Tähe» poole.

Jaan Laide peab ühe mehe kinni:

«Mis lahti? Tulekahi või?»

Mees lööb lootusetult käega:

«Ah, ära parem küsi, tuleb täiendav ühistamine. Esimees käis üles kirjutamas.»

«Kuhu nüüd?»

«Kes kuhu saab. Mina viin «Punasesse Tähte» sugulaste poole varjule. Ära sa, Jaan, sellest esimehele õhka.»

«Ma ise olen ka juhatuses.»

«Sina oled sina.»

«Kust te täna põhikirja teate, kui eile ei teadnud?»

«Aah!» lööb veel käega ega taha juttu jätkata. Vanker veereb edasi.

*

Ants Ernesakk läheb tehnikaõue. Üks künnitraktor on rivist väljas, saab oma silmaga üle vaadata.

Priidu Suur kaupleb tehnikaõues kolhoosi uue autojuhiga. Kui näeb esimeest, siis astub vastu, ulatab terekäe:

«Hoiame kokku, meid on vähe.»

«Keda?» küsib Ernesakk.

«Noh, ma olen ka eksiesimees,» kiitleb Priidu.

«Mina veel pole.»

«Küll sa jõuad,» lohutab Priidu.

«Mis sa siin poisse hullutad?»

«Tahtsin viimast koli ära viia, tegin autoga kaupa.»

«Kontori paiga oled ära unustanud või?»

«Mis sa nüüd. Eks mina panin sinu ajal neljandas brigaadis noorkarjale aluse, sellest «Olevik» tõusma hakkas.»

«Küllap oleksid esimeheks jäänud?»

«Eks nad juhtisid mind halvasti.»

«Kes?»

«Noh, traktorijaamast ja... Ranniku traktorijaamast käis igal hommikul siin, aga ise ei teadnud kolkoosist midagi. Varsti ta saadeti ise esimeheks. Alla aasta sai olla, kui pandi kinni. Minule ajas igal hommikul umbluud.»

«Ma ei teadnudki, et sa juhtimise ohver oled,» imestab Ernesakk.

«Eks ma olin päris alguses Olbrei järel vabariigis teine mees — kuulsuse poolest.»

«Aga praegu?»

«Praegu ma ehitan Türi külje alla endale maja. Kasvatan humalad aiavärava peale. Üks rubla oli taskus — selle panin vundamenti, nurgakivi alla.»

Eeri Junnov, kes juttu pealt kuulama tulnud, lisab:

«Priidu viis kilomeetripostid tee äärest ära ja tegi neist oma vundamenti. Noh, need betoonpostid, mis vanade asemele taheti panna. Sõitis vankriga ja korjas kokku.»

«Mis sa, poiss, lobised!» on Priidu pahane. Ja teeb ise teist juttu. «Ma tahtsin sovhoosis ka vasikatapja ameti enda peale võtta, aga sealse zootehnikuga ei saa kaubale. Tema nõuab, et vasikal olgu kael ka.»

Ernesakk vaatab traktori üle ja hakkab tagasi minema. Väraval satub kokku Eeri Junnoviga, kes välja põristab, traktorikelgul kolm kotti tsementi.

«Kuhu sa need viid?»

Eeri Junnov on sunnitud peatuma. Ta otsib parajat valet, aga Ernesakk ei lase suud avada:

«Otsekohe vii tagasi! Minu silma all paned sinna, kust võtsid!»

Kui esimees on läinud, püüab Eeri teiste ees sellest piinlikust loost võitjana välja tulla:

«Küll on türann. Ma võtsin ainult kolm kotti, ta pistab lõugama. Nüüd lähen võtan kuus.»

*

Jaan Laide näeb kontoris esimeest ja küsib:

«Kuidas Tartus akadeemias läks?»

«Läks ka. Astu sisse.»

Jaan Laide seab end Ernesaki kabinetis harjunud kohale istuma.

«Nad seadsid mind nägu näo vastu ühe traktorijaama direktoriga Lõuna-Eestist, kellegi Triksiga. Lasksid meil purelda ja ise vaatasid pealt. Mind see muidugi ei ehmatanud, ma olen siin omadega juba küll hambaid harjutanud. Aga Triks, vaene mees, arvas, et ta on siis õige riigitruu alam, kui ta ainult neid mõtteid välja laob, mis keegi kusagil juba öelnud on. Oma mõtlemise oli koju jätnud.»

«Sa jäid rahule?» küsib Jaan Laide.

«Mina sain südamelt välja öelda. Triks oli nagu herilasest nõelatud. Ta kurjustas, et niiviisi võidakse traktorijaamast rääkida. Oota, ma märkisin mõned paigad tema sõnavõtust üles. Ahah, kuula:

Partei ja valitsuse otsustes on eriti toonitatud, et traktorijaamad kujutavad endast sotsialistliku riigi tugipunkte kolhooside juhtimisel, otsustavat ja organiseerivat jõudu kolhoositootmise edasiarendamisel. Nende seisukohtade ellurakendamine kindlustati

terve rea organisatsiooniliste abinõudega, mis partei ja valitsuse poolt viimaste aastate jooksul on ellu viidud. Ühesõnaga, on tehtud kõik selleks, et kolhoositootmise organiseerimise keskuseks muutuks just traktorijaam.

Mis sa ütled selle peale?»

«See on niisugune tuttav lugu, nagu oleks kümme korda juba kuulnud,» arvab Jaan Laide. «Millega sa teda torkasid?»

«Mitme uue mõttega. Kõige rohkem ehmatas teda, et me siin «Olevikus» tänavu kevadel traktoribrigaadi juhtimise ohjad enda kätte võtsime, et brigadiri abi ja arvestaja-tankija kohad ära kaotasime. Haakijate kaotamine ratastraktorite juurest ka. Isegi traktoribrigadir kipub kolhoosis jääma viiendaks rattaks vankri all. Traktoristidele näitavad töö kätte meie agronoom ja põllubrigadirid. Siis ütlesin ma veel, et kolhoosi tõus oleneb eelkõige neist, kes töötavad kolhoosis eneses, et traktorijaama spetsialiste võiks parem tootmisse saata.»

«Mis tudengid tegid su riigivallatu jutu peale?»

«Oma seisukohta vist enne polnud, see vaidlus alles äratas neid. Plaksutasid.»

«Sa tookord midagi rehkendasid?»

«Ma kohe näitan. Mul on möödunud aasta mõne kuu kohta töötasud rahasse arvestatud. Näiteks maikuus:

1.	Traktoribrigaadi brigadir Laskor	6605,70 rbl.
2.	Traktoribrigaadi brigadiri abi	5242,72 „
3.	Traktoribrigaadi arvestaja-tankija	1558,50 „
4.	Traktorist DT-54 traktoril Juns Jans	1599,84 „
5.	Kolhoosi põllundusbrigadir Priidu Suur	400,00 „
6.	Kolhoosnik, põllundusbrigaadi liige Lukas Liiv	212,35 „

Näed ise: traktoribrigadir teenis mullu maikuus kolmkümmend kolm korda rohkem kui kolhoosnik.»

«Seda ei usu,» võtab Jaan Laide paberilehe enda kätte.

«Tänu personali koondamisele hoiame tänavu traktoribrigaadi pealt kokku üle kahe tuhande normipäeva. Sellest piisab töötasuks kahe ja poole saja hektari teravilja koristamiseks ja peksmiseks. Kolm neljandikku kolhoosi

teraviljast koristame tänavu tasuta, kui piltlikult mulluste kuludega võrrelda. Teisest küljest: saak on tõusnud. Tänavu on traktoribrigaad sotsvõistluses langenud üheksandale kohale — aga meie saak tõuseb kaheteistkümne tsentneri ligi. Traktoristidele anname lisatasu ja nad teenivad rohkem kui mullu. Nii on lood ja laulud.»

«See on praegu ikka õrn küsimus.»

«Mina usun, et mõistus peab võitma.»

Kabinetti astub kolhoosi uus autojuht. Ta vaatab käe pealt kella ja ütleb:

«Kell on niikaugel, tööpäev läbi, ma nüüd lähen õhtule.»

Ta on kolhoosis alles esimesi päevi ja hakkas agronoomiga vaidlema, jättis viljaveo pooleli, et aga seadusega ettenähtud tööajast kinni pidada. Agronoom saatis esimehe juurde: too tema nõusolek.

Ants Ernesakk juba teab sellest seadusetundjast. Ta küsib tõsiselt:

«Kas sa tead, mis kolhoos on? Kas vaim on valmis meil töötamiseks?»

«Ma tunnen autot.»

«Sellest on vähe. Kui sa kolhoosi tulid, siis pidid teadma, et mitte kellassepaks, kella vahtima. Need kolhoosid, kes heinaajal või viljapeksul kella on vaadanud, need on kustunud kolhoosid. Sa saad tükitöö alusel: rohkem teed, rohkem teenid. Piiri polegi. Saad ju rahapalga.»

«Jah, aga,» püüab autojuht jätkata, sest kui praegu välja ei vaidle, siis oledki esimehe pihus.

«Aga seadus? Seadused on ka head asjad, neid peab ka olema, kuidas muidu. Aga nüüd mine ja tööta.»

«Kella üheksani?»

«Kas või üheksani. Talvel on vähe teha, siis saad hõlpu.»

«Sa minu juures, poisil on piinlik,» lausub Jaan Laide.

«Jumal kõrgel, seadus kaugel, aga kolhoos on kolhoos.»

«Sa oled range,» laidab Jaan Laide.

«Sa arvad, et mulle see meeldib — kolhoosi patuoinas olla?»

«Jah, noh, mis me sellest.»

«Ministrile pean kirjutama, muud enam ei aita,» tõstab Ants Ernesakk ühe kausta lauale.

«Hakkad endale s e a d u s e s t õigust nõudma,» ütleb Jaan Laide, naerusäde silmades.

«Ei, k o l h o o s i l e nõuan õigust. Aga selle nõudmise peale olen ma ise mõne silmis muutunud vaata et rahvavaenlaseks. Esimees peab igast torust läbi pugema, nähku ise pärast välja milline tahes. Siin ei saa hoolida.»

«Sa ikka pole jätnud seda kivikoristuse lugu?» tunneb Jaan Laide dokumendid ära.

«Kolhoosi kolmkümmend tuhat on mängus. Koolirahaks liiga suur summa. Vaata, mis traktorijaama direktor mu ametlikule kirjale vastas:

> *...on kolhoosil kui kahjukannatajal õigus vastav kahju sisse nõuda tööde vastuvõtjatelt, s. o. põllundusbrigaadide brigadiridelt ja kolhoosi esimehelt.*

Siin seatakse mind Priiduga ühe pulga peale. Röövib kolhoosi, aga nüüd irvitab näkku pealegi.»

«Ei tule minister ka sinu poolele.»

«Mina ikka proovin. Traktorijaama direktori kiri tuli kolmekümnendal detsembril. Tegid mulle uusaastakingi esimese tööaasta lõpul. Veebruaris kirjutasin ministeeriumi valitsusejuhatajale ja rajooni täitevkomitee esimehele. Kumbki pole tänaseni vastanud. Minister p e a b vastama.»

Jaan Laide kõigutab pead ega ütle midagi.

«Kõik saavad traktorijaamalt pigistada, miks nad ometi häält ei tee! Kui oleks niisugune komme, et esimehed kõik ühiselt astuksid üles,» läheb Ernesakk hasarti.

«Sa alustaksid ristisõda.»

Selle peale naerab Ants Ernesakk ise ka.

*

Härbert Junnov on sellises tujus, et tahab rääkida. Ta lükkab vaheukse lahti ja küsib eesruumi:

«Maie, kuidas sul sigala naistega jäi?»

Zootehnik Maie on tõepoolest oma töö juures. Kahe toa vahel on kombeks lauseid üle ukse loopida.

«Jäi nii, et ajasin esimehe kaela.»

«Mis nad ütlesid?»

«Ütlesid, et esimees võib ise heinajahu süüa.»

«Ja mis sina ütlesid?»

«Mul pole aega rääkida.»

«Esimees siin pahandas, et akadeemiast tulevad noored spetsialistid ja ei oska täisnumbritega rehkendada,» on Härbert Junnov õel. «On seal õppinud kõrgemat matemaatikat, aga täisnumbritega ei oska.»

«Ega ta nii öelnud.»

«Pahandas, et võtaks Maie ometi pliiatsi kätte ja rehkendaks välja, kui palju läheb sealiha kilo maksma ühe või teise söödaratsiooniga. Aga et Maie teeb söödaratsioonid ära ja muud pole tema asigi.»

«Katsuks ta ise neid ratsioone teha,» laseb Maie end Junnovi kiusujutust ikkagi kaasa tõmmata. «Esimees hoiab kartuleid kokku, pane aga heinajahu asemele.»

«Maali kanade ratsioonid koostas esimees ise, ta vana zootehnik,» teab Härbert Junnov.

«Tehku sigadele ka ise, mina enam ei oska.» Maie hääl murdub.

Härbert Junnov teab, et Maie nutab jälle. Maie on õnnetu, et põllumajandust õppima läks ja nüüd kolhoosi zootehnikuks pidi tulema.

Härbert Junnov pilgutab oma praktikandile silma ja võtab portfellist pudeli. Tagatoas nad praegu kahekesi. Ta valab viina veekarahvini pealt võetud joogiklaasi ja pakub praktikandile. Peoliinega vahekord jahtus. Lausa õnnetus see Ernesakk. Aga Härbert Junnov oskab halvas olukorras enese jaoks pisut head leida. Ernesakk ei hoia suud koos, on juba käinud siin-seal kella löömas, et temal asjad edenevad. Ise ta ütleb, et tahab vabamaid käsi kolhoosi juhtimiseks, sellepärast räägib. Aga kes meist ei kiidaks ennast niisama kiitmiseks, kui võimalust on? Midagi kuiva tõuseb kurku, kui esimehele mõtled. See on just paras viinaga alla loputada. Nüüd saadetakse siia igasugu praktikante, et õpetada, kuidas kehvast kolhoosist asja teha. Ernesakk on see ilmatark. Härbert Junnov sülgab kuivalt oma mõtte peale. Enamasti tulevad nad Kehtna esimeeste koolist, aga nüüd ilmus üks Junnovi silmarõõmuks raamatupidamiskoolist. Ta pole enam plikake ja teab, mis elu maksab. Viskab oma juhendaja Junnoviga ühes viina ja silitab tema takuseid juukseid, kui kahekesi jäävad. Härbert Junnov on mees, kes sulab imekergesti iga naisekäe all.

«Mine nüüd koju ja nuta seal,» kuuleb Junnov äkki esimehe häält.

Pudeli paneb Härbert Junnov alati kohe portfelli tagasi, aga klaasipõhjas on reetlik tilk. Ta tühjendab kähku klaasi, pilgutab praktikandile silma ja keerab jooginõu kummuli karahvini otsa.

«Mis Maiega jälle lahti?» astub Ants Ernesakk üle ukse raamatupidamise ruumi.

«Noore naisterahva asi, eks ta taha mehele saada,» arvab Härbert Junnov. «Aeg on niisugune, et kõrgema haridusega tüdrukud on maale nagu asumisele mõistetud. Neil pole siin ju väärilist partnerit. Teie olete põllutöökeskkooli haridusega, mina keskharidusega. Jaan Laide küll on kõrgemaga, aga temal juba pensioniiga. Noored mehed — neid ära räägigi. Ei viitsi keskkooli lõpetada, lähevad traktoristide kursusele või õpivad autojuhiks ja põristavad pealegi ringi. No kes siin «Olevikus» võtab meie Maie ära?»

«Mis teooriaid teie siin välja haute?» Ants Ernesakk vaatab ringi, kas kusagil pudelit ei paista, mis raamatupidaja keele nõnda pehmeks on teinud. Kainena ta tavaliselt ainult põrnitseb vaikselt esimeest.

«Ta peab siin maakolkas oma noorust matma ja närtsima. Eks see naisterahva mure ole teada,» vehib Härbert Junnov veenmiseks sõrmega ja hakkab sõnu pudistama, «närtsid, lähed iga aastaga odavamaks, kes sind pärast enam võtabki.»

«Tal on siin üks poiss,» teab praktikant öelda.

«Ah Kosta poeg, Juns Jans,» teab ka Härbert Junnov. «Vaat on: pooleharidusega poiss, aga mõtleb enne, kui Maie kosjad vastu võtab.»

Ants Ernesakk kaob ukselt. Kabinetis laual ootab teade kolhoosi täiendavate normikohustuste kohta. Nii kui pead tõstma hakkad, paneb rajoon kohe lisakohustusi peale. Oleks aasta peale kindlalt teada, kui palju midagi riigile annad. Parem veel, kui mitme aasta peale ette teaks. Aga nüüd rajoon lausa petab normikohustustega. Nii ei teki põllumehes usaldust. Kolhoosid hakkavad vaikselt sõrgu vastu ajama ja riigil pole ükskord kerge oma osa kätte saada. Maksaksid veel täit hinda, siis teine asi. Aga nüüd püüab igamees väiksemat normikohustust välja kaubelda.

Praktikant koputab uksele ja toob Ants Ernesaki ette telefonogrammide raamatu.

Telefonogramm

Kolhoosi esimehele.

Kohustan teid esitama iga päev kella 9.00—10.00 rajooni TSN TK-le telefonil 161 eelmise päeva kohta järgmised andmed:

1) päevane piima väljalüps
2) müüdud riigile
3) kulutatud majandi oma vajaduseks

Raig
Raj. TSN TK esimees

Zootehnikul jälle lisatöö, mõtleb Ants Ernesakk. Nii nad juhivad. Vahel tuleb viis telefonogrammi päevas. Hobuste paaritus, kas niisugust ussi nähtud, mitu putukat kartulipõllult leitud. Esimees viigu sõna, kes kohtusse, kes siia, kes sinna. Anna andmeid, et keegi kusagil saaks neid kausta seada. Vist on personal suur, et ei oska enam enesele muud tööd välja mõelda. Täitevkomitee nõuab, et elu kolhoosis käigu graafiku järgi. Varem anti isegi külvi alguse kuupäev ülalt telefonogrammiga. Eile tuli käsk: kindlustagu esimees vabatahtliku tuletõrje salgajuhi ilmumine rajooni õppusele. Kõik ratsutavad esimehe turjal. Niipalju kui neid seal ülalpool on. Kogu aeg on nagu segaja peal. Kui hakkad loogiliselt mõtlema, siis jõuad või selleni, et kusagil peaks vaenlane sees olema, kes püüab kolhoosiesimehe tee nii ära risustada kui üldse mõeldav. Peaaegu sabotaaž esimehe vastu. Aga sabotaaži ei saa olla. Mis see siis on? Ole nagu tumm leilis — kes see nii ütleski? Lolli ajab naerma, targa paneb nutma.

See oli Stalini-nimelise kolhoosi esimees, kes rajooninõupidamisel ütles, et tema külvab siis, kui on õige aeg, tulgu telefonogramme kui palju. Külvi kohta käivaid telefonogramme üldse esimehe lauale ei viidagi. Muid vastuhakkamisi oli ka, ja esimees taheti maha võtta. Üle noatera jäi. Pärast vaheajal ütles, et esimees peab veidi ükskõikne olema, muidu läheb omadega nässu. Asjata nurinast ja mõtteta käskudest ära lase end liigutada. Nii ei tee, et kinni pannakse, aga ei leina ka, kui lahti lastakse.

Lätis ekskursioonil sai nähtud — seal ka kõik juhtimine rajoonist telefonogrammidega.

Posti seas on allkirjata kiri. Ants Ernesakk loeb:

«Esimees, kas te teate, et sovhoosi koplist korjatakse salaja hobusesõnnikujunne, kooliõpetaja viib käruga oma individuaalaeda.»

Anonüümkirjade haigus on lokkama löönud. Esimehe enese peale ka muidugi saadetakse neid kuhu vaja. Kes teab, mida neis Ants Ernesakki ennast on korjama pandud. Seesama Stalini-nimelise kolhoosi esimees ütles, et kui see kõik võetaks õigeks, mis tema kohta on kokku kirjutatud, siis ta poleks enam ammu kohal.

Esimees paneb kirja kõrvale ja mõtleb: nii me siis elamegi.

10. peatükk

Oadu Pansol on jälle niisugune aeg, et tema viina ei võta. Põrsapesakonnad said õnnelikult üles kasvatatud ja nüüd tuleb üks laadasõit, mis on laadasõit. Tegi Ants Ernesakile hobusepäevad ära ja nüüd läheb küsib Joosep Lepa tallist õigusega selle kõige parema hobuse.

Joosepit pole kodus ja Kaada võtab ise Oadu vastu:

«Ma tean, et sul õigus hobust saada, aga kõige paremast ei rääkinud Joosep midagi. Täna otsustan mina, millise sa saad.»

«Mulle jälle lubati, eks ma too ta ise tallist välja,» on Oadu rahulik.

«Meie talli ei lähe ükski võõras jalg.»

«Mis, sa lööd mu kodaraist lonkama, kui ma nüüd ise astuksin?»

«Eks sa siis näed,» kätsatab Kaada.

«Ole elus üks kord inimene, anna hobune ilusti kätte,» meelitab Oadu. «Eks ma mäletan küll, miske sa noorest peast olid — ikka inimese moodi.»

«Siin suupruukimine ei aita,» on Kaada ükskõikne.

«Mõtle järele, ma ajan su viimati vihale, siis sured oma südamesse. Sa ju ei tohi vihastada, arst keelas ära.»

«Oh, see oli palju aastaid tagasi,» lohutab Kaada. «Minev kuu käisin Tartus südame professori juures ja tema ütles, et sa oled küll südamest kõvast haige olnud, aga nüüd terve. Mina ehmatasin ära, sest kogu aeg kartsin südant. Siis tema küsis, et millega sa ravisid end. Mina ütlesin, et vaene kolhoosnik jõua ennast üldse ravida. Tema käis peale, et mis sa ikka erilist oled teinud või võtnud. Mina ei teadnud midagi muud, kui et vahel mune jõin. Siis tema mõtles ja ütles, et toore muna joomine ongi see hea ravi.»

Oadu ei tea, kas Kaada tõesti käis arstil või lihtsalt luiskab, et Oadust jutuga üle olla.

«Kaua ma ootan?» käib Oadu peale.

«Kas hakkab külm?» parastab Kaada. «Miks sa pintsakuväel käid?»

«Ei mul külm ole,» suurustab Oadu, «ma alles sõin Lukas Liivi juures kasuka sisse.»

Nüüd on Kaada kord nõutult sõnu otsida:

«Niisugust asja pole kuulnud.»

«Ta oli jätnud süldiliha karvadest puhastamata, neelasin nii kui riideharjasid, nüüd hea soe.»

«Ma annan hobuse?»

«Eks ma ootan, kui Joosep tuleb. Sa ehk tood seniks süüa lauale ja . . .»

«Sa ju alles sõid.»

«Kas sa oled enne kuulnud, et seakasukas kellelgi kõhtu täidab? Sooja annab ainult,» vastab Oadu. «Kes see rääkiski, Veera Ivask vist, et Kaadal on külaliste jaoks kaljapudi kausiga külmas keldris alati varuks. Too nüüd välja.»

«Ega mul pole aega jamada.»

«Sa oled nagu Kirbu Kiira, kel iga laupäev olnud leivategu, polnud kunagi aega registreerima minna, jäänudki vanatüdrukuks.»

«Ega sa sellega mulle midagi öelnud, ma pole vanatüdruk.»

«Vaat seda imestan minagi.»

Kaada ei vasta enam ja Oadu teeb minekut.

«Ma siis lähen küsin Prälli käest.»

Nüüd teeskleb Kaada lahkust ja lausub läbi nina:

«Eks sa ikka oota, aja juttu.» Ise mõtleb — läheks põrguline rutem.

«Ütle nüüd viimane sõna, kas annad või ei — siis ma tean, mis ma teen,» ütleb Oadu kaalukalt.

«Ei.»

Oadu Panso läheb joonelt üle heinamaa Ann Hakjala poole ja viib kurbi sõnumeid. Palub veel, et Ann jookseks Kriileväljale ja sealt ka naisi appi kutsuks.

Prälli poole minnes põikab veel Veera Ivaskile sõna viima.

Veera Ivask on tõsiselt kohkunud, ta lööb kaht kätt kokku ja venitab:

«Kes seda oleks võinud uskuda. Alles eile nägin, pealtnäha terve inimene. Eks ta ole elus rassida saanud. Lapsed veel täis kasvamata. Joosepil läheb raskeks. Eks Joosep peab uut naist vaatama. Siin ümber ei teagi temale minejaid.»

«Noh, sina vallaline naine, eks sa esiti jääd appi perenaiseks ja pärast siis juba vaatad,» teab Oadu, mis öelda.

«Millal see siis juhtus?» märkab Veera küsida.

«Veidi aja eest,» ütleb Oadu. «Läksime temaga sõnelema, sai südamerabanduse ja lõpp. Tal ju nõrk süda. Aga ega ma süüd tagasi aja: s e e matus on minu hinge peal. Näe, kuidas vahel võid teisele paha teha.»

«Ja mind kutsutakse puusärki panema?» pärib Veera Ivask veel üle, et ehk algul valesti mõistis.

«Sind ja Ann Hakjalga sai palutud ja Kriilevälja naistele sõna saadetud.»

«Siis kohe?»

«Kohe, kohe.»

Oadu astub edasi, Veera Ivask aga läheb kapi juurde teisi riideid selga ajama.

Samal ajal teeb Präll viimaseid ettevalmistusi sõiduks. Ta on sõiduõhinast nakatunud, aga püüab Leenard Rinne ees ükskõikset nägu teha. Leenard kuulab Prälli vadistamist ja tunneb ka sõidukihku tõusvat.

Präll manab:

«Ma küll ütlesin Prõllale, et mis sa maidaline lased noort emist küla peale lahti, sedasi võib pahandus kaela tulla. Ega sina seaasjandusest midagi tea, sul muudkui tsirkus peas, ütlesin. Ikka jättis emisekese hooletusse. Tea kus ta kulti kohtas, nüüd põrsakari järel, tee mis tahad; minu asi ka enam ei aita. Prõlla sunnib nüüd, et mine

laadale, müü maha. Aga ega see nii lihtne pole, et muudkui sõidad. Vaata, kui lähevad teel pasale, rokkavad end ära, keegi ei osta. Ega haige soolikaga põrsast ei võeta, kes see loll on. Haige ei hakka hooga sööma. Pasal põrsast parem ära laadale näitagi.»

Leenard Rinnes tekitavad need hirmujutud vastupidise reaktsiooni; aina ässitavad kihu üles. Ta haub juba plaane, kuidas kaasa saaks. Ta rahustab Prälli:

«Sa ütled, et koos Oadu Pansoga sõidad? Siis ära muretsegi. Oadu on niisugune spets, et tema põrsas on laadal nagu kuld. Õpid ka tema kõrval.»

«Kukub jooma, siis on kõik läbi,» vaidleb Präll joone hoidmiseks vastu.

«Mitte üks tilk ei võta see mees enne, kui viimane põrsas müüdud,» on Leenard Rinne kindel. «Ma ise tuleksin ka kaasa, kui Maali lubaks. Meil on neli põrsast pesakonnast järel. Väike pesakond tuli.»

«Meil tuli kolmteist põrsast,» kiidab Präll. «Ühe jätame endale eluseaks ja kaksteist viin laadale.»

Sõidumõtted peas, haarab Präll maast täis kaerakülimitu kaenlasse ja hakkab üle õue talli poole ruttama. Pika valge ninalauguga varss jookseb tallimehele järele ja pistab nina kaerakülimittu. Kuid kohkub kohe tagasi, sest tallimees laseb kandami langeda ja prantsatab ise ka keset õue kõhuli, nii pikk kui ta on.

«Sindrima,» vannub Präll ja hakkab murule pudenenud kaeru kamaluga tagasi tõstma.

Oadu Panso jõuab parasjagu appi, laskub ka Prälli juurde põlvili, kraabitseb kaeru kokku:

«Näe varssa, võttis mehe pikali.»

«Sindrima.»

«Kuidas tema nii?»

«Pastlakannad on tagant pikad,» näitab Präll.

«Need on nelikümmend viis number pastlad sul,» näeb Oadu.

«See oli nagu silmamoonutus,» sekkub ka Leenard Rinne. «Mees läks, ja äkki sealsamas siruli. Kuidas see varsa jalg nii täpselt pastlakannale trehvas?»

«Kosta õpetas, kuidas enda pargitud vasikanahast pastlaid teha. Eks ma tulin ja tegin, aga suti pikad said,» selgitab Präll.

Kaada Lepa käest jäi hea hobune saamata ja Oadul pole õiget jututuju.

Präll tõstab pihuga kaeru ja räägib Oadule:

«Leenard tahab ka laadale tulla.»

«Ega Maali vist luba, meil ainult neli põrsast. Ei ta lase aega raiskama,» kahetseb Leenard.

Oadul tärkab idee:

«Sa saada need neli minuga laadale.»

Leenard ei mõista, miks Oadu nii lahke ettepaneku teeb.

«Eks ole, Präll, mis nad meil müüa pole?»

Mis Prällil sellest.

«Mul ei mahugi põrsad ühte koormasse ära. Sa, Leenard, küsi kolhoosist hobune, paneme sinna sinu neli ja minu omad ka, mis üle jäävad. Ma ise teist ei saa, tegin Ernesakile ainult ühe hobuse päevad.»

Leenard hakkab puiklema.

Oadu käib peale:

«Küsi naise nimel hobune, Ernesakk annab sulle või paarisrakendi. Jumaluke, Maali on välismaa filmis, ei Ernesakk temasugusele keela midagi.»

«Kui Leenardit ei lubata, siis jääb kolmas hobune ilma meheta,» kaalub Präll.

«Ah, nii on ka käidud,» on Oadu suureline, «aga ei ta jää, küll mehe leiame. Milleks meil Kosta on?»

«Ta pole sõiduks valmistunud,» kahtleb Präll.

«Sa tunned Kostat küll,» naerab Oadu. «Ta on nagu varnast võtta. Temale ainult nimeta. Ta paneb kabuuri vööle ja ongi hakkamas.»

«Reisida talle meeldib,» on Präll nõus. «Aga kas ta sinuga kampa tahab lüüa?»

«Mispärast minuga?» imestab Oadu. «Maali Rinne palub teda oma nelja põrsast müüma. See on nii muuseas, et minu kümme ka sinna vankrisse mahutame. Ei tema Maalile ära ütle. Leenard, muidugi saada põrsad laadale, ja kui ise ei saa aega tulla, palu Kostat. Voh, õige tegu!»

Mehed põlvitavad ikka murul ringi ümber külimitu.

«Kosta oma kabuuriga võib relvakahtluse pärast miilitsasse sattuda,» puikleb Leenard, kes kuidagi ei taha laadasõidu lõbu teistele jätta.

«Kosta on nii Tallinna turul käinud,» julgustab Präll, kes tunneb heameelt mõttest, et Kostast võiks kolmas

kambamees saada. Oadu on niisugune, et ilusti kahekesi lähed, aga ega sa ette tea, kuidas sealt ükskord tuled. Sõbramees Kosta kambas, siis oleks Oadu vastu nagu kindlam.

Oadu pöördub Prälli poole:

«Nüüd tuleb sinul mulle hobune leida. Kaada Lepp oli üksi kodus ja ei andnud seda, keda ma tahtsin. Tal, kusiratsikul, on süda terveks saanud, ei tasu teda enam vihastada ka. Joonud tooreid mune ja saanud terveks.»

«Mune ta jõi, aga räägitakse, et tahtis munade hävitamisega Joosepit vihastada,» ütleb Präll.

«Mine nüüd, Joosep nii tühjast asjast ei vihasta,» arvab Oadu.

«Nii räägitakse.»

«Joosep käinud kartulitega Leningradi turul ja olnud igavesti teos. Ei saanud kuidagi lahti. Osteti teistelt, temalt ei võetud.»

«Ta ei saanud keelega hakkama,» arvab Präll.

«Mina ka küsisin talt seda,» seletab Oadu. «Ta ütles, et vene keelega tuli täpselt välja, ei tulnud puudu ega jäänud üle. Kümme sõna tal olla.»

«Ta on peaaegu teine Kosta, ainult vene keelega.»

«Kosta müüb turul kõik ära, mis vaja.»

«Sa leiad mulle hobuse?»

Sellepärast ta nii abivalmilt siia kaerte juurde põlvitaski, taipab Präll.

«Saad muidugi. Kõik valin võrdsed, siis ei jää ükski voorist maha.»

«Võtate kauge sõidu ette, aga ise üldse ei tea, kas saate Põltsamaal põrsaist lahti,» hirmutab Leenard Rinne. Teiste sõit teeb meele nukraks.

«Mihklipäevalaadal saab alati lahti, see on juba vanast teada. Ja hind on ilus. Praegu on näha, kui suur kartulisaak tuleb, sellepärast ostetaksegi talveks sööma peale,» seletab Oadu.

«Minu pärast võib sõita,» ütleb Präll. «Vankrid on määritud. Lähen panen paremad riided selga ja — minek.»

Oadu kamandab:

«Leenard, vii sa Kostale sõna.»

Toas võtab Präll pühapäevaülikonna, ronib toolile, et püksiotsad põrandalt tolmu ei korjaks, ja seab end laadapoisiks, pajatades seejuures Oadule uuemat välispoliitikat.

Oadu Panso peaks nagu vooriülem olema, sest tema põrsaid on kõige rohkem, aga kuidagi märkamatult on juhtunud nii, et Kosta Jans sõidab kõige ees. Kosta istub põrsakastil küljega hobuse poole ja kõigutab jalgu üle vankriääre. Ta popsutab ja vaatab kollaseks kiskuvaid kaski tee ääres. Eks siit Võhma teed on saanud ennegi sõita, aga iga uus käik on nagu esmakordne. Vahelduvad aastaajad, muutub põldude pilt, majad vajuvad madalamaks. Iga kord näed midagi uut. Iga sõit on nagu avastus. Teed treti Eesti peal ära, lähed tagasi, oled kohe nagu targem. Nagu puhastustuli. Nagu hea saun, kirik või kõrts, aga mitu kraadi kangem on üks hea reis. Ja just hobusega, siis jõuab silm kõigesse mööduvasse süüvida. Autoga vurtsad ja pärast ei mäleta, kas nägid või ei näinudki. Hobune on ainuke õige reisuriist. Kosta sülgab hea mõtte peale kauges kaares maanteekraavi.

Oadu külitab teise vankri peal. Tema külje all asub kõige suurem põrsakast — pikuti vankrit, nii et esiotsas ainult piimapleki ruum vaba. Oadu viipab käega Prälli, kes rinnutab oma kastil ja vahib läbi lauavahede alla, kus puhtas põhus sabistavad roosade rõngassabadega ja valge siidläikelise harjasega ruigamid.

«Lähme Kosta poole!»

Präll kuuleb, tõmbab ohjaotsa mitu korda kasti kinnitusköie vahelt läbi ja hüppab maha.

«Kosta, ligund, võta sõitma,» kaupleb Oadu esimese vankri kõrvale jõudes.

Kosta vaatab segamatult sügisekuulutajaid kaski. Siis peatab rahulikult hobuse ja hakkab volmrile lisa laadima. Mehed kobivad Kosta kõrvale kastile, mis risti üle vankri taguosa. Just kolme mehe iste.

«On kuulda, et meie kanti ka sigineb metssigu,» ütleb Präll. «Kruusa meestel ajanud kevadepoole kartulikuhja lahti.»

«Kroonuloom, teda ei tohi puutuda,» lausub Oadu Panso. Ta võtab taskust võileiva ja ulatab kummalegi murika. Hammustab ja hakkab mõtlikult mäluma.

«Naised ei julgend seal silo minna tegema, kartsid metssigu.»

Oadu hammustab kuiva leiba ja luksub.

«Mis sa kõõksud?» küsib Präll.

«Sa näed, et närin kuivalt; vett peale rüübata pole, siis ajaviiteks luksatan suutäie keskel.»

Kosta muheleb.

Oadu arvab:

«Metssiga saa jahipüssiga lasta, olgu vintpüss. Veel parem — kergekuulipilduja.»

Mehed mäluvad leiba.

«Kui koer ajada metssea järele, siis tal pole aega jahimehe peale joosta,» lisab Oadu.

Oadu luksub kuiva suutäie sekka. Viskab tühja leivapaberi kraavi ja kaupleb:

«Kosta, tobi, räägi üks lorijutt.»

Kosta lõpetab murikat.

Präll ütleb:

«Lepa Joosep tuli ükskord purjus kitsaröövpaliselt maha ja ütles: ptruu, mul hobused söömata.»

Kosta peab hobuse kinni, hüppab maha ja viib heinakarsi aisa otsa rippuma. Hobune hakkab mõnuga nabistama. Teised hobused jõuavad järele ja jäävad seisma, nina eelmise vankri kohal. Oadu ja Präll teevad Kosta eeskujul. Oadu kiidab:

«Jah, las puhkavad. Jõuame küll.»

Oadu ringutab mõnuga ja vaatab, mis puhkepausiks ette võtta. Põrsaste söötmise aeg veel ees. Ta ronib oma koorma otsa, et pikali visata. Näeb eemal põllul meest kartulivagusid lahti ajamas. See mees seisatab, paneb käe varjuks silme ette ja vaatab voori. Oadu tortsab — mis palagan me oleme, et nii vahitakse? Ta jääb istuma ja hakkab sõnatult kätega vehklema. Kosta märkab Oadu tegu ja hakkab ka vagude ajajat jälgima. Oadu peab pausi, ootab momenti ja vehkleb jälle meeleheitlikult. Asi näib lootusetu, kuid Oadu on visa. Kosta näeb, et mees põllul märkas Oadut, seisis veidi ja töötab edasi. Oadu võtab paremast põuetaskust suure nahkrahakoti ja sorib selle sisus. Leiab mingi valge paberilehe, liputab seda kõrgel pea kohal ja vehkleb uuesti kätega. Mees põllul peatub, vaatab üle õla. Oadu vehkleb. Mees päris pöörab end ümber ja kohe vaatab. Oadu märguanded ei lase kahtepidi mõelda. Mees viivitab veidi, siis hakkab kõhklemisi üle kartulivagude tee poole sammuma. Kosta lükkab volmri teise suunurka ja muheleb.

Präll tuleb teiselt poolt teed kasvavaist pajupõõsaist ja kuuleb võõra mehe kahekõnet Oaduga.

Mees küsib:

«Mis teil vaja?»

Oadu ei tee välja, vaatab paberilehte oma käes ja lehvitab seda uuesti nagu ajaviiteks pea kohal.

«Kas see on mulle?» pärib võõras kärsitult.

«Mis sa siia tikud, ole oma tööl,» tõrjub Oadu, endal väga tõsine nägu peas.

«Ise viipasite mulle.»

«Mis sa ajad, millal ma sulle viipasin?»

«Liputasite kirjaga ka.»

«Ei mina ole sind kutsunud. Mul pole sinuga asjagi. Küsi Kostalt, kui ei usu.» Oadu viipab Kostale.

Võõras on ka nõus Kostat vahekohtunikuks võtma ja nõuab:

«Ta ju viipas mind, te nägite!»

Kosta ainult muheleb. Selline reageerimine on mehele niisama ootamatu kui Oadu jutt. Siin peaks kivid praegu häält tõstma, sest õigus on mehe poolel. Teda tahetakse tema enda maa peal narriks teha.

«Kas see kiri pole mulle?»

Oadu laskub siiski veel asja armulikult selgitama:

«Kuule, mees, kui sa üldse mees oled, mõtle nüüd oma peaga: kui mul on käed, miks ma ei tohiks nendega vehelda? Ühiskondliku maantee peal vehin omaenda kätega — kes saab mulle öelda, et ma seda ei tohi? Aga sina mine oma töö juurde, ära kipu iga möödasõitjaga tüli norima. Niisuguseid kombeid pole mujal näinudki. Mõni peni vahel lõriseb veerevaid vankrirattaid nähes.»

«Loll!»

Mees paneb sellesse sõnasse kõik ja hakkab ära minema.

Oadu õpetab:

«Miks sa nii lihtsalt läbi ajad, on ju igasugu huvitavamaid sõnu? Ütle näiteks Prõlla moodi räpina murdes — vanraat. Või jälle vesu, paskkaak, nardavatt, londus, kobrik või laugu lehma lasu või kuidas tahes. Sõnu on kui palju, miks sa ei kasuta neid?»

«Hull!» ja mees läheb.

Prällile tundub, et ta minnes pomiseb oma nina alla seda, mis Oadu õpetas.

«Mis jutt see siin oli?» küsib Präll arusaamatuses, sest eelmängu ta ei näinud.

«Halva paiga peale jäime seisma, siin igaüks tuleb norima,» seletab Oadu. «Kosta süü, tema valis selle koha.»

Kosta, patune, ei vaidle vastu ja Präll peab ise mõtlema mis mõtleb.

«Kosta, kõlkapüks, sõidame edasi, jumal teab, mis siin veel juhtub,» teeb Oadu ettepaneku.

Võhma leivapoe ees on järgmine peatus.

Oadu küsib poes:

«Mulle seitse sooja saia.»

«Mis te nii paljuga teete?» pärib näitsik rangelt.

«Mul suur pere sööta.»

«Nii palju ei saa, võtke osa leiba. Leiba jääb täna ülegi.»

«Saatke leib Kuksemaa kauplusse, seal kandis tulid alles kolmed põrsad.»

«Mis te praegu võtate?» on müüja asjalik.

«Seitse sooja.»

«Mis te teete?»

«Mul tuleb organiseerida pühaõhtusöömaaeg.»

«Pood pole naljatamiseks.»

«Ma tõsiselt — kuidas seda öelda, kui pere homme hommikul jäädavalt lahku läheb? Lahkumispidu või nii.»

«Lahkumissöömaaeg,» toetab Präll. «Tuleb küll.»

«Kas ma pean uskuma?» kahtleb näitsik.

«Kutsuks teidki molli juurde, aga me sõidame Võhmast välja,» kahetseb Oadu Panso.

«Meie pool süüakse laualt,» näpsab näitsik ja annab saiad.

«No seda tahaks oma silmaga näha,» imestab Oadu Panso raha makstes.

«Ma võtaksin kolm leiba,» ütleb Präll oma soovi. Pöördub siis Oadu poole. «Või kulub neli ära?»

«See hapu vormileib ajab pasale,» laidab Oadu. «Võta ka saia.»

Näitsik annab Prällile ka küsitud saiad. Ja Kosta saab saiad.

Koorma juures kuulutab Oadu Panso:

«Täna õhtul tuleb üks üleüldine saiapudi söömine.»

Mõned kilomeetrid sõidetud, hüüab Präll:

«Oadu, sul valge rada taga!»

Oadu keerab end üle kasti otsa taha vaatama:
«Piim!»
Rabab kiiresti nõu kaane pealt — muidugi, vana plekk on lekkima hakanud. Oadu peatab hobuse, seob lahti põrsakasti katusel kummuli lebava pika kitsa küna ja valab piimatilga sellesse.
«Nüüd ei aita muud, kui pean põrsaid söötma. Ega künaga saa piima vedada.»
Üks naisterahvas astub teed mööda. Oadu askelduste vaatamiseks ta nagu aeglustab sammu, kookab üle õlagi veel. Oadu seletab lahkelt:
«Me sõidame mihklipäevalaadale. Igal oinal on oma mihklipäev.»
«Lase mõni inimene rahulikult mööda,» keelab Prälli.
Oadu saab põrsad sööma ja ohkab:
«Kui kõik see piim oleks hunnikus, mis Põltsamaale veetud, ja see raha hunnikus, mis sealt toodud!»
On juba hilja, kui Kosta teada tallu sisse keerab, et öömajale jääda.
Ja hommikul tõustakse vara, enne valget, et õigeks ajaks laadale jõuda. Kosta toimetab pliidi juures, et põrsaste viimane söömaaeg saaks nõnda nagu vaja. Oadu keerleb tema ümber ja püüab õpetada. Aga niisama hästi võiks tema palkseina paigast rääkida. Kosta pole isegi põrsaste asjus Oadust rumalam. Popsib piipu ja katsub mõlaga tõstes, kas mannapuder on parajalt vedel.
Oadu seletab Prällile:
«Müügi eel on kõige parem anda riisiputru. Noh, tead, niisugune riisitumm. Aga pole saada. Ega ma ütle, mannapuder on ka hea.»
Kosta maitseb mõla küljest, noogutab peaga ja tõstab paja jahtuma.
«Kodus ma keetsin jahukörti, tuleb odavam,» jätkab Oadu. «Aga see ajab kõhu suureks. Lännis kõhuga põrsast laadal ei taheta. Mannapudruga saab ilusa väikese kõhu. Palju ei tohi anda, siis võib juhtuda, et hakkavad puristama. Vähe — siis on kõht aukus. See on üks kraadi pealt asi.»
Kosta valab oma põrsapere jao valgeist õhukestest laudadest kokkulöödud puhtasse künasse. Ta läheb Oadu mantli juurde, tirib taskust pudeli ja näitab küsivalt Oadule.

«Lase, kui tahad. Aga mina ei kannata seda inimestki, kes viina joob.»

Kosta kulistab pudelist künasse.

Oadu on algul keeletu, siis kurjustab:

«Kosta, pabalsaba, su koormas on minu põrsad, sa mürgitad mu kauba ära!»

Kostat see ei häiri, koorem on tema hoole all ja tema müüb neid nagu tahab. Kaup oli selline.

«Kosta, leedusk, sul sellised krutskid sees, et . . .» Oadu ei leia sõnu. Kutsub Prälli tunnistajaks. «Vaata nüüd meid mõlemaid, Präll, vaata ja räägi ilmale. Mina, vana põrsaparisnik, ei pane, aga Kosta, see pühakuju, paneb!»

«Ära sega end Kosta asjadesse!»

Oadu allub enamusele, aga käib mühinal ringi, kõigutab halvustavalt pead ja nohiseb valjusti enda ette.

Kui põrsad söönud, paneb Kosta kasti puhta küljealuse, tal on selleks pikad rukkiõled kaasas. Oadu võtab ka õlgi, ise sõnub:

«Laps on nägusam, kui nina tatine, aga laadapõrsas ei tohi end rokata.»

Ta võtab riidelapi, kastab märjaks ja käib hoolealuste kannikad üle:

«Täna teeme võidumüümise, kes viimaseks jääb, teeb pudeli.»

Präll on nõus.

Kosta saab hobuse kõige enne rakke ja istub rahumeelt peale.

«Oota, Kosta, põrsapurjutaja, mul on justkui veel midagi puudu.» Oadu käib ümber oma vankri ja mõtleb pingutatult. «Nagu oleks kõik ja nagu ei oleks ka . . .»

«Loe põrsad üle,» soovitab Präll.

«Kõik.»

«Lähme.»

«Oota veel . . . Õigus — nii mina ei saa Kostaga müümises võistelda. Tema tegi dopingut. See pole aus mäng. Mina teen ka.» Oadu kulistab pudelisuust oma kurku. «Soh, nüüd võib sõita!»

«Sa võtsid enda sisse,» teeb Präll märkuse.

«Enda sees on viin alati kasulikum kui teiste sees. Kosta koorma põrsad ruigavad rõõmsamalt, aga mina jauran ise rohkem ja võit jääb mulle.»

Saavad just Põltsamaale sisse sõita, kui Oadu märkab Kosta koorma kõrval põrsast jooksmas.

«Kosta, võta kinni!»

Roosa põrsas sõrgib vabaduses, saba rõngas — nii ilus idüll, et Kosta ei raatsi seda segama minna.

«Ei täna põrsad lähe,» hoiatab Oadu. «See on alati nii olnud, kui põrsad end ise laadale pakkuma lähevad.»

«Ma püüan ta kinni,» on Präll hakkamas.

Põrsas kohkub ja vupsab taramulgust läbi aeda.

«Läks ja laulis,» saab Oadu nurjunud püüdmisest lõbu.

*

Oadu Panso seob hobuse laadaplatsil lasipuu külge ja tunneb juba ette mõnu:

«No nüüd pole muud kui raha saamiseks valmis olla.»

Kosta koormast on kohe kuulda, mis tema müüa pakub. Ruigavad ja hullavad, et põhk sabiseb. Esimesed uudishimulikud lähevad just Kosta vankri juurde. Kosta võtab paar lauda kasti pealt maha ja haarab ühel ilusamal tagujalast. Näitab rõngasnina ja see, nagu kokkuleppel Kostaga, ei tee põrsakiljumist, vaid ruigab nõudlikult ja küsivalt.

Kosta müübki esimese.

Oadu võtab võistlust tõsiselt, ta hakkab häälekalt oma põrsaid kiitma, kuid seejuures ei laida poole sõnaga Kosta kaupa, need ka ju tema jagu. Ta õpetab, kuidas põrsaid pärast ostmist sööta, mis neile paari nädala möödumisel juba võib anda. Kas võetud dopingu või Oadu enese pärast, aga tema vankri ümber koguneb samuti rahvast. Ja kuhu koguneb, seal leidub sekka mõni tõsine ostja ka.

«Laadal tahetakse ikka suuremaid põrsaid,» kuulutab Oadu Panso. «Ja mul on küll suured. Mõni jälle tahab väikest, et odavam. Üks väike on mul ka, tulge ja võtke. Aga suur hakkab paremini sööma.»

Präll ei saa nii ruttu hoogu sisse ja ootab kannatlikult. Nende kahe vahel ei pääse ükski tema vankrist ka mööda. Paik on siiski hea.

Kosta müüb rahulikult. Ta on hinnad paberilipakaile kirjutanud ja põrsastele sappa pistnud.

Oadu suuvärk käib. Ta märkab kaht tüdrukut, kel juuksed uue moe järgi üles kammitud.

«Kas teie olete teisest suguharust või?»

Rahvas saab naerda ja mõni jälle ruttab lähemale, et mis lõbusat kuulda.

Oadu vankri ümber käib laat.

Äkki Oadu kutsub Prälli:

«Tule loe mu põrsad üle, mul on silmapete: üks puudub.»

«Sa junsjansitad,» kahtleb Präll, sest ei tea, mis trikk see võib olla.

«S e d a mina ei tee,» on Oadu Panso resoluutne. «Vahel mina oadupansotan, kui ette tuleb, seda küll, aga praegu on jumalatõsi taga. Tule loe.»

Präll kahtleb ikka, kuid läheb siiski. Tõesti, neli põrsast läinud. Müüdud on kolm, aga kus üks?

«Öömajal just lugesin,» on Oadu õnnetu. «Ja siin olen oma käega kolm välja tõstnud.»

«Siis lippas teel minema,» järeldab Präll loogiliselt.

«Pastoi! See oli minu põrsas, mida sa Põltsamaa vahel püüdsid,» jahmub Oadu.

«Sindrima,» vannub Präll.

«Sinine sinder,» kinnitab Oadu. «Pealt oli laud irvakile, aga ei uskunud, et sealt mõni välja sai.»

«Sul vedas koera kombel,» arvab Präll. «Oleksid päris tühja kastiga laadale jõudnud, mis siis?»

«Einoh, minul veab alati,» on Oadu optimist.

Ostjaid ei ole vahejuhtum eemale peletanud ja Oadu jätkab. Juba ta vastab ühele:

«Seda paika ikka leiate, kuhu panna. Meil üks kasvatas põrsast suures tünnis. Kui enam sees ei tahtnud püsida, siis pani sae ümber tünni serva, hambad ülespidi.»

Kosta hoolealused häälitsevad üle laada, ta muheleb ja müüb. Kostal on ühe põrsa võrra edumaa.

«Kui ostja olete, küsige julgelt ja kõvasti,» õpetab Oadu kundet. «Ega mina siin lärmis kuule väikest häält. Kas te seda juttu teate, kuidas kõva kuulmisega talumees pulliga laadale läks? Lihunik küsinud: kas härg müüa? Talumees vastanud: omad õled jah. Lihunik: külamees, kas sa hull oled? Talumees: ei ole pull, kohi küll. Lihunik: külamees, kas sa tappa tahad? Talumees: seda hinda pakuti mulle juba eile.»

Rahvast koguneb järjest rohkem ja Oadu ei saa ei hinna ega mineku üle kurta.

Kui viimane põrsas kastist läinud, hüüab Oadu uhkelt Prällile:

«Viidis Vaanja, kak sabaaka letit!»

Prällil pole aega, tal veel mitu.

«Paastuaeg on läbi,» rõõmustab Oadu ja hingab sügavalt kui vabadusse pääsnu. Ta pruugib kohe viina ega tule esimeses rõõmuhoos millelegi targemale, kui kargab tühjale põrsakongile püsti ja hakkab kõnet pidama:

«Ostate pimedast peast neid põrsaid ega tea ise, kas nad on sahariini või maarjaga söödetud.»

Üks naine lööb käsi kokku:

«Oh heldus, mina ka ostsin!»

Prällile ei meeldi põrmugi Oadu etteaste, sest ostjad tõmbuvad eemale. Kosta on kõne ajal viimase müünud ja tuleb Prällile appi. Kosta hakkab ostjatega õiendama, aga Präll tõuseb ka vankrile ja alustab vastukõnet, kus Oadu isik saab iseloomustatud ja Prälli põrsad kiidetud.

Oadu ei soovi halba ja tõmbub tagasi.

Veidi aja pärast tuleb Präll ja kurdab Oadule:

«Üks kindel ostja, aga tahab tingimata kulti. Mul ainult kaks emispõrsast.»

«Sokuta teine talle maha,» soovitab Oadu.

«Ta just küsis kultpõrsast, muud ei taha.»

«Ega sa öelnud, et sul kulti pole?»

«Ei.»

«Siis saame hakkama. Sa ei tea, kuidas põrsakaupmees emisest kulti teeb? Võta mõlemit tagajalga pidi pihku, vajuta sama pöidlaga tugevasti nibu peale, ja ongi kotid näha.»

«Ma ei oska,» kohmetub Präll.

«Lase niisugust laadale,» parastab Oadu ja läheb ise asja sirgeks ajama. Saab kuldiostjaga jutule ja kui näeb, et teisel tõsine soov, siis rabab ühe emise jalgupidi pihku, seab pöidla paika ja laseb kiiresti ostja näo eest läbi. «Näe, kerad missugused! Hoia kotti!»

Ostja lööb kotisuu lahti ja Oadu suskab põrsa sisse.

«Meil pole veel hind kokku lepitud,» ehmub Präll.

«Põrsas juba kotis, ei siis raha tulemata jää,» rahustab Oadu Panso.

*

Oadu Panso ja Präll rüselevad keset teeristi. Hobused ootavad kraavipervel, et võitjaks jääjale alluda. Kosta istub vankril ja vaatab volmrit popsutades rahumeeli pealt. Temal ükskõik, kustkaudu sõita. Niikuinii on homme päevatäis tsirkust ees. Ega nii õnnestunud põrsalaadalt kojusõit ole lihtne. Mõnegi mehe on põdema pannud. Aga no kolmekesi: üks aitab üht ja teine teist, peaks ikka homme õhtuks koju jõudma. Paide kaudu on tee pikem, aga asi ta sealtki sõita, kui niisugune tuju peaks peale jääma. Las jagelevad, nalja saab nii või teisiti. Kosta muheleb omaette. Vaata Prälli, kus end maadlusega ära treeninud, ei anna Oadule põrmugi alla. Varem poleks Oadu-sugune Prälli märganudki, oleks nagu säästest üle astunud. Aga nüüd on rind rinna vastu. Täiesti mees mehe vastu. Prõlla on Prällist mehe teinud. Missugune võim vahel naisel on!

Oadu taganeb sammu, et Prälli haardest lahti saada, ja ütleb vihaselt:

«Kas lased või ei! Ma lähen lõhun Paide linna ära!»

«Mis sa lollusi räägid,» sõdib Präll vastu.

«Paide linna mina lõhun!»

«See teeb suure ringi.»

«Ma olen niisugune mees, et lõhun kõik, mis ette juhtub. Lähen tõmban leinakased kiriku eest välja.»

«Ilusad puud, las olla,» arvab Präll.

Oadu ründab jälle rinnaga, et teist risttee pealt eest saada.

Präll surub õla vastu ja manitseb pingul häälega:

«Ilusad kased, las olla.»

Kostat hakkab huvitama, kes alla annab. Präll üllatab. See on tema suur võit, kui Paide linn seekord veel püsti jääb. Peaksid keskväljakule ausamba panema.

Oadu ei taha jonni jätta, kuigi näeb, et jõud üle ei käi. Trügib ja trügib.

«Tule mõistusele, igavese ringi teeksime, Paide pole seda väärt,» rahustab Präll.

«Aga mina olen niisugune linnalõhkuja!»

«Võhma jääb koduteele, kanname Võhma üksipulgi laiali. Teeme selle nalja ajaviiteks. Ma usun, et Kosta lööb seal ka kampa. Kosta, jääd nõusse?» Präll ei jaksa jõuga Oadut vankrisse saada, seepärast pakub kompromissi.

«Võhma on liiga väike!» ei ole Oadu nõus.

Kosta ei sega end asjasse, tal mõnus pealt vaadata. Kiiret pole kuhugi. Laadaliste asi, ega nemad ole eluaeg teistsugust kojusõitu tundnud.

Lõpuks kandub viimsepäeva vari Paide kohalt üle Võhmale, sest Oadu hakkab ka arvama, et üksi tapamajaga on juba tükk tööd.

Mehed tulevad sõbralikult kaelakuti ja teineteise turjale patsutades ristteelt ära ja ronivad ühte vankrisse. Kosta on esimesel hobusel, tema peab teed ja tempot.

Öömajal läheb õhtul kõik hästi, aga öösel hakkab Präll Kostat õlast sakutama, ise sosistab:

«Kosta, kuule, kus me oleme?»

Kosta magab.

«Kosta, me oleme justkui põrandal.»

Kosta keerab end, kuid ei vasta.

«Kosta, mul on seest hele. Kas sul midagi süüa ei ole?»

Präll lamab kahe vahel ja tema rähklemine äratab ka Oadu, kes toriseb:

«Õhtul oli tangupudru laual, miks sa ei söönud?»

«Sa ise käisid peale, et ära palju söö, pole viisakas... Kas me oleme köögipõrandal? Põhud on külje all. Näe, ei tulnud kohe meelde. Me vist võtsime kõvasti.»

«Tühjagi, täna mõtlesime alles alustada,» suurustab Oadu.

«Kust ma süüa saaksin?» muretseb Präll.

«Perenaine pani pudrupaja sahvrisse, ma nägin. Mine vaikselt võta mõni pihutäis,» õpetab Oadu vastutulelikult.

«Ma pole veel elus öösel võõras sahvris käinud,» on Präll vastu.

«Ükskord on ikka esimene,» lohutab Oadu. «Kõik aidalõhkujad on sellest alustanud.»

Selline väljavaade Prälli ei erguta. Ta raputab veel Kostat, kellest ei saa aru, magab ta või ei.

«Kosta, mu kõht on tühi, kas sul pole midagi? Sa ostsid eile värsket, kuhu sa panid? Ilus peipsi rääbis oli.»

«Mage kala, kuidas sa seda sööd?» laidab Oadu. «Pihutäis putru on etem.»

Kosta tõuseb ja kobab pimedas käsikaudu välja minna. Kui tagasi tuleb, paneb kalapüti Prälli päitsisse.

Oadu toriseb:

«Saksapoisil olgu veel toapoiss.»

Präll juba matsutab pimedas.

«Kuidas sa neid sööd, nad veel verimagedad?» tunneb Oadu muret.

«Kosta pani päeval pihuga soola peale,» kiidab Präll.

«Ega kala ühe ööga sooldu.»

Präll ragistab.

«Mis inimene sa oled? Sa ajad hirmuvärinad peale — toorelt sööd.»

Kõhunälja puhul jutt ei aita ja Präll kergendab häirimatult Kosta kalapütti.

«Mul hakkab hammas huugama,» leiab äkki Oadu. «Kust saaks rohtu?»

«Loputa viinaga,» soovitab Präll.

«Eilse õhtu loputasin,» laidab Oadu selle nõu ära.

Hommikul toob peremees Oadu ette lauale kaheliitrise klaaspurgi täie ahvatlevalt kuldset mett.

«See on sellesuvine mesi,» hindab Präll.

Oadu lükkab meele tõusnud vahakübemed supilusikaga kõrvale ja ammutab hambarohtu alustassile.

Prällil läigib süda öisest toorkala-kõhutäiest, tema ei võta mett suu sisse. Kosta veidi maiustab.

Oadule hakkab mesi meeldima. Ta rüüpab viina vahele ja pargib mehemoodi. Präll saab nüüd öelda:

«Mis elukas sa oled, nii palju mett ajad sisse! Mul lööb vaatamisest valu hammastesse.»

Tähelepanu ainult ergutab Oadut. Hommikusöögi asemele laadib meekeretäie, ise kiidab:

«Kui see hammas eluaeg peaks veel häält tegema!»

Prälli magu vaevab öine pimedas ahnitsemine, ta ei saa lõpuni pealt vaadata ja läheb välja. Kosta seab volmri tossama ja raputab pead.

Oadu ise mängib kanget meest. Ja mis siin pühitseda, söögiarve nad maksavad ikka kolme peale võrdselt.

Tee peal hüppab Oadu oma vankrilt maha ja ootab Prälli. Kobib Prälli kõrvale ja kurdab:

«Tea, mis asi seest keerab?»

«Oled ehk tõstnud liiast?»

«Kohe niisugune kõva tükk on südame all,» hädaldab Oadu Panso ja katsub ise käega.

«Sa sõid mett liiast,» taipab Präll.

«Minu kõhtu pole ükski söök ehmatanud,» ütleb Oadu.

«Ära sina mett usu,» manitseb Präll.

Abi saamata, läheb Oadu oma hobusest mööda, ette Kosta juurde. Kosta kuulab kurtmist rahumeeli ja popsutab volmrit. Tema silmi pole musta kaabu sorgus ääre alla näha.

«Sa ikka tead rohtu,» mangub Oadu, sest vaev läheb järjest hullemaks. «Ära pea pikka viha.»

Kosta vaatab ringi, aga ei ütle midagi.

Oadu heidab küliti põrsakastile, hoiab kõhtu, vähkreb ja haliseb.

Kosta peab hobuse ühe allika juures kinni ja osutab volmripitsiga.

Oadus tärkab lootus. Ta vaatab näidatud suunas. Allikasse on kaevatud igavene suur tünn. Oadu taipab ja kiidab Prällile:

«Kosta käsib tünni minna... Aii, küll keerab sees. Ma ei tea, kas sellesse on surdud ka.»

Prällile tundub asi kentsakas, aga kui juba Kosta käskis...

«Sa külmetad ennast ära,» kahtleb siiski.

«Peaasi, et elu päästaks. Kui sul selline tuli sees möllaks,» hädaldab Oadu nutuse häälega. «Külma vastu on mul rohi olemas.» Ta ei saa end enam päris sirgu ajada, kui riideid maha koorib. Seda teist rohtu on ka hommikust peale nii palju tarvitatud, et ei suuda tasakaalu hoida, kui pükse jalast kisub. Präll toetab. Ja ega seegi kergelt lähe, tema jalad ka pehmed. Kosta muigab vuntsi, aga seda ei märka kumbki. Oadu läheb viimasest õlekõrrest haaraja õhinaga ja joobnu uljusega vabatahtlikult külma vanni. Ta küsib Prällilt nõu:

«Kas hüppan äkki, või lähen aeglaselt?»

«Hüppa!»

Maasse kaevatud tünn ei ahvatle sugugi, kuid kõht ei lase end unustada, kisub mehe kooku. Oadu palub Prälli appi:

«Sa lõbusta mind kuidagi, muidu ma ehk hüppan kohe välja tagasi.»

Prällil on abi käepärast. Ta kisub taskust lehepusara, et allika ääres ette lugema hakata. Sellist võimalust pole talle antud kogu laadasõidul. Ta kiidab:

«Mul kõige värskem leht, ma kohe.» Seab end mugavalt istuma ja loeb paatosega:

«Kolhooside esimeestel, masina-traktorijaamade direktoreil ja kolhooside spetsialistidel on tarvis viivitamatult organiseerida kartulite koristamine, viia see läbi õigeaegselt, salvestada seemnefond, anda kartuleid kohustuslike müüginormide katteks, naturaaltasuks masina-traktorijaamade poolt tehtud tööde eest ja riikliku kokkuostu korras ning vajalik hulk kartuleid eraldada loomasöödaks.»

«Mis sa jamad!» röögatab Oadu Panso oma külmast vannist pühas vihas. «Mul hambad plagisevad, kas sa midagi targemat ei leia?»

«See on põllumajanduse ministeeriumi korraldus,» kohmab Präll end kaitsta.

«Jõudu on sul juurde tulnud, aga tarkust mitte üks põrm!» pragab Oadu, kellel ainult peanupp tünnist välja ulatub. «Las korraldavad, aga sina ole targem, ära loe kõike.»

Präll lappab lehti, enesel süüdlase nägu peas. Leiab teise loo.

«Siin on maisifotosid,» alustab Präll.

«Terve suvi polnud lehes muud kui maisifotod,» tõrjub Oadu. «Otsi lõbusat. Loe kiiresti, mul hambad plagisevad.»

Präll näeb ka, et Oadu Panso nina hakkab lillaks tõmbuma.

«Kas kõht annab järele?»

«Ära tuleta meelde,» mulistab Oadu veest vastu ja kisub end valust küüru. «Hammas hakkab ka uuesti.»

Präll rapsib lehti, siis teatab:

«Harju rajoonis üks lüpsja — Anni Mikomägi — sai Moskva näituselt preemiaks «Pobeda». Pilt on ka sees.»

Oadu keksleb vees, et külmavalu leevendada. Ta õieti enam ei saa ise ka aru, mis kandist kõige hullemini piinab. Aga ta kelgib:

«Minu Minna saab ka varsti, kui nii edasi läheb. Mina õpin sohvriks, panen põrsakasti tagaistmele ja lasen või Haapsalu laadale. Mis autoga viga.» Hammaste plagin ainult ei lase korralikult rääkida.

Teelt keerab alla üks hobune: naine seisab püsti vankris, tühi veevaat selja taga. Üsna allika juurde jõudnud, näeb ta alasti meest joogivett solkimas. Kiljudes keerab

näo ära, aga siis tõuseb viha, mis kõik muud reeglid teelt pühib. Varre otsa kinnitatud pang vehkleb ohtlikult Oadu nina lähedal, kui ta oma kangestunud liikmeid püüab üle ravivanni veere välja tuua. Präll peab appi minema, et naisterahvas sedagi vähest, mis Oadu kangest hingest jäänud, külaallikasse ära ei uputaks.

Teel Oadu Panso lõdiseb Prälli vankril ja kurdab edasi:

«No küll puurib sees. Kosta pettis, külm vesi meele ei aita.»

«Kostast ei usu seda,» kaalutleb Präll. «Sa ehk ei mõistnud õieti Kosta juttu. Ega purjus peaga temast alati aru saa... Kuule, ta ehk käskis sul allikast juua?»

Präll hüppab vankrist, jookseb korraks Kosta juurde ja tagasi tulnud, kinnitab Oadule:

«Kosta naerab, et kõht võbiseb. Ta käskinud sul allikavett juua. Palju juua, nii kui sisse läheb — lehma moodi. See lahjendab mee ära. Sa, loll, ronisid külma vette. Saad veel põiepõletiku.»

Oadu vingub valude käes.

Võhma apteegi ees Oadu peatab hobuse ja kiirustab kõverasse kiskudes ning käega kõhtu hoides apteeki.

Läheb pool tundi, siis astub Oadu sirgelt apteegi trepist alla.

«Sa oled nagu ära vahetatud,» imestab Präll.

«Nüüd olen pääsenud. Ma mõtlesin su põrsakongi otsas juba tõstamendi peale.»

«Andis rohtu?»

«Pumpas mao tühjaks. Luhtas kõik mu hommikune õgimine. Aga nüüd lähme teemajja, teeme joomad ja söömad, mis on ühed joomad-söömad.»

Võhmast edasi sõidab jälle elurõõmus ja lärmakas laadavoor. Kõik kolm istuvad esimesel vankril, ohjad on Kosta pihus.

Oadu püüab Kosta Jansi ärritada. Ta teab küll, et enda rumalusest kaevu ronis, aga kätte peaks ikka teistele tasuma. Kosta ei tee norimistest välja. Oadu manab:

«Kosta, tuiam, oled küll kuntskopp, isegi purupurjus ei tule su suust sõna.»

Präll segab kogu aeg Oadu üritusi. Ta viib juttu mujale:

«Kolmekesi on julge küll. Üksi, siis jood täis, jääd vankrisse magama ja hea mees teeb taskud tühjaks. Tubli, et Kosta ka tuli.»

«Oh, sa . . .» nagu ärkab Oadu Panso. «Võhma jäi püsti! Kõhuvaluga unustasime selle kõige tähtsama. Keerame otsa ümber!» Oadu haarab ohjade järele, aga Kosta ei anna.

«Ei tasu nii tühja asja pärast kojusõitu katki jätta. Kisub juba pimeda poole ka,» arvab Präll.

Oadu ei rahune tükk aega. Siis viib üks uus algatus tema mõtte mujale:

«Ptruu, pea! Ma lähen üle kraavi, mu soolikad ei pea sööki. Apteeker uhtis neid liiga palju.»

Kosta peatab.

Oadu püüab vankrist maha saada, ise seletab:

«Niisugust asja pole kuulnudki, et kaupmehel lahti lööb. Ikka juhtub põrsastel.»

«Ma ka tulen,» lubab Präll. «Kosta, sa ei roni?»

Kosta seab parem volmri tossama ja istub edasi.

Oadu Panso komistab ja veereb kraavipõhja.

«Nüüd on läbi mis läbi,» parastab end. Ta ei tee katsetki tõusta, hakkab naljajuttu rääkima. «Ükskord kaks meest sõitsid naistega linna. Tahtsid naisi suurde tõrde panna, et linnarahvas ei näeks.»

«Miks ta näidata ei tahtnud,» jääb Prällile arusaamatuks.

«Mine ütle narridele jah, mis nad neist varjasid,» naerab Oadu ise ka selle kentsaka loo üle.

Kosta muigab ka, kraavis naerdakse nii ühisel meelel ja nakatavalt.

Präll püüab kaaslast jalule upitada, ise manab:

«Minu asi ka enam ei aita.» Laseb Oadu uuesti kukkuda ja naerab uue jao. Oadu on naerust nõrk ega püüagi jalgu alla võtta.

Kosta muheleb, aga ise mõtleb — pill tuleb pika ilu peale. Kas Minna teeb kord ometi südame kõvaks ja annab Oadule naha peale?

«Muud ma ei ütle,» ähib Präll Oadut tõstes. Libiseb ja kukub koos Oaduga. Siis kirub:

«Sindrima!»

Oadu lisab:

«Os-sa sinine sinder!»

Präll näeb lähedalt Oadu nina:

«Sa, sinder, oled ju sinine.»

«Os-sa sinine sinder!»

«Sa ise oled sinine.»
«Os-sa.»
«Sindrima, mis sa vannud?»
«Ma aitan sind,» vastab Oadu.
Präll hakkab uuesti upitama.

Kosta kuuleb, kuidas asi võsas edasi areneb. Oadu hääl ütleb:
«Mitte ei saa. Tuul on kõva, lükkab käpuli.»

«Maa on künklik, minu tasakaal kaob ka,» on Prälli häält kuulda.

«Tule toeta,» kutsub Oadu hääl.
«Paneme seljad vastamisi, siis oleme teineteisele toeks. Nii kükitatakse ruutpesiti meetodil,» targutab Prälli hääl.

*

Präll kobistab enne puukuuri ukse kallal, kui sisse astub. Ta laseb silmad üle püstlaudadest kokkulöödud hoone käia. Lauavahedest tõmbab tuul läbi — ega see sügisene elamine siin lõbu ei paku. Seest on kuulda kuurielaniku liikumist ja roostes vedrumadratsi raginat. Kas tõuseb üles või viskab pikali, mõtleb Präll. Ja mis sõnadega sa alustad juttu auväärt mehega, kes nüüd äkki kartseri olukorras. Präll ei saa siiski muiet maha suruda — vaat kus Minna, lõi mehe puukuuri. Tuleb välja, et Oadul on maakera peal vääriline partner olemas. Ja kus veel? Kodus. Seda ei oleks keegi ennustanud. Pehme Minna aina silitas ja paitas oma Oadukest... See jutt ise käis küla peal ka selline, et seda ei saanud nagu päris uskuda. Präll siis otsustas oma silmaga vaadata. Nad ikkagi alles tulid ühiselt laadateelt, nagu ühe kamba mehed veel.

Koputada puukuuri astudes on kentsakas ja Präll läheb sisse, nagu käiks iga päev Oadumõisas puid lõhkumas.
«Leidsingi sind üles,» teeb Präll uljast häält. «Puhkad laadaväsimust veel või?»

«Keda see laat väsitab,» on Oadu kange mees, kuigi pikutab keset päist päeva oma puukuuris vanal madratsil saaniteki all. «Ma põen veel. Kõht ei anna järele.»

Präll vaatab kuuris hindavalt ringi. Ruumi veidi on, sest talvepuud on alles sisse ladumata. Vedrumadrats on

halgude peale üles seatud. Vana põhukott külje all ja karvatekk peal.

«Ega külm ei ole?» küsib Präll.

Oadu teab, et teine ootab muu kohta ka seletust, ta pajatab nii muuseas:

«Minna, näh, kartis, et kõhutõbi või nii, pani mind siia karantiini. See on nüüd niisugune uuema aja komme. Lehmalaudas olla ka karantiiniruum.»

Präll vaatab pilkliku näoga.

Oadu otsib tõhusamat põhjendust:

«Noh, toas on poiss ja... No ei taha ju, et... terve pere pasale läheb.»

«Külas nagu räägitakse muud,» ütleb Präll, häbematu. Ta ei tunne ka sugugi kaasa. «Sul, näha, et pole ei seljapesu ega voodipesu. Kuidas sa nii?»

«On ikka,» püüab Oadu välja rabelda. Olukord ei kõlba temasuguse mehe jaoks kuhugi. Teeskle siin kambamehe ees. Aga ta siiski jätkab vapralt. «Hommikul loputasin seljapesu kaevu juures ära, riputasin teibasse kuivama. Aga kasukatekk on hirmus soe, siin pole linasid vajagi. Minna, va hea inimene, hoolitses, andis kalli lambanahkse teki peale. Ega kolhoosnik niisugust asja enam jaksaks soetada, see meil vanast ajast.»

Präll naerab.

Oadu on kimpus. Vihastada ka ei sobi. Lõpuks küsib ta vaikselt, usaldusliku häälega:

«Mis seal küla peal räägitakse? Viimati sa ise lobisesid välja? Kes seda teised teadsid.»

«Mida?» imestab Präll. «Mina olin nii purjus, et ei mäleta õieti, kuidas ise koju sain. Kosta oli tassinud vankrist tuppa. Kosta ise jäi jalule. Kosta kannab viina meist rohkem.»

«Noo, kes siis? Ehk Kosta käest läks jutt?» arutleb Oadu.

«Mine nüüd, Kosta sul ütleb sõna!» on Präll kindel. «Ja mina tõesti ei mäleta midagi. Kas ikka oli nii?»

«Oli jah,» ütleb Oadu välja ja tunneb kohe kergendust, et enam ei pea oma meeste ees teesklema. Eks või igal igat ette tulla. Ja Prällil enesel kodus veel hullemini. «Oli jah. Aga sellest pole ma jagu saanud, kuidas see juhtus. Et ma võisin aluspüksid ära mustata, sest ma veel saan aru, aga kuidas teine hunnik sattus kahe pükste

vahele, vaat sellest mina enam aru ei saa... Viimasel ajal pole muud kui üks viltuvedamine.»

Präll püüab tõsine olla, aga Oadu õnnetus on niisugune, mis ei saa nutma panna. Präll pugiseb naerda. Oadu näeb teist meeleheitlikult naeruga võitlemas ja tal enesel tuleb ka naer peale.

«Kas toon ühe pudeli selle peale?» küsib Präll abivalmilt.

«Ei!» on Oadu kindel. «Mina ei kannata seda inimestki, kes viina võtab.» Ja praegu ta tõesti ei taha, sest asi võib veel hullemaks minna, kui ta juba on. Oadul on aega olnud siin pimedas kuuris puuhalgude otsas elu üle mõelda. Ja Minna nagu nimme ei tule temaga rääkima. Ta pole Minnaga pärast põrsalaata sõnagi vahetanud. Mis ta joonud peaga võis Minnale vastu mõmiseda, kes seda teab. Ainult hommikul leidis end kuuris sellises olukorras, nagu ta oli. Ja siis pidi ise mõistatama, miks ja kuidas. Aga Oadul on kangust, ega tema kuurist enne välja lähe, kui Minna tuleb paluma. Lakku täis meest on kerge kuuri lüüa, aga katsu pärast kainet meest sealt kätte saada ja tuppa tagasi tuua. Las Minna ka nüüd vaevleb ja mõtleb. Oadu katsub hajameelselt pükste tagataskut — rahapahmakas on alles. Minna pole midagi puutunud, lõi mehe kõige täiega kuuri alla nagu kirpe täis krantsi. Üks vaatus on veel ees, kuraasitab Oadu Minna tulekut oodates. Kuid samas ta kardab, et Minna hoopis mehest lahti ütleb. Ilma selle Minnata Oadu küll elada ei tahaks. Oma süü, kui niisugune naine su maha jätab, haletseb Oadu end juba ette. See külarahva hammastesse sattumine pole see kõige hullem. Sellest saaks uue tembuga üle, aga Minna-sugust naist pole enam võtta. Endaga võideldes vajub Oadu norgu.

Präll püüab lohutada:

«Homme paistab jälle päike.»

«Mis ta paistab, su Prõlla pani ta'ga plehku.»

«Kust sa tead — ise elad kuuris?» kohkub Präll.

«Mu hea tütar Pille toob kausiga suppi ja pajatab uudiseid,» saab Oadu meeldivat asja rääkida. «Panen tütre Türile mehele. Aitan maja ehitada ja...»

«Partorgile ikka või?»

«Ei,» vastab Oadu. «Luhtala töötab nüüd kooperatiivis. Joomist on vähemaks jätnud.»

«Sa oled joomise vastu?» suskab Präll. Ja püüab edasi osatada, et Prõlla mainimist tasa teha. «Oleksid sa kolhoosi seakasvataja, siis poleks sellist lugu juhtunud. Oleksid autoga sõitnud.»

«Mis, auto nurgas on kunstkemmerg kaasas või?» näpsab Oadu. See Präll hakkab närvidele käima. Sai kõik teada, olgu siis vähemalt vait. Oadu ajab end turri. «Kuule, Präll, ma ütlen ausalt, et sa oled rohkem mees, kui sa enne kolhoosi olid. Täna Prõllat, et ta sind välja treenis. Kui sa veel lehelugemise lollusest ja ruutpesiti vaimustusest lahti saaksid, kõlbaksid igale naisele.»

«Noh, aga,» püüab Präll vastu vaielda.

«Jah, oma munade peal võid sa istuda ruutpesiti, aga kõik muu käib elus teisiti,» jääb Oadu enesele kindlaks.

Präll taipab, et on vist Oadut kuidagi solvanud. Nüüd hakkab siit kuulma! Parem on kohe selle sõna pealt lahkuda:

«Ma siis lähen, tahan kontorist läbi käia. Ega s i n u l pole esimehele sõna saata?»

Oadu püüab veel soola raputada:

«Prõlla teadis, kust tsirkust saab, kui kolhoosi tuli. Nüüd, Ernesakiga, hakkab tsirkus läbi saama, sellepärast läkski tsaariaegse ameti peale tagasi. Sina olid temale ainult treeningupartner.»

Präll on läinud.

Oadu kisub kasukateki kurgu alla ja jääb katuseroovikuid vahtima. Prõlla läks ja Präll on üksi. Kui Minna läheks, oleks Oadu ka üksi. Prällil on hingearmuke Pläralära Leenu. Leenu saab ometi oma jao kätte. Kuigi, taevas teab, mis s i i s Prällist saab . . . Kas tuleb teine Kosta Jändjasse? Aga tal on ikkagi oma Leenu. Aga Oadul pole kedagi, kui Minna läheb.

Präll on Oadu ütlemise peale hingepõhjani solvunud. Kuid Oaduga sõnasõtta laskuda ei suuda keegi.

Kontori juures näeb Präll Ants Ernesakki ja tal tekib idee. Ta soovitab esimehele:

«Praegu oleks õige aeg Oadu Pansot kolhoosi kutsuda.»

«Miks praegu?»

Präll seletab kõik asjaolud ära. Ernesakk ütleb:

«Pill tuleb pika ilu peale.»

«Praegu ta vastu ei hakkaks,» annab Präll lootust. Ja

kui hakkabki, siis Ernesakk on ainukene kolhoosis, kellest Oadu Panso pole siiani isegi sõnadega üle olnud. Las Ernesakk pargib teda.

Ants Ernesakk saab ka naerda, aga siis jääb mõttesse ja ütleb:

«Ei, niisuguses olukorras ei saa Oadut osatada. Las mees ise mõtleb.»

«Praegu on ta pehmem kui muidu,» arvab Präll.

«Tal oleks minu ees piinlik ja oma meheau päästmiseks võib — asja eest, teist taga — just kolhoosi astumise vastu otsustada,» vaidleb Ernesakk.

Oadumõisas on asjad vahepeal niipalju nihkunud, et Minna suvatseb korraks kuuri astuda.

Minna etteheitvatele sõnadele vastab Oadu:

«Mul on nüüd raha, Pille võib vägevad pulmad teha.»

Minna räägib kannatlikult ja nagu lapsele:

«Ega raha ole maailmas ainuke pide. Hea läbisaamine meie vahel maksab rohkem. Ja sinu tervis on kallis, seda ei tohi kraave pidi raisata.»

«Minnakene, ma teen kõik,» sulab Oadu.

«Kaines lubad, aga viinatilk teeb su hulluks.»

«Ma ei kannata seda inimestki, kes viina võtab.»

«Minuga pole sul vaja neid vigursõnu ajada,» lõikab Minna kohe teise kilbi katki.

«Minnake, mutrike, mis sa siis tahad?»

«Astu kolhoosi, võta seafarm vastu, mis Ernesakk pakub.»

«Ta on sulle ka seda rääkinud?» nõuab Oadu seletust.

«Võta vastu, seal ehk hoiab töö sind ohjes, kui sa ise ei oska end hoida.»

«Minnakene, hoia sina ise.»

«Ei mina suuda. Ma olen küll proovinud. Ma olen pehme. Laite Jaan . . .»

Oadu katkestab:

«Kas Jaan käis sind üles keeramas? Vaata, et sa temaga ei mehkelda! Või käid sa salaja tema pool? See poolpühak ei võta viina ega tunne hingepiina. Mis ma pean kuulma oma kodus!»

Minna takistab:

«Mis sa lobised. Ma räägin praegu väga tõsiselt. Kui sa tõesti veel oma kodust midagi pead, siis kuula mind seekord. Sa kaotad inimese näo. Saa ometi mõistlikuks.»

Oadu ei oska midagi vastata, ta kujutas jutuajamist teisiti ette. Minna läheb, ja Oadu taipab, et see seal on praegu Minna kodu, aga tema on puukuuri elanik. Kurjavaimu kange moor. Kui kosja läksin, ei osanud temast, vaiksekesest, niisugust lugu loota. Minna, mait, saab veel minust jagu. Ainukene on Minna, kes minuga võib veel midagi teha.

Minna käis, rääkis ja läks. Kas see oligi nüüd leppimine — mõtleb Oadu. Minna ei palunud üldse andeks. Kas minna nüüd juba selle jutu peale välja? Või oodata, et veel tuleb? Aga kui ei tule?

Nii narrilt pole meie külas keegi oma üksiktalu põlve lõpetanud.

Oadu toriseb omaette:

«Igal oinal on oma mihklipäev... Põrgu kõik mihklipäevalaadad!»

11. peatükk

Ants Ernesaki silmad tõusevad töölt ja ta jääb pead käele toetades mõtteisse. Millegipärast on hakanud silme ette tõusma pilt rajooni sügiseselt rahvapeolt. Pärast köievedu kutsuti ruuporiga välja Ants Ernesakki, hüüti lihtsalt hea õnne peale metsa, kus rahvas lõbutses nagu oskas. Mets oli purjus rahvast täis. Kes külitas seltskonnaga põõsa ääres, kes kakerdas ringi. Tema siis läks, ise üllatunud, et mis häda pärast teda otsitakse. Rajooni täitevkomitee esimees röökis uuesti ruuporisse, siis ta ilmus.

«Mis on?» küsis tema.

«Anname sulle siin aukirja üle,» ütles rajooni täitevkomitee esimees.

Ants Ernesakk pöördus kannapealt ringi ja läks, sest kõik see pidu oli üks suur palagan ja äkki — vabariiklik aukiri. Ants Ernesaki arvates on see midagi peaaegu intiimset. Kui valitsus otsustab sind aukirja väärilisek, siis andku üle kusagil oma tööruumis.

Täitevkomitee esimees püüdis pärast kinni ja küsis:

«Kas oled purjus?»

Tema ei osanud oma sammu isegi veel õieti põhjendada. Ütles vaid:

«Hea töömees ei taha, et teda nagu mustlase setukat laadal kiidetakse.»

See palagan mõjus Ants Ernesaki enesetundele nii halvasti, et ta vahel praegugi nagu valus nägu krimpsutab ja kätesse peidab. See on tava, mis ei meeldi — mõtleb.

Kas nad ei saa aru, et köieveo lärmis valitsuse aukirja vastu võtta — see ei anna hingele midagi. Isegi rohkem — see on piinlik.

Samas Ants Ernesakk hõõrub nägu ja laseb õhku kopsudest välja pahiseda nagu pärast rasket tõstmist:

«Eehh!»

«Kas tohib?» Kabineti uks avaneb ja lävel seisab suur mees, tugevad rusikad rippu.

«Jah, palun,» vastab Ants Ernesakk.

Mees astub lähemale, toetab raske laia kämbla esimehe kirjutuslaua servale. Ants Ernesakk näeb ainult laia, mustade nahapooridega rauatöömehe kätt, ta enese mõtted lahkuvad nii aeglaselt.

«Palju mul partide eest võlgu on, tasun ära,» ütleb tulija sissejuhatuseta.

Ants Ernesakk ei saa aru.

«Ma olen nüüd rikas, olen jälle sadamatehases sepaks. Ma tasun kolhoosile kahju ära. Mu nimi on Villas Vook.»

Villas Vook — Ants Ernesakk vaatab mehele näkku. Kuuldud on palju. Ah selline ta ongi! Mees, kes «Olevikust» kinni pandi ja kes pidi parteipileti käest andma.

Kõige enne vilksab meelde Jaan Laite antud iseloomustus: püüdis vargaid, nägi igas inimeses varast, siis tuligi välja, et kes sai, see äigas. Aga iseloomustusi on Villas Vooki kohta kuulda olnud teisigi üsna musti.

Nii vaadata ei oskaks selle mehe kohta midagi halba arvata. Võib-olla loob meeleolu see otsekohene pakkumine: ma tasun võla. Kui rahvast uskuda, siis see mees ei saa oma võlga üldse rahas tasuda. Aga see praegu on tema poolt igatahes hea liigutus ja tuleb vastu võtta. Küllap elus on juba nii, et mõned mehed sobivad ainult külma rauaga vastamisi seisma, mitte inimestega. Tuleb

neid lihtsalt õigesse paika panna. Küllap nii on sinugagi — rauatöömees Villas Vook.

Esimees saadab Tallinna mehe Härbert Junnovi juurde, kes peab raamatuist üles otsima kolhoosilt varastatud partide hinna.

Kohe tuleb uus külaline, kelle Ants Ernesakk ise välja kutsus. Siinne kabineti ametiõhkkond mõjub talumehele veidi kuuletuma panevana. Ei tea, kust ajast see neile verre on jäänud, aga kabinet on põllupeenrast kindlam, kui tahad meest rääkimisega enda poole veenda.

Põllubrigaadi liige Paul Taram Vadilt ei tea, kas jääda ukse juurde või minna ja kohe istuda külaliste toolile. Tema oli korraliku talu peremees, ega ta pea kedagi häbenema. Väike alaväärsustunne sunnib ukse juurde, aga kusagil sisemuses säilinud iseteadvus sunnib sellest alaväärsusest üle olema ja omamehena toolile istuma. Nende vahekorras selle esimehega ei ole õieti head ega halba ette tulnud. Nad on siiamaani kumbki omaette läbi saanud. Miks ta täna mind kutsus, mõtleb Paul Taram.

Kutsutu ei suuda otsustada, enne jõuab Ants Ernesakk temale tooli pakkuda. Esimees mõtleb vaikides, millest alustada. Teed otse ettepaneku, saad kindlasti vastuseks — ei. Siis küsib eneselegi ootamatult:

«Mis te sellest kolhoosivärgist arvate?»

Paul Tarami peast jõuab sekundi jooksul mitu mõttekatket läbi lipsata. Vastata või mitte? Milleks? Nagu ülekuulamine. Aga nii, omasuguse toonis, pole sellist asja keegi küsinud. Ja mis ta teha saab? Paul Taram vastab:

«Paljud arvavad, et liiga ruttu liideti suureks.»

«Jah,» jääb Ants Ernesakk mõtteisse, «nii on arvatud mujalgi. Käisin juunis Riias nõupidamisel. Seal Hruštšov ütles, et kolhooside liitmisega on tehtud suuri vigu, aga nüüd ei tohi uisapäisa teistpidi toimida.»

«Väikeses kolhoosis esimees töötas kaasa, kui aega oli, ega see personali kulu nii suur olnudki,» arutab Paul Taram.

«Miks siis mindi kokku?» esitab Ants Ernesakk meelega rumala küsimuse.

«Sel ajal oli niisugust otsust vaja; noh, ja hirmutati.

Inimesed arvasid, et kauaks neid kolhoose pole, lasksid minna. Ühendamine käis lihtsalt, aga siis läks päevatasu alla, saak alla. Esimeheks saadeti Luhtala rajoonist, mingit karistust kandma. Aga küllap te teate, kes siit läbi on käinud.»

«Ja-ja,» lausub Ernesakk, et teise mõttejoont mitte katkestada.

«Möödunud aastal teenis Kosta Jans luudade pealt oma kaheksasada kuus, aga põllul käija sai vaid kakssada. Põld ei anna enam tagasi.»

«Ja-ja.»

«Miks te mind kutsusite?» küsib Paul Taram.

Mingi heldimus tuleb peale, et esimehega saab üldse nii vestelda. Kõrvalt vaadates on Ants Ernesakk jätnud usaldust äratava mulje. Just temasugusega tahaks elu üle rääkida nagu mees mehega.

Ants Ernesakk aga on teise avamiseni jõudnud poolkogemata. Ta lihtsalt tahtis ettepaneku pehmendamiseks mingit juttu teha. Ta ütleb:

«Küll ma jõuan rääkida. Aga huvitav, mis rahvas algul kolhoosist arvas?»

«Algul arvati, et kolhoosikord Eestis läbi ei lööb,» jätkab Paul Taram avameelselt. «Kuid siis sai esimesel aastal palju vilja ... Eks siin aiamaaga tule arvestada, ega muud üle jää ... Külas on vaikiv, tumm, tuim töö ... Ühendamise ajal ka mõeldi, et vastuvaidlemine ei aita. Oma mõtlemine ja otsustamine on jäänud tagaplaanile. Vanemad inimesed ka: haridustase madal, ei oska suure rahva ees mõtet välja öelda. Pea suu kinni, ja nahk on terve.»

Ants Ernesakk märkab, et jutt on sügavamale läinud, kui tema mõtles tahta. Temale on Paul Tarami väljakutsumine üks osake päevatööst, üks tuhandest toimetusest siin «Olevikus». Aga Paul Taram saab esimehega nelja silma all rääkida kahe aasta jooksul esimest korda. Temale võib see hoopis teistsuguse sündmusena näida. Ja sellepärast räägib avameelselt, nagu pole ehk aastaid enam rääkinud. Ta tunneb end veidi süüdlasena Paul Tarami ees ega tea, kuidas parem lõpetada oleks. Kohmab öelda:

«Eks ole kõike ette tulnud.»

«Kolhoosnikele ei tahetud vahepeal leiba müüa, käi

kaugemalt otsimas,» lisab Paul Taram. «Linnatööline oli arenenum, ega maal ja metsas polnud seda taset. Proletariaat tegi revolutsiooni. Mõni siis mõtles hiljem ka, et töölist tuleb eelistada.»

Ants Ernesakk poeb oma lemmiksõna taha:

«Selge.»

«Algul käis jutt, et Venemaal kolhoosnik näljas ja ei lähe tööle, sest kolhoos ei anna vastu. Ja aiamaal kõiki kultuure ei lubatavat. Mina mõtlesin — kui töötad, siis ikka saad. Ja ma olen ausalt töötanud, mina pole kolhoosile kaikaid kodaraisse loopinud. Aga siis tuli siin ka olukord, et töötad ja ei saa.»

Ants Ernesakk vaikib.

Paul Taram ei suuda end pidurdada:

«Kodu hoidis kinni. Katsud kuidagi vanaga hakkama saada. Kuidas sa veel uut otsid! Koduõuest ei tahtnud välja minna. Nooremad vennad muidugi.»

«Oleme kõike näinud,» ütleb Ants Ernesakk umbmääraselt. «Aga eks ta hakkab meil ka nüüd liikuma.»

«Küll torkab vahel, kui mõtled, et üksainus elu on,» meenub Paul Taramile hiljutine juhtum. «Istusin Türil juuksuri toolil, kui kaks meest arutasid. Üks kutsus teist, et tule nüüd kolhoosi tagasi, et palk juba parem. Teine vastas: ei mina sinna vaestemajja lähe. Mulle see torkas otse südamesse. Täismehed, ja veedame oma aastaid vaestemajas, kui ometi võiks nende kätega midagi ära teha.»

Nüüd jõuab Ants Ernesakk oma ettepanekuni: võtku Paul Taram Vadil brigadiriamet enda peale. On plaanis teha kompleksbrigaadid, kus on ühe mehe käe all nii taimekasvatus kui loomakasvatus. See brigaad on juba omaette majanduslik üksus, peaaegu nagu endine väike kolhoos. Proovigu Paul Taram, mis ta teha suudab. Normipäeva naturaaltasu hakkab sõltuma brigaadi tööst, nii et ühes brigaadis võib tasu suurem olla. Normipäeva rahaline osa on kolhoosi ulatuses võrdne.

Ka ettepaneku suhtes on Paul Taramil oma arvamine. Ta siiski ei rutta «ei» ütlema. Lubab asja kaaluda. Esimehe kabinetist ta lahkub juba veidi teise inimesena, iseteadlikumana. Ta oli öelnud avalikult, mis mõtles, ja keegi hõlmast kinni ei hakanud. Ehk tulebki aeg, kus võib oma mõtteid ka avaldada? Tänane jutuajamine näitas, et

esimees peab temast lugu. Nii et Paul Taramit on ka veel vaja...

Härbert Junnov pistab pea ukse vahelt sisse ja teatab saladuslikult:

«Kaks ülekuulajat Tallinnast, otsivad esimeest.»

«Ma olen siin,» imestab Ants Ernesakk.

«Ma siis saadan.»

Tulebki kaks meest, nii ranged, et Ants Ernesakk vist ei üllatuks, kui nad äkki käeraudu kõlistama hakkaksid. Nad süüdistavad esimeest, et see ostnud kolhoosile kaablit juhusliku pakkuja käest, kes osutus vargajõugu liikmeks. Ärgu esimees püüdkugi vastu punnida, neil on müüja väljas autos, võib nägu näo vastu seada. Teise kolhoosi esimees juba tunnistas üles.

Ants Ernesakk hakkab kergendatult naerma:

«Kelleks te mind peate?»

Uurijad vahetavad pilgu.

«Ma tahan siia kauemaks esimeheks jääda ja nii loll ma pole. See kaablikoorem läks siit uksest mööda.» Ants Ernesakk vaatab, et see ütlemine täit mõju ei avaldanud, siis lisab usalduslikult, häält tasandades, «aga seadusi olen juba kahe aastaga rikkunud nii palju, et võite kohtuta kohalt maha võtta. Ma üldse ei hakkaks puiklema. Ainult teine teist peab siis siia asemele tulema. Iga keskmise kolhoosiesimehe võite rahulikult ilma uurimata paariks aastaks pokri pista, nii igaks juhuks, et seadused oleksid kaitstud. Aga kaablit mina varastelt ei osta.»

Ülekuulajad jõuavad veendumusele, et siin tõesti pole mõtet aega viita.

Tallinna meeste järel tuleb esimehe jutule üks eidekene. Seab end pakutud toolile ukse lähedale kindlalt istuma ja alustab:

«Ma panin heinale palju kuntsi peale, kasvatasin heina, aga naaber, Kännustiku Kaarel, niitis suvel maha. Ma tahan lehma osta, vanadekodusse ma ei taha. Ma ei taha, et Kaarel heina nüüd oma lehmale söödab, ma panin kuntsi peale.»

«Kuidas sa tulid?» küsib Ants Ernesakk.

«Jala tulin,» kinnitab eideke.

«Tervis hea?»

«Ei ole väga viga,» kinnitab eideke.

«Tuleval aastal loogu jaksad võtta?»

«Jaksan niitagi.»

«Sa panid kolhoosi kuntsi?»

«Nüüd on kõik kolhoosi oma,» vastab eideke.

Ants Ernesakk mõtleb, aga eideke juba arvab, et vanadekoduoht on sedapuhku möödas: esimees nii lahkelt rääkis. Ta hakkab kergest südamest külauudiseid pajatama:

«Kaarli naisel oli pimesoole operatsioon. Arstid lõikavad kõhu lahti ja õmblevad kokku.»

*

Ants Ernesakk kaalutleb veel kord kõik läbi. Kindel on see, et praegu on võimalik Härbert Junnovile sulg sappa panna. Seda päeva on Ants Ernesakk kaua oodanud. Vähehaaval on laengut kogutud, nüüd see peab plahvatama. Et asi oleks konkreetsem, koostab esimees süüdistuskirja, mille esitab täna juhatuse koosolekule.

Sinakale paberile trükitud kolhoosi ametlik kirjablankett ees, vaeb Ants Ernesakk, millest alustada. Joomisest muidugi.

«Pidev alkoholi tarvitamine tema poolt on haiglase iseloomuga, võib olla et parandamatu. Toon mõned näited: Junnov ilmub hommikul tööle ja on kaine, kuid pool tundi hiljem on juba puru-purjus. Viina võtab keskuse laojuhataja Pajuse tööruumis. Lõuna paiku kaob Junnov ära ja nii iga päev. Arvepidamise sisulise töö teevad ära tema tublid abilised. Kauaaegne ja tubli kolhoosi arveametnik Palu lahkus töölt sellepärast, et ei kannatanud välja Junnovi ekspluateerimist. Junnov ise olevat teinud tööd umbes kahe päeva ulatuses nädalas.»

Nüüd veel üldisest distsipliini langusest kontoris. Ja Junnovi passiivne vastupanu juhatuse tööle. Peab mõned faktid kirjutama.

«Junnov sai minult 3. septembril juhatuse koosoleku päevakorra ja ülesande sellest asjaosalistele teatada. Junnov seda korraldust ei täitnud.

4. septembril, sel ajal kui juhatus pidas koosolekut, Junnov koosolekule ei ilmunud ja nagu nüüd on selgunud, võttis osa viina joomisest, mis organiseeriti Kännustiku ja teiste poolt varastatud kolhoosi rukkiseemne müügist saadud rahaga. Junnov juba pikemat aega ei võta osa kolhoosi juhatuse koosolekuist või ilmub koosolekule nii purjus, et pole võimeline protokollima, mis on tema kui kolhoosi raamatupidaja tööülesanne.»

Tea, kas lisada tema moraalse allakäigu kohta seda ka, et peab kolme naist?

«Esinen kolhoosi juhatusele ettepanekuga tema töölt mahavõtmiseks päevapealt.»

See on valmis. Ei usu, et juhatuses keegi vastu oleks. Härbert Junnov toob ära oma seletuskirja juhatusele. Poetab selle esimehe lauaveerele ja lahkub sõnatult.

Ants Ernesakk loeb Junnovi peenikese käekirjaga lehte. See paneb muigama. Kas ta püüab kaval olla ja süü tunnistamisega juhatust heldima panna, või on lihtsalt end nii ära joonud, et...

«Seoses 4. septembri õhtul K. Kännustikuga asetleidnud intsidendiga lubage mul seletada alljärgnevat: Olen füüsiliselt haige ja elan ja kannatan tänu alalisele nitroglütseriini tarvitamisele.

Olen moraalselt laostunud ja sellepärast kaldun tihtilugu liigsele alkoholi tarvitamisele, mille mõju all tegutsen mõnikord lubamatult.

Kuna juhatus on minule teinud hoiatuse ja peale hoiatust olen tegutsenud häbiväärselt ja karistuse väärilselt, palun juhatust (kui juhatus antud juhul peab karistust küllaldaseks) vabastada mind kolhoosi raamatupidaja kohalt.

Kuni uue raamatupidaja leidmiseni, kui juhatus peab seda vajalikuks, oleksin nõus edasi töötama, et raamatud oleksid ažuuris.

H. Junnov»

«Nii-nii,» ütleb esimees omaette. Need kaks dokumenti lähevad juhatuse ette. Las otsustavad.

Kolhoosi raamatupidamine on lihtne, seepärast ta saigi kõik arvepidajate õlule veeretada, mõtleb Ants Ernesakk. Omahinda välja ei tooda, polegi õieti raamatupidamine. Kulutus on väljaminek, raha saadakse, see on sissetulek. On seemnekindlustusfond ja söödakindlustusfond, mis üle jääb, jaga aasta lõpuks normipäevale. Kui hobuseraudu laos palju, jääb normipäevale vähem raha. Kõik on nii lihtne. Ainult normipäevad, põhivarad ja loomad. Siin naerdakse, et Priidu Suurima ajal olnud veelgi lihtsam: normipäevatasu null. Siis olnud hea täpne raamatupidamine: ei andnud kolhoos ega pidanud kolhoosnik juurde maksma. Täpselt nullseisus.

Juhatuse meestel on tõsised näod, kui viljaseemne varguse lugu arutama hakatakse. Kirjad loetakse ette ja seletuseks saab sõna Kaarel Kännustik. Ta räägib:

«Neljandal või viiendal septembril tuli mõte rukkikülvi juures, et vaja napsu võtta. Viisin viljakoti Härbert Junnovi juurde, seal ostsime viina. Siis viisime paar kotti Hirse juurde, kust saime jälle viinaraha. Järgmisel hommikul oli pea haige ja peitsin ühe koti oma aeda, kust brigadir selle avastas. Kahetsen oma tegu, enam ei tee.»

Juhatus vaikib masendatult. Üldiselt teatakse, et võtmist vahel ikka juhtub. Aga nüüd siin ametiruumis tuttav mees omasuguste ees kohtualusena nii lihtsasõnaliselt vargusest pajatamas, see teeb tõsiseks. Mõni on pilgu maha suunanud, mõni vaatab kõnelejat.

Järgmisena antakse sõna Härbert Junnovile. Ta loobub:

«Minul ei ole midagi rääkida, sest miilitsas on minu tunnistus, samuti loeti juhatusele ette. Juurde lisada midagi ei ole.»

Ants Ernesakk tunneb, et seekord on mehike lõksus. Kuigi teisel inimesel õnnetus, ei püüa ta rõõmu eneses maha suruda. Seda päeva on kaua oodatud, kannatades ja kannatlikult. Ta küsib:

«Mis eluplaanid on Junnovil? Miks ta tookord vaikis viljast?»

Härbert Junnovi mõte rabeleb nagu hiir puuris. Vaist ei petnud: see esimees pole õige mees. Ega muidu salavimm Härbertis järjest rohkem pead tõstnud. Töötada ka

enam ei tahtnud Ernesaki heaks. Aga esimees aina uuris ja kalkuleeris, pani raamatupidamise praktikandid igasugu majanduslikke arvestusi tegema. Liiga terane paistis see Ernesakk. Nüüd on õnnetus käes. Vaata, kui salalik ta on. Hoidis range töövahekorra, aga ei irisenud. Oli põhjustki, aga Ernesakk oskas enesesse peita. Nüüd siis äkki plahvatab kõik korraga ja Härbert Junnovist jääb vaid tolm. Salalik. Härberti vihkamine ei paista välja, ta ütleb alandlikult:

«Töötan edasi kolhoosis. Viljast sain mina teada alles viiendal septembril.»

Ants Ernesakk räägib edasi:

«Tänane otsus on tähtis, seepärast mõtleme läbi. Mulle tundub, et kolhoosis on kaks hoiakut. Üks: ma olen kolhoosis peremees ja peremeheõigusi tuleb kasutada, võtan koti vilja, kui tahan. Miks mitte võtta? Teine: rangelt kätte maksta, kui midagi juhtub. See teine ei ole ka õige, on teine äärmus. Nii ka kaugele ei jõua. Siin on igasuguseid kõrvalmõjusid olnud, miks praegu inimesed alati ausad pole. Seda peab arvestama.

Minu arvates tuleb Kaarel Kännustikku karistada, sest temal pole esimene kord. Ta on parandamatu.»

Ants Ernesakk vaatab raamatupidajat, kes istub nagu hunnik õnnetust. Temast on hale ka. Maaslamajat ei lööda. Ants Ernesakk ütleb:

«Härbert Junnovit ei anna kohtu alla. Võtame töölt maha ja ta peab joomisest lahti saama. Laomees Pajust ka ei anna kohtu alla, ta juba sai parteilise karistuse. Kaarel Kännustik aga tavatseb öelda: minust ei saa keegi jagu. Kännustik tuleb hobustest ja viljaseemnest lahutada, leida teine töö.»

Juhatuse liikmed on napisõnalised.

Koosoleku otsus tuleb lühikene:

«Panna Kännustik kolhoosi piimaauto laadijaks 3 aastaks. Junnov panna põllutööliseks üheaastase katseajaga. Poolt kõik.

Pajusele teha ühiskondlik laitus. Poolt kõik.»

Härbert Junnovis kihvatab — ei see mees teil põllule lähe! Üks proletaarlane Tallinnas jälle rohkem. Praktikant jäi rasedaks, ja kui viljavarguse lugu päevavalgele

kerkis, siis hakkas manguma, et lähme aga koos kolhoosist minema ja seame oma elu Tallinnas sisse. Ta saab seal sugulastelt väikese toa. Nüüd vist nii sünnibki — tunneb Härbert Junnov oma nõu otsas olevat.

Ants Ernesakk tunneb suurt rahulolu — üks vastaspoole eelpost on langenud. Bernhard Lõõbe jääb veel komistuskiviks. Aga pole viga, teda võib esialgu veel välja kannatada. Kontoriga on nüüd ühel pool. Uue raamatupidaja valin juba mina.

Joosep Lepp, et meeleolu muuta, tuleb välja uudisega: «Meie kolhoosis on kangeid mehi. Teate ka, et Präll tuli «Jõu» esivõistlustel vabariigis teisele kohale.»

Pärast koosolekut hilja öösel läheb Ants Ernesakk oma kabinetti, et üksinduses veidi mõtetel ula lasta, puhata.

Istub oma laua taha, aga sealt vaatab vastu telefonogrammide raamat, lugemiseks lahti. Silmad hakkavad automaatselt ridu pidi libisema.

Telefonogramm
Kolhoos «Oleviku» esimehele

K. a. nov. k. viimasel dekaadil vähenes reas raj. majandites järsult liha ja piima varumine. Kontrollimisel on selgunud, et lüpsikarja, sigade ja nuumveiste söötmine on lünklik, ei ole üle mindud talve ratsioonile. Suureks on paisunud piima kulu oma majandi vajaduste rahuldamiseks. Mitte igal pool ei ole lõpetatud lautade remonti, kõik see soodustab häireid elanikkonna varustamisel piima ja lihaga. EKP rajoonikomitee, raj. TSN Täitevkomitee nõuavad eeltoodud puuduste kõrvaldamist, kontrolli tugevdamist ühiskarja söötmise ja pidamise üle, piima ja liha riigile müümise graafikute täpset täitmist.

Allk. Turkas
Joosa

Andis: Mutle
Võttis: Varim

«Nii-nii, jälle antakse aisaga üle valla,» ohkab Ants Ernesakk. Vanasti oli armastuskirjade näidiste raamat:

kui enese vaimuandeist puudu jäi, kirjutasid sealt maha, ja pruut oli rõõmus pealegi.

«Nii-nii — pruut olgu rõõmus pealegi.»

*

Kosta Jans tirib parasjagu ahjust voodikotti välja, kui esimees Ants Ernesakk tere ütleb. Mehed, kes tänase piduliku sündmuse puhul ja vaba pühapäeva kasutades Kosta reheahju ette istuma on kogunenud, märkavad imestusega, et Kosta reageerib terele. Sõna tema suust ei tule, aga volmri võtab hambust ja vaatab heal pilgul Ernesakile silma. Ümahtab midagi vuntsi, viskab magamisaseme üle õla ja sammub tare poole. Uus uks avaneb hääletult ja laseb Kosta majja.

«Sa hakkad Kostaga ühist keelt leidma,» ütleb Joosep Lepp tunnustavalt. Tema on ka avamispidustustele tulnud, sest oli üks agaramaid mehi Kosta hüti remontimisel. Mis remontimisel — see paistab praegu peaaegu uus välja. Joosep saadab Ernesaki pilku ja vaatab ka seda uuestisündinut betooniga kindlustatud vundamendist kuni punase korstnajupini katuseharjal.

«Tubli,» ütleb Ants Ernesakk. «Mina teen täna välja.»

«Kostal on ka ahjunurgas,» teab Präll.

«Täna on niisugune päev, et küll küllale liiga ei tee,» üllatab esimees oma ütlemisega.

«No olid seinapalgid,» uhkustab Joosep Lepp, «vaata et sada aastat vanad, aga ei hakka saag ega peitel peale, nagu hundiliha raiu.»

«See peab veel kaua vastu,» tunnustab Präll.

«Sarika persealuse augud said uude paika raiutud — palk helises käes.»

«Kosta pani jupi kõrvale, sellest saab kõige parem kandle helilaud,» ütleb Präll.

«Miks te tuppa ei lähe?» küsib Ants Ernesakk.

«Kosta pole veel kutsunud,» vastab Leenard Rinne.

Kosta tuleb ja viib sületäie majakraami ahju eesvõlvist ära kööki. Präll pakub end appi, aga ta annab märku, et saab isegi hakkama.

«Võta istet,» pakub Präll esimehele kohta reheahju eesvõlvis.

«Isegi naljakas mõelda, et Kosta nüüd äkki oma toas

elama hakkab,» ütleb Leenard Rinne. Kosta ahjuesine on saanud mõnusaks viina- ja jutupaigaks.

Präll mainib:

«Maali Rinne ärpsas meile tänagi, kui sealt tulema hakkasime, et ruttate jälle vabaõhuteenistusele või?»

«Pärast läheme siit üheskoos Maali Rinnet õnnitlema,» meenub Ants Ernesakile. «Talle määrati Moskva näituse suur kuldmedal.»

«Siis tuleb veel teine pidu meie külas!» rõõmustab Präll.

Leenard Rinne keerab näo kõrvale — jälle on Maali selle esimehe suus.

«Ise said ka?» küsib Joosep Lepp.

«Mulle anti suur hõbe. Kanu on veel vähevõitu kolhoosi kohta,» kostab Ants Ernesakk.

Jaan Laide tuleb.

«Kostal pole niisugust au olnudki, et kõik asjamehed korraga kohal,» kommenteerib Joosep Lepp.

«Minu asi ka enam ei aita, aga Kosta te saate täna kolhoosile tagasi,» ütleb Präll.

«Meie esimeest nimetati kanadele lootmise pärast fanaatikuks, ei tea, mis nad nüüd räägivad,» arutab Joosep Lepp.

«Nüüd on selle koha pealt suud kinni,» ütleb Ants Ernesakk. Ta võtab taskust märkmiku. «Viimasel nõupidamisel rajoonis tõin neile arvud välja. Terve «Bolševiku» kolhoos sai aasta jooksul tulu kokku ainult sada kuusteist tuhat rubla, aga meie väike kanafarm üheksasaja neljakümne kanaga andis üksi sada üheksakümmend kaks tuhat rubla. Oma seitsekümmend tuhat rohkem.»

«Aga «Bolševik» on meist kolm korda väiksem,» seab Joosep Lepp õigust jalule.

«Seal on ikkagi mitu küla inimesi, aga meil kanafarmis ainult kolm. Neist Maali Rinne üksi andis peaaegu niisama palju raha kui terve «Bolševik». Mõtle ise!»

«Õudne eit,» tunnustab Präll.

«Õudne esimees,» parandab Joosep Lepp.

See jutt meeldib Ants Ernesakile. Need mehed ei teagi, kui palju see õnnestumine kanadega tema ebakindlat jalgealust kindlustas. Enesetundel on, millele toetuda. Ta isegi kelgib veidi:

«Kas tasus naerda fanaatikut, kes kanadega suurt kolhoosi tõstma läks? Ma olen nõus veelgi fanaatikuks hakkama, kui sellest kasu tuleb.»

«Sigadega oledki,» rahustab Joosep Lepp.

Präll on vaikselt lehed taskust tõmmanud ja end lugemispäri seadnud.

«Ma loen teile siit, eilsest lehest, mis meie esimees Tallinnas nõupidamisel rääkis:

«Tänavu oleme loonud materiaalse huvitatuse ka põllutöödel. Selleks on kulutatud 80 tonni heina, üle 80 tonni kartuleid ja 20 tonni vilja. Selle-eest on ka tulemused põllunduse alal meil tänavu niisugused, nagu need pole kunagi olnud: heinasaak oli mullusest 2 korda suurem, teravilja keskmine saak oli 12 tsentnerit hektarilt.»»

«Kas rääkisid nii?» pöördub Joosep Lepp esimehe poole.

«Nad on seal kokkuvõtte teinud,» selgitab Ants Ernesakk. «Minu jutu mõte oli umbes nii, et sellises põhjakäinud paigas nagu «Olevik» annab juba ainuüksi elementaarse korra loomine märgatavat edu. Ütlesin, et tõsise põllumehe tööst on meil asi veel kaugel, et aina kakle ühe või teisega. Kunas see õige tunne tuleb, et põld on su käes, seda ei teagi.»

«Mis arupidamine see oli?» kõõlutab Leenard Rinne lehe poole.

«Partei kutsel maale läinud kolhoosiesimeeste vabariiklik nõupidamine,» seletab Präll.

Ants Ernesakk mõtleb — seal Tallinnas oli esinemisärevus. Kolhoosist läinud inimene sattus eriolukorda ja tundis, et toimub nagu midagi suurt. Tegelikult oli see rohkem paraad. Lehest lugedes oskad nagu kõrvalseisjana vaadata. Nüüd tundub juba kõik jälle oma paika nihkuvat. Loed ja tajud pealiskaudset, halli, kulunut, leierdatut, värvitut. Miks? Elu Tallinnas läheks nagu soliidsemat, kindlakaldalist voolunõva mööda, aga kolhoosis aiva kive ja kände pidi. Elu ei ole paraad. Elul on sügavust, värvi, kontrasti, vormi, vahel hoogu, vahel unisust. Kolhoosis on kõike. Elu ei lähe paberi teed. Aga niipea, kui seda vaadatakse kusagilt eemalt mingi prisma läbi, kattub kõik nagu halli looriga, jäävad ähmased kontuurid. Miks?

Präll on uue lehe välja otsinud ja ruttab rääkima:

«Kuu aega tagasi kirjutas üks teadlane, et varsti stardi-takse kosmosesse. Õhu taga panevad igavese hooga maru-kiirelt ringi käima satelliidi ja see ei kuku maale. Muud-kui käib ümber maakera.»

«Näe, kuidas aeg areneb,» sekkub Jaan Laide jutusse. «Sellest saab alles mõni aasta tagasi, kui mina siin Prii-duks olin. Siis ei lubanud rajooni täitevkomitee esimees ilma loata rajoonist välja. Olin nagu sunnismaine, nagu kolhoosi külge ketti pandud. Kord läksin tema käest luba küsima Leningradi võimüügile minekuks. Ei lubanud, pil-kas, et mis sa kulak tahad. Sul kolhoosis kulakud, ei sind saa välja lasta. Ütles, et temal sahtlis paberid, millega saab minusugust pihus hoida. Ise pigistas käe rusikasse. Küsisin, aga ta ei näidanud neid pabereid.»

Joosep Lepas äratab Jaan Laite ütlemine ka kurbi mälestusi. Tõesti — kui palju on aeg muutunud! Mis kõik on läbi tehtud! Kas üldse kunagi osatakse õieti hinnata, mis Ants Ernesaki siiatulek tähendas?

Kosta on oma vara tuppa viinud ja seisab meeste juurde, et volmrit toppida.

Präll ütleb:

«Praeguse esimehe kohta on ka pabereid. Teda tembel-dati maisivastaseks. Kevadel sunniti iga kolhoosi külvama kolmkümmend kuni nelikümmend hektarit maisi. Ma võin juhtkirja näidata. Niisugune norm kohe anti ülalt. Kuidas sa, esimees, ütlesidki, et meil puha põhjapoolse kallakuga põllud?»

«Nad väänasid mu sõnu. Ma ütlesin, et vabu lõunapool-seid kallakuid ei ole nii palju ja külvan vähem,» naerab Ants Ernesakk.

«Ära sori!» tõrjub Joosep Lepp Prälli, kes lehest maisi paiku otsib.

«Mehed, varsti läheb metsatööks,» teatab Ants Erne-sakk. «Tänavu tapame sea ja söök on metsas kolhoosi poolt tasuta.»

Präll vaatab Kosta poole ja ütleb:

«Kosta kutsub meid tuppa.»

«Tava kohaselt peaks esimees nüüd pidulikult Kostale majavõtme ulatama, eks see remont ole tema teene,» arvab Joosep Lepp.

«Kosta maja ei käi lukku,» tuletab Präll meelde. «Temal käib luuavars ukse taha.»

«Andku luuavars.»

Ants Ernesakk astub Kosta Jansi juurde ja ulatab käe, mille Kosta sõnatult vastu võtab.

«Lähme siis sisse,» kamandab Präll.

«Ütle üks mehesõna ka, Kosta,» tellib Ants Ernesakk.

Kosta Jans võtab volmri pihku, muheleb, sügab ja urahtab:

«Keh, kurat — kheh, kõik see värk.»

Tallinn 1965—1967

SAATEKS

Kirjastajate palvel käesolevale romaanile saatesõna kirjutama asudes tuli mul tahes-tahtmata sügavamalt minevikku vaadata, kui me seda tänapäeva kiire elutempo juures harilikult teha saame. Ja ma võin täie rahuldusega märkida, et aastad, millest H. Kiige «Tondiöömajas» jutustatakse, Nõukogude Eesti küla sotsialistliku ümberkujundamise esimesed aastad, olid vaatamata kõigile muredele ja raskustele ilusad aastad. Ilusad eelkõige sellepärast, et see tohutu energia, mis nõukogude võim ja tema esindajad maal tollal kulutasid, on kandnud suurepärast, võib-olla isegi paljude minu eakaaslaste tolleaegsetest unistustest paremat vilja.

Meenutagem.

Sõda ja enam kui kolmeaastane okupatsioon jätsid vabariigi rahvamajandusele sügavad haavad. Põllumajanduses oli katastroofiliselt vähenenud loomade arv ja külvipind, hulk talusid jäänud peremeheta. Maareformi läbiviimise, hobulaenutuspunktide ja traktorijaamade loomise, otsese materiaalse abi andmise ning paljude teiste abinõudega püüdis nõukogude võim maarahvast maksimaalselt toetada. Kuid kõik ettevõetu ometi ei lahendanud külaelu probleeme ajastu tasemel. Tootmisvahendite eraomandusele rajatud väiketootmine külas ei olnud suuteline pikemat aega koos eksisteerima sotsialistliku suurtootmisega tööstuses, mis sõjajärgseil aastail hakkas eriti kiiresti arenema. Vaatamata sellele, et põllumajanduses töötas enamik vabariigi elanikkonnast, oli kaubatoodang väike. Peale selle vajas tööstus järjest uusi töökäsi. Neid võis saada maalt, kuid ainult põllumajanduse mehhaniseerimise ja suurtootmisele üleviimise tingimustes. Tekkis objektiivne vajadus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimiseks.

Kolhoosielust oli eesti talupojal, osalt ka maa-aktiivil üpris puudulik ettekujutus. Talupoegade viimine kolhoositeele nõudis kannatlikku selgitustööd. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee andis kommunistidele ja maa-aktiivile direktiivi, et kolhoose võib luua vaid rangelt vabatahtlikkuse alusel. Talupoegade seas tehtud selgitustöö kandis vilja ja 1947. a. sügisel asutati Saaremaal esimene, Viktor Kingissepa nimeline kolhoos, 1947. a. loodi vabariigis 5 kolhoosi, järgmise aasta kevadkülvi aegu oli kollektiivmajapidamisi juba 59. Eesti NSV kolhoosnikute I kongressi ajal 1948. a. novembris oli vabariigis 341 kolhoosi, kuhu oli ühinenud 5100 talumajapidamist.

Ärgem seejuures unustagem, et kõik see toimus terava klassivõitluse tingimustes. Nõukogude võimu ja partei poliitika vastu külas astusid avalikult või varjatult võitlusse kodanlikud natsionalistid, okupantide käsilased, metsades ja soodes hulkuvad bandiidid. Nad organiseerisid kaupluste ja piimapunktide rüüstamisi, ähvardasid ja hävitasid füüsiliselt maa-aktiviste ning terroriseerisid elanikkonda. Needsamad mitut mesti nõukogude võimu vaenlased püüdsid ka vastloodud kolhoosidele igati kahju teha: põletasid kolhoosihooneid, hävitasid karja ja põllumajandussaadusi. Bandiitide tugipunktideks eesti külas olid peamiselt kulakutalud, kes varustasid neid elamiseks vajalikuga ning andsid neile informatsiooni maa-aktiivi ja nende ettevõtmiste kohta.

Kõigile raskustele vaatamata tõid ühismajapidamiste esimesed tööaastad siiski palju rõõmustavat. Partei- ja nõukogude organite abiga ületati organiseerimisraskused ja klassivaenlaste vastupanu, hakati hoogsalt arendama põllundust ja karjandust. Põllukultuuride saagid kolhoosides olid suuremad ümbruskonna üksiktalude saakidest. Kolhoosnikud said töö eest küllaltki head tasu.

Töötasin neil päevil partorgina Anija vallas Harjumaal. Esimese kollektiivmajapidamise rajasid seal Anija, Kuusemäe ja Partsaare küla talupojad. Initsiatiivgrupi liikmeteks olid kehv- ja keskmiktalupojad. Selgitustöö kõrval organiseerisime 36-liikmelisele talupoegade grupile ekskursiooni Raikkülla «Uue Elu» (praegusse Lenini-nimelisse) kolhoosi. Kolhoosieluga tutvumine jättis sügava mulje ja tagasi pöördudes andsid talupojad avalduse kolhoosi astumiseks. 25. augustil 1948. a. pandi alus ühismajandile, mille nimeks sai Anija-Edasi. Kahekümne aasta jooksul on kuulsate Anija meeste järeltulijad muutnud kolhoosi jõukaks ja eesrindlikuks majapidamiseks. Ühislautades on nüüd 800 veist, nendest 350 lüpsilehma. Keskmine teraviljasaak on viimastel aastatel olnud 30 ts, kartulisaak 170—200 ts ha kohta.

Esimeste kolhooside loomise initsiaatoriteks eesti külas olid enamikus Eesti rahvuskorpusest demobiliseeritud sõjamehed, nõukogude aktiiv, kehvikud ja keskmikud. Nendest said ka kolhooside esimehed. Rudolf Mannov valiti «Nõukogude Eesti», Evald Rämmeld «Laine», Herbert Vaikma «Laane» kolhoosi esimeheks. Kõik nad on tänaseni esimehe raskel tööpostil. Nende juhtida olevad majandid on alati olnud heas kirjas. Enamik talupoegi neis külades asus kolhoositeele teadlikult, andis ühismajandile üle artelli põhikirja kohaselt ühistamisele kuuluvad loomad, põllutööriistad ja seemne ning asus ise ausalt tööle.

Esines aga ka vastupidist. Eriti pärast seda, kui 1949. a. kevadel peaaegu kolmveerand taludest üheaegselt kolhoosi astus. Kollektiviseerimine kulges nii kiiresti, et partei- ja nõukogude organid ei suutnud kõiki kolhoose majanduslikult ja organisatsiooniliselt kindlustada. Mitmel pool sattus kolhooside etteotsa juhuslikke inimesi. Vaatamata sellele, et kulakud kui klass oli likvideeritud, tungis kolhoosidesse kulakliku mentaliteediga inimesi, kes õõnestasid ühismajandeid seestpoolt. Nad ässitasid talupoegi loomi ja inventari kolhoosi mitte andma või andma halvemaid. Hakati laiali kandma ühisvara. Kõik see nõrgendas paljude kolhooside majanduslikku alust, vähendas ühismajandist saadavat töötasu. Osa kolhoosnikuid kaotas usu ühismajandisse ja lahkus kodukohast.

Suur nappus oli organiseerimisvõimelistest asjatundjatest. Eriharidusega põllumajanduse spetsialiste oli vähe, 1950. aastal vaid kaks protsenti vabariigi põllumajanduse juhtivast kaadrist. Nõrgad olid ka küla partei- ja komsomoliorganisatsioonid. Nad polnud võimelised kõigis kolhoosnikutes kasvatama uut suhtumist töösse, igal pool tagajärjekalt võitlema eraomanduslike tendentside, vigade ja moonutuste vastu, kuigi nad seda tulise südame ja visa hingega kõigi raskuste kiuste püüdsid teha.

Kuid ka säärastes kolhoosides on toimunud suured muutused. Toome näiteks Harju rajooni «Tuleviku» kolhoosi. 1950. aastal, ühistamise aegu, oli «Tuleviku» kolhoosil põhitootmisvahendeid artelli iga liikme kohta 478 rubla, 1968. a. aga 8795 rubla eest. Töötasu maksti ühismajandis esimestel aastatel normipäeva eest 31 kopikat (praeguses vääringus), 400 g teravilja, 1,5 kg kartuleid. 1968. aastal maksti inimtööpäeva eest 5,49 rubla. 1950. aastal koguti «Tuleviku» kolhoosis igalt hektarilt teravilja 11,8 tsentnerit, kartuleid 64,6, põldheina 15,3 tsentnerit. 1968. aastal aga saadi vastavalt 27,4, 194 ja 31,8 tsentnerit hektarilt. Tollal lüpsti igalt lehmalt piima 1613 kg aastas, 1968. aastal aga 3539 kg.

H. Kiige «Tondiöömaja» on ühe niisuguse kolhoosi kroonika, mis üsna algusest peale järjekindlalt allamäge veerema hakkab ning alles siis, kui partei- ja valitsusorganid ta oma erilise hoole alla võtavad, pikkamööda jalad alla saab.

Tolleaegse tegelikkuse taustal raamatu sündmusi vaagides tuleb märkida, et «Oleviku» omanäolise arengutee määrab üsna olulises osas mitmete ebasoodsate asjaolude kokkusattumine juba majandi algaastaist peale.

Esiteks — ühismajandi loovad keskmikud, kolhoosis praktiliselt pole maatameeste ja kehvikute aktiivi. Viimased olid eesti külas põhilised kolhooside eestvedajad. Keskmikud aga olid vana suhtes alalhoidlikud. Uue paremuses nad esialgu kahtlesid ja ainult teadmisest, et vana viisi enam ei saa, otsustati uuega k a t s e t a d a.

Teiseks ei satu «Oleviku» kolhoosi pika aja jooksul ühtki asjatundlikku ning organiseerimisvõimelist inimest, kes võiks suurmajapidamist edasi viia.

Kolmandaks ei puutu «Olevik» kuni 1953. aastani tõsisemalt kokku selle positiivsega, mis vabariigi esimesed kolhoosiaastad endaga kaasa tõid. Vahetevahel küll liigub kolhoosis kuuldusi hoopis teisiti elavaist kollektiivmajanditest, kuid need jäävadki kuuldusteks. Kõik või peaaegu kõik majandiga vahetult (ja ka kaudselt) kokkupuutuvad majandus-, nõukogude ja ka parteiorganite esindajad on pika aja jooksul, tagasihoidlikult öeldes, vähemalt eluvõõrad ja saamatud inimesed.

Kui nüüd öeldule lisada veel need objektiivsed raskused, mis tulenesid NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembri- ja järgnevatel pleenumitel esiletoodud ja hukkamõistetud vigadest põllumajanduse juhtimisel tervikuna ja mis just selle kolhoosi elus eriti kontrastsel kujul avaldusid, siis on pilt «Oleviku» eksisteerimistingimustest enam-vähem loodud.

Oma romaanis vaatleb H. Kiik sündmusi ja nähtusi meie tollase talurahva kõige arvukama kihi — keskmiku teadvuse arenemise seaduspärasuste valgusel. Autor püüab näidata, et ilma keskmiku üksiktalupoja-individualismist vabanemiseta ei saa olla tõelist kollektiivset majandit, ja tõendada, et selleni jõudmiseks kulub teatav ajavahemik, mil talupoeg sotsialistliku ühiskonna tervikliku arengu taustal õpib omaenda elu ja osa selles ühiskonnas enam-vähem õigesti analüüsima. Romaanist näeme, kui raske oli keskmikul antud tingimustes õigele «äratundmisele» jõuda. Alles siis, kui kolhoosi esimeheks saab tulise südame ja suurte kogemustega põllumees-kommunist ning partei- ja riigiorganid talle tõhusat materiaalset abi osutavad, mille tulemusel majand hakkab üles-

mäge minema, kujuneb ka keskmikul veendumus kolhoosikorra elujõus. Siis lööb ta ka uuesti käed tööle külge.

Autor ei pretendeeri oma romaaniga kolhoosikorra arengut Nõukogude Eesti külas iseloomustavale üldistusele. Ta laseb mitmetel tegelastel korduvalt rõhutada: «Olevik» on rajooni, vabariigi ja lõpuks ka üleliidulises ulatuses kolhoosi põhjakäimise hiilgenäidis. Ent isegi selles majandis, ka kõige teravamate ja raskemate olukordade kirjeldamisel, ei lase autor tekkida pessimismitunnet. Sellest aitab üle Kiige rahvapärane huumor ja nali.

Raamatus kohtame mitmeid huvitavaid inimesi, kelle suhtumine ühisomandisse, ühistöösse ja kollektiivisse on Kiigele materjaliks, mille najal ta külaelu arengut kujutab. Võtkem paargi iseloomulikumat — Jaan Laide ja Oadu Panso.

Jaan Laide on aus, maad armastav keskmik, kelle ülimaks sooviks oli hästi viljakandev põld. Kui tema unistus õitsvast talust paratamatult luhtus, proovis ta seda teha kolhoosis. Proovis, andis selleks oma parima, kuid jõust jäi vajaka. Tuli puudu julgusest ja pealehakkamisest. Selle töös rõõmu leidva maamehega ühenduses on aga romaanis antud meie kirjanduse paremad lood töörõõmust ja -ilust. Kui kolhoos alla käib ja Laide ei suuda enam midagi ette võtta, ei suuda ta ka allakäiku lõpuni kaasa teha ning läheb kolhoosist minema. Kolhoosi juhtima asunud õigele mehele tuleb aga meelsasti appi oma kogemustega.

Oadu Panso pole kogemata romaani tähtsamaid tegelasi. Tema ja kolhoos on omamoodi lahutamatud, nende vastandlikkuses ja ka ühtsuses väljendub kolhoosikorra arengudialektika. Tema naine Minna Panso on kolhoosi tublimaid tööinimesi. Oadu aga püüab näidata, et ta suudab individuaalettevõtjana rohkem saavutada. Oma naise varjus läheb see tal alguses ka korda. Panso praalib oma edu ja jõukusega kasvuraskustes oleva kolhoosi inimeste ees.

Objektiivselt võttes teeb Oadu kolhoosirahva demoraliseerimisega palju moraalset kahju ja kuulub seetõttu ühte mesti kolhoosi otseste, kuid varjatult tegutsevate vaenlaste Herbert Junnovi ja Bernhard Lõõbega. Vana pinna jalge alt kaotanud ja uut veel mitte leidvate inimeste hulgas leiavad Panso ärplemised soodsa kõlapinna. Rahvas on ikka veel justkui jõuetu tema nöökimistele vastama, tunneb ennast tõepoolest viletsamana kui individuaalmajapidaja Oadu. Ent mida rohkem hakkab kolhoosis tekkima nihkeid paremuse suunas, seda enam hakkavad Oadu ärplemised kõlama eneseõigustusena. Ning lõpuks näeme, et vahekorrad ongi muutunud. Kolhoosnikud saavad jalad ikka kõvemini maha, Panso aga kaotab lõplikult tugipunkti. Siis korraldab Oadu mürtsuga

mihklipäeva põrsalaadal käimise. See on tema viimane, kõige alandavam etteaste. Panso kaotab inimese palge ja lõpuks on tema oma Minna see, kes individualismiga käsikähmluses vaevlevale Oadule soovitab kolhoosi astuda: ««. . . seal ehk hoiab töö sind ohjes, kui sa ise ei oska end hoida.» Oadu mõtlebki, ja mõtleb:

«Nii narrilt pole meie külas keegi oma üksiktalupõlve lõpetanud.»»

Kui kollektiiv jõudis uue juurde ühismajandi tõsiste ja dramaatiliste raskuste ületamise kaudu, siis Oadu Panso jõudis selleni oma individualismi põrsalauda kaudu.

Kuigi H. Kiige romaan ei anna terviklikku pilti meie põllumajanduse arengust tollal, pole näidatud klassivõitluse avaldumise mitmesuguseid ohtlikke vorme, pole räägitud kollektiviseerimise vajalikkuse objektiivseist põhjustest jne., on selle tugevaks küljeks paljude huvitavate inimeste arengu kujutamine.

Ja lõpuks, teose lugemine kutsub esile vajaduse heita sügavam pilk meie küla läbikäidud teele ja tänastele saavutustele, mis kinnitavad ilma igasuguse kahtluseta, et keeruline ja raske tee viis eesmärgile — eesti talurahva enneolematule jõukusele, targa ja haritud põllumeheni.

Kakskümmend kolhoosiaastat on olnud täis otsinguid ja katsumusi, rõõme ja muresid. Kõigist raskustest, mis kolhooside ja kolhoosnikute ette kerkisid, on Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse juhtiva ja abistava käega üle saadud.

Eriti silmapaistev murrang algas pärast NLKP Keskkomitee 1953. a. septembripleenumit. Majanduslike stiimulite rakendamise kõrval oli otsustavaks sammuks ka kolhooside kaadri tugevdamine. Kolmkümmend tuhat vabatahtlikku järgnesid partei üleskutsele ja asusid tööle kolhoosidesse. Harju rajoonis kuulusid nende kolmekümne tuhande hulka Aleksander Premet, Artur Sarap, Arnold Vunk, Julius Põldmäe, Olev Laanisto, Ants Anupõld, Albert Melk, kes kõik on tänaseni kolhoosiesimehe raskel töökohal.

Tänase päeva põllumajandust ei ole võimalik võrrelda kolhooside algaastate tasemega. Kolhoosnikute tööga on loodud ühiskondlik rikkus — põhivahendid. 1968. a. oli Harju rajooni kolhoosidel 28,5 miljoni rubla eest põhivahendeid, seega iga kolhoosiliikme kohta 7521 rubla. Need on tänapäeva põhivahendid, mitte kolhooside algaastate sahad, vankrid, äkked, kultivaatorid, talupoegadelt ühistatud kariloomad ja loomakasvatushooned. Meie kolhoosid on nüüd varustatud kaasaegsete mehhaniseeritud tootmishoonetega. Elekter paneb tööle lüpsiagregaadid, jahutab piima, pumpab vett, kuivatab vilja. Harju rajooni 21 kolhoosis on 563 traktorit (arves-

tatud 15-hobujõulistena), 231 veoautot, 81 teravilja- ja 34 silokombaini.

Üksikmajapidamise tingimustes mõeldamatu ulatuse on saanud melioratsioonitööd. Ainuüksi viimastel aastatel on Harju rajoonis drenaažkuivendust tehtud 6200 ha. Kui endistel aegadel oleks keegi talunaisele püüdnud selgeks teha, et kolhoosis võib üks inimene lüpsta aastas üle 100 tonni piima, siis oleks ta pikemata välja naerdud. Nüüd on aga ainuüksi Harju rajoonis 15 niisuguse tööviljakusega lüpsjat. Kõik see kajastub muidugi kolhooside sissetulekuis ja kolhoosnikute elatustaseme tõusus. 1950. a. olid rajooni kolhooside rahalised sissetulekud 2,6 miljonit rubla, 1968. aastal aga viis korda suuremad, ulatudes 12,5 miljoni rublani. Iga kolhoosis töötatud päeva eest maksti Harju rajoonis 1968. aastal keskmiselt 5,59 rubla.

Need näitajad kõnelevad sellest, et kolhoositee, mille valisid talupojad enam kui kaks aastakümmet tagasi, oli ainuõige.

H. Kiige maaelu värvikas kujutamine lubab eeldada, et «Tondiõõmajale» kui ammu läbielatud ajajärku kujutavale teosele järgnevad peagi uued kolhoosielu romaanid, kus kõik edaspidine väärilise kajastuse leiab.

Harald Ilves,
EKP Harju Rajoonikomitee esimene sekretär,
sotsialistliku töö kangelane

SISUKORD

ESIMENE RAAMAT. Proloog ehk kuidas lugu nõnda läks 5
Esimene jagu 7
Teine jagu 161
TEINE RAAMAT. Tondiöömaja 301
Esimene jagu 305
Teine jagu 437
SAATEKS 591

Кийк Хейно
ЧЕРТОВО ГНЕЗДО
Роман
На эстонском языке
Оформление: И. Торн
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Nigols
Kunstiline toimetaja A. Raja
Tehnilised toimetajad E. Lumet ja
A. Krebstein
Korrektorid M. Amon ja A. Rammus

Laduda antud 4. VII 1968. Trükkida antud 29. XII 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 37,5. Tingtrükipoognaid 31,5. Arvestuspoognaid 33,73. Trükiarv 28 000. MB-09460. Tellimise nr. 4079. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I.

Hind rbl. 1.33

7—3—5
24—TL—8—68